

980191

M. Pol

0
567

STÁTUSFÉRFIAK'

ÉS

SZÓNOKOK' KÖNYVE.

SZALAY LÁSZLÓ

ÁLTAL.

PEST, 1846.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ.

Kedves kötelességemet teljesitem, midőn a' tisztelt olvasó közönségnek azon szíves részvéteért, melylyel e' munka' füzetenkinti megjelenését kíséré, érzékeny köszönetet mondok. Megvallom őszintén, nekem jól esett a' közönség' ezen hajlamát író és munka iránt tapasztalnom, — jól esett nemcsak azért, mert benne jutalmát láttam a' magyar irodalom' felvirágoztatására szentelt fáradozásaimnak; — de kivált azért: mert a' jelen munka iránti rokonszenv is bizonyságul szolgál, hogy napról napra népszerűebbekké válnak azon elvek, melylyekből a' magyar politica' mezején gazdag alkotmányos élet fog sarjadozni, 's mellyeknek gyakorlati kitüntetésére irtam e' munkát. Pest, 1846, július' végén.

Szalay László.

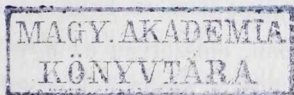
91 8
45
135

Tartalom.

	<i>Lap</i>
Előszó.	
Duport	1
Fox	33
Pitt	71
Mirabeau (I-ső rész.)	141
Mirabeau (II-dik rész.)	167
Chatam	263
Guizot	309
O'Connell	351
Thiers	431

D U P O R T.

D. U. P. O. H. T.

Az újabb francia irodalomnak egyik legjelesebb biographusa Saintbeuve azon írói képcsarnokba, melyet olvasójának nyit, sorozni szeret olly neveket is, mik első pillanatra csak ismeretlen voltak által vonják magokra a' figyelmet, de melyekre nézve hovatovább meggyőződünk, hogy vagy méltatlanul jutottak feledésre, vagy érdemeiknek megfelelő dicsőségre csak azért nem kaptak, mert mind a' mellett, hogy valószínűleg a' hírt nevet koránt sem vetették meg, — hatni kívánó embertől ezt józanul nem várhatni, — mégis a' történetírók' kegyére bármi oknál fogva szert nem tehettek. Duport ezek közé tartozik; és ha bár nevét hazájában a' komolyabb olvasók előtt ismeretlennek nem mondhatni, híre mégis jóval érdemei megett maradott. 'S talán épen ez oknál fogva történt, hogy először is őt választám azon státusférfiak' és szónokok' sorából, kiket a' magyar közönséggel közelebbről megismertetni szándékom: mert a' feladás minden esetre könnyebb, mint ha olly névvel nyitom meg a' sort, melly eleve nagyot és rendkívülit várat az olvasóval; de választottam őt azért is, mert Duport' nézeteinek kifejlődése rendkívül tanuságos. —

Duport (Adrián János Ferencz) született 1759-ben — a' napot sehol sem találtam feljegyezve — Párisban. Mint nemes és gazdag családnak ivadéka, már a' férfikor' első éveiben a' párisi parlament' tanácsosává lett. Tudjuk, hogy a' parlamentek, a' noblesse de robe, voltak akkoron Franciaországban vég menhelyei a' törvényszerű ellenzéknek; 's hivatkozással a' parlamentek' hajdani jogaira, — midőn ez vagy amaz adót, ez vagy

amaz edictumot belajstromozni kellett, nem egyszer tagadólag léptek fel ezen testületek.

1787—1788-ban, eloszolván az úgy nevezett notable-ok' gyűlése a' nélkül, hogy a' szabadítékos osztályok' adómentessége eltöröltetett volna, a' ministerium új adónemek' teremtéséhez látott; de a' parlamentek, midőn tőlök a' belajstromzás követteltetett, mindig élénkebb ellenszegülést mutattak, 's a' kormány számüzéssel, kényszerítéssel, egyes tagoknak bezárásával és egyes parlamentek' felosztatásával válaszolt ezen demonstratiókra. 1788. május' 5-én a' párisi parlament, melly kivált Duporttól vevé irányát, kinyilatkoztatá: hogy a' fejedelem csak az alaptörvények' értelmében kormányozhat; hogy ezen törvényeknél fogva csak a' nemzetnek van joga a' kívánt subsidiumokat az états-généraux' (karok és rendek) organuma által megadni; hogy a' parlamenteknek joguk van megvizsgálni az edictumokat, 's visszavetni azokat, mellyek a' törvénnyel ellenkeznek; hogy a' magistratura' tagjai elmozdíthatlanok; 's hogy valamelly polgárt önkényesen letartóztatni vagy természetes biráitól elvonni tilos.

Harmad napra, 1788. május' 8-án a' király „lit de justice“t art Versaillesban, a' parlamentet maga elébe idézteti, 's kinyilatkoztatja: hogy általa szerkeztendő „cour plénière“ fog ezen-túl a' parlamentek' ügyében eljárni. — Ekkor szólalt fel utolsó ízben a' korlátlan királyi hatalom, ez volt vég nyilatkozása; — 's midőn Duport, kit Brienne bíbornok a' Calonne' helyébe lépett minister e' szavakkal jellemzett: „ez a' minden birák' legmakacsabbika,“ 's ki a' parlamentnek, mellyre különben, mint ellenzéki eszközre, szívesen támaszkodott, egy ízben ezeket mondá: „ideje, uraságtaitoknak tudniok, hogy csak mint polgároknak vannak jogaik, mint biráknak egyedül kötelességeik,“ — midőn Duport Ferranddal, XVIII-dik Lajosnak utóbb ministerével az ülési teremből kilépne, társának ezen megjegyzésére: „íme, ez tehát a' nagy titok!“ válaszolá: „ők gazdag bányaeret nyitottak meg; abba vész mindenök: de mi aranyat fogunk benne találni.“

A' parlamentek, mellyek még tíz évvel azelőtt Voltairenak, az encyclopaedistáknak, mind azoknak, kik a' forradalom' szellemi magvait bő mértékben elhintették, — igaz, hogy az udvar', a' clerus' 's az aristocratia' bünei által feltrágyázott földbe, — gúnytárgyul szolgáltak, 's mellyek most a' nép által pártoltatva, a' cour pleniére' alkotását lehetetlenné, 's az états-généraux' összehívását szükségessé tették, — e' szerint hatalmas eszközül szolgáltak a' forradalom' előidézésére. Okai ők nem voltak egyáltalában; okainak tarthatta őket az 1789-diki újságíró, ki a' parlamentek' makranczkodásai után csakhamar a' bastille' bevételét iktatta lapjaiba: de a' félszázad' lefolyása után érkezett történetíró józanul már nem állíthat illyesmit; ők nem okul, hanem eszközül, csatornául szolgáltak: mert minden megbontakozott társaságban épen a' közrendnek szolgáltott intézkedéseket ragadja meg leghatályosabb, legveszedelmesebb eszközül a' forradalom, míg ujakat nem teremthet magának, mellyekkel majdan amazokat is megtöri.

1789. május' 5-én az états généraux megnyitattak elvégre. Duport egyike volt a' párisi követeknek a' nemesség' részéről; 's mihelyest a' Párisban későcskén történt választások befejeztettek, 's kivált, mihelyt a' nemesség' kisebbségével a' harmadik rendhez csatlakozott, azon ösvényre lépett, mellyet a' gyűlés' 's a' haladási ügy' vezéreinek nála tartott előleges tanácskozásaiban követendőnek jelelt ki. Ama' mérges kérdés: ha fejenként vagy testületenként történjék-e a' szavazás? — melly az öszves forradalom' jövődjét foglalá magában, — csakhamar a' rendeknek egy kamarábani teljes egyesülése által oldott fel; 's most a' szerint, mint meggyőződése vagy szenvedelmi sugallák, mindenki hozzálátott a' munkához. A' Mirabeau által de Brézének adott felelet' sükere, Neckernek kényszerített visszahívása, 's a' bastille' lerontása nem hagytak kétséget az iránt, hogy a' constituante — alkotó gyűlés — a' megnyitó beszédben kitűzött korlátokon túl fog haladni. A' felekezetek mindjárt kezdetben élesen jelelték meg magokat. Duport úgy

vélekedvén, „hogy mély barázdákat kell vonni,“ Lafayettetől, kivel a' forradalmat megelőzőtt években együtt működött, rövid idő múlva épen úgy távolabb esett, mint Barnave Mounier-től, kit political mesterének vallott. Ő elveiben tovább ment, mint az angol alkotmány' barátai, kik két kamarai rendszert, három esztendőös parlamenteket 's a' t. ohajtottak; ő kezdetben, a' mit political tudománya jónak ismertetett vele, azt „mint minden idők' 's minden országok' igazságát“ tisztán, a' körülményekkel alkudozás nélkül szerette volna létesíteni, 's talán szerfelett merész reményekkel volt a' jövőre iránt, a' nélkül azonban, hogy magát visióknak engedné oda, mitől őt már eszméinek szabatos-sága — a' törvénytudónak egyik jellemvonása — megóvta.

Mint szónok első fellépésekor, a' levéltitok' sérthetlensége mellett nyilatkozott, azaz: népszerűtlen szabály mellett; mert olly levelekről volt szó, melyeket aristocratiai tartalmuaknak gondoltak a' vádlók. — 1789. július' 27-én az ő indítványára, — „miután a' közügy ellen országszerte összeesküsznek“ — alakult a' constituante' nyomozási bizottsága, melly utóbb annyi befolyást gyakorolt a' közügyekre, mindent a' gyűlés' felsőbb-sége alá vonván; 's mellynek ő is tagjává lön. Augustus' 18-án az „emberek' jogainak“ a' gyűlés elejébe terjesztett többnemű nyilatkozatásaiban nagyobb világosságot, rendet és alaposságot szeretett volna találni; 's az c' jogok' fogalmazása feletti tanácskozásokban folytonosan élénk részt vett. October' 18-án, midőn activ, azaz: választási joggal bíró polgárnak csak az nyilatkoztatott, ki némi egyenes adót fizet: ő ellene volt a' megszorításnak. — Ez időtájban Duport, Barnave és Lameth elvbarátaival egyike volt a' forradalom' legnépszerűbb férfainak, mind a' constituenteban, mind kivált a' jacobinusclubban és a' biztosságokban rendkívüli hatással bíró, 's itt és amott egyik versenytársa Mirabeaunak, kire ő és barátjai elejétől fogva talán még inkább gyanús, mint irígy szemmel tekintettek. Eljárásukat mi illeti, — Duport kigondolja a' teendőket — így nyilatkozott akkorban róluk a' közvélemény, — Barnave elmondja, 's a' Lamethék (Sándor és Károly) végrehajtják.

1790 martius' 29-én és folytatólag 30-án Duport felolvasá munkálatát a' birói hatalom' organisatiójáról. A' még ma is fennálló rendszer az e' munkálatban kifejtett elvek' nyomán alakult. Könynyü, gyors és pártatlan igazságszolgáltatást követelt, olyast, mellynek kezelése véget vessen fondorkodásnak és csalásnak. Kimutató, hogy a' birói hatalom' kezelői nem járhatnak el egyszersmind közigazgatási functiókban; hogy minden ítélethozásnál a' ténykérdés külön választandó a' jogkérdéstől. Juryt inditványozott mind polgári, mind büntető ügyekben. A' bírák, számra 48-an választassanak, de hosszabb időre, mint a' közigazgatás' tisztei; ne legyenek egy helyhez, egy vidékhez kötve, ne lakjanak állandóul azon egy helyen, mi viszonyok' szövődése által könnyen az igazság' kárára fordulhatna (csak Párisra nézve történhetnék kivétel, valamint a' közigazgatási felosztásnál is történt); utazzák be szabott időben az országot, 's tartsanak rendes üléseket külön mindenik megyében. Minden büntető törvényszék mellé rendeltessék egy közvádló, minden megyei székhelybe egy koronatiszt. —

Az ambuláns bíróság, mellynek eszméjét alkalmasint az angol eljárástól kölcsönzé Duport, nem talált többségre. Kivált Lanjuinais hevesen kelt ki ellene; neki nem kell olly bíró, úgy mond, ki egyik lábával a' kengyelben hoz ítéletet; többen más-nemü juryt akartak, nem az inditványozottat; mások ismét a jurynek a' polgári ügyekrei alkalmazása ellen nyilatkoztak. Duport az aprilis' 30-án tartott ülésben és külön iratban a' terve ellen gördített nehézségek' megczáfolására, újabban is rendkívüli ismereteket tanúsított a' büntető eljárás körül, a' tapasztalatlanság' és Sieyes' különczködésének ellenében; 's midőn arról folyt a' vita, ha valjon a' Tronchet', vagy a' Sieyes', vagy a' Duport' juryjét kelljen-e elfogadni, élesen jegyzé meg, 's e' jegyzet más ország' törvényhozóinak is szól: „hogy csak egy neme lehet a' jurynek, 's hogy csak azon ítélőszéket mondhatni annak, mellynek eskütt-tagjai egyszerű polgárok, kiket a' véletlenség egyyüvé hoz, kik nagy számmal visszavetethetők', 's kik nyomban

és csak egy ügyben, különféle pontok felett hoznak határozatot, mely pontok a' felek, vagy a' közvádoló 's a' polgárok között fenforgó pör' tárgyát teszik. — A' constituante csak a' büntető ügyekre nézve fogadá el az eskütszékeket, 's meghagyá az alkotmány' tervével megbízott választmánynak 's törvénykezési bizottságának: nyújtsanak be az elfogadott elvek' nyomán szerkesztett törvényjavallatot.

December' 26-án Duport, mint az említett vegyes választmánynak jegyzője, a' javallatot benyújtván, indítványozá a' büntető eljárás' új rendszerét. Annak előrebocsátása után, hogy a' társaságnak bizonyos esetekben joga van ítélelhozás előtt is a' polgárt ideiglenesen letartóztatni, 's más oldalról meg' a' polgárnak joga, gyors ítélelhozás' követelésére: elvül állittatik fel, hogy más hatalomnak kell az elővizsgálatot megtenni, és másnak ítéletet hozni; emez cselekvő és gyors, emez szemlélődő és lassú; amaz ideiglenes, amaz elhatározó; amaz a' rendőrség, emez az igazságszolgáltatás. Az eljárás' alkotórészei: a) a' rendőrség, békebirák' 's más tisztviselők' kezében, — a' panaszok' elfogadására, a' gyanúsok' letartóztatására, 's a' kerületi törvényszék elébe állítására; b) vádoló jury minden kerületben; alakítása egyes személyre bízatik, nem testületre, felelőség' eszközölhetése végett; c) minden megyében egy büntető törvényszék, mely négy tagból áll: az elnökből, kit az öszves megye — 's három bíróból, kiket az illető kerületek választanak; d) közvádoló; kineveztetik a' megye által, és felügyel a' békebirákra; e) ítélő jury; elmarasztásra tíz szavazat kívántatik, a' büntetés a' bírák által alkalmaztatik a' f) királyi biztos' keresetének következtében, kinek kötelessége, felügyelni a' törvények' végrehajtására, 's kinek azonképen, mint a' vádlottnak, joga van formahiba miatt felebb hívni az ítéletet a' g) cassatioi törvényszék elébe; tagjainak száma felér a' megyék' öszves számának felével, 's a' kebelökből tagot választandó megyék első ízben a' sors által jelettetnek ki. — E' vázlatból a' műértő könnyen hozzávethet az egésznek szelleméhez és irányához.

Mirabeau' halálával a' Barnave, Duport és Lameth Sándor-ból álló triumviratus vezérlé a' gyűlést, 's ők, kik Mirabeaut gyakran félszabályok' pártolásáról vádolák, kik néha talán kelletlenül inkább hajlandók voltak bünt és árulást látni, midőn Mirabeau kissé lassabban haladott előre a' jobbra balra fekvő romok között: ők most szinte mérséklettebbeknek mutatkoztak; ők megállapodtak, egy lelkes életiró' megjegyzése szerint, mintha csak a' harcznak tüze 's a' vitának elkeseredése ragadhatta volna őket olly távolra; — ők attól kezdettek tartani, hogy az alkotmány, mint eddigelé ostromtűzben terveztetett, talán nem eléggé higgadt az anarchiának kikerülésére, 's társaiktól a' jacobinusoktól különválván, a' feuillantok' clubbját alapították ellensúlyul.

Duport, ki még december' 11-én a' tuillériák' kerületének ideiglenes törvényszékéhez elnöknek választatott, a' felebbi eljárás' következtében sokat veszített népszerűségéből; de mind a' mellett magában a' gyűlésben még rendkívül nagy maradt befolyása. 1791 május' 16-án Robespierre' indítványára határozattá vált: hogy a' constituante' tagjai nem választathatnak a' legközelebbi törvényhozás' tagjaivá. Nem annyira Robespierre-nek okoskodásai, melyek az újjáválasztathatásnak az alkotmányos biztosítékokkal meg nem férhetését hirdetéek, hanem inkább a' vágy, valaha véget vetni az alkotmány' művének, 's a' politikai tapasztalatlanság, melly a' nemeslelkűeket könnyen ideológiára vezeti, hozatták a' gyűléssel a' fentebbi határozatot. Másnap, május' 17-én Duport mindent elkövetett, hogy legalább a' következő törvényhozások' tagjait ne érhesse ezen ostracismus, és Robespierre' ellentörekvéseinek daczára, nem ugyan egészen Duport' nézete, de mégis Barnavenak következő középítő indítványa lőn végzéssé: „a' lefolyt törvényhozás' tagjai újra választathatnak a' következő törvényhozásba, de ők csak két év' lefolyása után választathatnak újra.“

Május 31-én megnyittatván a' büntető törvénykönyvnek a' büntettekről 's ezeknek büntetéseiről szóló és Lepelletier de Saint-

Fargeau által bemutatott része felett a' tanácskozás, Duport a' halálos büntetés ellen nyilatkozott. Midőn az utóbb bibornokká lett abbé Maury, hivatást érezvén magában a' halálos büntetés' megtartása mellett apostolkodni, őt közbeszólásaival beszédében többször félbenszakasztá, felkiáltott: „Ha Montesquieu vagy Becaria állanának e' pillanatban a' szónokszéken, ki volna eléggé merész őket félbenszakítani? Pedig én csak ezen nagy férfiak' eszméit fejtegetem önöknek.“ Beszédének berekesztéséből láthatni, hogy a' jövő már elsötétedett előtte, hogy ő mindinkább tartott a' forradalom' vérengzővé válandásától.

„Engedjék meg, uraim, — így szól — hogy ezen okoskodásokhoz még olly motívumokat is adjak, melyek a' jelen körülményekből merítettek. Midőn forradalmunk kezdetét vevé, ollyasoknak talált bennünket, minővé hosszú zsarnokság 's az ezt követő elfajulás által gyártattunk; lefolyásaközben kifejlesztett minden szenvedelmet, minden érdeket; ki-tüntette mind jó, mind rossz tulajdonságainkat, ezeket és amazokat egy-iránt érezhetőbbekké tette, és szerencsétlenségünkre a' hazafiság' és nagylelkűség' fellengős látványa mellett láttuk az önösség' 's a' gyűlölség' undok szörnycetégét is: volt alkalom sajnálkoznunk, hogy a' nemzeti szellem nem szelidítetett meg eleve emberiebb institutiók által. Az ennyi véleményre oszló, illy hosszú 's illy újszerű vita által kifárasztott egyének' jelleme természetesen módosult és kesernyéssé vált. Ha az emberek szert tettek a' szükséges erőre, hogy szabadak lehessenek, olly vadságot is nyerhettek egyszersmind, melly az élet' viszonyait nehézkéssé teszi és bajosokká. Vannak egyének, kik jellemöket az eseményekből vonván ki, vadakká lettek, midőn bátrakká és szilárdakká kellett volna válniok; — ők gyengék lesznek és alávalók, midőn tőlök engedelmességet fognak követelni és szelidséget. Miután a' helyett, hogy törvényeink által a' nemzeti szellemet javítottuk volna, azt szerencsétlenségünkre, ugy a' mint volt, alkotmányunkba átszállítottuk, 's miután a' mozgékony-ság kormányunk' fővonásainak egyikévé lett, miután folytonos változtatása az embereknek csaknem szükségessé tette a' dolgok változtatását, — legyünk legalább azon: hogy a' forradalmi jelenetek a' lehetőségig kevésbé tragicaiak, és következményeik a' lehetőségig kevésbé gyászosak legyenek.“

Junius' 3-án a' kegyelemjog ellen szavazott. A' gyűlés három véleményre oszlott. Voltak, kik e' jogot fenn akarták tartani a' fejdelemnek; mások úgy vélekedtek, hogy a' törvényhozó testület által gyakoroltathatnék ezentúl, 's mások ismét az indítványozó választmányynal egyértelműleg, hogy eltörlendő. A' többség ez utóbbiak' nézetét fogadá el, mind a' mellett, hogy valamennyi alkotmányos nemzet' tapasztalásai, sőt magának az igazságnak eszméje is, melly a' mereven jog' fogalmával be nem éri, a' kegyelemjog' hasznos, szükséges volta mellett tesznek tanuságot. Így vélekedett kevésbé utóbb, úgy látszik már Duport is; mert midőn september' 3-án Saintmartin magába az alkotmányba indítványozá iktattatni a' kegyelemjogot eltörlő végzést, 's midőn Robespierre és Lanjuinais is hasonló értelemben nyilatkoztak, Duport' indítványára a' napi rendre tért által a' gyűlés.

Junius' elején az új rendszer' értelmében szerkesztett párisi büntető törvényszék' elnökének választatott Duport, mint ezt valamennyi életírásaiban találhatni; de különös, hogy egyike sem emlékezik arról, miszerint ő e' tisztet el nem fogadá. Brissot erre nézve a' „patriote françaisban“ junius' 13-án ezeket írja: „Én bámultam e' választásoknak — a' törvényszéki tagok' választásának — combinatioját. Elnök: Duport úr, — ő büntető jogtudós. Közvádló: Robespierre úr, — ő az aristocratáknak legengesztelhetlenebb ellensége. Dandré úr: Robespierre' helyettese, — ő szelidíteni fogja ennek tüzeit. Parányi hűségok felforgatták e' jeles combinatiót. Pedig hirdetjük, hogy szabadok vagyunk! A' szabadság egészen más áldozatokat kíván. Látom, nem keresünk egyebet, mint az önösséget.“ — De Duport nem önösségből mondott le tisztéről, hanem mert érzé, hogy a' melléje közvádlónak választott Robespierrel nem működhetik egy célra. Duport' helyébe Péthion választatott, de ez utóbb Baillyt Páris' maire-ségében felváltván, e' hivatalról szinte lemondott, mielőtt az új rendszer 1792. januarius' 1-én életbe lépett volna, — valamint Robespierre is a' magáéról, ki

tanácsosabbnak látá, az úgynevezett „législative“ gyűlés' irányában — így nevezetik a' constituante után következő törvényhozás — a' jacobinusclubban, 's a' jacobinusclubb által működni.

Midőn XVI-dik Lajosnak Varennesbe szökésével (junius' 21.) végszapság éré a' királyi tekintélyt: mert felfüggesztetvén a' fejedelem' jogai, mintegy ideiglenes *respublica* hozatott be Franciaországba, mi természetesen számosakat a' kormányforma' változtathatására még inkább emlékeztetett: Duport és pártja mindent elkövetett, hogy Lajosnak ezen tettét minél szelidebb világításban láttassa. Junius' 26-án megbizatván Párisnak a' tuillériáktól nevezett törvényszéke a' fővárosba visszahozatott fejedelem 's társai elleni büntető eljárással, ha ez szükségesnek fog találtatni, 's a' gyűlés' kebeléből az elővizsgálat' megtételére bizottság küldetvén ki: Duport 351 szavazattal választotta a' királynak 's a' királynénak kihallgatására. Társai Tronchet voltak és Dandré, mérsékeltek, mint ő. E' választásokból már látni lehetett, hogy a' király nem fog kereset alá vonatni, 's hogy jogainak gyakorlatába vissza fog helyezettetni, ha az alkotmányt elfogadandotta. Duport több ízben élénken szólalt fel azok ellen, kik Lajost a' királyi széktől elmozdítani akarták, 's kivált az ő és Barnave' törekvéseinek köszönhető Lajos, ügyének még ez úttal szerencsés kifejlődését.

Augustus' 13-án rendkívüli talentumának egész erejével támadá meg azon szerencsétlen elvet, mely a' törvényhozó testület' tagjait a' ministeriumból kirekesztendőeknek nyilvánította; de ő úgy nem győzött, mint egy korábbi alkalommal nem Mirabeau, 's végzés hozatott: hogy a' constituante' tagjai azonképen, mint az utána következő törvényhozó testületeké, sem követségek ideje alatt, sem azután két év' lefolyásaiglan a' végrehajtó hatalom' kinevezésétől függő semminemű hivatalt nem vállalhatnak fel. — Augustus' 26-án kimutatá azon vélemény' fonákságát, mely az adó' ügyében a' végrehajtó hatalomtól megtagadá az initiatívát, 's mely az adó tárgyában hozandó törvények' ér-

vényességéhez a' fejdelem' sanctióját nem látá szükségesnek. „A' kérdés abban áll, mondá, ha lehet-e, kell-e a' törvényhozó testületet, melly sem mint tömeg, sem egyenkint semmi-nemü, de még erkölcsi felelősségre sem képes, mert minden törvényhozás után eltűnik, — ha lehet-e, kell-e megengedni, hogy a' törvényhozó testületek minden korlát nélkül vessék ki az adót a' nemzetre, 's osszák fel annak tagjai között? Ebből áll a' kérdés; — 's hogy ezt nem lehet, nem kell tenni, az világos.“ — September' 17-én az ő indítványára határozattá vált: hogy az eskütszéki büntető eljárás 1792. januárus' 1-én fogja kezdetét venni. 21-én fogadtatott el az általa szerkesztett rendőrségi törvény Páris' számára huszonnég békebiróval. 23-án az alkotmány' tervezésével megbízott választmány' nevében indítványt tett: hogy a' constituante' azon tagjai, kik egy híressé vált ellenmondást az újabb törvények ellen irtak alá, minden közhivatalbani eljárásra képteleneknek nyilatkoztassanak. Voltak, kik az ellenmondókat még nyugpénzeiktől is kívánták megfosztatni, de Duportnak megjegyzésére, hogy ez az örök-igazság' elveivel ellenkeznék, a' választmány' indítványa minden módosítás nélkül ment határozatba.

1791. september' 30-án az alkotó gyűlés eloszlott.

1792. augusztus' 10-kéig, midőn Lajos a' törvényhozó testület' foglyává lett, Duport Párisban maradott; — augusztus' 10-dike után, mint azoknak egyike, kik az „assemblée législative“ idejében Lajosnak tanácsára voltak, üldözéseknek levén kitéve, Melunbe vonult, hol fogságba tétetett; de egy lázadás' alkalmával Danton, kinek ő a' korábbi időkben szolgálatokat tett, 's ki ezekért háladatos szeretett lenni, módot nyújtott neki a' megszökésre, és külföldre menekülésre. Robespierrenak bukásával Duport visszatért Francziaországba, de rövid idő múlva innen ismét kiköltözött, 's huzamos gyengélkedés után meghalt Appenzellben (Schweitz) 1798. augusztusban, mielőtt életének negyvenedik évét betöltötte volna. — Tacitus' fordítása, mellyet sajtó alá készítet, holta után nem találtatott irományai között.

Ennyiből áll mindaz, mit e' nevezetes férfiú' életéről 's működéséről, életrások', emlékiratok', de kivált Buchez és Leroux' gyűjteményök' és a' Moniteur' nyomán közölhettem.

Jellemzőbb reá nézve azon beszéde, melyet e' füzetben veszen az olvasó, 's melyben a' francia forradalomnak bekövetkezett gyászos jövőjét prognosticálta. De mielőtt ezen vádiratot a' constituante' tulzói ellen ideiktatnám: szükséges előadnom, mint történhetett, hogy azon gyűlés, melyről Lafayette joggal mondható emlékirataiban: hogy tiszteletben tartotta a' sérthetlenség' elvét a' fejdelem' irányában, az egyéni szabadságát a' nemzetnél, a' pártatlan igazságszolgáltatását elleneivel szemközt, a' sajtószabadságát minden ellenei' számára; 's mely végre önn' akaratából oszlott szét, a' nélkül, hogy egyetlenegy tagja pénzt, hivatalt, címet vagy hatalmat nyert volna; és melyre nézve bizvást állithatni, hogy soha emberek' gyülekezete nem vezéreltetett valóbb hódolat által mind az iránt, mi a' nemzet' szabadságával 's ennél fogva a' nemzet' becsületével áll kapcsolatban; — szükséges, mondom, előadnunk, mint történhetett, hogy a' constituante' eredményei, bármi nagyszerűek lettek legyen, nem feleltek meg azon reményeknek, melyekkel a' legnemesebb egyéniségek voltak iránta. Az okokat részben egy gyakorlati alkotmányos státusférfiú' munkájából kölcsönöztük, kinek nevét ez' úttal elhallgatandónak véltük. —

A' constituante, pályájának vége felé érzé azon akadályokat, melyek őt elveinek ösvényén haladni gátolák; érzé, hogy lehetetlenné vált a' napról napra vakmerőbbekké lett pártokat féken tartani. Ezeknek befolyását tetemesen növelé a' féktelenné fajult sajtó. A' forradalom' kezdetén a' többség úgy vélekedett — mint az irodalom' mezején nálunk is jó szándékkal, de gyakorlati tapintat nélkül inditványoztatott — hogy minden sajtótörvény fölösleges vagy épen kártékony, 's hogy azon repressiv intézkedésekre semmi szükség, melyek jelenleg a' szabad sajtó mellett min-

denütt elkerülhetleneknek tartatnak. Meglehet azért, mert az óriási lelkesedés' ama' napjaiban a' jobbak a' jónak és igaznak diadalában egyes kicsapongások mellett sem kétkedtek; meglehet azért, mert szükségesnek tartották a' sajtónak kissé erőszakos fellépését, hogy a' százados elöitéletek földre terítessenek. Történt azonban, a' mi történni szokott illetén esetekben: a' reformok' ellenségei, kik, ha rajtok állana, békóba vernék a' nemzetet, megragadák az ellenfél' ezen fegyverét, 's azt perfidiával kezelvén, nagyították a' veszélyeket, hogy az új intézkedéseket hitelöktől megfoszthassák, hogy a' haladás' vezéreit rágalmazhassák, 's hogy tulajdon kicsapongásaik által becseleníthessék azon nyilvánosságot, melyet utálatban tartanak.

A' haladási párt ingerelve ez által, 's különben is — mint oly országokban látjuk, hol a' szabadság csak minapában behozatott növény, hol még nem volt alkalma gyökeret vernie — türelmetlen az ellenvéleményüek iránt, és főnökeit a' dühnek egy nemével bálványzó: szinte visszaélt a' sajtóval, nem sejdítvén, milly kárt okoz ez által a' szabadságnak.

Rövid idő mulva annyira növekedtek a' visszaélések és botrányok, hogy Lafayette és a' szabadság' más hívei indítványt tettek a' gyűlésben a' vétkesek' büntetésére. De a' képviselők nagylelkűséget látván abban, ha megbocsátanak azoknak, kik őket szünet nélkül sértegették, — mintha political testület, melyre a' nemzetnek sorsa bízott, egy magánosember' állásában lehetne, — 's megfedekezvén arról, mit még az emberi 's polgári jogok' kinyilatkoztatásának 11-dik pontja is hirdet: „a' gondolatok' és a' vélemények' szabad közlése egyike levén az ember' legbecesebb jogainak: minden polgár szabadon szólhat, írhat, nyomtathat, felelet' terhe alatt, ha e' szabadsággal a' törvényileg meghatározott esetekben visszaélne;“ — a' képviselők, mondom, még akkor is, midőn Sieyes az alkotmány' tervezésével megbízott választmány' nevében egy sajtótörvényi javallatot, még pedig népszerű elveken alapult javallatot benyújtott, tanácsosbna véleik e' pontot feloldat-

lanul hagyni, — vagy azért: mert szerfelett érzé egy jó törvény' hozatalának nehézségeit, a' szabadság' és szabadosság' határainak kimutatása nem tartozván a' legkönnyebb feladások közé; vagy mert nem sejtíté azon veszélyeket, mikbe a' sajgóticsapongások' teljes büntetlensége ejthetendi az országot.

Ismétlem: a' constituante 1791-nek közepén, két évvel megnyitása után — de forradalmi időkben két év néha felér egy századdal — már jóval több tapasztalással birt; a' mit a' sajtó elmulasztott, azt magok az események pótolták, figyelemztetvén a' gyűlést az általa elkövetett hibákra; még a' pártok' ármánykodásai is kijelelték a' reformok' gyengébb helyeit, 's azok, kik őszintén ohajtották az alkotmányos monarchiát, azon voltak, hogy művöket szilárdítsák. Jó alkalmat látszott nekik nyujtani e' célra a' constituante' azon határozata, miszerint az alkotmányt még egy ízben átvizsgáltatni rendelé, hogy hosszabb időköz folyván le, míg a' részek különkülön kidolgoztathattak, ezek egymáshoz idomíttassanak, 's végkép megállapíttatván, helybenhagyás végett a' fejdelem elébe terjesztessenek. 'S Duport, mint már felebb láttuk, Barnave és Lameth társaival, továbbá Desmeuniers, Thouret, Chapelier, Dandré, Malouet, Clermont-Tonnerre 's mások csakugyan kieszközölték, hogy némi hasznos, ha mindjárt kisebbszerü változtatások tétettek az alkotmány' művén. A' főhibákat azonban, mint Duportnak a' közigazgatást tárgyzó felebb érintett néhány beszédeiből is láthatni, már lehetetlen volt helyreigazítani. A' királyi hatalom — különben is Lajosnak boldogtalan megszökése óta felfüggesztve levén, 's jogkörét csak akkor nyerhetvén vissza, ha az alkotmányt helybenhagyandotta, — legparányiabb befolyással sem birt. A' ministerium gyenge volt az udvar'irányában, hitel nélküli a' nemzet' szemében, hatástalan a' gyűlésben. A' mérsékelt párt szeretete volna az alkotmány' néhány alaptételeit új vizsgálat alá vonni: de a' dühös ellenzés, melly ezen, a' tudatlanság és szenvedelmek által elmagyarázott terv' pusztá bejelentésére is keletkezett, a' népszerűség' elvesztésének félelme illy fáradalmas

pálya végén; a' gyanúsítások, rágalmak, fenyegetések, mely-lyekről Lameth Károly a' követek' kamarájában még negyven évvel utóbb iszonynyal emlékezett, és ama' körülmény: hogy Montlosier grófnak, 's így csakugyan nem gyanús tanúnak val-lomása szerint a' royalista párt inkább az anarchia' embereit tá-mogatta, mint a' józan szabadság' híveit, remélvén: hogy az anarchiából feltámadand a' régi udvarrendszer, és semmitől sem félvén inkább mint attól, hogy az új intézkedések megszilárdul-ván, az alkotmányban majd nem marad anyag a' szabadság' gyenge növényének minélelőbbi megfojtására, — mind ez, 's végre még azon körülmény, hogy számosan találkoztak a' mér-sékeltettek között is, kik az udvar által elkövetett hibák' 's a' szabadítókos osztályok' folytonos ellentőrekvéseinek láttára úgy vélekedtek: hogy még mindig elég hatalma van a' koronának, 's hogy a' szabadság még mindegyre veszedelemben forog, — — mondom, mind ez okozá vala, hogy végre lényeges változ-tatás' közbenjövetele nélkül terjesztetett az alkotmány helyben-hagyás végett a' korona elébe.

Vessünk egy tekintetet ezen alkotmány' főhijányaira; rö-vid fejtegetés e' tárgy körül, tanuságos leszen az olvasóra nézve.

Politikai axiomának tekintethető: hogy azon esetre, ha vala-melly nemzet' institutiói a' fejdelem' pusztá engedélyezésének 's mintegy kegyelmének eredményei (az úgynevezett octroyirozott charták): mindig közel van a' végrehajtó hatalom' részéről a' csonkítás vagy elnyomatás' veszélye; — 's hogy más oldalról, ha valamelly már fenálló monarchiában a' képviselők alaptör-vényeket hoznak a' fejdelem' együttműködése nélkül: ez nem igen fogja az ügyet a' magáénak tekinteni, 's aligha érdekelve érzendi magát az alkotmány' fentartására nézve.

XVI-dik Lajos keserűen panaszkodik azon manifestumban, melyet 1791 június' 21-én szökésének igazolására a' tuillieriák-ban hagyott: hogy a' törvények az ő hozzájárulása nélkül hozat-tak. Igaz, midőn az alkotmány megerősítés végett elébe ter-

jesztetett, lemondott azon jogról, melyet előbb a' törvények' hozatalára nézve követelt magának; — de világos, miszerint ez csak azért történt, hogy hatalmának felfüggesztése megszűnjék elvégre. — A' constituante ellenben azt állítá: hogy kirekesztőleg csak őt illeti a' jog, alkotmányt adni Franciaország-nak; 's követelé, hogy a' fejdelem az alaptörvényeket észrevétel nélkül fogadja el, mint ollyasokat, melyek nem sanctionálандók általa, csak elfogadandók. — E' küzdelemnek természetesen az volt következménye, hogy a' fejdelem 's a' képviselők az alkotmány' eredetére nézve elejétől fogva egyenes ellentétben állottak egymással, 's hogy Lajos, követeléséről lemondását a' körülményeknek hozott áldozat gyanánt kíváná tekintetni.

Ezen antagonismuson segíthet vala részben azon körülmény, ha a' kormánynak némi befolyása lett volna a' képviselők' tanácskozásaira; mert csakugyan nem fogott volna nehéz lenni, bebizonyítani azon veszedelmeket, melyek a' királyi hatalom' teljes megsemmítéséből a' monarchiai formának megtartása mellett, 's a' közigazgatás' minden rugóinak megtompításából szükségképen származnak; — de mondtuk már, hogy a' ministerium nem volt befolyással a' gyűlésre, 's nem birt elégséges erővel, az alkotmányos jogok' igazságos felosztását követelni. Aztán az udvar' folytonos ármánykodásai, melyek természetesen árnyékot vetettek a' fejedelemre is, és a' reformokat minden áron ellenző pártnak magaviselete nem kevésé öreghitették a' végrehajtó hatalom iránti bizalmatlanságot; — 's e' szerint történt, hogy a' rendkívüli talentumokban olly gazdag, 's a' közjót ösztönítő ohajtó haladási párt a' monarchia' alaptörvényeit nem alkotá azon gyakorlati tudománnyal, melly a' classicus törvényhozót jellemzi.

Inkább mintsem a' fejedelemnek nem engedni a' szükséges jogokat hatalmának gyakorlatára: tanácsosabb fogott volna lenni, más kormányformát választani; mert a' thronus támasz nélkül hasonló a' roszúl épített villámfogóhoz: vonz, nem hogy hárítana. —

Más, szinte tetemes hiba, melyet a' constituante elkövetett, abban állott: hogy művét szilárdíthatni hívé, ha azt ezerfajú biztosítékokkal és óvásokkal körülkeríti; 's hogy az alaptörvények' codexébe számos részletes intézkedéseket iktatott bé, mintha ez által tartósságot kölcsönözhetne művének. De épen az ellenkező következett be; mert ha apró szabályok vegyítetnek az alaptörvények közé, amazoknak ereje nem növekedik, 's ezek gyengébbekké válnak; — a' gyom maga sem nő nagygyá, 's gátolja a' hasznos fűvet növekedésében. — —

Az eddig említett hiányok tagadhatlanok; de folytassuk nyomozásukat, csak a' nagyszerű műnek hiányai tanúságosak.

Washington midőn az éjszakamerikai congressustól búcsút vett, beszédében egyebek között ezeket mondá: „Ne feledkezzenek meg önök arról soha, hogy illy terjedelmes birodalomban a' kormánynak szüksége van mindazon hatalomra, melylyel a' szabadságnak 's a' polgárok' biztosságának veszedelmeztetése nélkül felruháztatható; hogy erős kormány alatt, ügyesen mérlegezett alkotmányos hatalmak mellett, leginkább van biztosítva a' szabadság; 's hogy végre olly kormány, melly nem eléggé erős, ellentállani az ármánykodóknak, és mindenik polgárt a' törvény' határain belül tartani, az feladásának: mindnyájunk' biztosságának és szabadságának meg nem felelhet, az csak kormányárnyék, az nem érdemes a' kormány' nevére.“ — De a' királyi hatalom' boszujátóli félelem nem engedé, hogy a' constituante a' szükséges erővel ruházza fel a' végrehajtó hatalmat. A' nép' választása fogadtatott el egyetlenegy alapnak a' közigazgatás' minden ágainak organisatiójánál. Negyvennégy ezer municipalitás volt Francziaországban, mellyek olly egyének által igazgattattak, kik, úgy szólván, a' legparányiabb köteléssel sem voltak a' kormányhoz csatolva, — meg' annyi független respublica egy monarchia' kebelében. A' közigazgatás ugyan helyesen választott külön a' birói hatalomtól: de a' közigazgatás' minden ágaiban a' cselekvés együvé vegyítetett a' tanácskozással; mindenütt testületeket látunk, hol egység ohajtható; — 's hogy

mind ez betetőztessék, a' municipalis előjárók és tisztek feletti alkotmányos ellenőrségnek gyakorlata a' törvényhozó testületre bízott, egyenes kirekesztésével a' végrehajtó hatalomnak. Ettől a' kegyelmezési jogot is elvonták, pedig még az éjszakamerikai egyesült státusokban is e' hatalmat illeti a' kegyelemjog, azon egyetlenegy eset' kivételével midőn a' képviselők' háza lép fel vádlóképen. —

A' constituante' elvei nem engedhették ugyan, hogy az alkotmányba aristocratai elem is foglaltatván, abból felsőház alakításák: de az eszélyesség tanácslá, hogy mérséklő elem' nyeresére még is két ágra osztassék a' törvényhozó hatalom, melly a' constituante' idejében 1139 tagból állott! Maga az alkotmány' tervezésére kiküldött válaszmány 's Éjszakamerikának példája javallák ezt, mi nagyterjedelmű monarchiánál épen elutasíthatlanná válik. Ez által nagyobb tér jut a' discussionak, több idő a' véleményeknek hogy leülledhessenek, több mód a' kormány'nak, hogy magát védhesse netaláni bitorlások ellen. A' törvényhozó testületet, ha csak egyetlenegy kamarából áll, meg nem óvhatni egy párt'nak, egy szónok'nak, egy nagylelkű érzelem által felkeltött enthusiasmusnak befolyásától, pedig ez utóbbi néha rosz tanácsos is lehet. Ha mind ehhez hozzáadjuk, hogy a' törvényhozó testület minden két év mulva egészen megújítandó volt, hogy a' gyűlés megnyílt a' törvény által kijelelt napon a' nélkül hogy a' fejedelem által egybehívatott volna, hogy állandó, permanens volt, 's hogy üléseit folytathatá míg neki tetszett, hogy a' törvényhozók számba sem vették egy illy nagy, mindig cselekvőségben 's mozgalmában levő erőnek sebességét, hogy nem volt mi e' mozgalom' lassabságát eszközölhetné, 's végre hogy a' király a' törvényhozó hatalmat sem fel nem függeszthette sem el nem oszlathatta, — akkor világos, hogy a' monarhiai forma 's az 1791-diki alkotmány nem férhettek meg egymással. Adjuk végre még ehhez a' boldogtalan szabályt, hogy a' király ministereit nem választhatta a' követek' sorából! Ezen szabály népszerűnek és valóban szabadelműnek látszott, de ha közelebbről tekintjük,

világos, hogy gyászos volt nemcsak a' királyi hatalomra, hanem magára a' szabadságra nézve is. Minden képviseleti kormánynál, mely lényegesen a' többség' kormánya, egyike a' legnehezebb feladásoknak: benső egységet idézni elő a' végrehajtó hatalom 's a' tanácskozó testületek között; ugyanazon lelket önteni mindkettőjökbe. Már pedig a' tapasztalás' bizonyossága szerint, egyike a' legalkalmasabb eszközöknek e' cél' elérésére, úgy arra, hogy a' nemzet a' megválasztó pillanatokban, nagy impulsust nyerhesen, abban áll: hogy a' fejdelem ministereit a' kamara' tagjai közül, mint organumait és képviselőit egy ismeretes és többséggel bíró véleménynek választja. A' királynak ezen eljárása csak kedves lehet a' nemzet előtt, miután tekintélyének gyakorlatát ugyanazokra bízza, kiket a' nemzet jogainak védelmével bízott meg; miután továbbá tökéletesen megegyezik a' parlamentaris kormány' szellemével, mellynek éltetője a' nyilvánosság, 's melly nem keresheti a' főhatalom' depositáriusait a' palota' előszobáiban, hanem a' törvényhozók' forumában; 's miután végre ezen eljárás még egyéb megbecsülhetlen gyakorlati előnyöket nyújt, minők p. o. nagyobb egység a' törvényhozó 's a' végrehajtó hatalom között, nagyobb könnyűség a' törvényhozási munkálatok' előkészítésében, nagyobb összhangzás a' rendelkezések 's ezeknek fogatosítása között 's a' t. Holott más oldalról, ha a' ministerek nem lehetnek egyszersmind képviselők, ezek 's amazok idegeneknek nézik egymást sőt épen ellenségeknek, hiányzik köztök a' kölcsönös bizodalom, 's maga a' büszkeség is ellenzi a' viszontlagos engedélyezéseket, mellyek egyenlők között mindig könnyebb szerrel eszközölthetnek; — ilyenkor a' ministerek a' gyűlésben, ha itt eltűnnek 's ha tanácskozási szavazattal bírnak, erőszakosan benyomultak gyanánt tekintetnek.

Azt mondják: ha a' ministerek a' képviselők' sorából szednek, akkor a' korona a' népszerű tagokat megnyeri magának. De mi egyebet kell hát óhajtani, mint hogy a' korona a' közügyeket a' népszerű tagok' kezére bizza? Nyissatok ajtót, hogy a' nemes ambitio beléphessen fejhajtás nélkül; a' gyengék 's a'

czudarok, bármint bástyáztatik körül a' kamara, mégis meggyalázni 's eladni fogják magokat. — —

Mind ezen hijányokat érzé a' constituante' többsége, melly kivált működésének végszakában több jeleit adá: hogy a' rendnek, a' társaság' reorganisatiójának szükségét érzé. De már végehez sietett, engedett a' nép' akaratának melly új törvényhozókat akart látni, 's melly csak újakat láthatott a' constituantot, az alkotó gyűlést követett „législative,“ törvényhozó gyűlésben; mert a' constituante, mint felebb láttuk, elkövette a' legesleggyászosabb hibát: világos törvény által rendelé, hogy tagjai nem választathatnak az utána következő törvényhozás' tagjaivá! Ez annyi volt, mint kimondani: hogy az alkotó gyűlés' művéből nem fog kö kövön maradni. Fonák theoriák' erejénél fogva a' nemzet' legjelesebb egyénei, azok kik öt annyi veszedelem közt 's annyi dicsőséggel vezették a' szabadság' ösvényére, épen ez' érdemöknél fogva rekesztettek ki a' törvényhozó testületből. A' fejdelem nem választhatja őket ministereknek, mert követek voltak! A' nép nem küldheti őket gyűlésbe, mert részt vettek a' tavali gyűlésben! Duport lelkének egész erejével küzdött ezen eszelősség ellen, 's midőn megbukott, azon volt, hogy legalább a' constituantot követendő gyűlések' tagjait ne érje az ostracismus. Milly sükerrel? azt felebb láttuk; de lássuk most magát a' beszédet:

Engem e' szónokszékre azon szükség' érzete vezet, hogy hazámat megmentsem a' legnagyobb veszedelemtől, mely eddiglen fenyegette; és ha már nem lehetséges többé megakadályoznunk, hogy erőszakos rendtelenségek huzamos ideig ne zavarják: legalább megmenthetjük folytonos és orvosolhatlan anarchiától. — Miután rendesen az emberek' hajlamában rejlenek a' vitatkozás' elemei, szükségesnek látom, nehány, huzamos ideig visszatartóztatott észrevételt terjeszteni előtökbe, melyeket továbbá is elhallgatni, úgy hiszem, vétek volna. Szándékom, a' nélkül hogy a' jelen kérdéstől eltávoloznám, kevés szóval láttatnom veletek a' helyzetet, melyben vagytok, 's azt, melybe benneteket döntení szeretnének, a' ti valóságos, igen kézzelfogható és igen közel veszedelmeiteket. Ti ezeket meg fogjátok ismerni; ők nem fogják többé lelkiismeretemet nyomni, én őket a' tiétekre szállítom, azokéra, kik a' nélkül hogy vitatkozni akarnának felettök, a' nélkül hogy megvizsgálják, mégis tagadni szeretnék ezen veszedelmek' súlyos voltát.

Lépcsőről lépcsőre valóságos és tökéletes társasági felbomlásra vezettek benneteket. Az egyszerű elveknek nem tudom milly örütségére akartak juttatni titeket egy idő óta, minek azok által, kik erre nézve első indítók voltak, jól számított eredménye az: hogy a' közkormány' minden képesai tágulnak, és hogy nem ennek visszaéléseit szüntetik meg, — ezt már dicsőségesen kivittétek, — hanem üdvös és éltető hatását; eredménye, helyesebben szólva, az: hogy a' kormány' formája tökéletesen megváltoztatik; mert a' tagadó ellenmondások' daczára, igen járattan lenne a' világi ügyekben, ki az e' részben létező tervekben kételkedhetnék. A' veszedelmek környékeznek benneteket; növekednek napról napra; és a' biztosság, melyet czáfolatul szeretnének használni ezen veszedelmek' valósága ellen, nem bizonyít semmit; mert egy vaknak biztossága a' mélység' szélén még soha sem akadályozta azt, hogy ő életveszélyben ne lett legyen.

Vannak emberek, kik csak egy nemét ismerik a' veszedelemnek, tudniillik, a' népmozgalmakat. Eredményeik, megismerem, valóban veszedelmesek; ők gyengítik a' tiszteletet, melylyel az új törvények iránt tartozunk, épen azon pillanatban, midőn ezeknek a' közvélemény' egész erejére van szükségök, hogy megállapodhassanak; ők napi kötelességeik' teljesítésétől tartóztatják a' tisztviselőket; 's mi több, ők az erőszak' eszméjét az ész' 's a' törvény' eszméi felett láttatván a' polgárokkal, ártalmassok mind azoknak, kik az utóbbiakon alapították lételök' és nyugodalmuk' reményét; de ezen bajt gyökerében kell megtámadnunk, 's a' tapasztalás arra oktathatott volna bennünket: hogy e' tekintetben minden részletes nyilatkozás inkább ártalmas mint hasznos, 's hogy ez összébnyomván a' rugót, még öregbíti hatását. Nyúlunk bátran a' rosznak forrásához, és minden helybeli alkalmatlanságok el fognak enyészni. Bölcs és szabad alkotmány, becsületes, igazságos és szilárd kormány, íme ez a' nagy, ez az egyetlenegy gyógyszer, melyre szükségünk vagyon, 's melyet a' gondoskodástokra bízott nemzet követel tőletek, ez az, melynek elhanyaglása neki hosszú fájdalmakat, nektek kínos és hasztalan bánatot szenvedne.

A' valóságos veszedelem, melly még a' vélemény' köde alatt rejlik, de melly már is mély és messzeterjedt: az a' közszelmék' túlzása és szertebarangolása, 's egy központnak, egy az eszméket magához vonzó és egyesítő nemzeti érdeknek hiánya. Még egy lépést, és a' kormány nem létezhetik többé, vagy az egy végrehajtó hatalomban központosúl egészen: mert én látom a' távolban mosolyogni a' despotismust a' mi parányi nézeteink, a' mi parányi szenvedelmeink felett, 's azokba helyezni suttokban reményeinek alapját. — A' mit forradalomnak nevezünk, az megtörtént; az emberek nem akarnak többé engedelmeskedni hajdani uraiknak; de ők készek, ha nem vigyázunk, magoknak új zsarnokokat csinálni, 's olylyasokat, kiknek újabb és népszerűbb hatalma ezerszer veszedelmesebb fogna lenni. Addig míg közszellem nem alakul, a' nép csak urait változtatja, de ezen változtatás bizony nem érdemlette a' forradalomcsinálás' fáradságát. A' szabadság' és egyenlőség' eszméi elterjedtek az egész birodalomban; behatottak a' társaság' minden osztályaiba. Egyedül a' régi viszázelések' pártolói maradtak érzéketlenek ezen kedves neveknél, 's azon édes érzelmeknél, melyeket felköltének a' lelkekben. Az ész feltaláltatott azon régi institutiók' omladékai alatt, melyekben fogva tartott; mindenki azon volt, hogy templomot emeljen a' szabadságnak; ez az egész nemzet' cultusává lett; — de ezen politicalai vallás' dogmái még nem ismeretesek eléggé,

's attól kell tartanunk, hogy mindjárt bölcsőjénél, számos különböző felekezetek fogják tisztaságát elhomályosítani.

Ismétlem tehát, a' forradalom megtörtént: de igen helytelen következtetés, mondanunk, mint ezt gyakran hallhatni: hogy ennél fogva már nem forog veszedelemben a' szabadság; mert én csak őt féltem egyedül. Csak az ő ügye szakaszthatja velem félbe a' hallgatást. Ezen forradalom' mértéktelen és határnélküli haladásának czélja: minket azon pontra téríteni vissza, hol valánk, vagy éppen még gonoszabb helyzetbe; azaz: miután fokunkint a' kormány' minden rugóit megrontotta, általános felbomlásra, belháborúra vezethet. Minden mozgalom, az erkölcsi életben szinte mint a' physical világban, körszerű: midőn folytatatik, azon egy kombinációkat nemzi. Ezen mozgalom minket azokba vezetne vissza, melyeket ki akarunk kerülni, ha nem fog megakasztani hatalmas és szilárd kormányrendszer által. Csak három állapot van az ember' számára: az anarchia, a' rabság, és a' szabadság. Ezen három állapot mindig ugyanazon rendben következik egymásután. Mi kiléptünk a' rabságból, 's mi oda visszatérünk, ha túlhaladván a' szabadságon, majdan az anarchiához érendünk. A' rabság még azon gyászos sajátsággal is bír, hogy reánk nézve a' nyugalom' képe, 's hogy természetesen az elfajult népek' érzelmeivel szövetkezik, mert kedvez az egyik' uralkodásdühének és nagyra vaggyásának, a' másik' restségének és puhaságának. A' szabadság ellenben azon nehezen tartható középút, mely a' törekvések' és a' szilárdság' folytonosságát kívánja, mi jóval nehezebb, mint az erők' sebes és rövid fellobbanása.

Ne higye azonban senki, hogy midőn ezen igazságokra hivatkozom, legkevesebbé is akarnám roszallani azon nemes lelkesedést, melyben egész Franciaország osztakozott, 's mely jelenleg ennek minden részeiben nyilatkozik. Ismeretesek elveim e' tekintetben; én mindig vívtam azok ellen, kik a' végrehajtó hatalmat túlságos vagy idő előtti tekintélylyel akarták felruházni; szükséges volt, hogy minden megtisztúljon a' forradalom által, hogy a' kormány, ha úgy szólhatni, újjászületessék; szükséges volt, hogy a' népet áthassa, átömléssze a' szabadság' szeretete, mert csak így leendő alkalmassá, megismerni és tisztelni azon új törvényeket, melyek a' szabadságot megállapítják.

E' részben tehát a' legeslegújabb pillanatokig minden úgy történt, a' hogy' történnie kellett, 's én forradalmunkból semmit sem kívánnék leszelni, mint azon haszon nélküli kegyetlenségeket, melyek disztelenítik. De nagy és gyászos hibába esnénk, ha ennél fogva határtalan reményeket

táplálnánk, és vég nélkül segédet várnánk az eseményektől, melyeknek eddiglen annyi hasznát vettük. Helyezetésünk lényegesen megváltozott. Előbb rontani kellett, most építenünk kell; előbb az alapot kellett letenni, most be kell végeznünk az épületet; — és nem találkozik senki közöttünk, ki lelkiismeretében úgy nem vélekednék, hogy a' tömegnek hajlama, mely oly kedvező volt a' szabadság' állapítására nézve, csak azon pillanattig pártoltathatik, míg az maga meg nem szűnt a' szabadság' 's egy bölcs kormány' valóságos eszméit pártolni. Beérkezett e' pillanat? Én úgy hiszem, hogy igen. Minden, még a' mi bágyadságunk is, arra oktat bennünket: hogy az alkotmányt be kell végeznünk, 's a' dolgoknak oly rendszerét hagyjunk magunk után, melyet csak a' nemzet' világos és meghatározott mód szerint kinyilatkoztatott akarata változtathasson. Ezt alapul vévén, méltóztassatok engem rövid fejtegetésemben kísérni. Azt akarjátok e bevárni, hogy hitelt nyert legyen ellenségeink' és az állítólagos hazafiak' közös véleménye: miszerint a' ti alkotmánytok, kivált olyképen, mint állatok tökélyesbíteni fog, meg nem állhat? Nem látjátok e, mint ismétli innmár a' vak néptömeg azt, mire oktatgatták: hogy az utánunk következő első törvényhozás alkotó leend, 's hogy a' jogok' kinyilatkoztatásával megegyezőbb alkotmányt készítend? Midőn ezen eszmék még inkább el fogtak terjedni, késő leszen, megelőznünk a' veszedelmet: a' veszedelem akkor már itt van. Akkor a' közvélemény, mely munkáitokat elősegítette, ellenetök fog fordulni; alkotmánytok meg fog támadatni mind azok által, kik azt el nem érhették, mind azok által, kik meghaladták. Minő lesz akkoron állástok? Munkátoknak védői küzdve egyszersmind a' mi örökös ellenségeink és az új hazafiak ellen, szomorúan a' királyi tekintély 's a' többi hatalmak felé, melyeket megtámadni divatos leszen, szorítva, — oly állásban, minőben a' pártatlanokat, a' monarchistákat 's másokat szemléltetek, egyéb támaszszal nem fognak birni, mint az erőszak' okoskodásával, a' martialis törvénynek amaz undok és veszedelmes alkalmazásával. Aztán, a' valóságos martialis törvény az igazságban áll és az előrelátásban. Az egyik előrelátja a' szerencsétlenségeket, a' másik megelőzi.

Tegyük kézzelfoghatóbbakká ezen eszméket, 's vizsgáljuk a' közvéleményt e' végre. Mint mértékeli ez az alkotmányt? 'S mindenek felett, mint fogja fel ennek két alapját, a' szabadságot és az egyenlőséget? Emelkedett e helyes eszméig a' közszabadságról, azon szabadságról, mely mindenki' jogainak határa, az igazság által vont, a' törvény által kinyilatkozott, a' közerő által védett határa? Többen így értik kétség kívül;

de számos másoknak szemében, néha még e' szónokszéken is, ezen szabadság nem egyéb, mint személyes és általános jognak' nyilatkozása, minden viszony nélkül szomszédainkkal és polgártársainkkal; nem egyéb rontó eszménél, de melly csodálatraméltókép szövetkezik az önnösség', az irigység', az alávalóság' czudar szenvedelmeivel, 's melly az ellenkező erőnyeket elnyomja. Az egyenlőséget mi illeti, világos, hogy az eszeveszettek és a' gazemberek, kiknek szövetsége olly természetes és olly közönséges, mindig hajlandók lesznek elhithetni egygyel, hogy az a' birtok' és a' tulajdon' egyenlősége; a' másikkal, hogy az egyenlősége a' képességeknek és a' talentumoknak. Nekik mindnyájoknak egyenlő hajlamuk van mindent felbontani, mert ők érzik, miszerint tulajdona az alkotmányos országnak hogy a' dolgokat 's az embereket a' magok' helyére utasítja, hogy minden törvényes hatalmat megerősít, hogy a' tulajdonjogot szentesíti, és tekintélylyel ruházza fel az észet. Mások számolnak a' vélemények' mozgalmára; ők nem mernek egyenesen bizonyos eszmék mellett nyilatkozni; de ők elterjesztetik, hogy legalább ezen két eszme, a' szabadság' és egyenlőség' eszméi más kormányformában vallásosabban fognak öriztetni és szilárdabban egyesülni. Ez nem chimaera, nem hozzávetés, mit nektek ezzel bemutatok; 's ha észrenemveszitek, hogy azon ösvényen vagytok, melly a' romlásra vezet, az nem leszen az én hibám. Híjában fogják mondani: ezen terv nevetséges; — vagy azért már lehetetlen valamelly dolog, mert esztelen? Még azt is fogják mondani: hogy ezen eszmék' terjesztői csak hatalmas fonákságuk által tüntetik ki magokat, 's hogy közülünk egy sem akarná csak hat hónapra is házának, telkének, ügyeinek kormányát ezen emberekre bízni, kik Franciaországot újjá alakítani szeretnék. Mind ez semmi sem a' vélemény' hajlamához képest. Lássuk, mik volnának ennek első eredményei.

Szamíthatlan szerencsétlenségek jelelnék meg az első törekvéseket ezen rendszer felé. Mindenek előtt, vérbe kellene fúlasztani a' királyi szék' utolsó pártolóit; azon ármányok, mellyek jelenleg izgatják és részekre osztják a' társaságot, gyászos és valóságos pártfelekezetekké válnának, mellyek a' birodalmat széttépnék. Mindenütt egy vagy más emberért folya a' csata, 's az ki ma a' pasquillizetés' vagy a' rágalomrendszeresítés' nemes mesterségének szenteli életét, csakhamar polgártársainak' borzadalmává és zsarnokává fogna válni. Elvégre, hosszú és hasztalan kísérletek után feltűnnék a' despotismus, mint óhajtott menhely minden kimerített, kifárasztott, 's a' boldogságot már csak a' nyugalomban látó lelkek' számára. Ezen veszedelmeket senki sem hozza kétségbe; de még távol jövőendőben látják,

melly elég időt 's módot enged megelőzésökre. Nem, legyetek csekély bizodalommal azon emberek iránt, kik néha haszonnal elmélkedtek a' közügyek felett, 's kik soha sem tértek el a' hazafiság' 's a' becsületesség' ösvényéről. Én úgy hiszem, hogy a' veszedelem igen közel van, hogy üldözőbe vett bennünket. Ne higyétek, hogy a' szabadság' és egyenlőség' eszméi valaha visszavonulnának. Sőt ők természetöknél fogva terjedeznek 's öregbülnek mint mondám, 's íme ez a' nagy titok, íme ez az, mit tenünk kell: — lehet őket szerencsés és hatalmas combinatiókba fűzni, melyek által megmaradnak és fentartatnak. Igazságos és erős kormányhoz kell őket csatolnunk; a' nélkül mindegyre szertebarangolnak, lapítanak mindegyre, a' földek' osztásaiglan. Miután a' hegyeket lapítottuk, a' legkisebb emelkedettségek is észrevehetők, akadályok gyanánt mutatkoznak, és sértik azon egyetemi laposságot, melly nem egyéb mint maga a' fonáság rendszerbe szedve. Ezen az úton az egyéniséghez fogunk érni, a' haladásnak ezen végszéléhez, hol újra elkezdhetnők a' társaságot, ha ellenségeink és saját bátorságunk engednék, ezen borzasztó pályát megfutnunk. A' szabadság' és egyenlőség' fentartásáért szükséges ennél fogva nem ezen két elvet megszorítani, hanem igazságos és szilárd kormányba foglalni. A' vélemény' ezen hatalmának és irányának egyetlenegy bizonyítványaul csak azon emberekre akarlak benneteket figyelmeztetni egy részről, kik elutasítván az elveket, mikor ezek felállítandók valának, most túlozzák, mikor őket megszorítani kellene; azon emberekre, kik minden köz nélkül áttértek a' félénkségtől a' lelkesedésre, mert a' hévmérőnek ezen fokán áll a' közvélemény. Mások, kiknek eszméik Saint Pierre' álmai közé útasítattak, még pedig minden pártkülönbség nélkül, közértelmüleg, — fontosokká lettek azon pillanatban, midőn veszedelmesekké váltak, miután elhanyagoltattak volna, midőn hasznavehetők valának. Mind ebből világosan következik, hogy a' nemzeti gyülekezet, tömegében véve, és a' készülő közvélemény, ellenkező irányban indulnak. A' gyűlés, — felteszem legalább — az egyéneket azon egy cél felé akarja közelíteni, 's ezen cél az alkotmány; a' közvélemény pedig, ellenkező mozgalom által, onnan eltávolozni ügyekszik.

Ezen körülmények között mire határozzuk el magunkat? megállítani a' közvéleményt, vagy ezt követni rohanásában, és sietni vele ezen szép haza' vesztére. — Én itt visszatérek a' szönyegen lévő kérdésre, miszerint szükséges haladék nélkül szilárd és állandó kormányt alakítanunk 's nem ingadozót és bizonytalant, minőt nektek javasolnak. Elég már az, hogy tartanunk kell azon túlságoktól, mellyek a' legközelebbi gyűlés' határoza-

taiban valószínűleg nyilatkozni fognak, 's azon dühös szeretetétől a' népszerűségnek, mellyel bírni fog alkalmasint, 's mellynek dicső haszna az, hogy valamint a' keresztelő víz, letöröl minden bűnt. Egy hírlapíró épen annyira ment, hogy mondaná: miszerint egy idején mondott szó eloszlát minden kétséget valamely egyénnek hazafisága iránt. Vessünk véget ezen hihetetlen mozgékonyiságnak. Mióta bennünket jól tartanak elvekkkel, oly annyira, hogy már maga ezen szó, mint annyi más szintolly szép: pártatlan, közrend, 's a' t. elsilányulni kezd a' közvéleményben, miért nem jött eszébe senkinek azt gondolni: hogy a' stabilitás is kormányelv? Vagy azt hiszik talán, hogy valamely országnak rendes állapota a' forradalmi állapot, 's Franciaországot, mellynek lakosai már is oly mozgékony 's oly lobogó jellemmel bírnak, ki akarják tenni azon veszedelemnek, hogy minden második évben új forradalom következze be a' véleményekben, az igazgatási, kereskedési, financiai, adózási elvekben, 's a' szövetségi és kereskedési szerződésekben? Valóban, mintha álmodnám, midőn elgondolom, hogy felelni kell illetén silányságokra. Mintha nem volnék többé józan és értelmes emberekkel, hanem az ország' legdühösebb ellenségeinek közepette. Ha szabadsággal birunk, akkor állandó kormány a' minden javaknak legnagyobbika; mindnyájok' boldogsága ezen alapúl; mindegyiknek ez biztosítja jogainak élvezését, és ezért vagyunk társaságban; ez biztosítja a' köz- és magános birtokot, 's előmozdítja a' kereskedés és minden társasági élvezetek' különféle viszonyait. Ez az, mi biztosított jólétet szerez a' népnek, nyúgodalmat és sorsának javulását. Nem lehet kétség az iránt, hogy általában véve a' nép nincsen egyenesen érdekelve azon nagy eszmék által, mellyek a' metaphysicai fejeket foglalkodtatják.

Franciaországban a' forradalomhoz csatlakozott a' nép, de ha reményei meghiúsulnak, ha azért, hogy parányi szenvedelmeinket kielégíthessük, vagy hogy nem tudom micsoda odvas fejeknek tessünk, kik a' szabadságról tisztán szellemi és phantasticus eszmét képeznek magoknak, holott az szilárd, kézzelfogható jó, olyas, mellyet mindig való eredményei szerint kell megítélnünk, mindegyiknek boldogsága és jóléte szerint, — ha bizarr, bizonytalan, fonal és összefüggés nélküli kormányt fogtok alakítani: akkor, merem mondani, midőn polgártársaitokhoz visszatértek, a' fáradozásokért járó hála helyett gyűlölséget fogtok aratni, öregbült azon egyes bajokkal, mellyekkel küzdeniök kellend; — ők szemetekre fogják hányni mind azon szerencsétlenségeket, mellyek reájok nehezdedni fognak. . . Nem akarom bevégezni e' képet. Ha vannak emberek, kiket illyes félelem meg nem szállhat, azok tagadhatlanul legmélyebb megvetésünkre méltók.

Mondják meg nekem a' választmány' ellenségei, hogy gondolnak e a' nemzeti közérdekkel? ki az, ki ezen nagyfontosságú központot védené, hová annyi erőt kell átszállítani, hogy magához vonjon és egyesítsen minden felekezetet; e' központot, hol a' közszabadság székel, biztosítéka és támasza minden egyéb szabadságoknak? Mi az, mit ezen központban szemlélek? a' végrehajtó hatalom. — De erre nézve áll két dolog közül egy: vagy a' ministerek megtartandják helyeiket a' közvélemény' erejénél fogva, és számos törvényhozást látván ministeriumok' folyama alatt megújulni, olyanok lesznek mint Nestor a' görögöknél, számos ivadékok' fogtak látni, 's tapasztalásuk által erőt fogtak venni mindegyiken; illy esetben könnyen léptethetnek életbe egy sokáig forralt rendszert a' királyi hatalom' gyászos öregbitésére; vagy pedig a' legjobb minister meg fog buktatni ezen időszaki forradalom által, melly minden két esztendőben megújul. Mind ebben sem szabadság, sem egyenlőség. Nem ismerjük, vagy tettetjük magunkat, mintha nem ismernők kormányunk' valóságos természetét. Mi nem a' rendek' időközi gyűléseit hoztuk be, hanem állandó nemzeti gyűlekezetet. A' nemzet nem azért küldi ide követeit, hogy ezek jöjenek időről időre nézni mi történik az igazgatás körül; hanem azért, hogy több pontokra nézve cselekvő részt vegyenek magában az igazgatásban; azért hogy az adózás', a' bevétel', a' financiaiák', a' közadósság' lerovása és törlesztése' ügyében terv szerint járjanak el; néha békéről és háborúról, kereskedési és szövetségi szerződésekről kellend majd intézkedni, de világos, hogy ez csak előlegesen szerzett, nem megyénk', hanem az öszves nemzet' ügyeinek tapasztalásából merített ismeretekkel történhetik. Különben úgy fogunk háborút viselni, mint egy vadcsoporthoz, rögtöni harag' ösztönéből, érzelemből, mellyet a' végrehajtó hatalom tetszése szerint fog gerjeszteni. Méltóztassátok közelebből megtekinteni bizonyos embereknek ezen nem ügyetlen rendszerét, kik semmi személyes felelősséget nem vállaltak magokra; mert az nem felelősség, hogy ők ellene voltak mindennek, miben józan ész van, és hogy félbenszakasztás nélkül leczkét tartottak a' természetjogról; ez azon rendszer, mellyet folytatni akarunk még most is. Ha az egyik vagy másik törvényhozás' tudatlan vagy megvesztegetett voltából származott valamely rendszabálynál fogva Franciaország vesztének indul háború vagy szerződés által, hol fogjuk keresni tartományának fenekén ezen roppant szerencsétlenség' szerzőjét, hogy homlokára süssük a' megvetés' és közátok' eltörölhetlen jegyeit? Mondogatták néha, hogy magokat mulassák, kétségkívül: hogy alkotmányunknak nem szükséges a' király. Én pedig, én azt mondom néktek: ha

a' választmány' véleménye el nem fogadtatik, akkor a' törvényhozó testület lesz szükségtelen. Egy király, és a' megyék; itt van minden; amaz a' közérdekért, emezek a' helybeli érdekekért; mert miután csak azért fognak feljöni, hogy ezeket védjék, megkimélhetjük őket az utazási költségektől. Milly élénk kárörömet éreznek ellenségeitek, látván, mint rontjátok tinnen munkátokat. Ez olly neme a' foglalatosságnak, melyben benneteket nem zavarnának sokért. Vagy járhatnának e' ök el ebben különben, vagy csak ennyi sikerrel is? De ha ezen bizarr és összefüggés nélküli törvényhozások teljesen megfeledkeznek a' nemzeti közérdekről, pótlásul mindenik megyének magánérdeke annál inkább fog kiméltetni a' közjó' ellenében. Mindenik követ két évre érkezik ide; egymásután idejö' mindenki; ez is egy elve az egyenlőségnek; 's nem választathatván meg másodizben, nem számolhatván a' nemzeti bizodalom' olly édes és népszerű jutalmára, egész tennivalója csak két dologban áll: roszallani a' ministerek' eljárását, és megyéjének javát eszközölni. Az első népszerűséget, a' másik hívatalt szerrez néki megyéjében: mert ő csak itt találhatja fel fáradságának jutalmát. Ő mindig ezen czél felé tekint, csak ezen egyet ismeri nagyravágyása. Ne mondja senki, hogy a' helybeli érdekek' ezen küzdése a' közérdekre vezet; nem, vannak dolgok, melyek az öszves nemzet' tulajdonai: háború, béke, gyarmatok, szövetségek, kereskedés, közadósság 's a' t.

Mi kényelmes egy dologgá vált az elv szó! szolgál ez minden szenvedelemnek, minden helyzetnek. Ugyanazon emberek, kik midőn az akaratom ellen kelletlenül szűkebbre szorított választathatási jogról volt szó, azt állították, hogy a' népfelség sértetik, kik olly harsányan hangoztatják naponkint a' szót, most ugyanezen felségtől fosztják meg a' népet. Igaz, ez egyedül a' nép' javáért történik; de e' találmány még csak nem is az övék: a' despotismus nem mondott egyebet soha. Nézzük a' régi törvényeket: ott voltak az elzárási levelek, a' családok' javáért; a' sajtó korlátolva volt, a' polgárok' javáért; a' kézművek a' kereskedés' javáért 's a' t. Szünjetelek meg gúnyolni a' népet, midőn kifosztjátok; mert ő meg fog szünni, hitelt adni azon áldozatoknak, melyekkel állítólag érdekei iránt viseltettek. Hadd gyakorolja a' nép szabadon azon képességet, melynek ő bírja és tárgya egyszersmind. Ne foszszátok meg őt azon jogtól, hogy befolyással lehessen követekre, 's hogy vagy megvonhassa tőlök bizodalmat vagy abban őket tovább is részesíthesse. Csak akkor választhatunk szabadon, ha mondhatjuk: igen vagy nem; ha tőlünk függ, megvonni vagy megadni a' bizodalmat. Ha a' nép csak megtagadhat valamit, a' nélkül, hogy megadhatná: akkor nincsen való szabadsága. Rousseau azt mondotta: hogy

képviselői kormány mellett csak egy napig szabad a nép; azon alkotmánnyal, melyet nektek javasolnak, nem lesz szabad tovább egy pillanatnál.

Azoknak felelnem, kik azt állították, hogy a' nemzeti gyűlés' a' király általi felosztatásának össze kell kapcsolatnia a' viszontválasztathatással, úgy hiszem, szükségtelen: ennek a' fennforgó kérdéssel semmi köze. Én nem hiszem, hogy a' gyűlés' felosztatása, ezen Angliában olly hasznos szer, itten alkalmaztathassék. Mert vagy felesleges leszen, a' távolságok miatt, vagy pedig húzamos ideig veszedelmes, közvélemény még nem lévén alakítva. Azon pillanat, midőn az elosztás' kérdése alkalmazható vala, már eltűnt; akkor t. i. midőn határozatot hoztatok, miszerint a' törvényhozó testület kinyilatkoztathassa a' királynak, hogy a' ministerek nem bírják a' nemzet' bizodalmát. Angliában ilyenkor a' nép elébe viszi a' király az ügyet, 's ez által megtudja, ha ministerei iránt osztakozik e az alsóház' véleményében a' nemzet vagy sem. Mi illeti a' viszonyt, melyet egy-némellyek ezen kérdés és a' veto között akartak látni, az merőben nem áll. A' vetonak tárgya, igaz, kérdezni a' nemzetet valamely törvényjavaslat iránt, melyet követeli hoztak; de a' nép szinte és még sokkal jobban nyilatkoztatja ki helyeslését vagy rosztalását az által, hogy az előbbeni követeket vagy újra választja, vagy nem. . .

Ez' eszméknek tetemes része kapcsolatban áll azon munkálattal, melyet az alkotmány' vizsgálat alá vételének szántam. De mielőtt ehhez hozzáfogtam volna, szükségesnek láttam, tudnom: ha léssen e kormányunk, vagy sem? Mert még hazánknak is csak annyival tartozunk, hogy egyedül azt kísérsük meg, a' mi lehetséges; és a' fennforgó kérdésben foglaltatik a' kérdés tudnunk: ha léssen e kormányunk vagy sem? Azon véleménynek, melly többséget nyert tegnap*, 's mellyben hogy nem osztakoztam, dicsőségemnek tartom, legalább az a' jó oldala van, hogy megtisztítván a' jelen kérdést, 's ezt minden személyességtől elkülönítvén, nem forgunk veszedelemben: félreismerni a' nemzeti közérdeket, 's ezt magános szenvedelmeknek feláldozni.

* Május' 17kén t. i. végzés hozatott, hogy a' constituante' tagjai nem választathatnak az utána következő törvényhozás' tagjaivá; — midőn Duport a' jelen beszédet mondá, már csak arról folyt a' vita: ha valjon a' constituante' tagjainak rovására hozott ezen végzés, kiterjesztessék e a' következő törvényhozó testületek' tagjaira is?

F O X.

Fox (Károly Jakab), gazdag és tekintetben álló család' ivadéka, született 1748. januárius' 24-én. Atyja Henrik, első lord Holland, II-dik György' idejében hadi minister, Walpole Robert' barátja és tanítványa, parlamenti ellene volt lord Chatamnek. Nagybritannia' egyik legdicsőbb státusférfiának, 's ezen ellenségeskedés utóbb fiaikra is szállott által azon különbséggel, hogy a' szerepek' felcseréltetvén, lord Holland' fia Fox a' szabadság' támasza volt, és lord Chatamnek fia Pitt inkább a' hatalomé. Fox is, Pitt is, azonképen mint atyáik „younger son-ok“ voltak, hogy angol kifejezéssel éljünk, azaz: nem voltak elsőszülöttek; — ezen észrevétel Walpole Horácz által tétetett abbeli állításának vitatásakor: hogy az angol aristocratiánál az elsőszülöttek rendszeren csekély elmetehetséggel bírnak, — melly állítás ha áll, világos: hogy az angol felsőházban szépen képviseltetik az értelmiség.

Fox már korán fényes tehetségeket mutatott, de egyszersmind rendkívüli hajlamot a' játékhoz, mellyet atyja a' státusférfiak' legnépszerűetlenebbike, nem mert mások kevesebbet vettek nálanál, hanem mert ő legkevesébbé értett a' tettetéshez, 's kiről ennélfogva Chesterfield írásban hagyta: „hogy úgy élt, mint Brutus meghalt: üres szónak mondván az erényt,“ — melly hajlamot, mondom, atyja még növelt, más részről azonban semmit sem mulasztván el fia' szónoki tehetségeinek fejlesztésére. Ez, tanulmányait a' westminsteri, eatoni és oxfordi collegiumokban bevégezvén, miután a' diák és görög nyelven kívül a' kéjszavár élet' minden gyönyöreivel is megismerkedett, az europai

szárazföldet, nevezetesen Francia- és Olaszországokat beutazta, 's itt pazarláshoz és kéjvadászathoz az illető nyelvek' és irodalmak' studiumát is kapcsolá.

Még nem volt huszonegy esztendő, 's így még nem birt a' törvényes korral, midőn családnak befolyása által a' május' 10-én 1768-ban megnyitott parlamentbe egy sussexi rottenborough' (Midhurst) részéről követül küldetett az alsóházba; a' ministerium' pártfogása azonban fátyolt vetett a' törvénytelségre. Ezen pártfogás 's atyjának helyzete őt a' kormánypárthoz csatolták. Első beszédéről (1769. apr.) azt jegyzé meg Walpole: hogy az tetemes elbizakodottságra és hatalmas lelki tehetségekre mutatott. A' parlamenti naplókban mindazáltal ezen beszédének még semmi nyoma, — az első, melyet itt tőle találunk, 1770. januárius' 9-én mondatott, 's intést foglal magában a' szőlőkhoz: hogy tiszteljék mérsékletök által a' házat, mellynek tagjai. — Ez időtájban történt, hogy Wilkes, Londonnak akkori tribunusa, kiről helyesen jegyeztetett meg: hogy veszedelmesebbé vált a' parlamentből ki-záratása — mint a' parlamentbeni működése által, székébe visszahelyeztetését követelé. Az ember nem sok pártolást érdemelt jellemtelensége miatt; de ez esetben, bár mint véleményezett a' ministerium' értelmében Blackstone, a' közvélemény 's az ellenzék igazságtalanságot látott. 'S így természetes, hogy Fox, ki Wilkes' kizáratását törvényesnek mondá, — mit Pitt neki utóbb keserűen szemére lobbantott, őt arról vádolván, hogy az alsóház mellett viaskodott a' nép' jogai ellen, — természetes, mondom, hogy Fox csak a' ministerium által magasztaltatott; de szónoki tehetségeit politikai ellenei is megismerték, nevezetesen Junius' leveleinek írója, mint mondják, — mert részemről az illető helyet Junius' leveleiben fel nem találhattam. Annyi bizonyos, hogy Fox csakhamar az özvegyek és árvák' közpénztárának biztosságá, 's 1770. februárius' 13-án az admiralitás', és röviddel utóbb a' kincstár' lordjának neveztetett ki.

1772. martius' 9-dikéig, midőn lord North-tal a' ministerium' főnökével első ízben ellenkezésbe jött, de midőn mindket-

ten még dicséretekkel halmozták el egymást, — pártolá ugyan a' ministeriumot, de ezen erőtetett pártolás egy Foxnak nem lehetett ingyére, 's ő nem egyszer annyi függetlenséget mutatott, hogy a' ministeriumnak meg' oka volt, véle meg nem elégedettnék mutatkozni. De ez őt nem akadályozá az ellenzék' néhány szónokaival, nevezetesen az amerikai gyarmatok mellett annyi hévvel felszólaló Burkeval barátságra lépni, annyival is inkább mert 1774-ben meghalálozván atyja, részéről elmúlt minden ok a' hatalom' birtokában levő felekezeti' kimelésére. Egy alkalommal midőn Fox a' vallásszabadság' ügyében tüzzel kelt ki a' „test“ eskü ellen, lord North neki ülés közben értésére adá, hogy hivatalától megfosztatott. North' levelét gúnyos rövidség jellemzé. „Ő felsége — így volt fogalmazva — helyén látá a' kincstár' lordjának egy új megbízását kibocsátani, — én abban ön' nevét nem látom.“ III-dik György annál hajlandóbb vala Foxnak elbocsátására, mert nem volt érintkezési pont, mellyen kettőjük' erkölcsi és vallási credóik találkoztak volna egymással.

Fox hivatalon kívül is folytatta a' pazarlást, 's rövid idő múlva egy kétezer font sterlinget jövedelmező irlandi sinecuráját, és a' kenti grófságban kebelezett 's atyjától reámaradott kingsgatei jószágát volt kénytelen eladni, hogy játékbeli veszteségeit fedezhesse. De ez életmód sem volt képes kioltani benne a' lángelket. A' ministerek' eljárása az amerikai háború' idejében neki gyakran nyújtott alkalmat, erejét éreztetni azokkal kik őt megálázni akarták. Már 1775-ben jegyzé meg róla Gibbon: hogy olly hatalmas szónokká kezd válni, minővé fejlődését sem barátjai sem ellenségei nem várták; — 's csakhamar látni való volt, hogy őt maholnap vezérének fogja ismerni a' whigpárt. Ő az akkori parlamentben lelkének öszves erejével azon elv mellett vívott: hogy a' gyarmatoknak joguk van, önmagokat megadóztatni; ő a' minden századok' maximáját hirdeté: hogy az igazságtalanság végre mindig a' függetlenség' nemzője. Felhivá a' parlamentet, ragadná meg az országlás' egy részét, mert — úgy mond — világosan és tagadhatlanul bém bizonyíthatni, hogy a' mi-

nisterium' végcélja a' fenálló alkotmány' felforgatásában áll. Így nyilatkozott 1776. februárius' 20-án, 's ezentúl beszédei mindig indulatosbakká 's mindig jelesbökké váltak. Az ő rendkívüli érdeme, ha mint szónokot tekintjük, — mond róla Erskine, kétségkívül a' legilletékesebb bíró, — nem periodusainak hosszaságában, változatosságában és kerekdedségében állott, hanem eszméinek helyességében és erejében, ismereteinek mélységében és bőségében, emlékező tehetségének szilárdságában, azon képességében, mellynél fogva olly tisztán fejleszté ki önmagának a' tárgyat, hogy cz szükségkép világosnak mutatkozott mindenki előtt, leleményes elméjének rendkívüli termékenységében, melly azon pillanatban 's azon formákban szolgáltatá neki az eszméket kezéhez, mikor és miképen azokra szüksége vala..... Ha rögtön válaszolni kellett, mintegy módszer és lélek nélkül kezdé beszédét, de csakhamar valamelly változhatlan, örök elvből indulva ki, körülhálózá ellenét, és beszédének mindenik tagját szétszaggatá. — Beszédei közül csak kevés jegyeztetett fel egész eredeti típusában szóról szóra, 's így nélkülözik azon élénkséget, melly hallgatóit bámulásra ragadá, de legtökéletlenebb maradványaiban is az óriás' tetemeit találjuk, 's a' leghidegebb másolatokban is szikráit azon elmésségnek, mellyel Pitt és Canning' vallomása szerint olly mértékben birt, mint nem senki más az ő korában, pedig ez Sheridan' kora volt! — „Lord North' működései, — mondá egy nap' — valóban nagyszerűek; ő elég ügyességgel birt egyetlenegy hadviselésben terjedelmesebb birodalmat veszíteni, mint az, mellyet nagy Sándor meghódított volt.“ Fox a' természetből nyeré azt, mit annyian magoknak fáradságosan megszerezni ügyekeznek; és való lelkesedés 's a' vitatkozási stratégiának mintegy ösztönszerű alkalmazása böven pótolák a' burkei művészet' hiányát. Művészeti hiányról szólunk, mert a' historiai 's political ismereteket mi illeti, Burkét jóval felülmúlta; sőt Brougham' véleménye szerint: talán még nem volt politicus semmi korban, ki olly közelről ismerte volna mindazon országok' közügyeit, mellyekkel hazája érintkezésben volt, mint

ő. — Fox nem tartozott a' szép külsejű szónokok közé, mimicája nem volt a' legkellemesebb, hangja könnyen élessé vált, — de pectus est quod disertum facit, a' legnemesebb 's leglángolóbb lélek tündökölt fel szónoklataiból, és ellentállhatlanul magával ragadá a' hallgatót. „Arról vádoltatom — így rekeszté be egyik beszédét — hogy az amerikai háborút igazságtalannak mondtam. Nem tudom, ha veszedelemmel jár e' mondani mit gondolunk; de tudom: hogy minden becsületes embernek kötelessége, mondania mit gondol. És én azt gondolom: hogy az amerikai háború igazságtalan; száz ízben mondtam e' házban; ezerszer mondtam másutt; mondani fogom minden időben és mindenütt, hol alkalmam lészen azt mondani; mondani fognám az egész világnak, ha szavamnak elég ereje volna, magát e' világ' minden részeiben megértetni.“ — Egy Franciaországban (1776.) olly végre tett utazása, hogy XVI-dik Lajos' udvarának terveit az amerikai kérdésre nézve kitudhassa, őt eddig követett rendszerében még megerősíté. —

1777. apilis' 13-án komolyan nyilatkozott azok ellen, kik a' mellett buzgólkodtak: „hogy a' ház' tagjai sem a' terembe sem a' karzatra idegeneket ne vezethessenek,“ 's midőn a' jó rend' fentartására szükséges szabályoknak folytonos gyakorlatba vételét indítványozá, egyszersmind abbeli ohajtását fejezé ki: hogy tanulás és a' státus' ügyeiveli megismerkedés végett, mind a ház', mind a' választmányok' üléseiben kivált a' műveltebb ifjúság jelen lehessen. — Az olvasó tudni fogja, hogy a' parlamenti tanácskozások' nyilvánosságát mi illeti, csak III-dik György' országlása óta szüntek meg alkalmaztatni azon törvények, melyek a' polgári háború idejében (1650.) hozattak, 's melyeknél fogva kivétel nélkül minden idegennek az ülésekbeni jelenlétel tilos. Egyébiránt ezen törvények még mindig érvényesek, a' hallgatók csak a' ház' kegyelméből vannak jelen, 's Bentham kissé szomorítónak mondja, hogy a' mi különösen jó van Angliában, az a' törvények' folytonos megsértése' útján eszközöltetik.

1778—1781-ig parlamenti működése szakadatlan küzdelem volt lord Northnak kivált külső politikája ellen; az amerikai háboru beszédeinek mindegyre megújuló themáját teszi. Ezen időszak, úgy látszik, politikai pályájának talán legfényesebb 's minden esetre legtermékenyebb éveit foglalá magában; minden lépés közelebb hozzá a' legszerencsétlenebb háborút elvégre megszüntető béke' napját, minden lépés közelebb hozzá őt a' birodalom' kormányához. Napról napra élesebbé lett, mint a' ki helyét a' kormányrúdnál kivívni akarta, nem ajándékol nyerni. Midőn 1781-ben a' hollandi háború ellen szólott, arra emlékezteté a' parlamentet, hogy a' hollandiakkal két ízben háborúba elegyedett II-dik Károly' országlása gyalázatos országlásnak nevezetett. „Egy forradalom — folytatá — helyrepótolta a' Stuartok által okozott szerencsétlenségeket; de hol találhatni a' jelen bajoknak gyógyszerét? II-dik Katalin és III-dik György csaknem azon egy időben léptek a' thronusra; országlásuk alatt Oroszország emelkedett, Anglia megvetésbe süllyedt.“ — E' tájban mondá Fox azon híressé vált beszédét, melyben a' házasságot szabályozó törvény' néhány pontjainak módosítását sürgeté. Az illető bill csakugyan harmadízben is felolvastatott az alsóházban, de a' felsőház által visszavetettetett.

Azonban közeledett az idő — mint mondtam — melyben Fox a' kormányrudat kezébe vevé. Midőn az új parlament 1781. november' 27-én megnyitott, az annyi évek' során át minden ellenzéknél erősb lord North még hivatalban volt; de midőn lord Cornvallis azon amerikaiak' foglyává lett, kiknek fékezésére küldetett: nem volt mód, hogy tovább megmaradhasson a' ministerium. 1782. martius' 20-án Fox az ellenzék' főnöke, Rockingham a' whigpárt' feje, és Shelburne az árván maradt chatamféle felekezet' vezére új ministeriumot alakítottak. III-dik György sokáig vonakodott Rockinghamet, kit tizenhét évvel azelőtt viselt ministerségéből hajthatatlan jelleműnek ismert, az új cabinet' élére állítani, ő a' hajlékonyabb, simább Shelburnenak adott volna elsőbbséget, de végre mégis engedett,

's így marquis Rockingham, North' helyébe a' kincstár' első lord-jának, gróf Shelburne a' belügyek' és Fox a' külügyek' minis-terének neveztetett ki. Pittet, ki egy évvel azelőtt, huszonegy éves korában a' parlamentben helyet fogott 's az ellenzék' so-raiban lord North ellen vívott, Irland' altárnokságával kínálták meg, de ő e' tisztet el nem vállalta. Burke a' hadsereg' főpénz-tárnokává (paymaster general of the forces) lett. Sheridan már Fox mellett küzdött a' parlamentben, de neki ez úttal még nem jutott hely a' ministeriumban.

Foxnak rendkívüli sükerre volt szüksége, hogy a' közön-ség' várakozásának megfelelhessen; de Hollandot, ha mindjárt az 1674-diki szerződések' megújítása ígértetett is neki, nem le-hetett reá bírni, hogy Franciaországtól különválva békét kös-sön, minek elérhetését Fox olly bizton remélé. Az amerikai con-gressus szinte makacsul megmaradt követeléseinél: de a' belü-gyek' kezeléseért a' nemzet' háláját érdemlé az új ministerium. Rendszabályok hozattak, hogy a' korona adósságokat ne tehes-sen, mellyek utóbb a' nép által fizetendők voltak; a' kormány-nyal kereskedelmi szerződésben álló egyének, nevezetesen a' sereg' árúszállítói nem küldethettek többé követekül az alsóházba; követválasztásnál a' vámtisztoktól elvonatott a' szavazási jog; egy rottenborough, melly szavazatát eladta, megfosztatott kép-viselői jogától, mire addiglan nem volt példa; Irland' parlia-mentje melly ez ideig a' nagybritanniaiinak felsőbbbsége alatt ál-lott, függetlennek, souverainnek nyilatkoztatott, 's általában Ir-land iránt kevésbbé gyanakodónak mutatkozott a' kormány' poli-ticája; külön törvény által több sinecura megszüntetett; 's több kormánytiszt' rendkívül nagy évdijai leebbszállítottak. Vilá-gos volt, hogy az új kormány a' haladás' ügye mellett azonké-pen buzgólkodik, mint imént az ellenzék' padjain.

De Rockinghamnek már július' 1-én történt halálával, nem a' portlandi herczeg (Cavendish-Bentinck) bizatván meg a' mi-nisterium' vezérletével mint a' whigpárt ohajtá vala, hanem lord Shelburne (utóbb marquis Landsdown): Fox a' ministeriumból

kilépett. Julius' 10-dikén Shelburne mellett a' huszonhárom éves William Pitt állott az új kormány' élén, melly mindenek előtt Amerikával 's Francia- és Spanyolországokkal sietett végrehajtani a' békét. A' parlamenti ülés' berekesztésével Pitt közeledni szeretett volna Foxhoz, 's ők egy harmadik helyen tanácskoztak is egymással, de Fox Shelburnének elmozdítását követelvén, az értekeződésnek azonnal vége szakadt. —

Midőn december' 5-én a' parlament megnyitott, Fox már coalitóra lépett lord North-tal a' ministerium' megbuktatására, azon lord Northtal kit annyi ízben ügyetlenségről vádolt és áru-lásról, kinek szeméből egy ülésben megtámadásai által könyeket facsart ki, a' híressé vált vaskönyeket! azon lord Northtal, kinek ministeriumáról 1779. június' 22-én egyebek között ezeket mondá: „Mit, én szövetségre lépek olly emberekkel, kik elárulták a' hazát, kik meggyalázták a' közerőt, a' közjólétet, 's kik meggyalázták, mi ezeknél még több, a' nemzet' dicsőségét! A' gondolat sokkal iszonyatosabb, mint hogy csak egy pillanatig hitelt talál-hasson..... Szövetkezem ezen emberekkel annyi volna, mint a' gyalázattal szövetkezem 's a' végromlással... Illy szövetség rosza-bb valami volna, mint szövetség külső political elleneinkkel, mert ollyasokkal szövetkeznénk, kik magokat Nagybritan-nia' barátjainak mondják, de kik tetteleg és valósággal leggonoszabb ellenségei.“; — ezen lord Northtal, mondom, a' torypárt' fejével, kit most az ellenzék' soraiban látott, lépett coalitóra Shelburnének és Pittnek megbuktatására. — „Az amerikai háború, válaszolá Fox azoknak, kik e' szövetségen fenakadtak, — forrása volt a' köztem 's a' nemes lord között létezett vélemény-különbségnek. Az ellenségeskedés' oka most megszüntetve levén, helyes és bölcs, véget vetnünk a' ros-z akaratnak, az élességnek, a' tusáknak és a' keserűségnek, mellyek belőle származtak. Valóságos meglegedésemre van, hogy barátomnak nevezhetem a' nemes lordot; a' kit emberséges ellennek tapasztaltam, azt nincs okom, most nyílt és őszinte barátomnak nem tartani.“ — Ezen coalitio' utján sikerült Foxnak többséget nyerni az alsóházban, 's 1783.

aprilis' 2-án a' külügyek' tárczája újra kezében volt. A' belügyek' kezelése lord Northnak jutott. A' ministerium' élén a' portlandi herceget látjuk. Burke és Sheridan, Foxnak meghitt barátjai, szinte részt vettek a' ministeriumban, amaz mint a' hadisereg' pénztárnoka, emez mint a' kincstár' egyik titoknoka.

Ekkor történt, hogy Fox ünnepélyesen kinyilatkoztatá, miszerint ezentúl mindazon kicsapongásoktól óvakodni fog, melyek őt a' ház' ügyeitől elvonhatnák. Azonban ezen fogadásnak is az volt sorsa, melly az illetén fogadásoknak kis idő multával rendesen lenni szokott. — Az új cabinet' eljárását mi illeti, a' béke azon előzmények' nyomán, mellyek még Shelburnetől indultak ki, 's mellyek ellen akkor mind Fox, mind North nyilatkoztak volt, végkép megkötetett. Hijába! minden coalitionalis ministerium az egyes tagok' egyes elveinek vagy feláldozását, vagy felfüggesztését vonja maga után, 's ez alkalommal még az által is boszulá meg magát a' Nemesis, hogy Fox kénytelen volt azon századok óta egyetlenegy békekötést helyeselni, melly Nagybritannia' külső terjedelmét csönkitotta, 's melly a' coalitionak ürügyül szolgált a' ministerium' megtámadására. Fox ugyan pályájának kezdetétől fogva olly véleményben volt, hogy a' kormánybefolyás' ellensúlyozására parlamentaris coalitiók szükségesek, — 's azon természetes ösztönön kívül, hogy nagyban kívánt szolgálhatni hazájának, neki az érintett körülmény is szolgálhat mentségül; — de a' nép a' North-tali coalitióban erkölcstelenséget látott, Fox hosszú időre népszerűetlenné vált, 's Brougham talán nem csalódik, midőn a' torykormány' consolidatiojának lehetőségét, azon körülményt, hogy whignek lenni csaknem azon-egygyé vált ezzel, hogy „out of place“ (hivatalon kívül) lenni, — főleg ezen coalitióból származtatja. Midőn III. György kétségbeesve, hogy ministeriuma Fox és North' szövetségének ellent nem állhat, Hannoverbe készült költözködni, — azt mondják, lord Thurlow udvari kanczellár őt azzal vigasztalta: hogy kivált Fox fogja kárát vallani e' szövetkezésnek; hogy a' coalitiónak kezébe kell adni a' kormányt, mert így annál bizonyosabban bukik. A' kanczellár ur nem tartozott a' rövidlátásu politicusok közé.

Fox napról napra keserüebben érzé kétes állását, 's midőn 1783. novemberben a' parliament ismét megnyitott, sietett egy nagyszerű lépés által az örvényből kibontakozni. November 18án a' híres indiabilleket indítványozta, 's épen ezek buktatták meg őt!

Az amerikai gyarmatok' elszakadása után, kettős figyelemmel voltak az angolok keletindiai birtokaikra, melyek ötven millió lakost foglaltak magokban, 's melyeken túl még nagyobb terjedelmű birodalmak csak arra vártak, hogy általuk meghódításának. Angliában minden párt egyértelműleg úgy vélekedett, hogy olly hatalom' alakulása, minő a' keletindiai kereskedelmi társaság, mely ama' határtalan birodalmat kormányzá, veszedelemmel fenyegeti magát a' státust. Ezen közvéleményre támaszkodva tervezett Fox egy billt India' közigazgatásának reformálására, mely szerint a' társaság' földbirtokainak, jövedelmének és kereskedésének kormánya és igazgatása, mindazon hatalmakkal egyetemben, melyek addiglan a' társaság' közgyűlése 's az ebben nevezett igazgatóság által gyakoroltattak, hét biztos' kezében központosíthatnának, kik a' parliament által nevezetvéni ki, csak parlamenti felírás' erejénél fogva mozdíthatassanak el hivatalaikból. A' megürült helyek a' király által töltetnének be. Ezen biztosoknak segédére lenne — de csak kereskedelmi tárgyakra nézve — kilencz igazgató, kik a' társaság' részvényesei által volnának választandók. Az indiai főkormányzó és tanácsa szinte engedelmességgel tartoznának ama' hét biztosból álló választmánynak, 's az ügyek' összevételről a' parliament elébe évenként jelentés lenne terjesztendő. — Ezek fővonásai azon tervnek, mely által, mint Fox állítá, a' hindu népségek és fejedelmek a' társaság által Calcuttába küldött proconsulok' ragadozásai ellen biztosíthatnának; 's mely által, mint Pitt mondá, a' felségjogok elvonatnának a' társaságtól, nem hogy a' koronát illessék, hanem hogy a' parliament által gyakoroltassanak; Fox' ellenei még azonfelül párteszmét is láttak e' tervben, törekvést a' ministerium' szilárdítására illy roppant hivatalok' osztogatása által, — 's Fox csakugyan biztosokúl kirekesztőleg olly fér-

fiakat ajánlott, kik azon családokhoz tartoztak, melyek a' coalitio' utján a' ministeriumba jutottak. Annyi bizonyos, hogy Fox egyszer s minden párteszközül akará használni e' billt; 's igen természetes, hogy miután III. György minden alkalommal érezteté vele, hogy őt és társait csak kénytelen-ségből tűri a' ministeriumban, — igen természetes, mondom, ennél fogva, hogy Fox bosszúságában nem viseltetett olly gyengédséggel a' korona' jogai iránt, mint a' fejedelem' kedvence Pitt, 's hogy abban, ha néhány hivatal' osztogatása az alsóházra szállítattik, még nem látá az angol alkotmány' tökéletes felbomlását.

A' bill, vagy inkább a' billel — mert Fox kétfelé osztá ez ügyet — az alsóházban, bár mint ellenkezett Pitt, 114 szavazat' többségével fogadtattak el, 's december' 9én a' felsőház asztalára kerültek, hol első és második felolvasáskor szinte többséget nyertek, 's Fox némi biztossággal nézhetett a' diadalnak elébe, mert minden előzmények után a' harmadik felolvasás' sikeréről nem lehetett kételkedni. Időközben azonban lord Temple, Pittnek közzel rokona, a' királyt a' bill' célzatáról felvilágosítván, ez ugyancsak lord Templet felhatalmazá, a' peereknek tudomására juttatni, hogy ő, a' király, közölök azokat, kik ministereivel fognak szavazni, ellenségeinek tekintendi. Eredményül december' 17én harmadik felolvasáskor, a' nyolcz szavazattal többség kevesebb-séggé vált. Azon beszéd, melyet Fox e' hírre szinte december' 17én az alsóházban tartott, alább terjedelmesen közöltek; e' helytt csak azt jegyezzük meg, hogy a' ministerium le nem köszönvén, mire Pitt által még az említett ülésben felhivatott, — december' 18án éjjelben küldött érkezett Foxhoz és Northhoz a' királytól, ki őket az illető hivatalos pecsétek' visszaadására felszólítván, nekik egyszersmind értésökre adá, hogy III. György nem kíván velök e' pillanatban személyesen találkozni. Más nap' elbocsátási levelek érkeztek a' cabinet' többi tagjaihoz is lord Templenek mint ideiglenes' miniszternek aláírásával; 's december' 21én már Pitt állott az új ministeriumnak élén.

Ez volt a' coalitiónak vége. — Pitt, hosszabb, — pár hónapig

tartott vita után, melyben az alsóház' többsége 's a' felsőnek egyharmada ellene volt, de melyben számtalan petíciók által pártoltatott — mert Fox már a' coalitio által lett népszerűtlenné, 's a' szabadítékaért remegő keletindiai társaság mindent elkövetett hogy öt gyűlöletessé tegye, — Pitt, mondom, 1784. martius' 25én eloszlatatá a' parlamentet, 's midőn az új parlament Westminsterben összeült, első szavazás' alkalmával (május' 24én) 168 szavazat' többségével győzött az új cabinet. 1783tól 1831ig nem volt tisztán whig ministerium Angliában, 's hogy nem volt, azt Brougham egyenesen a' Fox és North közötti szerencsétlen szövetségnek tulajdonítja, melly a' whig-párt' főnökeit népszerűségöktől megfosztván, alkalmat nyújtott Pittnek, stuarti rokonszenvek nélküli 's így a' whig felekezetnél is hannoveriabb új tory-pártot alakítani, olyast tudnillik, melly nem állván a' papismus' szagában a' nép előtt, mint a' régi toryfelekezet, — 's nem állván democratai elvek' gyanujában a' szabadítékosak előtt, mint a' Walpole utáni whigek: Ó-Angliában igen természetesen hosszú évekig tetemes többséggel birt.

Fox Westminsterben pártjának nagy erőfeszítésére 230 szavazat' többségével követnek választatott ugyan, de Corbett Tamás a' választásnál elnöklött tiszt, azon ürügy alatt, hogy választási képességgel nem bírók is vettek részt a' választásban, ezt bé nem fejezettnak állítá, miután az e' tárgyban rendelt vizgálat még bé nem rekesztetett. Világos volt hogy ezen vizgálat húzamosb ideig fog tartani, 's ha Fox egy rottenborough által is nem választatik ez alkalommal követnek, meg sem jelenhetett volna a' parlamentben. Május' 25én és junius' 8án ismételve sürgeté: hagyná meg Corbettnek a' ház, hogy a' westminsteri választottakat késedelem nélkül jelentse be, de 78 szavazat' többségével határozattá vált, hogy a' vizgálat folytatandó, 's hogy csak a' vizgálat' berekesztésével jelentessék be a' választás' eredménye. Csak nem tíz hónappal utóbb (febr. 21én), midőn mindenki láthatta, hogy a' vizgálat még két évig is eltarthatna, Westminster' követének ismeré elvégre Foxot a' ház, de midőn ő 1785. mar-

tius' 9én indítványt tett, hogy a' parlamentnek ez ügyet illető korábbi határozatai a' naplóból kitöröltessenek, ismét kevesebbsebben maradt. A' huszonhat éves Pitt akkor már mindenható kezdett lenni parlamentben és parlamenten kívül.

Napról napra borzasztóbb hírek érkezvén Keletindiából, hol már húzamosabb idő óta a' római proconsulok' módjára gyakorolták az angolok a' közigazgatást, hol egész népségek éhen haltak 's fejdelmek kínpadára vonattak, hogy kincseiket átadják, hol — egy francia státusférfiúnak megjegyzése szerint — mindazon kegyetlenségek, mellyeket a' kereskedési ipar elkövetni képes, ha a' kegyetlenkedés nyerekedési eszközül szolgálhat, nehezdedtek a' boldogtalan, szelíd hindu faj fölébe; — napról napra borzasztóbbakká válván e' hírek, Fox, barátjaival mindent elkövetett, hogy Warren-Hastings a' bengáli főigazgató büntetés alá vonassék. 1786. aprilis' 4én Burke mint vádoló lépett fel ellene a' parlamentben, 's 1787. május' 9én csakugyan perbefogatván a' Pitt által elején hanyagul, utóbb épen nem védett zsarnok, választmány neveztetett, melly elmarasztását az alsóház' nevében követelje a' lordoktól, 's mellynek főtagjai Fox, Burke és Sheridan voltak. Beszédek, mik általuk e' nagyszerű perben mondattak 's mik egész eredetiségökben szállottak reánk, mert a' felsőházban ez alkalommal gyorsírók alkalmaztattak, — az angol szónoklat' legfényesebb példányai. A' pörbeli eljárás 1788. februárius' 13án kezdődött 's hét év lefolyása után Hastings' felmentésével rekesztetett be. De a' közvélemény' 's az utókor' megvesztegethetlen bírói széke elmarasztotta a' vádlottat, 's Fox és társai a' gyalázat' bélyegét sütötték nevére, mint Cicero a' Verresére.

1788. májusban pendített meg először az alsóházban a' rabszolgákkali kereskedésnek eltöröltetése, mi, Wilberforce' nevét örököltette, de minek kivívásához Fox is lánglelkének egész buzgalmaival járult. Midőn találkoztak, kik simogatva szerettek volna szólani ez ügyhez, az érdekeket kimélve 's a' személyeket legyezgetve, mi annyi álbölcsnek szokása; midőn mondatott, mit bizonyos oldalon még ma is mondogatnak, de már most

magának a' rabszolgaságnak eltöröltetéséről van szó, — hogy az emberiség' ügyvédei szerfelett fekete színekben tüntetik fel a' gyalázatot, — Fox füleikbe mennydörgé: hogy mind az, mit az ültetvényesek' iszonyú vadságáról 's a' rabszolgahajók' kapitányainak könyörületlenségéről beszélnek, mind az való, mind-annak valónak kell lenni, mert van valami a' korlátlan hatalomban, az úr' despotismusában, mi az embert örültté, 's ennélfogva czél és vég nélkül kegyetlenné teszi. „Ha látom — folytatá — a' caesarok' székén mindazon szörnyetegeket, kik egymást felváltották, kik nem azon egy vér' hanem csak azon egy hatalom' fajzatai voltak; midőn látom, hogy ők mindnyájan egyiránt kegyetlenek, hogy Heliogabalus oly vad mint Nero, Domitianus oly kegyetlen mint Caracalla, — mi egyebet következtethetnék ebből mint azt: hogy a' korlátlan, határ és szabály nélküli hatalomban van némi veszettség, melly az ember' fejét szédelgössé —, némi örültség, melly az embert vérszopóvá teszi?!“

1788. october' végén Ildik György megörülvén, helyettesről kellett gondoskodni. Fox visszasietett Olaszországból hol az utóbb hitvesévé lett ms. Armsteaddal utazott, hogy a' parlamentben a' walesi herczeg' (koronaörökös) számára követelhesse a' helyettesi jogok' gyakorlatát, azt állítván (dec. 10én.): hogy a' walesi herczeget ez esetben szintazon joggal illeti a' király' egészségének helyreállásaig az országlás, mintha atyja a' király meghalálozott volna. Pitt ellenben azon elvből indult ki: hogy a' helyettes a' parlament által választandó, 's hogy a' walesi herczeg, kinek helyettesé választatását egyébiránt igen természetesen nem ellenzé, de kit nem valamennyi felségjog' gyakorlatába akart helyezni, csak annyi joggal követelheti a' helyetteséget, mint az országnak bármely más polgárja. Látni való, hogy Pitt ez alkalommal a' népfelség' elvét védé, talán ugyanazon oknál fogva a' miért Fox ez uttal a' legitimitás' zászlaja alatt küzdött, azért t. i. mivel a' koronaörökös az ellenzékhez, különösen Foxhoz és Sheridanhez szított. Pittnek életírásában helye leszen részletesebben szólnunk e' tárgyról, itt csak azt

jegyezzük meg, hogy az alsóház a' ministerium által javasolt megszoritásokkal választás mellett nyilatkozott, (1789. jan.) de időközben helyre állván a' király' egészsége, az intézkedés ez uttal még szükségtelenné vált.

'S most kitörött a' francia forradalom. Fox ebben egy új időszak' korányát látá, 's így természetes, hogy azon lelkesedéssel üdvözlé, melyet a' szabadság' eszméje mindig és mindenütt felébresztett benne. Nem így számosan azon kevesbbségből, melly eddiglen Foxot híven támogatá. Ők a' francia forradalomban csak erőszakot láttak, nem a' szabadság' hanem a' sokáig lenyügözött szenvedelmek' diadalát, melly ittasságában a' whigek' kastélyaira is égő kanóczot vethetne. A' reactio' szembeszökőleg mutatkozott már 1790. februarius' 9-én, midőn Burke a' francia forradalom' embereit a' rom' legügyesebb architectusainak mondá, fájlalván, hogy Fox ezt által nem látja, kinek tekintélyére egyébiránt ez alkalommal még e' verset alkalmazá: „quae (auctoritas) maxima semper censetur nobis et erit quae maxima semper;“ — 's mutatkozott különösen 1790. martius' 2-án. Ekkor Fox' indítványa az úgynevezett „test-act“ eltöröltetése' ügyében (a' r. catholicusok' és dissenterek' hivatalképessége) 294 szavazattal vettetett el 105 szavazat' ellenében, pedig egy évvel azelőtt húsz szavazat' híján többséget nyert! Burke is ellene nyilatkozott. Ő ki Foxnak húsz éven keresztül minden politicai kérdésekre nézve tántoríthatlan barátja volt, kinyilatkoztatá: hogy tíz évvel ezelőtt pártolta volna az indítványt, de most — úgy mond — a' dissenterek' nevével az angol alkotmány' ellenei is takaródnának. — A' vak is láthatta, hogy a' whigek' táborában elkerülhetlen a' szakadás. Midőn Burke, a' felebb érintett napokon, az előadottakból kiindulva kissé dagályos beszédeiben, minők az övéi, a' rögtönözöttek' kivételével rendesen lenni szoktak, megtámadta a' forradalomnak minden addigi eredményeit, 's midőn 1790-nek második felében „és zerevételek a' francia forradalomról“ című munkájában, melyet Gentz a' szükséges jegyzetekkel ellátva német for-

ditásban sietett feltálatni a' híveknek, — kórdühhel neki fordult az alakuló francia alkotmány' valamennyi vezéreszméinek: Fox a' lehetőségig kimélőleg viselé ugyan magát iránta, 's ügyekezett a' régi viszonyt ezen political antagonismus' daczára is fentartani, — de mind e' törekvések által sem kerülheté ki barátságuk' felbomlását!

Több aprólékos vita után, mellyeknek mindannyiszor a' francia forradalom szolgált alapul, még mindig baráti kezet nyújtottak egymásnak, de a' canadai ügy, az úgynevezett quebecki bill' tárgyalása örökre különválasztá az annyi harcokban hű bajtársakat.

1791. április' 15-én, midőn Fox ismét a' francia alkotmány' érdemeit szövő beszédébe, Burke felállott, de a' ház már szavazni kívánván, az nap' nem szólhatott többé; május' 6-án azonban a' felebb említett bill' tárgyalásakor, arról levén szó: minemű alkotmányt kellessen Canadának, melylyel az angolok addiglan úgy bántak, mint hódított tartománynyal, octroyirozni, 's Fox már előbb odanyilatkozván: hogy talán helyén volna magokat a' canadaiakat is tanácskoztatni a' behozandó alkotmány felett, — Burke féktelen dühhel támadá meg a' francia forradalmat.

„Bizonyos jogok, mondá, mellyek az ember' jogainak kereszteltettek, hozattak be minapában hozzánk egy szomszéd országból, 's némelyek által itt szinte főfő jogoknak tekintetnek. Ezen új codex' egyik főelve az: hogy az emberek természetöknél fogva szabadok, és jogaikra nézve egyenlők, 's hogy azok maradnak a' társaságban is. Ha ezen elv helyeseltetnék, akkor e' háznak hatalma nem terjeszkedhetnék tovább, mint a' canadaikat egybehívni, hogy magoknak alkotmányt válasszszanak. De ő a' szónok más codexből indul ki, mellyet eddig az öszves emberiség követett, — 's ez a' nemzetek közti jog. — Ezen alapul a' háznak joga, törvényeket hozni Canada' számára. A' francia rendszer' gyakorlati következményeit láthatni a' nyugotindiai francia szigeteken. Virágzók voltak és boldogok, míg az emberek' jogaival meg nem ismerkedtek. De mihelyest e' rendszer közéjük érkezett, mintha Pandora' szelenczéje, melly teli van minden emberi bajokkal, felnyílt volna; 's maga a' pokol is torkát tátni, és a' gonoszság' valamennyi démonai az ország' színén átvonulni látszattak.“

Midőn Burke Lafayettet beszédének folytatásában XVI-dik Lajos' tömlöcztartójának mondaná, Fox' hiveinek „rendre!“ kiáltása által szakasztatott félbe, 's maga Fox felállván, mondá:

„Ma, úgy látszik, szabadítékos nap van, mellyen mindenikünk felállhat 's kiválaszthat magának egy kormányt, hogy azt legyalázza, akár tartozzék a' dologhoz akár nem. Ámbár itt egy lélek sem emlité a' francia forradalmat: az én tisztelt barátom mégis felállott, gyaláztatni ennek nevezetes eseményeit. Ő szint' annyi joggal 's ép' ezen módon értekezhetett volna a' hindu, vagy' a' chinai, vagy a' török kormányról, vagy Confucius' törvényeiről; mindez épen úgy helyén fogott volna lenni. Ma mindenikünk jogosan 's kénye kedve szerint és olly nyers szavakkal, mint neki tetszik, legyalázzhatja valamennyi régi 's újabb státusok' kormányait.“ —

Burke magyarázni akarta előbbeni állításait, de lord Sheffield indítványt tett: hozassék végzés, hogy a' francia alkotmányról értekezni, rendbontás. Pitt diplomaticai semlegességgel állott a' vivók között, 's finomul megkülönbözteté a' rendet attól mit ő „discretion“nak mondott. De Fox e' kettőt egynek állítván, egyebek közt így szólott:

„Nagy és tiszteletre méltó tekintélyektől tanultam, hogy nagy eseményeknek szükséges értesítés nélküli, 's kisszerű megvitatása sem az író' tollának sem a' szónok' szavainak becsületére nem válhatik. Ha azt fogják határozni, hogy az én tisztelt barátom folytassa okoskodását a' francia forradalom ellen, akkor odahagyom a' házat, 's ha egyik vagy másik barátom megüzenni fogja, hogy a' quebecki bill felett tanácskoznak, visszajövök ez iránt nyilatkozni. Nem mintha ellenemre volna tisztelt barátomat hallgatni, — én őt mindig örömmel hallgatom, kivéve ha okoskodásának semmi gyakorlati eredménye nem lehet. Midőn a' tanácskozás' pillanata el fogott érkezni: bármi gyengének érezzem magamat, ha ismereteimet tisztelt barátoméival összehasonlítom, kit mesteremnek kell mondanom, mert tőle tanultam mind azt mit politicában tudok: mégis kész leszek az általam felállított elveket védeni még tisztelt barátomnak hatalmas szónoklata ellen is; kész leszek azt vitatni: hogy az „emberek' jogai,“ mellyeket tisztelt barátom hiú chimaerák és ábrándozások gyanánt nevetségessé tett, valóban alapját tesz minden józan alkotmánynak, 's magá-

nak az angolnak is, mint a' statutumok' könyve mutatja. Mert ha én értem némileg az angol nép és kormánya közötti eredeti szerződést, mint ezt ama' könyvben felállítva találjuk: akkor ama' szerződés megismerése azon örök jogoknak, mellyek a' népeket annál fogva illetik, mert emberekből állanak, megismerése azon jogoknak, mellyeket semmi elévülés meg nem szüntethet, semmi esemény meg nem ronthat. Ha illetén elvek veszedelmesei az alkotmányra nézve, — csak azt mondhatom: hogy ezek elvei voltak az én tisztelt barátomnak, kitől őket tanultam. Az amerikai háború idejében együtt örvendettünk Washington' szerencsés hadviselésén, együtt búslakodtunk Montgomery' veszte felett. Én tisztelt barátomtól tanultam azt: hogy egy egész népnek lázadását nem tekinthetni mesterkélt úton, kéz alatt előidézetnek; kell, hogy a' népet erre tettek hitták legyen. Így hangzott akkorban tisztelt barátomnak tana; nem kevesebb erélylyel mint szónoklattal állítá: hogy ő nem intézhet vádbíltt egy egész nemzet ellen. Az én tisztelt barátom — fájdalommal látom — megtanulá azóta, mint kell az illetén bíltt szerkeszteni, 's mint kell azt mindazon műszavakkal felcizfrázni, mellyek statutumaink' könyvét disztelenítik, minők: hamis, gonosz, czudar, ördögsugallta 's a' t. Engemet mi illet, kit tisztelt barátom arra oktatott, hogy egy népnek forradalma nem történhetik ok nélkül, nekem lehetetlen volt nem örvidenem, midőn láttam, hogy Franciaországnak alkotmánya ugyanazon emberjogokon alapúl, mellyeken maga a' britt alkotmány emelkedik. Ezt tagadni, annyi mint az angol alkotmányt pelengérre tenni; — az én tisztelt barátom nem idézhet olly könyvet, nem mondhat olly beszédet tanácskozásközben, bár mi jelesek legyének mind könyvei mind beszédei, mellyek engem ezen véleményben megingadoztathatnának; én e' tárgyra nézve tisztelt barátomtól *toto coelo* különbözöm.“

„Ambár több ízben szakasztattam félbe, — válaszolá komoly, lenyűgözött hangon Burke, — a' rendreutasítók által: mégis a' legnagyobb nyugalomban hallgattam végig Fox urat, egyszer sem szakasztám félbe. . . Pedig az ő beszéde talán egyike volt a' legszabályelleniebbeknek, mellyek valaha e' házban mondattak. Nyilvános életem, szavaim, irataim nemcsak keserű szavakkal elferdítettek és meghamisítottak, de még bizodalmas beszédeim is a' ház elébe hurczoltattak olly célzattal, hogy állítólagos politicaí lengeségemet kitüntessék. A' hajlam' illy jeleit kelle attól nyernem, kit legmelegebb barátomnak gondoltam, 's ki huszonkét évnél tovább tartott szoros barátság után helyén látta, engem a' legparányiabb ok nélkül személyesen megtámadni.

Beszédének folytatásában Burke megjegyzé, hogy pályájokon Fox és ő már több tárgyra nézve különböztek egymástól, — a' parlamenti reform', a' dissenterbill', a' király' házassága' tárgyában; de ezen véleménykülönbségek, mondá, soha egy pillanatra sem szakították eddig félbe barátságunkat; meglett koromban nem nagy bölcsesség, ellenségeket gyűjteni magam körül, vagy barátainnak okot szolgáltatni, hogy tőlem elváljanak. De változhatlan ragaszkodásom az angol alkotmányhoz mindent veszélyeztet velem, 's polgári kötelességem és eszélyességem arra tanít, hogy véglehelletemmel felkiáltssak: fussatok a' franczia alkotmány elől!

Fox ekkor e' szavakat sugván neki: „de mikor ez nem felbontása a' barátságnak!“ Igen, ez barátságbontás, válaszolá Burke. Tudom, hogy mibe kerül nekem ez eljárásom. Mert kötelességemet teljesitem, egy barátot vesztettem; barátságunknak vége van. — 'S ekkor Foxhoz és Pitthez „mint a' nagy versenytársakhoz“ fordulván, reményét fejezé ki: hogy akár úgy találkozzanak ezentúl a' political hemisphäriumban mint két lángoló meteor, akár testvérekként egyértelműleg haladjanak előre: védeni fogják és szeretni az angol alkotmányt, megóvni az újításoktól, ... 's megmenteni az új teoriák' veszedelmétől. Végre Isten' mindenhatóságára áttérve, ki karjával kilöki a' bolygócsillagot köréből 's képessé teszi, hogy kiállja a' nap' hevét, 's a' hideg éjszakának iszonyúsötétét, mondá: bizzuk Istenre a' határtalan tökéletesedést, mert mi szegény, gyenge, nyomoru emberek csak a' tapasztalás' nyomán indulhatunk biztossággal. . .

Fox felállott. Sokáig nem szólhatott, a' könyök lepereregtek arczain, 's az angol parlamentben, „annyi egoista és jurista között“ mint Schlosser mondja, többen zokogtak. Végre így szólott:

„— — — — Remélem, hogy tisztelt barátom, a' mai nap' eseményeinek daczára, vissza fog emlékezni a' mult időkre; 's ha némi meggon-
dolatlan szó vagy szerfeletti buzgalmam őt megsértették volna, hinni fogja, hogy az legalább nem történt szándékosan. Tisztelt barátom mondá, 's helyesen mondá, hogy ezelőtt különböző véleményben voltunk több tár-

gyakra nézve, 's e' körülmény még sem szakítá félbe barátságunkat. Vallja meg tisztelt barátom őszintén, ha nem különbözhetünk e szintígy véleményben a' francia forradalomra nézve, barátságunk' felbontása nélkül? Csak azon sértő kifejezések, melyeket tisztelt barátom reám halmozott (Itt Burke olly hangosan, hogy mások is hallhatták, megjegyzé, miszerint tudtára nem élt illetén kifejezésekkel.) — Tisztelt barátom, folytatá Fox, nem emlékezik ezen kifejezésekre, elfeledé őket: így tehát én is tökéletesen és örökre megfeledkezem rólok. Én nem szerethetek illy kínos emlékezést, 's e' pillanattól fogva, kitöröltettek lelkemből Megismerem, hogy a' barátságnak nem szabad a' polgári kötelesség' rovására elősködni; és ha az én tisztelt barátom hiszi, hogy szolgálatot tesz hazájának, midőn a' francia forradalmat gyalázza, akkor a' szerint kell cselekednie; de engedje meg egyszersmind másoknak, kik ellenkező véleményben vannak, hogy ellenkezőkép cselekedhessenek Mert beszédemben az 1780diki eseményekre hivatkoztam, a' tisztelt úr azt mondja, hogy életének őszves eljárását kifürkészttem. Nem cselekedném, ha ez tisztelt barátomnak becsületére 's jellemének dicsőítésére nem válnék. 'S hol találhatni életében egy pontot, melly ezt nem eszközölné? 1780ban az volt e' háznak véleménye, „hogy a' koronának befolyása növekedett, növekedik, 's hogy azt megszorítani kellene.“ Tisztelt barátom is aláírta e' végzést, kinyilatkoztatván ez által, hogy alkotmányunk nem volt tökéletes ezen módosítás nélkül. 'S nem akarja az én tisztelt barátom a' francziáknak is engedni azon jogot, mellyet önmaga gyakorlott?“. Beszédének végén, miután Burkét még az amerikai háború' idejére emlékeztette volna, arra, mit mondott volt az 1783diki thronbeszéd' tárgyalásakor, — fájdmát nyilváníta a' nap' eseményei felett, de reményét is, hogy barátja, ha tekintetbe veszi a' körülményeket mellyek e' félreértést okozták volt, megfeledkezik majdan a' multról. Tartsa meg a' tisztelt ur saját nézeteit, de ne gáncsoljon engem, hogy én megtartom a' magaméit. 'S ujra említvén a' kemény modort, mellyet barátja ellene használt vala, érzékenyen panaszlá innen eredett fájdmát. „Azon leszek, hogy tisztelt barátomnak útban ne legyek mindaddig, míg idő és megfontolás más alakban tüntetik fel előtte e' tárgyat, és ha barátaink akkor nem lesznek azon, hogy bennünket egyesítsenek: nem fogtak úgy cselekedni, mint azt tőlök várhattuk volna.“

Burke, válaszában Fox' beszédét ollyasnak mondá, mellynek keserű közepe éles ellentétben áll a' kezdetben 's végül em-

lített gyengéd hajlandósággal; újra panaszt emel, hogy multjának egyes eseményei, sőt beszélgetéseinek egyes mondásai elferdítettek állítólagos political lengeségének kimutatására, 's kéri a' házat, könyörög neki, maradjon híve az angol alkotmánynak a' francia eszmék ellenében. —

Ezen barátságbomlással felbomlott a' régi whigpárt egy-szersmind, 's Pitt rendkívüli többséget látott maga körül gyűlni, melly őt nyílt és titkos hadviselésében Franciaország ellen pártolá, — azon forradalom ellen, mellyről azt írá egyik barátjának Fox: „a' francia szövetség elleni öszves idegenségemnek vége szakad, ha e' forradalomnak azon eredményei lesznek, mellyeket tőle remélek.“

Foxnak és Pittnek utjai e' szerint messzebbre feküdtek egymástól mint valaha. —

1792ben kitört a' háború Anglia es Franciaország között. Fox e' háború ellen, mellyet mind Angliára mind Európára nézve veszedelmesnek tartott, állandóan küzdött 1797ig; 's ez uton, mert a' Franciaországgali háború' sürgetése akkor olly kedvencz foglalatossága volt John Bullnak, mint tiz évvel ezelőtt Gordon' zenebonájakor a' „no popery“ kiáltás, újra népszerűetlenné vált. Milner 1793ban azt írá Cambridgeból Wilberforcenak: hogy városukban talán egyetlenegy sem találhatni Foxnak régi barátjai közül, ki még bizodalommal viseltetnék iránta, 's igen számosan épen örültek tartják. — 'S mindez annálfogva, mert szitkozódás nélkül szólott a' francia forradalomról, 's mert a' braunschweigi herczeg' manifestumában donquixotiádot látott! 1794ig, midőn a' portlandi herczeg és más félénkebb whigek — a' magokat ó whigeknek nevezők az újaknak irányában — Pittnek táborába vonultak, még némi reményt táplált, felekezé-
tének segédével hasznos szolgálatokat tehetni a' közügynek, — de azontúl letett minden reményről. „Ön könnyen képzelheti magának, — így irt egyik levelében — milly érzékenyen vettem a' szakadást közltem és régi barátaim között. Illy kinos pillanatokban olyasmit érez az ember, mintha újra kellene kez-

denie a' pályát. Valóban ha becsülettel tehetem, egészen visszavonultam volna a' parlamenttől; — de az lehetetlen volt. 'S így nem maradt egyéb hátra, mint pártom' töredékeit egybegyűjteni és Sisyrhusként újra felfelé görgetni a' sziklát, melly alkalmasint fejünkre fog esni, mielőtt a' tetőre feljutott volna“. — 'S ő elcsüggedhetett méltán. A' leglényegesebb kérdéseknél, mint p. o. a' habeas corpus — törvénynek felfüggesztésénél 1794. május' 17én, a' gyűlési jog' korlátozásánál 1795. novemberben 's december' elején, alig volt képes harmincz, negyven szavazatot vetni az ellenzék' mérlegébe; ez utóbbi alkalommal versenytársának atyjára hivatkozott, ki egy ízben felkiálta: „Inkább mintsem rabszolgaságot hozunk be, inkább uralkodjék közöttünk örökre az egyenlenség!“ Azon körülmény, hogy pártja, ámbár néhány évvel ezelőtt még elég erős volt Pittet kényszeríteni a' háborúvali felhagyásra, mellyet az oczakowi erősség miatt Oroszország ellen indítandó volt, most gyenge töredékké olvadt; 's hogy ő, kinek a' sajtó köszönhette, hogy a' jury már nemcsak a' bepanaszolt munkák' létele, hanem vétkességek vagy nem vétkességek felett is hozhatott végzést, — hogy ő ezen sajtót is iránya 's elvei ellen fordulni látá: ez őt méltán elkeseríthet; de mihelyt a' közvélemény csak egy pillanatig ismét mellette látszott nyilatkozni, ő remélett újra, és merészebb lett terveiben. Egyik barátjának e' tájban ezeket írta: „Én úgy hiszem, hogy most szükségesebb mint valaha, a' demokratákkal egyesülnünk. Mi whigek már semmit sem tehetünk, mint párt; most elleneink 's a' democraták között kell elkezdődni a' tusának, 's nekünk egy zászló alatt kell küzdenünk az utóbbiakkal. Ezek t. i. nélkülünk vagy gyengék lesznek ellentállani az udvarnak, 's akkor jóéjszakát alkotmányunknak, ez szépen elhal, mi, meggyőződés szerint, a' minden lehetőségek' legroszabbika; vagy pedig ők eléggé erősek lesznek meg nem bukni; de ez esetben, aristocratiai vegyület nélkül 's boszúval ellenünk, mert nem szöveteztünk velök, nagy kicsapongásokat követhetnek el, 's ollyvalamire juttathatják az országot, mi nem kevésbbé undok, mint a' despo-

tismus.“ — 1797. május' 23án, a' parlamenti reform' ügyét hozatá Grey által szönyegre, — de a' whigek, kik e' tájban már jócskán rehabilitálták magokat a' közvéleményben, még mindig tetemes kevesebbsebben voltak az alsóházban. Híjában emlékezteté Fox az ellenében ülőket, hogy Pitt maga három ízben. 1782ben, 1783ban és 1785ben indítványozá a' parlamenti reformot, hogy az ügy, melly, úgymond, akkor talán még nem volt olly sürgetős, minőnek Pitt mondá, de mellyet én, mint üdvöst, állandóan pártoltam, azóta az öszves nép' ohajtásává növekedett, — csak 91 szavazat pártolá az indítványt 256nak ellenében.

Mind ez végre még is elcsüggeszté őt. 'S midőn e' tájban, mert egy politicali ebédnél a' „felséges nép“ egészségre emelt poharat, a' korona' titkos tanácsosainak sorából kitöröltetett, ki-nyilatkoztatá a' parlamentben, hogy ezentúl hasznosb dolgokkal akar foglalkodni, és Saint - Anne - Hilli jószágocskájára vonult Cherzey mellett, 's itt azon 3000 font sterlingből, mellyet 1793. óta, mikor a' játék vagyonának végmaradványaitól is megfosztotta, pártjától évenként húzott, csendesesen élt 1800ig, mintha a' költsékezéshez 's a' napi politicához egyiránt nem értene, — vadászat, fűvészet, nevezetesen rózsatermesztés, 's az irodalom között osztván fel minden gondjait, „A' Stuartház' két utolsó királyának historiája“ című 's csak halála után megjelent munkájának nagyobb része is ekkor készült. Fox ennek írása-közben, — mert voltak, kik beszédeit nyelvbéli előadás' tekintetében „castigatusabbaknak“ ohajtották, a' tulságig ügyelt a' nyelv' tisztaságára, a' forma' aprólékosságaira. Bilincsekbe verte magát, hogy tökéletes legyen, 's eredménye az volt: hogy lánglelke nem mozoghatott szabadon, hogy szeretetreméltó természetességét veszíté. De mind e' mellett kitörni látjuk néha belőle a' szenvedelmes szónokot, 's ha nem mint szorosan historiai mű: még is mint véd-irat, mint ollyatén munka, mellynek írója az 1688diki forradalom' dicsőítését tűzé ki magának feladatul, teljes megismerésre méltó.

Midőn elvégre közeledett az idő, melly Angliát és Fran-

cziaországot békében lássa egymással, ismét megjelent a' parlamentben, 's itt versenytársától, ki 1801. februárius' 8án hivataláról lemondott, de ki csak martius' 14én, mintán t. i. III. György örültségéből másod izben is kiéptült, hagyható oda a' ministeriumot, — tréfásan „uj tag“nak czimeztetett. Pitt a' catholicusok' emancipatioját adá kilépésének okául, melyet ő szükségesnek látott, 's melylyet a' király makacsul ellenzett. De valószínűbb hogy ő annál fogva lépett ki a' ministeriumból, mert nem akart a' béke' művéhez járulni, mely után akkoron, rendkívüli drágaság is nehezédvén az országra, valamennyi párt esengett Angliában. Fox 1801. ben ősszel nyomban az amiensi békekötést megelőzőt frigyponatok' aláíratása után Párisba utazott, hol az ország' levéltárában a' Stuartokat érdeklő papirosokból kivonatokat készített felebb említett munkájának számára, 's hol a' legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott. Ekkor találkozott Lafayette-el, kinek szabadtására hívá fel 1795ben az angol kormányt, ekkor tünteté ki őt az első consul, ki utóbb Sainte-Helenában fájdalmasan emlegeté, hogy Fox' halálának pillanata egyike volt azon fatalitásoknak, melyek őt sujtották. „Ha Fox életben marad, mondá, békének örövendtünk volna; ő becsületes ember volt és helyes felfogással birt. Fox-nál a' szív melegítette a' geniust, Pittnél a' genius kiszáraztotta a' szívet . . .“ Midőn Fox Párisból visszatért, rövid idő múlva újra kitörvén a' háború, 1803. május' 24én azon híres beszédet mondá, melyet sokan parlamentaris szónoklata' koronájának tartanak. 1804ben Napoleon Boulogneból megrohanással fenyegetvén Angliát, Addington' gyenge ministeriumát minden felekezet veszedelmesnek látá, és Pitt egy oldalról, Fox Grenville-l egyesülve a' másíkról mindent elkövettek a' ministerium' megbuktatására. 1804. május' 12én Addington lelépett, de a' királynak ellen-szenve miatt Fox ez úttal sem léphetett a' ministeriumba, 's Pitt vevé által újrolag a' kormányt.

'S Fox ott állott ismét az ellenzék' élén, mint húsz évvel azelőtt, 's ujra szónoka volt minden nemesebb ügynek, nevezetesen az irlandi catholicusok' ügyének, 's ujra vádolóképen lépett

fel minden törvénytelenység, nevezetesen lord Melville (Dundas) hivatalos visszaélései ellen. De modor és hang érezteték a' hallgatóval, hogy a' férfikor' legszebb évei már megette vannak. Ő fáradt volt. Semmi kedvem többé, mondá egy nap', midőn Pittnek válaszolna, — semmi kedvem harczias ügyességemet kitüntetni, megelégszem ha eszélyességet tanusít eljárásom; lenit albescens animos capillus litium et rixae cupidos protervae. Illy érzelmek' közt látá közeledni az öregséget, illy érzelmek közt alkotá Pittnek 1806. januárius' 23án történt halála után Grenville az új ministeriumot, melyben ismét, életében harmadszor, a' külügyek' tárczája jutott néki. Most nem találkozott, ki útjában állana, most alkalom nyílt volna néki az europai politicának elvégre új irányt adhatni, és szívverével táplált reményeit új közigazgatási rúgók' alkalmazására nézve, életbeléptetni, — mert a' jelen coalitioi ministerium elvek' és érdekek', nem szenvedelmek és ellenségeskedések coalitioján alapulván, hosszú életet ígérhetett magának. De ő már pályájának végén állott. 1806. június 10én Wilberforce által megkérgetve, nemcsak pártolá, mit tizennyolcz év óta folyvást tön, hanem maga is indítványozá a' rabszolgákali kereskedés' eltöröltetését. „Ha azon negyven év' lefolyása közben, mióta büszke vagyok e' házban üléssel és szavazattal bírhatni — mondá végbeszédében, mert az indítvány végbeszéde volt, — ha csak ezt, 's egyedül csak ezt voltam szerencsés végrehajtani: hinni fogom, hogy eleget tettem, 's nyugodalommal vonulhatok vissza a' nyilvános élettől és azon megelégedést nyújtó öntudattal, hogy kötelességemben eljárтам“. 'S a' mit óhajtott, az teljesült; mert nemcsak hogy a' rabszolgákali kereskedés eltöröltetett, hanem egyúttal fel is hatalmaztatott a' kormány, más hatalmasságokkal olly intézkedésekre lépni, melyek a' rabszolgákali kereskedést nálok is megszüntessék. — Az emberiség' barátja illy eredmény' szemléletére, 's midőn azonfelül az Angliával 1801. januárius 1én törvényhozási unióba is léptetett Irlandban, a' fehér rabszolgák' hazájában a' habeas corpus' felfüggesztését megszüntetve, a' sajtó' ügyét biztosítva látja: áldással

tekint vissza Fox' végnapjaira, melyek azonfelül, ha mindjár Anglia kénytelen volt Hannover miatt Poroszországnak hadat üzenni, 's ámbár Windham' indítványára az ország' védelmi ereje szilárdítatott,— komoly törekvés jellemzett az időközben császársággá vált Franciaországgal megkötni a' békét. De Fox már július' vége felé betegsége által a' közügyek' kezelésétől elvonatott, és szeptember' 13án Saint-Anne-Hillbe utaztában, Chiswickhouseban a' devonshire-i herczeg' jószágán meghalálozván, a' Canningek és Castlereaghek jöttek utána, Pitt' növendékei, elenei az európai békének.

Nem említem a' tisztelet' fényes jeleit, melyel emlékét dicsőíté a' nemzet, nem a' hála' koszorúit, melyeket ravatalára aggattak a' jobbak, nem Byron' átkát, melyet rágalmazói után küldött,— de idejegyzem két political ellenének vallomását felőle.

„Soha emberi teremtes nem volt annyira ment a' gonoszság', hiúság' és hamisságnak még árnyékától is, mint Fox,“

így szólott az emberről Gibbon.

„En ismertem őt, midőn még csak tizenkilencz éves volt, és azon idő óta, mint egy szabályszerű épület fokonszint emelkedett azon pontig, hol a' legtükéletesebb parlamentarizmus szónokká vált, kit valaha látott a' világ,“

így szólott a' státusférfiuról Burke, barátságuk' felbomlása után.

Következik 1783. december' 17én mondott beszéde, melyről már felebb szót tettünk, 's melyre e' munka' második füzetében, Pitt' életírásában még visszatérünk.

Nem volt szándékomban, uram, még valamit hozzáadnom ahhoz, mi már olly helyesen előadatott a' kérdésben levő határozat' támogatására.* Annak mind helyes, mind szükséges volta, nézetem szerint, már teljesen és alaposan bebizonyítotott. Egyes észrevételek azonban, mellyek vitatkozásközben a' ház' másik oldalán ülő urak által tétettek, úgy látszik, némi megrovásra méltók. 'S megjegyzem egyszer mindenkorra: senki se panaszkodjék kemény kifejezések miatt. Olly fokra érkeztek a' közügyek, hogy lehetetlenné vált melegség nélkül szólanunk. Gyengédség és tartózkodás vétkes dolgok, midőn az angolok' érdekei veszedelemben forognak. A' vitában levő tárgy szívünkig hat, 's férfiatlanság lenne és kislelkűség, sima és csalékony színekbe burkolni olly tárgyakat, mellyek természetöknél és következményeiknél fogva a' házat 's az országot boszankodással töltik el és iszonynyal.

Reám legalább, olly benyomást tettek, hogy soha sem éreztem ennyi aggodalmat; soha sem szólottam a' házhoz a' fenyegetődző veszély' illetén előérzetével; soha sem remegtem annyira a' közszabadságért, mint jelenleg. A' ház előtt levő kérdés magában foglalja a' parlament' jogait egész terjedelmökben és öszves következményeikkel. Ezen jogok alkotmányunk' alapját teszik, ezek jellemzik a' szabad országok' kormányát. 'S nem veszedelmeztettek, nem támadtattak meg e' jogok? létezhetnek e egy pillanatig azon beelegyedés' irányában, mellyet a' határozat valónak fogad el, melly több tisztességes ur' előadása szerint megtörtént? Nem, — az emberi természet nem tökéletes olly annyira, hogy illyes kísértés' súlyának ellentállhasson. Mikor fogja tehát e' ház, törvényes és alkotmányos egész hatalmának eltökélt és félreérthetlen kinyilatkoztatása által,

* A' határozat lord Temple' eljárását czégéres büntettnék nyilatkoztatá, melly a' korona iránti tiszteletet csökkenti, a' parlament' alapszabályait sérti, és az ország' alkotmányát felforgatja.

méltóságát, függetlenségét és előjogait kivívni, ha veszedelmeztetésök pillanatában nem? A' betegség, uram, tetőpontjára ért, 's most itt van az idő, melly vagy új életre hívja vagy megöli a' beteget. Most megválík, ha mind annak tökéletes kimulását, miért eleink vívtak és meghaltak, sanctionáljuk e vagy ellenezzük? Kötelességünk, nemcsak hazánknak es- küvel megerősített szabadságait, hanem az emberiség' szent jogait is vé- deni. Kötelességünk, hátráltatni az alkotmány' rombadulását. Ezen éj- szakának tanácskozása fogja elhatározni: ha szabadok vagyunk e vagy rabszolgák; ha az alsóház palladiuma e a' szabadságnak vagy a' zsarnok- ság' organuma; ha fogunk e ezentul külön szózatall bírni, vagy csak pusz- ta száraz viszhangja leszünk e a' titkos befolyásnak. Találkozhatik e becsü- letérző ember, ki illy eredmények' gondolatától vissza ne borzadna? Azon tekintet, mellyel olly testületnek tartozik, melly nem alacsonitathatik ön- nön szégyene nélkül, melly el nem vesztet a' nélkül hogy ő is el ne veszne, nem költi e fel boszuját, nem ösztönzi e a' legnagyobb erőfeszítésre, mind egyéni, mind képviselői képességében, mellynél fogva roszalhatja, fel- függesztheti vagy megszüntetheti a' közboldogsággal 's e' háznak lételé- vel egyiránt ellenkező gyakorlatot?

De mi e' határozat? Nagy művészi éllel olly általánynak mondatott, mellyről épen úgy nem tanácskozhatni, mint a' hogy' azt bé nem bizonyíthatni. Pedig olly kézzelfogható köztudomáson alapúl, hogy a' scepticismus' leg- magasabb fokát is megszégyeníti. A' legrendkívüliebb természetű hírek terjesztettek nem közönséges módon, 's nem kisebb rendű egyének által. Mondják: egy nemes gróf a' felség' nevét használta azon világos szándék- kal, hogy befolyással legyen a' törvényhozás' végzéseire a' parlament elébe terjesztett bill' ügyében, melly harmincz millió népre a' leglénye- gesebb hatásu leend. A' tárgy' természete nem engedi, hogy a' neveket elmellőzzem. A' szárnyalló és bizonyos fokig hatással volt hírek' valóságát egyiránt megismeri a' ház' mindenik oldala. Az okok, mellyek annak bizo- nyítására hozattak fel, hogy a' kérdéses tény nem használtatott olly mó- don, mint az indítványozott határozat mondja: magának a' ténynek valósá- gát távolról sem hozzák kétségbe. Nem, — azt valónak tartja mindenki, csak a' következmények, mellyeket mi e' körülménynek tulajdonítunk, hozatnak kétségbe. Még nem találkozott, 's nem találkozik ember, ki bá- tor volna előállani és világos szavakkal mondani: hogy a' tény nem való. Ez minden bizonynyal véget vetne e' vitának az illető gróf' nem csekély becsületére, de még inkább e' háznak meglegedésére és a' közönség' megnyugtására. Az ő tisztelt rokona (Pitt) ki a' házat különformulázott

vádtételre hívja fel, a' gyanú' és a' vétesség' súlyát nem emelheti le azon jellemről, melyet csorbátlanak, meg nem fogyatkozottnak és kétségfelettinek állit. A' könnyelműség, mellyel ezen hír vétegett, valóságos gúny vagy pasquillus e' ház' méltóságára. De nekem tudatnom kell az urakkal, hogy ez nem hírlapi gyanakodás, hanem ennél jóval erősb, jóval komolyabb valami; írott oklevelet lehet felhozni. Ezen levelet (e' szavaknál kiveszi zsebéből a' levelet) nem vethetni azonegy mérlegbe a' mai vagy tegnapi hazugsággal. Ezen levél azt állítja, hogy: „ő felsége megengedi gróf Templenek, mondania, miszerint azok, kik az Indiabill mellett szavaznak, nemcsak nem barátjai, de sőt általa ellenségei gyanánt tekintetnek. És ha e' szavak nem eléggé erősek, gróf Temple használhatja mind azokat, mellyeket erősbeknek vagy célirányosbaknak tartand.“ Kérdem, parliamenti eljárás ez? valóság ez? Hol van, ki az egyiket állítani, a' másikat tagadni vagy mondani merné, miszerint ő szíve' fenekén azt hiszi, hogy illetén hír nem terjesztetett közvetlen hatás' előidézésére? Célzata volt minden bizonynyal, először: a' legnyersebb, legerőszakosabb módon alacsonítani a' parliament' eljárását. Ezen hír a' közönségnek azt mondja, hogy mi nem felelünk meg hivatásunknak; hogy mi vagy öntudatlanul vagy szándékosan eláruljuk küldöink' érdekeiket, 's hogy végzéseink' hozatalánál nem vezéreltetünk az ő meggyőződésök vagy saját magunk' meggyőződése, hanem ama' láthatlan, titokteljes tekintély által, mellynek a' korona, a' tanácsosok és a' törvényhozás csak vak és szenvedőleges eszközei. A' parliament' mindkét háza ennélfogva vívó féllé vált e' tusában, 's ezen boldogtalan és gyászos tanács által mindenike életeért küzdő ember' sorsára hozatott. Jogainktól fosztattunk meg, közvetlen megrontás' fenyegetésével. E' pillanattól kezdve istenhozzádot mondhatunk minden független eljárásnak! Ha majd a' nép' szabadságai, a' magántulajdon' jogai, vagy a' személyes biztosság' még szentebb, még becsesebb szabadítékai, megrohanás, sértés vagy veszedelem ellen védendők lesznek e' ház által, mint a' hol egyedül törvényesen és sikerteljesen orvosoltathatnak: mindannyiszor a' közönség' élénk, aggodalmas és a' sükerért remegő reményei tova fognak szóratni és örökre elnyomatni a' titkos befolyás' lehellete által. Egy illykép korlátolt és bilincselt, lélek és szabadság nélküli parliament a' helyett, hogy korlátolná, még tágitja, 's létre és alapra juttatja még inkább, mint eddiglen, a' korona' előjogait. De ha bár a' britt alsó ház képes lenne illy szemtelenül túladni saját alkotmányos súlyán, ha bár ennyire megfelelkeznek elébbeni küzdelmeiről és diadalairól a' szabadság' és emberiség' nagy ügyében, ha bár annyira közönösen és áruló-

lag venné ezen főfő tárgyakat és érdekeket, miknek számára eredetileg alapított: — én bízom benne, hogy ez' ország' jelleme még mindig megállja a' próbát; én bízom benne hogy az angolok épen úgy óvakodnak a' titkos befolyástól mint a' nyílt erőszaktól; én bízom benne, hogy ők semmivel sem készebbek érdekeiket külföldi rablás és sértés ellen védeni, mint megtámadni és leverni ezen éjféli összeesküvést az alkotmány ellen.

Ezen estének indítványa e' szerint a' legrendkívüliebb 's legaggasztóbb tényen alapul, melyről az ország hírt vehet; oly tényen mely szabadságaink' védfalát támadja meg, 's mely nem csak a' chartákban foglalt jogainkat, hanem azon gyökereket és alaposabbakat is végveszéllyel fenyegeti, melyek minden chartáknál erősebbek, melyek a' természet' ura által gondjainkra bízottak, melyektől meg nem válhatunk a' nélkül hogy a' minden kötelességek' legszentebbekét megsértenők, melyek bennünket nem mint polgárokat, hanem mint egyéneket és embereket illetnek, — jogainkat: silárdul és egyiránt ragaszkodni a' lelkiismeret' és kötelesség' nagy és legfőbb törvényeihez; védeni bár mit veszélyeztessünk ez úton, őszintén védeni azon általános és lényeges érdekeket, melyeknek védelmére feleltünk; emberségesen megfelelni küldöinknek, barátainknak, minnen magunknak, és azon közönségnek, mellynek bizományosai vagyunk, 's mellynek ügyében működünk.

Hány ízben kell még az általam megnevezett gróf' barátjait felhívnom, hogy tagadják a' mit állítunk, hogy kezeskedjenek ártatlanságaért? Akarja e valamelyikök, jobbjával szívén, tagadni a' tényt ama' gróf' nevében? Vessenek őszintén, tisztességesen és határozottan véget azon gyalázatos vádnak, mely magaviselete ellen emeltetett, — 's e' ház azonnal üresnek és alaptalannak fogja nyilatkoztatni e' hírt. De ha nincs ki becsülettel előállana, ki kezénél fogná az igazságot: akkor tekintettel kell lennünk a' következményre. E' háznak nem szabad saját jogairól és a' közönségéről megfeledezni. Ezek csak addig állhatnak fenn, míg amazok biztosságban helyezvék. Mi most az alkotmány' élete és vére felett tanácskozunk. Ha e' pontra nézve engedünk: lemondottunk mindenről 's magunk járultunk magunk' silányításához és megsemmítéséhez.

Ezen bill, ambár e' ház' minden capacitásai által megvitatott és megérleltetett, ambár az okok' leghatalmasbika, a' szükség által sürgettetett, 's ambár csak nem kétszeres többség által ajánlatott minden szavazáskor, valószínűleg elvész. — De méltóztassék figyelemmel lenni a' ház azon modorra, mellyel illetén sorsra fog alkalmasint jutni. Fog ez egy füg-

getlen többség' szavazata által eszközöltetni? vagy találkozhatnak e ember, ki illetén többséget látna a' kamarások' szavazatában? pedig a' szabály' egész jövődjé most az ő határozatuktól függ. Az annyiszor említett hír, melyre annyi ízben hivatkozás történt, oly végre terjesztett, hogy közvetlen és lényeges czélnek feleljen meg. Én távol vagyok attól, miszerint állítsam, hogy e' szándéknak szükségképen sikerülni kellett. A' magasrangoknak 's a' főhivatalokban levőknek be kellene bizonyítaniok, hogy ők magas és nemes érzelmekkel bírnak; nekik a' személyes becsület' finom érzetéhez a' szív' legtökéletesebb tisztaságát kellene kapcsolniok; annyi méltóságot 's annyi észerőt feltüntetniök, mennyit magasabb neveléstől, a' szerencse' kedvezésétől, 's a' nagyok' és bölcsék' példájától természetesen várhatni. De hogy' fogjuk e' leirással szavazataik' kezelésének módját egyeztetetni? Ezeket ők szívesen a' mieinkhez számítatják, mielőtt az idézett hír fülökbe jö; de azon pillanatban midőn a' hírt veszik, ugyanaz' nap', 's kevés óra mulva, a' közügyek egészen különböző világban tűnnek fel előttök, 's a' véleményről, melyhez reggel állottak, lemondanak délben. Én kész vagyok azonképen mint bárki más, megengedni, mi bizony valószínű! hogy ezen lordok új meggyőződéseket nyerhettek, melyek csuda gyanánt egyszerre 's hatalmasan működtek; és hogy odaigért szavazataik' daczára, illetén rögtöni és rendkívüli körülmény által felingereltetve, a' nélkül hogy az illető tárgy feletti tanácskozást hallgatták volna, közvetlen és magyarázhatlan ösztönt éreznek személyesen megjelenni, és lelkismereteik szerint szavazni. Ki fogná mondani, hogy mind ez nem történt valósággal? — Van azonban minden bizonynyal egy valóban rendkívüli találkozás ő lordságaik' különös helyzetében és a' vélemény' ezen váratlan forradalmában; 's ha kedvem volna komolyan szólni e' tárgyról: akkor a' nyelv' egész kincse nem nyújthatna eléggé kemény 's eléggé sujtó szavakat azon megvetés' jellemzésére, melyet eljárásuk iránt érezek. Ez szemtelen bevallása a' political erkölcstelenségnek, mintha az árulás' ezen neme kevésbbé becstelen volna mint bármely más. Ez nem egyedül lealacsonyítása azon helynek, melyet csak a' legmagasabb 's legpéldányosb becsületnek kell elfoglalnia: hanem ez megfosztja őket egyszersmind a' tisztességes férfiú' jellemétől, 's egyenlőkké teszi az emberek' legnyomorúbbjaival, legalábbvalóival; ez meggyalázza az angol peerség' nemes, régi és jellemző függetlenségét, meg a' britt törvényhozást egész Europa' és a' legkésőbbi maradék' szemében. Milly varázs által bővölheti illyképen a' nemes-ség a' büntettet erénynyé, azt én nem tudom 's nem is akarom tudni; de a' politicának kivételével minden egyéb viszonyban és minden más em-

berfaj között, a' legvastagabb perfidiának illetén esete, érdeme szerint becstelenséggel bélyegeztetnék és átkozódással.

..... A' tisztelt úr amott (Pitt) szokott nagylelkűségével reám fogja, hogy én nemcsak a' koronának befolyását, nemcsak India' kormányát és a' whig elveket, hanem a' királyi bizodalom' egészét is monopolizálom. De valamennyi illetén szemtelen, be nem bizonyított és alaptalan vád megvetést érdemel, mert valótlan; és a' legdühösebb ellenség, egy szikrájával a' férfiaságnak szégyenlené magát illy kézzelfoghatólag hamis vádakkal előállani. Hiszen öszves törekvésem mindig az volt, 's jelenleg is az: miszerint ollyformán járjak el nyilvános életemben, hogy ez meghazudtolja mindazon rágalmakat, miket elleneim annyi buzgalommal koholnak és forgásba hoznak; 's ha csüggedetlen törekvésem annak elérésére, mit józan észszel minden becstületes ember helyesnek tart, — büntett: akkor bűnösnek valom magamat. Pirulás nélkül megvallom, hogy ez volt életemnek főszenvedelme; 's ezt én ápolni fogom rágalom', szószátyárság' és ármánykodás' daczára, veszélyeztetsem bár mind azt, mi nekem legkedvesebb e' világon.

De uram, a' befolyás' ezen egyedáruságából, az 'illendőség' kedvéért legalább azon néhány egyént kellett volna kihagyni, kikről felebb szótoltam. Ezek — tudjuk mindnyájan — valamennyi miniszterrel így bánnak. Hányszor bélyegeztettek ők a' palotakatonák' nevével, kik mint a' régi Rómának praetoriánusai, mindig készek minden titkos parancsnak gyors végrehajtására! Emlékezem egy ügyes státusférfiúnak mondására, kiről, ha mindjárt sok tárgyra nézve nem egyezhettem meg vele, mindenkor azt hirdtettem, hogy számos jeles és hasznos tulajdonokkal birt. A' mondást, melyre célzok, mind bátor, mind helyes volta miatt bámultam mindig. Néhai Grenville György' mondása, ki midőn hasonló árulást tapasztalna, — 's bár mind azok, kik e' nevet viselik, örökölték volna ezen független és férfias gondolkozásmódot! — felkiáltott: nem akarok soha többé egy jancsárcsapat' élén állani, kik a' legkisebb jelre mindig készek engem megfojtani.

A' feladás, mellyel a' tisztelt úr engem, mint a' titkos befolyás' lovagját megbízott, sokkal inkább őt illeti, őt, ki ez' éjszaka olly gyakorlat védelmére kelt, melly egy pillanatig sem létezhetik mindazon jónak és nagynak veszedelmeztetése nélkül, mit alkotmányunk biztosít. Mily következetességgel védheti ő ezen, az angolok' jogaival és óhajtaival ellenkezésben álló, gyászjóslatu ügyet: megítélendik azok, kik társait ismerték, kik figyelemmel voltak vallomásaira. Ne magyarázza hát félre eljárásomat pártdühének paroxysmusában, ne erőködjék azt saját eljárásának lenyomatával bélyegezni. Azon befolyást, mellyet az alkotmány bölcsen kijelelt a'

törvényhozás' különböző ágainak, azt én mindig védtem, 's fogadom, védeni fogom mindig. A' koronának befolyása, törvényes határai között, lényegesen szükséges a' kormányzáshoz, de veszedelembé hozza az országot azon pillanatban, midőn működései nem annyira nyilvánosak és köztudomásúak, mennyire érezhetők és hatályosak. Egy nagy író azt mondá: hogy az angol alkotmány el fog veszni, midőn a' törvényhozó hatalom romlottabb lesz a' végrehajtónál. Ha ő annyit ért a' kormány' gyakorlatához, mennyit theoriájához értett: még nagyobb valósággal hozzáadhatta volna, hogy minden bizonynyal elvesztjük szabadságunkat, ha a' parliament' ügyei nem az előjog' törvényes és szokásos, hanem törvénytelen és renden kívüli gyakorlata által döntetnek el

Ki előtt tudva van, mint kezeltetnek a' tanácsban az ügyek, annak éreznie kell, hogy a' legparányiabb beavatkozás a' parlamentben előfordul valamely tárgyba, szükségképen veszedelmes az alkotmányra nézve. Nem az a' kérdés: ha fog-e a' korona azon tanácscsal élni, mellyet senki sem akar magáénak vallani; hanem az: hogy ki felelős illetén tanácsért? Vagy nem veszi-e észre a' tisztelt úr, hogy a' ministerek' felelőssége az egyetlen biztosíték és garancia, mellyel az angol nép bír azon számtalan visszaélések ellen, mik e' hatalom' gyakorlatánál olly természetesek? Csak taszítások félre az alkotmány' ezen nagy védfalát, 's mi minden tekintetben a' despotismus' rabszolgái és tulajdona vagyunk. 'S nem szükséges következménye ez a' titkos befolyásnak? Milly állásuk leszen e' szerint a' ministereknek, uram? Nem jutnak-e így a' hatalom' birtokába kötéllal nyakukon, mellyel az országnak legalávalóbb filkója kivégezheti őket tetszése szerint? Igen, ők hivatalaikban eljárnak, nem a' felség', hanem azon férgek' akaratja szerint, kik a' királyi szék alatt lakoznak; ők valóságos bábok, és még is felelősek valamely, a' disztimény megétt álló ismeretlen csepevőnek öszves örültségeért, tudatlanságaért, vakmerőségeért vagy félenkségeért; nekik még az sem engedtetik meg, hogy önnön eszöktől kérjenek tanácsot, hanem feltétlenül tartoznak hódolni azok' eszének, kiket ismerni annyi lenne, mint megvetni. Az egyetlenegy szabály, mellynél fogva hivatva vannak tekintélyt szabad emberek felett gyakorlani, az egy titkos parancs, mire nézve nincs más választás, mint engedelmesség — vagy végveszély! Hol van az a' férfiú, ki egy férfinak érzelmeivel, becsületével, lelkével és szívével, fogadna el illetén feltételt bármely méltóságért vagy haszonért? Ítélet nélküli, 's a' világismeret által nyújtott tapasztalás és az egészséges lélek' tapintata nélküli gyerekek követhetik illy nyakrafőre az ambíció' rohanó folyamát, és ugorhatnak a' kormány' székébe, míg annak gyeplői más ke-

zekben vannak; de a' minister, ki illy bectelenül viselheti magát, és az ország, melly ezt türi, egymást viszonyosan kínozni és átkozni fogják.

Illy gyászos körülményekben a' világ' legjobb ministere is tehetetlen, 's adja bár magát elő a' legsürgetősb' 's leglényegesebb alkalom, még sem viheti lelkesen és sükerrel a' kormányt. A' bizonytalanság' súlya alatt nem működhetik az emberi lélek. Midőn legjobb szándéku 's leghiggadtabb terveim egy gyáva fülbesugás' ellenörködése alatt állanak, midőn a' legbecesebb eredmények, mellyeket becsületes és csüggedhetlen törekvéseim által elérhetni reméltem, illyképen tönkre tétetnek: lehetetlen tovább hivatalban maradnom becsülettel magamra nézve, haszonnal a' közönségre nézve.

Ha azonban változásnak kell történni, és ha új ministerium alakítatik, 's fenntartatik nem a' ház' vagy a' közönség' bizodalma, hanem csak pusztán az egyoldalú jognak tekintélye által: én ugyan nem fogom ama' tisztességes ur' helyzetét irigyleni. Azon pillanat óta követelem magamnak a' whig elvek' egyedáruságát. A' szabadság', a' függetlenség' és az alkotmány' dicső ügye nem többé az övé, hanem az enyim. Ebben éltem; ebben halni fogok; ez engem fenntartott minden rágalmak között, mellyek jellememet érték vala. A' kicsiknek neheztese és a' nagyoknak idegensége; a' boszúállóknak mérge és az alávalóknak cselszövényei; barátaim' visszavonulása és ellenségeim' törekvése, mind ez nem térített el azon eljárási vonaltól, mellyet mindig legjobbnak láttam. A' vita' tüzeben, mint bár ki más, félremagyarázható kifejezésekre fakadhattam; de az alkotmány' nyílt és széles ösvénye az enyim maradott mindenkor. Én soha sem voltam semmiféle ármánynak vak eszköze. Én hivatalba léptem midőn a' ház' világos hajlamát láttam irántam, én egy pillanatig sem fogok többé hivatalban maradni, ha a' leghalkabban figyelmeztetem általa, hogy magánhelyzetembe visszalépjek. — A' tisztelt úr azonban egészen különböző alapokon ügyekszik hivatalba juthatni. Ő erre nem hivatott e' háznak többsége által; de nem bírván e' többséggel, fellép mint ügyvéde és választottja a' titkos befolyásnak. Hogy' fogja megegyeztetni ezen visszás magaviseletet az alkotmánynyal, azon elvekkel mellyeknek megtartását esküvel ígéré Anglia' népének? Micsoda indító okoknál fogva vakulhatott meg olly rendszer előtt, melly homlokegyenest 's illy nyilvánosan minden egyéb hitvallásait meghazudtolja? Vagy talán megszerezheti neki a' titkos befolyás azon bizodalmat, mellyre őt tehetségei, viszonyai és elvei jogosították, de mellyet a' nehezeltő és sértett közönség előtt a' most egészen más világitásban álló már nem követelhet? Fogja e' a' titkos befolyás ezen házat olly szabályok' elfoga-

dására bírhatni, melyek nem az ő szabályai, 's melyek alá nevét csak azért kölcsönzi, hogy azokat megvetéstől megmentse? Fogja e a' titkos befolyás magával hozni a' minden rangbeliek' azon hajlamát és szivességét, mely nélkül a' kormánynak tökéletesen pangania kell? Vagy eléggé gyenge és erőszakos e, hinni, hogy pusztá kineveztetése súlyban feléri mind ezen tekintetek' alkotmányos befolyását? Magamat mi illeti, nekem mindig az volt véleményem, hogy ezen országot nem érheti nagyobb szerencsétlenség, mint erő és állandóság nélküli ministerium. Állandó közigazgatás nélkül a' kormány' hangulata soha sem fog annyira helyre állani, hogy itthonn egyetértést, künn pedig tiszteletet találjon; 's a' ki némileg érti az alkotmányt, 's a' ki ért a' köztünk levő pártok' jelen állásához, az nem tagadhatja, hogy ama' nagy áldás valósággal és egyedül a' közbizodalommal szövethetikus' útján érthetik el és létesíthetik. Kétségtelenül, a' koronának előjoga abban áll, hogy szolgálait választhatja; de az alkotmány arról gondoskodott, miszerint ezen szolgálai ne árthassanak az alattvalóknak az által, hogy ezeknek minden törekvéseiket hasonló körülmények között tönkre juttatják. Jobb lesz tehát a' tisztelt úrnak meggondolnia, mennyit veszedelmeztet, ha a' nép' érdekeivel ennyire ellenkező intézkedéssel szövetkezik; hogy az soha sem fog reá állani, hogy titkos befolyás által kormányoztassék; és hogy a' tisztelt úr' magánjellemének egész súlya, öszveszónoki ereje és népszerűsége, soha sem fogja egy titkos hatalom' éjféli és zsarnoki parancsait elfogadtathatni az angolokkal.

Midőn mondom, miképen 's mi célra irányzá vala eleink' bölcsesége és tapasztaltsága a' koronának valamennyi előjogait, — akkor félre ne értessem, mintha megfeledkezném azon hódolatról, mellyel mint jó polgárok és hű jobbágyságok tartozunk valamennyien azon fejedelemnek, ki a' britt királyi széket jelenleg betölti. Senki sem tisztelheti őt inkább nálamnál személyes erényeinél fogva. Én szeretem őt, mint szeretem az alkotmányt; szeretem nagynevű őseinek dicső és sikeres fáradozásaiért, hogy az alkotmányt alakítsák és örökössék. Ezen nagy és jó királyok' hazafisága legkésőbb utódaikat is kedvessé teszi mind azok előtt, kik szeretik e' hazát. Angliának királya nem vesztheti népének tiszteletét mindaddig, míg e' nép hálával emlékezik azon számos kötelességekre, mellyekkel dicső családnak tartozik. Nem is kívánhatok neki nagyobb áldást, mint hogy uralkodjék jobbágyságainak szíveikben, 's hogy ezek annyi bizodalommal viseltesse-nek kormánya iránt, mennyi ragaszkodással vannak személyéhez.

P I T T.

Pitt (William, az ifjabbik) Chatam grófnak és Grenville Eszternek második fia, született 1759 május' 28-án a' kenti grófság' Hayes nevű helységében. — 1766ban, a' hét éves William, midőn atyja új ministerium' szerkesztésével megbízott 's peerségre emeltetett, korát meghaladó érettséggel, 's már is a' közügyekre irányzott lélekkel megjegyzé: „hogymost az ő idősbik testvére (John, meghalt 1835ben) szavazattal fog birni a' lordok' házában, de ő jobb' szereti az alsóházban védeni az ország' érdekeit.“ — Első neveltetését az atyai házban dr. Wilsontól nyeré, 's midőn tizennégy éves korában a' cambridgei egyetembe küldetett, egyiránt érté a' latin és görög írókat. A' gyenge alkatu ifju itt tanulmányait olly rendkívüli szorgalommal folytatta, hogy egészsége is szenvedett alatta. „Anyád — írának egy ízben atyja, ki büszkeséget helyezett mindenbe, de a' legnagyobbat talán még is abba, hogy a' Pitt név dicsőséggel fog szállani atyáról fiúra — Anyád ezen franczia példabeszédet juttatta eszembe: „reculer pour mieux sauter (visszalépni hogy nagyobb ugorhassunk). E' közmondás kivált a' tüzes és tanulni szerető ifjaknak szól.“ 'S más alkalommal: „Add át legszívesebb üdvözetemet hű társaidnak, Aristotelesnek, Homerusnak, Thucydidesnek, Xenophonnak; a' publicistákról 's a' nemzetek közti jog' íróiról sem feledkezzvén meg.“ — Ezen tanulmányain kívül a' mathematicai tudományokkal is foglalkodott, minek nyomát némelyek beszédeinek szoros logicájában is vélik feltalálhatni.

Pitt tizennyolcz éves ifju volt, midőn atyját elvesztette, kitől csekélyke vagyont és dicső nevet nyert örökségül. Ő most az

ügyvédek' sorába lépett, 's lord Mansfield egy ízben bámulást fejez ki a' fiatal ügyvéd' fényes tehetségei fölött. De csak hamar kirekesztőleg a' parlamenti pályára készült, 's két évig buzgó látogatója volt az alsó és felsőház' üléseinek. Időközben részt vett egy e' tájban, a' szónoklat' gyakorlatára alakult egyesület' gyűléseiben is. Ekkor lépett barátságra Wilberforce-al, kinek emlékirataiból tanultuk, hogy a' komoly ifju, ő ki úgy szólván, a' gyermekségből mindjárt érett korra jutott, képes volt vidám is lenni a' kicsapongásig. A' játékhoz is mutatkozott hajlama, de erőt vett rajta, 's azontúl ment maradt e' gyengeségtől egész életére.

1780ban eloszlattatott a' parlament, 's a' huszonegy éves Pitt, miután a' cambridgei választásnál megbukott, 1781. januárusban az ellenzék' egyik főnöke sir James Lowther által küldetett követül a' parlamentbe, egy az említett baronettől függő rottenborough (Appleby) részéről; 's íme itt volt a' neki — mint egyik barátjának írá — „kimondhatatlan örömet“ okozott alkalom, nyilatkozni egy ország, egy birodalom, — a' világ előtt.

Januarius' 23án Sheridan mellett fogott helyet az alsóházban, 's egy hónapi hallgatás után, februarius' 26án, midőn Burkenak indítványa a' korona' jövedelmeinek szabályozására 's több költséges és haszontalan sinecurák' eltörlésére másodízben felolvastatnék, Pitt felállott, 's gazdag és csengő hangon, könnyű és elegans modorban, választékos és fényes nyelven, mintha azon helyre teremtetett volna a' hol állott, azon nyugalommal 's az analysis' azon erejével, melyet a' hallgató az alsóházban évek óta honos vezérszónokban is bámult volna, támogatá az indítványt, 's közbenkőzben, saját sarcasticus modorában felvilágosítást kívánt a' kérdéses tárgyra nézve két kormánytagtól, kiknek arczán figyelem helyett szórakozottság volt olvasható. „Pitt — írá róla e' tájban Wilberforce — úgy kezdi pályáját, mint atyja: tökéletes szónok' képében; 's nincs semmi kétségem, hogy maholnap a' birodalom' első státusférfiát fogjuk benne szemlélni.“ 'S midőn valaki Pittről e' beszéde után azt jegyezné meg, hogy elsőrendű

szónok válhatik belőle, „nem válhatik, mondá Burke, mert ő már is az.“

Novemberben a' parlament ismét együvé gyült, 's Pitt rendkívüli hévvel támadá meg Northot és ministeriumát. „Az amerikai háború, mondá, az alkotmány' romjain épült azon oszlop, mellyre a' ministerium támaszkodik, hogy hivatalban maradhasson; az amerikai háború azon nagy eszköz, melylyel a' ministerium a' koronának befolyását gyászosan öregbíti, mert ez egyben van minden ereje. De hogy' mint remélhetik a' ministerek, hogy a' parlament bizodalommal fog viseltetni irántok, midőn magok sem bíznak egymásban? Meg vagyok győződve, ha a' ministerek' padjának egyik végétől a' másikig mennék, 's ha a' benne ülőket külön egyenkint megkérdezném: „bízik e szomszédjába?“ azt nyerném válaszul, hogy nem. És ők még is bizodalmat követelnek a' parlamenttől!“ Pitt folyvást az ellenzék' soraiban küzdött North ellen, de midőn ennek ministeriuma 1782 martius' havában megbukott, 's midőn Fox és Burke a' rockinghamféle cabinetbe léptek, Pittet nem lehetett reá birni, hogy abban mint irlandi alkinestárnok ő is részt vegyen, valamint már előbb lord North, ki Pittet született miniszternek mondá, őt nem tudta rábírní, hogy vele Fox ellen egyesüljön. Már akkor eltökélé magában, ugy látszik, hogy másodrendü hivatal fel nem vállal. Pitt védelmezte az új ministerium' eljárását, de látni való volt, hogy nem mint katonája, hanem mint szövetséges társa. 1782. május' 7én az akkori whigek' nagy részénél radicálabb Pitt az alsóház' reformját hozá indítványba.

„Azon gyönyörű kormányforma, mondá, melly bennünket irigység' és bámulat' tárgyává teszen, mellyben a' nép annyi jognak gyakorlatára van hivatva: annyira összezsugorodott 's már annyira tért el eredeti tisztaságától, hogy a' képviselők' nagy része megszűnt viszonyban állani a' néppel. Az alkotmány' lényege abban áll: hogy a' népnek képviselet által része legyen a' kormányban; 's az alkotmány' jelessége és állandósága ezen képviseleten alapul, melly, szükség, hogy egyenlő, könnyű, gyakorlati és teljes legyen. Midőn megszűnik illetén lenni, midőn a' képviselő meg-

szünik viszonyban állani a' küldövel, 's midőn vagy a' koronától vagy az aristocratiától válik függővé: akkor hiba van a' képviselet' formáiban; 's ha ezt javítjuk, csak az alkotmány' helyrepótlásáról lehet szó, nem ujtásról

Tudjuk mindnyájan, vannak boroughok (mezővárosok, elsilányult, elpusztult városok), melyek kirekesztőleg a' kincstár által igazgattatnak; mások meg' tökéletesen a' kincstár' birtokában vannak. Természetes, hogy illetén hely a' képviselet' egyetlen egy kellékével sem bír, hogy az ország' közérdekében nincsen része, hogy valóban nincsen ok, miért legyen szószólója a' nép' gyűlésében. Némelly helyen a' kincstár' befolyása felbillentetett, nem a' városi választók, hanem egyik vagy másik hatalmas ember által, ki örökségi tulajdonjogot követel magának a' felett, mi csak a' választók' joga és szabadtéka lehet. Gond van a' kincstár' érdekeire, és gond a' nagy férliu', a' lord' vagy commoner' érdekeire, ki viszonyban áll ama' helységgel; de a' nép' érdekei, a' választók' jogai, ezek olly dolgok, melyekre nincsen gondja senkinek, melyek számba sem vétetnek. Van e, ki azt mondhatná: hogy illy esetben a' képviselet' legtávolabbeszméje vagy elve feltaláltható? — Vannak más városok, melyek jelenleg nem is léteznek valósággal, hanem ha az által, hogy követeket küldenek e' házba. Nincsen birtokuk, nincsen kereskedésök, nincsen nyomatékuk. Alig találhatni egy pár embert a' helységben, kinek szavazási joga volna, 's ezek rabszolgái és alattvalói olly személynek, ki a' helységet tulajdonának mondja, 's ki valósággal választja a' követet. Ez nem képviselet, 's nem is képviselethez hasonló valami. Más neme a' helységeknek és városoknak, az angol szabadság' dicső birtokánál fogva, jogot követel magának szavazatait áruba bocsátani. Nekik nincsen más vásáruk, nincsen más tulajdonuk, nincsen más érdekek az országban, mint e' jog 's az ár, melyet szavazataik által szereznek magoknak. Illetén boroughok mindnyája között a' legveszedelmesbek. Nem csak hogy választásközben nincsenek tekintettel hazájok' érdekeire, de odadják magokat a' legbusásabb fizetőnek, 's valósággal inkább az arcoti nábobhoz hajlanak, mint a' britt státushoz. Vannak illy városok és helységek, mik inkább a' hindu hatóság alá tartoznak, mint a' britt birodalom' határai közé; 's köztudomásu és kétségbe nem vont tény, hogy az arcoti nábobnak hét, nyolcz tagja van e' házban. Már pedig illetén helységek, forrásai a' megvesztegetésnek; innen annyi vesztegetési kincs 's annyi vesztegetett követ, kik nincsenek tekintettel az ország' lakosaira, kik semmiféle viszonyban nem állanak velök. Minden nemzeteknél az állodalmat fenyegető veszélyek' legnagyobb for-

rásának tekintetett mindig, ha külső befolyás csúszthatott be a' nemzeti gyülekezetekbe. Tagadhatatlan, hogy az indiai nábobok' befolyása nagy 's így miért nem képzelhetnénk magunknak egy más, igen valószínű esetet, melyet említeni és veszedelmesnek látni egy; — nem szerezhette magának valamely, országunkkal ellenségeskedésben álló külhatalom ezen helységek' segédével egy pártot, mely e' ház' tagjainak képében és álarczája alatt működjék érette? Illyetén ármánytól inkább kell tartanunk, mint bármely mástól; 's ezen veszedelem fenyeget bennünket egyéb házi bajok között, ha a' képviselőt' tökéletlen és helytelen' formája megtartatik.“

Miután még említette volna, hogy a' tisztelet 's a' lelkesedés, melylyel alkotmánya iránt viseltetik az angol, könnyen az alkotmány' romlását eszközölhetné, mert attól való félelmünkben, úgy mond, hogy szépségét el ne homályosítsuk, még hiányainak orvoslásához sem merünk nyúlni; — 's miután kiemelte volna, hogy atyja, ki csakugyan nem szeretett ábrándos, 's a' gyakorlati életben meg nem álló elméletekkel bibelödni, szinte barátja volt a' parlamenti reformnak, 's hogy úgy vélekedett, miszerint a' népek alaposb és igazságosabb képviseltetése nélkül, az angol nemzet, mely nagyságra és boldogságra inkább van hívatva mint bár mely más e' világon, azoknak tömegébe fog süllyedni, melyeknek szabadságaik elvesztek, — indítványt tett: „neveztessek ki egy bizottság, mely a' parlamenti képviselőt' mibenlétét megvizsgálja, 's eziránti észrevételeit a' ház elébe terjeszse.“

Pitt ugyan kevesebbségben maradt ez indítványával, mert 161 szavazat nyilatkozott ellene 's mellette csak 141, de ez öt nem akadályozá a' reformnak akkoron szőnyegen levő egyéb kérdéseit is, a' hét évre szóló parlamenti választások' megszüntetését például, melegen pártolni, — 's így történt, hogy ő, ki a' nép' szemében atyja' dicsőségétől ragyogott, midőn 1781ben a' parlamentbe küldetett, ő ki 1782ben július' 10dikén, a' rokinghami ministerium' felbomlásával (lásd felebb Fox' életírását) huszonhárom éves korában, mint a' kincstár' kancellárja Shelburne-al új ministeriumot alakított, melynek ő második tagja volt, — így történt

mondom, hogy ő már akkoron egy évi működés után a' nép' kegyében állott, mint előtte 's utána kevesen Angliában, 's állott önnön érdemeinél fogva is.

A' trónbeszéd, melylyel 1782. december' 5-én az új parlamenti ülés megnyitott, nem csak az általános béke' eszközzéséről szólt, hanem több financiaális és kereskedési reformokat is pendített meg, tanuságul, hogy a' cabinet, melynek főnöke lord Shelburne Chatamnek egykori barátja, 's lelke Pitt volt, a' haladás' mezején akar működni, mint az imént szétozlott rockingham-féle ministerium, melyben Shelburne mellett Foxot láttuk. De az utóbbi, ki annálfogva szünt meg a' cabinetnek tagja lenni, mert élén a' portlandi herceget akará szemlélni, nem lord Shelburne-ot, — 's barátjai Burke és Sheridan a' szónoklat' minden fegyvereivel támadák meg a' ministeriumot, 's mindenek felett Pittet, ki, úgy szólván, éltető gondolatja volt az új kormány-
nak, 's főfő védője, mert Shelburne a' lordok' házában ült, hol a' ministerium' ellenei számra 's képességre egyiránt csekélyebb erőt fejtettek ki, mint az alsó házban, 's különben is már 1783. kezdetével leköszönt hivataláról.

Míg csak a' szónoklat' aknáiból merítetett a' megtámadás, Pitt rendithetlenül állott. Midőn Burke a' ministerek által készített trónbeszédet a' képmutatás', ellenmondás' és örültség' vegyületének mondá, és szeszélyében beszédet és ministeriumot kacaj' tárgyává ügyekezett tenni: Pitt megjegyzé, hogy a' fényes és dús képzelődés' virágainak is megvan a' magok időszakuk, hogy ő szerencsésnek fogja magát érezni, ha részt vehet azon termékeny phantásia' vigadalmaiban, melyly olly régóta már öröme és csodája a' háznak; de hogy ő nem képes „azon gyönyörű porszemeket, melyek a' napsugárban laknak,“ akkor bámulni, midőn lelke el van telve azon komoly és nagyfontosságú tárgyakkal, melyek jelenleg foglalkodtatják a' házat; 's hogy ő nem helyeselheti azon meggondolatlan elmésséget, mely annyira nem idején elszökött a' tisztelt úrnak józan gondolkozásával, és józan ítéletével. — 'S most azon bámulatra méltó analysissal, mely szónoklatának főfő

jellemvonása volt, tárgyalá a' békekötések' ügyét. — Nem volt, mi őt nyugodalmából kiemelhetné; pedig ekkortáiban történt, hogy Sheridan azon való boszujában, mert Pitt mindegyre „drámai fordulatait“ emlegette — Sheridan színműveket írt és színházi igazgató volt — 's mert gúnyosan érinté, miszerint az ő, Sheridan' elmésségei, ha azon színre hozatnának, melyre valók, a' szokott tapsban részesülnének, — ekkor történt, mondom, hogy ezen való boszujában, Sheridan következő, híressé vált elmésséggel válaszolt: „Az igen tisztelt úr egészen sajátnemű személyességre bocsátkozott, mely mennyire volt helyén, mennyire jóízű és mennyire lovagias, láthatta, érezhette az egész ház. De én bizonyossá tehetem az igen tisztelt urat, hogy valamint most, úgy máskor is, a' legnagyobb jókedvben fognak találni illynemű czélzásai. Sőt többet mondok, — az igen tisztelt úrnak panegyrisé oly hízolgó 's oly bátorító reám nézve, hogy ha még egy ízben ollyatén műre adom fejemet, minőt ő említett, elbizakodottságomban kísérletet fogok tenni, valjon nem javíthatom e Ben Johnson' legjobb jellemeinek egyikét, — értem a' „haragos fiút“ az alchymistában.“ — Haragos fiú (angry boy) volt most a' gúnynév, melyel őt ellenei illeték, 's még a' komoly Angliában is könnyen ölfegyverré válik a' gúny; de Pitt őt nappal utóbb (1783. februarius' 21én) azon híres beszédével válaszolt, melyben megmutatni ügyekezett, sőt mondhatni, melyben megmutatá, hogy az éjszaka-amerikai szabad státusokkal 's az európai hatalmasságokkal kötött béke az egymással háborúskodó státusok' viszonylagos erejének tekintetbevételével köttetett, tehát azon elv' nyomán, melyet Fox alkalmazandónak nyilatkoztatott. „De hiszen, mondá, ő és társai nem a' békének, hanem a' ministeriumnak ellenségei. Ez költötte fel a' pártvést, ez czélja azon természetelleni coalitionak (Fox és North között), melyet érintettem. Ha azonban ezen gyászos szövetség még nem köttetett meg végkép, ha ezen baljóslatu házasság még nem ünnepélyesítetett: én ismerek egy igazságos és törvényes akadályt, és a' közbiztosság' nevében: hirdetését ezzel eltiltom!“

Ismétlem, míg a' szónoklat' aknáiból merített a' megtámadás, Pitt rendíthetetlenül vívott ellene; de a' whig és tory felekezet' coalitiojának híjába ügyekezett ellentállani. „Ez olly kiáltó political apostasia, mondá, melly nemcsak olly fiatal embert képes meghökkenteni, minő magam vagyok, de melly elől meghökken és megzavarodik az emberi szívnek legveteránusabb vizsgálója is.“

1783 martius' 31én a' király' akaratának ellenére, ki őt folyvást marasztotta, hivatalából kilépett, kinyilatkoztatván, miszerint életének dicsőségét, boldogságát és büszkeségét a' közjólét utáni törekvésben helyezendi ezentúl is, — 's magára és a' tőle búcsúzni látszó szerencséire a' költő' szavait alkalmazván:

Laudo manentem; si celeres quatit pennas, resigno quae dedit — — — probamque pauperiem sine dote quaero. — Aprilis' 2án Fox és North jutottak a' ministeriumba. Pitt, mielőtt hadviselését kezdené ellenök, a' gyökeres javítások' zászlaját ragadá meg újolag, és május' 7én ismét a' parlamenti reformot indítványozá, júliusban a' közhivatalok' olcsóbb kezelését. A' képviselő' módosítását mi illeti, Pitt újra kisebbségben maradt, még pedig, ambár Fox ez úttal is mellette szavazott, nagyobb kisebbségben, mint midőn egy évvel azelőtt először indítványba hozá a' parlamenti reformot; — de midőn a' hivatalok' olcsóbb kezelése iránti billt terjeszté a' ház elébe, figyelmezteté lord Northot, hogy a' tavali trónbeszéd, „a' reform' és gazdálkodás' ezen dicső gyára,“ minőnek a' lord által gúnyoltatott, illetén reformokat értett, 's ha a' lord semmi nyomát sem látá a' kincstárban, hogy eldődei csak egy lépéskét tettek volna e' gyár felé: ime ez egyike azon lépéseknek, 's ehhez hasonlókat feles számmal fog találni a' lord a' kincstárban, ha az ott maradt anyagokat közelebbről megvizsgálndja. — 'S ezen figyelmeztetésnek az volt következése, hogy az indítvány elfogadtatott, 's hogy a' bill választmányilag tárgyalatott.

A' parlamenti ülés' végével Pitt, Wilberforce barátjával utazást tett Francziországbán, 's hosszabb ideig mulatozván

Rheimsban, itt az utóbb Talleyranddó fejlődött Perigord abbéval is megismerkedett. Versaillesban bemutatott a' királynak, 's Párisban csodálta, mi rendkívül magas fokon áll itt a' polgári szabadság a' politcainak minden vegyülete nélkül! Három hónapot töltött a' continensen, midőn megnyittatván novemberben az új parlamenti ülés, barátjainak kérelmére visszasietett Angliába.

Fox november' 18án indítványozá a' híres Indiabilleket. Pitt, ki egy idő óta mód felett enyhének mutatkozott a' ministerium irányában, 's kiről azon hír szárnyalt, hogy parlamenti reményei meghiusulván, ismét ügyvédi pályára akar lépni, kinyilatkoztatá, hogy ő ezen billeknek helyes és szükséges volta ellen most nem akar szólni. Ő addiglan felfüggeszti ítéletét, míg az egész fog a' ház elébe terjesztetni, 's akkor majd gondosan és szigorúan fogja megvizsgálhatni az indítványozott intézkedéseket. Neki jelenleg csak azon modor ellen van kifogása, melylyel a' bill indítványoztatott. Ő azt várta volna, hogy legalább az okok fognak elősoroltatni, melyek ezen rendkívüli intézkedéseket igénylik. De fájdalom, ez nem történt. Igaz, mondatott, hogy ezen bill szükségén alapúl; de ezzel még semmit sem mondtunk, mert minden törvénytelenység, elnyomás és bitorlás, a' szükség' ürügye alatt követtetik el. November' 27-én azonban, midőn a' billek másodízben olvastattak 's velök együtt a' keletindiai társaság' részvényeseinek és igazgatóinak kérelmeik a' tervezett intézkedések ellen, már leplezetlenül szólalt fel ellenök, 's kinyilatkoztatá, miszerint hiszi, hogy a' ház sokkal nagyobb tekintettel van önnön becsülete és méltósága iránt, sokkal inkább ügyel az igazság' követeléseire, 's arra, mivel a' küldöknék tartozik: mintsem hogy akkor is támogathatná a' ministeriumot, midőn az illy vakmerően lép fel a' zsarnokság' ösvényén, — 's hogy eljárása a' leggyászosabb példákhoz sorozandó, melyeket az emberiség' évkönyveiben találhatni. — Mindemellett harmadszor is olvastattak a' billek, 's e' szerint az alsóház által elfogadtatván, a' felsőház' asztalára hozattak, hol az általunk Fox' életében előadott fogás által megbuktattak. Ekkor (december' 17-én) mondá Fox azen indulatos

beszédet, melyet e' munkának első füzetéből ismer az olvasó. — Midőn a' ministerek panaszt emeltek azon titkos befolyás ellen, mely a' közügyeket ellenőkre intézi el: Pitt figyelmesekké tette őket, hogy nekik tehát vissza kellene vonulniok, mert az ő véleménye szerint, a' koronának szolgálói, felelősség nélkül haszontalanok is, veszedelmesek is. De ők felelősek, folytatá, ezen alkotmányellenes helyzetökért. Ily szomorú körülmények között világos és elkerülhetlen kötelességök van. Azon pillanatban, midőn más valaki kormányoz, vonuljanak vissza. Ők megszűntek alkalmasok lenni azon helyek' elfoglalására, melyeket nem képesek tökéletesen betölteni.

Az olvasó már tudja, hogy december' 18án Fox és North a' ministeriumból elbocsátattak, 's hogy december' 19én a' cabinetnak többi tagjai is kiléptettek hivatalaikból. Az új ministerium' élén egy huszonöt éves férfiú állott: Pitt. Tizennyolcz évig, 1783tól 1801ig ő volt a' ministeriumnak feje, lelke, mindene. Sőt mi több, ő nem csak kormányozta ez időközben Nagybritániát, ő országolt is felette, mert a' király hónapokig örülségben szenvedett, 's nem volt helyettese. De mi megelőztük az eseményeket, 's így térjünk vissza 1784hez.

Midőn a' karácsoni ünnepek után, 1784. januarius' 12én a' parliament' ülései ismét elkezdődtek, az alsóház nevezetes többséggel kinyilatkoztatá, hogy a' ministerek alkotmányellenesen jutottak hivatalba, hogy az alkotmány ellenére maradtak meg benne, 's hogy sem a' ház' sem a' nép' bizodalját nem bírják. Pitt válaszolá, hogy ő világos és egyszerű oknál fogva vállalá fel a' kormányt, hogy t. i. az országot megszabadíthassa az Indiabilltől, mely annak szabadságait végveszélylyel fenyegeté, — hogy az ő eljárása következetes és könnyen felfogható, — 's hogy a' nemzet és a' világ azt érteni fogja és helyeselni.

Ekkor kezdődött azon három hónapos harc, melyben először is Pittnek Indiabilljét veté vissza a' ház, 's melyben végzést végzés ért, a' ministerium' további fennmaradása 's a' parlamentnek szándéklott elosztatása ellen. — Ez utóbbi szabálytól

méltán tartott az ellenzék, mert Fox a' lord North-tali coalitio 's az Indiabill által a' parlamenten kívül népszerűtlenné vált, indiai nagymogolnak gúnyoltatott London' utcáin a' felizgatott szatocsnép által, 's mi több, minden arra mutatott, hogy az új választások Pittnek többséget fognak biztosítani a' parlamentben. III-dik György késznek nyilatkozott az eloszlatásra, de Pitt feltette magában, hogy csak az adónak megajánlása után nyúl ezen eszközhöz.

A' királyon 's a' felsőházon kívül, az ország' minden részeiből érkezett számtalan petitio is támogatót őt az alsóház elleni harczában, 's még Wilkes is Pitt mellett nyilatkozott London városa' nevében. De ezen körülmény sem, hogy t. i. az új ministerium valóban népszerű volt az országban, ez sem szolgálhat azon alkotmányellenes harcz' mentségére, mellyben Pitt az alsóház' világos többsége ellen vívott. Ha innen elvonatkozunk, mindenki kénytelen vallást tenni, hogy soha bámulatosabb nyugalommal nem viselheté magát a' ministerek' padján a' kisebbség' embere a' felzajlott többség ellenében. Az ellenzék folyvást megtagadta az adónak felajánlását, meg a' katonaság' törvényes lételét évről évre biztosító bill' kiadását; de Pitt a' mint hajthatatlan maradt eljárásában, úgy mérsékelt maradott válaszaiban. Sejdíté, hogy ő még is győzni fog elvégre; vagy érzé, hogy évekre, talán mindenkorra bukik, ha most nem tarthatja magát a' hullámok felett, ha le kell lépnie a' kormányról. „A' tisztelt úr' eljárása, mondá januarius' 26-án Fox, azt mutatja, hogy ő e' háznak nézeteit 's legünnepélyesebb határozatait üres tréfáknak tekinti; vagy talán nyíltan akarja megvallani, mit magaviselete úgy is eléggé tanúsít: hogy ő felsőbbiséget tulajdonít magának e' ház felett? hogy azon helyzetben, hová ármánykodás, fülbesugár és titkos befolyás' útján lopódzott, megmaradhat az alsó ház' nyilvános akaratának ellenére? Azt gondolja e, hogy itt a' titkos befolyás' zászlaját lobogtathatja a' közbizodaloméval szemközt? vagy hogy még továbbá is megmaradhat, minek őt most nevezni kénytelenítem, — a' koronának alkotmányellenes ministere?“ — Pitt válaszolá,

hogy ő hivatalba jött, mert nem tett kísérletet alkotmányellenes hatalom' alapítására (értsd Fox' Indiabilljét), 's mert ennél fogja birja a' felség' bizodalmát; és ámbár a' legmélyebb tisztelettel fog mindenkor viseltetni a' ház' végzései iránt: talán még is szabadságában áll úgy vélekednie, hogy miután az alkotmány-nál fogva joga van a' felségnek, ministereit választani, az ítéltozés ezen választás' helyessége felett nem tartozik szorosan az alsóház' tisztéhez. Neki fájdalmasan esik látnia, hogy e' ház' végzései egy idő óta nincsenek elégséges tekintettel ez alkotmányos tanra. Pogány dolog, kárhozzatni valamelly kormányt, mielőtt az ellene felhozott vádak bebizonyítottak. E' tekintetben méltó oka van panaszt emelnie: mert vizgálat nélkül rovatott meg e' ház' által; de legalább az szolgálhat neki vigasztalásul, hogy a' mintalkalma van magát közelebbről megismertetni, azon arányban növekedik a' ház' 's a' nép' kegye és bizodalma iránta. Az ellenzék' nagy többségének fokunkinti olvadása arra mutat, hogy bukóban van e' többség' ügye. —

'S csakugyan lassankint North' valamennyi hívei (a' koalíciónak toryrésze) Pitt körül gyülekeztek; az úgynevezett függetlenek, a' saint albani clubb' tagjai, kik Fox' és Pitt' kibékeltetésén siker nélkül törekedtek, mindig nagyobb hajlandóságot mutattak az adó' megajánlására. Mind ez buzdító volt Pittre nézve. „Bár mi borzasztónak lássam e' küzdelmet, — mondá februarius' 20-án — lelkismeretem, kötelességem, eldőcink' alkotmánya iránti hűségem, fenntartanak engem e' nehéz helyzetben is. Én hivatalban maradok, nem gögös megvetéséből a' ház' alkotmányos végzéseinek, nem személyes büszkeségből, nem hatalom utáni esengésből: hanem mert a' jelen viszonyok követelik tőlem, 's mert a' haza felhí engem, hogy védjem ez erősséget; 's én erre el vagyok tökéelve, én védeni fogom.“

Kevéssel utóbb, midőn már csak egy szavazattal győzött az ellenzék, midőn minden pillanatban attól kellett tartania, hogy kevesebbségben marad, — megajánlotta a' szükséges közigazgatási költségeket. — Pitt meggyőzte az egész alsóházat, mondá She-

ridan, — 's martius' 25-én már el volt oszlatva a' parlament. Az új választások nevezetes többséget biztosítottak a' ministeriumnak, 's midőn Pitt az új parlamentben mint a' 'cambridgei egyetem' képviselője széket fogott, lelkesedéssel csüggték rajta a' népnek szemei, nem csak mert látni való volt, hogy a' huszonöt éves férfiú a' hatalom' ösztönén kívül a' hatalom' geniusával is bír; hanem azért is, mert lehetetlen volt tisztább kezekre bízni Albion' kincseit. Ama' három hónapos tusának folyamata közben, melyet imént érintettünk volt, megürülván egy tetemes sinecura, az egész világ azt várta, hogy az épen nem gazdag minister vagy magának fogja tulajdonítani a' jövedelmet, vagy azt legalább egy political barátjának juttatni; — de ő a' státus' kincstárát növelé ez öszveggel. E' cselekvésmód olly annyira tért el az akkori idők' gyakorlati státusférfiainak nézetétől, hogy Thurlow kanczellár, az, kivel már Fox' életírásában találkozott az olvasó, — a' lordok' házában Pittnek e' tettét világos szavakkal roszallá! —

Az angol birodalom egy év óta békének örvendett, 's Pitt most öszves gondjait mindenek előtt a' kereskedés', a' finanzia'k' emelésére fordítá. A' közigazgatás' költségei évenként felülmul-ták a' jövedelmet, 's az innen eredett hézagnak betöltésére, Pitt az évről évre borzasztóan növekedett, 's kereskedést és vámüg-yet egyiránt zsibbasztott csempészkedést támadá meg első lépésül. A' beviteli vámok több árukra, nevezetesen theára, dohányra és szeszekre nézve tetemesen leebbszállítottak, 's eredményül csak-nem tökéletesen szűnt meg ez irányban a' csempészkedés, 's le-szállított vám mellett növekedvén a' forgalom és a' csempészke-dés' megszűnésével szabályossá válván, a' vámjövedelem is növe-kedett. Ez úton, 's néhány új adónemnek alapítása által, az ame-rikai háború óta évenként több millió font sterlingre ment jövede-lemhézag egy év' lefolyása után már csak egy millióból állott, 's ismét egy évvel utóbb a' jövedelem már 900,000 font sterlinggel haladá felül a' kiadást. E' helytt még az is említendő, hogy meg-szüntetvén Pitt által azon néhány tökepénzesek' monopoliuma, kik

addiglan, kizárólagos szabadítékkal birtak az angol kormányt a' szükséges kölcsönökkel ellátni, azonnal a' kölcsönök' feltételei is tetemesen javultak.

1784 július' 6-dikán indiai kormányrendszerét fejtegeté Pitt az alsó házban 's már most másod ízben, mert első indítványa az év' elején a' pártküzdelem' viharában megbukkott. Azon elvből indulva ki, hogy bár milly rendszer választassék, valakinek — egyeseknek vagy testületnek — befolyása minden esetre növekedik: azon volt, hogy e' befolyás ne gyakoroltassék magában Angliában, hol könnyen mellesleges czélok' elérésére is fordíthatatnék, hanem odakünn, Indiában, hol hatalmas de nem független kormányra van szükség, ollyasra, melly a' hazuról vett parancsoknak engedelmeskedik, 's egyszersmind elégséges erővel bír, gátot rakni a' keletindiai tisztviselők' zsarnokságának. Szükséges, mondá, hogy az indiai kormány elégséges erővel bírjon, de egy Angliában székelő tisztiségnek ellenörködése alatt. Ezen ellenörködés a' birodalom' végrehajtó hatalmát illeti. Az ellenörködő biztosságnak nem szabad állandónak, a' végrehajtó hatalomtól függetlennek lenni. A' társaság' igazgatósága követelheti, hogy a' biztosság' minden lépéséről értesítessék, de ez utóbbinak eljárása kötelező az igazgatóságra nézve, kifogásnak ellene nincsen helye. A' biztosok a' korona által neveztetnek ki, még pedig a' titkos tanácsosok' sorából. Ismétlé, hogy ezen biztosok fogják a' társaság' tisztviselőit political tárgyakra nézve igazgatni, 's hogy ezen biztosok engedelmességet követelhetnek, de a' tisztviselők nem általuk neveztetnek ki, hanem az igazgatóság 's a' bengali főkormányzó által, a' sereg' fővezérének kivételével, kit ezentúl is a' korona nevezend ki, melly a' többi kinevezésekre nézve is vétóval bír. Az öszves kereskedési ügy természetesen a' társaság' kezében maradna. —

Ezen terv, mellyben, hogy erősen megingadoztatott hitelét visszanyerhesse, a' keletindiai társaság is megnyugodott, — mire Pitt ismételve hivatkozott beszédeközben, kiemelvén, mennyi tiszte-

lettel viseltetik ő a' charták által biztosított szabaditékok iránt, — melly szabaditékok jócskán megnyíratvák ezen újabb charta által, — c' terv, mondom, Fox' és barátai' ellenmondásának daczára, a' parliament által nagy szavazat-többséggel elfogadtatott. Keletin-diának kormányát a' legeslegújabb időkig, főleg a' szóban lévő bill szabályozta.

1785. aprilis' 18-án Pitt harmadizben indítványozta a' parliamenti reformot. Ezen, és második indítványa között lényeges különbséget vehetni észre; 1783-ban a' rottenboroughok' ellensúlyozására száz új tagot kívánt adni a' grófságok' és London városa' képviselőinek számához, indítványozván azon felül, hogy a' melly városban a' választók' többsége választási jogát árúba bocsátotta: a' becsületes kisebbség' szavazhasson a' grófságok' választóival, a' város pedig képviselői jogától fosztásék meg. Jelenleg (1785.) javaslata oda volt irányozva: hogy a' legnyomorúbb harminczhat rottenborough hatalmaztassék fel választási jogáról lemondani, a' néhai választók pedig nyerjenek pénzbeli kárpótlást a' parlamenttől. Ez úton hetvenkét képviselővel (ennyit küldtek az említett boroughok az alsóházba) szaporodhatnék a' grófságok' követeinek száma. De hogy a' fekvő birtokon kívül az ipar's a' kereskedés is örvendhessenek a' reformnak, indítványozá: hatalmaztassanak fel a' többi boroughok, képviselői jogukat olly városoknak adni el, mellyek mint Birmingham, Manchester's a' t. csak az újabb időben jutván a' népesebbek és gazdagabbak' sorába, még nem küldenek követeket a' parliamentbe. Egy úttal külön bill által arról kellene gondoskodni, hogy grófságokban a' „copyholderek“ (ó bérlők) is bírjanak szavazási joggal, hogy a' vesztegetések megelőztessenek's a' t.; magában értetvén, hogy a' városokban is a' választási jog szabályozandó's részben kiterjesztendő lenne. — Fox melegen pártolá az eszmét, kinyilatkoztatván mindazáltal, hogy az előbbeni két indítványt jobbnak találta. Pittel öszvesen 174 tag szavazott, ellene 248, 's így újlag megbukott a' reform' ügye, mind a' mellett, hogy az indítványozó annyit beszélt pénzről és kárpótlásról, hogy

jogfosztásról szó sem lehetett, ha csak annyiban nem, mennyiben a' kérdés, úgy szólván, közjogi oldalától fosztatott meg. De Pitt ezt alkalmasint ovatosságból tette, nem a' tárgy iránti meghülésből vagy idegenségből, mert hiszen jelen beszédéből is kikacsingat a' gúny azok ellen, kik az alkotmányt oly annyira tisztelik, hogy még folttól és szennytől sem merik megtisztítani; 's néhány héttel azelőtt a' parlamenti reform' kérdését annak mondá, mely legközelebb áll szívéhez, mely a' nemzet' nagyságát, dicsőségét és szabadságát biztosítani fogja, 's mellynek segédével minden bölcs, erényes és alkotmányos törekvés diadalmaskodni fog a' pártoskodás és megvesztegetés fölött.

Ezen tárgyalás előtt és után számos ülésekben az ügynevezett „irlandi kereskedési szabályok“ (irish commercial propositions) heves vitára szolgáltatott alkalmat kormány és ellenzék között. A' Rokingham-ministerium' idejében az irlandi parlament, mint Fox' életírásában láttuk, souverainnek, függetlennek nyilatkoztatott. Pitt, ki utóbb Nagy-Britannia és Irland között létrehozta az uniót, erősíteni akarván a' két ország között mindig lazabbakká vált kötelékeket, érdekeik' egyesítésére törekedett, 's ennél fogva a' két ország közöttli kereskedést akadályozó vámokat és ellenséges hajózási szabályokat megszüntetni akarta. Az angol kereskedők feljajdultak ez indítványra 's végveszélyöket emlegették, North pártolá az indítványt, okul adván, hogy az angol felsőbbséget biztosítva látja, — oly neme a' pártolásnak, mely Irlandban felgyújthatta a' féltékenység' dühét, 's mellyért Pitt neki nem mondott köszönetet, — Fox pedig 's vele majdnem az öszves ellenzék az angol ipar és kereskedés' szempontjából indulva ki, vívtak a' tervvel előállott ministerium ellen; de Pitt 1785. május' 30-án végre még is elfogadtatá a' húsz pontot, 's ezek némileg módosítva utóbb a' lordok által is helybenhagyattak. Az irlandi parlamentben szinte többség mutatkozott mellettök, de Dublinban a' legnagyobb keserűség uralkodott, a' kövélemény itt arról, hogy Irland a' vámok 's egyéb kereskedési akadályok' megszüntetéseért arányosan (656,000 font sterlinggel) járuljon

a' britt marina' költségeihez, 's kivált a' törvényjavaslat' azon intézkedéséről, miszerint az irlandi parliament a' londoninak egyes végzéseit elfogadni tartozzék, — semmit sem akart tudni: 's Pitt felhagyott ez ügynek további sürgetésével.

Ezen folytonos viták egy oldalról, 's a' másíkról annak látása hogy a' közügyek' szerencsés fejlődésével, a' financia'k' szilárdulásával a' ministerium is szilárdúl: még növelték azon keserűséget, melyet Fox — szelid és gyermekded lelkületének daczára — már két év óta érzett szerencsésebb vágytársa iránt. Az alsóház gyakran tanúja volt szenvedelmes kifakadásainak, kivált a' westminsteri választás feletti viták' alkalmával, — Foxot, t. i. mint az első füzetben láttuk, a' kormánypárt nem akarta westminsteri képviselőnek ismerni, 's őt ez úttal kiszorítja az alsóházból, ha Ross és Kirwal boroughok becsületnek nem tartják őt szinte követül választhatni; — Pitt ismeretes sarcasticus modorában válaszolt, 's a' nyűgodalom, melylyel szólt még növelte a' gúnyt. Még alig nyűgodtak le a' westminsteri viták, midőn a' ház előtt csak nem negyedévig függőben volt irlandi ügy újra szenvedélybe hozá egymás ellen a' két óriás szónokot. Május' 5-én, midőn az irlandi kereskedési pontok még nem voltak elfogadva, de midőn innen elvonatkozva, keletindiai tárgyakkal foglalkodott a' ház: Fox szokott szenvedelmeségével kelt ki a' ministerium 's a' keletindiai társaság' igazgatósága ellen, 's látván Pittet és szomszédját mosolyogni, tüzzel megjegyzé: hogy látja, miszerint Pitt és egy más úr személyes illetlenséggel viselik magokat iránta, de ő megvetéssel nézi ezen pórias magaviseletet. Neki elég tudnia, hogy minapában (aprilis' 29-én, midőn választmányt kívánt Pitt' pénzügyi tételeinek vizsgálatára) még is néki volt igaza. Erről meg van győződve olly annyira, hogy hírével nevével merne állításaiért kezkeskedni, és Isten fel fogja hozni az időt, midőn alkalma lesz mindenkinek látnia, kinek volt igaza, kinek nem; valamint ma volt alkalom, felfedezni a' keletindiai társaság' igazgatóinak fallaciáit és hamiskodásait.

Pitt felállott — Válaszának modorából látni fogja az olvasó, milly veszedelmes, milly éles fegyverré vált kezében a' gúny, melly Sheridan' szájában kaczajra birta a' házat, de melyet Pitt addig forgatott, addig hegyezett, míg gyilkos kopját faragott belőle.

„Ha tekintetbe veszem, mondá, mi rendkívüli illendőség jellemzé eleddig a' tisztelt úr' okoskodásait, ha tekintetbe veszem higgadt és mérsékelt hangját 's illedelmes modorát: valóban méltó oka lehet panaszra, ha valaki csak távolról is becsméréssel viseltetik iránta. Magamat mi illeti, nekem ugyan nem állott szándékomban illy mértékben vétetni a' jónevelés ellen, 's én kész vagyok azt cselekedni, mit ritkán tettem eddiglen, 's mit, úgy hiszem, ritkán fogok tenni ezentúl, — kész vagyok őt megkövetni. És erre annál inkább vagyok hajlandó, mert így alkalmam lesz, megmagyarázni a' háznak a' bepanaszolt vétség' természetét, 's az okot, melyből származott.

Én régóta csodálom azon fényes tehetségeket, 's az okoskodás' és szónoklat' azon bámulatos erejét, mikkel az igen tisztelt úr' olly gazdagon van felkészítve; de vannak még egyéb tulajdonságai is, mellyek szinte nem kerülhették ki bámulásomat, midőn jellemét figyelemre vettem. Azon körülmény, hogy iménti beszédében közölök néhányat kitüntetett, — e' körülmény, mondom, szolgált okúl azon magaviseletre, mellyért épen most olly irgalmatlanul rovatam meg a' háznak hallatára. Az igen tisztelt úr' úgy találván, hogy a' jelen kérdés alkalmatlan kedvencz tételeinek kifejlesztésére, szokott őszinteségével és szokott eljárásához híven, azon volt, hogy más tárgyat hozhasson szőnyegre, melly neki alkalmat nyújtson, szenvedelmeinek és neheztelésének táplálatot nyújtani, és utat nyitni azon erőszakos és búskórságos érzelmeknek, mik jelen helyzetében olly természetesen támadtak benne, — jelen helyzetében, midőn a' meghiusult remény, sértett büszkeség, és kijátszott nagyravágás' kinjaival még azon fájdalmas tudalom szövetkezik, hogy csak azért, mert visszaélt egykori hatalmával és befolyásával, szenved mind azon bajokat, mellyekre nézve olly állandóan, olly pathossal és még is olly annyira süker nélkül ügyekszik szánakozásra bírni e' házat. Én részvéttel vagyok az igen tisztelt úr' iránt, 's kinyilatkoztatom ennélfogva: hogy bizony nem volna rendén, ha a' csalódás' és bánat' terhe alatt nyögő lélek' hagymázai és kicsapongásai egyéb érzelmet költenének fel lelkemben, mint a' szánakozását, a' neheztelését ugyan nem fogják 's nem még a' megvetését sem.

Hogy minő lett legyen az arcznak azon sajátságos működése vagy kinyomása, mely oly kellemetlenül hatott az igen tisztelt úrra, azt nem tudnám közelebről megmagyarázni a' háznak; de én úgy emlékezem, hogy az nem származhatott egyébből, mint meglepetésből azon rendkívüli ügyesség felett, melylyel egy száraz és izetlen számolási kérdés rögtön oly fellengős és lelkes szónoklat' tárgyává alakítatott át, minő az, melylyel csak imént mulattatott a' ház; és mindent összevéve azt kell hinnem, hogy az igen tisztelt úr helyesen cselekedett, midőn arra tért által, mi sokkal inkább egyezik meg czéljaival, tehetségeivel és ismereteivel. De ha mindjárt szerencsés volt az igen tisztelt úr változatosságot hozni be a' tanácskozásba: más oldalról szerencsétlenségére oly tárgyhöz nyult, mely neki egyéb tekintetekben nem nagy hitelére válik. Lehetetlen nem csodálkoznom, hogy az igen tisztelt úr nem ügyelt arra, miszerint ha e' házat azon tárgyra emlékezteti, melylyel pár nappal ezelőtt foglalkodott: szükségképen az illető tanácskozást is juttatja eszébe, 's elevenebben emlékezteti azon állapotra, melyre a' tisztelt úr akkori magaviselete által önmagát juttatta, — melyre én hasonló körülmények között inkább megalázódással és bánattal tekintenék vissza, mint büszkeséggel és örömmel. De én csodálom az erőt, a' bölcseséget, melylyel az igen tisztelt úr megmarad kedvencz foglalatosságánál bármibe teljék, 's ha mindjárt szűgyen és bűbálat állanának is útjába. Mindazonáltal szerencsés jóslatnak nézem azon melegséget, melylyel a' jelen indítványt pártolá, 's azon törekvést, melylyel a' mai, 's az illy szabálytalanul érintett minapi indítvány közötti rokonság' debizonyításán fáradoz; én óhajtom, hogy a' keletindiai társaság' hitele' ezen megtámadásának oly következménye legyen, minő következményei voltak az ország' közhitele' ismételt ostromainak, t. i. a' tőkék' értékének nagy és gyors növekedése. Sajnálom ennél fogva, hogy a' mai okoskodást nem fogják oly hamar megtudhatni Indiában, mint a' minapit Angliában, 's hogy e' szerint még halasztást szenved a' szerencsés eredmény. Ha tekintetbe veszem, mennyire nem válogatta kifejezéseit az igen tisztelt úr, 's ha ezeket egybevetem rendkívüli érzékenységgel az arcvonások' néma 's csaknem észrevehetetlen mozgalmának irányában: akkor hajlandó vagyok hinni, miszerint az igen tisztelt úrnak tana szerint a' néma hallgatónak kitelhetőkép azon kell lennie, hogy még csak szemhunyorítással se sértsen senkit, de hogy ellenben a' szólónak joga van magát a' mérséklet', jónevelés', sőt még a' közönséges illedelem' korlátaitól is szabadnak tekinteni

Ezen töredékből láthatta az olvasó, kívül nem csak a' státus-férfit, hanem a' szónokot is akarjuk megismertetni, milly modorban tudta és szerette Pitt viszonzni a' megtámadásokat. — 'S most térjünk által az 1786-diki parliament' eredményeire.

Már felebb láttuk, hogy körülbelöl két év alatt a' birodalom' jövedelmei annyira gyarapultak, miszerint 900,000 font sterlinggel haladák felül a' kiadást. Az 1786-diki parliament Pittnek indítványára, hogy ezen öszvegehez még százezer font sterling járulhasson, a' szeszekre fektetett adót gallonjától egy pence-l öregebitette, az építési fa' néhány nemeire róttat némileg módosította, 's az illatárúkat és a' hajport is adó alá vonta, — 's így kikerülvén az egy millio font sterling, törlesztő tőkét alapított a' közadósság' lerovására. A' törlesztő tőkék' eszméje akkortáiban panacea gyanánt tekintetett, melly a' státusokat adósságaik' terhe alól biztosan fogja felmenteni; a' pénzügy' adeptusai elragadtatva hirdetgettek, hogy ez úton huszonnyolcz év alatt száz millio adósságot fizet le a' kincstár, 's hogy a' visszavásárlott adósság' öszves kamatai — megszünvén időközben néhány éviségek is — az említett évek' lefolyása után négy millióra fogják rugtatni a' tőkét, melly a' körülményekhez képest a' státus' egyéb szükségeire is fordíthatatnék. Fox maga is úgy nyilatkozott, hogy nálánál senki sem lehet nagyobb barátja a' törlesztő tőke' (caisse d' amortissement, sinking fund) eszméjének, hogy ő ennek hódolt political életének első pillanatától fogva; — Pitt pedig büszke örömmel hirdeté az alsóházban, „hogy ezen tőke olyformán kezelve, mint felebb említettük, néhány év alatt, — mi egy nagy nemzet' életében nem több egy óránál, — annyira fogja a' birodalom' adósságát törleszteni, miszerint háború' idejében nem emelkedhetik többé oly roppant magasságra, mint eddiglen“ (értsd az amerikai háború' idejét). — Jelenleg a' nemzeti gazdaság más nézettel van e' tárgy iránt, mint Pitt és Dr. Price' idejében, — ez utóbbi javaslá, mint tudjuk, a' miniszternek a' szóban levő tervet. A' tudomány megmutatta, hogy jobb a' munkások' kezeiben hagyni a' törlesztő tőkére szánt pénzt, mert ez illy módon a' gazdaság-

gokat inkább fogja öregbíteni, mint azon öszvesített kamatok' állítólagos működése, mellyek csak a' papiroson terményeznek valamit. Azok, kik még ma is olly reményben ringatják magokat, hogy Anglia valaha egészen fogja visszafizethetni adósságait, azok kettős csalódásban élnek, mert illetén működés csak aligalig lehetséges, 'smert a' közönség annak nem sok hasznát venné. A' státus visszafizetheti a' tőkéket, ha e' végre pénzt szed be az adózóktól. De ezek, tömegben véve, jóval nagyobb kamatra vesznek kölcsön, mint az állodalom. Anglia kölcsönciért hármat fizet százától. Az egyes polgárok hypotheca mellett négyet 's felet, ötöt és hatot fizetnek százától; a' kereskedési kamat nyolcz, tíz, 's néha tizenöt százától. Az ekképen kamatozó tőkéket a' közadósság' törlesztésére fordítani, annyi, mint zavarba hozni a' pénzügyet, 's az adózók által ötöt, sőt tizenötöt fizettetni százától, hogy hármat, négyet százától nyerhessenek azon adóssági tőkénél, mellyet nevőkben vett fel az állodalom, mellyet az adózók nem akarhatnak visszafizetni, 's mellyet a' hitelezők nem akarnak felvenni. Csak egy hatályos mód van a' közadósságból származó teher' könnyebbitésére: 's ez a' pénzkamatnak valódi kisebbülése. Értelmesen combinált hitelintézetek idézhetik elő ez eredményt, melly aztán kényszerítés nélküli módosítások' útján az adósság' kamatainak leebbsszállítására fogna vezetni.

Ez a' tudomány' nézete e' tárgyban, mellyet az illető irodalom' tekintélyeinek nyomán közlöttünk az olvasóval, — de a' gyakorlat szintolly világosan szól a' törlesztő tőkék' phantasmagoriája ellen. Angliának adóssága, midőn Pitt indítványával fellépett, 8,176,336 font sterling kamatra ment: 1827ben 28,239,847re. Igaz, a' rendkívüli political eseményeket is kell tekintetbe vennünk, midőn az angol adósság' rémületes növekedéséről szólunk: de hiszen Pitt felebb idézett beszédében azt várta a' törlesztő tőkéktől, hogy még háború' idejében sem fog többé olly magasra emelkedhetni a' közadósság, mint addiglan. Ebben állott a' csalódás, abban hogy a' nemzeti gaz-

daság akkoron által nem látta, miszerint a' törlesztés gyökerében haszontalan, ha vele párhuzamban új adósságok emelkednek; —sőt ekkor nem csak haszontalan, hanem valósággal kártékony is.

Ez okoknál fogva 1827-ben a' törlesztő tőkének működése megszüntetett Angliában. — Brougham megjegyzi, hogy már Pittnek életében vonattak kétségbe ezen finansziái intézkedés' hasznai. Igen természetesen; hiszen 1805ben már eléggé világosan szólottak a' számok. De 1786-ban a' törlesztő tőke még is rendkívüli befolyással volt a' britt birodalom' finansziáinak javulására, mert a' világ hitt benne, 's így nőttön nőtt a' bizodalom, és míg a' béke tartott, felebbmentek a' státuspapirosok, 's mikor kiütött a' háború, jobb feltételek mellett nyerte kölcsöneit az állodalom. — 'S ennyiben a' törlesztő tőke is lényegesen szolgált Pitt' hatalmának szilárdítására.

Csekélyebb rokonszenvet talált, sőt a' bizalmatlanság' világos jeleivel fogadtatott 1786. februárius' 27-én tett indítványa a' portsmouthi és plymouthi tengerpartok' megerősítése' ügyében. Tudvalevő dolog, hogy a' Plymouth irányában fekvő bresti kikötő, háború' idejében az angol hajóseregnek különösen veszedelmessé válhatik, 's már ez oknál fogva sem volt felesleges az indítvány. De a' közvélemény nem a' minister által bevallott szándékot látá e' kérdésben: hogy t. i. megerősítetvén az említett kikötők, a' hajósereg nagyobb számmal 's ennél fogva nagyobb erélyességgel is működhetendik a' gyarmatok' érdekében, 's megtámadó hadviselésre is könnyebben alkalmaztathatik, biztosítva levén amaz erősségek által az anyaország, — nem e' szándékot látá az indítványban, hanem, mint jelenleg a' párisi erősségek-nél, czélzatot ezeket szükség' esetében a' nép' féken tartására, 's az állandó hadi sereg' öregbítésére — még pedig a' tengeri erőnek, Albion' fentartójának rövidségével fordítani. Szavazáskor 169 n e m állván 169 i g e n ellenében, a' ház' szólója, ki csak azon esetben nyilatkozik, ha a' szavazatok egyiránt vannak felosztva, szavazatát nemre adta, 's így megbukott az indítvány. — Fox megragadá az alkalmat, egy kis leczkét tartani

a' miniszternek, kit eddig csaknem mindig süker követett eljárásában, — 's említvén azon egy pár esetet, midőn versenytársa kevesebbségben maradt, kérdést tőn: „honnan van az, hogy illy számos bukás' daczára rendületlenül marad tisztében, sőt még szilárdabban, mint azelőtt? Onnan bizony, válaszóla maga magának, mert ő olytén miniszter, ki díszlik, ha csatát vesz, és virágzásnak indul, ha bukást szenved. A' falusi urak azért ellenkeznek vele egy alkalommal, hogy annál nagyobb erőt kölcsönözhesse nekik más alkalommal; megverik egy tárgyra nézve, hogy segédére lehessenek a' másoknak kivívásában; 's ha a' fekvő birtok' emberei őt ma megbuktatják, bizonyos lehet benne, hogy holnap kettős erélyességgel és újított szilárdsággal támogattni fog általok“

De térjünk által azon látványra, mely 1786-tól a' francia forradalom' kitöréseiglen Angliára fordítatá mind azoknak szemeit, kik a' hatalom' pajzsa alatt elkövetett visszaélések' megfenyítésének egy példáját ohajtották látni. Warren-Hastings a' bengali fő-kormányzó' pörbefogatását értjük. — Hogy az alsóház' többsége nem nyilatkozott volna a' vádnak megalapítása mellett, ha Pitt ellenzi, az világos; csak arról lehet kérdés: valjon enged e szabad folyamat törvénynek és igazságnak, ha egyszersmind attól nem tart, hogy Hastings idővel még veszedelmessé válhatnék a' cabinetnek? Meglehet, hogy ez is befolyással volt Pitt' elhatározására, kire egyébiránt a' pénz azonképen mint atyjára, soha széditő hatással nem birt, 's ki ennélfogva már magában is természetes ellenszenvvel viseltethetett a' ragadozó iránt; tekintetbe sem vévén, miszerint ezen az Indiabillel viszonyban álló ügynél mindenki erélyességet várhatott tőle, hogy pártatlansága kitűnjék; — de lett legyen ez bár mint: a' tett, az igazságszolgáltatás' elrendelése a' királyné, az öszves udvar, a' keletindai társaság által pártfogolt dynasta ellen nagyszerű tett marad mindig, 's mérész és tiszta lelkismeretet tanusító a' hatalom' birtokában levőnek részéről!

Hastings, mint bengáli fő-kormányzó, számos mahomedanus fejedelmekkel voltszövetségben, azaz: parancsolt nekik. Ezen fejedel-

mek nagy adót tartoztak fizetni a' keletindiai társaságnak, — ez volt, így szól Villemain, a' szövetség' első feltétele; 's aztán, ha a' társaság' pénztárában hézag találtatott, meg' azt követelték India' urai, hogy amaz adó öregbítessék. De a' keletindiai társaság ezen szövetségeseinek még egyéb hasznát is vette. Kincseiket elszedegette, 's midőn ők kárpótlásul alattvalóikat szívták ki, ezen újabb kincsektől is megfosztattak általa.

Mind e' mellett sem teltek meg olly roppant számu rupiákkal a' pénzszekrények, mint azt Indiahouseban óhajtották volna; 's így történt, hogy midőn egy ízben többet kell vala Londonba küldeni, mint a' mennyi épen Hastings' kezénél volt, 's midőn ugyan akkor (1773—4) egy indiai fejedelem, az oudei raja Sudzsza-Dohla, a' rohilla népségeket meghódítani akarta: Hastings oda kölcsönözte neki az angol sereget e' célra, azon feltétel alatt, hogy a' hadi költségeken kívül négyszázezer font sterlinget fizessen a' társaságnak.

Az eredmény (1774. aprilisban) annyira kielégítő volt mindenkire nézve, — a' rohillaikon kívül kik az oudei raja' nyomorú uradalmainak legnyomorúbb részét tették azontúl, — hogy midőn Hastings évekkel utóbb a' rendes fizetések' ideje felé ismét üresebbnek tapasztalá a' kincstárt mintsem hogy urait Londonban kielégíthette volna, 's midőn még azonfelül a' folyamatban levő háború' költségeiről is kellett gondoskodnia: útnak indult Indiának gazdag, híres és szent városa Benares felé, mellynek rajája Chejte Szing az angolok' szövetséges hűbérese volt, 's évenként a' legnagyobb pontossággal fizette a' reárovott adót. Hastings, ki magánokoknál fogva is haragudott a' rajára, ötszáz-ezer font sterlinget kívánt tőle, 's a' fizetni vonakodót bezáratta. A' lakosok fegyvert fogtak Hastings ellen, kinek alig ötven katonája volt rendelkezésére, 's fejdelmöket megszabadították; de csak hamar nagyobb angol csapatok érkeztek a' főkormányzónak segédére, a' rajának erősségei bevétettek, 's ő maga búcsút vett hazájától örökre. — A' társaság' jövedelmei ez úton évenkénti kétszázezer font sterlinggel szaporodtak, de a' megszökött rajának

kincse kisebbnek találtatott annál, melylyel őt a' hír olly bőkezűleg megajándékozta, 's a' mennyi volt, az is a' katonaságnak jutott ez úttal zsákmányul, nem Hastingsnak és a' társaságnak.

A' proconsul most az oudei szövetségéstől indúlt kicsikarni a' szükséges pénzt. Sudzsah Dohla az előbbeni raja, kit a' rohillák ellen segített, már nem volt életben, 's fia és utóda a' társaság' nyomorú hűbéresévé süllyedt. Hastingsnak pénzre volt szüksége, a' raja a' rendes adót sem tudta fizetni, de amaz ígéretet tett neki, hogy tartozását elengedi, ha édes anyját és nagyanyját az oudei begumeket vagy fejedelemlőket kincseiktől megfosztja 's ezeket a' társaság' kezére juttatja. Hastingsnak ürügyre volt szüksége, 's így a' begumeket arról vádolta, hogy ők a' benaresi lázítókat segítették volt. A' raja, angol katonák' segítségével bevette Fyzabadot anyjának városát, 's a' palotát, melyben lakott, — és hogy a' fejedelemlők kincseiket általadják, meghittjeik, két vén eunuch, az angolindiai kormány' meghagyásából kánpadra vonattak mindaddig, míg a' szinte kiéhezett fejedelemlők egymillio kétszázezer font sterlinget szolgáltatottak Hastings' kezéhez.

De közeledett az idő, midőn az angol parlament számot kér Hastingstól és társaitól. Már az amerikai háborúnak vége felé két alsóházi választmány dolgozott a' keletindiai ügyek' rendszeresítésén, 's Burke volt lelke az egyiknek. Hastings 1785. júniusban érkezett vissza Angliába, 's Burke már egy héttel utóbb jelenté a' parlamentnek, hogy szándéka van, vádolókép lépni fel ellene. 1786. februáriusban a' szükséges okleveleket kívánta, aprilisben bemutatta a' vádiratot, 's miután Hastings' előleges védelme meghallgattatott volna, június' kezdetén a' vádiratnak a' rohillaháborúról szóló pontja került tárgyalás alá. Száz tizenkilencz szavazat nyilatkozott Hastings mellett, 's csak hatvanhét ellene.

De néhány nap múlva változtak a' kilátások. Junius' 13-án Fox a' benaresi hadviselésre tért által, 's indítványt tett, hozzászék végzés: „miszerint a' ház ollyasnak találja e' vádpontot, mellynél fogva Hastings pörbefogatandó.“ Pitt felállott, 's miután

előrebocsátotta volna, hogy nézete szerint a' főkormányzónak joga volt pénzsegédet követelni a' benaresi rajától, mert a francia hadi erő akkor közel veszedelemmel fenyegette a' társaság' gyarmatait, 's hogy joga volt a' fizetni vonakodót bírsággal büntetni, — miután ezt előrebocsátotta volna, miből Hastings' barátjai azt következtették, hogy a' minister minden bizonynyal a' volt főkormányzó mellett fog szavazni, — előadását ekkép folytatá :

„Jól tudom, hogy az indiai politicának elvei, elvei az önkénynek 's a' zsarnokságnak. De ha mindjárt önkényen és zsarnokságon sarkallanak a' keleti birodalmak' alkotmányai : az angol közigazgatás ott is az igazság' és szabadság' szabályai szerint tartozik eljárni, mennyiben ez a' fennálló kormányval egyeztetethető. Ha ezen vagy más elvből indulnak e ki Tamerlan' vagy más valamely indiai császár' törvényei, — arra semmi gondom. Magasabb tekintély hirdeti ez elvet, a' természet' 's a' józan ész' sugallata. És ez alapon lehetetlen reám nézve, Hastings urat az öszves vád alól felmenteni ; mert lelkismeretemben úgy találom, hogy ő azon önkényes eljárást, melyet a' keleti kormányzás' természeténél fogva gyakorolhattott, külebb terjesztette, mint sem mennyire a' szolgálat' szüksége által felhatalmaztatott. Semmi kétségem, hogy Hastings úr kormányának egész ideje alatt a' legnagyobb buzgósággal járt el megbízóinak érdekeiben, de ezen buzgóság bár mi dicséretes legyen magában, érdem nélkülivé leszen, ha működésközből ellenkezésbe jő oly elvekkel, melyeknek nem szabad az érdek' vagy politica' bármely indítóokai elől visszavonulniok. Miután a' bengáli kormányzék oly követeléssel állott elő, melyre jogosítva volt, 's miután ezen követelésre makacs ellentállás volt a' válasz : bizonyosan joga volt megfenyíteni a' bűnös felet ; mert a' követelés' jogát megadni, büntető hatalom nélkül megtagadás' esetére, — ez véghetlen fonákság és gúny fogna lenni. De a' kormányzéknek köteleességében állott egyszersmind : a' vétség' fokához mérni a' büntetést. Fájdalommal kell megvallanom, hogy véleményem szerint, Hastings úr ezt elmulasztotta , az általa szabott bírság minden arány nélkül töménytelen nagy, igazságtalan és zsarnoki volt, 's a' jelen pontra nézve a' felebbiekhez képest pártolnom kell az indítványt“

Hastings' barátjai elsápadtak, 's tetemes többség nyilatkozott pörbefogatása mellett.

A' következő évben folytatott a' vádbill' egyes pontjai feletti tanácskozás. Sheridan az ouden fejedelemlők elleni borzasztó eljárást festé le a' hallgatóknak. Midőn leült, a' ház annyira volt felizgatva, hogy a' tanácskozás félbenszakasztott. Időt kell engednünk a' háznak, mondá Pitt, hogy kiléphessen a' büvölőnek köréből, hogy a' szükséges nyugalmat visszanyerte legyen, mielőtt szavaz. Az angol szónoklat' első hősei is bámulattal teltek el Sheridan' beszédére. Midőn Fox majdnem húsz évvel utóbb lord Holland által megkérdezett: melyiket találta legjobbnak mind azon beszédek között, miket az alsóházban hallott? késelem nélkül a' szóban levőnek adta az elsőséget. Pitt megismeré, hogy ezen beszéd a' régi és újabb idők' öszves szónoklatát felülmúlta, 's hogy példányul szolgálhat, lánglélek és művészet mennyire képesek felizgatni a' lelkeket, és fölöttök uralkodni.

A' beszéd, fájdalom! olly tökéletlenül jegyeztetett fel, hogy csak nem teljesen elhangzottnak mondathatik. Fennmaradt egyes helyekből mind a' mellett következtetést vonhatni az egészre. — Hastings' védelmére felhozott, hogy a' nagy politicus, a' lelkes hadvezér' érdemei többet nyomnak a' mérlegben, mint egyes vétségei.

„Hogy e' védelem' erejét felfoghassuk, válaszolá Sheridan, elég-séges tekintetbe vennünk: min alapszik a' nagyság' és langész' ezen jelleme. Valjon nem kell e ezt kizárólag a' nagy czélokra irányzott nagy tetekben keresni?

Én legalább ebbe helyezem a' valóságos nagyságót. Tudom, van még egy más neme a' szellemi nagyságnak, mely egy rossz tett' merész végrehajtásában 's egy gyűlöletes czél' bátor megközelítésében áll. De Hastings' tettei egyikével sem bírnak ezen jellemeknek, nem még az utóbbival sem. Én eljárásában és lelkiületében se' nagyságot, se' erőt, se' bátorságot nem látok. Sőt ellenkezőleg, ő a' legalacsonyabb eszközökkel törekedett a' leggyalázatosabb czél felé; ő mindig zsarnokoskodott, vagy csalt, vagy hazudott, ő hol Dionysiuszt játszott, hol Scapint. Hastings' alávaló kétszínűsége és vérszopó nagyravágyása épen annyira hasonlít egy nagy uralkodónak merész nagylelkűségéhez, mennyire a' kigyónak tekervényes csúszása a' nyílnak egyenes röptéhez. Én öszves tetteiben csak a' legellen-

kezőbb minőségeknek zagyva tömegét látom, és semmi nagyot mint bűntetteit, 's ezeket is indító okainak aljassága által eltörpítve . . .“

. . . „Egy tudós és tiszteletre méltó hivatalnok', Dundas ur' szájából hallottam, hogy van valami a' keletindiai társaság' alkotában és formáiban, mi özsves működéseire eredetének jellemét nyomja, mi politikai kormányát 's még legmérészebb vállalatait is a' szatócsnak kisszerű kapzsiságával, 's a' pirátának vakmerőségével bélyegzi. Ha katonai és polgári eljárását tekintjük, azt kell tapasztalnunk, hogy a' társaság olly követeket küld, kik árverésre bocsátják a' közügyeket, 's olly hadi vezéreket, kik kalmárkodnak . . . Egy város ostromlatik, hogy valamely váltólevelet lehessen kifizetni, egy fejedelem megfosztatik hatalmától, hogy valamely számadás' mérlege megállapíthatassék. 'S ez úton olly kormányt szerkesztettek együvé, melly a' vérengző királyi pálcza' gúnyos felségéhez a' kalmárnak kisszerű fogásait kapcsolja, 's melly balkezében botot tartva zsebeléshez lát jobbjával . . .“

„A' ház nem képzelheti magának, — így végzé beszédét, — mi nagy leszen a' megszabadított népnek hálája, minők az örömrivalgások, mellyek egyetlen egy szavazatunkra keletkezni fognak India' végetlenségében. Tüntesse fel Nagybritannia hatalmát a' nemzetek' szemében, nyújtsa ki karját a' tengereken túl, 's mentsen meg akarátának egy jelével annyi, tőlünk távol eső millio népet a' végveszélytől. Azt hiszi a' ház, hogy a' megmentett népnek áldásai elpárolognak a' levegőben? Nem! maga az ég adósunkká fog válni, ő ki egy egész népnek köszönet — és hálanyilatkozásait, imádságait és áldásait meg fogja hallgatni. Ezen bizodalommal követelem, hogy Warren Hastings vádoltassék be a' lordok' háza előtt. Mondám.“

Midőn a' tanácskozás folytatott, még többen szavaztak Hastingsnak pörbefogatása mellett, mint a' Benaresféle pont' tárgyalatásakor, 's csaknem mindig növekedő szavazattöbbséggel húsz vádpont állapított meg Hastings ellen az 1787-diki parlamenti ülés' lefolyása közben. A' szónaklatok nem csak a' kívülállókra hatottak, hanem valóságos befolyással voltak a' szavazókra is. Midőn május' 9-dikén Hastings' barátjai a' vádlott' vétségeit szelídebb világításban ügykeztek láttatni, Pitt, ki a' lefolyt évben még csak a' benaresi rájára kivetett birság' aránytalanságán alapítá a' vádat, kinyilatkoztatá, miszerint ő

meg nem foghatja, hogy találkozhatik alsóházi tag, ki a' vádpontokat igen komolyaknak, igen terhelőknek, 's ollyasoknak nem látja, mellyek elégséges bizonyítékokkal támogatattvák a' vádlottnak pörbefogatására, 's mellyek, ha a' lordok előtt tökéletesen bebizonyítatnak, igen súlyos büntetést vonnak a' vádlottra.

— — — „Egy tiszteletre méltó tanácsbeli (Townsend alderman) élesen kelt ki azon urak ellen, kik véleménye szerint a' vád' támogatására olly kifejezésekkel éltek, mellyekben több a' düh, és több a' személyesség, mintsem hogy bírói vizgálatközben használtathassanak. Én ugyan olly véleményben vagyok, hogy sok szükleklőség rejlik a' kísérletben, szenvedelmesb érzelmeket költeni fel, mintsem a' minők azok lesznek, mellyek a' tényeknek őszinte és emberséges fejtegetéséből fognak valószínűleg keletkezni azon férfiak' lelkében, kik a' közgazság' eszközei; megvallom: ezelőtt úgy vélekedtem, hogy azoknak előadásai, kik a' jelen eljárásban mindenek felett munkások voltak, szerfelett keserűek, és szerfelett szenvedélyesek 's túlságosak; de midőn közelebről szemléltem a' kérdéses büntettek' természetét, midőn a' vádak' rendkívüli valószínűségét láttam: akkor nem várhattam, hogy azon urak, mikor olly tettekről szólanak, mellyekben ők árulást, erőszakot és elnyomást látnak, 's mikor ezeknek vizgálatását követelik, más nyelven szóljanak mintsem, minő az, melly illyetén tettek' szemléletéből természetesen származik A' tisztelt alderman, úgy látszik, azon van, hogy az egyes vádpontok mellett szavazott urakat arra bírassa, miszerint jelenleg az egész ellen szavazzanak, én úgy vélekedém, hogy a' ki az egyes vádpontokat támogatta, az most eddigi elveihez híven, nem ellenezheti az ügy' további folyamatát; én azt hiszem, hogy nem csak azon urak, kik az egyes vádpontok mellett nyilatkoztak, hanem az öszves ház is, becsületesség' és következetesség' szempontjából, 's tekintettel mind saját jellemére, mind a' házéra, köteles egyesülni és megmaradni a' mellett, hogy ez ügy végelintzésül a' másik ház elébe hozassék.

A' legutólján szólott tisztelt úr (Smith Nathaniel) ma még legjobban védelmezte Hastings urat, de a' vádlott e' védelem' alapján is súlyosan bűnösnek látszik. Főökul azt hozá fel a' tisztelt úr Hastings' védelmére, hogy az általa Indiában elkövetett ragadozásoknak és zsarolásoknak nagy része azon parancsok' következtében hajtatott végre, mellyeket ő megbízóitól, a' keletindiai igazgatóktól vett, kiket Bengál' elfoglalása 's innen eredett reményök, hogy e' csatornán tömérdek kincsek

fognak ez országba szállíthatni, annyira elszédített, hogy Hastings urat olly terjedelmes beruházások' eszközzésére utasítván, melyekre a' társaság' rendes forrásai nem voltak elégségesek, — kényszerítették őt ragadozás és zsarlás által szert tenni azon eszközökre, melyek parancsaik' végrehajtására kívántattak. — Legyen bár így, én azt állítom, hogy ez legparányiabb okul sem szolgálhat arra, hogy Hastings úr büntetéstől ment maradjon; mert ez annyi volna, mint mondani: hogy bármi igazságtalanságot kövessen el a' társaság' valamelly szolgálja, ha ezt közvetlen felsőbbségének és megbízóinak utasításából teszi, nem büntettethetik; olly elv, mellynek mindenek felett ellentállani, kivált e' háznak kötelessége, mert illetén elv, ha megállapítatott, valamennyi köztisztviselő' felelősségét tökéletesen felforgatja, még magoknak a' ministereknek felelősségét is. . ."

Az alsóház most megbizta Burket, vádolja be Hastingsot a' lordok előtt, 's a' volt főkormányzó letartóztatott, és csak kezesesség mellett bocsátatott szabadon.

A' bekövetkezett parlamenti ülések' kezdetével választmányt nevezett ki az alsóház a' vád' tételére és kezelésére, 's e' választmány' élén Burke állott társaival, az ellenzék' főfő embereivel.

A' büntető per 1788. februarius' 13-án vette kezdetét a' lordok előtt. Voltak látványok — így ír Macaulay — mik szemfényvesztőbbek 's nagy gyerekekre nézve vonzóbbak lehettek annál, melly akkor Westminsterben feltüntetett; — de talán soha semmiféle látvány nem bírt hasonló hatással a' művelt és gondolkozó férfiú' lelkére. Az érdek' valamennyi nemei, a' közelt és távolt, a' jelenlét 's a' multat illetők, itt együtt voltak, azonegy helytt, azonegy órában. Most felszólalt a' szabadság 's a' műveltség által kifejlesztett valamennyi képesség, minden előnyökkel egyetemben, melyek az együttműködésből 's az ellentétből származhattak. Az eljárás' mindenik lépése vagy visszafelé térítette a' néző' lelkét, több zavaros századokon keresztül vissza azon napokig, midőn alapját vetették az alkotmánynak; vagy messze távolba, végetlen tengereken és pusztákon át, ismeretlen isteneknek hódoló, ismeretlen betűket jobbról balra vető sötét népségekhez. A' parlamenti főtörvényszék' ítéletet volt hozandó a' Plantagenetek'

korából reánk szállított formák szerint egy angol felett, ki arról vádoltatott, hogy zsarnoka volt Benares szent városa' urának és az oudei fejedelmi ház' hölgyeinek !

A' hely méltó volt illy eljáráshoz. A' terem ugyanaz vala, melly harmincz király' koronázásakor hangzott a' nép' örömrivalgásaitól, mellyben Bacon igazságosan elmarasztatott és Somers igazságosan felmentetett, mellyben Strafford' ékesenszólása az igazságos nehezteléssel eltelt győzedelmes pártot meghatotta 's megdöbentette egy pillanatra; a' terem az vala, hol Károly azon szelid bátorsággal szállott szembe bíráival, melly hírét nevét félig megváltotta. Csaknem száz hetven lord, a' felső háznak három negyede sélt át ünnepélyes rendben a' szokott gyűléshelyből a' törvényszékbe. A' szürke ó falak skarláttal voltak bevonva, 's a' hosszú karzatok tömve olly hallgatósággal, minő még ritkán költötte fel a' szónok' aggodalmát vagy versenyzését. Egy nagy, szabad, felvilágosodott és boldog ország' minden részeiből együvé gyülekezett az aszszonyi kellem, az elmésség és tanultság, minden művészet' 's minden tudomány' képviselői. A' királyné körül ott ültek a' braunschweigi ház' széphajú, fiatal leányai. Nagy fejedelmek és állodalmak' követei bámulva tekintették e' látványt, minőt sehol másutt fel nem mutathat a' világ. Siddons, felséges szépségének tavaszában megilletődéssel nézé azon jelenetet, melly a' színpad' minden utánzásait felülmulá. A' római birodalom' történetirója (Gibbon) itt azon korra emlékezett vissza, midőn Cicero Sici-liának ügyében felszólalt Verres ellen. Itt voltak egymás mellett a' legjelesebb festő 's a' legjelesebb tudós, Reynolds és Parr. Itt voltak Georgiana devonshirei hercegné körül azon hölgyek, kiknek ajkaik szózatoshak valának a' Foxéinál, kik pár évvel azelőtt ennek megválasztatását udvarnak és kincstárnak ellenére keresztülvitték.

Hastings közeledett a' korlát felé, és térdére ereszkedett. A' vádolt nem volt méltatlan illy nagyszerű jelenethez, ő ki terjedelmes és népes birodalom felett uralkodott, törvényeket hozott és szerződéseket kötött, seregeknek parancsolt, fejedelmeket hódított és letett; ő ki

magos helyzetében úgy viselé magát, hogy mindnyájan félték tőle, hogy sokan szerették, 's hogy a' gyűlölség is kénytelen volt megismerni jogát a' dicsőségre, — de nem az erényre.

Ott voltak védői is, — mind olly férfiak, kik utóbb tehetségeik által főfő hivatalokra emelkedtek; — de sem a' vádlott, sem ügyvédei nem vonták olly mértékben magokra a' figyelmet, mint a' vádolók. A' vörös kárpitu terem' közepében zöld padok állottak zöld asztalokkal az alsóház' tagjainak számára. A' rekeszték, mellyben a' vádolók állottak, olly szónoksort foglalt magában, minő talán még nem volt együtt az athenei szónoklat' ideje óta. Ott állottak Fox és Sheridan, az angol Demosthenes és az angol Hyperides. Ott volt Burke, ő ki nem tudta, vagy nem akarta okoskodásait és előadását a' hallgatók' képességéhez és ízléséhez alkalmazni, de ki a' képzelődés' gazdagságára nézve felette áll valamennyi szónoknak. Ott volt korának leglovagiabb férfja, — értelmességtől ragyogó arczullattal, erőgyakorlat által kifejlesztett külsővel — az elmés, a' lánglelkű Windham. Ott volt ifjúsága' virágában Charles Grey, — harmincz 's néhány évvel utóbb a' parlamenti reformnak eszközlője.

A' vádpontok' felolvastatása után szót emelt Burke. Megnyitó beszéde négy ülést húzott ki. A' szónok' erélyessége és pathosá varázshatással volt barátra és ellenségre. „Mind ezeknél fogva, — így rekeszté be előadását, 's hangjától megzendültek a' ház' tölgyboltozatai — mindezeknél fogva egész bizodalommal meghagyák nekem Nagybritannia' képviselői, hogy Warren Hastingsot bévádoljam büntetteinek miatta. Én bevádolom őt a' parlament' alsó házának nevében, mellynek bizodalmán árulóvá lett. Én bevádolom őt az angol nemzet' nevében, mellynek százados becsületét beszennyezte. Én bevádolom őt India népe' nevében, mellynek jogait lábbal tapodta, 's mellynek hazáját pusztasággá változtatta. Én bevádolom őt, végre, magának az emberi természetnek, mind két nemnek, minden kornak, minden rangnak nevében, — én bevádolom őt a' közellenséget, a' közzsarnokot!“

A' pör csaknem nyolcz évig tartott. Igaz, a' vádlott felmentetett a' lordok' háza által. Igaz, a' többség helyesnek találta az ítéletet, mert a' nyolcz kínos évig tartott eljárás Hastingsot szánat' tárgyává tette. Igaz, a' csűrhe nép nagy erőt látott abban, hogy magában Benaresben templomot emeltek az indusok Hastingsnak. Mind ez igaz. De az apotheosist mi illeti, arra megfelelt Burke. Ezen kár volna csodálkoznunk, mondá. Én tudok valamit a' brahminok' mythológiájából. Én tudom, hogy ők némelly isteneket szeretetből, másokat félelemből imádnak. Én tudom, hogy ők oltárt emeltek nem csak a' fény' 's a' termékenység' kegyes istenségeinek, hanem azon gonosz szellemeknek is, melyek himlőt és gyilkosságot küldenek a' világra. Én nem vonom kétségbe, hogy Hastings úrnak joga van, felvétetni e' pantheonba.

'S a' mi a' felmentést illeti, ezt Burke és Fox és Sheridan várták minden bizonynyal nyolcz év óta. Illy esetekben, illyes körülmények között néha több erő rejlik a' pörbefogatásban, mint az elmarasztásban. — 'S ha még külön büntetés is kellett, — Hastings megbüntettetett nagy mértékben. Felmentették, de — tönkre jutott. Védelmének törvényes költségei tömérdek kincseket nyeltek el, — a' titkosak talán még nagyobbakat. Már 1790-ben, öt évvel a' felmentés előtt, kinyilatkoztatá Burke az alsóházban, hogy húsz-ezer font sterling fordítatott a' sajtó' megvesztegetésére. A' vádlott olly inségre jutott, hogy alig maradt valamie a' legsürgetősb' kiadások' fedezésére. Való, a' keletindiai társaság nyugpénzt rendelt neki, de ez volt aztán mindene. Volt, miből élhessen, de nem volt hatalma, nem méltósága, minek Indiábólí viszsztatértekor olly biztosan nézett elébe. Akkor grófi koronát, peeriséget, ministerséget várt; akkor alig ötven éves vala, a' legszébb, a' legtermékenyebb őszkor' reményével. Midőn a' lordok' felmentették, öregebb volt mint sem hogy új irányban indulhasson, királyi kegyhez nem lehetett reménye, míg Pitt hivatalban marad, 's midőn Pitt meghalt, Hastings még élt, de hetvennégy évnek terhe alatt legörnyedve! — —

Az olvasó, gondolom, érdeklél ment végig Hastings' pöré-

nek phásisain, ha mindjárt hors d'oeuvrenek tartaná is e' vázlatot, — minek pedig alig mondatható. Burke vagy Sheridan' jellemrajzába fogtam volna iktatni e' tárgyat, ha munkámnak terve nem ellenzi, mely nem egyedül Anglia', 's nemcsak Fox és Pitt' időkának státusférfiakra és szónokaira akarván kiterjeszkedni, az említett férfiak' működésére csak mellesleg lehetett tekintettel. De hiszen helyén van az itt is. Véleményem szerint Pitt soha sem bizonyította be inkább nem rendkívüli tehetségeit, hanem jellemének makacs függetlenségét, azt, hogy Chatam' vére foly ereiben, — mint akkor: midőn bátor volt visszaidézni azon kor' emlékeit, mely lerántván a' hűtelent magas polczáról, a' parlament által vétkest mondatott fejére; 's midőn ő, a' felség' kegyencze, ellenére a' királynak, ellenére az udvarnak, ellenére a' keletindiai társaságnak, ellenére mind azoknak, kik őt a' coalitioi ministerium' romjain székébe ültették, — a' garázdát, kit a' st. jamesi palotában szint' olly szívesen láttak, mint hitvesének ajándékait, a' birodalom' törvényszéke elébe állította. —

'S most térjünk vissza, honnan kiindultunk, az 1786ik évhez. — A' parlamenti ülésnek bérekesztése után, Anglia és Franciaország között szerződés kötött, kereskedési és hajózási viszonyos szabadság' alapján. Ezen szerződésért, mely valamennyi francia történetírónak tanúsága szerint, Francziországra igen természetes okoknál fogva rendkívül kártékonyan hatott, 's melyet e' szerint bajos volna arról vádolni, hogy inkább a' francia érdekekre volt ügyelettel mint az angolokra, — az 1787diki parlament' megnyitásával, kitünő élességgel támadtatott meg a' ministerium. Fox már a' mult évben, midőn a' kormányt Oroszországgal kötendő új kereskedési szerződésre hívta fel, úgy vélekedett, hogy a' multkor' tapasztalásából láthatni, „miszerint Anglia azon pillanattól kezdve fejlődött nagygyá, boldoggá és virágzóvá, midőn Francziaországgal öszves kereskedési viszonyaival felhagyott,“ — most Francziaországot Nagybritannia' természetes ellenének mondá. Miért lett azzá? — „nem mert a' cressyi és agincourti csatákra emlékezik vissza. azon diadala

mezőknek semmi közök a' jelen körülménnyel; hanem azért, mert vak gög és határtalan nagyravágyás jellemzik, mert változatlanul és böszülten arra törekszik, hogy Europa felett uralkodhassék.“

Az 1787-diki Franciaország, az adósságainak súlya alatt roskadozó Franciaország, Maurepas, Calonne és Neker' Franciaországa! az ember magyarázhatlannak találná ez aggodalmat, ha nem tudja, hogy Anglia az 1688-diki forradalmat megelőzőt években Franciaországnak szolgálója volt, 's hogy e' gyászos emlék igen természetesen alaptalan aggodalmakat gerjesztett a' legjobbak' keblében is. Attól tartottak, hogy kereskedési firma alatt alkotmányellenes politica csempészethetnék be, mitől egyébiránt Pitt épen olly távol állott mint az ellenzék. Francis (Junius' leveleinek írója, mint most Angliában általánosan hiszik), Sheridan, 's Burke — az a' Burke, ki pár év mulva a' Bourbonok' lovagjává alakult át — még keserűebben támadták meg Pittet, mint maga Fox. A' minister először is a' megtámadás' modorára válaszolt, 's csak aztán ügyekezett a' szerződés' hasznait kitüntetni.

„Néha magam is neki hevülök, mondá, vitatkozásközben, — 's igen természetes okoknál fogva; hisz' annyi tárgy felett foly a' tanácskozás, melyek közelebbről 's különösebben illetik a' ministeriumot De azon féktelen, durva, szitkozódó és összevissza gyalázó modor, mely ma napi renden volt, messze felülhaladja még az, amaz igen tisztelt úrnak (Burkenak) ajkaiból valaha kicsusszant legerőszakosabb 's legsértőbb kifejezéseket is, következőleg mindent, mi valaha e' házban mondatott. Magamat mi illeti, én még a' leghevesebb pillanatokban is, a' lehetőségig ügyekszem kikerülni a' személyességeket. Valahányszor olly emberrel találkozom, kinek magaviselete szerencsétlen változást idézett elő jellemében, 's kinek rossz kedve és epéssége arányban állanak azon csapásokkal, melyek őt érték 's azon gyűlölettel mely őt környezi, ki gyalázgatás' és rossz akarat' útján törekszik mások' jellemét párhuzamba hozni saját nyomorú jellemével: — mindannyiszor, — ámbár illyes helyzet szánakozásomat költi fel, még is természetes, hogy ezen érzelemhez némi undor is vegyül.“

Magát a' szerződést mi illeti, erről februárius' 12én következőleg nyilatkozott:

„Lehetetlen azon annyi ízben emlegetett tan ellen nem nyilatkoznom, hogy Franciaország Nagybritanniának ellensége, 's hogy változatlanul annak kell maradnia. Szívem ellentmond ezen iszonyatos és fonák állításnak. Valamelly nemzetről feltenni, hogy változatlanul ellensége marad a' másiknak, gyermekes gyengeség. Ez sem a' nemzetek' tapasztalásán, sem az emberiség' történetén nem alapúl. Ez gúnybeszéd a' politcai társaságok' alkotmánya ellen, ez ördögi gonoszságot tesz fel az ember' eredeti alkotában. 'S illy fonák tételek valók gyanánt fogadtatnak el és terjesztetnek, sőt mi öregbítjük őket, mert hiszen mondva volt, hogy a' britt nemzet ezen szerződés által vakon rohan állandó és változatlan ellenségének karjai közé! Ollyformán okoskodunk, mintha e' szerződés nem csak elaltatná kebleinkben a' lelket, hanem egyszersmind teljesen megsemmisitené öszves védelmi rendszerünket; mintha e' szerződés által seregünk és tengeri erőnk gyengülne; mintha általa kereskedésünk csökkenne, hajózásunk silányulna, 's gyarmataink elvesznének vagy védelem nélkül maradnának; mintha az öszves státus tönkre jutna. De valjon min alapúl ez okoskodás?— Vagy talán onnan indul ki e' szerződés: miszerint a' két ország közötti békeévek olly annyira nem fognak általunk kibányásztatni, hogy a' háború' pillanatában képtelenek leszünk szilárdul, mint szoktuk, Franciaországgal találkozni? Vagy nem biztosít e ez inkább a' jólét' új forrásainak megnyitása által bennünket, hogy a' békének időszaka gazdagítván a' nemzetet, ezt szilárdítani fogja egy úttal, miszerint annál hatályosabban vívhasson meg ellenével, ha a' háború' napja megérkezendett? De ennél is többet eszközöl e' szerződés; mert előmozdítván a' barátságos közlekedés' 's a' kölcsönös nyereség' szokását: midőn Britannia' jövedelmét öregbíti, reményt nyújt egyszersmind, hogy ritkúlni fog az alkalom e' jövedelmeknek hadviselésrei fordítására. Annyi bizonyos, miszerint legalább azon szerencsés irányzata van, hogy két nemzetet bensőbb közlekedésbe hozzon egymással, hogy őket az ízlés' 's az erkölcsök' ugyanazon ösvényére vezesse; — és midőn kapcsolatuk által viszonyosan hasznát veszik egymásnak, 's midőn ezen kapcsolat' közös eredményeinél fogva megszeretik egymást: valószínűbbé válik az egyetértés közöttök, pedig idegeik megszilárdulnak a' lehető háborúra, nem hogy gyengülnének. Hogy készületlenül meg ne lepessünk a' háború által, az a' jelen szerződéstől egészen független egy dolog. Ez egyáltalában nem függ ezen körülménytől, hanem

egyszerűen és kirekesztőleg az illető kormány' éberségétől és értelmességétől. Hallottam a' francia nemzet' változatlan jellemét érintetni, nyughatatlan nagyravágyását és szünet nélküli ellenségeskedését 's terveit Nagybritannia ellen, hallottam különösen azt említetni, hogy Franciaország minapi hadviseléséinkbe elegyíté magát, 's hogy mi eredménye volt akkori megtámadásának. Való igaz, Franciaország szorultságunk' azon pillanatában fellépett, hogy bennünket agyonzúzzon, ezt még távolról sem fogom tagadni. De hiszen előrebocsátottam, hogy a' szerződés' pontjai bennünket sem el nem fognak altatni, sem nem gyengíteni, sőt ellenkezőleg, karjainkat szilárdítani; . . . de ha mindjárt előbbeni háborúinknál nagyobbára Franciaország volt a' megtámadó: még is a' jelen értekeződés' lefolyása alatt, ollyneműek voltak biztosításai és ösztönösége, hogy véleményem szerint azokon megnyugodhatni. Minők lenednek azon tervek, melyeket féktelen nagyravágyása sugallani fog majdan, az felülmúlja belátásomat; de jelenleg sokkal józanabb és politiceaiabb maximák' által kormányoztatik a' francia udvar, mintsem hogy önnön biztosságáról és jólétéről inkább ne gondoskodnék, mint egy ábrándos diadal' ministerialis álmairól

Sajátságos egy okoskodást hallottam még, mely e' házon kívül is terjesztetik, 's mely abban áll: hogy a' szerződés nem helyeseltethetik, ha nemcsak nekünk, hanem a' francziáknak is hasznára lenne. Nevetséges gondolni, hogy a' francziák nekünk előnyöket fognak nyújtani vizszonyos nyereség' reménye nélkül; de én még Franciaország' hallatára is, a' szerződés' megkötése előtt, kinyilatkoztattam erős meggyőződésemet: hogy a' szerződés neki hasznot fog hajtani, de hogy még hasznosabb lesz reánk nézve. Könnyű ezen állítást kétségtelenül bebizonyítani. Franciaország nagy és gazdag vásárt nyert borainak és egyéb termékeinek számára: mi szint' illyet, sőt jóval nagyobbat magunknak. Franciaország nyolcz millió népből álló vásárt szerzett magának: mi huszonnégy millioból állót magunknak. Franciaország ezen vásárt terményeinek számára nyerte, melyeknek készítése csak kevés kezet foglalkodtatott, melyek nem igen mozdtítják elő hajózását, 's melyek keveset hoznak be a' státusnak: mi kézműveinknek nyertük e' vásárt, melyek százezreket foglalkodtatnak, és melyek az által hogy a' világ' minden zugaiból szedegettettek együvé a' szükséges anyagok, tengeri erőnket öregbítették, 's melyek minden viszonyaikban, külön egyenkint, 's az eljárás' egész folyama alatt, tetemesen gazdagították a' státust. Franciaország százezer font sterlinget sem nyerhet ezen szerződés által: Angliának szükségképen nyernie kell egy milliót . . .

Ha két ország között, melyeknek egyike gyártó, másika termesztő, kereskedési szerződés kötöttik: az előbbeni többet fog nyerni természetesen és szükségképen, de hasznát mindkettő fogja látni. Franciaország a 'gondviselés' különös akaratából talán gazdagabban van megáldva mindazzal, mi föld', éghajlat' és termékek' szempontjából kívánatossa teszi az életet, mint bár mely más ország e' világon. Szőlei a' legtermékenyebbek, szántóföldjei a' leggazdagabbak; az ember' legnagyobb kéjei ott csekély költséggel és mérsékelt munkával állítatnak elő. Nagybritannia nem áldatott meg illy mértékben a' természet által; de más oldalról alkotmányának boldog szabadsága 's mindenkit egyiránt biztosító törvényei által, vállalataiban annyira erélyes és működéseiben annyira állandó, hogy fokinkint kereskedési nagyság' állapotára emelkedett.... A' dolgok' ez állásában barátságos viszonyra látszik utasítva lenni a' két ország, nem változatlan ellenségeskedésre, mi hamisan hirdettetett egymás iránti politicai érzelmök gyanánt...“

Ez alkalommal mondá Grey, kit már felebb Hastings' pörében láttunk, első beszédét, melyben a' „timeo Danaos et dona ferentes“-t, 's az „ulla putatis dona carere dolis Danaum“-ot alkalmazá azon előnyökre, melyek Pitt szerint a' szerződésből származandók valának. — Hosszas vitatkozások után a' ministerium tetemes szótöbbséggel győzött. Hogy mennyire nem volt Pitt hajlandó, Franciaországnak a' legparányiabb túlsúlyt engedni az europai ügyek' mérlegében, mutatja az általa ez évben a' hollandi helytartóval (stathouderrel) és Poroszországgal kötött szövetség. A' hollandi diéta a' stathoudert, V-dik Vilmost főkapitányi hivatalától felfüggesztvén, belháború keletkezett az országban. A' francziák hajlandók voltak magokat a' hollandi ügyekbe elegyíteni, de ez ellen Pitt a' porosz királyt, a' stathouder' sógorát eszközül használván, Vilmost tisztébe visszahelyezteté, 's így Hollandot Franciaországtól elvonván, Angliától függővé tette.

Ez időbe esnek a' vámszedés' egyszerűítésére hozott jótékony szabályok is, 's az első lépés, mely a' rabszolgákkal kereskedés' ügyében az angol alsóházban történt. — Az éjszakamerikai quackerek, csakhamar a' szövetséges státusok' függetlenségének megállapítása után, felhívták a' déli részek' törvényhozásait a'

rabszolgaság' 's a' rabszolgakereskedés' eltörlésére, sőt tovább mentek, mert felszabadították egy úttal a' birtokukban levő feketéket. E' példára az angol quackerek már a' mult parlamenti üléshez hasonló folyamodással járultak. Az ügy népszerűvé lön, társulat alakult az izgatás' költségeinek fedezésére, a' sajtó felszólalt, a' lelkészek szószékeikről hirdették a' vallás', az emberiség' elvét a' zsarnokság ellenében. Az 1787-diki parlamenthez már több város, testület, 's a' két egyetem nyújtott be petitiót e' tárgyban. Wilberforce „e' nagy és jó ember“, mint a' minapi whig ministerium' egyik tagja által neveztetett, ki életének feladását ez ügy' kivívásában látá: betegség által akadályozva lévén, helyette Pitt járt el a' jövő évben történendő indítványozás' bejelentésében. Több jeles beszédei közül, mik e' tárgyban általa mondattak, azt, mellyet a' parlament' első szónokai színikülönbség nélkül mesterműnek nyilatkoztattak, mellynek halatára (1792. aprilis' 2-kán) Sheridan felsikített örömeiben, e' czikkely' végén fordításban közöljük az olvasóval. —

Most oly eseményhez érünk, melly Pittre nézve könnyen veszedelmessé válhatott volna, de melly végre azt eszközlé, hogy ő hatalmasabbá lett, mint valaha.

1788-ban a' parlament' eloszlatása után, III-dik György örültségbe esett. Midőn lehetetlenné vált a' betegséget továbbá is palástolni, 's midőn a' körjelenségek azt gyanították, hogy a' baj húzamosb ideig fog tartani, felmerült a' szükség, helyettesről gondoskodni. A' ministerium decemberben megnyitattá a' parlamentet, hogy azon kérdés felett: kit illessen illy viszonyok között a' regensség? — mert a' „glorious incertainty of the law“ (a' törvény' dicső bizonytalansága) megfektetlenül hagyá e' kérdést — határozzon.

Pitt december' 10-kén az orvosok' nyilatkozatát az alsóház elébe terjesztvén, indítványt tett választmánynak kiküldésére, melly az ország' törvényeiben és történeteiben nyomozná: mi történt hasonló viszonyok között a' lefolyt időkben. — Fox, ki azonképen mint az ellenzék' több tagjai, a' walesi herceget (koronaörökös) barátjának, jóakarójának hívé, 's ki ennél fogva

olly alkalommal, midőn Pitt a 'király' jövedelmeinek öregbítését indítványozá, mindig a 'herczeg' adósságainak kifizetését is szorgalmazá a 'háztól', — elérkezettnek hívé a' pillanatot, mely őt ismét a' kormányhoz szólítja; 's felállván, mondá: hogy ezen válaszmány' kiküldetése szükségtelen, miután a' walesi herczeg az azon betegség' lefolyásaiglan, melylyel Isten meglátogatta a' királyt, épen úgy illeti az országlás' joga, mint ha a' király meghalálozott volna. Pitt oda nyilatkozott válaszában: hogy mi módon kellessék a' királyi tekintély' ideiglenes gyakorlatáról gondoskodni, az még a' parliament' intézkedésétől függ, 's e' nélkül a' walesi herczegnek nincsen több joga az országláshoz, mint a' birodalom' bármely polgárának. Megjegyzé egyszersmind, hogy a' kérdés, mióta Fox a' felebbi értelemben nyilatkozott, mióta azt állította, hogy a' walesi herczegnek vagy bárki másnak, függetlenül a' parliament' két házának határozatától, joga van a' helyettséghez, — mi csak nem annyi, úgy mond, mint az ország' alkotmányának árulása, — a' ház' jogainak kérdésévé vált, minél fogva kétszeresen szükséges a' válaszmánynak kiküldetése. — Erre Burke, a' „walesi herczeg' vágytársának“ mondván Pittet, kinyilatkoztatá, hogy az ő szavazatával a' herczeg fog helyettségé válni, kit szeretetre méltósága is ajánl, 's hogy ő ugyan nem fog szavazni egy más „princere“ (értsd Pittet) ki a' walesi herczeg' jogának védőit az árulás' büntetéseivel fenyegeti. Mire Pitt válaszolá: hogy ő most kénytelen ismételni, a' mit előbb mondott, hogy t. i. azon állítás, miszerint a' walesi herczegnek joga van a' helyettség' gyakorlatához, csaknem az alkotmány' árulásával határos. 'S ha ő azt állította, hogy a' walesi herczegnek nincsen több joga a' helyettség' követeléséhez, mint bárki másnak, akkor ítélje meg a' ház, vajjon illő volt-e ennél fogva Burke' részéről, őt, a' szólót, a' herczeg' vágytársának mondani. Midőn 1688-ban, a' jelen alkotmány' megállapításakor — folytatá Pitt — Somers és más nagy férfiak kinyilatkoztatták, hogy függetlenül a' parliament' két házatól senkinek sincsen joga a' koronához: vajjon illendőnek fogták-e volna találni, ha az

egyik vagy másik háznak valamely tagja Somers urat harmadik Vilmos' személyes vágytársának mondja?

Pittnek indítványa elfogadtatott, 's a' választmány kiküldetett. Tagjainak sorában Sheridan' és Burke' nevét is találjuk.

A' kívánt adatoknak a' választmány általi beadatása után, megnyitott a' részletes tanácskozás. Fox most előbbeni állítását oda módosította: hogy a' walesi herceget illeti a' jelen körülmények között a' jog a' királyi hatalom' gyakorlatára, de hogy ő ezen jogot csak akkor fogja gyakorolhatni, miután a' parlament azt neki odaitélandette. De Pitt még így sem akart legparányiabbat is tudni a' walesi herceg' jogáról; — hogy ez választás-sék regensnek, azt természetesen nem ellenzette, de a' benne már szé kellő jogot folyvást tagadta, mert szándéka volt őt a' királyi hatalom' gyakorlatában korlátozni, neki a' koronának összes jogait által nem adni; — mi csak úgy történhetett, ha azon elv állapítatik meg: hogy a' parlament adja meg a' helyetteséghez a' jogot, szélesebb vagy keskenyebb alapon, mint t. i. jónak látja. Fox hatalmasnak óhajtotta a' helyettest, hogy ő annak hatalmas ministerévé válhassék. A' parlament által választott helyettes, mondá, nyomorú báb leszen, sine pondere corpus, nem országló, hanem gúny a' kormányzás' minden való elveire. Látszik, hogy a' szóló e' helyettes' cabinetében gondolá magát, nem az ellenzék' padjain. Más oldalról meg' Pitt attól tarthatott, hogy az erős regens erőt veend ő rajta is. Pitt biztosítani akarta magát a' helyettes' ellenében, vagy legalább minél nehezebbé tenni minister - utódának állását. Fox ez eljárásban szándékot látott, sérteni a' walesi herceget, mert — úgy mond — a' minister érzi, hogy kegyelmére nem méltó. Pitt nyomban felállott, 's egyebek között így szólott:

„A' ház visszaemlékezhetik, valjon azon modor, melylyel én a tanácskozást megnyitottam, olytén volt e, melly ezen keserű megtámadást igazolhatja. Az igen tisztelt úr engem arról vádolt, hogy gyászos nagyravágás által vezéreltetve, képtelen vagyok megbarátkozni a' hata-

lomtói megválás' gondolatával; arról vádolt, hogy érdemetlennek érezvén magamat a' herczeg' kegyelmére, hajlandó vagyok irigyleni és akadályozni azoknak hitelét, kik utódaim leendenek. Valjon vádolhatni e engem olly nagyravágyásról, melly az alkotmány' elveit feláldozza a' hatalom utáni esengésnek, azt ítélje meg a' ház, ítélje meg az ország. Ezek meghatározandják majdan, ha özsves eljárásomban, ezen szerencsétlen crisis' lefolyása alatt, vezérelt e engem személyes állásomrai tekintet, 's ha voltam e a' legcsekélyebb kimélettel, hogy magamnak biztosítsam a' hatalmat. Mi öntudatomat illeti: hogy a' herczeg' kegyelmére érdemetlen vagyok, — erre egyedül azt válaszolhatom: hogy csak egy utat ismerek, mellyen akár én akár más valaki azt kiérdemelheti, az által t. i. hogy változatlanul arra töreksem, miszerint kötelességemet atyja a' király 's a' közös haza iránt teljesíthessem. Ha úgy találnám, hogy a' herczeg' kegyelmét épen ennek elérésére irányzott törekvésem által vesztettem el, bár mi fájdalmas és bosszantó volna ez reám nézve, 's bár mi okból származzék — sajnálni fogom, igen, de bátran merem mondani, hogy megbánni nem fogom.

Az igen tisztelt úr helyén látta, magát és barátait, mint a' jelen közigazgatás' utódait bejelenteni. Nem tudom, minemű tekintélyen alapúl ezen kinyilatkoztatás, de . . . én úgy hiszem, mind e' ház mind az ország halálával tartoznak neki, hogy még idején intette őket, mit várhassanak. A' nemzet ismeri már tapasztalásból az igen tisztelt urat és elveit Ha illetén elvekkel felkészített egyének fognak valósággal a' herczeg' tanácsosaivá válni azon hatalom' gyakorlatára nézve, mellyet a' jelen boldogtalan körülmények között szükséges megadni: akkor ez egy ok' elégséges, hogy vigyázók legyünk ama' hatalom' határainak kijeletésében"

Az alsóház nagy többséggel Pitt mellett nyilatkozott.

Világos, hogy midőn az ellenzék az öröködesi jog' alapjára fektette a' regensség' kérdését, 's midőn ez által mintegy rést nyitott a' ministeriumnak, a' népfelség', a' parlamenti jogok' pajzsa alá vonúlni a' vitában, — világos, hogy akkor olly valamit követelt el, mit politizai ügyetlenségnek szoktak nevezgetni. Eredménye a' Fox által felállított elv' népszerűtlensége volt, 's ennél fogva a' walesi herczeg a' felsőházban testvére által kinyilatkoztatta: hogy öröklött jogot nem követel magának. E' szerint

mindkét házban megismertetett az elv: hogy a' helyettes a' parlament által szabadon választatik.

Az iránt, hogy a' regensséggel a' walesi herczeg lenne megbizandó, — elejétől fogva mindnyájan megegyezvén, most már csak a' helyettes' hatalmának korlátozásáról volt szó. Pitt indítványozá, hogy „a' királyi hatalom ö felségének betegsége alatt, a' király' nevében és számára a' walesi herczeg által gyakoroltassék, 's hogy ez eljárhasson mind abban, miben a' király törvényesen eljárhat,“ következő kivételekkel: a) a' király' személyeirei felügyelés, a' király' háztartásának kormányzása, az udvar' minden tiszteinek és szolgálinak kinevezése és alkalmazása a' királynét fogja illetni; b) a' helyettes nem rendelkezhetik a' király' személyes vagy dolgi tulajdonaival; az általa kinevezett közhivatalnokok, mennyiben a' hivatal nem ollyas, melly törvény szerint élet' hosszára 's a' t. adatik: a' király által, ha egészségét visszanyerné, a' szükséghez képest ismét elmozdithatók; c) a' helyettes nem osztogathat peerségeket.

A' walesi herczeg levelet irt Pittnek (1789. janarius' 2án), mellyben kinyilatkoztatta, hogy ő a' felebb említett tételekben tervet lát gyengeségnek, rendetlenségnek és bizalmatlanságnak előidézésére a' közügyek' minden ágában, tervet a' királyi család' kötelékeinek felbontására, 's az udvarnak a' státustóli elkülönítésére, tervet a' kormánynak természetes és szokott támaszátóli megfosztására, mert megadja a' hatalmat: parancsolni, de elvonja a' jogot: megjutalmazni; mert megbizsa a' regenst a' kormány' komoly kötelességeivel, de megfosztja őt az eszközöktől, mellyek a' kormányt megszerettethetik a' közönséggel: — a' kegyelmek' osztogatásától. — Hasonló értelemben szólott Fox az alsóházban:

„Az igen tisztelt úr — úgy mond — négy év' lefolyása alatt negyvenkét peerséget osztogatott, pedig nem hallottam, hogy ez időben a' kormány' eljárása ellen szövetségzés létezett volna e' házban. Ez ország' nagy férfainak szívében, szerinte annyi szeretet van a' korona iránt, hogy

azon párttól, melyet ő küldött a' peerek' házába, nem kell tartani egyáltalában; de ha a' regens nevezné ki a' peereket, — ha teszem annyira pazar lenne e' megtiszteltetés körül, hogy az igen tisztelt úr' példájára negyvenkét peert teremtené: akkor olly ármány, olly összeesküvés forraltathatnék, mely a' király' biztosságát veszedelmezthetné! A' korona iránti szeretet megszűnik, ha regens oszlogatja a' kegyelmet! Az előjog ártatlan egy jószág, ha az igen tisztelt úr' pártfogása alatt gyakoroltatik; de veszedelmessé válik, mihelyest a' koronaörökös' kezébe adjuk! Hasonló nyomatékú azon okoskodásuk is, mely a' királyné' hatalmába adja a' háztartást. Szerintök a' királyné' kezeiben ügyefogyott, gyenge és tehetetlen valaminek mutatkozik az egész, ha politicalai czélokra fordítatik, 's a' helyettes' kormányát semmiben sem akadályozhatja; de mihelyest a' helyettes' kezeibe adatik: a' király, egészségének helyreállása után is távol tartatnék az országlástól! Mind ezen különösségek megfeythetők, ha tudjuk, miszerint szándékuk, — bár mi mesterségesen palástolják czélzatukat — azon alávaló és botrányos hírt terjesztteni 's elhitetni az emberekkel, hogy az anya és a' fiú között szakadás történhetnék Én nem fejezhetem ki eléggé éles szavakkal, mennyire iszonyodom e' tervtől; és még is kénytelen vagyok vallást tenni, hogy ármányukat mesterileg szőtték a' czél' elérésére, — mert az emberi érzelmek' természetén alapúl, azon: hogy ambár jóra való emberekben megvan a' hajlam az egyetértés felé: az egymással versenyző személyek mégis, bár mi közel viszonyban álljanak vér, kötelesség és hajlam szerint egymáshoz, hatalmukat féltő vágytársak' helyzetébe jönnek szükségkép' kisebb vagy nagyobb mértékben. Gyakran tapasztaljuk, hogy a' versenyzés a' legtisztább 's leggyengédebb érzelmek' lételét is veszedelmezteti; hogy néha a' legbensőbb viszonyokat is felbontja; — 's valóban maximául szolgálhat: miszerint semmi sem jellemzi olly annyira a' nemes és dicső lelket, mint: versenyzés-közben is féltékenység nélkül maradni. Mennyi feleletre nyomja ennél fogva azon személyeket, kik az emberi természet' ezen gyengeségének teljes tudalmával eléggé gonoszok és könnyelműek olly szabályhoz nyúlni, mely bajba ejtheti a' birodalmat! Bizom Istenbe, hogy megelőztetni fognak e' szándékban! Azon lángoló szeretetbe és nemes érzelmekbe bizom, melyek az illetők' szíveiket lelkesítik; 's én reménylem, hogy semmiféle ármány, bármi alávaló legyen az különben, 's hogy semmi bármi émélygős tanács nem leszen képes, kebeleikben előlni azon érzelmeket, melyekkel ők mindketten tartoznak a' hazának . . .“

A' beszéd' végéből láthatni, hogy Fox már nem remélt többséget. 'S csakugyan 229 szavazat 159-nek ellenében, a' felelbbi indítványt módosítás nélkül fogadván el, határozá egyszersemind : miszerint külön tanács léssen választandó, melly a' királynénak az udvar' ügyei' elintézésénél segédére leend, 's mellynek joga legyen, időről időre eskü alatt kihallgattatni az orvosokat és másokat a' király' egészségi állapotára nézve.

Ezen bill a' felsőház által is elfogadtatott, ötvenöt peer' (közök a' yorki és cumberlandi hercegek) ellenmondásának daczára. Még csak az volt hátra : mi módon fog a' bill a' szükséges sanctioval elláttatni, hogy törvénynyé válhassék ; — 's e' kérdés, angol törvénytudók' kezében csaknem megfejthetlenné mutatkozott, — hiszen épen annak aláírása kívántatott volna, kinek aláírása, mert örült volt, nem birt érvényességgel ; — még csak ez volt 'hátra, mondom, midőn a' királynak egészsége rögtön helyre állván, minden nehézség, 's az intézkedés' szüksége is megszűnt.

E' szerint Pitt diadalmasan bontakozott ki a' legnagyobb veszélyből, melly ministerialis állását fenyegeté vala, 's nép és fejedlem egyiránt helyesnek találták eljárását. Igaz, geniusán kívül része volt a' szerencsének is a' sükerben. Mert ha a' király egészségét vissza nem nyeri : a' helyettes nemcsak más kezekre fogta volna bízhatni a' kormányt, hanem még valóságos közjogi botrány is történik. A' Dublinban székelő irlandi parliament t. i. a' Pitt által kikötött megszorítások nélkül határozá a' walesi herceget Irland' regensségével felruháztatni, mi Nagybritannia és Irland' közkormányában szakadást fogott volna előidézni. De midőn az illető küldöttség Londonba érkezett, hogy a' herceget az irlandi parliament' határozatáról értesítse, III-dik György egészségét már visszanyerte, 's így az egésznek eredménye csak az volt, hogy Pitt mind inkább meggyőződött az unio' szükséges voltáról.

Ez időbe esik a' Notkaöbölnek megszerzése Éjszakamerikában, 's a' ministerium' folytonos ügyködése Katalin orosz császárnéval

a' végett, hogy a' törökök azon határszéli helyek' birtokába helyeztessenek vissza, melyeket a' lefolyt háborúban elvesztettek volt. Az aldunai tartományok' jelen sorsa lebeghetett Pittnek jósszeme előtt. Potemkin' epigraphája: „ez az út viszen Konstantinápoly felé“ újabb commentárt nyert, melyet a' legeggyűgyűebb is megérthetett volna.

'S most elérkeztünk a' francia forradalomig. Eddig bőven tárgyaltuk Pitt' ministeriumának eseményeit: most rövidebbek fogunk lenni. Nemcsak azért, mert részletesb tárgyalás bennünket az életírás' mezejéről a' történetírására vezetne át, de azért is, mert szemünkben tanuságosbak a' lefolyt évek; ezen alapúl Pitt' státusférfiúi nagysága, az utóbbiakon csak hírhedsége. Eddig a' legnagyobb részvétellel kísértük őt, meleg rokonszenvvel tárgyalva eljárását. Pitt' atyja nem volt whig és nem volt tory, — ő nagy pillanatokban az öszves nép' embere volt. Pitt szinte nem volt whig és nem volt tory, — ő reformer volt. Midőn a' toryk körülötte sereglettek: nem taszította őket vissza, hanem eszközül használta; 's hogy ők tértek át hozzá, nem ő hozzájuk, azt ministeriumának öszves működése 1792-ig midőn a' ministerium még Foxxal szavazott a' sajtóügyi törvénykezésre nézve, fényesen tanusította. Geniusának szüksége volt a' szabadságra, mint ennek ő reá, 's így hogy' ne értették volna egymást. Ő nem birt azon philanthropiai hévvel, melly Foxot minden elnyomott ügy' védőjévé tette, melly mint lánglélek tünt fel Fox' beszédeiben, mint szeretetre méltó, gyermekded igénytelenség magános viseletében. Ezzel Pitt nem birt. Benne több volt az angol önösség, ha mindjárt jóval szelídebb adagban — mit felebb is láttunk — mint atyjában; de ez önösségen túl, megvolt benne a' legnagyobb mértékben az angol alkotmányosság' ösztönszerű érzete, 's ennél fogva a' hatalom' birtoka nem ölte el benne a' szabadság' cultusát, csak hogy ez a' ministerium' padján szükségkép nem az ellenzék' formáiban nyilatkozott. Pittnek öszves tehetségei azonképen mint szónoklata inkább azon tulajdonokkal birtak, mellyek a' hatalom' emberében kívántatnak

meg: Foxot jellemének iránya, 's mind az, mi őt nagygyá és dicsővé tette, az ellenzék' élére szőlította, mint természetes helyzetébe. Ez értelemben mondathatott emez a' szabadság' emberének, 's amaz ellentétül inkább a' hataloménak; mert különben ez utóbbi épen olly távol állott a' despotismustól, mint Fox maga.

De ismétlem, elérkeztünk a' francia forradalomhoz, azon eseményekhez, melyek annyi kebelben megingadoztatták a' szabadság' hitét, 's melyeket az angol státusférfit természetes még nemzeti, azaz: felsőbbségét féltő ellenséges szempontból is tekintett.

Nevezetes tünemény, hogy a' francia forradalom' kicsapongásainak láttára nem csak a' költői egyéniségek, mint Alfieri, Schiller 's a' t. idegenséggel fordultak el azon színhelytől, melyet elragadtatással üdvözöltek csak imént: hanem hogy a' legjelesebb publicisták közül is számosan igazságtalanokká lettek még a' gazdagrétegü alapot képző, 's a' milly jótékony olly nagy-szerű elemek iránt is. Midőn annyi — a' forradalom által elesügesztett szabadelműeket látunk: akkor a' történeti perspectíva' hibáiban kell keresnünk az okot, olly hibákban, melyek a' közel szemlélővel néha az egyes sziklaktól nem látatják a' dúsan viruló mezőt, 's melyek ennél fogva tévedésbe hozzák a' legjobbakat is. Nevezetes példa e' tekintetben Canning. A' velem egykoruak, midőn az iskolák' padjairól első ízben kitekintettek az europai láthatárra, nemes lelkesedésre gyűltak Canning iránt, 's benne a' haladás', a' szabadság' eszméinek képviselőjét látták. 'S csakugyan tagadhatlan, hogy ő 1827-ben a' lenyűgözött eszméknek szolgált organumul, 's hogy meleg rokonszenvvel viseltetett a' haladás' ügye iránt. Pedig ő a' torynak kikiáltott Canning volt, ugyanazon férfiú, ki 1793-tól fogva, a' parlamentbe lépése óta Pitt' haláláig, a' francia forradalom' valamennyi nyilatkozásainak eskütt ellensége volt; ugyanazon férfiú, ki 1812-ben kinyilatkoztatá a' liverpooli választóknak: hogy Pittnek emléke fogja őt ezentúl is vezetni, hogy a' fennforgó kérdésekre

azon elveket fogja alkalmazni, melyeket Pittől tanult, melyeket Pittől öröklött; ugyanazon férfiú, ki 1815-ig minden erejével munkás volt a' forradalom' épületének lerontásán. Honnan van az tehát, hogy Canningra 1827-ben meg' úgy tekinthettek a' népek, mint apostolukra, mint azon eszmék' képviselőjére, melyeknek annyi éveken keresztül ellene volt? — Onnan egy részről: mert pályájának kezdetén a' szabadság' kinövéseit, pályájának végén a' donmigueli despotismus' szörnyetegét látta; 's más részről onnan: mert előbb a' Nagybritanniával versenyző Franciaországról volt szó, utóbb Spanyolországról, Portugalról 's a' délamerikai szabad státusokról, melyeket Albion bizvást hatalmasoknak és boldogoknak, tehát szabadoknak ohajthatott, mert nem volt ok, hogy felsőbbiségtől tartson.

Mind ez Pittre is alkalmaztatható; 's én mindig pszichológiai igazságot láttam Macaulaynek azon észrevételében: hogy Pitt, ki a' francia forradalom' kezdetétől fogva, a' democratia' kicsapongásainak következtetésében a' parlamenti reform' sürgetésével felhagyott, 's ki mások' indítványait e' tárgyban a' fennforgó körülmények között elmellőzendőknek nyilatkoztatta: 1832ben minden bizonynyal eltökélt reformer lett volna.

De térjünk által az okoskodások' mezejéről a' tényekére, melyeket lehető rövidséggel fogunk érinteni, mert, mint már mondtuk volt, oly irányt adtak azon férfiúnak, kiről szólunk, mely velünk pályájának ezen szakát nagyszerűnek láttatja, de tanúságosnak nem igen. „A' szárazföldön coalitiót coalitio után alakítani, — így ír Brougham —, ezeket milliókkal és milliókkal megajándékozni, 's tömérdek kölcsönökkel támogatni, míg mind ezen hatalmasságok vagy tönkre jutottak, vagy épen Franciaország' szövetségeseivé lettek, — mind ebben nem nagy politica rejlik.“ — Úgy van, kétségkívül; Pittnek legfelebb az szolgálhat mentségül, hogy sokáig ellenezte e' politicát. Midőn az angol forradalmi egyesület rokonszenvét a' francia alkotó gyűlés' irányával kinyilatkoztatta: a' whigeknek nagy része, kik — hogy egy francia doctrinair minister' szavaival éljünk — a' szabadságot csak

a' nemesség' előjogaival, öröklött pairségekkel, a' békebíráknak csaknem földesúri tekintélyével, a' régi családok' földbirtoklási monopoliumával, az idősbség' jogával, 's végre státusegyházzal és a' disszenterek' törvényes jognélküliségével képzelhették magoknak, — annak félreismerhetlen jeleit adták, hogy egy új torypárt' képében szeretnének a' ministerium körül seregleni; de Pitt még ekkor is mindenek felett Oroszországra kívánta fordítani a' parlament' figyelmét, 's az első szövetséghez, melly a' continensen Franciaország ellen alakult, nem csatlakozott. De midőn a' francia convent minden népeket, kik kormányaik ellen fegyvert akarnak fogni, a' francia nemzet' pártfogásáról biztosított, 's midőn 1793. januarius' 21-én XVI-dik Lajos a' vérpadon meghalt: Pitt Franciaország' érdekeit a' forradalmi elvekkel, 's Angliának ügyét a' statusquo' fenntartásával ugyanazonítván, a' rendes diplomatiái közlekedést Franciaországgal megszüntette, 's pár nap mulva Anglia és Franciaország között kezdetét vette a' háboru, mellynek Pitt lelke' és hazája' öszves kincseit feláldozta, mellynek vitelére fél Europa' kormányait és hadi seregeit összecsoдította, melly az 1796ban közbenjött rövid szünet' kivételével 1801-ig tartott, midőn Pitt a' ministeriumból kilépett, 's melly egyetlenegy eredményül — természetesen csak Angliát mi illeti — tömérdek adósságokkal terhelte a' közkinctárt. Az a' Pitt, ki főfő dicsőségének tartotta, hogy a' birodalmat a' deficit' örvényéből kirántotta, ki a' nemzet' jövedelmeinek öregbitését évről évre szerette bejelenteni az alsóháznak, kit 1783-ban kísértetként üldözött a' státusnak kétszáz negyven millio font sterlingre ment adóssága, 's ki ennél fogva mindent elkövetett, hogy e' terhet a' nemzet' izmairól leemelhesse, — ezer, és nem tudom hány száz millióra növeszté a' birodalom' adósságát, hogy Franciaországot régi határai közé szorítsa. 'S mind hijába. Az erő' és lelkesedés' azon csodáit, mellyeket a' francia seregek míveltek, Pitt sem láthatta előre; ő a' gyengeségre számolt, mellynek a' forradalmi láz után be kellend következni, ő a' finanziaák' közbukásából a' birodalom' közel tehetetlenségét jósolta: 's a' belsejében vérző,

vonagló Franciaország tizennégy sereget indított útnak, kik győzelmekkel feleltek ó Europa' státusférfiainak prognosticonára. — Ismétlem, én nem vagyok bámulója azon politicának, melyet Anglia Franciaország' irányában kifejlesztett; én nem hiszem, hogy Angliának érdekei ezen életrehalálrai harczot szükségessé tették volna. A' tapasztalás több ízben kézzelfoghatólag bebizonyította, hogy azon politicai szűkkeblűség, mely egyik nemzet' hatalmát csak a' másinak elnyomásából következteti: veszedelem nélkül emberiebb, nemesebb elveknek engedhet helyet, — azon feltétel alatt természetesen, hogy a' kormánynál ne száz évvel azelőtt felhúzott erőmű, hanem férfiú álljon, ki a' világesemények' tengerében az idő' hullámzásait megértve, ezeket új új csatornákul használja a' cél felé. — De Pittnek eljárása a' felebbiekből magyarázható levén, nem szükséges, abban törekvést a' hatalom' monopoliumára, vagy egyenes összeesküvést Franciaország' létele ellen látni. Nincsen olly neme az erkölcsi elvetemedettségnak — az orgyilkosságot sem véve ki, — melyet a' convent Pitt' politicájának fenekén nem látott volna. Innen van az, hogy a' convent őt ünnepélyesen az emberi nem' ellenségének nyilatkoztatta, 's hogy kebelében indítvány tétetett, miszerint Pittet mindenki büntetlenül meggyilkolhassa! — A' szenvedelmek által felcsigázott képzelődés' tükörében a' phantom azonképen tükrödzik vissza, mint a' valóság: de a' nyugalom' pillanataiban ezt megkülönböztetjük amattól. Fox kétségtelenül igen gyarló embert látott ellenében, számtalanul vádolta őt, hogy nyiltan és kéz alatt nem szűnik meg a' háború' tüzét gyújtani Franciaország' ellen: de midőn az amiensi békekötés után Párisban mulatozott, 's midőn Napoleon a' Pitt által fizetett orgyilkosokról beszélt, Fox ezt mondá neki sajátságos angol-francia idiotismussal: „ôtez vous cela de votre tête“ (vegye ki ön ezt fejéből, azaz: ne adjon illyesminek hitelt), 's ezt mondjuk mi is azoknak, kik a' mult század' végtizedének történeteit az akkori újságíró' pártprizmáján keresztül tekintik. Elég nagy szörnyetegek azon előítéletek, melyekre Pitt gyászos tévedésé-

ben támaszkodott, semmi szükség még újakat is teremtenünk magunknak.

Mi az időközben hozott szabályokat illeti, melyeknél fogva a' külföldiek rendőrségi tekintetben szigorúbb felvigyázás alá helyeztettek, a' habeas corpus-törvény felfüggesztetett, 's a' gyülekezési jog, való hogy meg nem szorított, de még is némi ellenörködés alá helyeztetett, — ezek a' fenforgó viszonyok között törvényesen hozathattak ugyan, de épen azon körülmény, hogy a' két utolsó szükségesnek találtatott: bevallása olly politicának, mely a' bizodalmat megingadoztatá a' nép' szívében. — E' rendszabásoktól örömmel fordulunk azon törvényhez, mely Nagybritannia és Irland között 1800-ban kimondotta az uniót. Mi a' lord Lindhurstok' beszédeiben, kik az irlandiakat fajra, nyelvre, vallásra idegeneknek mondták, mindig árulást és örültséget láttunk; de más oldalról azt hisszük: hogy az unio Angliának és Irlandnak szükséges, 's az utóbbinak talán még hasznosabb, mint annak; — a' jogok' tökéletes egyenlőségén alapuló uniót értjük, természetesen nem a' status quo-nak beczövekelésével eszközöltet. De erről másutt lesz alkalmunk bővebben szólni.

Az amiensi békekötés' felbomlása után, midőn Napoleon Boulogneból berohanással fenyegette Angliát: Pitt, ki 1801ben, mint ő állítá, annálfogva lépett ki a' ministeriumból, mert a' király a' catholicusok' emancipatióját ellenezte; 's mint Fox és társai hitték, azon oknál fogva: mert az ország béke után sovárgott, 's mert a' marengoi csata szétporlasztá az öszves coalitiót, — ekkor, mondom, Pitt újra megragadá a' kormányt, 's nyomban új coalitiót alakított Francziországgal ellen. A' tráfalgari nap, Nelson' győzelme a' franczia és spanyol hajósereg felett magas reményekkel töltötték el őt, de az austerlitz csata véget vetett coalitionnak és Pitt' napjainak egyiránt. A' husz évi hatalom' élete, melyet semmi élvezet fel nem derített, a' szakadatlan küzdés eszméjével és embeerekkel egyiránt, az ellenzékkel, az udvarral 's magával a' fejdelemmel, ki nem egy ízben Pittnek' zsarnoki makacssága ellen panaszkodott; annyi nagyszerű mindennemű gazság' tapasztalása,

mellynek szemlélete egyik közel rokonát, az atyjától Pitthez menekült lady Stanhopeot élte' hosszúra örüllté tette, — mindez, testi bajokkal egyesülve, annyira felemésztette öszves erejét, hogy Napoleon' 1805-diki hadviselésének hírére, panasz nélkül mint élt, sirba dőlt. — Meghalt 1806-ban, életének negyvenhetedik évében, székfoglalásának az alsóházban épen huszonötödik évfordulati napján, januárius' 23án. Rokonait végintézetében a' nemzet' kegyébe ajánlotta; mert Pitt, a' birodalomnak első minis-tere, ki Napoleon' vallomása szerint kezében tartotta az öszves európai politicit, ki száz és száz milliókat osztogatott a' külső hatalmasságoknak, kinek a' hatalmon kívül, úgy szólván, szükségsei sem voltak, ki nem költött, nem pazarlott semmire, — szegénységben halt meg. A' nemzet kifizette adósságait, 's a' nagy férfiú' maradványait westminsteri pantheonába temettette. — A' státüsferfiú' érdemeinek igazságos mérlegét műveiben találja fel mindenki, ezek felett külön mindenikünk külön ítéletet hozhat, de a' szónok' dicsőségének nagyobb része hagyományképen szállítatik az utókorra, melly a' szónok' egykorúinak véleményét nem annyira megbírálni, mint elfogadni 's megmagyarázni tartozik. Pittnek beszédei is azonképen mint Foxéi, néhány kivétellel, csak gyenge másolatokban maradtak reánk, 's leghíresebb beszéde, az, mellyet 1803. május' 23án mondott, — minthogy ez nap' történetből valamennyi reporter kiszorúlt a' karzatról — még csak fel sem jegyeztetett. De ha bár szóról szóra birnók is az angol szónoklat' ezen athletáinak műveiket: még akkor is állanak mindegyikökre nézve Cicero' szavai: quanto magis admiraremini, si audissetis ipsum!

Bérekesztésül ideiktatjuk kivonatban Brougham' ítéletét Pitt-ről mint szónokról:

Pitt — így ír az illetékes műbíró — az elsőrendbeli szónokok közé tartozott. Ő rendkívül fukar volt a' szónoklat' czifráira nézve, képet vagy képes kitévelt csak annyit használt, mennyit az antik józanság' példányaiban is találhatni; stylusa nem volt változatos, előadásában kevés volt a' kellem, és még is alig

emelkedett fel székéről, 's már is magával ragadta a' hallgatót, 's addig feszítette, addig lánczolta le ennek figyelmét, míg neki tetszett. 'S ha már megszűnt szólni, úgy rémlett a' hallgató előtt, mintha még mindegyre szólana, mintha még mindig hallaná őt. Ezen varázshatás beszédének szakadatlan folyama által idéztetett elő, melly soha pillanatnyi kétségbe vagy zavarba nem ejté a' hallgatókat. De ezen beszédkésztség nem a' fecsegés' pörgőségében állott, melly a' szónoknak nem kerül munkába, de melly annál nehezebb feladássá válik a' hallgatóra nézve. Ezen varázshatás előidézett továbbá a' rendezés' világossága által, melly a' legbonyolodottabb tárgy' mindenik részét kellő fénybe helyezé, azon szigorú eszmelánczolat és egészséges érzelem által, melylyekbe a' beszéd' anyaga foglalva volt, — 's előidézett végre a' fellengős előadás, a' legzengzetesebb hangnak telje és mélysége, 's külsőjének változatlan méltósága által, melly folytonosan arra emlékezteté a' hallgatót, hogy ő a' státus' kormányzója és vezére előtt áll. Ezen alapult beszédének hatása, melly csekélyebb ügyeknél épen oly bizonyosan mutatkozott, mint midőn a' fontosabbaknál egy nagyszerű tárgy' magasságára emelkedett, vagy valamelly személy ellen éles gúnyt szórt, mihez oly nagy mértékben értett 's mit oly bővségesen gyakorlott. De még ez esetben is együvé illett minden, 's bár mennyire háborodott fel, soha sem mondott olyvalamit, mi az egésznek fennséges alkatahoz nem illett, vagy a' végig hullámlzó árnak fényét megzavarhatta volna. A' hallgatónak egész lelki ereje felolvadt e' benyomásban, 's ilyenkor a' legparányiabb gáncsnak sem adtunk helyet. Nyugalmasabb meggondolás után azonban hibák és tökéletlenségek is tűntek fel. Bizonyos egyformaság vonult végig tárgyaláson és előadáson, 's még a' kedves hang is, melly oly húzamos ideig nem érezteté e' hibát, csaknem minden változatosság nélkülűnek mutatkozott. Minden ugyanazonkép mondatott, mintha valamennyi eszméit tökéletesen hasonlatos, csak nagyságra különböző formákba öntötte volna. Stylusára, azon kitűnő ügyességre vonatkozólag, melylyel mondatait kezelte, 's mely-

lyel fontos dolgokat látszott bevallani, midőn gondolatainak legnagyobb részét szépen magába zárta, — azt mondá egy nap' Windham: hogy Pitt képes volna egy trónbeszédet rögtönözni. Szaválása csodálatra méltó volt, magából a' beszéd' tartalmából kiváló, 's a' beszédet magába göngyölítő; a' szaválás nála épen olly kevésbé választhatott külön a' tartalomtól, mint a' hév nem az izzó ércztől. De mind ezen előnyök mellett feltűnik egy hiány, az: hogy a' szónokról ritkán feledkezett meg a' hallgató, hogy a' mű megett nem tűnt el a' művész. Ő komolyan szólott, 's egészen őszintének látszott; ő meg volt indulva, azonképen mint a' hallgatókat akarta megindítani, 's ezek követték őt, 's megfeledkeztek maguk-ról, de nem igen feledkezhetek meg róla; 's midőn a' hallgató magát áthatva érezte beszédének hevétől, midőn ennyi művészet' láttára mintegy megkövülve ült ott bámulatában: egyszersmind művészeti előadás' színében tűnt fel előtte az egész, — 's a' vég hatás elmaradt.

Beszédei között az 1803ban május' 23án mondott 's már felebb idézett, hévre és indulatosságra minden egyéb előadásait maga megett hagyta, 's Fox oda nyilatkozott válaszában: „hogy e' beszédet a' régiség' szónokai is csodálták 's talán irigylették volna.“ A' vég félóra, azt mondják, szakadatlan folyama volt a' legfennségesebb pathosnak. A' rabszolgakereskedésről 1792-ben mondottat minden műbíró Pitt' geniusának legjelesebb művei közé sorozza; ez alkalommal a' legmélyebb pathossal, a' legélénkebb phantasiával, 's a' legélesebb elmeéllel, még rendkívül izgatott előadás is párosult. Mint hatott legyen Sheridanre, már felebb említettük; de Fox' arcán is a' beszédnek egész folyamata alatt látható volt a' hatás, 's Windham haza ment elmerülve bámulatában az emberi szónoklatnak addig előtte ismeretlen hatalma felett.

A' beszéd, — a' magyar olvasó előtt ismeretlen részleteéseket tárgyazó első rész' elmellőzésével — itt következik:

... Bocsánatot kérek, hogy illy hosszadalmasan tárgyaltam az indítvány' hasznos voltát, 's azt, hogy milly módon fog Nyúgot-Indiára hatni De most, uram, Afrikához érek. Ez az alap, mellyen álllok, 's épen itt nem alkalmazták az én igen tisztelt barátaim elveiket egész terjedelmökben. Miért kell eltörölni a' rabszolgakereskedést? Azért, mert orvosolhatlan igazságtalanság. Innen láthatni, mennyivel erősb ok szól a' közvetlen, mint a' fokonszintű eltörlés mellett. Nem gyengítik, nem áldozzák e fel igen tisztelt barátaim a' rabszolgakereskedés' igazságtalanságából merített önnön okaikat, ha megengedik, hogy csak egy órával tovább állhasson még fenn ezen kereskedés? Ha ezt végre el kell törölni, mert igazságtalan, miért ne töröltetnék el most mindjárt? Miért tűrnők, hogy csak egy órával maradhasson fenn tovább az igazságtalanság? — Abból, mit az e' házon kívüli véleményről hallok, világos: hogy igazságtalanságáról közös a' meggyőződés; 's én tartok tőle, miszerint többen ép' ezen meggyőződésből azt következtették: hogy a' rabszolgakereskedés kezdetét sem vehette volna némi erős és ellentállhatlan szükség nélkül. De én megmutattam, hogy ezen szükség, — ha találkoztak, kik ezelőtt illetén szükség' lételetét képzeltek magoknak, most már senki által sem képzeltehetik létezőnek. Ezen hivatkozás a' vélt, 's úgy hiszem, épen az igazságtalanság' körülményénél fogva vélt szükségre, okozá vala, hogy az emberek mintegy megnyugodtak benne. Az emberek hajlandók voltak, ezt azon szükséges roszak közé sorozni, mellyekről felteszszük, hogy osztályrészüln jutottak az embereknek, 's hogy kiválólag ez vagy amaz országot, ez vagy amaz egyént sújtják; megengedvén ezt azon Lény, mellynek útjai ismeretlenek előttünk, 's mellynek czélzatait, úgy hiszszük, nem kell nyomozgatnunk. A' rosznak eredete valóban olly tárgy, mellyet nem kell vizsgálni. De midőn a' kérdéses rosz olly erkölcsi rosz, mellyet az ember kinyomozhat, 's midőn ezen erkölcsi rosz minnen magunkból eredett: akkor ne képzeljük magunknak, hogy lelkiismereteinket, a' kérdés' elmellőzésének ezen általános, hogy ne mondjam, vallástalan és istentelen módja által megnyugtathatjuk. Ha elmélkedni akarunk e' tárgyról, úgy fogjuk találni, miszerint minden szükséges rosz feltételezi, hogy valamelly más és nagyobb rosz érne bennünket, ha amaz elmozdíthatnánk; szeretném tudni ennélfogva, mi lehet azon nagyobb rosz, mellyről mondathatnánk, hogy felülhaladja a' kérdésben levőt? — Én minden roszak között, mellyek valaha léteztek, nem ismerem — én nem képzelhetek magamnak mint létezőt olly roszat, mi szörnyebb lehessen annál, melly évenként hetven, nyolczvan ezer embert szakít el szülőföldjétől a'

legmiveltebb 's a' föld' legfelvilágosodottabb részében lakó nemzetek' szövetkezése által, 's különösen azon nemzet' törvényeinek pajzsa alatt, melly nemzet a' legszabadabbnak 's legboldogabbnak mondja magát mindnyájuk között. Még akkor is, ha bizonyíthatnák, hogy ezen nyomorú lények egy sereg büntettet követtek el, mielőtt átlatok elragadtatnak, — pedig ennek bizonyítására egyetlenegy példa sem hozhatik fel, — kellene e még ezen esetben is magunkra vennünk a' hóhér' tisztét? 'S ha annyira lealacsonúlhatnánk, van e jogunk felvállalni a' tisztet, mi előtt tökéletesen bizonyíthatott, hogy ők gonosztevők?

De ha mi jóval tovább megyünk még, — ha minnenmagunk hívjuk fel őket, hogy embertársaikat adják el nekünk : akkor bizonyosak lehetünk benne: ők gondoskodni fognak, hogy minden módon, rablás', pusztítás', igazságtalan hadviselés' és ítélthozás' útján, az által hogy Afrikát vérontás' és nyomorúság' színhelyévé teszik, annyi áldozatokkal szolgálhassanak nekünk, mennyit egyre növekedő szükségünk követelnek. 'S kétkedhetünk e még elhatározni: ha az afrikai háborúk az ő háborúik e vagy a' mieink? Azon fegyverek, mik Cameroon folyón a' kereskedő' kezébe adattak, 's mik módot nyújtottak néki, hogy keresetét folytathassa, 'a' mi fegyvereink voltak; és én úgy nem kétlem, hogy azon fegyverek, mellyek az afrikaiak' kezébe nyújtva, egyetemi háborút, pusztítást segítenek elő, britt fegyverek : mint a' hogy nem kétkedhetem róla amaz egyes esetben.

Én megmutattam, mi roppant ezen rossz, feltéve bár, hogy csak elmarasztottakat és hadi foglyokat vásárlunk. De induljunk ki más szempontból, abból, honnan a' velem szemközt ülő tisztelt urak indulnak ki, — 's ekkor mint áll ez ügy? Gondoljuk meg, — nyolczvan ezer személy elragadtatik hazájából, nem tudom milly eszközök által! vétkeknek mondott tettekért! könnyű vagy csekélyebb hibákért, adósságért talán, 'a' büvölés' büntetteért! vagy ezer egyéb gyenge és botrányos ürügy alatt! 's adjunk még hozzá annyi csalást és rablást, annyi gazságot és hitszegést, mellyek a' rabszolgakereskedést ellátják! Gondolkozunk ezen nyolczvanezer személyről, kik évenként elragadtatnak! — Ebben valami olly iszonyatos van, mi a' képzelődés' minden határait túlhaladja. Engedjük meg, hogy Afrikában találhatni törvényszékhez hasonló intézkedéseket; de mennyi alacsonság, mennyi póriasság kíváztatik ahhoz, hogy mi magunkra vállaljuk ezen pártos, kegyetlen és gaz ítéleteknek végrehajtását, mintha előttünk is idegen volna a' vallás' minden eszméje, idegenek az igazság' első elemei! De, mondják, azon ország némileg polgárosított, 's polgárosítotott általunk. Mondják, némi tudomásuk van az

igazság' elveiről. — Mit uram, ők tőlünk tanulták az igazság' elveit? Mi hoztuk reájok a' polgárisodást! Vagy igen, közlekedésünk velök elégséges, hogy őket beavassa az egymást-megrontás' tudományába, 's hogy ahhoz eszközöket nyújtson nekik! Mi éppen annyit juttatunk nekik az igazság' formáiból, hogy képesekké legyenek, a' legborzasztóbb gonoszítottak' elkövetésének egyéb módjaihoz még a' törvényes elmarasztás' ürügyét is hozzáadni! Mi éppen annyit juttatunk nekik az európai ismeretekből, hogy képesek legyenek Afrikát minél sikeresebben feldult vadonná átváltoztatni! Nehány bizonyosság azt állítja, hogy az afrikaiak hajlandósággal viseltetnek a' játék iránt, 's hogy ennél fogva eladják még feleségeiket és gyermekeiket is, 's végre önmagokat. Ezek hát a' rabszolgaság' törvényes forrásai? Azt mondjuk e, hogy ez uton becsületes jogot nyerünk e' nép' munkájának kisajtolására? Azt követelhetjük e, hogy jogunk van távol vidékekre hurczolni oly embereket, kikről semmit sem tudunk hiteles nyomozás' útján, 's kikről ezer okunk van feltenni, hogy azok, kik őket nekünk eladják, arra nincsenek jogosítva? — De a' baj itt még meg nem áll. Érzem, hogy most nincsen időm, mind azon észrevételeket tennem, mellyeket a' szőnyegen levő tárgy érdemel, 's felhagyok a' kísérlettel e' rendszer' borzasztó következményeinek csak felét is előszámlálni. Nem gondolnak önök a' végromlással és nyomorúsággal, melly annyi egyéb, Afrikában visszamaradó egyént annál fogva ér, mert a' népek' myriádjai ragadtatnak el innen? Nem gondolnak önök az elrablottaknak honn maradtott családjaikkal? nem a' szétzaggatott viszonyokkal? nem a' széttépett barátságokkal, hajlandóságokkal és rokonságokkal? Nem gondolnak önök az innen eredő nyomorúságokkal, mellyek ivadékról ivadékra szállanak? Nem azzal, hogy ők megfosztatnak azon boldogságtól, mellyben a' polgárisodás' honosítása 's erkölcsi és elmebeli tökélyesbítés által részesíthetnének? — Hiszen önök visszatartóztatják tőlök a' boldogságot mindaddig, míg a' rabszolgakereskedést engedik folytatni. Mit tudnak önök Afrika' belállapotáról? Önök e' mivel és felvilágosodott országból kereskedést üznek odáig; de olyatén kereskedést, melly a' helyett hogy ismereteket terjesztene vagy gazdagságot, akadályul szolgált minden dicséretes törekvésnek. A' kényelmek' becsületes cseréje helyett, a' helyett hogy a' tökélyesbülés' eszközeit szállították volna ezen annyi miveltségnek örvendő országból hozzájuk: önök magokkal viszik azon ártalmas növényt, melly mindent szárít és fönnyaszt, mellynek árnyéka alatt soha sem fog ollyas valami virágzásnak eredni vagy gyökeret verni, mi Afrikának hasznára lehetne.

A' hajósok már olly régóta evezik körül e' világrészt, és mégis csak partjainak végszélével és hatáiraival ismerkedett meg eddiglen Európa: holott más országok, ugyanazon szélesség alatt, szerencsésb közlekedési rendszernél fogva, kölcsönösen jótékony kereskedés' áldásaiban részesültek. De ama' világrész' egész belsejéből önök mindedig saját kereskedési elveiknél fogva, teljesen kizárattak: önök Afrikának csak szegélyeit ismerik. 'S még itt is mérget árasztanak, melly ragályos hatását egyik végétől a' másikig ömleszti, melly kellő középig hat, megrontva minden részt, mellyhez ér. Önök ott felforgatják a' természet' egész rendét, önök a' természetes vadságok' egész seregét még súlyosbítják, 's indító okot nyújtanak minden élő embernek ama' világrészben, hogy a' kereskedés' neve és ürügye alatt folytonos erőszakot és árulást kövessen el szomszédja ellen.

E' szerint a' britt kereskedés' megvesztegetett volna boldogság helyett nyomorúsággal árasztott el egy egész világrészt. Mert félreértettük a' kereskedés' főfő elveit, mert hibás politicát követtünk, és mert megfedlekedtünk kötelességünkéről: rémséges kárba, — kevésbe múlt, hogy helyrepótolhatlannak nem mondtam — ejtettük a' földnek egy negyedét! Alkalmazzuk ezt a' jelen kérdésre. Hogy' fogjuk valaha helyrehozhatni e' bajt? Hogy' remélhetünk, ha ugyan még lehetséges, Istentől bocsánatot azon borzasztó szerencsétlenségekért, mellyeket elkövettünk, ha vonakodunk azon eszközökhöz nyúlni, miket a' gondviselés még fenntartott számunkra, hogy arczunkról törölhessük a' vétket és szégyent, melly azt borítja? Ha még ennyi kárpótlást sem akarunk nyújtani; ha tudva, mennyi nyomort okoztunk, még most sem akarunk megállani: mennyire fog még sulyosbúlni Nagybritanniának bűnössége! 's milly folt leszen e' tanácskozások' emléke örökkön örökké ez országnak történeteiben! Utóbbra halaszszuk e még most is ezen igazságtalanságok' helyrepótlását, az igazság' kiszolgáltatásának kezdetét? Vagy ne számláljuk e inkább a' napokat és órákat, mellyek még közbenjőnek, mellyek még halasztani fogják e' feladás' teljesülését? Gondoljuk meg, mi véghetlen tárgy fekszik előttünk, — olly tárgy e' nemzet' számára, mellyet célba vegen, 's mellyet reménye legyen most a' gondviselés' kegyelmével elérni! A' ház, úgy hiszem, forró örömmel fog velem együtt, minden halasztás nélkül, azon szabályok' felállításához látni, mellyek e' nagy célra szükségesek; és én bizonyos vagyok benne, hogy a' rabszolgakereskedés' közvetlen eltöröltetése: a' politicának, kötelességnek és igazságnak első, fő és elkerülhetlen lépése, mellyet az ország' törvényhózásától követel-

hetünk, ha ennek csakugyan szándéka, biztosítani azon nagyfontosságú tárgyakat, melyeket érintettem, 's melyeket célba venni, legszentebb kötelességünk.

Van azonban egy okoskodás, mely általános válaszul szolgál mindennemű sürgetéseinkre nézve, akár önök' eszéhez, akár önök' szívéhez és lelkismeretéhez szóljunk. Szükséges, hogy ezen veszedelmes ellenvetést elmozdítsam, mert ámbár világosan és egyszerűen ritkán hozatik fel: mégis igen nagy befolyásának tartom. A' rabszolgakereskedés, mondják, oly mély gyökeret vert Afrikában, hogy nevetéséges, annak kiirtásáról csak gondolkozni; és ezen kereskedés' Nagybritanniára eső részének eltöröltetése, kivált ha más hatalmasságok nem követik példáját, igen csekély szolgálatot tesz az ügynek. Szabadjon válaszul illy veszedelmes okoskodásra megjegyezni: miszerint csakugyan a' lehetőségig kell biztosoknak lennünk azon tételről, melyen ez alapúl, mielőtt reá építeni merünk, mielőtt kimondjuk, hogy azon baj, melynek előidézéséhez magunk is járulunk, gyógyíthatlan; 's mielőtt épen ez oknál fogva vonakodunk hozzájárulásunkat megvonni azon rendszertől, honnan a' baj származik. Önök nem bizonosok, azt mondják, valjon fognak e más nemzetek felhagyni e' kereskedéssel, ha önök elállanak tőle. Erre válaszolom: ha ezen kereskedés oly bűnös, minőnek állítatik, vagy ha csak egy ezredrészét foglalja magában azon bűnösségnek, melyet én és mások szorosabb vizsgálat után benne találunk: akkor mentsen Isten, hogy késsünk felhagyni e' gyalázatos kalmárkodással, még azon esetre is, ha más országok attól el nem állának! Mentsen Isten azonban, hogy elmulaszszuk, azon lenni öszves erőnkkel, miszerint más országokat is e' vérengző kereskedésseli felhagyásra bírjunk, melyre valószínűleg nagy mértékben minnen példánk által birattak! Mentsen Isten, hogy képesek legyünk kívánni, miszerint csak nekünk legyen részünk a' lemondás' dicsőségében, csak minket illessen ez egyedül!

Reszketek, ha meggondolom, hogy a' tisztelt urak ezen okoskodásra, ezen a' milly veszedelmes oly silány okoskodásra akarnak támaszkodni, melyről szó van. „Mi az emberiség' barátjai vagyunk, azt mondják. Nálunknál inkább senki sem buzgólkodhatik Afrikának jóléteért, — de a' francziák nem fogják eltörölni, a' hollandiak nem fogják eltörölni e' kereskedést. Mi ennél fogva várakozunk az eszélyesség' elvei szerint, míg ők hozzánk csatlakoznak, vagy míg ők példával mennek előttükbe.“

Hogymint fogjuk, uram, ezen iszonyú bajt valaha gyökeréből

kiirthatni, ha mindenik nemzet eszélyesen várakozik addiglan, míg az egész világ hozzájárulandott ez ügghöz? Szabadjon még azt is megjegyezmem, hogy Európában nincsen nemzet, mely egy oldalról olly annyira keveredett volna e' vétségbe, mint Nagybritannia, 's mely a' másíkról vonzóbb például szolgálna, ha elég férfiasággal fog bírni minden egyéb nemzetek' megelőzésével határozottan lemondani e' kereskedésről. De nem alkalmaztathatik e a' felebbi okoskodás ezerszer inkább épen megfordítva? Nem fognak e m á s nemzetek sokkal nagyobb joggal r á n k hivatkozni, mondván: „Miért törlenők el a' rabszolgakereskedést, ha Nagybritannia, azon birodalom, mely minden egyéb nemzetek felett részt vesz e' kereskedésben, ezt nem csak el nem törölte, hanem egyenesen megtagadta az eltörlést. — Nagybritannia megvizsgálta ez ügyet; természetét és következményeit tökéletesen kikutatta; számtalan bizonyságokat gyűjtött e' tárgy' mindenik ágára nézve; senátusa tanácskozott felette, — újra és újra tanácskozott, — 's mi az eredmény? Komolyan és ünnepélyesen elhatározta: hogy a' rabszolgakereskedés megerősítendő. Megerősíti legalább egy időre, — 's innen világos, hogy törvényhozói abban nem látnak rosztat. Nagybritannia ez által a' legeslegerősebb bizonyságot nyújtotta, hogy kétségtelenül jogos is tanácsos is, legalább bizonyos mértékben és bizonyos esetekben, e' kereskedés' további fennállását megengedni.“

Ezen okoskodásra hívjuk fel Europa' egyéb nemzeteit, ha újra vonakodunk véget vetni a' rabszolgakereskedésnek. 'S valóban a' helyett, hogy azt gondolnók, miszerint ez úton magunkat a' vétség' súlya alól felmentjük, 's az öszves bűnösséget ama' nemzetekre szállítjuk: jobb lesz hinnünk, hogy épen ez elvnel fogva felelősök leszünk mind a' magunk, mind az ökö' vétkeiért. Erős okunk van hinni, miszerint egyenesen tölünk függ, valjon fogják e más országok folytatni ezen vérengző kereskedést vagy nem. Különben is már elszalasztottunk egy évet, 's most midőn megújítatik a' kérdés, fokontinti eltörlést javasolnak, hogy elejét vegyék a' közvetlen megszüntetésnek. Tudom mi nehéz, régóta fennálló visszaéléseken túladni; 's ismeretes előttem az elhalasztás melletti okoskodásból felmerülő veszedelem olly bajoknál, melyek szörnyebbeknek tartatnak, mint sem hogy elviseltethessenek, ha öröklök' képében tűnnek fel. De ha más időszakot indítványozunk a' jelen helyett, ha valamelly feltételt kívánunk, ha valamelly eseményt akarunk bevárni, vagy ha vonakodunk az eljárástól, míg ezer kedvező körülmény egyesülendett, talán míg öszves Europa szövetezik velünk, (olly szövetezés, minőnek,

úgy hiszem, még soha sem volt helye valamely politikai vagy erkölcsi javítás' kezdetekor): akkor egymás után lefolynak az évek, és a' legiszonyosabb bajok orvoslás nélkül maradnak. Erre nézve bőséges példákat nyújt a' köz- és magánélet egyiránt. Áll ez a' személyes javulásra nézve is. Ha az utczára lépünk, megtörténhetik, hogy az első ember, kivel találkozunk, olly valaki: „vivendi recte qui prorogat horam.“ Várakozhatunk, halaszthatjuk a' folyamon való általszállást mindaddig, míg az lefolyt; de akkor örökön örökké várakozhatunk, mert a' folyam ömleni fog mind-egyre, a' nélkül hogy kimerítenék. Mindaddig nem fogunk közelebb jutni a' czélbavett tárgyhoz, míg azon egyetlenegy lépést nem tettük, melly bennünket hozzája vezet. Míg a' valóságos, az egyetlenegy gyógyszer nem alkalmaztatott, addig ne hizelkedjünk magunknak azzal, hogy komolyan szívünkre vettük a' bajt, mellyet megsíratni látszunk, 's ne azzal, hogy némi józansággal várhatni annak valóságos megszűnését.

Néha arra is történt hivatkozás, hogy van valami magoknak az afrikaiaknak jellemében és természetében, minélfogva ama' földrészben polgárisodáshoz csak aligalig lehet remény. „Tudva van — így szól Frazer úr tanuvallásában — hogy egy gyereket kivégeztek, mert nem akadt vevője.“ Ezen egyes történet a' tisztelt úr' szemében elégséges az afrikaiak' vadságának és a' rabszolgakereskedés' eltörlése' haszontalan voltának bém bizonyítására. De egy tisztelt barátom válaszul megjegyzé: hogy a' szóban levő fiú azelőtt három ízben megszökött urától, hogy ez a' divatozó szokáshoz képest mindannyiszor értékét tartozott lefizetni azoknak, kik a' szökevényt visszahozták, 's hogy részint haragból, mert annyiszor szökött volt el a' fiú, részint az említett költség' további ismétlésének kikerülésére, tökélt el magát az úr, hogy őt megölje. Így magyaráztatott meg ezen történet a' keresztvallatás' alkalmával. Ez, uram, a' legnevezetesebb körülmény az afrikai vadság' bém bizonyítására. — Megengedem, hogy ezen afrikai nem volt felvilágosodott ember, hogy valóságos barbár volt: de kérdem: mint fogott volna cselekedni egy polgárisodott és felvilágosodott nyúgotindiai ültetvényes hasonló esetben? Hadd idézzek egy törvényt, melly 1722-ben hozatott a' nyúgotindiai gyarmatokban, mellyre forgatásközben épen most akadtam, 's melly törvény szerint a' megszökés' vétsége, a' sziget' törvényhozósága, — ezen felvilágosodott törvényhozóság' komoly és elhatározott ítélete által, halállal büntetetik, és nem egyedül a' harmadik vétség' esetében, hanem mindjárt az első után. Ott áll: „ha valamely fekete vagy más rabszolga urát hat hónapra odahagyja; vagy ha valamely távol volt rabszolga ezen időnek leforgása

alatt vissza nem jő: mint hűtlen, halállal büntettetik.“ Van még egy más nyúgotindiai törvény, mellynél fogva mindenik fekete felfegyverkeztek feketetársai ellen, mert felhatalmaztatik a' szökevény rabszolgák' megöletésére, még jutalom' ígérete mellett is. Most hasonlitsa össze a' ház e' két esetet. Most kérdezzék meg önök magokmagoktól, melylyikében van több vadság? Gondolják meg csak parányi őszinteséggel és lelkességgel, ha lehetséges e a' nyomozásban foglalt tények' és bizonyítás nélküli vádak' alapján megegyezniök abban, hogy Afrika végkép távol tartassék a' polgárisodástól? ha lehetséges e arra szavazniök, hogy a' rabszolgakereskedésnek fenn kell állania azért, mert az afrikaiak javíthatlan barbárfajnak mutatkoztak?

Mind ennél fogva remélem, hogy ezentúl nem fogjuk emlegetni az afrikaiak' polgárisodásának erkölcsi lehetetlenségét, 's azt, hogy erősítsük meg addiglan a' rabszolgakereskedést, míg más nemzetek példát adandottak az eltörlésre. Azalatt, míg mi e' tárgy felett tanácskoztunk, egy nemzet, melly rendesen nem szokott első lenni a' politicában, 's melylyet végzéseinek mérész volta ki nem tüntet egyáltalában, fokonkint eltörlést határozott, — olly végzés, melly egyidőre még türvén a' rabszolgakereskedést, szerencsétlen példány volna utánzásra. Azt mondják, Franciaország magához ragadja a' kereskedés' ezen ágát, ha mi felhagyunk vele. Mit? Azt teszik fel önök, hogy Szentdomingo', ezen sziget' jelen állapotában, melly a' francia gyarmatok által megkivántatott valamennyi rabszolgák' háromnegyedét szokta átvállalni, — épen Franciaországnak fog eszébe jöni, magához ragadni e' kereskedést? Milly nemzetek vannak még hátra? A' portugálok, a' hollandiak és a' spanyolok. Ezekre nézve úgy vélekedem, hogy öök, ha látni fogják, miszerint mi érett megfontolás után mondottunk le e' kereskedésről, már politiceai tekintetelnél fogva sem lesznek hajlandók, abba még mélyebben ereszkedni. De többet mondok, — honnan fogják öök a' kereskedéshez szükséges tőkét venni? Ha e' gyalázatos ügyben bűnösségünk súlyosabb másokénál, ez onnan van, mert leereszkedtünk ezen nyomorú lényeket Afrikából Nyúgotindiaig fuvarozni Europa' minden egyéb hatalmasságainak számára. 'S ha most végkép visszavonulunk e' kereskedéstől, kérdem: hol fogják hamarjában találni más nemzetek a' harmincz, negyvenezer rabszolga' vásárlására szükséges tőkét? Olly töke, melly negyven ötven font sterlingben állapítván meg egyegy rabszolgának ára, egy millio és fél vagy épen két milliora fog menni. Kereskedésök' melylyik ága fogja ezen nemzeteket a' szükséges pénzalappal ellátni ezen ször-

nyeteg' táplálatára, — ezen gyalázatos kalmárkodásnak fentartására ? 'S még ha megkísértenék is a' szükséges öszvegnek idefordítását: nem fog e azon roppant hézag, mellynek kereskedésök' egyéb ágaiban nyomban kell támadnia, mihelyt innen illy tetemes tőke vonatik el a' rabszolgakereskedés' ellátására, — nem fog e az azonnal önök által bétöltetni ? Nem fognak e a' kereskedés' azon ágai, mellyekkel nekik fel kell hagyniok, mellyektől iparukat és tőkéiket meg kell vonniok, hogy ezeket a' rabszolgakereskedésre szánhassák, a' britt kereskedők által elfoglaltatni ? — Nem fogják e önök úgy találni, hogy még ez esetben is a' britt tőkéi ama' pusztán maradott csatornába ömlenek ? Nem fognak e önök' tőkéi a' rabszolgakereskedéstől azon természetes és ártatlan kereskedésre fordítatni, mellytől amazoknak pénzeiket vissza kell vonniok azon arányban, mellyben az embertársaik' husával és vérével való kalmárkodásba fogtak ereszkedni ?

A' ház látja, nem kétlem, mennyire alaptalanok az állításunk ellen tett kifogások.

Miután már illy húzamosan tartóztattam fel a' házat, még csak ama' nagyfontosságú tárgyról akarok szólni, — Afrika' polgárosításáról, mellyet, mint önök már látták, az ügy' vezéreszméje gyanánt tekintek. Nekem roszul esik, azt gondolni: hogy létezhetik ember az országban, vagy épen képviselő a' britt parlamentben, ki ama' földrész' jelen sötét, műveletlen és nyers állapotában elégséges okot lát a' rabszolgakereskedés' további folytatására, — okot nem csak arra, hogy kísérletet ne tegyünk Afrika' mivelésére, hanem hogy a' világosság' minden sugarát is akadályozzuk és elfogjuk, melly különben reá esnék; — hogy töle megtagadjuk még azon közönséges módokat és eszközöket is, természetes vadságából kiemelkedésre, mellyekkel más nemzetek megáldattak.

Itt is, mint ezen terjedelmes kérdés' minden egyéb részeiben elneink' okoskodása önmaguk ellen szól; mert Afrikának jelen, szánakozásra méltó állapotja, kivált ha meggondoljuk hogy fő nyomorai tőlünk származnak, nagylelkű segédünkre tarthat számot minden bizonynyal, nem hogy felüdülése iránt kétségbe szabadna esnünk, vagy épen még tovább folytatnunk igazságtalanságainkat.

Nem fogom még hosszasan fárasztani a' ház' figyelmét, de ezen tárgy olly mélyen nyomódott bé lelkembe, hogy még néhány pótlékészrevétellel kell alkalmatlankodnom a' háznak. Van e egyetlenegy elméleti ok, vagy találhatni e a' világ' történeteiben, első kezdet től e' napig

egyetlenegy esetet, mely bennünket az általam alaptalannak nyilatkoztatott előfeltételre jogosítana? Van e jogunk feltenni, hogy azon külön eljárás, melyet Afrikában előmozdítunk, az: miszerint az emberek rabszolgául eladják magokat, — eloszthatatlan vadság' jelensége? Van e jogunk feltenni, hogy akár az emberáldozatok' szokásban létele is teljes képtelenséget foglal magában a' polgárisodásra? Azt fogjuk találni, úgy hiszem, 's talán nagyobb mértékben, mint gondolnók: hogy mind a' rabszolgakereskedés, mind pedig az emberáldozatoknak még vadabb szokása, a' korábbi időkben számos nemzeteknél divatoztak, kik jelenleg a' gondviselés' kegyelméből, és sűrű folytonos javításoknál fogva a' polgárisodás' élén állanak. Pillanatnyi gondolkozás után úgy hiszem, azt fogjuk találni, hogy ezen észrevétel egyenesen minket illet; 's hogy azon ok, mellynél fogva hajlandók vagyunk Afrikát a' javulás' minden lehetőségétől örökre kizárni, hogy az minket is örökre kizárhatott és távol tarthatott volna mind azon áldásoktól, melyeknek most örvendünk.

Volt egy idő, uram, melyet nem árt néhanéha földieink' emlékezetébe visszahozni, midőn — azt mondják — még emberáldozatok is vértettek e' szigeten. De ma különösen azt akarom megjegyezni, — mert hiszen épen erről van szó, hogy közöttünk is divatozott a' rabszolgaság. Rabszolgák, mint ezt Henrynek Nagybritannia' történetei című munkájában olvashatjuk, kereskedésünknek rendes kiviteli cikkelyét tettek volt hajdanában. „Nagyszámu rabszolgák, így ir, marhák gyanánt vitettek ki Nagybritanniából, 's eladásul tétettek ki a' római vásárokbán.“ Milly eszközök által szereztettek meg legyen ezen rabszolgák, azt nehéz volna meghatározni, de e' tekintetben is kétségtől nem csekély hasonlatosság volt eleink' és Afrika' jelen nyomorú lakosainak sorsa között, — mert a' történetíróban olvashatni, hogy „parázsnaság, bűvölés 's adósság tartoztak valószínűleg azon főforrások közé, melyek a' római vásárt britt rabszolgákkal ellátták, — hogy a' háborúkban szerzett foglyok is öregbítették az előbbienek' számát, 's hogy talán néhány szerencsétlen játékos is találtathatott közöttök, kik miután öszves vagyonusukat elvesztették, végre önmagukat, feleségeiket és gyermekeiket is eljátszották.“ A' rabszolgaság' mind ezen forrásai csaknem ugyanazon szavakkal mondattak az afrikai rabszolgaság' forrásainak is. És ezen körülmények, 's az emberáldozatoknak egy vagy két esete, hozatnak fel annak bém bizonyítására: hogy Afrika, természeténél fogva nem polgárosíthatatik; hogy ábrándozás vagy vakbuzgóság, azt gondolni: hogy Afrika valaha Európának ismereteivel és erkölcsiségével bírhasson;

hogy a' gondviselésnek soha sem volt szándékában őt a' vadság' állapotából kiemelni; hogy a' gondviselés' másíthatlan végzésénél fogva Afrika csak rabszolganevelőházul szolgálhat nekünk szabad és mivellet európaiaknak. Ha önök ezen elvet, Afrikára alkalmazva, helyesnek találják: akkor szeretném tudni, miért nem alkalmaztathatott volna az a' régi és miveletlen Britanniára is? Miért nem jósolhatta volna valamely római senator, több tisztelt urak' elveiből indulva ki, 's a' britt barbárokra mutatván: „Ott van egy nép, mellynek végzete az, hogy soha sem legyen szabad; egy nép, melly nem bír a' hasznos művészetek' elérésére szükséges észszel, melly a' természet' keze által az emberi fajnál alábbra süllyesztetett, 's melly arra teremtetett, hogy rabszolgákkal lássa el a' világot.“ Nem lehetett volna e az imént hallott elveknél fogva, ezt minden tekintetben szintolly igazságosan és hitelesen magáról Britanniáról is mondani amaz időszakban, mint azt most Afrikának lakosairól mondogatjuk?

Mi már régóta emelkedtünk ki a' vadságból, mi csaknem elfelejtettük, hogy valaha barbárok voltunk, mi most olly helyzetbe jutottunk, melly éles ellentétben áll valamennyi körülménnyel, mikkel egy római szónok bennünket jellemezhetett volna, 's mikkel mi most jellemezzük Afrikát. Igaz, van egy tárgy, melly az ellentét' teljesvoltához hiányzik, melly még megkívántatnék, hogy ollyasoknak ne mondathassunk, kik még e' jelen pillanatban is úgy járnak el mint barbárok: mert mi e pillanatig folytatjuk a' barbár rabszolgakereskedést, 's folytatjuk mindazon nagy és tagadhatlan követelések' daczára, mellyekkel a' polgárisodásra nézve fellépünk. Mi valaha szintolly ismeretlenek voltunk a' föld' népei között, szintolly vadak szokásainkra, szintolly aljasok erkölcsiségünkre, szintolly hülék értelmességünkre nézve: mint a' minők a' boldogtalan afrikaiak jelenleg. De hosszu évek' lefolyása alatt, lassú, 's egy ideig csak nem észrevehetetlen haladás' útján, különbféle szerzeményekkel gazdagon készítettünk fel, a' gondviselés' számtalan adományaiban részesültünk, versenytárs nélkül a' kereskedésben, előállók a' művészetekben, a' philosophiában 's tudományokban legelől; a' polgári társaság' minden áldásaival bőven ellátva: birtokában vagyunk a' békének, a' boldogságnak, a' szabadságnak; szelíd és jótékony vallás' vezérlete alatt állunk; pártatlan törvények 's a' legtisztább igazságszolgáltatás által védelmeztetve: olly kormányrendszer alatt élünk, mellyet saját, üdvös tapasztalásunkból legjobbnak 's legbölcsebbnek mondhatunk mindazok között, mellyek valaha léteztek, olly rendszer alatt, mellyet bámul a' világ. Mindezen ál-

dásokból örökre kirekesztettünk volna, ha egy szikra valóság lenne azon elvekben, melyeket néhány ur Afrikára akart alkalmaztatni. Ha ezen elvek állanának, akkor ez óráig nyomorogtunk volna a' tudatlanság, durvaság' és aljasság' azon állapotában, melybe, a' történettudomány' tanúsága szerint, eleink elmerülve voltak. Ha más nemzetek ezen elvek szerint viselik magokat irányunkban, ha más nemzetek Nagybritanniára alkalmazák azon okoskodást, melyet ezen sziget' senátorai közül néhányan most Afrikára alkalmaznak: időkör időkör után fogott volna lefolyhatni, a' nélkül hogy a' vadságból kibontakozhatnánk; és mi, kik most a' britt miveltség, britt törvény és britt szabadság' áldásait élvezzük, ez óráig csak alig múltunk felül akár erkölcsiségre, akár ismeretekre és miveltségre nézve Guinea' partjainak durva lakosait.

Ha tehát érezzük, hogy ezen örök rabság a' legvastagabb tudatlanság' bilincsei között, a' legnagyobb szerencsétlenség fogott volna lenni, mi bennünket érhet vala; ha mi hálával és elragadtatással látjuk a' különbséget azon rendkívüli áldások között, melyekben részesülünk, 's Britannia' hajdani lakosainak nyomorusága között; ha borzadunk annak gondolatánál, milly nyomoruságba merülve lennénk most is, ha Nagybritannia egész a' jelen időig, a' föld' míveltebb nemzeteinek — mert kegyetlen politikájok úgy akará, — rabszolgavásárunk maradott volna: akkor menssen Isten, hogy még tovább is azon iszonyatos elnyomás alatt tartsuk Afrikát, 's hogy a' tudomány' világát, mely már a' föld' minden részeibe elhatott, még továbbá is elzárjuk partjaitól!

Én bízom benne, hogy mi már nem fogjuk sokáig folytatni e' kereskedést minden haladás' elnyomására ama terjedelmes continensen, 's hogy abba nem fogunk szerfelett nagy áldozatot látni, ha lakosait viszszahelyezzük az emberi lények' sorába. Én bízom benne, hogy nem fogjuk magunkat szerfelett bőkezűeknek tartani, ha a' rabszolgaság' eltörlése által Afrikának is közös lehetőséget nyitunk a' világ' egyéb részeivel egyetemben a' polgárisodásra, 's hogy most alkalmat, reményt, kilátást fogunk neki nyújtani, miszerint azon javaknak birtokába juthasson, melyeket minnen magunknak az isteni gondviselés' kegyes engedelmeiből, sokkal korábban adatott élveznünk. Ha figyelemmel vagyunk az ész' 's a' kötelesség' szavára, 's ha követeléseik' értelmében járunk el ez éjjel: akkor megtörténhetik, hogy közülünk néhányan addig fognak élni, míg azon kép' oldalát látandották, melytől most szégyennel és bánattal kapjuk el szemünket. Meglehet, látni fogjuk az afrikaiakat az ipar' nyugalmas ügyében, az igazságos és jogszerű kereskedés' foglalkodásaiban eljárni. Meglehet,

hogy a' tudomány és bölcsesség' sugarainak nyomát fogjuk látni olly országokon, mellyek egy boldogabb korszakban, még később időben, talán teljes fényben fognak felragyogni, 's mellyek befolyásukat a' tiszta vallásával egyesítvén, talán felvilágosítani és szilárdítani fogják ama' véghetlen földrész' legtávolabb szélsőségeit is. Akkor majd reményünk lehet: hogy még Afrika is, ambár a' föld' minden részei között a' legutolsó, végre élvezni fogja napjainak alkonyában azon javakat, mellyek olly bővségesen szállottak le reánk a' világ' jóval korábbi időszakában. Akkor majd Europa, részesülvén haladásában és jólétében, bőséges jutalmat fog venni azon késő jószágért (ha ugyan jósnak mondathatik), miszerint nem akadályozá továbbá ama földrészt, hogy kibontakozzék azon sötétségből, melly más boldogabb országokban jóval előbb oszlattatott szét; —

Nos primus equis oriens afflavit anhelis;

Illic sera rubens accendit lumina Vesper.

Akkor, Áfrikára fognak alkalmaztathatni ezen sorok, mik, való hogy eredetileg, különböző czélzattal használtattak:

His demum exactis — — — — —

Devenere locos laetos, et amoena vireta

Fortunatorum nemorum, sedesque beatas

Largior hic campos aether, et lumine vestit

Purpureo.

E' tekintetben, uram, — hogy helyrepótoljuk Afrika iránti hosszú és kegyetlen igazságtalanságunkat: azon rendszabás, mellyet tisztelt barátom indítványozott (Wilberforce), hatalmasan ajánlkozik lelkemnek. Azon nagy és boldog változás, mellyet lakosainak állapotában várhatni, az eltörlés' minden különféle és nagyfontosságú jótékonyságai között hasonlíthatlanul a' legterjedelmesebb 's legjelentékenyebb.

Én a' halasztás ellen szavazok, uram, 's egyszersmind a' lehetőség ellenek minden indítványt, melly azon van, hogy bármiképen vagy elejét vegye a' rabszolgakereskedés' tökéletes eltörltetésének, vagy azt, ha mindjárt csak egy órára is, elmellőzze. Mind azon okoknál fogva, mellyeket előadtam, legsürgetősb és elháríthatlan kötelességünk e' rendszabáshoz járulni.

M I R A B E A U.

I. RÉSZ.

Azon státusférfiak közül, kiknek működését hív rajzban vette e' munka' eddigi folyamatában az olvasó, kettő már első ifjusága' éveiben lépett a' gyakorlati politica' pályájára, a' harmadik pedig — Duport — csak akkor vált ismeretessé, midőn az 1789-diki forradalom' egyik tolmácsává lett. A' magánéletnek ennél-fogva csak igen parányi hely jutott mindhármuk' jellemrajzában.

Ama' rendkívüli férfiú, kire jelenleg szándékozunk áttérni, már életének deléhez ért, midőn geniusa előtt két rövid évre nyílt meg a' pálya; 's miután őt ennek különböző phásisaiban érteni 's méltányolni csak akkor leszünk képesek, ha politicalai működésének praeludiumával, magán — és irodalmi életének egyes jeleneteivel közelebbről megismerkedtünk: a' jelen vázlat két részre oszlik, mellyeknek elseje inkább az embert és író-t, másika pedig csak nem kirekesztőleg a' gyakorlati státusférfiút tárgyalja.

M i r a b e a u (Honoré Gabriel Riquetti, — gróf) született atyjának bignoni jószágán Nemours mellett 1749. martius' 9én. Családja öt század óta egyike volt a' Provence' legdölýfősebb 's leghíresebb nemzetségeinek, 's atyja, a' marquis, az emberek' barátja, mint magát és egyik munkáját nevezé, mert Quesnay' státuszgazdasági nézeteinek kifejlesztése és alkalmazása által ügyekezett segíteni a' népen, — talán valamennyi őseinél dölýfősebb és makacsabb vala, zsarnoka családnak, zsarnok a' státuszgazdasági elvek' mezején is, ha t. i. az irodalom 's a' tudomány zsarnokokat türne. Anyja Vassan Mária-Genovéva, (nem Caraman Luiza, mint ezt a' leghíresebb biographiai munkák még napjainkban is mondogatják, miből hitelességöket megítélhetni,) — anyja utóbb elvált férjétől 's vele hosszú éveken keresztül botrányos porlekedésben állott, mit fia is keservesen megsínylett.

„Honoré-Gabriel“ három éves korában himlőbe esett 's mélyen felszántott arczvonásokat nyert egész életére. „Öcséd, így irt a' marquis egyik testvérének, ki fiatalabb éveiben a' francia marinában kapitány, utóbb Guadeloupe' kormányzója volt, ki mint a' máltai rend' tiszte tölté életének végszakát, 's kit az életirókrendesen „bailli de Mirabeaunak“ nevezgetnek, — „öcséd, — így ir a' saját stylusu atya — csúnya mint a' sátán' öcsce.“ — Mirabeau korán adá jeleit mind rendkívüli tehetségeinek, mind megtörhetlen jellemének és féktelen szenvedelmeinek. Atyja öt nyolcz éves korában „kis szörnyetegnek“ mondja; két évvel utóbb azt írja róla: hogy eszes mint egy harminczéves férfiú; 's a' tizenegyes éves gyerkőczéről herczeg Nivernois az itt következő anecdotát közli: „Minapában pályázás' alkalmával kalapot nyert pályadíjul. Megpillantván megette egy fiút sipkával, a' maga még igen jó kalapját ennek fejére nyomja mondván: „Nesze, nincsen két fejem.“ Ekkor úgy rémlett előttem, mintha ő a' világnak ura volna, valami isteni ömlött el egész alakján; e' jelenet engem ábrándozásba merített, könyekre fakasztott.“ —

Atyja minél szigorúbb tanítókat választott számára, kik makaasságát megtörjék, 's kik a' gyermekifjú' kicsapongásain, mellyektől gyalázatot várt családjára, erőt vegyenek; de egyoldalról a' tüzlélek nem volt fékezhető, 's más oldalról valamennyi tanító a' fiú' pártját fogta atyja' ellenében. Mirabeau megtanult mindent a' mit tanulmányul elejébe tettek, a' mit kezébe adtak. A' régiség' nyelvein kívül, sajátjává tette az angol, olasz, spanyol és német nyelveket; két év alatt a' mathematicában meghaladta a' calculus differentialist; kitünt a' rajzolásban; lovaglás', vívás', táncz' és úszás' dolgában, valamennyi társait megelőzte. De atyja, talán azért is, mert értésére esett, hogy a' fiú leveleket és ajándékokat vesz anyjától, kiről azt ír egy ízben az öreg: „hogy azon húsz év, mellyet vele töltött, folytonos vesegörcsöt okozott néki,“ — atyja indulatosságában ördögöt látott fiában, 's ezen régi maximánál fogva: nem bírok vele tehát katonának adom, — 1767-ben alhadnagyságot vett neki

Lambert marquis' ezredében. De a' tizennyolcz esztendő s ifju adósságokat csinált, megszerette az ezredes' szeretőjét, 's midőn e' miatt üldöztetett, Saintesből Párisba szökött, — és büntetésül atyjának kivánságára, ki családjának több tagjait lettres de cachet-kel, eljárás parancsokkal gondolá a' rend' útjára téríthetni, — 1768. második felében a' rhéi sziget' erősségébe záratott, de 1769-ben engedelmet nyert, hogy a' lorrainei ezreddel Corsicába mehessen. „Aprilis' 16án — így ír a' gyengéd atya — hajóra szállott azon térségen, melly önmagát felszántja; adja Isten hogy ott mint gályarab ne evezzen valaha!“ Mirabeau ezen aggodalom' daczára előljáróinak' méltánylását érdemlé ki magaviselete által. A' hadnagyocská mind buzgalma mind hadi ismeretei által kitüntette magát, 's üres óráiban Corsica' történet — és helyírásán dolgozott, mellyről bátyja, a' bailli, mondá: hogy lánglélek és nemes szív által iratott; de mellynek kinyomatását atya folyvást ellenzette, 's mellyet megsemmisített utóbb. Mirabeau 1770-ben visszajött Corsicából, 's a' hadviseles' alkalmával kitüntetett jótulajdonaiért kapitánynak nevezetvén ki, folytatni akará katonai pályáját, 's egyéb tervei között ausztriai szolgálatba (Ausztria akkor szövetséges volt Franciaországnak) szeretett volna lépni, hogy Magyarországra jöhessen. De atya most már nem sokat törődött fiának katonai hajlamával, 's azt tanácslá neki: hogy tanulja keresztül a' physiocraták' munkáikat, nevezetesen az ő, — a' marquis' nemzeti gazdasági catechismusát „melly az ésszt 's a' szívet egyiránt megnyugtatja.“ Mirabeau, ki cselekvés, gyakorlati működés nélkül halált látott az életben: hogy tettel feleljen meg a' tanácsnak, mindenek előtt atya' limogesi jószágainak, hol akkorban tartózkodott, javításáról gondoskodott, munkakört nyitott az éhhalállal küzdő jobbágyoknak, velök dolgozott, velök ebédelt, 's a' vidék' plebánosaiból, földesuraiból és jobbágyaiból ítélőszéket alakított, melly az ügyes-bajos dolgokat haladék és költség nélkül elintézte. Ennyi erélyesség még atyját is bámúlásra ragadá. „Ő a' lehetetlen dolog' daemonája — így ír ez róla egyik

levelében, — januárius' 1-sején, (1771) négy óraker reggel már lóháton volt e' hegyvölgyben, és szíve tágt, midőn a' jobbágyok' áldásait vevé; jó esztendőm lesz! mondá. Tudtam, hogy ő ollyatén egyéniség, melyet nem csak gyakorlani, hanem foglalkodtatni kell egyszersmind.“

Jutalmul engedelmet nyert, hogy Párisban tölthesse a' telet. Halljuk, mint írja le az öreg, fiának első fellépését a' világban. „Öcséd hetenkint három napot tölt Versaillesben; ő nem bitorol semmit, 's elér mindent; bejárása van mindenüvé . . . Rokónának nézi az egész világot; a' Guémenéek, a' Carignanok, a' Noaillesok 's Isten tudja még ki nem minden, magokkal ragadják. . . . Bolondnak találják mint egy fiatal vizslát. Durfort asszony-ság azt mondá róla, hogy ő valamennyi létező 's jövődö udvar' méltóságát összekuszálná; — de azt is találják, hogy több esze van mint nékik mindnyájuknak, mi nem nagy ügyesség tőle. Egyáltalában nem szándékom, hogy ő ott éljen, hogy mint a' többiek vagyonától foszsa meg a' királyt, hogy az ármány' sarát felturkálja, 's a' fejedelmi kegy' simajegén korcsolyázzon; de czélomra szükséges, hogy lássa a' világ' eljárását; — 's aztán ha kérdezik tőlem, hogy én, ki soha sem akartam magamat „be-versaillezni,“ miért bocsátom őt oda már illy ifju korában, azt válaszolom: hogy ő más agyagból gyúratott mint én a' vadmadár, kinek négy torony között volt fészke; hogy ő ott legalább csak az úgynevezett jótársasággal fog kicsapongani; hogy míg őt balognak láttam, addig elrejtettem, 's hogy mihelyest őt jobbról találtam, mindjárt önjogunak ismertem. 'S végre miután őt század óta mindig türték a' Mirabeaukat kik soha sem voltak úgy faragva mint a' többiek, tünni fogják még ezt is, ki nevét, látom, nem fogja leebb szállítani.“

De pár hónap mulva, ha mindjárt akkor is kénytelen valást tenni fiának rendkívüli ügyességéről, 's azon buzgalmáról, mely vele a' versaillesi ünnepek után egész napokat töltet Páris' könyvtáraiban „hol dolgozik és foliánsokat forgat, mintha megörült volna,“ — már újra kiesett kegyelméből. Mirabeau Limo-

gesba ment, 's ott olly hévvel adá magá a' mezei gazdaságra, hogy atyja ismét féligmeddig kiengesztelődött, 's bizodalmának tanusítására, provencei jószágaiiba küldé őt, hogy a' fel-
lázadt községeket, mellyekkel tisztei már nem birtak, az enge-
delmesség' ösvényére térítse vissza. Ezen jószágok Aix' szom-
szédságában vannak, hol Mirabeau a' marquis de Marignane'
egyetlenegy leányával és örökösével 1772. junius' havában há-
zasságra lépett. Ipa dúsgazdag volt, de ideig óráig csak 3000 fran-
cot biztosított leányának évenként, 's Mirabeaunak csak 6000 franc
járván ki évdíjúl atyjától, ki neki a' menyekző' költségeinek
fedezésére 200, mondd: kétszáz tallért adott 's nem többet, —
a' fiatal házásokat rövid idő múlva Aixből a' mirabeauui kastélyba
szoritották adósságaik, hol szinte nem volt maradásuk, mert az
„emberek' barátja“ elszörnyűködött fiának 160,000 francra menő
tartozásán, 's elzárási parancsot eszközölvén ki ellene, meghagyá
neki, hogy takarodjék ki Mirabeauból 's vonúljon Manosqueba. Itt,
számüzésének ezen nyomorú helyében írá Mirabeau' értekezését a'
zsarnokságról. Atyja úgy vélekedett: „hogy csak örült ember
írhat illy dolgokat épen akkor, midőn elzárási parancs által van
bilincselve;“ de Mirabeau válaszolá: „hogy ő mindig büsz-
ke lesz azon nemes bátorságra, mellynél fogva épen akkor dör-
gött a' zsarnokság ellen, midőn az önkény' lánczai alatt nyő-
gött.“ A' munka csak három évvel utóbb jelent meg nyomtatás-
ban, e' jelmonddal Tacitusból, melly az író 's a' kort jellemzi:
„Dedimus profecto grande patientiae documentum, et sicut vetus
aetas vidit, quid ultimum in libertate esset, ita nos quid in ser-
vitude; ademto per inquisitiones et loquendi audiendique com-
mercio, memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si
tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere.“ Mirabeau
maga szigorúan bírálá meg e' munkáját, midőn már néhány év-
vel utóbb úgy ítélte: „hogy ifjúságának ezen rögtönzött munkája
terv és rend nélkül való, 's inkább polgári vallástételnek mint
irodalmi műnek tekintendő.“ De az utód még ma is tisztelettel
tekint e' munkára, melly egy lánglélek' fogadása: olthatlan tűz-

zel lobogni fel épen a' veszély' órájában minden zsarnokság ellen, fogadás, melyet Mirabeau tizenhét évvel utóbb szívvérével váltott be. Jellemző, hogy Mirabeau már olly korban, midőn valamennyien hajlandók vagyunk rousseaui ábrándokban me-rengni, élesen nyilatkozott a' genfi embergyűlölőnek antisocialis tana ellen. „Akár ellenkezzék — így ír — akár nem a' természet' embere a' társasággal, annyi bizonyos, hogy a' társaság létezik. Jobb lesz tehát inkább azon lennünk, hogy ez állapotot felvilágosítsuk, nem azon hogy megmutassuk neki, miszerint nincsen joga a' létezéshez,“ 's különben is „a' társasági állapot egyszersmind legméltóbb foglalkozása 's legszerencsésebb eredménye az emberi tökéletesedhetésnek, mert a' társulatiság' ösztöne jóvá teszi az embert, 's az ember, szükséges, hogy jó — 's kivált hogy igazságos legyen.“ Mig Mirabeau munkájának írásával foglalkodott, atyja nem nyugodott, hanem fiát mint pazart törvényes interdictio alá helyeztette, 's midőn ez ellen mert Manosqueból, hová száműzve volt, kirándulásokat tett, 's mert egy szomszéd földes urat, ki leánytestvérét, Cabris asszonyságot köz sétahelyen megbántotta, kézzelfoghatólag gyávának nyilatkoztatott, — midőn, mondom, ellene büntető kereset indítatott, az atya, kit örökös porlekedései hitvesével csaknem örültté, 's kivált hitvesének kedvencz fia iránt kétszeresen igazságtalanná tettek, megragadá az alkalmat, fiát 1774 augustus' 23-kán új le-tartóztatási parancs' erejénél fogva If' várába — a' marseillei kikötő' közelében — záratni. — Mirabeau grófné akkor Bignonban volt, hová őt férje a' végett küldötte, hogy a' történeteknek elejét vegye; de ezen asszonyság, ki fényben és gazdagságban föl-nevekedve rég meghült vagyombukott férje iránti szerelmében, hidegen vagy legalább süker nélkül járt el megbizásában, 's Bignonból nem Ifbe ment férjéhez, hanem Aixbe atyjához.

Mirabeau rövid idő alatt annyira nyeré meg az ifi vár' kormányzójának hajlamát, hogy ez mindenkép törekedett foglyának kieszközölni a' szabadságot. De úgy látszik épen ezen körül-

mény okozá vala, hogy az atya 1775-ben fiát, a' schweitz-i hátszélén fekvő joux-i várba záratá.

Nem csoda, ha illy bánásmód, a' nevelésnek és atyai hajlamnak illy példátlan neme az ifju férfit mindinkább elvadította. Még Versailles is megbotránkozott ez eljáráson. Versaillesból a' bailli ezeket írá a' marquisnak: „Vigyázz magadra, itt makacsul hiszik, hogy kissé kemény vagy a' tieid iránt: fiad a' közönség' szemében csak annyiban vétkes, mennyiben adósságokat csinált; 's hogy igazat mondjak, a' fiatalság különösen neki indult e' tekintetben, 's ha minden eladósodott uracs bezáratik: csak vén szakállusokat fogunk látni az utcákon.“

De mind ez egy szikra hatással sem volt az atyára, 's Mirabeau a' joux-i várban maradt „ezen bagolyfészekben hol néhány hadastyán volt az öszves mulatság,“ „mellynek falain hó fekszik még májusban is.“ Hitvese 's gyermeke távol tartattak tőle, 's midőn az elsőt felhivá, hogy osztozkodjék sorsában, mit minden isteni 's emberi törvények parancsoltak neki, — néhány jéghideg sort nyert válaszul, mellyek neki gyengéden értésére adták: hogy bolond! — Ezen kérelem' megtagadása, hitvesének folytonos vonakodása e' lépéstől, melly Mirabeaut azonnal megfogta volna szabadítani, mert nem mint gonosztevő, hanem mint interdictio alatti, engedetlen adós küldetett Jouxba, 's így csak akarat kellett a' dúsgazdag ipa' részéről, hogy veje megszabadúljon, — hitvesének ezen magaviselete, mondom, őt dühbe hozta, 's még öt évvel utóbb ezeket írá testvérének, du Saillant grófnénak: „Ha végnapomon meg kell jelennem azon felséges ész előtt, melly a' természet felett uralkodik, azt fogom neki mondani: Én telve vagyok rémséges szennyfoltokkal, és egyedül te tudod, nagy Isten, valjon fogtam volna e' olly bűnössé válni, minővé lettem, ha ezen levélre illendőkép válaszoltak volna.“

Mirabeau elején magánosan és visszavonulva élt új foghelyében, ha mindjárt szabadságában állott a' szikla' alján fekvő Pontarlierbe lesétálni, hol a' dólei törvényszék' nyugalmazott első elnöke, marquis Monnier is lakott. De pár hónap múlva gróf

Saint Mauris', a' jouxí várkormányzónak kérelmére 's részben használatára több rendbeli munkákat készített, mellyeknek egyike a' Franche-Comté' sóbányáit tárgyalja, 's mellyet annál fogva említünk, mert Mirabeau abban már azon elvekből indul ki, mellyek őt utóbb financiai ügyek' tárgyalásánál vezérlették. Mutatványul ide irok belőle egy helyet, melly epilógul szolgál a' sóadó körül 1705-ben hozatott törvény' fejtegetésének.

„Oh Lajos! — így ír Mirabeau, — oh én királyom! Te barátja vagy az igazságnak 's az erénynek; a' királyság' félelmes pályáján egyegy jótétemény jelelé meg mindenik lépésedet . . . tetőzd be ezen jótéteményidet.

Sükereid mindinkább bátorítanak; még hátra van, hogy elérjed a' legnagyobbakat.

Tekints a' tápláló osztályra, jobbágyaidnak, — azon hű jobbágyoknak, kik királyaikat bálványozzák, 's kik országlásod' kezdete óta özves bizodalmukat méltán benned helyezték, legszámosabb, leghasznosabb 's legtiszteletesebb részére.

Ragadj ki bennünket azon éhes csoport' zsaroló kezei közül, melly olly régóta romlást hoz kincseidre, mert rontja és kétségbe ejti népedet.

Ősödnek oktatója a' vámszedőket az állodalom' oszlopainak mondá Ah felséges úr, forgasd fel ez oszlopokat, mint Sámson. Az ekevas legyen királyi széked' alapja! erényeid és Franciaországnak újjászületése legyenek ékei! szíveink legyenek támaszai és védői!

Add vissza népednek a' szabadságot: jó kedvvel dolgozhatniéretted, békében gyűjteni be adományait azon termékeny földnek, a' világ' azon kertjének, mellyet osztályrészülnyert a' természettől, 's mellynek igazgatását reád bízta a' gondviselés húsz millio ember' boldogságára!

Add vissza alattvalóidnak természetes jogaikat 's tulajdonaikat; és számíthatlan kincsek, halhatatlan dicsőség, háladatosságuk és szeretetök' tartós hódolata járjon ki jutalmadul 's erényeidnek örök díjául!“

Mirabeau még egyéb munkákkal is foglalkozott jouxí magányában, 's nevezetesen a' Franche-Comté' ismertetésére szá-

mos adatokat gyűjtött együvé (Joux a' doubsi megyében fekszik, 's ez része a' hajdani Franche-comtének), — midőn a' felebb említett marquis Monnier' ismeretségébe jutott. A' marquisnak hitvese huszonhárom éves volt, a' férj hetven 's egynehány; Mirabeau az ifjuság', a' genius' 's a' szerencsétlenség' csábjaival hálózta körül a' regényes gondolkozásu, 's boldogtalan viszonyok között élő asszonyt, és czélt ért. A' várkormányzó maga is vágytársa levén Mirabeaunak, sietett ennek magaviseletéről „az emberek' barátját“ tudósítani, ki megértvén egyszersmind, hogy fia 1,200 francnyi évdíj mellett még 1,500 franc adósság' csinálására is vetemedett! a' várkormányzót arra kérte, hogy fiát tömlöczbe vesse. De ez 1776. januariusban Schweitzba szökött, 's innen szenvedelve által Pontarlierba visszahozattatván, a' férjétől családjához menekedett Sophiát Dijonba követte, hol magokban a' hatósági tisztviselőkben talált védőket atyja ellen, ki őt új elzárási parancsnál fogva a' doulensi várba (Picardiába) akará szállíttatni. Ekkor történt, hogy Mirabeaunak, ki már előbb olly kérelemmel fordult a' ministeriumhoz: „hogy állítsák őt törvény elébe, hozzanak ítéletet felette, de mentsék meg őt atyjának üldözéseitől,“ — ekkor történt, mondom, hogy a' fogolynak Malesherbes, ez időben XVI-dik Lajosnak ministere, 's tizenhét évvel utóbb védője a' convent előtt, — értésére adá: ügyekezze a' külföldre juthatni, honnan könnyebben fogja majdan ügyeit elintézhetni, — ő, Malesherbes, nem segíthet rajta, mert visszavonúl a' ministeriumból. Mirabeau e' hírre, látván hogy reményének végszíkrajá is elenyészett, 's hogy atyjának önkényétől fog függni ezentül is, 1776. májusban Dijonból, hol rendőri felügyelés alatt tartatott, de hol egy Párisból érkezett parancs' daczára, míg Malesherbes a' ministeriumban volt, szabadon járhatott kelhetett, — ismét Schweitzba szökött; 's hosszas barangolások után, midőn Sophia, kit férjéhez visszaküldöttek, 's kit most klastromba akartak zárni, hozzá menekült: ennek társaságában, a' politikai, különösen a' francia üldözöttek' akkori asylymába, Hollandba költözött.

Mirabeau kénytelen volt az amsterdami könyvárusok' szűken mért zsoldjába állani, hogy szükségéit kielégíthesse. „Három hónapig — így ír — munka nélkül maradtam, mert a' számolók' ezen hazájában nehéz a' közeledés . . . Végre még is egyegy louis d' ort nyertem naponként angolból tett fordításaim 's egyéb dolgozatok által; reggeli hattól estvéli kilenczig voltam munkánál.“ „Anglia' történetei Macaulay-Graham asszonyosság után,“ „II-dik Fülep spanyol király' történetei Watson Robert után“ 's Gessner' munkái' első részének fordítása, — ezek, 's nem a' rágalmazók szerint Sophia által Pontarlierből hozott kincsek, voltak a' források, melyeknek jövedelmeiből szükségéit fedezgette. De Mirabeau még két eredeti munkát is irt Amsterdamban; az egyiknek címe: „le lecteur y mettra le titre“ (az olvasó majd felírja a' címet), mellynek tárgya a' zene; a' másik: Avis aux Hessois 'sa't. (figyelmeztetés a' hassziaiak' számára) cím alatt jelent meg, 's öt nyelvre fordítatott le; ez utóbbi II-dik Fridrik hessen-casseli tartománygróf ellen iratott, ki pengő érczért 6,000 hassziait szolgáltatott az angolok' kezéhez, hogy az amerikaiak ellen hasznukat vegyék. Ezen 6,000 ember között Seumet is találjuk, ki utóbb Németország' jelesebb íróinak sorába küzdé fel magát, 's ki akkor 5,999 társával egyetembem tárgya volt ezen áruszállítási szerződésnek.

Mirabeau érzé, hogy mint bűnös lépett Holland' földjére, — ha mindjárt a' büntett' első okát nem épen alaptalanul atyjának' üldözésében 's azon körülményben keresé, hogy hitvese által elhagyatott, — 's annál fogva védelméről is gondoskodott. E' végett egy állítólag december' 15-én Londonban költ levelet küldött a' „gazette universelle“ szerkesztőinek, mellyben rövid vázlatban adván elő ifjúságának, nevelésének, szenvedéseinek 's corsicai hadviselésének történeteit, párisi életéről is szól 's azon megvetésről, melylyel „a' nemzetgazdasági charlatanizmus iránt viselkedik“ (a' physiocratákat érti, atyjának elvtársait), és azon bosszúságról, mellyet XV-dik Lajos' végéveinek despotismusa, Maupeou kancellár' erőszakos eljárása, és Terray pénzügyi minis-

ternek csalásai költöttek fel benne. E' levélben szó van tartózkodásáról a' Provenceban, de házassága nem említetik; szó van adósságairól, üldöztetéseiről 's a' t. de a' pontarlieri eseményekről hallgat az író.

Ezen levelén 's egy pörbeli értesítvény töredéken kívül Mirabeau nem tett közzé semminemű írományt atyja ellen. 'S amarról is pár év múlva így nyilatkozik: „Jobbnak 's becsületes emberhez illőbbnek találtam, magamat e' levélre nézve vétkesnek vallani. Nem, mintha lehetetlen lett volna e' tárgy körül feleselnem; mert én meg vagyok győződve: hogy atyám túllépett irányomban azon jogokon, mellyekkel ember birhat ember felett . . . 's hogy ennél fogva iránta való kötelességeim' lánczát is összelörte; — meg vagyok győződve, hogy a' rend 's az igazság' elvei, mellyeken törvényeink alapúlnak, kötelességévé teszik az elnyomottnak, hogy azokat elnyomója ellen alkalmazza; 's hogy nálunk gonosz és tekervényes ösvényén csak úgy állíthatni meg a' tekintélyt, ha a' közvéleményt költjük fel ellene; — 's így meglehet, miszerint talán atyám ellen is irhattam, a' nélkül hogy annyi szemrehányást kellessék magamnak tennem, mennyi minden egyéb körülmények között illetni fogná az efféle cselekvést. De megvallom, szívem' mélyéből szabadkoztam ezen cselekvés ellen; megbántam 's bánom most is, és ha átkozott írási könnyűségem, és szegény anyám' sürgetései rá nem birnak, ez minden bizonynnyal elmaradott volna.“

1777. május' 11-én a' pontarlieri ítélőszék Mirabeaut „mint csábítót és nőrablót“ halálra ítélte, 's azonfelül negyvenezer livre bírságban marasztotta el; Sophiát pedig „élte' hosszára' rendelé elzáratni, hozományát a' férjnek ítélvén oda.“ — A' szökevények' holléte csak rövid ideig maradt titokban, 's marquis Monniernek és az emberek' barátjának — ki e' végre 20,000 francot költött, de ki fia' adósságainak törlesztéséhez egy francsal sem akart járulni, — kettőjük' folyamodására, rendőri ágensek küldettek utánok Amsterdamba, kik őket a' franczia követség' pajzsa alatt május' 14-kén elfogták. Mirabeau a' pontarlieri ítélet' hírére, bírái elébe kívánt állíttatni, hogy a' tények' hű elősorolása által

az ítéletet megsemmisíthesse, mert — úgymond, azt nem lehetett elrabolnia, a' ki hozzá — mint Sophia magáról mindenkinek bevallotta, önként szökött; — de ő Pontarliert csak több évekkel utóbb láthatta ismét, 's most egyelőre a' vincennesi várba záratott (június 7-én), hogy itt három évet töltsön, mielőtt birái elébe állítatik. Sophia a' clarissák' klastromába szállásoltatott Gienben, 's Mirabeau, ki a' jouxí várnagy' kivételével, mind azon erősségek' kormányzóit, mellyeknek kényszerített lakosa volt, magának rövid idő alatt meg tudta nyerni, — felügyelőinek hírével 's engedelmével levelezésbe bocsátkozott Sophiával, ki ezen leveleket eredetiben a' vincennesi börtónésznak visszaküldeni tartozván: innen, a' fogház' hivatalos irományai közül csente el őket Manuel, midőn magát Mirabeau' bizományosának hazudva, e' leveleket a' fogoly' egyéb rokonnemű irataival egyetemben, 1792-ben közrebocsátotta. Így jutott a' világ elébe e' gyűjtemény, mellynek részét a' szemérem, az illendőség, 's kétségkívül maga Mirabeau is soha sem fogták volna közrebocsátani, de melly egyszerűsmind a' leglángolóbb szenvedelem', a' megtörhetlen jellem' emléke, 's melly a' színezet' melegségére, a' nyelv' erejére nézve épen úgy felette áll Mirabeau' minden egyéb műveinek, — a' szónoklatiakat ide nem értve, — mint atyjának hasonlíthatlan szépségű levelei a' „l'ami des hommes“ 's egyéb munkáinak egymásbaskatulyázott szórakásai felett. Hugónak tökéletesen igaza van, hogy Mirabeau az író, jóval gyengébb stylistá, mint Mirabeau a' szónok, 's hogy könyveiben az eszme mindig megfelel a' tárgynak, de az előadás nem felel meg mindig az eszmének. Hugónak igaza van, midőn Mirabeau' phrásisait az író Mirabeauéit, — rosztól együvé fűzetteknek 's végszéleiken puháknak mondja; stylusa azonfelül, könyveiben, gyakran száraz, homályos színezetű, 's banalis kifejezésekkel megpakott, — minők körülbelől azok, mellyeket nálunk még pár évvel ezelőtt, minden szónok mondott el mindenik beszédében, 's mellyek mindannyiszor minden bizonynyal megéljeneztettek; — 's mind ehhez még hozzáadható: hogy Mirabeau az író

rendesen túlzásokba és ismétlésekbe esett; de Hugónak ezen vádak alól a' Sophiához írott leveleken kívül, még a' későbbi, a' férfikor' éveiben közrebocsátott munkáknak azon részét is kellett volna felmentenie, hol a' gondolat, a' kifejezés szónoklati formát ölt magára; és ezen rész, igen tetemes, 's talán felé teszi öszves munkáinak. Mert valamint egy nagy műbíró Foxnak historiai munkájáról mondható: hogy a' szerző mindig parlamentar ellen' képében látja maga előtt azt, kit megczáfol, hogy a' nevek' helyébe csak az „igen tisztelt gentleman“ szókat szükség iktatni, 's azonnal alsóházi szónoklatok' képében áll előttünk a' munka; úgy mondhatni: hogy Mirabeau' irományainak nagyrésze a' parlamentar működés' komoly, szenvedelmes praeludiuma; száz és száz lapra nyithatunk, hol az író a' szónokszéken áll, és villákomat szór, mellyek szintűgy találunk, mint az utóbb Versaillesban és Párisban, a' constituante' kebelében mondtak.

De térjünk vissza a' vincennesi fogolyhoz. Azon negyedfél év alatt, mellyeket Mirabeau a' vincennesi erősségben töltött, az irodalom, azonképen mint csak imént Amsterdamban, eszközül szolgált neki, öregbitenie azon 600 francot, mellyeket apjától most évdíjúl nyert, 's mellyek szükségeinek fedezésére, és Sophiának 's ettől született leányának ellátására természetesen nem voltak elégségesek. — E' célra lefordította Tibullust 's Boccaccionak több beszélyeit, e' célra készítette az „erotica bibliont“, a' „megtérést“ 's a' t. A' franczia irodalom' aristarchusai kivált az első helyen említett munkát nem minden érdem nélkülinek tartják még ma is, — de mind ezek végre még is csak vásári portékák, mellyekből a' méltányos műbíró nem szokta megítélni az illető író' elveit, izlését, geniusát, 's mellyek minket e' helytt nem érdekelnek. De annál nagyobb figyelmünket igényli azon munkája, mellyet „az elzárási levelekről 's a' státusfogházakról“ (des lettres de cachet, et des prisons d'état) szinte vincennesi fogságának ideje alatt készített. Mirabeau maga mondá e' munkájáról „hogy az nem fog meghalni“, 'scompositiói hibáinak daczára: a' lánglélek, melly minden elnyomásnak hadat üzen, a' tudomány, mellyet e' mun-

kának több fejezetei gazdag mértékben mutatnak fel, 's mindek felett a' státusférfiúnak pillanata, melyet a' tárgy' öszves felfogása azonképen, mint számos gyakorlati észrevételek fényesen tanusítanak, — maradandó beccsel ruházták fel ezen „rhapsodiát“, minek az emberek' barátja, ki mindent bírálgatott, 's mindent keresztelgetett, nevezte. — E' munka 1782-ben látott világot, de kivüle 's a' felebbieken kívül még más dolgozatai is maradtak kéziratban ez időből, minők: Tacitus' Agricolája; Elmékedések a' vallási türelem felett; Silius Italicus' punicus háborújának fordítása (töredék); történeti és philosophiai nézetek az izlámról; Németalföld' historiája a' népvándorlásoktól a' XV-dik század' közepéig 's a' t.; és hogy csak egyet említsünk még, melly nem az író, hanem az embert jellemzi: külön értekezés a' himlőoltásról. Mirabeau ezt Sophiának számára készítette, ki hűzamosan vonakodott gyermekét beoltatni, 's kit az író más gondolatokra akart birni. —

A' fogoly, ki börtönében a' kétségbesés ellen szünet nélküli irodalmi foglalkozásokban keresett 's talált menedéket, szabadságának visszanyerésére több rendbeli leveleket irt gróf Maurepasnak, XVII-dik Lajos' akkori főministerének, kit annak idejében, midőn első ízben találkozott vele, ruhagombjánál fogott beszédközben: az emberek' barátjának 's minden jelenlevőnek rémséges botránykozására; de kit most a' távolból nem birt ügyének igazságáról meggyőzni. „A' bészáratásom óta közbenjött események — így szól egyik levele — minden bizonynyal szükségessé teszik, hogy Éjszakamerikába 's talán Keletindiába is katonaság küldessék; esedezem önnek: szállítasson engem ezen országok' vallamellyikébe. Ott a' hadvezérnek nem lehet szerfelett sok embere: 's magam talán csak felérek egy katonával. Itt megszűntem élni, 's nem örvendhetek a' nyugalomnak, melyet a' halál nyújt. Itt növényként tengek, az egész természetben nincsen semmi, mi hasznomat venné. Engedje meg, hogy közém és atyám közé a' tengert vethessem. Én ígérem önnek, gróf úr, ah! igen, én esküszöm önnek, hogy hazámba vagy halálomnak vagy

olly cselekedeteknek híre fog érkezni, melyek gyáva, czudarágalmazóimat meghazudtolni fogják, 's talán sajnálkozást ébreszteni azon évek felett, melyektől megfosztattam. Száműzetésemben épen úgy lennék fogoly Franciaország' irányában, mint jelenleg; 's a' király egy jobbágygyal többet számlálna, ki magát feláldozná érte."

De mind ez süker nélkül maradt, mint mondtam; mert az udvar több figyelemmel volt a' marquis' folytonos vádjaira, mint a' fogoly' panaszaire 's a' közvéleményre, mely napról napra inkább Mirabeau mellett nyilatkozott. — Duport de Nemours, a' publicista, ki mint az „Éphémérides du citoyen“ czímű physiocrata folyóírás' szerkesztője érintkezésben állott a' Mirabeau-családdal: Vincennesben a' legnagyobb nyomoruságban, még a' szükséges ruhadarabok nélkül is találá a' foglyot; 's az emberek' barátja egy egész örökkévalóságig szándékozott őt ez állapotban tartani, mert — így ír — „ezen ember, elvonatkozva büntet- teitől, melyekből ki nem épül, physicailag bolond, 's így őt azon esetre is, ha semmi rosztat sem követett volna el, zár alatt kellene tartani."

De a' mit sem az atyai szeretet sem az igazság' érzete nem tudott eszközteni, az sükerült annak, mit a' marquis 's a' bailli leveleikben utódkórságnak, posteromaniának nevezgetnek.

Mirabeaunak egy fia volt hitvesétől, kit az anyának rokonai gyűöltek, 's kiben az atyának családja még bölcsőjében a' nemzetség' új diszét látá. Ezen fiú öt éves korában meghalálozott. A' fogolynak barátjai, ismervén a' másunnan fiutódót már nem reménylő marquis' családbüszkeségét, megragadták ez alkalmat, 's az atyát annál fogva ügyekeztek fiának szabadítására birni, hogy ez hitvesével kibékülhessen, 's a' nemzetséget új örökössel megörvendeztethesse. Maga Sophia, mihelyest e' tervről értesítették, mindent elkövetett, hogy Mirabeaut családjával kibékíthesse, 's a' fogolynak egyik leánytestvére még hitvesét is reábirtha, hogy kegyelmet kérjen számára. — 'S így történt, hogy negyed- évig tartott fogságából 1780. december' 13án kiszabadult elvégre.

Mirabeau most azon vala mindenek előtt, hogy az ellene hozott bűnvádi ítéletet megsemmisíthesse, 's az előleges lépések' megtétele után 1782. februariusban már ismét fogoly volt, — igaz, hogy önkénytes fogoly, kiügyének vizsgálata végett jelent meg a' pontarlieri bírák előtt. Félév múlva egyezés után vége szakadt a' pörnek, 's megsemmisítetvén a' Mirabeau ellen 1778. május' 10-én hozott ítélet, a' Monnier házások elválasztattak egymástól, Sophia visszanyerte hozományát, 's tizenkét-száz franc évdíj ítéltetett neki oda, azon feltétel alatt, hogy a' klostromban maradjon férje' halálaiglan, melly nyolcz hónap múlva következett be. Mirabeau, ki galant viszonyaiban hűtelen és szerelemföltő volt egyszersmind, már az ügynek ez elintézése előtt végbúcsut mondott a' gyermekétől is halál által megfosztott Sophiának, 's ez, hét évvel utóbb, midőn más szeretője, kivel házasságra volt lépendő, meghalálozott, széngőz által vetett véget életének. — 1789. szeptember' 8-án Sophia megfült Gienben, 's Mirabeau a' veto mellett küzdött Párisban! —

A' marquis még csak a' szükséges pörköltségekkel sem látván el fiát, ez — vége szakadván a' pontarlieri ügynek — Schweitzbament, hogy munkáinak, mellyek Franciaországban nem adathattak sajtó alá, kiadót — 's magának pénzt szerezzen. Genfben akkortájtban mérges surlodások voltak napi renden a' végrehajtó hatalom' birtokában levő aristocratiai tanács között egy részről, 's a' képviselők között a' másiktól; — az utóbbiak nem hitték többé, mit velők elhithetni akartak: hogy ők szabadok, — 's úgy tapasztalván, hogy testületök az írott betű' daczára ténylegesen ama' tanácsnak rabszolgája: más alkotmány után néztek. A' tanács' kérelmére Franciaország katonaságot küldött, a' képviselők' felekezete elnyomatott, közülök nehányan kiköltözködtek, még többen követni készültek e' példát, 's Genf mindig nagyobb zavarnak indult. Mirabeau helyeslé a' francia kormány' közbenjárását, de óhajtotta volna: hogy az a' nép' — ne az olygarchák érdekében történt legyen, 's ez értelemben emlékiratot küldött be a' francia ministeriumnak, melly politicai is-

mereteit és kormányzási nézeteit kellő fénybe helyezvén, mindenütt figyelmet gerjesztett volna írója iránt, de Versailles' nagy férfiai jobbnak látták — az írói irományostul ignorálni.

Mirabeau három hónapi távollét után visszajött Franciaországba, 's a' Provencebe ment bátyjához a' baillihoz, ki mindent elkövetett, hogy öcscsének Aixben lakó hitvesét megengesztelje, 's ki midőn ez nem sikerült, tetteles részt vett azon pörben, melyet Mirabeau indított, hogy nejét a' törvény előtt visszakövetelje. Ezen pörnek hírére nemcsak Párisból, hanem a' távol külföldről is számosan gyülekeztek Aixbe, hogy tanúi lehessenek azon eljárásnak, melyben Mirabeau magát személyesen fogja védeni, melyben először életében fellép mint szónok az eddig csak munkáiról híres férfiú, de ki jövődjének előérzetében pontarlieri feleseléseinek egyikéről mondá: „ha ez nem a' való szónoklat, melyet a' mi barbár századaink nem ismernek: akkor nem tudom, hogy mi tehát az égne ezen, a' milly ritka olly dicsőséges adománya.“ Midőn Mirabeau 1783. martius' 20án nyilvános ülésben először felszólalt, Marie-Antoinettenek egyik testvére a' milanoi főherczeg is volt jelen. Marignanék' ügyvéde az utóbb cultusministerré vált híres Portalis volt, de a' közvélemény e' pályán is Mirabeaunak adá az elsőséget. 'S csakugyan valószínű, hogy ez megnyerte volna a' pert, ha maga nem nyújt fegyvert elleneinek kezébe, ha válaszul azon vádakra, melyek képzelt kegyetlenkedéseiről szólottak, hitvesének egy levelével nem áll elő, melly ennek sikamlását 's a' kért és nyert bocsánatot bizonyítja. „Mihelyest Mirabeau a' házasságtörés' vádjával lépett fel, — így ír Merilhou, Franciaországnak a' juliusi napok után egyik ministere, 's Mirabeaunak életírója, — mihelyest e' váddal lép fel, ellenei megragadják e' tényt, rágalomról szólnak, 's a' házasság' felbontását követelik a' hitves' nevében, ki illy borzasztó bántalom után már nem élhet vele közösen. Ezen előre nem látott esemény más fordulatot ad az ügynek, 's a' provencei parlament alaposnak találja Mirabeau asszony' kivánságát, és 1783. junius' 5-kén őt férjétől elválasztottnak nyilatkoztatja.“

A' baillit mélyen csüggeszté el ez eredmény. „Nékem soha semmi sem sikerült — így ír buvában a' marquisnak, — bármi buzgalommal, állhatatossággal 's magam' feláldozásával láttam is utána. . . . Én vetettem első alapját öcsém' házasságának, 's ime ez az eredmény! Én az enyéimnek szenteltem életemet; mi annyit jelent: hogy nem akartam hajóseregeknek parancsolni, hol az idősbtség' súlya magától jött volna engem felkeresni, mert többet voltam tengeren, több csatákban, 's több sebhelyet mutathatok fel mint Guichen, d' Orvilliers és Grasse 'S végre elmondatták velem: hogy Melchisedech igen boldog volt, mert a' mit családomért tettem, abból boszuság és rágalom háramlott reám! Ime egy vesztett ügy, 's családunk kihalva, nem miattad, mert téged nem vádolkak, de vádolom azokat kik családdból csak téged szeretnek (Pailly asszony, a' marquis' ágyasa,) 's kik folyvást üldözték a' többieket. Most még hátra van a' cassatio: 's e' végett hívd magadhoz fiadat, neki itt már semmi tennivalója, valamint nékem sem, kinek ez ügy hat hónapi időbe, nyugalmába, egészségébe és húszezer francba került; hadd menjen ő most hozzád, már rajtad a' sor; én híven jártam el tisztemben.“

Igy a' bailli.

Az emberek' barátja pedig reáírt fiára: hogy ne merje pörét fölebbvinni, 's hogy ne merjen a' Mirabeau hételben szállásolni; az emberek' barátjának oka volt, fiát még inkább gyűlölni: mert pörét elvesztette; valamint ellenkező esetben őt azért gyűlölte volna még inkább, mert pörét megnyerte. —

És Mirabeau? — Ő harmincz négy éves korában mind két családjából száműzvelátván magát, annál melegebben ragadá meg a' haladás', a' szabadság' ügyét, melly őt rehabilitálni fogja, 's melly neki családul fogja adni az őszves nemzetet!

1784. augusztusban Londonba utazott, hogy ilt két munkát bocsásson sajtó alá. Az első bényomást, melylyel Anglia utazónkra volt, így adja vissza egy levele: „London' vidéke olly mezei szépséggel kínálkozik, minőt magában Hollandban sem találtam

(Schweitznak valamelyik völgyét lehetne még legelőbb hozzáhasonlítani); mert — 's ez az, mi rögtön ragadja meg a' gyakorlott szemet, — ezen uralkodó nemzet, itthon, szigetében, mindenek előtt és mindenek felett földmivelő; és ez mentette meg őt annyi idő óta önnön hagymázaitól. Erős, mély megilletődés szállá meg lelkemet, midőn ezen viruló, boldog vidéken végigmentem, 's kérdést tettem magamnak: miért és honnan ez új megindulás? Ezen kastélyok, a' mieinkhez hasonlítva, házikók; Franciaország' több cantonjai, még a' legsilányabb tartományokban is, 's az egész Normandia, mellyen imént átutaztam, kétségkívül természetöknél fogva, szebbek ezen vidékeknél. Itt ott, de különösen a' mi tartományunkban (Provence) szép épületeket, büszke műveket, nagy közmunkákat, 's az ember' legbámulatosabb törekvéseinek nyomait találhatni; — 's ez még is inkább ragad el engem, mint sem mennyire bámulatra hoz a' többi, 's elragad annál fogva: mert ez a' javított, nem az erőtetett természet; mert ezen keskeny de tökéletes utak csak azért juttatják eszembe a' kényszerített úttapasztókat, hogy azon ország felett kesergjek, mellyben ismeretesek; mert ezen csodálatra méltó művelés a' tulajdonjog' tiszteletét hirdeti nekem; mert ezen gondoskodás, ezen általános tisztaság a' jólétnek hangos jelensége; mert mind ezen mezei gazdagság a' természetben van, a' természethez közel, a' természet szerint; . . . mert minden azt mondja nekem: hogy itt értékkel, súlylyal bír a' nép, hogy itt minden ember képességeinek fejlesztésére és szabad gyakorlatára van jogosítva, 's hogy én ennél fogva egészen más világban vagyok.“—

Mirabeau alig érkezett Londonba, 's már: „*Considérations sur l'ordre de Cincinnatus*“ (észrevételek a' Cincinnatusrendjéről) czimű munkáját bocsátotta közre. — 1783-ban, midőn az északamerikai státusok és Anglia között megkötöttvén a' béke, Amerika' szabadsága biztosítottnak mondathatott: Cincinnatus-társaság' neve alatt egyesület alakult az északamerikai forradalom' hadviseléseiben szolgált tisztekből, kik a' függetlenségi háború' emlékére rendféle külsőjegyet adományoztak

egymásnak, mely az örökösökre is volt szállandó. Mirabeau egy értelemben volt Jeffersonnal 's az amerikai státusférfiak' egyéb puritánusaival, kik ezen firól fira szállandó rendben a' születési aristocratiának csiráját láták, — 's e' szempontból indulva ki, írta ezen munkáját — részben amerikai forrás' után a' Cincinnati-lovagok ellen, kiknek egyesülete csakugyan rövid idő múlva eloszlott.

A' másik munka, mely Londonbani mulatása' alkalmával de már 1785-ben látott napvilágot, a' Scheldehajózást tárgyalta. — II-dik József a' münsteri békekötés' azon pontját, mely Hollandnak hajózási monopoliumot biztosított a' Scheldén, azaz: a' Schelde és a' tenger között, — II-dik József ezen pontban igazságtalanságot látott, és a' Scheldét szabadnak nyilatkoztatá. Nagybritannia háboru' esetében Hollandot segédéről biztosítá, 's Mirabeau is a' hollandiak mellett szólalt fel, mert a' Scheldének szabaddá nyilatkoztatásában az éjszaki hatalmasságok' szövetezését látá Europa' déli részeinek ellenében. Tudvalevő dolog, hogy József csakhamar elállott követelésétől, 's hogy más részről neki a' hollandiak költségeit, melyeket az ellenök indítandó háborúra fordított, megtérítették. —

Midőn Mirabeau 1785. tavasszal Párisba visszatért, egy még általa nem tárgyalt napi kérdést ragadott meg, a' börzejárték', az agiotage' kérdését. Öt hónap alatt öt munkát bocsátott közre e' tárgyban. Egyike a' „leszámitolás' pénztárát“ (la caisse d' escompte, alapítatott 1776-ban Turgot által) tárgyalá, 's Mirabeau itt olly terrenumon állott, hol őt a' kormány is szívesen látta, mert ennek papirosai tetemesen vesztettek, mióta a' közönség a' leszámítolási pénztár' részvényeibe lett szerelmessé, — de az író egyszersmind két barátjának Clavière és Panchaud genfi banquiereknek tett szolgálatot, kiknek üzleteik szenvedtek a' többi státuspapirosok' depreciációja által, 's kik őt a' szükséges adatokkal ellátták. Egy másik munkája a' szent Károlytól nevezett spanyol bank (de la banque d' Espagne, dite de Saint-Charles) ellen volt irányozva, melynek részvényei Párisban jóval

magasabban állottak mint Madridban, 's melly annál veszedelmesebb tőzsérkedésül szolgált, mert a' különben is gyanús vállalat idegen földön, Franciaországtól független kormány' pajzsa alá vonult. E' munkának megjelenése után 900 francból 400-ra szállottak le a' bank' részvényei, 's a' vállalat' pártolói siettek a' magát kormánynak nevező ministernél (Calonne), ki előbb maga buzdította Mirabeaut, 's ki most a' tőzsérek' lármájától megijedt, kieszközölni: hogy a' veszedelmessé vált pamphlet elnyomattassék; — mi megtörténvén, Mirabeau új munkával válaszolt, mellyet hasonló sors ért. De ez nem akadályozá Mirabeaut, csak nem haladék nélkül egy más részvénytársaságot, melly Páris vízzel akará ellátni, indulatosa megtámadni. Ezen társaságnak egyik igazgatója a' híres Beaumarchais volt, ki megismervén egy részről Mirabeaunak „rendkívüli nagy talentumát,” más részről elmésségeinek záporával árasztotta el őt. Beaumarchaisnak írásmódja, tárgyra és személyre vonatkozó észrevételeinek éle, a' sarcasmusok mellett az ünnepélyes komolyság, a' gyilokszúrások mellett a' kimélés' affectatiója, szóval: azon veszedelmes modor, melly Beaumarchais' korábbi felelőseiről azt mondatá Voltaire-el: hogy ő különösebb, erősebb, mérészebb, comicaibb, érdekesebb 's az ellenfelet inkább megalázó valamit még nem látott életében, — ezen modor új munkát íratott Mirabeau által a' részvénytársaság és Beaumarchais ellen, mellyben azon elvből indulva ki: hogy ezen, a' legsürgetősb közszükséget fedező ügy nem magántársulat hanem az állodalom által volna kezelendő, jósolja — mi csakugyan bételjeseedett — hogy e' vállalat még is előbb-utóbb a' kormány által fog kezeltetni, melly e' végre legalkalmasabb, 's mellynek kedvéért a' polgári társaság' gyámhatalma alakult. Végre nevetségessé teszi azon gondolatot, hogy a' részvénytársaság Párison alúl kereste a' szükséges vizet, nem Párison felül, 's hogy a' párisiaknak akkor adja inniok a' vizet, mikor ez már lemosta lábaikról a' piszkot. Ez, — bár mint véleményezett legyen a' chailloti vizekről az orvosi egyesület, — ez, úgy mond, ha szabad egy pillanatra Figaró'

szerzőjének (Beaumarchais) stylusát használnom, — mert a' rozslés néha erélyes, — ez annyi mintha valaki éjjeli edényét ivó poharába ürítené. —

Ezzel végződött Mirabeaunak első találkozása a' kormány-nyal; — ismételjük, ő Calonnenak tudtával és helybenhagyásával támadta meg az agiotaget, 's utóbb megtagadtatott általa, mert nem akart neki vakeszközül szolgálni, mert nem tartozott azon könnyű és becstelen emberek közé, kik érzelmeiket és nyavalyás ismereteik' alkalmazását a' körülményekhez szabják. —

1785. december' 25-kén már ismét úton látjuk Mirabeaut Berlin felé. II-ik Fridrik még élt, midőn Mirabeau ide érkezett, 's megkülönböztetéssel fogadá a' vándort, ki hajlandó lett volna porosz szolgálatba lépni, ha minden jelenség arra nem mutat, hogy közel a' nap, mikor a' nagy fejdelem felett bészárkozik a' korporsó. — Azon nagy munkához, melly néhány évvel utóbb: „la monarchie prussienne sous Frédéric le Grand“ czím alatt jelent meg Mirabeautól, már ekkor kezdé gyűjteni az adatokat, 's ugyancsak 1786. első felében jelent meg tőle: „Lettres du comte de Mirabeau à M . . . sur Cagliostro et Lavater,“ mellyben az elsőnek nyeglesége — 's a' másodiknak fanatismusa ellen küzd. Egy más munkája, melly a' zsidók' emancipatióját tárgyalja (Sur Moses Mendelssohn, sur la reforme politique des juifs 's a' t.) szinte Berlinben készült, de csak 1787-ban tétetett közzé.

Időközben, úgy látszik, sikerült Mirabeau' hatalmasabb barátjainak, nevezetesen Lauzun herczegnek és Talleyrandnak, a' ministerium' bizalmatlanságát lefegyverkezni, 's Vergennest a' külügyek' ministerét arra bírni, hogy — közeledvén nagy Fridriknek halála, 's utóda hír szerint, új kormányrendszerrel fenyegetődzvén — Mirabeaut diplomatiái tiszttel bízza meg Berlinben azon politikai változások' kitudására, mellyek Fridrik' halála után az éjszaki udvaroknál valószínűleg bekövetkezendők. — Mirabeau 1786. május' 22én Párisba érkezett, junius' 2-kán „Europának jelen viszonyairól“ szóló emlékiratot nyújt be a' ministeriumnak, 's julius' 3-án már új tisztében útnak indul.

1786. augusztus 17-kén a' tizennyolczadik századnak legnagyobb fejedelme, negyvenhat évi uralkodás után meghalálozott; „egyike a' legnagyobb jellemeknek, — így ír Mirabeau — melyek valaha thronuson ültek, 's véle egyike a' legszebb mintának, melyeket a' természet valaha létrehozott, összetörött 'S most — folytatja, — Berlinnek kétharmada annak bizonyításán fáradoz, hogy II-dik Fridrik közönséges ember volt, csaknem kisebb a' többiekénél . . . Oh! ha az ő nagy szemei — melyek hőslélkének kénye-kedve szerint a' nézőt vagy elcsábították vagy remegtették — felnyílnának egy pillanatra: volna e elég bátorságuk ezen gyáva hízeltöröknek, meghalni szégyenökben? “

Mirabeau az új királynak, thronusra lépése' napján emlékiratot szolgáltatott kezéhez, mely utóbb nyomtatásban is megjelent, 's mellyben a' haladás' ügyét, minden jótékony növénynek ápolását, minden gyomnak kiirtását várja az új fejedelemtől, ki néki, az idegennek, nem fogja rossz néven venni felszólamlását „mert — úgy mond — megtörténhetik, hogy az egyszerű józan ész, 's az elmélkedőnek naiv őszintesége felérnek a' czéhbéli státusférfiúnak' schlendiránjával, csalfaságaival, diplomatiái chimáráival és nevetségés dogmaival.“

Félévig tudósította Mirabeau Németország' 's nevezetesen a' porosz udvar' eseményeiről a' francia kormányt, midőn láng-lelkének indulatosságával keletkezett benne a' vágy olly helyzet után, mellyben lényegesebb szolgálatot tehet hazájának. „Mit tehetek itt ezentúl? — így ír 1786-nak vége felé egyik jelentésében, — semmi hasznost; — 's csak a' legvilágosabb, legközvetlenebb, 's legesleg hamarabb bekövetkező rendkívüli hárszon birhatna engem arra, hogy azon véghetlen illetlenséget lenyeljem, melly amphibialis lételemből hova tovább reám háramolnék; ismétlem még egyszer: hogy mi telik ki tőlem, hogy mit érdelek, hogy mennyit érek, aziránt már tisztába jöhettek eddiglen fejdelem és ministerek. Ha nincsen érdemem, 's ha nem értek semmihez, akkor igen sokba kerülök; ha érdelek, ha tudok valamit, ha . . . kilencz hónapos igen kínos alárendelt-

ségemben, ezer és ezer akadály között 's egyáltalában minden segéd nélkül, képes voltam némi ember- 's tárgyismeretet, némi elmeélt kifejleszteni: akkor magam magamnak tartozom azzal, hogy hivatalt kérjek és nyerjek, vagy hogy világpolgári mesterségemet folytassam ismét, melly testemre lelkemre nézve kevésbé fárasztó, és dicsőségemre nézve kevésbé terméketlen. Világosan nyilatkoztatom ki ennél fogva, vagy is inkább ismétlem: én nem maradhatok itt tovább, 's kívánok annak rende szerint felhatalmaztatni a' visszatérésre, akár legyen valakinek szándéka velem ezentúlra, akár magamnak adassam vissza; — annyi áll: hogy a' hasznos foglalkozásnak semmi neme ellen nem fogok rugdalózni.“

'S néhány nappal utóbb így ír: „Szívem nem vénült; 's ha lelkesedésem elfojtatott: onnan nem következik hogy elaludt. Elevenen éreztem ezt ma; életem' legszebb napjai' egyikének tartom ezt, mellyben a' notable-ok' összehívásáról értesítettem, kik kétségkívül csak kevésbé előzik meg a' nemzeti gyűlést. Én ebben a' közdolgoknak egy új korszakát látom, melly a' monarchiát helyreállíthatja; én véghetetlenül érzeném magamat megtisztelve, ha mindjárt utolsó titoknoka lehetnék ezen gyűlésnek; és szerencsémnek tartom, hogy eszméje tőlem indult ki.“

Pár nap múlva Párisban termett Mirabeau.

Ennyiből állott az, mit Mirabeau' pályájának első feléről kell vala mondanunk, hogy önmagából, ne az életiró' antithesiséből fejlődjék ki a' jellem, 's hogy typusa már ismeretes legyen az olvasó előtt, midőn őt azon nagy drámában látja szerepelni, mellynek legnagyobbjellemei, — kezdete és vége: Mirabeau és Napoleon voltak.

De Mirabeaunak parlamentaris életéről 's ezt megelőzőtt közvetlen működéséről külön füzet fog szólni.

M I R A B E A U.

II. RÉSZ.

1786. december' 29-kén hirdettetett ki a' notable-ok' gyűlésének egybehivatása, 's 1787. januárius' 27-én Mirabeau Párisban termelt.

A' státuskiadások 1786-ban száznegyven millio franczal haladták felül a' jövedelmet; a' financiaiák' minden fogásai már megkísértettek e' borzasztó hézag' pótlására, 's a' hézag még napról napra növekedett; a' parlamentok vonakodtak belajstromozni a' kiadások' fedezésére kivetett új adókat, — 's így végmenedékül már csak a' Rendeknek száz 's néhány év óta nem tartott gyűléséhez lehetett folyamodni.

Calonne, a' pénzügyi minister, hogy illy erélyes eszközhöz ne kénytelenítessék nyúlni, 's hogy következetes maradjon félszabály-rendszeréhez, úgy vélekedett: miszerint a' fennforgó körülmények között az úgynevezett „előkelők“ gyűlésével — assemblée des notables — is beérhetni, 's maga Mirabeau is hasonló véleményben volt, mint láttuk, mert szemében a' notablok' gyűlése első lépés volt a' nemzeti gyűléshez.

A' notable-ok kivált a' XVI-dik században több ízben hivattak össze, mert a' fejedelmek szívesben látták együtt a' korona által kijelelt 's csak tanácskozó szavazattal bíró előkelőket, mint a' jóval nagyobb követelésekkel fellépő Rendeket. — Lajos, ki a' nemzet' felüdülését őszintén ohajtá, de ki más részről gyenge jelleménél fogva szinte örömet folyamodott félszabályokhoz, szívesen hajlott Calonne' tanácsára, 's 1787. februárius' 22-kén megnyitá a' notable-ok' gyűlését, melly száznegyvennégy egyénből állott, kiknek sorában az alsóbb nemesség' egynehány követe 's néhány városi tisztviselő mellett: hét Bourbon, hét érsek, hét püspök, nyolcz tábornok, tizenkét herczeg, harmincznégy

törvényszéki elnök és koronaügyvéd, nyolcz státustanácsos, négy tartománykormányzó, húsz főnemes találattott. „A' tervek — így szólott megnyitó beszédében a' fejedelem — melyek önökkel közöltetni fognak, nagyok és fontosok. Egy részről öregbíteni kell a' státusz jövedelmét, 's tökéletes egyensúlyát a' közterheknek egyenlőbb felosztása' útján biztosítani; más részről meg kell szabadítani a' kereskedést azon különféle gáaktól, melyek a' forgalmat akadályozzák, és segíteni, mennyiben ezt a' körülmények nékem megengedik, jobbagyaimnak legszegegyebben osztályán.“

Láttuk, kikből állott a' notable-ok' gyűlése, 's így természetesnek fogjuk találni, hogy ámbár Lafayette és néhány elvtársa egyes indítványok által (a' büntető törvénykönyv' revisiója, a' protestánsok' jogai 's a' t.) tanusították, miszerint magasabb szempontból ohajtanának kiindulni: még is a' többség az adónak mindenkre kiterjesztését és egyenlő felosztását, a' közigazgatást zsidbasztó gyalázatos visszaélések' megszüntetését, a' törvényelőtti egyenlőség' megállapítását 's a' t. kevésbé sürgetősnek találta, mint a' száz év óta meggyült bajoknak okát az épen a' kormányruánál állott miniszterre fogni, hogy elmozdítása által — a' közterhekbeni igazságos osztozkodás nélkül is népszerűekké válhassanak.

Mirabeau ezen eljárásban nem sok dicsérni valót látott, 's midőn tapasztalta, hogy Calonne még népszerűetlenebb, mint a' szolgaság 's ennek örei a' százados visszaélések 's a' százados elöitéletek, — egyik levelében ezeket írta: „a' bátorság és ügyesség, melyeket a' rendszabálynak kivitele kívánt, Calonnenak érdemül irandók; 's midőn látom, minő könnyelműséggel vagy minő bizalmatlansággal válaszolnak e' jótéteményre, kísértetbe jövök átkot mondani nemzetem' lengeségére.“ De más oldalról a' levélíró szintén nem volt hajlandó a' miniszternek védelmére, mert ez érezteté vele, hogy rögtöni hazajövelele nincsen ínyére, 's midőn a' ministert arra figyelmeztették: hogy Mirabeaut nem tanácsos felingerleni, — válaszolá: „majd elin-

tézem pénzzel az ügyet.“ Illyetén eljárás kevésbé büszke, 's kevésb önnérzettel bíró férfit is arra birt volna, hogy függetlenségét és erejét éreztesse azokkal, kik eléggé balgák voltak őt fitymállani. Mirabeau a' „dénonciation de l' agiotage au roi et à l' assemblée des notables“ czímű munkával válaszolt, melyben Calonne csak egyszer említetik név szerint 's akkor is dicsérettel, de melyben igazgatásának valamennyi hibái — mint az agiotage' szükséges következményei soroltatnak elő. Ezen munka természetesen nem csillapítá a' minister elleni ingerültséget, 's Calonne csakugyan kénytelen volt hivatalából kilépni (1787. május' 1-én), — de a' kormány Mirabeauval is érezteté neheztelését, ki egy újabb munkájában Calonne' elődének (Neckernek) finansziiai rendszerét is támadván meg, ellene új elzárási parancs adatott ki, mely elől a' vádlott Belgiumba menekült, hol új röpiratot bocsátott közre Necker ellen, ki a' közhír szerint rövid idő múlva a' ministeriumba volt lépendő, 's kinek pénzügyi igazgatásáról egyebek közt így nyilatkozik:

„Én meg nem foghatom, mint szólhat ő azon módokról, melyek által neki sikerült, új adó' kivetése nélkül vinni a' háborút. Ezen gyászos fogásoknak köszönheti a' tudatlanok' buta bámulatát, de ezek kitüntették egyszersmind az értelmesek előtt vétkes és hiú ravaszságát Hogy a' státus' hitelezőinek megmutassuk, miszerint érdekeik nem forognak veszedelemben, szükség lett volna veszedelmen kívül helyezni a' nép' érdekeit. Hogy megmutassuk, miszerint a' nép' érdekeire tekintettel voltunk, bé kellene bizonyítani, hogy az adó' kivetése nélkül eszközlött kölcsönök legkevésbé terhelik a' nemzetet; hogy abban bölcsesség rejlik, ha új tőkéket veszünk kölcsön, a' régi kamatoknak fizetésére; hogy az adókivetést elhalasztani annyi, mint az adót kisebbiteni És én azt mondom nektek: hogy a' mit neki dicsőségül tulajdonítottok, az gyalázatja, hogy a' mit jótéteménye gyanánt tekintetek, az bajaitoknak öregbülése. Adó nélkül kölcsön venni annyi, mint a' nemzetet az uzsorások' kezébe játszani, mert csak ők szoktak biztosíték nélkül kölcsönözni; annyi mint egy egész népet valóságos helyzetére nézve megcsalni; annyi mint a' kormányokat rászedni, mert veszedelem nélkülieknek hirdettetnek a' romlás' és pazarlás' tervei, melyek az emberiség' vesztét eszközlik;

annyi mint a' jövődő nemzedékekre szállítani annak vétkeességét, ki csak személyes dicsőségét, csak a' jelen sükert látja . . . Hiszelékeny nép ! siess a' bámulással, gyermekeid átkozni fognak téged !“

Mirabeau rövid idő múlva az ellene kiadott elzárási parancs' daczára visszatért Párisba, honnan 1787. május' 24-én Braunschweigba utazott, hogy itt Mauvillon barátjával (sz. 1743. francia atyától Lipésében, mh. mint őrnagy 's a' braunschweigi katonai iskolának egyik tanítója, 1794ben) a' porosz monarchiát tárgyzó munkáját béfejezhesse. — Ide irunk egyik barátnéjához írott leveléből néhány sort, mellyeket töle a' nagy-ravágyó, szenvedelmes férfitől nem várt volna az olvasó. „Midőn végig mentem azon gyönyörű térségen, melly Strassburgot környezi; midőn Saverne' magosságából végig néztem azon bájoló vidéket, melly a' Rajna' mindkét partján elterül: akkor érzettem, hogy a' gonosz ovakodnék engem magas hegyre szállítani, ha megkísérteni akarna. A' nagy-ravágyás kitakarodott szívemből, 's én így szólottam magamban: Ah! mi jól esnék az emberek 's a' dolgok által csalódásaiból felébresztettnek, itt kertjét művelnie 's csak barátnéjaért élnie és fiáért!“ —

Mirabeau még három hónapot fordított a' felebb említett munkának szerkesztésére, mellyhez az adatokat részben Mauvillon gyűjtötte, de mellynek terve, és státusphilosophiai nézetei — 's az egésznek végkidolgozása kirekesztőleg töle valók, 's mellyről 1789. october' 3-án, midőn már egyike volt a' forradalom' leg-híresebb férfainak, mondá: „szomorúan halnék meg, ha ezen emlék nem maradna sírom felett.“ — Világos, hogy a' munka folytonos vonatkozással Franciaországra készült, 's hogy ezen viszony' kimutatását, hazája' erélytelen közigazgatásának 's elavult kormányzási rendszerének kitüntetését: II-dik Fridrik' hatalmas uralkodása' 's egy új hadi és közigazgatási világ' irányában, fő feladása gyanánt tekinté. „Illyetén munkákat — így ír Mirabeau, dolgozó társának — ollyképen kell készíteni,

mint Tacitus a' Germaniáról szólót készítette : hogy satyrául szolgáljon Róma ellen. Poroszországban Franciaországot látom 's akarom látni, — legalább azon elvek' fejtegetésére nézve, melyek a' részletek által bém bizonyítandók."

Természetes, hogy ezen munka illy szellemben 's illy rendkívüli egyéniség által szerkesztve, 's csak egy évvel ama' nagy férfiú' halála után, ki teremtője volt azon új monarchiának, mely csekély számú lakosainak daczára Europa' birodalmainak sorában Ausztria és Franciaország mellett foglalt helyet, — természetes, mondom, hogy ezen a' milly nagyterjedelmű, olly nagyfontosságú munka, mely Mirabeaut napjainak első publicistái közé emelé, rendkívüli lelkesedéssel fogadtatott mind Francia-, mind Németországban. 'S ambár a' statistikai munkák' közsorsára jutott, — arra : hogy bizonyos időnek lefolyása után megszűnt közkezezen forogni, jóval tanuságosabb még ma is számos elhíresztelt munkánál, melyekből embereink nem annyira eszméiket — ezekkel, ha akadnának is illyesekre, nem sokat törődnek, — mint inkább publicistai jargonjokat, szójárásaikat merítgetik.

Mirabeau, atyjának ajánlá e' munkát :

„Ön — így rekeszti bé ajánlását — olly fiút ohajtott, ki arra méltóbb volna nálamnál; én legalább azon voltam, hogy foglalkozásaim által, melyeknek gyenge tehetségemet szentelém, arra méltóvá alakuljak.

Csak olly tárgyakat fejtegettem, melyekre nézve szükséges az emberiségnek, hogy a' közvélemény megállapodjék. Tárgyalásuk közben gyengesség és előítéletek nélkül jártam el. Megfeledeztem arról, hogy engem a' véletlen nemessé tett, hogy a' körülmények szegénynyé tette nek, 's hogy a' szerencsétlenségeknek hosszú sora függővé látszott tenni. Én szétéptem ezen bilincseket; én törvényül szabtam magamnak : csak az észről 's az igazságtól válnom függővé, 's ezt elértem; csak azt mondani, mit valónak tartok, 's szerencsés vagyok érzeni, hogy ezen hajlam már magában is elégséges, némi súlyt nyújtani 's némi dicsőséget . . . Mennél inkább haladtam előre ezen munkában, annál inkább éreztem, miszerint ezt önnek illik ajánlanom . . . hogy érett koromnak ezen tisztességes foglalkozása által némi kárpótlást nyújtsak azon fájdalmakért, melyeket zivataros ifjuságom önnek okozhatott."

Ez a' való érzelem' hangja, 's e' soroknak olvasása után az olvasó aligha hajlandó leszen a' marquist felmenteni 's a' fiút elmarasztalni.

Mirabeau ezen munkájában, a' porosz birodalom' történeti és földleirási, különösen népesedési ismertetésén kívül, terményeit, gyárait, kereskedését, a' státus' jövedelmét és kiadásait, katonai intézkedéseit, közoktatását 's közmiveltségét, vallásrendszerét, polgári 's büntető törvényhozását tárgyalja. A' jelen dolgozatnak szükre mért határai nem engedik, hogy a' munka' egyes részeire is terjeszkedhessünk ki, de meg nem állhatjuk, II-dik Fridrik' jellemrajzát nem közlenünk az olvasóval, mint olyt, mely az újabb történetírás' legsükebbjei közé tartozik, 's mely mutatja: mivé válhatott Mirabeau az író' kezében is az anyag, ha ezt kebelének melegével eleve áthatotta. —

„Ilyen volt Fridrik, — így rekeszti bé Mirabeau, miután az elhunynak, nagyszerű törekvéseiért az emberiség' nevében köszönetet mondott, munkájának első könyvét, mely az egésznek alapnézeteit foglalja magában, — ilyen volt Fridrik; örökre híres az emberek' magzatai között. A' természet azon rendkívüli dicsőséget látszott számára fentartani, hogy a' thronuson születve, nemzetének és századának első emberévé váljék. Gondolkozásának merészsége, elméjének éle, lelkének erélye és jellemének szilárdsága által egyiránt jeles: az ember nem tudja, mit csodáljon inkább: különféle tehetségeit e? vagy ítéletének mélységét? vagy lelkének nagyságát? Természeti és erkölcsi fényes tulajdonokkal felkészítve, erős mint akarata, szép mint géniusa, tevékeny a' bámulatosságig, mind ezen kedvezéseket tökélyesbítette és teljesen kifejlesztette; nem kisebb mértékben önmagának műve, mint a' természetnek. Szelesnek született, és komolylyá vált; zsarnoknak a' legnagyobb mértékben, és türelmessé vált a' jámborságig; élénknek, heveskedőnek, — és nyugalmassá, mértékletessé 's magávalbiróvá lőn önnön akarata által. Végzete úgy akará, hogy az események is hasznára forduljanak, gyakran ügyes magaviseletének hozzájárulása által, néha saját hibáinak daczára; és mind, még a' gáncsok is, mellyekkel az emberi gyengeségnek lerozá az adót, nagyságának, eredetiségének és hódíthatlan jellemének bélyegét viselék magokon.

Soha még halandó nem volt annyira parancsolásra teremtve, mint ő; 's ő ezt tudta, ő magát a' világ' közlelkének látszott tartani, 's a' többi embereket csak némi érzéki lélekkel, csak inkább vagy kevésbé állati ösztönnel bírónak vélé: 's innen van, hogy őket megvetette; és még is fáradhatlanul működött boldogságukon, belátásához képest. E' szerint elméjének véghetlen szabatosága őt méltányosabbá és jótékonyabbá tevő, mintsem mennyire ezt az érzékenyeknek született szívek' gyanús jósága eszközölhette volna. Ő csak egy szenvedelmet ismert, a' dicsőséget: és ő gyűlölte a' magasztalásokat; csak egy szeretett tárgyat, önmagát: és még is másoknak szentelé egész életét; csak egy foglalkozást: nemes királyi mesterségét. Ő ebben hasonlíthatlan állandósággal járt el, félbenszakasztás nélkül negyvenhat éven keresztül, azon napiglan, melly philosophhoz méltó, egyszerű halálát megelőzte, pedig halála tizennyolcz hónapig tartott, 's minden panasz nélkül elszenvedett fájdalmak és aggályok után következett be.

Fridrik meghalt 1786. augustus' 17-kén; ő csak azelőtt való este szűnt meg uralkodni.

De nagy Fridriket festeni a' történetírásnak feladása; a' történetírás fogja feljegyezni jeles tetteit, fényes szerencsáját, megfoghatlan segélyforrásait, országlásának nagyságát, életének és halálának egyszerűségét; a' történetírás fogja mondani, mit tett ő nemzetének emelésére, az emberi faj' felvilágosítására Magamat mi illeti, ki őt láttam, ki őt hallottam, én ki siromig fogom kebelemben táplálni az édes önnérzetet, hogy őt érdekeltem, én még most is borzadok, 's lelkem nehezteléssel telik el azon látvány' emlékére, mellyet Berlin bámméskodó szemeimnek nyújtott a' hős' halálanapján, ki a' bámulat' némaságára vagy a' csodálat' zajára birta a' világot: — komor volt mindenki, senki sem szomorú; mindenki foglalkodott az eseménynyel, senki sem búslakodott felette; a' bánkodás', a' sóhajtás', a' dicserét' egy hangja sem hallatszott!

Ez tehát annyi nyert csatának, annyi dicsőségnek, annyi csodával teljes, csak nem félszázados uralkodásnak végeredménye! Megteltek vele egész a' gyűlölésig Mit vártak? a' kincstár' zsákmányait! . . . Az egy Moellendorf tábornok sírt. A' sereg' felesketésénél gyászos tekintete, önkénytelenül lepergő könnyüi, férfias és megindult hangja, a' sebzett hősnek külseje meghatották az érzékeny' szemlélőt, de ő volt az egyetlenegy, kin megismerszett a' fájdalom, 's én ezt dicsőségére említem.

Miért e' vad hálátlanság ? Midőn Károly herczeg meghalt, egész Brüsszel búba merült : nép és udvar, tiszték és katonák , magok a' gyász' szolgálai zokogtak ; a' fájdalom általános volt és mély. Pedig Károly' tehetségei közészerűek valának : ő sem országára, sem századára nem volt befolyással Ah ! jószívűnek lenni tehát még a' leghasznosabb magán vállalat , az egyetlenegy eszköz arra , hogy szeretessünk !

Igen ; — de merjük egyszersmind kimondani : hogy a' főpolczon a' jóság egymaga , soha sem fog valódi haszonban részesíthetni egy nemzetet. Hogy ezt helyreállíthassa, nagyobbíthassa, felemelhesse , sőt még arra is , hogy boldoggá tehesse : még szükségesebb, hogy neki engedelmeskedjenek, mintsem hogy szeretessék. Az ember gyűlöli az elnyomást, kétségkívül ; de uralkodót akar. Az igazság szükségesebb az embernek, mint a' jóság, melly magasb helyeken igen gyakran amannak megsértésével jár ; 's a' fejedelem , ki a' körülötte levőknek örömrivalgása után sovárogo, azt nem fogja bámulni az utókor !“

A' végsorok , nem tagadhatni , az élességig egyoldalualak ; de már felebb láttuk , hogy Mirabeau munkáját folyvást a' francia viszonyokra akará alkalmazni , 's tudjuk , hogy XVI-dik Lajos a' jóságnak azon nemével birt , melly néki és az övéinek gyászt hozott. Mirabeau ezt utóbb , midőn segédére kívánt lenni, gyakran fájlatva emlegeté , 's már 1785-ben ezen kérelemmel fordult a' fejedelemhez : „Mi bátrak vagyunk őt felhívni, hogy ez úttal, mint minden egyéb alkalommal, saját szemeivel nézzen , saját bélátása szerint ítéljen ; hogy küzdje le azon igen tiszteletre méltó, de szerfelett nagy bizalmatlanságot, melylyel önmaga iránt viseltetik , 's hogy axioma gyanánt tekintse azon tételt : miszerint jellemmel bírni, mindig annyi, mint elégséges tehetségekkel bírni, kivált arra, hogy uralkodjék, 's hogy mint nagy és jó király uralkodjék.“ —

Mirabeau ezen munkának béfejezése után , melly csak egy évvel utóbb került ki sajtó alól, 1787. szeptemberben visszatért Párisba. Ekkor már eloszlottak a' notableok, kik Brienne bíbornoknak részben megadták, mit Calonne süker nélkül kívánt tőlök : a' robot' eltöröltetését, a' gabonakereskedés' szabályozását, némi földadót, a'

bélyegadónak öregbítését 's a' t. De midőn ezeknek bélajstromzására hivatott fel a' parlament, visszaéléseket, pazarlásokat emlegetett, 's kinyilatkoztató: hogy erre illetéktelen, 's hogy csak a' Rendek' gyűlésének van joga új adónemekhez járulni. A' kormány válaszul Troyesbe száműzte a' parlamentet, hogy innen pár hét múlva visszahívhasa, 's felhatalmazást nyerhessen tőle négyszáznegyven millio franc kölcsön' szerzésére, mert valamivel csak kellett pótolni az évenkénti jövedelemhézagot, — 's a' parlament ennek bélajstromzását is megtagadta (1787. nov. 19-kén).

Mirabeau nem sok tisztelni valót láthatott azon kormányban, melly ma szétverette a' fejedelem által a' parlamentet, hogy hónap meg' együvé gyűjtse, 's melly illy eljárás útján a' felelősséget egyenesen a' király' személyére szállítja; — mind ebben az alkotmányosság' árnyékát sem látta Mirabeau; de más oldalról a' parlamentok iránt sem viseltetett rokonszenvvel, mellyek a' Rendek' gyűléseinek megszüntetése óta törvényhozással toldották meg biráskodási functióikat, 's mellyek a' kormány ellenében akarván védni a' népet, 's a' nép ellenében önnön szabadítékait, ez utóbbihoz birtak elégséges erővel, amahoz nem. — Illy viszonyok között csak az états-généraux, a' Rendek egybegyűléséről lehetett mind a' közhitel' mind a' közigazgatás' tárgyában üdvöt remélni, 's midőn Mirabeau, kiről tudva volt, hogy a' parlamentok', az ítélőszékek' házsártoskodásában 's a' közkormányba elegyedésében, eszme- és jogzavarból támadott 's a' státushatalmak' alkotmányos különválasztása által megszüntetendő fonákságot látott, a' ministerium, nevezetesen Montmorin által felhivatott: hogy tehát nyilatkozzék ellenök, — bizodalmas levélben ekkép válaszolt.

Én köszönettel vettem a' parlament' felírását 's ő felségének választát, mellyeket ön velem közleni szíveskedett; ez természetes és sürgető alkalom, hogy azon munka iránt nyilatkozzam, mellynek írására ön engem felhívott.

És mindenek előtt, hogy az első nehézséget említsem, egy illye-

tén munka , higye nekem , gróf úr , mert én sokat gondolkoztam felőle , nem ollyatén természetű , mellynek írását vagy közrebocsátását elharmkodni szabadna . A' felállítandó elvek olly kényesek , 's az emberek olly kevéssé vannak reájok elkészítve , hogy szilárd alapul csak a' tények szolgálhatnak nékik ; már pedig a' tények' kifürkészése és összeállítása időt kíván , 's az ön által kijelelt határnap nekem egyáltalában nem engedi a' szükséges időt . Középszerű munka , 's kivált középszerű munka éntőlem , bizony csekély szolgálatot tenne ön' nézeteinek ; a' közügy nem sokat nyerne általa , 's én sokat veszítenék .

'S valóban , ha mindjárt semmibe veszem a' személyes veszedelmeket , mellyeknek magamat kitenném , olly testületeknek engesztelhetlen haragját vonván magamra , mellyek még nincsenek lesujtva , mellyek még számos ellenségeket fognak felfalni , mielőtt földhöz sújtnak ; vagy inkább , hogy kimondjam a' szót : mellyek soha sem fognak földhöz sújtni mindaddig , míg a' megtámadó a' nemzet' segédére nem számolhat ; — ettől elvonatkozva , valjon most , a' jelen pillanatban kell e Franciaországnak bevádolni a' birák' aristocrátiáját , most , midőn a' király önmaga nem tartá méltóságán alól valónak , azt személyesen bevádolni ? Lehetséges e jelenleg hasznosan szolgálunk a' kormányt , ha formaruháját viseljük ? Most van e ideje harczolunk a' hatalom' nevében , midőn találkoztak , kik nem vonakodtak olly beszédet adni a' király' szájába , melly egész Franciaországban fog viszhangozni , 's mellynek szoros logica szerinti értelme az : hogy a' monarcha egymaga hozza a' törvényt ? Hiheti e valaki , hogy azok , kik illy elvekből indulnak ki , jó lélekkel akarhatják 's előkészíthetik a' Rendek' gyűlését ? Szerencsém volt már mondanom önnek , gróf úr , 's a' pezsétör urnak is kinyilatkoztattam : én csak a' nemzet' jelenlétében (ha t. i. a' Rendek együvé hivattak) fogom megtámadni a' parlamentokat , ekkor , 's csak ekkor lehet és kell őket az igazság' egyszerű szolgálóinak körébe visszaszorítani , csak ekkor lehet és kell nekik eredeti jellemöket visszaadni . De ha azon jogok helyett , mellyeket magoknak felettünk bitorlottak , nem látunk olly alkotmányt emelkedni , melly hozzájárulásunk által szilárdítatott , — valjon hogy' lehet becsülettel , haldokló szabadságaink' vég nyomait eltörölni akarni ? Ha ezentúl csak egynek akarata fog törvényt szabni a' monarchiában , mi szükség azon czivódások közé elegyednünk , mellyek a' fejdelem és akaratainak bizományosai közt támadnak ?

Mit veszithetünk mi ezen czivódás által ? vagy inkább hogy ne serkentőnk mi ellentállásra azon egyetlen egy testületet , mellynek még hatalmában áll ama' borzasztó akarattal megvívni ?

Ah! gróf úr, már volt szerencsém önnek mondani, hogy az igen ügyetlen egy kormány fogna lenni, melly Franciaországot parlamentizálná; az magyarázhatlan egy eljárás volna, melly azon lenne, hogy e' veszedelmes hajlamot előmozdítaná! Vagy nem lehetünk e' el ténylegesen parlament nélkül mostantól a' Rende'k' gyüleiseiglen? Minek siettünk azt jogilag elmellőzni, ha valóságos szándékunk van, a' nemzetet együvé híni? Mi nagy mértékben fog ezen hirtelenkedés gyanúsnak látszani a' nép' szemében? Ha a' nemzetet azon agyrémtől, mellyet olly sokáig jogainak egyetlenegy öre gyanánt tekintett, megfosztjuk, a' nélkül hogy felhívnök, miszerint önmaga öröködjék jogainak fenntartása és gyakorlata felett: akkor nem fogja hinni, hogy bontunk, mert újjá akarjuk szerkeszteni az országot; akkor azt fogja hinni, hogy az absolutismus, az egyszerű és tiszta önkény felé törekszünk. Az igen vakmerő egy ember volna, ki arról kezeskednék, hogy a' közbizalmatlanság által túlzott és a' roszakaratuak által elmérgesített illyetén körülmények közt lázadás nem történhetik; 's ha történnék, az emberi bölcsesség fel nem számíthatja következeit

Ha ellenben az önkényes hatalom' elévült nyilatkozásai' helyébe valódi nemzeti rendszert léptetünk: akkor az akadályok magoktól tűnnek el. Vagy nem látja ön, gróf úr, hogy az első ünnepélyes szóra, melly a' Rende'k' együvéhivatásának határnapját mint bizonyost fogja velünk tudatni, a' jó polgárok, a' békés egyének, a' francziák, kik még mindig rokonszenvvel viseltetnek a' monarchia iránt, mert mélyen érzik, hogy Franciaország fekvésénél fogva monarchiai, — azon pillanatban reményleni fognak és szót fogadni; hogy a' zavargóknak, a' nyughatatlan testületeknek egyáltalában nem lesz módjuk, a' nemzeti gyűlés' egybehivatásaig a' legparányiabb zajt ütni; hogy azon esetre is, ha a' kormánynak pillanatnyi segédre, ideiglenes hitelre van szüksége, ez a' legjobb eszköz annak megszerzésére, mert a' Rende'k' a' milly szükségesekek mint a' pénzügyeknek egyedüli forrása, épen olly szükségesekek mint az ország' megállapításának egyetlenegy eszköze, és viszont; hogy végre mind ebben nem találhatni más nehézségeket, mint mellyeket minnenmagunknak csinálunk, vagy mellyek a' ministereknek azon borzasztó kórságából származnak: miszerint soha sem képesek magokat eltökélni, hogy azt ma jó szántukból adják meg, mit holnap okvetlenül kicsikarnak tőlök

Nem, gróf ur; a' parlamentok' elleni tollharcznak ideje még nem érkezett meg. Az emberek még szerfeletti, de igen természetes bi-

zalmatlansággal viseltetnek a' kormány iránt ; ha ez a' nemzet' bizodalnát visszanyerendette (s ezt csakugyan nem fogja inkább eszközölhetni, mint ha felhívja a' nemzetet, hogy ismerkedjék meg önnön ügyeivel , 's hogy vessen ki magára annyi terhet, mennyit helyzete követel ,) ha a' nemzet' bizodalnát visszanyerendette: akkor a' parlamentok a' dolgok' erejénél fogva rögtön természetes dimenzióikra fognak szállítani ; vétkes ármányaik kudarczot fognak vallani ; örült felhívásaikért méltó bér fog nekik kijárni . . . Egész erejük a' kormány' szorultságán 's a' népek' elégedettségén alapúl.

Ezek , gróf úr , rövidre vont észrevételeim , mellyeket egy részről őszinte vágyam önnek szolgálhatni , 's a' másokról az események és a' tisztelet, melylyel enmagamnak tartozom, sugallottak nekem. Ne veszélyeztessen egy buzgó szolgát, ki az nap', midőn áldozatot követel tőle a' haza , szívesen szembeszáll a' veszedelmekkel , de ki valamennyi koronáért a' világon nem akarná magát meggyalázni egy gyanús ügyben, hol a' cél bizonytalan , az elv kétes , az ösvény rémületes és sötét. Vagy nem fognám e azon parányi tehetségemet , mellynek befolyását ön a' valóságnál nagyobbabbnak tartja , végkép tönkre tenni , ha azon hajthatlan függetlenségről lemondok , mellynek köszönhetem , 's melly egyedül eszközölheti , hogy hazámnak , királyomnak használhassak ? Az nap', mellyen lelkismeretem' sugallatára és meggyőződéseim' erejével , mint tiszta polgár , hű jobbágy, szűz író a' küzdőterre lépek , azt fogom mondhatni : hallgassátok meg azt , ki soha sem pártolt el a' közügytől."

Illyen volt Mirabeau. A' monarchiai formának barátja elvből, szolgálatát — mint láttuk — a' kormánynak, ha irányát, jellemét a' magáénak ismerheté, szívesen felajánló , mert ő hatni, elveit létesíteni akarta ; de meggyőződését soha semmiért áruba nem bocsátó, 's a' gyenge, következetlen , önkényre támaszkodó, előítéletekből élőködő, kergeségben szenvedő kormányt azonképen mint a' fejetlenséget, az anyag és eszköz nélküli ellentőrekvést, vagy a' pörzsölt agy' célja utáni barangolást — kaczagó, megvető. — Mirabeau inségben élt Párisban , midőn a' kísértetnek ellentállott , 's emléke azt követeli tőlünk: hogy midőn utóbb árulásról, politicalai hitszegésről fogják vádolni , szigorú szemle alá vonjuk a' vád' tényálladékát, mielőtt az ember felett elmondjuk: a' vét-

kest! — Annyi bizonyos, hogy Mirabeaut a' legújabb időkhig sem magasztalói, sem ócsárlói nem ismerték. —

A' levél, melyet közlöttünk, az 1788. májusi események után iratott. Az olvasó már Duport' életrajzából is tudja, hogy majus' 8-kán a' párisi parlament' helyébe, melynek két vezér-tagja (Duval d' Esprémenil, utóbb a' constituanteban minden aristocratiai kiváltságnak legdühösebb védője, és Goislart de Monsabert) elzárattott, — hogy mondom a' parlament mint political testület' helyébe úgy nevezett cour pleniére léptettetett, melynek tagjai pairekből, birákból, főpapokból, tábornagyokból 'sa't. állottak, 's melly a' felállítatni szándékolt „grands bailliage“ okkal egyetemben a' parlamentoknak mind political, mind törvénykezési körét megszüntette volna. De a' közvélemény felzúdult ellene, több tartományokban lázadások támadtak, 's a' mit a' Rende'k gyűlését minden áron kikerülni törekvő ármány kigondolt, azt három hónap múlva már elejtette a' gyengeség; 's a' kormány, melly a' szünetlen experimentirozásnál fogva alapos kísérletek' tételéhez rá sem ért, 's melly terv és rendszer nélkül kóvályogván a' megbotránykozott nép előtt, végtelentélyét is elvesztette, annyi húzás halasztás után még sem tehetett egyebet, mint 1789. majus' 1-ére együvéhívni a' Rende'ket! —

Mirabeau, mióta Németországból visszatért, csaknem kirekesztőleg irói munkásságának élt. Felszólítása az V-ik Vilmos ellen fellázadt hollandiakhoz (adresse aux bataves sur le stathouderat), mellyben nekik kitürest és ovatosságot tanácsol; — észrevételek a' bicétrei fogházzól 's a' büntetések' szigorúságának eredményeiről Romilly után (közrebocsátva „hogy a' franczia olvasó kérdezze magától: hol állunk tehát mi, ha az angolok még csak eddig jutottak el?); a' sajtószabadságról Milton után; az agiotage' bévádolásának folytatása 's még néhány apróbb iratok ez időben láttak világot. Mindnyája, mint már czímeikből is láthatni, azon ügynek szentelve, mellynek élt, mellyben lélekzett az író; 's a' végül említett a' hitel' szilárdítására világos szavakkal „alkotmányt“ követelő.

„Adjatok — így ír, — adjatok alkotmányt ez országnak! Mi nagy, mi termékeny, mi kifogyhatlan kincseket fog néktek pazarul nyújtani e' föld, melyet kimerítettnek vélték, e' nép, mely néktek elcsüggedettnek látszik! Tegyétek a' közadósságot valóban nemzetivé az által, hogy a' jobbagyoknak érdekekben álljon azt megismerni, mert tudják, hogy ezentúl ők magok fogják adózásaikat meghatározni; a' státusministerek' hitele' helyébe állítsátok a' státus' hitelét; alapítsátok a' megtagadás' jogán a' bizodalmat 's az adás' hajlamát; fektessétek az adókra, melyeket biztos, férfias 's valóban hathatós módon csak úgy fogtok nyerni, ha az adózókra bízátok azoknak megszavaztatását és felosztatását, — fektessétek, mondom, az adókra, ezen kétségbevonhatlan hypothekákra, a' szükséges kölcsönöket, hogy az adósság törlesztethessék, változtathassék, felszámoltathassék, könnyíthessék, hogy ingóvá és ideiglenessé válhassék, és vegyétek e' szerint azon előnyöknek hasznát, melyekkel ezen ország, ha majdan alkotmányával fogott megszilárdítani, még e' tekintetben is felülhaladandja Nagybritanniát, melynek összeforrasztott, egy és állandó adóssága módfeletti erőködést kíván, hogy csak legparányiabb részében emelintessék: . . . Cselekedjete, működjete ez' irányban, és lehetővé, könnyűvé válik minden. 'S valjon volt e ezen Nagybritanniának, mely olly véghetlenül visszaélt hitelével, volt e valaha más emeltyűje iszonyú terheinek elviselésére és hatalmának kifejtésére, mint az adózás' megszavazásának vagy megtagadásának joga, és a' közkötelezettség' szakadatlan tiszteletben tartása?

A' minden idők' 's minden helyek' tapasztalása eléggé világosan szól, ha kétségbe vonatható e ezen két nagy rúgónak befolyása. Törökország e' föld' legszolgaiabb birodalma: a' nép itt semmit sem fizet; a' zsarnoknak itt egyáltalában nincsen hitele. Az angol nemzet a' legeslegsabadabb egész Európában: e' nemzet hasonlíthatatlanul több adót fizet, mint bármely más, és kormánya határtalan hitelnek örvend.

Alkotmányt! — ez minden gazdálkodásnak, minden segédnek, minden bizodalomnak, minden hatalomnak alapja.

Azok ugyan sem a' dolgok', sem az emberek' természetét nem ismerik egyáltalában, kik úgy vélekednének, hogy a' királyi hatalom meggyengíthetnék az által, mi erejét felszámíthatatlanul öregbítené, de mi több, ők bűnösen rágalmaznának egy nagyilelkű nemzetet, egy nemzetet, mely fejedelmeit mélyen tiszteli, melynek gyakran szerfelett vak hódolása soha sem ismert határokat, 's mely ennek olly példáit adá, minőket semmi egyéb nemzet' történetei nem mutathatnának fel. Segédről van szó szünet nélkül, melyet kérni kell tőle. Mit a' nemzet

az nap', mellyen összegyülekezendett, felajánland: az nem segéd lesz, hanem hathatós és teljes orvoslása a' státus' bajainak, mellyek valamennyien rendellen pénzáviszonyaiban foglalvák. Jaj annak, ki akkor segédről fog szólni! jaj annak, ki a' szükséges áldozatokkal a' közhitel' fentartására, belügyeink' és kültekintélyünk' visszaállítására késni fog az nap', midőn megállapítandó leszen: mit adunk a' fejedelemnek cserébe bizalmának és igazságszeretetének illy fényes nyilatkozásáért . . .

Ti, kik hol eladván magatokat, hol másokat vásárolván, a' barátságot is árúnak nézitek (czélzás arra, hogy ellenei munkáit az agitáció ellen Panchaud banquier által sugallottaknak híresztelték), mondjátok meg: mi érdek sugallá nekem e' sorokat! Bontsátok fel vegytanilag a' mérget, mellyet magokban foglalnak, tüntessétek fel gonosz törekvéseimet egész csúfságukban . . . Ah, higyétek nekem, erőködjétek büntettet találni hallgatásomban, de ne keressétek azt írásaimban, melyek jóval magasabban állanak, mintsem hogy őket elérhetnétek. Meglehet, hogy nem fognak ellentállhatni az idő' élének, de a' rágalom' fogát mindig megszégyenítendik; a' hígeszűek' vagy az elégedetlenek' mulékony igazságtalansága, kik a' szállongó hírekben vagy a' magán boszúságokból származó kedvetlenségben a' közvéleményt 's közmeggyőződést látják, engem nem fog elcsüggeszteni azon pályán, mellyet magamnak választottam. Kiszolgáltatták majd nekem is az igazságot; az idő kiszolgáltatta azt mindenkinek. Tizenöt, a' legveszedelmesebb igazságok' hirdetésének szentelt év tálán csak jogot ad valakinek, követelnie: hogy apostatának csak akkor tartsák, ha elveit meghazudtolta.

Nem, nem. Ha nem irtam, ha nem irok a' forrongás' és pártoskodás' e' pillanatiban, az nem történik annál fogva, mert még nem jöttem tisztába magammal, vagy mert nem merem elveimet bevallani; nem is annál fogva, mintha a' parlamenti fanatizmus között, melly engem szánakozásra bír, és a' hatalom előtti szolgáló leborulás között, mellytől iszonyodnám, — nem volnék képes függetlenségemet fenntartani és saját véleményemet kinyilatkoztatni; hanem azért: mert ámbár mint egyén a' kormány' jó szándékáról meg vagyok győződve: nem titkolhatom el magam előtt, hogy azon nagy és üdvös forradalom közepette, mellyhez hozzáfogott, a' gyakran rászedett 's kivált a' közigazgatási elvek' állhatlansága által szerfelett hosszú ideig kijátszott nemzetnek még mindig méltó okai maradtak az aggodalomhoz."

A' jelen életrajz' első részében láttuk, hogy Mirabeau örömmel üdvözlette a' notableok' összehívását, mert tudta, hogy azt szükségképen a' Rendek' gyűlése fogja követni; az imént idézett helyből pedig világos: hogy a' Rendek' gyűlésétől már akkor nem csak a' pénzügy' elintézését, hanem alkotmányt, az országnak új alapra fektetését is várta. De idézéseinkből világos egyszersmind: hogy Mirabeau, a' titán, ki az öszves emberiség' ügyét karolá fel a' legmagasabbaknak ellenére, erős lábbal szeret állani a' földön; hogy publicistai pályáján nem fog a' végtelenbe, a' határtalanba rohanni, mint gőz és pára; hogy magának a' democratiának érdekében, épen a' szentnek hirdetett elv' védelmére, védője lesz a' monarchiai formának azok ellen, kik fellengős álmaikban vagy éretlenségökben a' birodalom' viszonyai között létesíthetlen eszmények vagy épen nevetséges agyrémek után szeretnének indulni; 's hogy védeni fogja a' monarchiai alkotmány' biztosítékait azok ellen, kik a' királyi széket megtartani akarják a' nélkül, hogy alapról gondoskodnának, mellyen az saját vagy mások' jogainak veszélyeztetése nélkül emelkedhessék. — E' helyzetnek — melly néki a' constituanteban osztályrészül jutott — előérzetében írta Mirabeau 1788-ban, midőn egy oldalról tollát a' kormánynak megtagadta, 's midőn más oldalról a' legisták által gyanúsított, — ennek előérzetében írta e' sorokat: „ha a' királyi hatalmat, a' fejdelem' szándékát rágalmaznám, szintolly vétket követnék el a' nemzet ellen, mint ha a' ministeri önkénynek szolgálnék; 's én esküszöm, hogy síromig fogom ezen hajthatatlan függetlenségemet fenntartani: a' dühös demagogok' daczára, 's a' zsarnok nagyvezérek' gyaláztatjára.“

Midőn decemberben a' Rendek' 1789. május' 1-jére összehívtak, Necker volt a' ministeriumnak lelke. A' párisi parlement, melly nevetséges gögijében annyira ment, miszerint híresztelé, hogy még a' Rendek' gyűlésének végzései is csak akkor fognak érvényesekké válni, ha általa bélajstromoztattak, röviddel azelőtt kinyilatkoztatta: hogy a' Rendeknek 1614ben

tartott gyűlését kell példányul választani, 's a' harmadik rendnek, a' polgárságnak csak annyi képviselőt engedni, mennyi polgárküldött ült az akkori gyűlésben; a' notableok, kiket Necker 1788. novemberben újra egyűvéhívott, szinte nagy többséggel abban állapodtak meg, hogy a' polgárságnak 1789-ben nem lehet más állása, mint a' minővel 1614-ben birt. De Necker csak azon esetben remélheté a' közteherviselés' elvének mind elfogadtatását, mind alkalmaztatását, ha a' harmadik rend' képviselőinek száma tetemesen öregbítetik, 's ennél fogva, miután a' parlement előbbi határozatát odamódosította, hogy a' polgári képviselőknek száma 's ennek az első és második rend' számához mérseklése a' ministerium' intézkedésétől függ, — a' fejedelelemnél kieszközlé: miszerint királyi parancs' útján a' kérdés oda döntsék el, hogy a' harmadik rend annyi képviselőt küldhessen a' gyűlésbe, mennyit az első és második rend együttvéve.

Ennek előrebozsátása után, mit nagyobb világosság' okáért szükség volt röviden érintenem, lássuk: mint készült Mirabeau magának helyet biztosítani a' gyűlésben; ha ezt elérendette, tudta, hogy a' befolyás el nem maradhat.

Először is Elsass felé fordult. 1788. augusztus' 16-án egyebek közt ezeket írta nézeteinek ismertetésére Strassburgba: „Semmi kétség többé, a' Rendek össze fognak hívadni; — kérdem öntől: ki fog 1789. május' 1-én fizetni? — Megtörtént, a' mit annyiszor jószoltam a' kormánynak: „ha nem akarjátok őket gyalog, majd lóháton fognak jöni“; az által hogy őket hátra akarták szorítani, csak sietteték megérkezésöket, egész' a' rohanásig, — majd megismerszik rajtok. Mit fognak mívelni? kétségkívül sok eszelősséget; de semmi, — a' nemzeteknek azonképen mint a' kisdedeknek megvannak a' magok fogbajaik, megvan a' magok sirásuk rivásuk; fejlődésök azon egy . . .

Mi saját nézeteimet illeti, azokat őszintén fogom önnek elmondani. Harczot a' szabadítékosak és a' szabadítékok ellen, — ez az én jelmondatom. A' szabadítékok hasznosak a' fejedelmek'

irányában, de utálatosok ha a' nemzetek ellen irányozvák, 's a' mi nemzetünk soha sem fog közszellemmel bírni mindaddig, míg tőlök meg nem szabadulandott: 's ime, ez az ok, miért kell nekünk monarchiaiaknak maradni, 's miért fogok én, részemről, igen monarchiai lenni. 'S csakugyan mi volna egy köztársaság, melly a' bennünket rágcsáló valamennyi aristocratiákból lenne összerakva? a' legnagyobb zsarnokság' gyűlpontja . . .

Az első gyűlés zajos lesz, 's talán szerfelett messze fog menni; a' második biztosabban fog indulni; a' harmadik be fogja végezni az alkotmányt. Ne tartsunk a' gondolatától, hogy egy egész alkotmányt kell teremtenünk; alapítsunk ma mindent az igazságra, 's holnap törvényszerű lesz minden. Óvakodjunk különösen a' tanultságtól (nem a' tudományt érti, hiszen őt Mirabeaunak hívják, — hanem a' Rendek' gyűlésének 1614-beli formáit 's a' historiai jogok' fürkészését 's másod megállapítását), ne bibelödjünk azzal a' mi volt, keressük azt minek lenni kell, 's ne vállaljunk fel kelletinél többet. A' nemzet' hozzájárulása az adóhoz 's a' kölcsönökhöz, a' polgári szabadság, a' szabott időben megújuló gyűlések: ez a' három főpont, melyeket a' nemzeti jogok' szabatos kinyilatkoztatására kell fektetni; a' többi majd magától jő“

De az elsassiak, midőn Neckert ismét a' ministeriumban szemlélték, nem akarták legszenvedelmesebb ellenét, ki őt rövid idő múlva egy új röpiratban támadta meg, képviselőjökül választani, 's így Mirabeau azon volt, hogy a' Provenceban vagy a' nemesség' vagy a' harmadik rend' követének választassék.

1789. januárius' 13-kán Aixbe érkezett. A' nép a' legnagyobb rokonszenv' jeleivel fogadá őt, mi a' nemességet még inkább felingerlé ellene. 'S midőn Mirabeau ennek gyűlésében az 1788. december' 27-kén költ királyi rendeletben foglalt választási rendszer mellett 's a' Provence' nemessége által felállított rendszer ellen nyilatkozott, az első és második rend „benne a' béke' ellenét látta, ki csak azért jött a' Provenceba, hogy az

egyetértést felbontsa.“ Mirabeau a' sajtó' ulján is felelt a' gyűlés' ezen vádjára, 's miután előrebocsátotta volna, hogy a' nemesség annálfogva nyilatkozott a' december' 27-kén költ királyi rendelet ellen, mivel ennek erejénél fogva annyi képviselője lesz a' harmadik rendnek, mennyi a' két elsőnek együtt véve, 's hogy ezek a' nemzeti gyűlés' végzései ellen is fognak nyilatkozni, ha szabadtékaik nem örökítenek általuk, — felhívja őket: mondják meg, mi oknál fogva bélyegezhették őt a' „béke' ellenének.“ —

„De ha ti hallgattok, ha ezentúl is jelentéskéüli szóárban ömledetek ellenem, engedjétek meg, hogy még egypár szót ide toldhassak:

Minden országban, minden időben, az oligarchák kiengesztelhetlenül üldözték a' nép' barátjait; 's ha némi szerencsés viszonyoknál fogva, önnön kebelökben támadott egy népbarát, ezt sújtották mindenek előtt, hogy az ekkép választott áldozat által mindenkit elretentsenek. Így veszett el az utolsó Gracchus a' patriciusok' keze által; de midőn a' halálos csapást vette, a' boszuló istenekre hivatkozva ég felé szórt egy marok port, és e' porból született Márius: Márius ki kevésbé nagy volt annálfogva mert a' Cimbereket kiirtotta, mint azért: mert Rómában megtörte az oligarchiát.

Ti pedig, polgárok, hallgassátok meg azt, kinek tapsaitok jól estek, de ki el nem csábítatott általuk. Az ember csak az egység által erős, az ember csak a' béke által boldog. Legyetek szilárdak makacsság nélkül; bátrak lázongás nélkül; szabadok féltelenség nélkül; résztvevők vakbuzgóság nélkül; . . . ne vessetek soha a' mérleg' egyik csészéjébe egy embert, másikába a' hazát.“ . . .

Illy előzmények után nem csoda, ha a' két első rend azzal boszulta meg magát, hogy őt gyűléseiből kizárta, mert — így motiválta a' kizárást — sem tulajdonnal nem bir a' Provencebán, sem valóságos birtoka nincsen.

Igaz, ők kizárták őt gyűléseikből, de mi haszna, ha nem zárhatták ki egyszersmind a' Rendek' gyűléséből? A' birtoktalan nemesség, melly most ügyét az övével azonította, 's a' harmadik rend, annál nagyobb lelkesedéssel sereglettek körülötte, 's midőn Párisból, hová februárius' közepén utnak indult, hogy barátjait lecsendesítse, kik ellene fellázadtak, mert választási

költségeinek fedezésére „berlini titkos levelezését“ — azon jelentéseket t. i., melyeket 1786-ban a' kormánynak beküldött — ki nyomatta, — midőn, mondom, Párisból visszaérkezett, diadallal fogadtatott; Aix és Marseille tisztelgő választmányokat küldtek elébe, a' nép virágokat hintett útjára, 's harangzúgás, örömtüzek és a' nép' éljenzései között jelent meg diadalkocsiján a' csak imént még száműzött, megvetett, a' patriciusok által megtagadtatott férfiú. „Most látom, mondá elérzékenyedve, mint váltak rabszolgákká az emberek; először is a' háladat' mezején vert gyökeret a' zsarnokság.“ — Mirabeau, a' tulajdon és birtok nélküli Mirabeau most nagyobb befolyással birt a' Provenceban „mint a' hűbérek' tulajdonosai“, kik őt rendjéből kirekesztették; 's midőn a' gabonának drágasága 's a' magas húsár miatt Marseilleban fellázadt a' nép, a' Provencenak katonai főkormányzója azon kérelemmel fordult hozzá: jőne át Aixből 's csendesítené le a' népet. Mirabeau tökéletesen megfelelt a' bizodalomnak, 's két nap alatt a' jórendet ismét helyreállította. Midőn Aixbe visszaérkezett, itt is lázadást vártak minden pillanatban, 's ennek eszközlésén, úgy látszik, Mirabeau' ellenségei fáradoztak, hogy követté választatását törvénytelennek nyilatkoztathassák. De ő reá birta a' hadi főkormányzót, hogy a' katonaságot visszavonván, az általa rögtönzött polgári őrhadra bízza a' várost, 's a' nyugalom nyomban helyreállott. Midőn ekkép „a' békének ellene“ minden erejével a' Provence' békítésén fáradozott: aprilis' első napjaiban Aixben is Marseilleben is követnek választatott a' harmadik rend' részéről. Ő a' kisebb, de mint a' tartomány' fővárosa, Marseille felett álló Aixnek adott elsőbbséget, 's hogy az akkori képviseleti osztályozás műszavaival éljünk, mint „az aixi sénéchaussée' harmadik rendének első követe“ jelent meg az „États-généraux“, az országos Rendek' gyűlésében.

A' követek május' 3án bemutatattak a' királynak, ki velők 's családjával és ministeriumával május' 4én ünnepélyes szertartással, az utozákon végig hullámozó embertömegek között szent Lajos' tem-

plomába (Versaillesban, nem Párisban mint Schlosser tévedésből írja) indult, hogy arra a' mit teendők lesznek, az ég' áldását kérjék. A' nézők örömszajjal fogadták a' királyt 's a' harmadik rendet, és ennek tagjai között kivált Mirabeaut; — de találkoztak ollyasok is, kik zúgtak és pisszegtek, midőn mellettök elment, midőn egyszerű polgári öltözetben látták a' gögös provencei család' büszke sarjadékát, kit csipkésen és tollúson inkább tiszteltek volna a' hülék; midőn képviselői tisztében tünt fel előttök az, kinél ök magokat jobbaknak tudták, nem azért, mert ő sokat botlott, ezt megbocsátják ök magoknak és másoknak, hanem azért, mert Franciaország' erősségeinek topographiáját jobban ismerte náloknál. De Mirabeau egy pillantással, szemeinek egy vilálmával válaszolt, — 's tovább sompolyogtak a' pisszegők.

Midőn más nap' a' gyűlés megnyitott, a' kedves ügyfelek nem sejdítették, hogy az, ki köztök helyet fogott, egy fejjel nagyobb mindnyájuknál. Mondják, zúgással fogadták, mikor a' terembe lépett. E' zúgások aligha társaitól indultak ki. Hírhedt ember, gondolák, de a' híresek mi vagyunk; mi vagyunk a' státusférjak, ő az aixi boltosok' és olajárusok' tribunusa. — Minek zúgtak volna!

De alig szólalt fel, 's már is a' gyűlés' valamennyi felekezetei, a' régi rendszer' híveinek kivételével, Mirabeaut az övéi közé szerették volna sorozni. A' régi rendszer' híveinek kivételével, mondom, mert ezek remélni sem merték, hogy ő zászlajuk alatt küzdhetne; — homlokán az volt írva, mi eleve hiúnak mondá e' reményt! Azonban Mirabeau távol volt attól is, hogy a' többieknek valamelyikével szövetkezzék. Dupont', Barnave' 's a' Lamethek' felekezetével már a' gyűlés' megnyitása előtt találkozott, de akkor elvált tőlök, mert nézeteiken a' parlamenti izzat, a' parlamenti makacsságot vélé észrevehetni; 's a' gyűlés' folyama alatt is szükségképen távol maradt azoktól, kik akkor még a' monarchiai formához megkívántató biztosítékok nélkül akarták szerkeszteni az új monarchiát. Csak utóbb látták magok előtt az örvényt, mikor már nem volt mód visszatérniök.

Az angol rendszer' barátjaival pedig (Mounier, Rabaud-Saint-Étienne, Malouet's az úgy nevezett szabadelmű aristocratiának még' annyi sarjadékaival) már annál fogva sem érthetett egyet, mivel ezen rendszernek behozatala, melly felé most Guizot is Thiers is — bár mint látszassanak egymással ellenkezni — felvont vitorlákkal eveznek: akkor veszedelmes kísértet fogott volna lenni, midőn mind az még fennállott, mit a' forradalom lerombolt, 's mi ezen rendszernek a' közügyekre minden előleges bontás nélküli alkalmazása által könnyen mintegy törvényesített volt. Ha az 1789-diki mozgalomnak öszves eredménye az angol formák' átvállalásáig terjed 's nem tovább, nem más irányban is, — akkor a' francia typus legsajátabb jellemvonását nélkülözi: az egyenlőséget.

Más felekezetek nem voltak feltaláltathatók a' constituante' kebelében. Semmi kétség, — egynél több kiváló egyéniséget látunk feltűnni, kik az említett három pártba nem soroztathatók, Sieyes, p. o. Talleyrand, Thouret, Lanjuinais, Pétion, Robespierre, Buzot, 's a' t. kik vagy csak utóbb gyűjtöttek magok körül tevékeny felekezetet; vagy inkább iskolát, inkább cottertiát alakítottak, mint pártot; vagy elszigetelve állottak mind végig. Mirabeau ezeket egyszer másszor érintheté pályáján, mint érinté volt amazokat is, — de nem tartozott hozzájuk.

Ezen elszigetelt állapotában kétszeresen tarthatott mind tanainak mind eljárásának félremagyarázásától, 's ennél fogva kétszeresen övedzé magát körül a' nyilvánossággal: a' követ politicalai lapot szerkesztett egyszersmind, melly „journal des états-généraux“ czím alatt indítatott meg, 's midőn mint illyes elnyomatott, „lettres du comte de Mirabeau à ses commettans“ (gróf Mirabeau' levelei küldőihez) czímmel merült fel újra, 's többé nem háborgattatott. Utóbb a' „courrier de Provence“ alakult belőle. —

'S ez volt az eszköz, melylyel a' népre, a' tömegekre kívánt hatni. —

Első nyilatkozásai a' harmadik rend' gyűlésében viszonylag mérsékeltek 's a' szenvedelmek' csillapítására voltak számítva. A'

gyűlés a' követi megbízások' közös vizsgálata mellett, 's ez által közvetve a' rendenkinti tanácskozás' és szavazás' eszméje ellen vívott, mert a' harmadik rend képviselőinek nagyobb számát csak azon esetre remélheté utilisálhatni, ha mind a' három rend együtt tanácskozik, együtt szavaz; szóval, ha fejenkint, nem területenkint vételnek számba a' szavazatok, mert ez utóbbi esetben, a' két első rend' szövetezése 's a' harmadiknak különmaradása, 's e' szerint, folyton folyvásti leszavaztatása elkerülhetlen fogott volna lenni. — Mirabeau, ki hírlapjában társait arra kéré, hogy ne viseljék magokat Európának színe előtt iskolás-gyermekek' módjára, kik az orbiliusi pálcza elől szerencsésen megszöktek, 's kik részegek örömeiben, mert szünnapjaik hetenkint egygyel szaporodnak, — hajthatatlan szilárdsággal mérsékelt formákat ügyekezett párosítani; 's midőn a' harmadik rend látván, miszerint a' két első folyvást vonakodik a' követi megbízások' verificatioja végett vele egy teremben egyesülni, az időzés' és várakozás' szerepét a' tevékenységével cserélé fel, 's magát mint „nemzeti gyűlést“ constituálá: Mirabeau e' név ellen óvást tett, nem mintha e' határozott fellépést rosszallaná, de mert a' „nemzeti gyűlés“ czime' helyébe még most csak a' „francia nép" képviselői“ czímet ajánlá mint olyast, melly megismeri, hogy még eddig nem ül együtt az ő s v e s nemzet, 's így jogbitorlásról, politiceai coge intrareról egy töredék' irányában sem lehet szó, de melly egyszersmind legszabatosabb formulája ama' nagy kérdésnek: ha valjon a' francia nép, vagy külön állást követelő száz ezer egyén fog e törvényeket hozni Franciaországban?

„Ők nem fogadták el indítványomat, — így ír Mauvillonnak, — 's a' legjobb esetben veszedelmes hazardjátéktól függesztették fel a' birodalom' jövődjét, holott ha tanácsomat követik, olly sakkjátékhoz fognak, mellyben mi vagyunk az erősebbek. Az ingerültség egyébiránt rendkívül nagy, 's vannak kik neheztelnek, hogy én mindig a' mérsékelt eljárást pártolom; de én olly annyira vagyok meggyőződve azon véghetlen különbségről, melly a' földabroszoni utazás 's a' föld' hátáni valóságos

haladás között létezik; oly annyira tudom és vallom, hogy küldöink előtt metaphysikai elmékedéseink csak parányi érdekekkel bírnak, bár mi nagyfontosságuk legyenek különben, 's hogy támaszukra csak azon esetre számolhatunk valósággal, ha kézfogható a' nyereség; annyira tudom, miszerint a' legbiztosabb eszköz a' forradalom' idéltetésére a' szerfelett sokat követelés: hogy még húzamos ideig fogom ezen megtisztelő szemrehányást kiérdemelni."

De ezen gondos ovakodás a' politicalai somnambulismus' ösvényeitől, 's a' formák' tisztelete nem váltak soha az ügy iránti hanyagsággá, 's Mirabeau épen akkortájtban, midőn mérsékeltsége roszzaltatott — indítványozá, — 's az indítvány végzéssé vált: hogy az eddigi adónemek, mint a' népre a' nemzet' hozzájárulása nélkül kivetettek, eltöröltessenek, de a' gyűlés' végéig még is kötelező erővel bírjanak, nehogy a' közszolgálat fennakadjon; hogy a' nemzet' képviselői mindenek előtt alapját vessék egy bölcs alkotmánynak; 's hogy a' státusz' hitelezőinek biztosítására a' szükséges intézkedések megtörténvén, a' fejedelem' adóssága nemzet' adósságává váljék, 's a' közhitel' depositáriusainak, a' képviselőknek becsületére és hűségére bizassék; mind olly intézkedések, mellyek ha megállapítatnak, a' közigazgatás szükségképen függővé válik a' gyűléstől.

Illy körülmények között, midőn már a' clerusnak többsége a' harmadik rendhez közeledett, 's a' nemesi rend' tagjai közül negyvennégyen, köztök az orleansi herczeg, Clermont Tonnere, Lally-Tolendal, Lameth Sándor, herczeg Aiguillon, Dupont, — de nem Lafayette, kit utasítása elnémitott, a' nemesség' határozatai ellen óvást tettek, — illy előzmények után virradott fel a' június' 23-kai nap. A' nemzeti gyűlés' tagjai négy órával előbb esküvel kötelezték le magokat egymásnak, hogy mindaddig el nem oszlanak, míg a' monarchia' való elvein alapuló alkotmányt be nem fejezték, 's most királyi ülésbe hivatnak, mellyben Lajos, jobb meggyőződése 's Necker' tanácsa' ellenére 's az udvar' sugallatára kinyilatkoztatá: hogy a' harmadik rend által hozott 's felebb

említett végzések érvénytelenek, 's hogy a' három rendiség, — ha mindjárt ez alkalommal a' birodalom' javának előmozdítására együtt tanácskozhatnának is a' Rendek, — mint az alkotmány' lényege fenntartandó; kijelelé a' reformoknak mind módját, mind határait; 's miután a' gyűlés' elosztatásának lehetőségét is említé, meghagyá a' rendeknek, hogy oszoljanak szét azonnal, 's más nap' reggel külön teremében gyűljön össze külön mindenik rend, ügyeinek folytatására.

Ezzel Lajos, ministereivel, a' nemességgel 's a' clerusnak kisebbségével odahagyá a' teremtet, melyben ez alkalommal a' közönség kizáratott; de a' harmadik rend' tagjai 's a' clerusnak egy része helyeiken maradtak, 's midőn a' ministerek *marquis Dreux — Brézé* az udvari szertartások' nagymesterét a' parancs' ismételtesére a' terembe küldötték, *Mirabeau* felállott, 's ő, ki eddig a' mérsékelt eljárás mellett küzdött, annak érzetében, hogy fordulóponton állanak a' közügyek, honnan vagy az absolutismus és feudalismus' örvényébe süllyed vissza a' birodalom, vagy a' polgárisodás' kezdeményezéséhez jut fel, — a' szertartások' nagymesterét e' szavakkal üdvözlé: „*Franciaország'* harmadik rende elhatározá, hogy tanácskozni fog. Mi megértettük, mire bujtatták fel a' királyt; és ön, uram, ön ki nem lehet organuma a' nemzeti gyűlésen, ön, kinek itt nincsen helye, nincsen szavazata, nincsen szólásjoga, ön nem arra való, hogy minket a' fejdelem' szavaira emlékeztessen. Menjen ön, és mondja meg urának, hogy mi a' népnek akaratánál fogva vagyunk itt, 's hogy innen csak a' szuronyok' erejével űzhetni ki minket.“

Ez volt a' forradalom' első nyilatkozása. E' szavaknak rémületes hatását elgondolhatja az olvasó, ha tudja: hogy még negyven évvel utóbb, a' tudományok' párisi egyetemének egyik dísze, utóbb *Franciaországnak* pairje és közoktatási ministere *Villemain* e' példányszónoklat' felemlítése után, szükségesnek látá hallgatóihoz így szólani: „Én, uraim, nem említeném e' szavakat, ha reánk nézve éppen hidegekké, és tisztán historiaiakká nem váltak volna. Mi most minden veszély nélkül és még is

tanuságosan vizsgálhatjuk történeteink' ezen nagyszerű emlékeit. Mert minemű veszedelem rejlenék abban, hogy én Mirabeaunak ezen a' milly erélyes olly indulatos szavait viszhangoztatom önök előtt? Vagy talán arról fognak vádolni, hogy őket a' historiában olvastam? azt hiszik e, hogy most, midőn önök egy köztiszteletben álló fejedelmet látnak a' királyi széken, 's a' milly szilárd olly békeséges kamarákat, hogy akkor veszedelmes és boszantó lehetne valakire nézve, ha ezen vészes szónoklatról megemlékezünk, melly Franciaország' új időszakát nyitá meg! Kétségkívül, hogy nem. Sőt illy alkalommal kell megismernünk és bámulnunk a' gondviselés' azon fenséges alchimiáját, melly a' roszból vonja ki a' jót, melly a' legdühösebb szenvedelmekből, a' democratiai indulatosságból kilépteti utóbb a' nyugodalmat, a' birodalmak' szabadságát.“

De ezen beszéd' hatását, mellynek végrészét, azt t. i. hogy végrésze elmondattott, napjainkban eléggé botorúl kétségbe akarták vonni, mutatja még az is: hogy az öszves gyűlés mintegy vilányozva felállott 's helyeslést kiáltott, hogy az eddigi végzések érvényeseknek, és Mirabeau' indítványára mindenik követ' személye sérthetlennék nyilatkoztatott, hogy huszonnéggy órával később a' clerusnak felebb említett többsége, 's két nappal utóbb már Talleyrand 's a' párisi érsek is, és junius' 25-én a' nemességnek negyvenhét tagja végkép tért által a' harmadik rendhez, minek következtül a' most Necker' tanácsához folyamodott fejedelem junius' 27-én maga hagyá meg a' clerus' kisebbségének 's a' nemesség' többségének, — melly folyvást utasításaira hivatkozott, — hogy egyesüljenek a' többiekkel!

Mirabeau nem tartozott a' politicusok' azon fajához, kik mint a' kontárszínészek szemmeresztés és fuldoklás nélkül nem tudnak szólni, kik szünet nélkül, valamennyi ügyeknél 's mindenik stádiumaikban „projiciunt ampullas et sesquipedalia verba,“ — ő nem csak rontani akart, nem csak bámultatás után sovárgott, ő szabályozni, organisálni kívánt egyszersmind, 's mi több, ő irányt ohajtott adni az organismusnak, ő egy nap' rend-

szerezett státust, nem az anarchiától feldúlt 's csak despotismus' útján ismét formái közé visszatéríthető országot szeretett volna, mint a' koronának alkotmányos ministere kormányozni. Természetes ennél fogva, hogy már néhány nappal a' felebbi jelenet után azon volt, hogy féken tartassék a' mozgalom, hogy ura maradhasson az ingerültségnek.

„A' mi tusáink, így szólott, egyszerű vitatkozások; elleneink megbocsátható előítéletek; győzelmeink nem lesznek kegyetlenek; diadalmakat áldani fogják a' meghódítottak. Jaj annak, ki nem iszonyodnék ily tiszta forradalmat megmérgezési, 's bizonytalan események' gyászos véletlenére bizoni Franeziaország' sorsát, mely egyáltalában nem kétes, ha mindent az igazságtól várunk 's az észről.

Ha fontolóra vesszük, mi eredményei lesznek huszonöt millio ember' boldogságára nézve, a' törvényes, a' ministeri önkény' helyébe léptetett alkotmánynak, a' minden akaratok', minden értelmiségek' arra való irányzásának, hogy a' törvények tökélyesbítsenek, az adók enyhítsenek; hogy gazdálkodás hozassék be a' financiaikba, mérséklet a' büntetésekbe, rendszer a' törvényszéki eljárásba; hogy olly nagyszámu korlátok eltöröltsenek, melyek az ipart gátolják 's az emberi képességet csonkítják; — szóval, mi eredménye lesz a' szabadság' azon nagy rendszerének, mely szabad választási joggal felkészítendő municipalitások' (az az: városi, mezei helyhatóságok,) bázisain nyugodva, felemelkedik fokonkint a' tartományi igazgatóságokig (a' mai belga rendszer), 's melyet a' Rende' évenkénti gyűlése tetőz be; — ha fontolóra vesszük mind azt, mit ily nagy birodalom' helyreállása fog keletkeztetni: akkor érezzük, hogy az fekete merény fogna lenni az emberiség ellen, ha nemzetünk' magas hivatásának ellentállanánk, ha ezt bilincseinek súlyától elnyomatva tartanók; de ily szerencsétlen eredményt csak a' lázadások, a' szabadosság, a' polgári háború' viszonyai keletkeztethetnek. Sorsunk bölcseségünkön alapul, csak az egy erőszak veszedelmeztethetné azon szabadságot, melyet nekünk biztosít az ész.“

De midőn Mirabeau az engesztelődés' ezen szavait hallatá, éppen akkor készültek tétettek az udvar' részéről a' gyűlés' eloszlatására; Necker, a' nép' bálványa elbocsátatott a' ministériumból; 's tizennégy, jobbára külföldiekből álló ezred (köz-

tők egy „Berchényi“ 's egy „Eszterházy“ ezrednek nevét is olvassuk) szállásoltatott vagy szállásoltatandó volt Párisba, Versaillesba 's a' szomszéd helységekbe. Hijába sürgeté a' gyűlés, még pedig a' thronus' leghivebb védőinek hozzájárulásával, a' katonaságnak elvonatását, — melly alkalommal Mirabeau által szóba hozatott a' nemzeti őrsereg' felállításának szüksége, — hijába nyilatkoztatá ki, hogy Necker 's a' vele együtt elbocsátatott ministerek a' nemzet' bizodalmát bírják, 's hogy a' fejedelem' jelen ministerei 's valamennyi tanácsosai felelősek, — a' kérelem meg nem hallgatott, a' nyilatkoztatás figyelembe se vétetett. Ekkor organisáltatott első ízben Páris' utcáin a' lázadás, egyes ezredekben az engedetlenség' jelei mutatkoztak, mások a' politicalai szenvedelmek 's az éhség által egyiránt felbőszített nép által megtámadtattak; — ekkor alakult Párisban a' nemzeti őrsereg, 's a' választók ekkor ragadák magokhoz önkényleg a' város' igazgatását; — végre ekkor, július' 14-én rontatott le a' bastille, 's ez alkalommal és ennek kíséretében követtek el az első gyilkosságok. — A' gyűlés magát állandósítotttnak nyilatkoztatá, az udvar pedig sietett most a' katonaságot előbbeni szállásaiba visszaküldeni. Július' 15-én Mirabeau, ki pár nappal azelőtt vesztette el atyját, 's ki most családi gondokkal volt elfoglalva, csak néhány pillanatra jelenhetett meg a' gyűlésben, épen midőn küldöttség ment a' fejedelemhez, melly őt a' felebbieknek teljesítésére kéré.

„Elnök úr, — így szólott, — értesítse a' fejedelmet, hogy az arannyal és borral teli tömött idegen zsoldosok tegnap Franciaország' rabszolgaságát jövendölgették tisztátalan énekeikben, 's hogy brutalitásukban a' nemzeti gyűlés' veszte után sovárogtak; értesítse őt, hogy az udvaroncok az ő palotájában tánczaikat e' vad zene' hangjaihoz elegyítették, 's hogy illyes jelenetek előzték meg szent Berlián' éjét! Értesítse őt, hogy azon Henrik, kinek emlékét áldja a' világ, azon őse, kit ő példányul akart választani, eleséget küldött a' fellázadt 's általa személyesen ostromlott Párisnak, 's hogy az ő

vad tanácsosai visszautasítják a' lisztet, melyet a' hű és kiéhez-
tetett Párisnak hoz a' kereskedés."

Már említettük, hogy az udvar engedett elvégre. Lajos személyesen, örök nélkül jelent meg a' gyűlésben, 's ezt az általa választottczímen szólítva, 's magát egynek nyilatkoztatva a' nemzettel, jelenté, hogy a' katonaság már visszaindul szállásaiba, felhívá a' gyűlést a' párisi zavarok' kiegyenlítésére, 's maga is Párisba indult, hol a' legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott. A' király által ez alkalommal tanusított erélyesség még Mirabeaut is, — ki midőn Lajosnak megjelenéséről értesítetett a' gyűlés, e' szavakra fakadt: „fogadjuk őt komoly tisztelettel; a' közfájdalom' pillanatában a' nép' hallgatása tanuságul szolgál a' királyoknak," — még Mirabeaut is meglepte. „A' ki ez eljárást tanácsolta, — mondá Dumontnak, Bentham' munkái' francia szerkesztőjének 's akkor a' Courrier de Provence' egyik dolgozótársának, — az bátor halandó volt; e' nélkül Páris veszve van a' királynak, 's neki két vagy három nappal később talán nem állott volna hatalmában, kapuín belépnie."

Időközben Necker is visszahívatott. Midőn a' gyűlésben indítvány tétetett, hogy a' fejedelem új ministereinek elbocsátására kéressék, Mounier úgy vélekedett, hogy a' gyűlésnek joga van a' ministeriumot bévádolni és elmarasztani, de nem elmozdítását követelni.

„S ön megtagadja tőlünk — válaszolá Mirabeau — a' nyilatkozás' egyszerű jogát, ön, ki megismeri, hogy jogunk van, bévádolni, pörbefogni, 's általunk teremtetett törvényszék által elmarasztalni azokat, kiknek munkáikat — mint önnek kézzelfogható ellenmondása tartja — tiszteletteljes hallgatásban kellene tekintenünk? Vagy nem látja, hogy én jobb sorsot szerzek a' kormányzóknak, mint ön, hogy jóval mérsékeltebb vagyok önnél? Ön szerint a' komoly hallgatás és a' vérsóvár vádolás között nincs középút. Hallgatni vagy büntetni, engedelmeskedni vagy sújtani, ez a' ti rendszeretek. És én figyelmeztetek, mielőtt vádlok, én visszautasítok, mielőtt gyalázathoz fogok, én menhelyet mutatok a' gondolatlanságnak vagy az értelmellenségnek, mielőtt büntettnek mondom. Mellyikünk mérsékeltebb és méltányosabb?

De nézzétek Nagybritanniát, milly ingerültséget okozott itt a' népben az általatok követelt jog! Miatta veszett el Anglia . . . Anglia elveszett! Ah, nagy Isten, milly gyászos hír! De mi által veszett el tehát? milly földrengés vagy a' természetnek milly bomlása nyelé el e' híres szigetet, ezen kifogyhatlan góczát a' legnagyobb példának, a' szabadság' barátainak ezen classicus földjét? . . . De önök megnyugtattak engem . . . Anglia még virágozik az egész földnek örök tanuságára, Anglia dicsőséges némaságban gyógyítja azon sebeket, melyeket hágy-mázában önmagán ejtett. Anglia kifejleszti az ipar' minden csiráit, kibányászsa valamennyi ereit az emberi boldogságnak; 's még csak imént, a' legerélyesebb ifjúság' lelkeségével 's a' közügyekben megöszült nép' bámulatos érettségével tölté be alkotmányának egy nagy hézagát."

A' szónok a' regensség' kérdését érti, melyet Pitt' életírásából már ismer az olvasó. —

Más nap' (Július' 13-kán) a' ministerium leköszönt, 's egy hét mulva Necker visszatért Báselből, hogy még egy diadalt, a' végsőt, melyet nem csekély részben személyes ellene eszközölt ki néki, üllhesse Párisban.

A' bastille' bevételét — mondtuk már — egyes gyilkosságok követték. Demoulins és elvtársai ezekben népitéleteket láttak. Mirabeau élesen kelt ki hirlapjában ezen örvöngő tan ellen. „Siessünk annak kinyilatkoztatásával — így ír, — hogy ezen borzasztó népdictatura épen úgy veszélyeztetné a' közszabadságot, mint elleneink' ármánykodásaik. A' társaság csakhamar felbomlanék, ha a' vérhez és rendetlenséghez szokott tömeg a' bírákon felülemelkednék, ha daczolna a' törvényeknek. Illy úton a' nép nem a' szabadsághoz jut el, hanem a' szolgaság' örvényébe veti magát, mert a' veszedelem igen gyakran kibékélteti az embereket a' korlátlan hatalommal, 's az anarchiának ölében még a' despota is megmentőnek látszik."

Mirabeau a' státusférfiúnak biztos pillanatával már jelenleg is veszedelmet látott a' párisi hatóság' rendezetlen voltában, 's azon körülményben, hogy a' párisi választók, minden felhatalmazás nélkül, közigazgatási testületté alakultak, mely egy ol-

dalról a' végrehajtó hatalom' külön jogait is bitorolta, 's m
a' másikról a' város' kerületei, a' keletkező demagogiának
fészkei gyanús szemmel 's lázadási hajlammal kezdtek tekinteni.
Mirabeau, hogy az innen várható veszedelmeknek elejét vegye,
junius' 23-kán indítványt tett a' legújabb eseményeknél fogva
Párisban alakult hatóságoknak együvé olvasztására 's a' helyha-
tóságokat szabályzó törvény' hozatalára. A' gyűlés ez indítványt
elmellőzte, 's a' párisi helyhatóság egy hét mulva már annyi-
ra ment bitorlásaiban, hogy egy political fogolynak, (Besenval-
nak) önn hatalmából megkegyelmeztvén, őt fogságából kibocsá-
totta, mert — így hangzik végzése — „Páris megkegyelmezt
elleneinek.“

„E' szó : kegyelmezés — mondá Mirabeau más nap' a' gyűlés' szó-
nokszekén, — 's a' végzés, hogy Besenval úr szabadon bocsátassék,
megrovást érdemlenek, 's egyszersmind fonák politicából indultak ki ;
még nekünk magunknak sincsen jogunk amnistia' adásához A' ke-
gyelmezési jog, addig míg létezik, kitünőleg a' fejdelem' joga, addig,
mondom, míg létezik, mert nagy feladás annak meghatározása : ha
valjon létezhetik e ezen kegyelmezési jog ? 's ha igen, — kinek kezében
fog létezni ? 's valjon megbocsáthatók e, még ezen esetben is, a' nemzet
ellen elkövetett bűntettek? Én még csak melleselegesen sem akarom érinteni
ezen kérdéseket, én még nem elmélkedtem eléggé felettök ; nincs is szó
most rólok, hanem csak arról, hogy mi nem birunk a' kegyelmezés'
jogával“

✕ Mirabeau' ellenségei, ezen fellépésében személyes nehezte-
lés' kielégítését 's a' népszerűség' minden ároni hajhászatát látták;
's hogy ennek is amannak is volt benne része, szívesen hiszszük,
de annak megismerésével is tartozunk, hogy az érintett gyen-
geségek ez úttal a' legjózanabb elvek' hirdetésére vezették őt,
mellyek a' gyűléssel kimondatták, hogy Bezenval ismét börtön-
be küldendő és törvényes birái elébe állítandó.

A' nemzeti gyűlés, hogy nagy feladását, az alkotmány'
életbeléptetését minél előbb megközelíthesse, nappal is, éjjel is ül-
seket tartott. Egyikében ezen éjjeli üléseknek, augusztus' 4-kén

nehány óra alatt, magoknak a' szabadítékos osztályoknak indítványára, a' hűbéri rendszer' minden adózási és kiváltsági folyadéka eltoröltettek. Mirabeau nem volt jelen az ülésben. Állítólag annál fogva, mert családi gyülekezésben kellett részt vennie; de valószínűleg azért, mert nem helyeslé az eljárás' módját. Mit úgy szólván valamennyi utasítás egyhangulag követelt, annál kevesebbet természetesen ő sem akarhatott, 's így az eltöröltetés ellen, az ellen, hogy Franciaország a' civilisatio' élére álljon, legparányiabb kifogása sem lehetett, 's neki még kevésbé, mint bárkinek; — de kifogása volt a' mód ellen. Az ostrom' útja volt a' rövidebb, a' tanácskozásé 's az elvek' és az alkalmazásnak egy időbeni megállapítása hosszabb, de biztosabb út is fogott volna lenni. Mirabeau említi a' *Courrier de Provence*-ban azokat, kik sajnálják, hogy azon formák és szabályok elhanyagoltattak, melyeknek alkalmazása jellemzi az eredmények' érettsége után törekvő gyűléseket, 's kik rosálják, hogy néhány óra' lefolyása alatt annyi tárgy intéztetett el, folytonos zaj és tobzódás között, mely az érett tanácskozást még physicaillag is lehetetleníté. De utána veti: „azonban, ha mindjárt jobb módszerrel lehetett volna eljárni, jobb eredményekhez lehetetlen lett volna eljutni.“

Mirabeau' nézeteit e' tárgyról 's általában a' forradalom' eddigi összes irányáról egy levélben találjuk összpontosítva, melyet nagybátyjának írt e' tájban. Az olvasó örömmel fog rajta végig menni, mert benne az írónak egyénisége hatalmas vonásokban tükrödzik vissza.

„Mindig egy véleményben voltam önnel, kedves nagybátyám, 's most még sokkal inkább mint valaha, hogy a' királyság az egyetlen horgony, mely bennünket megmenethet a' hajótöréstől. Ez oknál fogva azon voltam, 's naponkint azon vagyok, hogy a' végrehajtó hatalmat támogassam, 's hogy azon bizalmatlanságot lefegyverkezhessen, mely a' nemzeti gyűlést korlátain kívül barangoltatja. . . . Az is, mit ön az augusztus' 4-kén hozott végzések' szerfeletti siettetéséről mond, tökéletesen megegyezik elveimmel; de nem hihetem, ha mindjárt az ország-

nak legnagyobb része egyet nem értett volna is e' végzésekkal, hogy a' gyűlés hatáskörénél külebb terjeszkedett. Lemondás helyett, melly jóval kevesebb ünnepélyességgel jár, mint egy törvény' hozatala, azt ohajtottam volna: hogy a' szabadítékok' és hűbérek', a' terhes cím mellett szerzett tulajdonok' valamennyi kérdései megvitatnak volna, mi által kevesebbet rontunk, de kevesebb előítéletet is költünk fel ellenünk; mindenik párt visszanyerte volna a' kedélyek' kiengesztelése által, mit áldozatok' útján veszít vala; 's legalább kikerültük volna a' veszedelmet, romgarmada alá temetni a' szabadság' emelkedő épületét.

Nem, mintha legtávolabbról is sajnálnám a' hűbérrendszer' maradványainak eltöröltetését; — ismerem ez iránt önnek tisztességes elveit: ön úgy vélekedik, hogy a' hűbér' ura nem egyéb, mint vasallusainak pártfogója; 's önmaga után ítélvén meg másokat, az elveket szíve szerint, és saját cselekedetei után azt, a' mi lehetséges, — ön attól tart, hogy a' legisták' éhes falánságának 's az uzsorások' mindennemű ragadozásainak kitétt földmivelők ezentúl védelem nélkül fognak maradni. De gondolja meg kedves nagybátyám, hogy az emberiség' szerencsétlenségére az önhez hasonlító földes urak szerfelett ritkák; emlékezzék vissza a' nemességnek egy év óta tartó megfoghatlan dőreségére; mint szövetkezett ez hol a' parlamentokkal, mellyeket nem kellett volna védnie, hol az udvarral, mellyet nem kellett volna szolgálnia, — 's akkor könnyű lesz önnek látnia, hogy a' nemesség' megsemmisítése a' nemességnek saját műve. Nincs olly polgársági követ, ki igen mérsékelt eszmékkel nem jött volna a' nemzeti gyűlésbe; de az akadályok, mellyeket meghaladni kellett, hogy a' Rendek azonegy gyűlésbe olvasztathassanak, felháborgatták a' kedélyeket. A' nemesség ollyformán járt el, mint az ildomatlan hadi sereg, melly a' helyett, hogy az újoncz katonaságot eldöntő csatára hívná ki, időt nyújt neki csetepaték' 's apró tusák' útján megtanulni a' háborút. Az udvarnak örültsége a' július' 14-diki ügyben megkábitott mindenkit; akkor már nem voltak többé azon, hogy a' szabadságot megállapítsák, mert azt hitték, hogy már kivívták; 's ezentúl könnyű volt előrelátni, hogy ollyatén forradalom, melly a' bastille' ostromával 's lenyakazásokkal kezdődött, százszor tovább fog menni, mintsem mennyire hittük volna.

Egyébiránt, kedves nagybátyám, a' forradalom' egészéhez képest kell megítélni a' jót 's roszt, mellyet számunkra készít, 's nem az anarchiából 's a' szabadosságból kiindulva, mellyek e' pillanatban uralkodnak, 's mellyek sokkal erőszakosabb állapotot képeznek, mintsem

hogy állandó maradjon. Ön jobban tudja nálamnál, hogy a' két forradalom közötti időszak mindig rosszabb azon helyzetnél, honnan a' kiindulás történt, bár mi kellemetlen lett legyen az különben. Ha a' forradalom polgári háború nélkül eszközöltetik, mint remélem: még mindig kénytelenek leszünk vallást tenni, hogy számos nemzetek nem váltak illy olcsó áron szabadokká.

Mi engem a' jövődre nézve megnyugtat, az abban áll: hogy a' dolgok olly pontra jutottak, miszerint a' forradalom, legyen bár jó, legyen bár rossz, tényleg megtörtént. 'S így épen a' felvilágosodott emberek fogják mindenek előtt érezni a' szükségét, hogy segédére keljünk a' rengésnek, mert ezáltal kevésbé erőszakossá válik; hogy minden ellentállás a' milly gyászos, ollyhaszontalan fogna lenni; és hogy a' polgároknak, legyenek bár melegek vagy hanyagok, illyen vagy amollyan rendszer' barátjai, e' pillanatban azonegy célra kell törekedniök: elősegíteni a' birodalom' új megállapodását, 's azon lenni, hogy az erőmű mozgalomnak indulhasson, mellyből jóságot vagy hibáit megítélhessük. Ha vannak hibái, 's ha mindjárt nagyobbak volnának is ezen hibák, egy következő törvényhozás azokat helyreigazítandja. Sőt tegyük fel, hogy vissza kellene lépni, ez is úgy eszközölhető, ha a' szekér már nincsen többé meredekségekkel körülparkányzott ösvényen;—a' mi meredek parton lehetetlen, az síkságon eszközölhető; a' mi az anarchiának közepette nem sikerül, azt a' béke' ölében végrehajthatni; 's miután ön, kedves nagybátyám, az ajánlja nekem: hogy a' végrehajtó hatalmat támogassam, könnyen fogja általlátni, hogy egy rendnek makacs ellentállása csak új bosszúállásokra ingerelhetne, csak új megrázkódtatásokat idézhetne elő, 's így megrontaná épen azon hatalmat, melly körül sereglenünk az ország' legfőbb érdekei parancsolják . . . Csak most veszem észre, hogy igen hosszú 's igen fárasztó levelet írok önnek. De bocsánatot remélek azon megelégedésért, mellyet az önneli értekeződés nyújt nekem. A' szónokszer' diadala, a' karzat' tapsai, 's még a' szónoklat' zsarnoksága sem érnek fel egy óranegyedével azon foglalkodásnak, melly szívemre nézve tökéletesen egyeztet a' kötelességet és a' hajlandóságot."

Ha az idézett levélben uralkodó higgadtságot egybevetjük azon indulatos kitörésekkel, mellyekkel ugyanazon időben elle-neit a' szónokszer' magasságából megtámadta, előttünk van Mirabeau' státusférfitű működésének mindkét oldala: a' comitiu-mokat felvillanyozó tribunusi szemsugár, az öldöklő fegyverre

vált élő szónak erőszakos kezelése, — 's ennek tözsomszéd-ságában folytonos törekvés féken tartani a' népszenvedelmeket, melyek szavára vetettek lángot; egy oldalról terveinek mélysége, nézeteinek mérséklete, a' pártvezér' calculusainak ügyes felvetése, a' cél felé irányzott mindenik lépésnél egyegy tekintet a' háttérre, hogy szükség' esetében a' visszavonulás becsülettel eszközölthetessék, — 's más oldalról a' szónoklat' indulatossága, a' beszéd' hullámozásában annyi tűz, annyi erő, mintha a' szenvedelem' tájtéköző makacssága lelkében minden egyéb érzelmét elsülyesztett volna, — ezen valóban jánusi ty-pus, a' hatásnak ezen kettős neme, melyet Villemain csaknem egymással megférhetlennék nyilatkoztat, 's melylyel még is bírnia kellett annak, ki a' legmagosabb pályabér után törekedett: kivívni a' forradalmat, 's eredményeit rendszeres kormány' viszonyáiba fűzni.

De e' levél tanuságos annál fogva is, mert a' nemzeti gyűlés' ezen időszakának annyi politikai adeptusai között, kik a' forradalom' craterének első nyílásakor úgy találák, hogy bizony igazá volt Duboisnak, midőn a' regensnek tanácslá: „hagyna fel a' Rendek' összehívásának szándékával, mert a' nép' küldötteinek egész felkészültsége, az, hogy felhatalmaztatnak a' fejdelem előtt nyilatkozni és sérelmeiket előterjeszteni, némi gyász-szal jár, melyet egy nagy királynak mindig távol kell tartani magától,“ — mert, mondom, a' gyalázatoság' ezen adeptusai 's annyi nemeslelkű ideolog között, kik Rousseau' contrat socialjával, vagy Plutarchus' paralleláival, vagy egy más világrész' chartájával kezökben kisebb nagyobb mértékben politikai álmójárásnak indúltak, mellyből — való igaz — utóbb néhányan a' tapasztalás' durva keze által erőszakosan felriasztattak, — ezek között Mirabeau az alkotmányos monarchiát, — sem többet sem kevesebbet, — a' nép', a' szabadság' minden biztosítékaival de egyszersmind a' thronus' szükséges támaszaival, a' monarchiát a' democratiának érdekében akarta, — azt, miért Duport és társai küzdöttek a' constituante' vége felé, mi a' forradalom' valamennyi cataclysmu-

sainak természetszerű végeredménye gyanánt állapíthatatik meg. ✕ -

Ezek után nem fog dualismust látni az olvasó Mirabeau-nak augusztus' 7-én mondott következő beszéd-töredékében:

„Kinyilatkoztattuk, hogy a' vadászat' joga össze van növe a' tulajdonnal, 's hogy attól el nem választhatatik többé.

Én meg nem foghatom, mint indítványozhatni azon gyűlés' kebelében, melly ez elvet felállította, olly végzés' hozatalát, mellynél fogva a' király, ezen öre, ezen védője valamennyi tulajdonnak, a' kérdéses szabály alól vétetnék ki olly törvényben, melly a' tulajdonjogot szentesíti; én meg nem foghatom, mint lehessen a' nemzet' felséges kijelöltjét a' köztörvény alól felmenteni; én meg nem foghatom, mint rendelkezhetnek önök az ő számára azon tulajdonokról, mellyek nem tartoznak önökhöz.

De a' királyi előjog! . . . Ah! az én szemeimben sokkal magasabb értékkel bír a' királyi előjog, mintsem hogy reá állanék, azt egy kártékony időtöltés' silány szabadítékába helyezni. Midőn szó lesz a' királyi előjogról, azaz, mint annak idejében bé fogom bizonyítani, — a' nép' legdrágább birtokáról, akkor majd megítélheti kiki, ha tudom e azt egész terjedelmében felfogni. Én ugyan előre is tagadom, hogy ügyfeleim között a' legroyalistább követ nagyobb 's vallásosabb tisztelettel viseltetethetnék iránta nálamnál.

De a' királyi előjognak semmi köze azzal, mit a' királyi kapitányságok' multságainak mondanak, mellyek legalább is húsz mérföldnyi területet foglalnak magokban, 's hol a' vadászati önkény' minden csínjai követtetnek el . . . Minden embernek joga van saját földjén vadászni, senkinek sincsen joga vadászni a' másén . . .“

Augustus' 8-án és 9-én tüzzel szólalt fel a' státusz' hitelezőinek érdekében, 's más nap' és augusztus' 13-án megtámadá azokat, kik végzést kívántak hozni, hogy a' katonaság a' helyhatóságok' kezeibe tegye le az esküt. Ugyancsak augusztus' 10-én a' tizednek a' harmadik rend' valamennyi képviselőinek utasításai által követelt eltöröltetését sürgeté, „miután — úgy mond —

az nem tulajdon, nem is birtok, hanem csak az oltár' szolgál-
nak ellátására szentelt adó. Ezeknek, folytatá, kétségkívül igen
kitünő helyet kell elfoglalniok a' társasági hierarchiában; szük-
ségek van tekintélyre, hogy erre méltóknak mutakozzanak;
tiszteletre, hogy azt mindig inkább kiérdemelni törekedjenek;
kényelemre, hogy jótékonyak lehessenek; — igazságos és il-
lendő egyszersmind, hogy tisztök' méltóságával és hivatásuk'
fontosságával megegyező módon legyenek ellátva: de nem szük-
séges, hogy az adónak egy veszedelmes nemét tulajdon gyanánt
követeljék.“ —

Mirabeau azok közé tartozott, kik mint Fox, emberi jogok nél-
kül nemzeti jogokat sem tudtak magoknak biztos alapon képzelni;
de ő az emberi jogokat inkább az alkotmány 's a' köz- és magánjog'
összes rendszere által, mint külön „nyilatkoztatások“ képében akará
formulázni. Mounier igen helyesen jegyzé meg, hogy előbb jó
alkotmányt kell szerkeszteni 's aztán utána küldeni az ember' jo-
gainak kinyilatkoztatását, 's hogy az ellenkező eljárás fonák és
veszedelmes. Minek szállítanók az embereket, mondá egy hegy'
csucsára, minek mutatnók nekik onnan jogaiknak összes biro-
dalmát, miután meg' le kell szállanunk velök a' valóság' terre-
numára, hol minden lépten nyomon szükségképen korlátokra kell
találniok? Ha elkészítettük az alkotmányt, akkor könnyebb lesz
formulálnunk az emberi jogokat, 's látván, hogy ezek megegyez-
nek amazzal, a' nép még nagyobb szeretettel fog törvényei iránt
viseltetni. — Mirabeau, felebb érintett nézetéhez képest, ha-
sonló értelemben nyilatkozott a' Courrier de Provenceban; 's a'
gyűlésben, midőn Lafayette' indítványát hallá, nevetve mondá
szomszédjának: ezen elévülhetlen jogok így magokban egy évig
sem fognak élni. — Részemről mindig csodálkoztam, hogy az odvas
fejeknek ezen szüleménye, az éjszakamerikai, 1774-ki nyilatkozta-
tásnak ezen — alkotmány 's erkölcsök nélkül — fonák 's Bentham által
is rosztalt utánzása egy Dupont, egy Barnave előtt kegyelemre talált.
Én mindig úgy vélekedtem, hogy az, mi a' forradalmat elferdíté, az
nem a' mértéken túli haladás vala, hanem azon jámbor hit, hogy

elég a' jogok' kinyilatkozásával fellépni, 's hogy nem szükséges a' kötelességek' kinyilatkozását adni egyszersmind, — 's volt továbbá a' kornak azon hajlama, melly csak az egyének', az emberek' jogairól akart hallani, nem a' társaságéiról egyszersmind. Azon egyszerű tétel, melly kivált az ös-szerződés' eszméjén alapuló észjogból önkényt foly, — 's más nemű jogphilosophiát nem igen ismert vagy nem igen tűrt volt a' kor, — azon egyszerű tétel, mondom: miszerint minden külön jognak megfelelő egy külön kötelesség, nem üdvezeltetett annyi lelkesedéssel, mint a' jogoknak felállítás, — 's igen természetesen, mert hiszen századokon keresztül kötelességeinek teljesítésére szorítatott a' nép, 's jogait nem volt ki örizné; de a' törvényhozónak nem kellett volna amarról vétkezen megfélekednie, 's nem hinnie, hogy holmi civismusi ünnepek, felavatások 's a' t. fognak azon jogoknak elégséges sanctioul szolgálhatni, holott — 's ez ma talán már mindenki előtt világos, — a' jogot erkölcsileg csak a' néki megfelelő viszonti kötelesség sanctionálhatja. Aztán, mindenki szólott az egyén' jogairól: senkisem a' társaságéiról; az egyén' szentségéről mindenki emlékezett, a' státusét nem volt ki hirdesse. Hogy' is? hiszen az ember' eredeti romlatlan állapotának, a' természeti, az: mellyben szerintök társaságon kívül élt, állítatot fel; romlott állapotjának pedig az, melly keletkezett, midőn társaságba lépett, hogy céljait létesítse. Rousseau-nak ezen tana, mellyet ma már csak az álomhüvelyező vall magáénak, 's Mablynak amplificatiói e' tárgyról, tömérdek eszmezavarnak 's közvetve számos gyászos eseményeknek szolgáltak volt forrásul. Azon gyanús ovatosság, melylyel a' mult század' ideologusai az egyént a' társaság ellen, az ellen, melly nélkül meg sem élhet, védi, az nem vezethetett egészséges társasági állapothoz. —

Mirabeau-nak boszantó szerep jutott ez alkalommal, mert ő egyike volt azon öt tagból álló küldöttségnek, mellyet a' gyűlés az emberi jogok' kinyilatkozásának szerkesztésével megbízott, 's mint ezen küldöttség' szónoka, kénytelen volt augusztus' 17-én olly tervet okadatolni, mellyre nézve, huszonnégy órával ké-

sőbb „mint egyén ’s nem mint küldöttségi tag oda szavazott: határozottassék meg, hogy a ’ jogok ’ kinyilatkoztatása az alkotmány-nak kiegészítő ’s elválaszthatlan részét, annak első fejezetét fogja tenni, de hogy szerkesztése akkorra halasztandó, midőn az alkotmány’ egyéb részei is meghatározottak és bevégzettek fogtak lenni.“ — Ez óhajtott alkalmul szolgált irigyeinek, a’ szónokszékről figyelmeztetni a’ hallgatóságot: hogy végre még is csak ők a’ nép’ emberei, ők, kik mindenek előtt akarják írásba foglalni az emberi jogokat, nem Mirabeau, kit a’ nép eléggé botor, nagyobb hazafinak tartani náluknál, ’s ki íme most elveti az álorczát, ’s az alkotmány’ szerkesztését indítványozza mindenek előtt, kitüntetvén ez által is, hogy szándéka félrevezetni a’ gyűlést. Mirabeau nemes önnérettel monda válaszában: „bátor vagyok mindenkre hivatkozni, hogy nincsen író, nincsen státusférfit, ki büszkébben emlegethetné nálamnál eszméinek merészségét, önzésnélküli nézeteit, makacs függetlenségét, és változatlan elveit. Az én állítólagos felsőbbségem önöknek ellenkező célokhoz vezetésében, értelemüres sértés, alulról felfelé lött nyíl, melyet harmincz kötet elégségesen pattant vissza, ’s így nem méltó, hogy vele foglalkozzam.“

Csak röviden érintem, hogy augustus’ 22én és 23án korlátlan vallásszabadság mellett nyilatkozott, mint ez az éjszakamerikai státusokban ’s az 1795ki alkotmány’ erejénél fogva utóbb Franciaországban is divatozott; — a’ többség jogot tulajdonított az állodalomnak a’ cultusok’ ügyében intézkedni; — azon beszédét is, melyben augustus’ 27-kén a’ Necker által tervezett státuskölcsön mellett nyilatkozott, mondván: „ez árverése az alkotmánynak, a’ deficitben rejlik a’ státus’ kincse, a’ deficit a’ szabadság’ csirája,“ — csak mellelegesen érintem, és sietek a’ veto feletti vitatások’ tárgyalásához; azaz: a’ gyűlés’ a’ feletti nézeteihez: ha valjon szükséges e a’ törvények’ érvényességéhez, hogy azok a’ fejdelem által megerősítessenek, ’s ha valjon ezen megerősítésnek megtagadása felfüggesztő (veto suspensif) vagy teljesen akadályozó (veto absolu) erővel bírjon e?

Lally-Tolendal már augusztus' 19-kén mondott egy beszédet a' két kamararendszer' 's a' királyi veto' szükségesvoltáról, 's Mounier még előbb ez értelemben nyilatkozott: „*Considérations sur les gouvernemens*“ című munkájában, mely a' státushatalmak' súlyegyenéből 's a' törvényhozó testnek két kamarárai osztásából indul ki. De az alkotmány' ezen főfő elvei felett csak augusztus' 27-kén nyitott meg a' rendszeres tanácskozás, mely két nappal utóbb a' veto iránti vitalközlásokra tért által. A' két kamararendszer' üdvös voltát — itt az első kamara alatt nem a' lordok' házáat 's még csak örökös paireket sem kell szükségképen érteni — már felebb Duport' életében tüntettük ki; de a' gyűlés' jobb oldalának makacssága, mely az első kamarát birtokaristocrtaiainak óhajtottá, oda vitte a' dolgokat, hogy a' két kamararendszer Lafayette, Mounier, Malouet, Lally-Tollendal' törekvéseinek daczára tökéletesen megbukott, 's hogy a' nemzeti gyűlés a' végrehajtó hatalom által feloszlatatlannak nyilatkoztatott. A' dolgoknak ez állásában, midőn a' gyűlés egyik felének, nevezessék aztán senátusnak vagy bárminek, vetojáról már szó sem lehetett: azoknak szemében, kik a' végrehajtó hatalmat úgy nem óhajthaták erőtelennek, mint nem magát a' törvényhozó hatalmat, 's kik tudták, hogy Angliában még az 1640-diki parlament sem tagadta meg a' koronától a' negatívát, 's hogy a' közkormánynak alkalmas formákba fűzésénél ezen jog' visszaélésétől nincs mit tartani, mint ismét Anglia' példája mutatja, hol midőn e' tanácskozás folyt, a' negativa, a' veto, a' régi normann formula: „*le roi s' avisera*“ már kilenczven év óta nem alkalmaztatott, — illy viszonyok közt, mondom, az alkotmányos monarchia' barátainak szemében kétszeres értékűnek mutatkozott a' veto' kérdése.

Sieyes 's néhány híve egyáltalában megtagadták a' vetot. Lafayette, a' Lamethék, Barnave, 's általában azok, kikkel Mirabeau rendesen szavazni szokott, a' felfüggesztő veto mellett nyilatkoztak, olly veto mellett — így ír Odilon Barot a' constituanteról szóló munkájában, — „melly elégtelen volt, valamit

akadályozni, de nagyon is elégséges compromittálni a' királyságot,“ 's maga Necker, attól tartván, hogy a' teljes vetonak nem szerezethetik meg a' többség, a' felfüggesztési erővel bírót eléglé. Mirabeau, a' tribunus, kiről azt olvassuk Neckernek „de la révolution française“ című munkájában: „hogy mindezt elkövetett a' közrend' helyreállításának folytonos gátlására“ monarchiaibb volt Neckernél, 's a' teljes veto mellett nyilatkozott, 's nyilatkozott akkor, midőn az izgatók halállal fenyegették ezen vetonak védőit, 's midőn a' fellázított tömeg, ha a' nemzeti őrsereg által szét nem veretik, Versaillesba megyen, hogy a' teljes veto' pártolóinak a' gyűlésből kirekesztését követelje. Necker Mirabeaut „tribun par calcul“-nak mondá; magam is annak hiszem, ha a' calculusbóli tribunusság annyit jelent: hogy ő nem vett parancsot a' tömegektől, mert jobbnak látta az ész' 's a' szabadság' nevében irányt adni nekik, 's megvívni velök, ha szükséges. —

Már június' 16-án, midőn a' magokat royalistapártnak tartó udvarhösök Catilinát láttak Mirabeauban, ez így szólott: „És én, uraim, én úgy vélekedem, hogy a' király' vetója olly annyira szükséges, miszerint inkább Konstantinápolyban szeretnék élni, mint Franciaországban, ha a' király azzal nem bírna. Igen, én kinyilatkoztatom, én nem ismerek iszonyúabb valamit, mint hat száz ember' souverain aristocratiáját, kik magokat holnap elmozdíthatlanoknak, holnapután örökösöknek nyilatkoztathatnák, 's kik végre, mint a' világ' valamennyi aristocratiái, magokhoz ragadnának mindent.“

September' 1-én hasonló értelemben nyilatkozott, beszédét e' szavakkal rekesztvén be, melyek nézeteit a' törvényhozó 's a' végrehajtó hatalom' egymáshoz mérlegezéséről foglalják magokban: „Összefogom az általam mondottakat: évenkénti nemzeti gyűlés, az adónak évről évre kivetése, a' ministerek' felelőssége, 's a' királyi sanctio irott megszorítás nélkül, de ténylegesen korlátolva: ez leszen a' nemzeti szabadság' palladiuma, 's a' nép' szabadságának legbecsesebb kincse.“

September' 13-án, két héti tanácskozás után 684 szavazat 325 ellen végzésképen kimondá: hogy a' veto csak felfüggesztési erővel fog birni, 's hogy két törvényhozás' lefolyása után érvénytelenné, azaz: a' gyűlés' decretuma fejedelmi sanctio nélkül is törvénynyé válik.

Mirabeau másodszor is készült felszólalni, de a' gyűlés nem akará még hosszabbra nyújtani a' vitatkozást olly tárgyról, melly annyi szenvedélyességet gerjesztett a' kedélyekben, 's megtagadá tőle a' szót. Különös egy neme a' parlamenti tanácskozásnak, mondá Mirabeau, hol azoknak, kik elsőek voltak a' szólásban, nem engedtetik meg, hogy feloldhassák azon nehézségeket, mellyek a' vitatkozás' folyama által elejökbe gördítettek; — 's válaszá a' Courrier de Provenceba iktatá, politicai nézeteinek ezen gazdag tárházába, mellyben az olvasó némelly tárgyakra nézve többet talál, mint az öszves parlamenti vitatkozást magában foglaló Moniteurben.

A' válasz itt következik:

„Végzés hozatott a' királyi sanctiora nézve: a' tény el van döntve, de a' jog még mindig kérdésben marad; mit a' törvényhozók elhatároztak, azt még vizsgálat alá veheti a' politica.

A' nemzeti gyűlés ezen nagyfontosságu kérdést egész terjedelmében 's azon komolysággal tárgyalá, mellyre méltó. Ez nagy leczke a' mindent egy csapással elintéző, felületes embereknek, a' gondolat' nagyvezéreinek, kik a' gordiusi csomókat ketté vágják, holott ügyes kezek alig képesek azokat feloldani, 's kiknek szomszédságában okoskodhatik az ember, a' nélkül hogy fülök volna a' hallgatásra. Ők hasonlók a' rövidlátókhoz, kiknek horizonuk egyiránt keskeny, akár a' szabadban sétáljanak, akár szobájokba zárkozzanak. Úgy rémlett előttök, mintha a' királyi veto, külön egy embert felhatalmazna egy egész nemzet' kívánságának ellene szegülni, 's innen azt következtették, hogy tehát a' veto a' milly fonák, olly gyászos valami. Rousseau a' Gautier úrnak adott válaszában mondá: az ember nem adhat mind azoknak pápaszemet, kiknek arra szükségök volna.

Néha jeles tehetségek is kedvencz rendszerökkeli foglalkozásközben nem annyira ennek nehézségein akadnak fenn, mint inkább azokon,

mellyek az ellenkező eszmékből származnak ; önnelégedéssel nézik mind azt , mi saját véleményöket támogathatja , roszul mérlegezik az ellenök 's a' mellettök szóló okokat , 's itéletök hibás , ha mindjárt igen tágas ismereteknek eredménye.

A' királyi sanctio iránti nézetek tetemesen szétágaztak. Tisztességes nevekből álló phalanxok homlokegyenest küzdöttek egymással a' tussában ; ezek hogy a' teljes vetot vívhassák ki , amazok hogy a' vetonak minden nemeit kizárhassák. A' számra legerősebb felekezet közepettök fogott helyet. Közép végzés keletkezet : a' felfüggesztő veto.

Bontakozzunk ki minden tekintély , még a' nemzeti gyűlésé alól is. Bontakozzunk ki mindenek előtt a' szavak' tekintélye alól , melly annál veszedelmesebb, mert nem tartunk tőle 's mert zsarnokilag hat a' gondolatra. Igen jól tudjuk , hogy a' szó nem teszi a' dolgot , valamint a' ruha nem teszi az embert ; tudjuk , és még is bolondjai vagyunk szónak és ruhának.

Midőn az angolok azon politicai jogot akarják kifejezni , mellynek segédével a' törvényhozó testület' kiegészítő részei visszaszoríthatják egymást, ezen diák szóval élnek : veto, mellyet mi aztán tőlök magunknak kölcsönöztünk. De ezen szó csak a' tapasztalás és gyakorlat' eszméit ébreszti fel az angoloknál ; 's miután alkotmányuk ezen vetonak segédével rázkódások nélkül halad a' királyi 's a' népi befolyás között, ök ezen kitételben csak a' rend, biztosság és bölcsesség' eszméjét látják. Mi kölcsönöztük tőlök a' szót , de mi nem kapcsolhatjuk hozzá a' dolgot ; nekünk teremtenünk kell ; mi még nem érkeztünk meg a' tapasztalásnál.

Mi tehát csak grammaticailag ítélhetjük meg a' szót. Már pedig ezen szavakban : én ellentálok , én ellenzem , — van valami durvaság , melly visszataszítólag hat az emberre. A' keletkező szabadságnak csiklandós fülei vannak , nem örömet lát ily szavakat szótárában. Úgy látszik ennél fogva , hogy ezen külföldi szólásmódot nem kellett volna alkalmazni, melly nálunk csak előitéleteket költ fel : mert attól lehetett tartani, hogy midőn a' szónak élet elvenni akarjuk , majd olyas módosítást fogunk kigondolni , melly nem csak a' szóra hat , hanem az eszmét is tökéletesen megváltoztatja.

Hát ha még ezen rémületes : veto-hoz hozzákapcsoljuk a' még rémületesebb : teljes , korlátlan, szót ? Nem fognak e a' despotismus által sugallott valamennyi rémek feltámadni ezen szavaknak gyászos összekapcsolására ? Tapasztalásunk szerencsétlenségünkre olyas volt, mellynél fogva nagyon könnyen költethetnek fel ez érzelmek ; — szoros kötelességünk ehhez képest elmozdítanunk e' kétfejú szörnyeteget ; talán nincs benne

gonoszság, de annyi bizonyos, hogy ijeszt, és a' képzelődésnek nyugottnak kell lenni, hogy az ítélet szabad maradjon.

Arról van tehát szó egyesegyedül, hogy tudhassuk: szükséges e, miszerint a' király' akarata a' törvényhozó testületével egyesüljön, hogy ez utóbbinak végzései törvény' erejével birjanak. Ez mondatik királyi sanctionak, mi nem egyéb, mint a' királynak hozzájárulása a' törvényhozó testület' végzéseihez. A' kérdés igen-nel oldatott meg, 's ez az ész és a' bölcsesség' határozata.

Világos, hogy a' nemzet, melytől eredetileg minden jogok származnak, azonképen ruházhatja fel a' fejedelmet, helyeslése által a' törvények' hozatalára befolyt: a' mint hatalmában áll, a' törvényhozó testületnek tulajdonítani a' kezdeményezés' jogát e' nagy munkánál.

Világos, hogy az akaratot a' törvényhozó testületbe helyezni 's a' cselekvést a' végrehajtó hatalomba, kettőjökkel közös kapocs nélkül, hogy ez kézzelfogható fonákság, political desorganisatio, és nem alkotmány fogna lenni. Mit mondanánk azon művésztől, ki ha azon egy erőműben benső viszonyok által összekapcsolhatná és azon egy törvénybe foghatná a' mechanismust, mely az órákat mutatja, 's azt, mely ezeket veri, — két, egymástól elszigetelt művet készítené, egymástól független működést jelelven ki mindenik' számára? Ezen erőművek talán az első pillanatokban megegyeznének egymással, de csakhamar nem járnának többé együtt; megismerszenék rajtok, hogy hiányzik az őket szabályzó elvazonság, 's hogy a' rendező célját eltévesztette.

Világos, hogy a' törvényhozó hatalom' legalább egy kiegészítő részének birtokából áll lényegesen a' királyság. 'S miután Franciaország-nak nem az feladása, hogy bár milly kormányt teremtsen, hanem hogy a' monarchia újjá szülessék: össze kellett szedegetni a' monarchia' első elvének töredékeit; e' nélkül a' nép csalódnék, ha mondaná: királyom; a' király nem mondhatná többé: népem; 's a' czím, melyet meghagynának neki, csak gúny volna a' királyságra.

Világos, hogy akaratának és hatalmának egyesülete által országot a' király, 's hogy ezen hatalom' működésének szabad elvből kell kiindulnia. A' királynak nem csak a' törvény' végrehajtásába kell megegyeznie, hanem azon törvény' hozatalába is, melyet végrehajt. Neki nem csak másoknak kell meghagynia a' törvények iránti engedelmességet, hanem azt is kell éreznie: hogy akaratának megnyugvása által önmaga is e' törvényekhez van kötve; 's hogy midőn megtartásukat követeli, önnön művét koronázza, belső ohajtását teljesíti. Foszszátok meg ezen erkölcsiségtől

a' státusnak életet adó főhatalmat : és saját jogosságának tudalmától fosztottátok meg őt, vak és gépszerű erővé alacsonítottátok, 's egy roszul organisált hatalom' minden rendetlenségeinek tették ki a' közjót.

Világos, hogy ezen akarategyesület, nemzet és fejdelem között a' törvények' hozatalára nézve, szent és szükséges köteleket alakít közöttök. A' nemzetnek szükségképen nagyobb bizodalma van királya iránt, nagyobb biztossággal bírónak nézi a' közigazgatást; 's a' király nagyobb hajlammal fog viseltetni a' nép, — nagyobb érdekekkel a' törvények' fenn-tartása, — nagyobb buzgalommal a' közjó iránt.

Világos, hogy erkölcsi személy gyanánt tekintvén a' nemzetet, méltósága csak elvontképen létezik gondolatunkban. Ennélfogva szükséges volt, neki képviselőt teremteni, ezt felruházni mind azon méltósággal, melly magát a' nemzetet illeti, olyformán, hogy a' nemzet' eleven képévé váljék, hogy annak legdicsőebb tulajdonaival bírjon. Szükséges, hogy csak ezt értse a' nemzet, főnöke alatt, mellyet maga magának adott; ezen fényes képviselőségen alapúl a' király' személyének sérthetlensége. Az egyszerű egyén is lealacsonítja magát, ha akarátán túlád, ha külakaratra veti magát alája; 's a' király fennséges functiói közben nem bírna minden szabad ember' jogával? Ő nem volna többé a' nemzetnek főnöke, ha nem volna feljogosítva, ítéletet hozni azon törvények felett, melyeknek ő letéteményesévé választott; a' végrehajtására bizott minde-nik törvény szolgaság' czímévé válnék reá nézve.

Világos, hogy bölcs egyensúly a' két alkotó hatalom, a' törvényhozó 's a' végrehajtó között, szükséges jól organisált alkotmányhoz. Ezen két hatalom' gyakorlatára két delegátus létezik, az egyik testületi: nemzeti gyűlés' czím alatt, a' másik: egyéni, neve: a' király. Ezen, elvont értelmökben egymástól igen különböző hatalmak ténylegesen egymásba nyúlnak, és a' politica sohasem vonhat közöttök szoros demarcatioi vonalat. A' törvényhozó hatalom néha kormányzási működésben jár el, 's emez amahoz szövethetik a' törvényhozásrai szükséges befolyása által. Megismerem ezen political mérlegnek kikerülhetlen oscillatióit, de elégséges, hogy az e' czélra hozott törvények' túlnyomóssága által helyreállítsák az egyensúly. Ezen törvényeknek ollyasoknak kell lenniök, mellyek mindkét hatalomnak szólanak, 's mellyek fékező erejük által mindkét részről akadályozzák a' rögtöni vagy lassu bitorlásokat.

Innen a' monarchának kötelessége: megelőzni a' hatalom' minden csonkítását, mellynek gyakorlatát reá bízta a' nemzet, 's elutasítani minden törvényt, ha ez azon nemzet' boldogságával ellenkezik, melly

öt védőjének nyilatkoztató. Ezen védő működés' gyakorlatára szükséges volt, miszerint az alkotmány a' helyett, hogy a' fejdelem' felügyelését békóba verné, azt inkább felhívja és hatékony fegyverrel gyámolítsa. Ezen fegyvert a' királyi sanctio adja kezébe.

Lehetnek, kik bámulták az ezen elvek ellen felhozott okoskodási törekvéseket. De ezeknek nagyobb sikerök lett volna, ha kormány' dolgában a' kirekesztőleg speculativus eszmék felmentenének az emberismeret 's a' gyakorlati igazságok' szüksége alól. Valamely erőműnek szerkesztésére nem elégséges, hogy számbavegyük az elvont erőket, hogy hivek maradjunk a' mozgalom' egyszerű törvényeihez; ismernünk kell az anyagokat, melyeket használunk, sajátágaikat és különbözőseiket: mindennemű gyakorlati tekinteteket kell vegyíteni a' theoriának elveivel. 'S így a' politikai mechanizmusnak anyagai az emberek' akaratai és szenvedelmek; tanulni kell mind azon elveket, melyek e' nagy organisatióra befolyással vannak, mind azt, mi hatását biztosítja, 's hibáit vagy megelőzi vagy helyrehozza.

A' nemzeti gyűlés bőven gondoskodott birtokának, a' törvényhozó hatalomnak biztosításáról: a' minden második évben megújított gyűlés' állandósága 's azon teljes függőség által, melyben az adóra nézve tartja a' kormányt. A' hűség' esküje, melylyel a' sereg nemzetnek 's fejdelemnek egyiránt van lekötelve, a' polgári őrseregnek az egész országban felállítása, a' hatalom' kezelőinek felelőssége, a' sajtószabadság, 's az erélyesség, melylyel a' képviselő alkotmány' ezen új rendszerében felruházott a' közvélemény, — mind ezek a' törvényhozó hatalomnak biztosítékai.

Ha ennyi óvással voltunk a' végrehajtó hatalom' irányában, kell e ezen csodálkoznunk? Hiszen valamennyi nemzeti jogainkat bitorlotta, a' törvényhozó hatalom' valamennyi funkciót kioltotta. Tulajdon kicsapongásai által meggyengítve, valamennyi státushatalom' tobzódása által megrontva, önmagától bukott meg a' kormány, idegek, segédszerek, orvoslás nélkül. A' mi az emberi testet szokta érni, az érte a' státust; midőn a' testnek egy oldala paralizáltatik, az ellenkező rész' erői uralkodókká válnak, 's ellentállás nélkül működnek; a' különféle részek helyből mozdulnak, 's idomtalan-ságot okoznak. A' kórságnak áldozatul esett nemzet csak annak szükségét érzi, hogy a' baj' ismétlése megakadályoztassék; és képviselői, a' crisis' közepette mind azon rendszabályokhoz nyultak, melyeket nagyon is méltányos neheztelés, és semmi más által ellen nem súlyozott tapasztalás sugallottak nékik.

Induljunk ki most egy hasznos „felteszem”-ből. Tegyük fel, hogy a' törvényhozó hatalom fosztotta volna ki Franciaországban a' kormányt, mint ez egynél többször történt a' régi respublicákban, 's mint ezt nem régiben láttuk Svédországban; tegyük fel, hogy az kedvező időpontot találván, forradalmat idézett elő, 's az állodalom' urává lett: akkor a' kormányt olly hévvel látnók lángolni, mint most a' nemzeti gyűlést, látnók, mindenerejét a' törvényhozó hatalom ellenintézni, 's óvást óvásra halmozni hasonló merények' ismétlése ellen. Mind ez a' közbiztosság', a' szabadság', a' hazafiság' nevében történnék, 's a' múlt mindezen intézkedéseket igazolná.

Mit következtessünk innen? — Azt, hogy nincsen hatalom, mely szerfelett messze nem menne, midőn elnyomatás alól felegyenesedik, 's midőn törvényt szab a' győzelem után. Az elégedetlenség' hevében az ember nem véli eléggé megszoríthatni elleneit; 's a' nyugalom' helyreállításával észreveszi, hogy szerfeletti félelem miatt eszélytelenné vált. 'S ennélfogva valamennyi hatalmaknak az egy alkotmányra kell figyelemmel lenniök, hogy ennek előmozdítására szabályozzák és ellensúlyozzák egymást; nem kell egymással küzdeniök mint antagonistáknak, hanem egymást elősegíteniök mint barátoknak. 'S így az alkotmány megmarad állandóan közöttök, 's megszilárdul egyenlő és kölcsönös hatásuk által.

E' szerint szükséges volt, hogy a' nemzeti gyűlés, mellynek feladása: egyiránt meghatározni és felszentelni mind azon hatalmakat, melyek az alkotmányt teszik, — hogy, mondom, magát gondolatban végrehajtó testületté, státusfőnökké alkossa, 's hogy ezen minőségében megvizsgálja mind azt, mi őt, mint illyest illetné; hogy a' nép' majestását képviselje, az alaptörvényeket fenntartsa, 's a' közjót a' törvényhozó hatalom' botlásai vagy ambíciója ellen védje.

Az angol alkotmány e' végre nagyszámu eszközöket nyújt a' végrehajtó hatalomnak. A' mienk eddiglen csak egy joggal foglalkodott, melyet a' fejdelem' minőségében elidegeníthetlennék tekinthetni, 's e' jog; akarni a' mit tesz, helybenhagyni a' mit rendel.

A' sanctiónak ezen joga, természeténél fogva, nem látszik semmiféle módosításra, semmiféle tartalékra képesnek; magában egyszerű, tárgyra nézve általános. Ha a' fejdelem' lényegéhez tartozik, a' törvényhozás' végzéseivel szabadon hozzájárulni: akkor által nem látható, hogy mint vonatthatik el e' végzések' valamelyike ezen szükséges hozzájárulás alól.

'S még is, miután a' megegyezés' joga szükségképen a' meg nem egyezés' jogát is foglalja magában, kellelenségek és aggályok között

hányatunk. Ismereteseek mind azon aggodalmak, melyek e' tárgyra nézve nyilvánultak.

A' nemzeti gyűlés inkább látszott azon veszedelemtől tartani, mely a' megtagadásból származnék, ha a' király bizonyos törvényekhez hozzájárulni vonakodnék: mint azon mindennemű kelletlenségektől, melyek a' királyi megegyezést nélkülöző valamely törvény' kihirdetéséből származnának. Ennek következtében úgy vélekedett, hogy közép utat kell választania megegyezés 's megtagadás között, 's időpontot jelelt ki, mikor a' király által visszavetett törvény, végre sanctióját szükségkép fogja megnyerni.

E' szerint a' nemzeti gyűlés úgy vélekedett, hogy a' legerősebb 's legszámosabb ovakodások sem elégségesek a' végrehajtó hatalom' fékezésére; hogy kötelessége, ezt még életének forrásaiban is megszorítani, 's a' pillanatra mutatni, midőn megszűnik szabad maradni, midőn nem fog többé önn akaratából működni, hanem olly tekintély által, mely az övét meghódította; azon pillanatra, midőn kénytelen lesz azt sanctionálni a' mit roszall, azt végrehajtani a' mit kártékonynak tart. A' király az lesz a' nemzeti gyűléssel szemközt, a' mi az ő parlamentje volt hajdanta ő irányában; a' nemzeti gyűlés néki szintén „parancs-leveleket“ (lettres de jussion) fog adni, 's ő kénytelen lesz engedelmeskedni. A' fejdelem' méltósága akkor mintegy felfüggesztve leend, és a' királyi tekintély foggyatkozást fog szenvedni.

Illyes törvény aztán megállapíthatnák a' nélkül, hogy igazi sanctiót nyert volna; mert megegyezés nélkül nincsen sanctio. Itt nem csak sanctiohijány forog fenn; mert ez esetben legalább kétséges maradna a' fejdelem' véleménye, sőt még megnyugvását is lehetne feltenni, holott a' kényszerített kihirdetés nem egyéb, mint a' király' világos ellenkezésének kihirdetése.

Itt tehát új erővel fordulnak ellenünk mind azon okok, melyek a' királyi helybenhagyásban a' törvény' szükséges feltételét látják, — ollyatén okok, melyek szerint csak a' király' akarátára befolyó motívumok határozhatják el a' király' sanctióját. Mert ha lehetnek törvények, miknek érvényességére nem szükséges a' királyi sanctio, minnek kívátnatnék meg ez más törvényekhez?

Nem csak a' királyi méltóság szenved csorbát ezen rendszabály által. A' törvény meggyengül a' thronus' lealacsonításánál fogva, honnan fényét és hatását kölcsönzi a' nép' szemében; 's mind az, mi a' törvényt gyengíti, akadályozza a' közrend' megállapodását. Vannak kik

hiszik , hogy a' szabadságnak rónják le adósságukat , ha a' királyi méltóságot lealacsonítják ; de a' szabadság visszautasítja ezen meggondolatlan adományt , melly előbb utóbb végromlását fogja eszközölni.

E' szerint kétnemű törvények készülnek ; ollyasok , mellyek valóban bírják a' király' sanctióját , 's mellyek akaratának bélyegével lesznek ellátva , mellyek ki fognak hirdettetni a' fejedelmi méltóságtól környékezve , mindennek kíséretében , mi őket felmagasztalhatja a' nemzet' szemében ; — 's ollyasok , mellyekben a' királyi akaratnak nem lesz része , mellyek csak kancelláriai sanctióra támaszkodhatnak , 's mellyeknek kibocsátása nem hogy a' fejedelem' méltóságát is éreztetné , kényszerítettségét és függőségét fogja hirdetni mindenszerte.

Kérdem : ha fog e ollyatén törvény , melly e' végrehajtó hatalom által kihirdettetnék , mind a' mellett , hogy azt , ha szabadjára hagyatik , visszautasította volna , — ha fog e , mondom , a' bizodalom ennek hű végrehajtására nézve a' törvényhozó gyűlésnél 's a' nemzetnél olly alapon nyugodni , mint a' törvényhozásnak a' fejedelem által sanctionált minden egyéb végzéseire nézve ?

Attól tartunk , hogy a' fejedelem igazságos és szükséges törvények' hazatalának fog ellent állhatni ; és azt nem látjuk , mennyi akadályokkal nyűgözheti le a' törvények' végrehajtását , ha kihirdeti a' nélkül , hogy helybenhagyná.

Az uralkodások változnak , a' szenvedelmek' minden nemei forrhatnak idővel a' királyi széken. Tegyük fel egy merész , ingerlékeny , a' kemény zablától türelmetlenné vált királyt , ki magát királynak érzi még azon pillanatban is , midőn az alkotmány parancsolja , hogy szűnjék meg az lenni , azon pillanatban , midőn köteles pálczájának gögjét parancsoló hatalommal szemközt lealázni . . . Az öszves közérővel felfegyverkezve , neheztelése vészeket fog felkölteni ; gyászos körülmények talán elősegíthetik e királyi lázadást ; önmaga készítheti előre távolról a' sükert.

De ettől , azt mondják , nem csak a' korlátolt megtagadás' rendszerénél kell tartani ; a' korlátlan megtagadás szintilly veszedelmes következéseket vonhat maga után , midőn a' törvényhozó testület öszves erejével fegyverkezik fel , hogy diadalmaskodjék. De ezen két eset között nagy a' különbség.

A' királynak szabadságában állván választani a' között : ha állandóul akar e a' sanctio' megtagadásához ragaszkodni , vagy pedig bévární a' következéseket , mellyeket ezen megtagadás magával hoz , mindig csak er-

kölcsi kényszerítést fog érezni. Ő összevetheti a' veszedelmeket, melyek magát a' nemzeti gyűlést fognák érni, ha valamennyi erőforrásait használná a' királyi megtagadás' legyőzésére, — azon fontossággal, melyet a' gyűlés az illető törvénynek tulajdoníthat; ő remélheti, hogy a' nemzeti gyűlés inkább le fog mondani a' hozott végzésről, mintsem hogy valamennyi alkotmányos fegyvereinek használata által veszélyeztesse a' közügyet. Ha pedig a' király enged elvégre, akkor ugyanazon szabadsági elvek szerint jár el, mint más esetben a' törvényhozó gyűlés; tekintetbevételek, motívumok által kormányoztatik; ellentállása elosztottnak, nem lenyűgözöttnek látszik; ő enged mint király, mint a' ki még ura önnakaratának.

Jegyezzük meg továbbá, hogy a' fejedelem, midőn korlátlan megtagadását kifejleszti, legalább nyíltan cselekszik, önvédelemre hívja fel a' törvényhozó hatalmat. Illyenkor törvényszerű küzdelem kezdődik, mely veszedelem nélkül, az észnek nyugott diadala által végződhetik. De az ideiglenes megtagadás' elve mellett, ha a' végrehajtó hatalom forradalomban akarja keresni akaratának felszabadítását, működhetik titokban, hasznát veheti a' biztosságnak, melyben illetén megtagadás hagyja a' törvényhozó hatalmat, megtámadhatja álmában, 's előkészítheti eszközeit a' sötétben.

Hogy a' megtagadás' jogát korlátozó ezen módosítás' értékét megítélhessük, lássuk mindenekelőtt befolyását a' törvényhozásra. A' political intézkedések' legnagyobb hatása nem mindig az, mely legközvetlenebbnek, legszembeszökőbbnek mutatkozik. Ők hatnak az emberek' gondolkozására, befolyással vannak jellemökre, meghatározzák erkölceiket; ők olly állapotot idéznek elő, mely gyakran ellentétben áll a' törvényhozók' nézeteivel.

A' királyi sanctio' megtagadásának korlátai első tekintetre hasznosoknak látszanak annál fogva, mert a' törvényhozó hatalom' akaratát mindig fölébe emelik a' végrehajtó hatalomnak, mely csak organumul, eszközül szolgál az elsőnek. De hassák át önök inkább a' tárgyat, és nyomozzák ezen könnyű győzelem' eredményeit: 's látni fogják, mennyire kell attól tartani, hogy a' meggondolás', az előrelátás', az igazság' szelleme — ezen lényeges szüksége minden törvényhozó testületnek — tetemesen gyengítetik meg általa.

A' király' hatalma, folytonosan ellenszegülni olly törvény' sanctiójának, mely néki helytelennek látszik, természetesen hatással van a' törvényhozók' eljárására. Ez mérséklettebb, meggondoltabb lészen, 's több

szorgalom fog mutatkozni : tekintetbe venni e' közös érdeket, testvérül-ni a' végzései felett bíráskodó rokon hatalommal. A' törvényhozók azon lesznek, hogy egyetértésben maradjanak azon tekintélyvel, mely megtagadásainál megmaradhat. Ők előre fogják érezni az általános meg-rázódást, mely az érdekek' s akaratok' szerfelett erőszakos összekocczanásából származhatnék ; ők megelőzni fogják azon jogos ellenzéseket, melyekkel szemközt talán csökönösséget tanácsolna a' veszedelmes gög.

Ha a' királynak ellentállása szabott határidő' lefolyása után szükség-képen megszűnik, a' törvényhozó gyűlés mindig biztos perspectivát lát maga előtt. Ő tudja, hogy kevés türelem', 's ugyanazon nézetekbeni megmaradás' segédével, diadalmaskodni fog szükségképen. Ekkor gondolatjában azon határnápra szökken át, mely a' sanctiót kötelességévé teszi a' végrehajtó hatalomnak, midőn a' megtagadás' joga megszűnik ; 's nem annyira azon van, hogy végzéseinek sorsát bölcseségöktől és il-domosságuktól függeszsze fel, mint inkább azon, hogy őket az eldöntő pillanatig fenntarthassa.

'S ne higye senki, hogy annálfogva, mert a' megtagadásnak korlátlan joga talán alkalmazás nélkül fog maradni a' király' kezében, hogy ennél-fogva ezen jog haszontalan, hogy mint mondatott, a' thronusnak csak tiszteleti kellékei közé sorozandó ; mert épen ezen jognak jelenléte fogja megelőzhetni alkalmazását, holott hijánya szükségét éreztetné. Az erősséget épen annálfogva szoktuk megbecsülni, mert erősség. Vagy le-hetséges e azt következtetni : hogy azon esetre is, ha védelem nélkül marad, hogy akkor sem fogott volna bevétetni ?

A' követeknek a' különféle törvényhozásokbani megújulása csak kevésbé fogja megváltoztatni a' törvényhozók' hajlamát ; 's előre látható, hogy rendesen elődeik' kívánságát fogják ismételni ; mert nem csak, hogy ugyanazon tagok, kiktől a' kívánság kiindult volt, a' király' megtagadá-sának kijelelt határidő előtt újra foglalhatják el helyeiket, 's arra bír-hatják társaikat, hogy támogassák azt, mit a' nemzeti gyűlés' becsületé-nek fognak hívni ; hanem mi több, az ezen nagy pörben felhívott közvéle-mény is aligha méltányos ítéletet fog hozni. A' nemzet sokkal hajlandóbb, magát az őt képviselő testülettel, mellynek tagjai általa választattak, azonosítani, mint a' végrehajtó hatalommal, mellynek formái kevésbé népszerűek, 's melly bizodalmatlanságot gerjeszt mindig. E' szerint a' törvényhozó gyűlés' érdekei könnyen nemzeti érdekek' képében fognak feltűnni, 's magánérdekek gyanánt a' fejdeleméi. 'S így nem bízhatni szerfelett az idő' hatásába, mely majdan a' függőben maradt veszedel-

ítes indítványokat megszüntetendi, mint ezt a' korlátolt megtagadás' véddői állítják. A' korlátlan megtagadás jobb hatású fogott volna lenni; mert azon indítványok talán elmaradnak miatta.

A' megtagadás' tiszta és őszinte jogához kapcsolt őszinteség' és erélyesség' helyébe, a' jog' korlátozása által a' gyengesség' és ármánykodás' álnok fogásait léptetjük. A' korona, hogy a' kényszerítésben fekvő megalázódást kikerülje, vagy könnyelműen sanctionálandó oly törvényeket, melyek megvizsgálandók lettek volna, vagy módok után fog nézni, hogy befolyást gyakoroljon a' törvényhozó testület' működéseire. Már pedig egy terjedelmes hatalom' ipariája, mely valamennyi kegyelemnek forrása, nem fog illy módok' híjával lenni.

A' törvényeket a' nemzeti jellemhez idomítani nem jelent annyit, mint ezen jellemet kicsapongásban is legyezgetni, hanem jelenti ezen kicsapongásoknak üdvös féken tartását. Illyformán mozdítják elő a' bölcs intézkedések az emberi tökélyesedést. Ha tehát valamely nemzetben több a' közjó utáni vágy, mint a' közjó' létesítése körül tett tapasztalás; ha az egyenlőség', szabadság' és boldogság' újdónan új ösvényébe hanyathomlok akarnak rohanni az emberek, nem hogy azt megfutni törekednének; ha az eszmék körüli elbizakodottság elhamarkodtatná velök a' vizsgálatot, 's időelőtti végzések' hozatalára tenné őket hajlandókká; ha a' törvényhozó szellem még közöttök meg nem szülemlett volna, olytén hajlam levén az, melyet még növelni kellene; ha az elhamarkodás' és éretlenség' néhány nyomait már is lehetne a' nemzet' új törvényhozási pályáján szemlélni, — valjon akkor tanácsos volna e, korlátok nélkül hagyni a' törvényhozókat, csak formabeli gátat emelni ellenök, mely önmagától elenyészik, 's e' szerint védelem nélkül adni nekik által a' thronus' és a' nemzet' jövődjét?

A' bölcs democratiák magok magokat korlátozták hatalmas óvások által a' közügyi könnyelműség ellen; az általuk hozott törvények fokonként különböző kamarákban dolgoztatnak ki, melyek viszonyaikat, illemeiket, tárgyukat és formájukat megvizsgálják; 's csak ha tökéletesen megérleltettek, terjesztetnek a' nép' sanctiója elébe. 'S így mennyivel inkább szükséges, hogy a' nemzet olly monarchiában, hol a' törvényhozó hatalom' functiói, épen azok, melyek legtöbb cselekvőséggel bírnak, képviselő gyűlésre bizattak, — hogy, mondom, a' nemzet ügyekezze ezen gyűlést mérsékelni, szigorú formák alá vetni, 's önnön szabadságát egy illyetén hatalom' megtámadásai és elfajulása ellen védeni; mert nem kell megfélekezniük, hogy a' nemzeti gyűlés nem maga a' nem-

zet, 's hogy minden részletes gyűlés az aristocratiának csiráit hordja magában.

Milly óvások tétettek a' készülő alkotmányban, hogy a' nemzet ezen veszélyek ellen biztosításék? A' végrehajtó hatalmat mindenkép ellenörködés alatt, korlátok között találjuk; 's a' törvényhozó hatalomnak eddiglen más szabályát, más korlátját nem ismerjük, mint tulajdon akarátát. Midőn magát egyetlenegy tanácsból állónak nyilatkoztatta, lemondott a' lehetőségről, önmaga felett ellenörködni, 's önn kebelében érlelni meg önnön határozatait.

A' szabad, önkéntes királyi sanctio, a' thronus' méltósága' szükséges előjogának, 's a' törvényhozó tevékenység' elkerülhetlen mérséklőjének mutatkozott egyszersmind. Ezen, magának a' fejedelemnek érdeke által szabályozott sanctio a' korlátlan megtagadás' minden jó következményeivel, ennek bal tulajdonai nélkül birt volna, 's ajánlatos azonfelül olly oldalról, melylyel a' korlátolt megtagadás nem bír. Mi lealacsonyítottuk ezen főjogot. Az alkotmány olly időről 's olly körülményekről szól, midőn a' sanctio erőszakoltá válik, 's midőn csak névszerint mondathatik sanctionak. Ez által lényegében szüntetik meg az özsves sanctio; mert, hogy ez egyetlenegyszer létezhessek, nem szükséges e, miszerint mindig megtagadtathassék?

Vessünk egy pillanatot Európának legszabadabb állodalmaira: van e csak egyetlenegy is, hol a' törvényhozó hatalom magát olly annyira felszabadította volna minden megszorító óvás, minden önmaga elleni visszahatás alól? Van e csak egyetlenegy is, mellyben legalább nehánya azon respublicai formáknak nem léteznék, mellyek mérsékelvén a' menetet, mintegy valamennyi érdekekkel lépnek tanácskozásba, 's így bölcseséggel haladnak a' közjónak nagy eredménye felé?

Midőn a' végrehajtó hatalom, mint tulajdon kicsapongásainak marta-léka, fék és szabály nélkül, véghatárához ér, akkor önmagától bomlik szét; visszatér a' nemzethez, honnan kiindult. Akkor egynek hibáit mindnyájan hozzák helyre, a' politikai gép újjáalakul vagy megíjül e' crisisben. Nem kell messze mennünk, hogy erre példát találjunk.

De ha a' forradalom ellenkezőleg indult volna ki; ha a' törvényhozó testület, egynél több módja levén neki a' nagyravágyáshoz és elnyomás-hoz, valósággal nagyravágyóvá és elnyomóvá válnék; ha egy nap' kényszeritené a' nemzetet, felkelni egy gyászos oligarchia ellen, vagy kényszeritené a' fejedelmet, egyesülni a' nemzettel e' gyűlöletes járomnak lerázására: akkor rémületes pártok keletkeznének e' decomponált nagy

testből; a' leghatalmasabb főnökök központul fognának szolgálni azon különféle felekezeteknek, melyek egymást meghódítani törekednének; minden kormány aristocratai anarchia által semmisítenék meg; 's ha a' királyi hatalom, a' szakadás' és boldogtalanság' évei után végre diadalmaskodnék, az csak mindenek lapításával, azaz: mindenek tönkre tételével történhetnék. A' közszabadság eltemetve maradna a' romok alatt. Csak egy korlátlan úr volna királyi név alatt, 's a' nép nyugton élne és megvetve csaknem szükségessé vált despotismus alatt.

'S ez volna azon perspectivának véghatára, mely a' keletkező alkotmány' fenekén mutatkozik? — Ha igen, akkor az állapot, honnan előlépünk; jobb dolgokat készített volna nekünk annál, melybe belépni sietünk. A' despotismus, erőszakoskodásainak és rendetlenségeinek közepette, a' szabadság' közel helyreállításának csiráját hordaná magában: holott a' szabadság, azon mérész emléke, melyet önmagának emel; már színváltozásának és romlásának elemeit rekesztené bé.“ —

Ítélje meg maga az olvasó, há nem voltak e azok a' monarchia' ügyének árulói, kik Mirabeaut folyvást a' legfeketébb színekkel festették le a' király előtt, kik őt a' monarchiai alkotmány' ellenének, az anarchia' legbuzgóbb apostolának híresztelték ki; 's ítélje meg továbbá az olvasó, milly hitelt érdemlők azon úgynevezett historicusok, kik a' személyek' arczképezéséhez a' pamphletírók' mázbögréjéből kölcsönzik a' színeket a' reájok hagyományul szállított torzkép' festéséhez; nem hogy szemébe néznének az álarcz nélkül fellépett férfiúnak, ki a' czudarokkal szemközt Medusaarczczal szeretett volna birni, 's ki az eszelősöket és gyávákat elriasztotta volt maga elől, de kinek arczából a' józanok 's a' becsületesek az alkotmányos státuspolgár', 's a' teremő genius' vonásait olvashatták ki. A' közlött czikkelyt mi illeti, ahhoz hasonlót, az eszmék' alaposságára, a' közügyek' állásának biztos felfogására, a' nézetek' státustani értékességére nézve, a' constituante' annyi szónoklati kincsei között, csak egyet ismerünk, azt, melyet felebb Dupont' életrajzában közlöttünk. A' korlátolt vetonak czelszerűtlen, sőt veszedelmes voltát, azt, hogy épen ellenkezőleg a' Cicero által említett vetoval, mely a' tiltakozónak „injuriae faciendae potestatem ademit, auxilii ferendi reliquit,“ az illetőkön

nem segített, 's a' fejedelemnek ártott, — vagy is mint felebb Odilon Barrot után mondtuk: elégtelen volt a' rosznak akadályozására, de elégséges a' fejdelem' veszélyeztetésére, — azt világosan mutatja a' vetonak négyzszeri alkalmazása a' constituante után következett, úgy nevezett „législative“ gyűlés' idejében, melly kísérletek nem hogy az illető ügyet ideig óráig biztosították volna: talán még az emigransok' örült tacticájánál is inkább siettették Lajosnak és családnak a' „temple“ba kerülését, 's azon napot, mellyre Pitt az: „excidat illa dies aevo“—t alkalmazá. —

Miután september' 20-kán kivált Mirabeaunak sürgetéseire, az augustus' 4-dikei éjjel hozott végzések Lajos által helybenhagyattak, Necker rendkívüli, egyszer mindenkorra fizetendő adónak megszavazására hívá fel a' gyűlést, melly a' jövedelemnek egy negyedrészét, 's drágaságok és készpénz után százától másfelet foglaljon magában, 's melly alól csak a' napszámosak 's a' negyven livrenél csekélyebb jövedelemmel bíró egyének legyenek felmentve. Mirabeaunak eljárása ez alkalommal jellemzetes reá nézve, de talán még jellemzetesebb azokra nézve, kiket szónoklata magával ragadott. Oda czélt, hogy Neckernek terve elfogadtassék, de Neckernek feleletre alatt, miután, úgy mond, nincs idő a' tervet megvizsgálni, 's másrészt a' közhitel' depositariusai, a' nemzet' képviselői önngyalázat nélkül nem vonhatják meg Neckertől támaszokat. Ismétlé, hogy a' gyűlés annyira van elfoglalva az alkotmány' szerkesztésével, hogy Necker' tervének közelebbi vizsgálatába nem ereszkedhetik, hogy a' miniszternek népszerűségét utilisálni kell, hogy a' közvélemény' pártolása nélkül a' legnagyobb talentum sem diadalmaskodhatnék a' körülmények felett, hogy Neckernek tervét minden bővebb meghányás nélkül kell elfogadni, mert a' legparányiabb halasztás is öregbíti a' bajt, mert ez egy nap, egy óra, egy pillanat mulva halálossá válhatik; — 's midőn a' gyűlés elbámult, látván, hogy a' szónok ellenét, a' pénzügyi ministert, kinek financiai elveit most sem vallá a' magáéinak, ideig óráig financiai dictaturával akarja felruháztatni, harmad ízben is felállott a' szónokszékre, 's újra és újra lelkére

kötvén az ünnepélyes csendben figyelő gyűlésnek a' terv' elfogadását, ekkép rekeszté be kétséget, ingadozást magával sodró előadását:

„Oh! ha ünnepélyes kinyilatkoztatások nem biztosítanak tiszteletünket a' közhitel iránt, a' bukás' gyalázatos szavátóli iszonyódásunkat: akkor bátor volnék azon tiltos, 's talán minnenmagunk előtt is ismeretlen indító okokat nyomozgatni, mellyek nekünk botorul hátrálást sugallanak azon pillanatban, midőn egy nagyszerű áldozat' küszöbén állunk, mellynek nem leszen hatása, ha elhalasztjuk, ha nem fakad valóságos megadásból. Azoknak, kik talán már megbarátkoztak a' közkötelezettség' megszégésének gondolatával, mert a' rendkívüli áldozatoktól, az iszonyú adótól tartanak, — azoknak mondanám: hiszen mi egyéb a' bukás, mint legkegyetlenebb, leggonoszabb, legegyszerűlenebb, leggyászosabb adó? . . . Barátim, figyelmezzetek egy szavamra, egyetlenegy szóra.

Két százados zsákmánylások és ragadozások ásták meg azon örvényt, melly tátong, hogy az országot elnyelje; ezen borzasztó örvényt bé kell tölteni. Ha mondanám néktek: Íme itt van a' francia birtokosok' lajstroma, válaszsztatok a' leggazdagabbak között, hogy minél kevesebb polgárokat áldozzatok fel, de válaszsztatok; mert nem szükséges e egy kis számnak veszedelmeztetése, hogy a' néptömeg megmentessék? Ime, ezen kétezer notablenak van annyija, mennyi a' deficit' pótlására szükséges; hozzátok vissza financiaiátokba a' rendet, a' békét és boldogságot az országba; sújtsátok, áldozzatok fel könnyörületlenül ezen gyászos választottakat, vessétek le őket az örvénybe, 's ez bé fog csukódni . . . Ti iszonyodva hátráltok . . . 'S nem látjátok e, ti következtelen, ti kishitű emberek, hogy midőn a' bukást törvényesítitek, vagy midőn — a' mi még ennél is gyalázatosabb — elkerülhetlenné teszitek a' bukást a' nélkül, hogy decretálnátok: nem látjátok e, hogy akkor még ezerszer bűnösebb cselekedettel szennyezitek bé magatokat, és — megfoghatatlan dolog! — a' milly bűnös olly haszontalan cselekménnyel: holott amaz iszonyú állapot legalább eltüntetné a' deficitet. Vagy azt hiszitek, hogy mert nem fogtatok fizetni, hogy azért már semmivel sem fogtok tartozni? azt hiszitek, hogy azon ezer, azon millio emberek, kik e' rémületes explosio vagy ellensapásai által mindent elveszítenek egy pillanatban, mi életöknek gyönyörűségét 's talán egyetlen biztosítékát tevő, hogy azok miatt nyugalomban fogjátok élvezhetni e' büntetést? Stoicus szemléli azon felszá-

míthatlan szerencsétlenségeknek, melyeket e' catastropha Franciaországára hányand, érzéketlen egoisták, kik azt hiszitek, hogy a' kétségbesés' 's nyomorúság' ezen vonaglásai el fognak tűnni mint annyi egyéb, 's annál gyorsabban, mennél erőszakosbak voltak, — valjon bizonyosok vagytok e, hogy annyi kenyér nélkül maradott ember békén engedendi fizletnek azon étkeket, melyeknek sem számát sem finomságát nem akartátok leebbszállítani? . . . Nem, ti el fogtok veszni, és azon egyetemi conflagratióban, melyet nem iszonyodtok felgyújtani, vesztett becsületek egyetlenegyét sem fog gyalázatos élvezetei között megmenteni.

Ennyire fogunk jutni . . . Hazafiságról, a' hazafiság' tüzéről, a' hazafiságra buzditásról hallok szót tenni. Ah! ne gyalázzátok meg a' hazának 's a' hazafiságnak nevét. Mintha bizony, rendkívüli nagylelkűség rejlenék abban, ha feláldozzuk jövedelmünknek egy részét, hogy összes birtokunkat megmentsük! Hiszen ez nem egyéb egyszerű számvetésnél, 's a' ki még tovább is késnek, az a' haragot csak azon megvetés által fegyverkezheti le, melyet botorsága érdemel. Igen, én a' legközönségesebb ildomosságra, a' legmindennapiabb bölcseségre, én legkézzelfoghatóbb érdekekre hivatkozom. Én nem mondom többé nektek, mint hajdanában: 'S ti lennétek az első nemzet, mely a' többieknek példát adand, mint szegheti meg hitét az összes nép? Én nem mondom többé nektek: Ah! mi jogotok lehet a' szabadsághoz, mi eszközökkel fogtok bírni annak fenntartására, ha mindjárt első lépéstök túlteszen a' legromlottabb kormányok' czudarságain? ha hozzájárulástoknak és felügyeléstöknek szüksége nem szolgál biztosítékul alkotmánytoknak? . . . Én azt mondom nektek: ti bé fogtok rántatni mindnyájan az egyetemi végveszélybe, 's magatok vagytok azon áldozat' első érdekeltjei, melyet a' kormány töltekek kíván.

Szavazzátok meg azon rendkívüli adót, 's legyen bár elégséges! Szavazzátok, mert ha kétségeitek vannak a' módra nézve (homályos, fel nem világosított kétségeitek), lehetetlen kétségeskednetek az adónak szükséges volta 's tehetetlenségünk iránt, azt közvetlenül egyébbel pótolni. Szavazzátok meg; mert a' közügyek halasztást nem szenvednek, 's mert mi felelősök vagyunk minden késedelemért. Óvakodjatok, időt kívánni; a' szerencsétlenség nem ad soha . . . Ah, uraim! egy palais-royali nevetséges indítvány, egy nevetni való lázadás' következtében, mely csak a' gyenge fejek előtt bírhatott nyomatékkal, vagy néhány árulkodónak gonosz célzataiban, hallottátok mi

napában e' dőre szavakat : „Catilina Rómának kapui előtt van , 's mi tanácskozunk.“ Pedig akkor bizony se Catilina , se veszedelmek , se lázadók , se Róma nem volt körülöttünk De ma a' bukás , a' gyalázatos bukás van előttünk ; azzal fenyeget , hogy megemészt benneteket , birtokaitokat , becsületetöket , — és ti tanácskoztok!“

Nem volt mód , hogy fiatal , a' lelkesedés' minden szellőjének megnyíló gyűlés ellentállhasson e' szónoklatnak. 'S Mirabeau csakugyan e' naptól fogva , mint Dumont' emlékirataiban olvasuk , mintegy kiváló lénynek tekintetett ; nem volt többé versenytársa ; voltak szónokok kivűle , de csak ő volt a' szónoklat' mestere ; 's annál élénkebb volt a' benyomás , mert ezen beszéd rögtönöztetett , 's így nem lehetett reá elkészülni , és mert épen azon pillanatban , midőn fölébe emelkedett mindennek , miben mások (genfi barátjai 's nevezeteseu Dumont maga is) segédére voltak , mindent csak önnmagából merített.

Az october' 5-dikei 's 6-dikai eseményeket , mellyeknek következésében Lajos 's a' nemzeti gyűlés Versaillesból Párisba költöztek , csak melleleg említjük , mert a' francia forradalom' critikai ismeretével bírók ma már aggregét látnak azon vádak' alján , mellyek Mirabeaut e' lázadás' bűjtogatójának híresztelték. Maury , az udvar' legszenvedelmesebb párthive , 's Mirabeaunak talán legindulatosabb ellene a' constituante' kebelében , maga Maury a' gyűlés' szónokszékén vallomást tett , miszerint a' pör' irományaiból meggyőződött , hogy Mirabeaunak azon lázadáshoz nem volt semmi köze ; és Mallet du Pan a' royalistapárt' legjelesebb journalistája (sz. 1749. mh. 1800.) , ki benne 1789ben minden rosznak forrását látta , 1800ban kinyilatkoztatá : hogy miután húzamos ideig az october' 6kai rejtelmet áthatni törekedett , miután mindennemű tanuságtételeket együvé hasonlított , miután elégséges bizonyosságokat gyűjtött össze , meggyőződött : hogy Mirabeaunak ezen büntetben sem elméletileg sem gyakorlatilag nem volt része.

Mirabeau teljes joggal irható , e' hirekre vonatkozólag , tíz nappal utóbb nagybátyjának : „minden józan ember át fogja látni , hogy néha egy ismeretlen , hír és név nélküli ármánykodó hú-

zamos ideig gazkodhatik ilyképen, a' nélkül hogy megfenyítetnék; de gróf Mirabeau, ő, kit engesztelhetlen ellenek környékeznek mindig, egy hibás lépést sem tehetne büntetlenül.“

Mirabeaunak magaviselete ez alkalommal egyiránt komoly és éles volt mind az udvar, mind a' garázdálkodó tömeg' irányában. Midőn a' jobb oldal kétségbevoná az ellenforradalomra czélzó készülleteket, Mirabeau késznek nyilatkozott, aláírni a' vádpontokat, 's ezeket diadalmas bizonyossággal támogatni, „feltevé — úgy mond — hogy a' gyűlés egyedül a' király' személyét fogja sérthetlenné, 's mást mindenkit, bár mi magas állásu legyen, a' törvények által sújthatónak nyilatkoztatni.“ Midőn pedig a' fellázadt néptömeg fegyveresen a' gyűlés' teremébe rohant, 's a' tanácskozást félbenszakítá, e' szókkal: „kenyeret, kenyeret, nem hosszú beszédeket,“ Mirabeau felkiáltott: szeretném tudni, ki mer itt reánk törvényt tukmálni? — 's e' szavak, az ő hangjának, az ő mimicájának kíséretében elnémitották a' felbőszülteket.

October' 19-én — az nap' midőn a' gyűlés első ülését tartá Párisban — Mirabeau Lafayettenak mint a' nemzeti őrsereg' vezérének, 's Baillynak mint Páris' városa' maire-jének köszönetet szavaztatott; 27-kén indítványt tett, hogy a' megbukott adós 's még' fiai is, ha atyjuknak tartozását le nem fizették, követekül ne választathassanak; 30-án és november' 2-án az autuni püspök' (Talleyrand) indítványát pártolá, hogy az egyházi javak a' nemzet' rendelkezésétől függjenek, 's végzés hozatván ez' értelembe, az két nappal utóbb a' király által helybenhagyatott.

E' tájban esik az udvarnak, vagy inkább Lajosnak 's a' királynénak első közeledése Mirabeauhoz. Ő, — mint Lameth Sándornak: „a' constituante' történetei“ című munkájából láthatni, — röviddel az october' 5kei 's 6kai események után, egyik rokonához, Aragon marquisnéhez Lafayettet, Latour-Maubourg-t, Laroche foucauld-t, Laborde-Mérévillet, Barnave-ot, Duportot 's a' Lameth testvéreket tanácskozás végett meghíván, alkotmányos ministerium' képezésére a' gyűlés' tagjainak sorából több népszerű nevet je-

lelt ki velök, melyek aztán Lafayette által a' királynak voltak ajánlandók. Talleyrand', Thouret', Larochevoucauld - Liancourt' neveiket találjuk közöttök, de nem Mirabeauét, ki alkalmasint azért, mert Lafayette vonakodott e' ministerium' tagjává válni, önnön kijeleltetését is ellenzé, okul adván: hogy egy halom előítélet küzd ellene, 's hogy még időre van szüksége ezen előítéletek' legyőzésére.

Lajos, úgy látszik, nem sok hajlandósággal volt ezen tervezett új ministerium iránt; de látván, hogy a' terv Mirabeautól indul ki, őt magát szerette volna ministeriumában szemlélni, 's Mirabeau csakugyan november' elején bizton hívé, hogy rövid idő múlva kormányozni fogja a' birodalmat. Ő mindig úgy vélekedett, 's mind a' szónokszéken, mind hirlapjában több ízben kinyilatkoztatá: hogy elkerülhetlenül szükséges, miszerint a' miníster követ is maradhasson egyszersmind, — mint Angliában látjuk; — hogy a' gyűlésben ne csak eltűressék, ne csak felvilágosítás' adására a' terem' korlátai elébe idéztessék, hanem, hogy állandó tanácskozási és szavazási joggal bírjon. Most, midőn magát ministeriumának előestvéjén hívé, természetesen kétszeresen érzé Mirabeau az eddigi ministerek' szomorú állását a' gyűléssel szemközt, 's november' 6-kán, miután a' pénzügyről szólott, 's az akkori ministerium' valamelyik lépését roszalotta, beszédét ekkép rekeszté bé:

„Mi oknál fogva kell a' ministereknek távol maradniok a' nemzeti gyűléstől? hogy' fogunk mi valóságos közerőt megalapíthatni, ha a' végrehajtó hatalom 's a' törvényhozó testület ellenségeknek nézik egymást, ha veszedelmesnek tartják, egymással tanakodniok a' közügyről? Nézzük Angliát; jött e valaha eszébe, a' király' ministereit kirekeszteni a' parlamentből? Sőt nem lát e Anglia épen a' ministerek' jelenlétében parlamentarizmus szabaditékot? nem intézhet e a' parlament' mindenek tagja kérdéseket a' ministerekhez? nem tartoznak e ezek felelni? 's nem válnak e ezáltal a' kibúvások, félreértések, hamis állítások lehetlennéek?

Vagy talán azt fogjuk mondani: hogy a' nemzeti gyűlésnek nincsen szüksége a' ministerek' értesítésére? De hiszen főképp ezekhez tartozik a' tények' ismerete? Azok, kik a' törvényeket hozzák, nem tanulhatnának

semmit azoktól, kik a' törvényeket végrehajtják, és viszont? 's hol történhetik ezen kölcsönös értesítés nagyobb haszonnal, mint a' gyűlés' kebelében? Ha a' ministerek a' gyűlésből kirekesztetnek, akkor azt válaszolhatják, a' mi nekik tetszik, vagy nem is válaszolnak egyáltalában. Talán decretumok' útján fognak megkérdeztetni? de ez esetben mennyi bonyolodás, mennyi késedelmek, homályosságok, összekocczanások, meglegedetlenségek! Ha a' minister távol van a' gyűléstől, csak többség által idéztethetik ide; ha jelen van, egyetlenegy tagnak felhívása is kötelezi őt, nyilatkoznia mindnyájunk előtt, 's mindenről.

Hol fogják a' ministerek észrevételeiket a' törvényhozás' végzéseiről hasznosabban előadhatni? hol fognak előítéleteik, hibáik, nagyra-vágyásuk nagyobb erélyességgel lelepleztetni? hol fognak inkább járulhatni a' határozatok' állandóságához? hol fogják magokat ünnepélyesebben ezen határozatok' végrehajtására lekötelezni? — nemde a' nemzeti gyűlésben?

Vagy azt fogják mondani: hogy a' ministereknek nagyobb befolyásuk leszen a' gyűlésben, mintha nem volna joguk ott ülhetni? — bizony nehéz lenne ezt bémagyonyítani. A' ministerek' befolyása, ha nem talentumaik és erényeik' eredménye, titkos fogásokból és megvesztegetésekből származik; 's ha ez ellen van gyógyszer, az csak abban állhat, hogy mint a' gyűlés' tagjai szünet nélkül szemmel tartathatnak az ellenzék által, mellynek nem áll érdekében, kimélettelen lenni irántuk.

Szeretném tudni, miért kellene nekünk a' ministerek' jelenlététől tartani? talán azért, mert magok fogják kijelelni áldozataikat? De ne feledkezzünk meg arról, hogy mi szabad alkotmányt alapítunk, 's hogy a' despotismus, ha állandó nemzeti gyűléseket képes volna kiállani, ezeket kémjeivel töltén meg, kik elől a' bátor férfiak úgy nem menekülhetnének, mint nem a' ministerek' jelenléte elől. Minket csak az egyéni szabadságról hozott törvények fognak a' ministeri zsarnokság alól felmenteni, ezekben áll a' szavazatok' szabadságának való, egyetlenegy palladiuma.

Nem, mi nem fogunk alaptalan aggodalmaknak, hiú agyrémeknek engedni; mi nem fogunk azon gyanakodó féltékenységgel bírni, melly épen azáltal, hogy mindenkép kikerülni ügyekszik a' veszedelmeket, hanyathomlok rohan belejök.

A' végrehajtó hatalom' fő kezelői szükségesek minden törvényhozó gyűlésben; ők értelmisége' organumainak egyik részét teszik, a' velők megvitatott törvények könnyebben alakulnak; a' sanctio biztosabbá, a'

végrehajtás teljesebbé válik ; jelenlétök megelőzendő a' közbejöheto félreértéseket, biztosítandja eljárásunkat, 's több öszhangzást hozand azon két hatalom közé, melyekre a' birodalom' sorsa van bízva."

Igy szólott Mirabeau. 'S mit tön a' gyűlés, mely a' ministerium' tagjaitól megtudá, hogy a' szónok' értelmében hozandó végzés első lépés leszen Mirabeaunak a' ministeriumba jutásához? — A' gyűlésnek udvari pártja, mely Mirabeaut minden áron távol akará tartani a' kormánytól, nehogy általa az alkotmány' ügye szilárdíthatassék, szövetségre lépett azokkal, kiknek Mirabeau nem volt eléggé forradalmi ember, kik már is tovább akartak menni, mint a' constituante' többsége, 's hozzájuk járulván még egy két tapasztalatlan ideolog' szavazata, kik ezen kiválólag gyakorlati szabály' nagyfontosságát nem méltányolták eléggé, — végzés keletkezett: hogy a' ministerek sem tanácskozási, sem szavazási joggal nem bírhatnak a' gyűlésben; 's mi több: hogy a' követek nem választathatók ministereknek. Hijába hozá fel Mirabeau, hogy a' végzés' utóbbik része csak ellene levén hozva, elégséges lészen kimondani: hogy ő, Mirabeau nem válhatik ministerré; hogy örültség hinni: miszerint azért, mert valaki a' választók' bizodalmit bírja, már nem bírhatja a' fejedelemit; hogy tagadhatlanul jobb, ha a' király a' nép' választottainak' sorából szedi a' ministereket, mintha azokat az udvaroncok' seregéből választja; — mind hijába, a' végzés meghozatott, azon végzés, mellyről negyvenöt évvel utóbb Lamartine így nyilatkozott a' követek' kamarájában:

„Emlékezzünk vissza a' constituante által hozott azon gyászos törvényre, mely szerint tagjai csak két évvel a' gyűlés' eloszlása után válhattak ministerekké. Ezen törvény Mirabeau ellen volt intézve; ő azt magára nézve elfogadta, de bámulatos ösztöne érezteté vele e' végzés' módnélküli fonákságát és gyászos voltát, 's ellene volt másokért. Mi történt? — a' törvény meghozatott, Mirabeau nem volt minister, és Franciaország megfosztatott az újabb idők' legnagyobb politicalai geniusának organisáló szolgálataitól. Illyesek az

irigység' 's a' kizárás' törvényei , megtizedelik az értelmiségeket, vigasztalják a' középszerűségeket , és megrontják az országot.“

Mirabeau nem palástolá sem azt, hogy a' mind inkább közeledő vész' fékezésére is szándéka volt , megragadni a' kormányt; sem azt, hogy a' gyűlés, midőn önnön tagjait, a' nemzet' színét távol tartá a' kormánytól, olly politicaí hibát követett el, melyért lakolni fog az ország. Testvérének, gr. du Saillantnének, november' 18-kán e' tárgyra vonatkozólag ezt írta: „Ne szólj nekem ezen gyalázatos, vagy szerfelett buta gyűlölködésekről, 's ne boszankodjál azért mert minket érnek , hanem azért mert az állodalmat 's a' forradalmat érik, melyhez ők nem értenek; valóban jogom volna szólanom , mint Cicero Atticushoz: *Quaeris deinceps, qui nunc sit status rerum, et qui meus? Reipublicae statum illum, quem tu meo consilio, ego divino confirmatum putabam, qui bonorum omnium conjunctione, et auctoritate consularis mei fixus et fundatus videbatur, nisi quis nos Deus respexerit, elapsum scito esse de manibus uno hoc iudicio.* — Fiaid majd megmagyarázni fogja, hogy mit akarok mondani.“ Mauvillonnak pedig e' tájban ezeket írta: „Ah, barátom! önnek nagyon is igaza van: Szerfelett sok hiuság, és kevés dicsőség-szeretet. Ez oknál fogva kell változtatnunk a' nemzeti jellemet, 's hogy' eszközölhetnők ezt jobban, mint egy új időszaknak alapítása által? Egyébiránt nálunk még nincsenek pártok; mind ez csak a' második 's talán a' harmadik törvényhozás' alkalmával fog származni, mert mi természetünkénél fogva nem vagyunk rendszerek. Nem mondom, hogy a' gyűlés nem kissé szigorú irántam; de ha tudná ön, hányféleképp ármánykodtak ellenem a' miniszterek, 's valamennyi pártebryo! 'S mind a' mellett még sem akadályozhatják soha, hogy ezen nyakas, zajgó, 's kitünőleg ostracista gyűlés néha általam ne vezéreltessék korlátlanul.“

A' december' 20-án hozott végzéshez, mely szerint Franciaország nyolczvanhárom kerületre — mindenik külön adminisztratív tanácscsal — 's ezen kerületek ismét külön igazgató-

ságokkal bíró járásokra, és ezen járások ismét cantonokra osztattak, — ezen törvény' hozatalában, mely a' régi Franciaországot közigazgatási tekintetben tökéletesen megszüntette, nagy része volt Mirabeaunak is, de ő a' felosztásnál nem annyira oro- és hydrographiai tekintetekre, mint inkább ethnographiai szempontokra szeretett volna ügyelni, 's nyolczvanhárom kerület helyett százhuszat ajánlott.

1790. januarius' 9-én midőn az engedelmességet megtagadó rennesi parlementnek a' gyűlés elébe idézett elnöke a' Bretagne' szabadítékaira hivatkozott, Mirabeau szokott hevével támadá meg a' parlementeket, melyek — úgy mond — századok óta a' nép által uralkodni akartak a' királyok felett 's a' királyok által a' nép felett, 's most előttünk dicsekednek engedetlenségökkel. Kit képviselnek ők? hol van erejük egy forradalom irányában, mely náloknál jóval erősebb akadályokat győzött le? mit mivelhetnek ők, a' legyőzött szabadítékok' organumai a' nemzeti reform ellen, melyre szerzői jogosítva voltak, mely a' nemzet' érdekében történt, 's melyet a' nemzet helyeselt? milly értékkel bírhatnak ma ezen tisztán helybeli, erőszak' vagy ravaszság' útján alakult egyezkedések, ama' nagy politicalai szerződés ellenében, melyet valamennyi francia irt alá? — Illy hangon szólott Mirabeau, midőn a' feudalismus újra az alkotmányosság' álarczájával állott elő, 's határozat költ: „hogy a' rennesi parlement' tagjai mind addig képtelenek lesznek az activ polgárok' jogkörében eljárni, míg a' hűség' esküjét le nem teendették a' nemzeti gyűlés által hozott 's a' király által helybenhagyott alkotmányra.“

Két héttel utóbb, midőn indítvány tétetett: vizgáltatnának meg a' közadósság' eredete, okai és öregbülése, — Mirabeau ellene volt ez indítványnak, mint ollyasnak, mely önkénytes, 's a' törvényes és törvénytelen jogcímekeket egyiránt sujtó kutatássá fajulhatna. Erre, egészen váratlanul, épen Maury, a' minden birtokczimnek legszenvedelmesebb ügyvéde támadá meg Mirabeaut, 's olly hangon, hogy találkoztak, kik őt a' nemzeti

gyűlésből kirekeszteni akarták. Mirabeau, ki egy idő óta tökéletesen érzéketlenné vált minden megtámadás ellen, 's ki barátjainak gyakran emlegeté Senecának e' szavait: Magni animi est injurias despicere: ultionis contumeliosissimum genus est, non esse visum dignum ex quo peteretur ultio. Multi leves injurias altius sibi demisere, dum vindicant. Ille magnus et nobilis est, qui more magnae ferae latratus minutorum canum securus exaudit, — Mirabeau, egy ismeretes 1833-diki eseménnyel épen ellenkezőleg, arra figyelmezteté a' gyűlést: hogy a' kizárás' indítványában nagy közjogi kérdés rejlik, melly még nem vitatott meg, 's még nincsen eldöntve, — 's azt mondá: hogy a' szavaknak egyszerű megrovása is elégséges büntetés.

Februarius' 20án Cazalès az egyre növekedő rendetlenségekre figyelmeztetvén a' gyűlést, indítványt tett: ruháztatnék fel a' fejedelem három hónapra korlátlan végrehajtó hatalommal; — Mirabeau ezt Theseus és Hercules' idejébe illő indítványnak mondá, midőn egy ember nemzeteket és szörnyetegeket hódított; de szükségesnek látá, hogy a' lázadások' elnyomására ne csak a' községek' felelőssége alapítassék meg, hanem hogy az egyes községi tisztviselők személyesen is felelősekké tétessenek; — de az indítványnak ez utóbbi része, ha mindjárt egyik vágytársa — Duport által is pártoltatott, nem válhatott végzéssé.

Április' 13-án, midőn az egyházi javak' saecularisatiója új vitáknak adott alkalmat, mondá Mirabeau a' híressé vált szavakat: „Mintán mások történeti idézésekhez is folyamodtak a' szönyegen levő tárgyban, magam is idézek egyet. Emlékezzenek vissza önök, hogy innen, e' székről honnan szólok, látom azon palotának ablakát, hol a' lázadók földi érdekeket kapcsolván össze a' vallásnak legszentebb érdekeivel, elsüttették egy francia fejedelem' kezében a' gyászos csőt, melly jelül szolgált szent Bertalan' éjének.“ —

Mirabeau már egy korábbi alkalommal, midőn javallatba hozott: oszlanék szét a' nemzeti gyűlés 's engedné át helyét új választottaknak, — ellenzé az indítványt; 's midőn április' 19én

a' jobb oldal' tagjai, mert botorul ugy vélekedtek, hogy az új törvényhozás kevésbé forradalminak mutatkoznék, kétségbe vonták a' gyűlés' jogát, szűkre mért utasításaival még tovább is képviselni a' birodalmat, és új választásokat sürgettek; midőn Maury abbé odanyilatkozván: miszerint a' nemzeti gyűlés csak azért van együtt, hogy a' franczia népnek befolyását a' törvényhozásra biztosítsa, hogy megállapítsa, miszerint az adó' felajánlásához a' nemzet' hozzájárulása szükséges, — az alkotmányt késznek, a' gyűlést korlátain túlsapongónak mondá, folytatván: „én ellene vagyok minden törvénynek, mely a' népnek jogait képviselőire korlátozná . . . a' szabadság felettünk áll, 's mi tulajdon hatalmunkat rontjuk le, midőn a' nemzeti hatalmat korlátoljuk“, (azaz: ne hozzunk belátásunk szerint törvényeket, hanem menjünk haza 's kérjünk új utasításokat): akkor Mirabeau lángoló szónoklatát, melyben a' nemzeti gyűlés' szolgálatait 's ezek által kivívott, és utasításokkal, a' közjót veszélyöző idővesztegetés nélkül nem korlátozható jogait tárgyalá, — ekképen fejezé be: „Uraim, önök mindnyájan ismerik azon rómainak eljárását, ki hogy hazáját egy nagy összeesküvéstől megmentse, kénytelen volt túllépni azon határokon, melyeket a' törvény kijelelt volt hatalmának. Egy szörszálhasogató tribunus esküt követelt tőle, hogy a' törvényeket megtartotta. Ő úgy vélekedett, hogy ezen álnok kérdés által vagy hamis esküre, vagy alkalmatlan valloásra fogja bírni a' consult. Én esküszöm, válaszolá a' nagy férfiú, én esküszöm, hogy az országot megmentettem!
Uraim! én esküszöm, hogy önök megmentették a' közjót!“ — A' gyűlés végzést hozott: hogy a' nemzeti gyűlés csak az alkotmánynak bevégezésével oszolhatik szét; 's hogy a' kötelező utasítások a' jelen ülés' idejére eltöröltetnek. (Az 1791. alkotmány őket jövőndőre nézve is eltörölte.)

Május' 3-kán szó volt Páris városának organisatiójáról, 's midőn Robespierre azon hatvan kerületnek fenntartását ohajtá, melyekre a' város a' forradalom' kezdetével önn jogulag oszlott, Mirabeau válaszában megjegyzé: „A' kerületek' állandóságát ki-

vánni, annyi mint hatvan souverain osztályt akarni alapítani egy nagy területben, hol öszves hatásuk és ellenhatásuk csak alkotmányunk' lerontásában állana . . . Ne nézzük az elvek' túlságát azonegynek az elvek' fennségével."

Ekkortáiban kezdődött Mirabeau' levelezése a' királyi családdal, ez idő óta intézett a' királyhoz 's a' királynéhez, ezeknek felszólítására, időről időre, emlékiratokat, mellyek észrevételeit a' történetekről 's a' történendőkről foglalák magokban. A' motivumokat e' lépésre tulajdon szavaival adjuk. „. . . . Az emberek és az események, így ír a' királynak, engem annyira fegyverkeztek fel az emberi viszontagságok' látásából származó elérzékenyedés ellen, hogy minden módon ellentállanék szerepet játszani a' pártosságok' és zavarok' e' pillanatában, ha nem volnék meggyőződve, hogy a' király' törvényes tekintélyének helyreállítása Franciaországnak első szüksége, 's hogy az ország csak ez úton mentethetik meg Illy körülmények közt, könnyű átlátni, hogy egy jó és szerencsétlen király' jelen szándoka, midőn tanácsosai sőt még szerencsétlenségei is szünet nélkül azt sugallják, hogy oka van reám neheztelni, 's ő még is nemes és bátor, bennem bízni, — olly varázsszal hat reám, mellynek nem fogok ellentállani“ Mignet ekképen jellemzi e' viszonyt: „Mirabeau, mint a' reformok' fő szerzőinek egyike, állandóságot is akart kölcsönözni a' reformoknak, a' pártok' fékezése által; szándéka volt az udvart megnyerni a' forradalomnak 's nem ezt az udvarnak. A' támasz, mellyet nyújtott, alkotmányos támasz volt; ő nem is nyújthatott volna mást, mert hatalma népszerűségétől függött, 's népszerűsége meg' elveitől. De ő helytelenül cselekedett, hogy azt megvásároltatta: ha tömérdek szükségei nem fogadtattak volna el általa az adott tanácsokért pénzt, ezen eljárását szint' olly kevésbé lehetett volna roszallani, mint a' változhatlan Lafayetteét, a' Lamethfelekezteét, a' girondistákét, kik egymás után értekeződésekbe ereszkedtek az udvarral Valamennyi népfőnök közül talán Mirabeau volt legnagyobb hatással az udvarra, mert legragadóbb

volt 's legerősebb mindnyája között.“ — 'S Montigny, Mirabeau-nak fogadott fia, ennek eljárása 's a' Lamethpárté és a' giron-distáké között azon különbséget látja: hogy ezek a' milly erősek voltak a' rontásban, olly gyengéknek mutatkoztak a' helyreállításban, hogy későn kezdték a' megszabadítás' művét, mellyet magok tettek volt lehetetlenné: holott más oldalról Mirabeaunak eljárása, ha időnek előtte el nem hal, valószínűleg nem maradt volna süker nélkül, 's holott Mirabeau az maradt, a' ki volt, barátja a' szabadságnak 's barátja a' monarchiai alkotmány-formának.

Első levelében, mellyet Mirabeau, 1790. május' 10-kén a' királynak irt, ezeket mondja: „Én kinyilatkoztatom a' királynak, hogy egy ellenforradalmat szintolly veszedelmesnek 's bünnösnek tartok, mint Franciaországra nézve chimaerának tartom bár milly kormány' reményét vagy terveztetését, mellynek feje nem bír elégséges hatalommal, az öszves közéröt a' törvények' végrehajtására fordítani.

Ezen elvek' nyomán véleményemet írásban fogom adni az eseményekről, a' módokról ezeket igazgatni, és megelőzni ha féltelmesek; azon leszek teljes erőmből, hogy az alkotmányban illő hely jusson a' végrehajtó hatalomnak, melly, szükség, hogy teljesen, megszorítás és felosztás nélkül a' király' kezében legyen.

Két hónapra van szükségem, hogy összegyűjtsem, vagy — ha így szólhatni — hogy készítsem eszközeimet, hogy a' szellemeknek irányt adjak, 's megnyerjem az észnek a' józan polgárokat, kiknek szolgálatára szüksége van a' királynak. Mindenik departementban befolyásos levelezésem leend, 's közleni fogom az eredményeket; eljárásom észrevehetlen lesz, de egy lépést fogok tenni minden nap. A' kuruzsoló rögtöni gyógyítást ígér és öl. A' való orvos figyelmez, hat kivált az életmód által, mértékel, 's gyógyít néha.

Én épen olly véghetetlenül távol állok az ellenforradalomtól, mint azon kicsapongásoktól, mellyekre az ügyetlen és gonosz

kezekbe került forradalom juttatta a' népeket. Magaviseletemet nem kellene soha részletesen, soha egy tényből, soha egy beszédből megítélni. Nem mintha vonakodnám, akármellyiköket is megmagyarázni; hanem azért: mert csak az egészről hozhatni ítéletet, és csak az egész által lehet hatni; lehetetlen napról napra megmenteni az állodalmat.

Én a' királynak loyalitást, buzgalmat, tevékenységet, és bátorságot ígérek, minőt talán távolról sem sejdítenek; szóval én mindent ígérek néki, a' sükeren kívül, mely soha sem függ egy személytől, 's melyet csak igen vakmerő 's igen vétkes elbizakodottság biztosíthatna azon rémületes betegségben, mely aláassa az állodalmat, 's mely ennek főnökét fenyegeti. Az különös egy ember fogna lenni, ki hűtlen vagy közönös volna a' dicsőség iránt: megmenteni mindkettőjüket; én nem vagyok azon ember.“ —

A' béke' és háború' jogáról szóló tanácskozás a' constituantnak legindulatosabb jeleneteit idézé elő. Mirabeau ezen jog' gyakorlatát részben a' törvényhozó, részben a' végrehajtó hatalomra akará bízni, holott a' jobb oldal (Cazalès, Maury) kirekesztőleg a' végrehajtó hatalomnak, 's a' bal oldal (Barnave, Pétion, Robespierre) kirekesztőleg a' törvényhozó testületnek tulajdonítá e' jog' alkalmazását. Barnave, egyike a' constituante' legjesebb szónokainak szenvedelmesen támadá meg Mirabeaut május' 21-én, 's e' beszédeért diadalmasan körülhordozá őt a' nép ugyanakkor, midőn már Párisnak minden utczáin árulgtak egy pamphletet Mirabeau ellen, melynek czíme: „gróf Mirabeau' nagy árulásának felfedezése,“ 's melynek egyik helye így hangzik: „Vigyázz magadra, hogy a' nép viperagégédbe aranyat ne csepegtessen, ezen égő neclart, mely a' téged megemésztő szomjat örökre eloltandja; vigyázz magadra, hogy a' nép körül ne sétáltassa fejedet, mint körülhordotta Foulonét, kinek száját teli tömték szénával 's a' t.“ Mirabeau május' 22én készült ezen belső és külső megtámadásokra válaszolni. Ötven ezer ember sereglett össze a' tuillériák' szomszédságában, 's a'

nép oly forrongásban volt, mint nem még soha, mióta a' nemzeti gyűlés Versaillesból Párisba tétetett át. Midőn Mirabeau a' szónokszerk felé indult, Volney e' szavakat kiáltá utána: a' capitolium közel van a' tarpeji kösziklához; 's midőn fellépett, oly zajjal fogadtatott a' jobb 's a' baloldal' stentorai által, hogy három negyedóráig nem jöhetett szóhoz. Keresztbe tett kezekkel állott azon helyen, honnan annyi villámot szórt szónoklata, 's hol most nyugton várá a' zaj' lecsillapodását. Végre megszólalt:

„Tisztán bévallani, mire nézve egyezünk meg, mire nem, — ez kétségkívül annyi, mint némileg egymáshoz közelíteni a' feleket. Arra, hogy egymást megértsük, a' barátságos vitatkozások többet érnek, mint a' gyanúsítások' hintegetése, az örült vádlások, a' versenyzés' gyűlölködései, az ármánykodás' 's a' gonoszság' öszves eszközei. Nyolcz nap óta híresztelik, hogy a' gyűlésnek azon osztálya, melly a' béke' és háború' jogának gyakorlatahoz a' királyi akaratnak hozzájárulását kívánja, hogy az a' közszabadságnak gyilkosa; a' hitszegés', az árulás' hírét terjesztgetik, boszúra hívják fel a' népet, hogy a' vélemény' zsarnokságát támogathassák. Valóban úgy látszik, mintha vétek nélkül nem térhetnének el egymástól nézeteink a' társasági organisationak egyik leggyengédebb 's legnehezebb kérdése iránt. Az különös egy örültség, sajnálatos egy vakság, melly egymás ellen fegyverzi fel azon embereket, kiket azonégyczélnek 's ki nem irtható rokon érzelemnek mindig egymáshoz kellene közelítenie, mindig egyesítenie a' legindulatosabb vitáknak közepette; 's kik e' szerint az önzés' indulatosságát léptetik a' hazaszeretet' helyébe, 's odavetik egymást táplálatul a' nép' elöitéleteinek.

Ah! engem is, engem is akartak kevés napokkal ezelőtt diadalban körülhordozni, 's most kiáltják utczárol utczára: „gróf Mirabeaunak nagy árulása“. . . . Nem volt szükségem e' leczkére, hogy tudjam: miszerint csekély távolságra van a' tarpeji sziklától a' capitólium; de az észért, a' hazáért küzdő férfiú nem hajlandó azonnal hinni, hogy legyőzetett. Az, ki magában érzi, hogy érdemei vannak a' hazáért, 's kivált hogy még hasznos szolgálatot tehet néki; az, ki a' hiú hírességgel jól nem lakik, 's ki a' mai napnak sikerét megveti a' való dicsőségért; az, ki a' közvélemény' mozgékonyaságától függetlenül akarja kimondani az igazságot 's akar munkás lenni a' közjóért, — az magában hordja szolgálá-

tainak jutalmát, fájdalmainak balzamát, és veszélyeinek díját; annak nem kell várnia aratását, jövődjét, — az egyetlenegyet, mely őt érdekelheti, — nevének jövődjét egyébtől, mint az időtől, ezen vesztegethetlen bírótól, ki mindenkinek kiszolgáltatja az igazságot. Hogy azok, kik nyolcz nap óta jószolgálták véleményemet a' nélkül, hogy ismerték volna, kik beszédemet e' pillanatban gyanusítják a' nélkül, hogy megértették volna: a' tehetetlen bálványok' tömjénezőjét látják bennem azon pillanatban, midőn ama' bálványok felforgattattak, vagy azon emberek' alávaló béresét, kik ellen meg nem szüntem harczolni; — hogy a' forradalom' ellensége gyanánt vádolják be azt, kinek ezen forradalom talán némi hasznát vette, 's ki, ha mindjárt dicsősége nem állana kapcsolatban e' forradalommal, csak benne találhatná fel biztosságát; — hogy a' megcsalódott nép' dühének vetik oda azt, ki húsz év óta minden elnyomás ellen küzd, ki szabadságról, alkotmányról, ellentállásról szólott a' francziáknak, midőn az alávaló gyanusítók az udvarok' tejét szopogatták, 's valamennyi uralkodó előítéletből elősködtek mind ennek vélem semmi köze; ezen alulról felfelé irányzott csapások engem nem fognak megállítani pályámon. Én mondani fogom nékik: válaszoljatok, ha tudtok; aztán gyanusítsatok tetszéstök szerint “

'S most általért Barnave' argumentumainak czáfolatára. „Barnave úr, mondá, ha mindjárt jeles szónoknak bizonyítá be magát, a' legparányiabb státusférfit is ismeretet sem tűntette fel. Ő szónokolt azon roszak ellen, melyeket tehetnek és melyeket tettek a' királyok; és szépen ovakodott megjegyezni, hogy alkotmányunknál a' monarcha ezentúl nem válhatik zsarnokká, 's hogy nem járhat el semmiben önkényesen; és szépen ovakodott, kivált a' népmozgalmakról említést tenni, ámbár önmaga adá vala példáját azon könnyűségnek, melylyel egy külső hatalom' barátjai befolyással lehetnének a' nemzeti gyűlésre az által, hogy a' népet körülötte seregeitetik, 's hogy ama' hatalom' ügyviselőit közsétákon megtapsoltatják. Ő Periclest idézé, mint ki háborút viselt, hogy ne kellessék kiadásairól számot adnia; — az ember szinte kísértetbe jö hinni, hogy Pericles király volt vagy zsarnokminister. Pedig Pericles olly ember volt, ki tudván a' népszenvedelmeknek hízelkedni, 's magát szépen megtapsoltatni, midőn a' szónokszékről lelépett, bőkezűsége vagy barátjai által a' peloponesusi háborúra birta kit? Athenének nemzeti gyűlését!”

'S most önn állításait helyezé kellő fénybe, melyeket a' beszéd berekesztésében rövidre összevonva talál az olvasó:

„Ideje már , bérekesztenünk e' hosszú vitákat. Reményilem , ezen-tül senki sem fogja többé elpalástolni az igazi nehézséget. Én akarom a' végrehajtó hatalomnak hozzájárulását a' közakarat' kinyilatkozásához bé-ke' és háború' tárgyában , valamint az alkotmány ezt néki társasági rend-szerünk' eddiglen megállapított valamennyi részleteiben tulajdonította . . . Elleneim ezt nem akarják. Én akarom , hogy a' felügyelés' joga , melly a' nép' egyik delegátusát (a' végrehajtó hatalmat) illeti , tőle el ne vé-tessék a' politicának legfontosabb működéseinél : és elleneim azt akarják, hogy a' delegatusok' egyike (a' törvényhozó gyűlés) kirekesztőleg bírja a' háború' jogát , mintha bizony még azon esetre is , ha a' végrehajtó hatalomnak nem volna része a' közakarat' alakításában , csak a' háború' kinyilatkoztatásának egyetlenegy tényéről kellene tanakodnunk , mintha ezen jognak gyakorlata nem vonna maga után egy sor vegyes működést, hol a' cselekvés 's az akarat egymást érik és elvegyülnek egymásba . . .

Azt javaslották néktek , hogy e' kérdést tekintettel arra kell megítél-netek , hogy kik voltak mellette , kik ellene ; azt mondták nektek , hogy egy oldalról látni fogtok olly embereket , kik előhaladhatni remélenek a' seregben , vagy a' külügyek' kezelése után áhitoznak ; olly embereket, kik a' ministerekkel 's ezeknek hiveikkel vannak szövetségben ; 's a' má-sik oldalról a' csendes , erényes , ismeretlen , nagyravagyás nélküli pol-gárt , ki boldogságát és lételét a' közjóban találja fel.

Én nem fogom követni e' példát. Én nem hiszem , hogy a' politica' eljárásával inkább egyezzek meg, mint az erkölcsiség' elveivel , fenni a' tört, melylyel nem sebezhetjük meg versenytársainkat a' nélkül, hogy rö-vidre minnen kebelünk is ne érezze szűrást. Én nem hiszem , hogy olly emberekhez , kiknek a' közjót valóságos bajtársakként kellene szolgál-niok , illenek nyomorú gladiatorokként küzdeniök egymással , 's ráfogá-sok és ármányok', nem értelmiség' és talentumok' dolgában túltenniök egymáson , 's egymás' elnyomásában keresniök bűnös diadalukat , egy-napi trophaeumokat , mellyek mindennek ártanak , még a' dicsőségnek is. De én ezt fogom önöknek mondani : Azok között, kik tanomat támogatják, önök valamennyi mérsékelt embert fogják találni, kik nem hiszik, hogy a' bölcsesség a' túlságokban rejlik, 's nem, hogy szükségtelen, miszerint a' ron-tás' bátorsága valaha helyet engedjen az újjáépítésének : önök találni fogják legnagyobb részét azon erélyes polgároknak , kik az országos Rendek' gyűlésének elején (mert így hívták akkoron ezen még a' szabadság' pályáiba göngyölgetett nemzeti conventet) annyi előítéletet lábbal tapostak , annyi veszedelmeknek dacoltak , annyi ellentállást kijátszottak, hogy a' harma-

dik rendhez térhessenek át, melly e' megadástól kölesönzé azon bátorságot 's erőt, mik valósággal eszközölték dicsőséges forradalmotokat; önök itt látni fogják azon néptribunusokat, kiket a' nemzet még sokáig az irigy középszerűség' kotyogásainak daczára a' haza' szabadítói közé fog számítani. Önök itt látni fognak oly embereket, kiknek nevök lefegyverkezi a' rágalmat, 's kiknek sem mint magán — sem mint közférfiaknak még a' legféktelenebb pasquillansok sem kísértették meg neveiket elhomályosítani; szóval, oly embereket, kik mocsok, önnőség és félelem nélkül halálukig büszkék lesznek barátaikra és ellenségeikre.“

Lafayette Mirabeauval szavazott: „Én nem fizethetem le jobban — így szólt — azon véghetlen tartozást, melylyel adósává váltam a' népnek, mint ha nem áldozom fel egynapi népszerűségnek azon véleményt, mellyet reá nézve leghasznosabbnak hiszek.“ Huszonkét törvényjavaslat között Mirabeaué csekély, Chapelier által indítványozott módosítással fogadtatott el körülbelöl ötven szavazat' kivételével 's így csaknem egyhangulag. Mirabeau győzött, de köztte 's az anarchia' és a' pusztá elméletek' emberei között világos volt a' szakadás. Nehány nappal később ezt írta volt Mauvillonnak: „Mi valóságos crisisben vagyunk, 's ez nem lészen az utolsó; de történjék bár mi, önnek barátja élni 's halni fog mint jó — 's talán mint nagy polgár.“

Mirabeau Franklinnal, midőn ez Versaillesban Franciaországot szövetségre léptette az éjszakamerikai státusokkal, közelebbi viszonyban állott, 's az ő buzdítására írta volt munkáját a' Cincinnatusrendje ellen. Franklin 1790. aprilis' 17-én meghalálzott 's Mirabeau junius' 11-én következő beszédet mondott felette a' nemzeti gyűlésben:

„Franklin meghalt . . . Az Istenség' kebelébe tért vissza azon genius, melly Amerikát felszabadította, és fényárt ömlesztett Európára.

A' bölc, kit két világ vall a' magáénak, a' férfiú, ki a' tudományok' történeteinek tárgya 's a' birodalmakéi, kétségkívül magas polcon állott az emberek között.

. . . . A' nemzeteknek fátvolt kell kötniök jötevőikért. A' nemzetek' képviselői hódolattal tartoznak az emberiség' hőseinek.

A' congressus két hónapos gyászt rendelt a' szövetség' tizennégy státusaiban Franklinért, és Amerika e' pillanatban leróvja a' tisztelet' adóját alkotmányának egyik atyja iránt.

Nem volna e hozzánk méltó, urak, csatlakoznunk e' vallásos tiszteletadáshoz, 's részt vennünk e' hódolatban, mely a' világ' színe előtt bemutatattik az emberiség' jogainak 's azon bölcsnek, ki általános diadalukat leginkább előmozdítá? A' régiség oltárokát emelt volna ezen nagy és hatalmas géniusnak, ki az emberek' javára, eget és földet ölelvén meg gondolatában, meghódítani tudta a' villámot 's az angol zsarnokokat. A' felvilágosodott és szabad Franciaország az emlékezetnek 's a' bánatnak legalább egy tanuságtételével tartozik iránta, mert ő egyike volt a' legnagyobb embereknek, kik a' philosophiát 's a' szabadságot valaha szolgálták volt.

Én ezzel indítványozom: hozassék végzés, hogy a' nemzeti gyűlés három napig fátvolt köt Franklin Benjaminért."

Az indítvány elfogadtatott, 's az öszves gyűlésben csak egy ember találkozott, ki a' fátvolkötésről semmit sem akart tudni: d' Épremesnil, a' néhai párisi parlement' nagy hőse!

Június' 28-kán, midőn a' Keletindiából visszatérő hajóknak számára kirekesztőleg a' lorienti kikötő ajánltatott kijeleltetni, Mirabeau a' kereskedési szabadság' elvéből indulva ki, ezen megszorítás ellen nyilatkozott.

Június' 14-dike, a' foederatio' napja, mintegy megállapodási percz volt a' kezdő forradalom' zivatarában, nyugpont, mellyen valamennyi párt maga körül 's önmagába tekintett. Mirabeau ekkortájtban ezeket írta Mauvillonnak:

„Önnek igaza van hinnie, hogy a' pálya napról napra kétesebbé válik. Először is, én soha sem hittem, hogy nagy forradalom vérontás nélkül eszközölthessék, 's én nem remélem többé, hogy a' belső forrongás, kapcsolatban a' külmozgalmakkal, nem fog polgári háborút előidézni; azt se' tudom, ha valjon nem szükséges rossz e ezen borzasztó crisis. Aztán én személyesen is a' nagyravágyók', a' lázadók', az öszveesküvők'

czélpontjává lettem. A' népfelekezetnek azon része, mely csak zavart ohajt, mely több ízben schachmattá tétetett általam, 's mely a' béke' és háború' jogának kérdésénél általam lenyügöztetett, felhagyott a' reménnyel, hogy lemondhatnék a' monarchiai elvekről, 's ennél fogva összeesküdött vesztetre. A' majordomo (Lafayette), ki jól tudja, hogy velem leszíjoldga, ha egyéb akarna lenni mint nagy polgár, 's hogy engemet nem lehet nézeteimből kiemelni, ezerféleképp ármánykodik ellenem. Az egyiránt álnok és gyáva ministerium nem képes, még önnön üdvességére sem, nekem megbocsátani azon szolgálatokat, melyeket a' nemzetnek tettem. A' thronusnak nincsenek eszméi, nincs mozgalma, nincs akarata. A' tudatlan és anarchisált nép ide 's tova ingadozik, mint azt a' politicalai szemfényvesztők 's önnön csalódásai akarják. Valóban nem egy könnyen találtathatnék ösvény, mellyen több volna a' kelepce. De én haladni fogok benne mint eddiglen, mert öntudatom mondja, hogy mindig csak hasznos akartam lenni. Mindazáltal, ha mondom: hogy „haladni fogok,“ az nem jelent annyit, mintha nem volnék elhatározva megállapodni, mint jelenleg, addiglan míg a' gyűlés igazgató testület leend, a' helyett hogy eljárna tisztében, mint alkotó testület.

Ez uton elvész a' gyűlés 's mi elveszünk vele, és én nem látok sehol orvoslást, mint egy jó és jólelkű ministerium' alakításában, 's ez mindaddig lehetetlen, míg amaz eszeveszett végzést meg nem semmisítettük, mely a' gyűlés' tagjai elől a' köz-igazgatás' minden helyeit elzárja . . .“

Augustus' 27-én és september' 27-én 's 28-kán Mirabeau az assignaták' ügyében szólott. Hogy az olvasó az assignatáknak minden alap nélküli kibocsátását vagy a' negyvenkilencz milliárdnak egy tetemes részét Mirabeaunak ne rója fel, 's hogy 1795-öt, midőn egy louis d'or 3390 livret ért assignatákban, összenetéveszsze 1790-el, midőn az assignaták benn az országban csak egygyel kettővel állottak al-pari alatt százától, 's midőn a' külföldi pénzvásárokon ötven 's egynehány % volt

forgalmuk, ide irjuk végzéssé vált indítványát: „hogy a' lehajló adósság assignátákban fizetessék vissza, mellyek a' nemzeti javadalmak' fizetéséhez illeszthetők; öszvesen még nyolcz száz millio gyártassék azon négy száz millió felül, mellyekről már az 1789. december' 19-dikei végzés szól; hogy az assignaták, a' mint visszakerültek a' kincstárba, elégetendők, 's hogy újak csak az eladatlanul maradt nemzeti javadalmak' értékének arányában, 's csak a' törvényhozó hatalom' rendes végzésének erejénél fogva bocsátathatnak közzé, 's hogy egyszerre 1,200 millio assignatáknál több nem lehet forgalomban.“ Necker ellene volt e' végzésnek, 's hivatalából lelépett még mielőtt az hozatott volna. 'Saz a' nép, melly egy évvel azelőtt: „au ministre adoré“t (az imádott miniszternek) irt háza fölébe, most átkokat és szitkozódásokat küldött utána. Ezt nem érdemlette, 's amaz az akkor napi renden volt tulságok közt még igen szerény helyecskét foglal el.

Junius' 19-kén, 27-kén, augustus' 28-kán, september' 2-kán és 7-kén testvére', a' vicomte' ügyében, 's azon elv mellett, hogy a' követ csak azon esetre vonathatik törvényszék elébe, ha helyén látja a' törvényhozás, szólott és küzdött Mirabeau a' gyűlésben. Neki t. i. egy testvére volt (Bonifác), ki mint a' limogesi nemesség' követe, kivált a' délutáni ülésekben talán leghangosabb védője vala minden szabaditéknak. Bonifác nem volt elmésség nélkül, mit ezen észrevétele is bizonyít: „hogy őt minden más családban korhelynek és okosnak tartanák; csak az övében ostobácskának nézik és jámbornak;“ de midőn a' gyűlésben, mint szónok, bátyjával akart versenyezni, atyja ezt írta neki: ha „az embernek olly testvére van az országos Rendek között, minő a' tied: akkor az ember testvérének engedi a' szót, és hallgat.“ Bonifác részt vett az éjszakamerikai háborúban, 's egyike volt a' sereg' legkedvesebb ezredeseinek; de midőn haláláná, hogy katonái között az engedetlenség' szelleme szerteharapódzik, egy reggel Párisból Perpignanba szaladt, 's midőn tulajdon személyében sem állíthatná helyre a' fegyelmet, harag-

jában a' zászló' kötelékeit leszaggatá 's elvivé magával. E' miatt egész Perpignan fellázadt ellene, 's a' boszútállott ezredeset elfogták útjában, és ő talán áldozatul esett volna csodálatos eljárásának, ha a' nemzeti gyűlés, hol testvére „ez ügyben nem szólhatott, mint bíró, de szólott mint öcsésének ügyvédje“ szabaddá bocsáttatását el nem rendeli. Az ezredes — limogesi követ június' 27-én személyesen védé magát a' gyűlésben az ellene felhozott vád ellen, de rövid idő múlva kivándorolván, bátyja a' felebb érintett napokon pietásból védé őt, nem szükségből, mert ítélet és büntetés úgy sem érheték volna az emigranst, ki a' Rajna' partjairól azzal fenyegette Francziaország' urait, hogy „rövid idő múlva semmivé fogja tenni a' lázadókat, a' forradalom' embereit, kiket ő még inkább megvet mint gyűlöl,“ — de ezen szándékát már annál fogva sem létesítheté, mert rövid idő múlva meghalt Freiburgban (Breisgau), 's nagy katonai szertartással egy földink, egy herczeg Eszterházy által temettetett el. —

Időközben Mirabeau mindent elkövetett, hogy a' gyenge fejedelemben bizodalmat ébreszsen önmaga, az új intézkedések, az új emberek iránt, mert e' nélkül hijába esküdött fel a' korona' tanácsosának, e' nélkül hijába törekedett a' gyűlésben egy valóságos alkotmányos pártot teremteni. Látván, hogy tanácsainak sikere a' királynénak befolyásától van feltételezve, nem szünt meg Marie-Antoinettet a' körülmények' fontosságára figyelmeztetni. „Olly pillanat is érkezhetik, ír a' neki, midőn látnunk kellend, mit tehet egy asszony és egy gyermek lóháton, ez különben is a' királynéra nézve ismeretes családhatomány;“ (czélzás az 1741-iki országgyűlés' ismeretes jelenetére). De addig még minden más eszközt kell előlegesen megkísérteni. Szükséges, miszerint a' királyné ne engedje, hogy férje a' visszatéríthetlen mult után sovároгjon; hogy megholt institutiók' feltámasztásával babráljon; mert nincsen — úgy mond — emberi erő, melly képes volna az alkotmány' alapjait felforgatni, 's illyesminek megkísértése örűlség és perfidia fogna lenni. Szükséges, folytatá, hogy a' királyné tevékenységre hívja fel a' királyt, mert vál-

tozván a' dolgok a' kormányzás' módját is kell megváltoztatni; a' fejedelemnek most a' közrokonszenvre van szüksége, 's őszinte és ügyes magaviselet által akadályozván a' közvéleményt mindig messzebb esni a' monarchiától, jól választott vezérekről kell gondoskodni, kik néki egészséges irányt adjanak mind Párisban mind a' hatóságokban; 's végre nem kell soha szem elől eresztetni az alkotmány' végrevisióját, mikor alkalom leszen, a' fonák törvények' helyébe józanabbakat léptetni, 's a' magokat már is éreztető hézagokat kipótolni. —

Csak melleselegesen említjük Mirabeaunak october' 2-kán mondott beszédét, mellyben a' múlt évi october' 5-dikei és 6-dikai események miatt ellene intézett vádak' alaptalanságát bebizonyítja, 's mellyre egyhangulag végzés hozatott: hogy törvényes eljárásnak ellene nincsen helye. — Azon egy pár jeletet, midőn őt a' jobb oldal' precói: brigand, scélérat, gueux 's több illy nevekkal illették, mert ellenforradalmi működéseiket fedezé fel, mert az alkotmányosság ellen intézett ármányaikat 's fondorkodásaikat mutatá be a' világnak, 's midőn ő, ki rendesen közönösséggel vette a' tehetetlenségi indignatiót, marquis Foucoulnak ezen szavaira: „mikor Mirabeau úr mindig gúnyokat, halmaz reánk!“ válaszolá: „jól van, ha önök nem szeretik a' gúnyt, tehát a' legmélyebb megvetést küldöm önök' fejére,“ — ezt is csak melleselegesen említjük, valamint a' clerus' polgári alkotmánya' ügyében november' 27-én 's még utóbb mondott beszédeit is csak érintjük e' helytt, miután egyes kivonatokból 's az ügynek részletes fejtegetése nélkül helyes fogalmat nem képezhet magának mind a' tárgyról, mind Mirabeaunak utóbb kissé módosult 's Lafayettéivel alkalmasint megegyező nézeteiről az olvasó, mit azonban másutt remélünk eszközölhetni. Csak annyit kell itt megjegyeznünk, hogy kivált a' november' 27-kén mondott beszédből világos, miszerint Mirabeau úgy is mint a' koronának titkos tanácsosa, nem jeletteté ki magának más által az ösvényt, mellyet kövessen, 's hogy kötelességének tartá, segédét, szolgálatát felajánlani a' koronának, nem kedvét keresni.

Mirabeau ritkán látogatója meg a' jacobinusclubbot, de most midőn feladásának nézé, minden alkotmányos eszközt megragadni, mellynek segédével a' rontás' mesterségétől az építésére térithesse át a' kedélyeket, november' 30-kán magát ezen clubb' elnökének választatá, 's miután székfoglaló beszédében arra figyelmeztette volna az egyesületet: „hogy a' közvélemény, ha nem egy pártnak gyártmánya, ha egyetemi mint az ész: akkor megvesztegethetlen öre a' jó törvényeknek“; — 's továbbá: „hogy a' francziák már valamennyien barátjai a' szabadságnak, de hogy még azon kell lenni, miszerint a' szabadosság' elleneivé 's a' rend' és béke' szövetségeseivé is váljanak mindnyájan,“ — csak hamar felingerlé maga ellen a' tagokat, midőn Robespierret beszédeközben rendre utasítá, megjegyezvén: „hogy hozott törvény ellen az egyesület' gyűléseiben tilos a' szó.“ Robespierre' párhívei hozzáláttak az ágaskodáshoz, de Mirabeau kifogott rajtuk, 's e' helyen is olly népszerűvé lőn, hogy midőn december' 23-án egyidőre a' Provenceba, nevezetesen Aixbe készülne, Danton' indítványára választmányt küldött hozzá az egyesület, melly őt Párisban maradásra kérje.

'S Mirabeau Párisban maradott, talán nem annyira e' kérelemnek, mint barátjai' sürgetésének engedve, kik őt januarius' 16-kán a' párisi kerület' tagjának, 18-kán a' chaussée d'antini őrsereg' vezértisztének, 29-én a' nemzeti gyűlés' elnökének választaták. Az olvasó tudni fogja, hogy a' constituanteban az elnök mindig két hétre választatott, 's hogy ugyanazon egyén, csak miután más által váltattott fel az elnöki széken, bízathatott meg újra az elnökség' tisztevel. Első elnök Bailly volt. A' constituante' kezdetén, midőn p. o. Clermont-Tonnerre és abbé Montesquieu rövid időközben épen mérsékeltségöknél fogva kétszer töltötték be az elnöki széket: szó sem lehetett, hogy a' forradalom' tribunusa elnöknek választassék; 's most, midőn a' gyűlés' vége felé sietett, midőn a' baloldal' túlsúlya az elnöki választásokban is mutatkozott, kifogásul az hozatott fel Mirabeau ellen: hogy ő szorosán véve semmiféle párthoz nem tartozik, 's

hogy forradalmi tüze tetemesen megszeliđült. De végre még is sikerült barátjainak, olly ígélet mellett, hogy tizennégy nap mulva meg' Duportra fogják adni szavazataikat, a' Lamethfelekezetet is megnyerni, 's Mirabeaut, a' constituante' legelső talentumát, a' constituante' második évének vége felé, negyven 's nem tudom hanyadik elnöknek választani!

Dumont, Benthamnek nagyhirű barátja, ki ekkortájban közelebbi viszonyban állott Mirabeauhoz, 's ki néki több rendbeli parlamentariz munkálataiban segédére volt, elnökségi eljárásáról ezeket írja:

„Az elnöki hely még nem volt soha illy jól betöltve. Ő itt egészen új tehetségeket fejlesztett ki; eljárásában annyi rend, annyi szabatosság mutatkozott, minőről elődei még csak nem is álmodtak; elmozdított minden mellelegvalót; egy szóval felvilágosította a' kérdést, egy szóval lecsendesítette a' zajt. Kimélő bánásmódja minden felekezet iránt, a' tisztelet, melylyel a' gyűlés iránt folytonosan viseltetett, beszédeinek szabatos volta, a' korlátok előtt megjelent különféle küldöttségekhez intézett válaszok, mellyek, a' rögtönzöttek azonképen, mint az előre készültek, mindig méltósággal, mindig kellemmel adattak, 's mellyek még megtagadás' esetében is kielégítők voltak; szóval, tevékenysége, pártatlansága és lélekjelensége híré, fényét még nevelték, 's pedig azon helyen, hol elődeinek nagyobb része hajótörést szenvedett. Ő azon mesterséggel bírt, hogy elsőnek látszott 's hogy a' közfigyelmet magára fordítá még akkor is, midőn nem szólhatván többé a' szónokszéken, őt legszebb előjogától véltük megfosztottnak. Nehány ellensége 's néhány irigye, kik szavazataikat reáadták, hogy rajta túl tegyenek, hogy őt hallgatásra bírják: kinjokban látták, hogy új boglárral növelték dicsőséget.“

Azon válasz, mellyet Mirabeau az elnöki székről a' valásuk' szabad gyakorlataért jelentkező quackerküldöttségnek adott, a' tárgytól 's az eszméktől elvonatkozva is valóságos művészi beccsel bír.

„Az üldözök 's a' zsarnokok elől megfutamodott quackerek természetesen bizodalommal fordultak azon törvényhozókhoz, kik elsők voltak az emberi jogok' törvényesítésében; és az újjászületett Franciaország, azon Franciaország, mely a' béke' ölében nyugodva, ez iránt mindig csorbátlan tisztelettel fog viseltetni, 's mely ezt minden más nemzetnek is ohajtja, maga is boldog Pennsylvaniává fogna válhatni.

Elveitek, mint philanthropiai rendszer, bámulatunkra méltók; eszünkbe juttatják, hogy erkölcsi, hajlandóságai és szükségai által összefűzött család volt minden társaságnak első bölcsője. Ah, semmi kétség! azok volnának a' legfellebbezőbb elvek, melyek mintegy másod ízben teremtvén ujja az emberi nemet, ezt első és erényes származásához közelebb hoznák.

Tanaitoknak vizsgálata, úgy tekintvén azokat mint véleményeket, nem illet bennünket. Ez iránt már határoztunk. Van egy tulajdon, melyet senki sem akarna a' köznek odaengedni, — lelkének mozgalma és gondolatának iránya; ezen szent birtok a' társasági állapotnál magasb hierarchiába helyezi az embert. Mint polgár, kormányformát választ; mint gondolkozó lény, hazául ismeri a' világot. Ehhezképest tanaitok, mint vallási rendszer, nem fogják tanácskozásaink' tárgyát tenni, mert az embernek viszonyai a' Lénnyel oda fenn, függetlenek minden politikai intézkedéstől; melyik kormány merne közvetítő lenni Isten és az ember' szíve között? Mint társasági maximák, kívánataitok meg fognak vitatni a' törvényhozó testület által. Ez meg fogja vizálni, ha valjon azon mód, mely szerint a' születéseket és házasságokat constatalják, ad e elég hitelességet az emberi nem' azon tovább—származásának, melyet a' jó erkölcsöktől függetlenül, a' tulajdonok' egymástól különítése elkerülhetlenné teszen; ha valjon olly nyilatkozás, melynek hamissága az általunk 's az áleskü ellen megalapított büntetéseknek lenne alávetve, nem fogna e valóságos áleskü lenni?

Tisztelt polgárok, ti csalódtok; ti már letettétek azon polgári esküt, melyet minden szabadságra méltó ember inkább gyönyörűségnek nézett mint kötelességnek. Ti nem hívtátok fel Isten' tanuságát, de ti hivatkoztatok lelkismeretetekre, 's valjon nem felleg nélküli ég e a' tiszta lelkismeret? nem az istenség' sugara e az embernek ezen része? — Azt mondjátok továbbá, hogy vallásoknak egy czikkelye tiltja néktek: fegyvert fogni, 's bármi szín alatt ölni. Semmi kétség, az szép philosophiai elv, mely ezáltal mintegy az emberiség' cultusát megállapítja. De tartok tőle, hogy minnemagunknak és hasonlóinknak védelme, szintén vallási kötelesség. Vagy ti talán nem ráztátok volna le zsarnokaitok' jármát? 'S miután mi a' ma-

gunk' számára 's a' ti számotokra vívtuk ki a' szabadságot, miért vonakodnátok azt fenntartani? 'S valjon ha a' ti pennsylvaniai testvéreitek kevésbé távol esnek vala a' vadaktól, talán hitveseiket, gyermekeiket, szülőiket inkább meggyilkoltatták volna, mintsem hogy visszatöröljék az erőszakot? 'S valjon a' botor zsarnokok, a' nyers hódítók nem vadak e szintén?

A' gyűlés valamennyi kívánataitokat bölcs vizsgálata alá fogja vonni; 's valahányszor én egy quackerrel találkozom, azt fogom neki mondani: Őcsém, ha jogod van szabadnak lenned, jogod van megakadályoznod, hogy rabszolgává ne tegyenek. Miután felebarátodat szereted, ne engedd őt a' zsarnokság által meggyilkoltatni; ez annyi lenne: mint tenenmagadat megölnöd. Te a' békét akarod? lám a' gyengeség idézi elő a' háborút; az általános ellentállás egyetemi béke fogna lenni.“

Ki hinné e' nyugalommal párosult erőnek szemléletére, hogy már olly közel volt a' nap, midőn örökre lenyugszik? Mirabeau maga sem sejtíté, midőn februarius' 25-kén elleneit élethalálrai harcra hívá ki: „Mi az alkotmány által — így szólt — hittel vagyunk lekötelve az alkotmányos király iránt; én azt mondom: hogy a' legnagyobb sértést követjük el, ha tiszteletünket ezen eskü iránt kétségbevonjuk. Ez világos nyilatkozásom, 's ezért az egész világgal fogok megvívni, mert el vagyok tökéelve a' lázadók' valamennyi fajai ellen harcolni, kik a' monarchiai elveket megtámadni akarják, bármily rendszerben, az országnak bármily részében mutatkozzanak . . . Ez az én nyilatkozásom, 's ez valamennyi helyet, valamennyi időszakot, valamennyi rendszert, valamennyi személyt 's valamennyi pártot foglal magában.“

Midőn a' szónokszéken állott, a' parlamentaris tusának viharában érzéketlenné vált maga iránt; 's midőn elleneivel vívhatott, általa megállíthatónak vélé a' forradalmat, ő, ki barátjainak körében, — közel halálát 's a' státusnak végveszedelmét jósolá egy idő óta. Dumont pár nappal azelőtt utazott el Genfbe, 's Mirabeau ezt mondá neki távozásakor: „Rövid idő múlva meg fogok halni, édes jó barátom; mi talán nem fogjuk viszont látni egymást. Mikor már nem leszek többé, akkor tudni fogják, mennyit értem. Az általam fenntartóztatott szerencsétlenségek mindenünnen meg fogják rohanni Franciaországot; ezen gonosz cso-

port, melly remeg előttem, nem fog többé féket ismerni. Csak a' szerencsétlenség' jóslatait látom szemem előtt“

Februarius' 28-dikán, midőn törvény indítványoztatott az emigransok ellen, kiknek gyászos törekvéseikre Mirabeau nem szünt meg a' királyt 's a' királynét figyelmeztetni, de kik ellen annál fogva nem akart törvényt hozatni, mert régi elve az volt, hogy az expatriatiókat nem lehet, nem tanácsos, nem szabad eltiltani, mint ezt egy öt évvel azelőtt közzétett munkácskájában is ügyekezett bémagyonyítani (lettre à Frédéric-Guillaume II.), — három ízben lépett a' szónokszékre. 'S midőn elleneit megtapsolták, felkiáltott: „A' népszerűség, mellyet kevély voltam megérdemelni, 's mellyben annyi részem volt mint bár ki másnak, nem gyenge nádszál. Gyökereit a' földbe akarom szúrni, az ész' 's a' szabadság' mozdulhatlan alapjába. Ha törvényt hoztok az emigransok ellen, esküszöm, hogy annak nem engedelmeskedem soha.“ 'S midőn most: áruló! kiáltással válaszoltak egy gomolyagban ülő ellenei, Mirabeau reájok vetvén egy pillanatot: „Csitt! a' harmincz szavazatnak!“ mennydörgéssel némítá el őket.

Mirabeau győzött; az indítvány elvetetett; de este a' jacobinusclubban zivataros üléshez tétettek készülétek. „Az egyre veszekedő jacobinusok, így ír Dumont, kik státust képeztek a' státusban, 's kik olykor a' nemzeti gyűléssel versenyeztek: ha mindjárt a' Lamethek, Robespierre, Pétion által kormányoztatnak, még is csaknem mindig szót fogadtak Mirabeaunak, ha ez megalázá magát, szónokszékökön megjelenni; de ő ezt ritkán tette, 's csaknem szintannyi megvetéssel mennyi féltékenységgel ezen veszedelmes párt iránt.“ — Ez úttal azonban megjelent a' gyűlésben, hol kevélységről és parlamentaris dictaturáról vádoltatván, 's arról hogy Lafayettel és a' ministeriummal a' jacobinusok 's a' nemzeti érdekek ellen szövetkezett, válaszolá: hogy kétféle dictatura van: az ármány' 's a' mérészség' dictaturája, 's az észé és a' talentumoké. Ha azok, úgy mond, kik az elsőt nem tudták magoknak megtartani, nem képesek kivívni a' másodikat, tulajdonítsák azt magoknak. 'S a' hallgatók tapsoltak

néki mint hajdanában, 's ő odahagyá a' clubbot, melyet ma utolsó ízben látott.

Martius' 1-én újra hirdeté, hogy a' nép' szenvedelmeinek fullajtárosait sújtani fogja, mint sújtotta volt az udvaréit. „Mi — így a' szólott a' párisi département' nevében a' nemzeti gyűlés' színe előtt, — mi kötelességeink' sorába mindenekelőtt a' köznyugalomérti fáradozást fogjuk helyezni. A' hajdani előítéletek' valamennyi romjaiból rothadt söpredék és bontó kovász alakult, melyet a' gonoszok szünet nélkül felkavarnak, hogy öszves mérget kifejleszszék. A' lázadók az alkotmány' felforgatására elhítetik a' néppel: hogy ügyeiben magának kell eljárnia, mintha nem volnának törvényei, nem hatóságai; — mi nyugalmanak ezen bűnös elleneit le fogjuk álarcozni, 's mi a' népnek tudomására fogjuk juttatni: hogy, ha legfontosabb tisztünk biztosságaért örködni, az ő tiszte meg' a' béke, a' tevékeny ipar, 's a' házi és társasági erények által előmozdított munka.“

Mirabeau még egy párszor szólott a' nemzeti gyűlésben, nevezetesen a' regensség' 's a' bányászat' tárgyában martius' vége felé, de már ekkor reá nehezedett a' baj, melynek súlya alatt összeroskadt, 's midőn martius' 27-én utolsó ízben szólott, érzé: „hogy már érte a' halálos csapás.“ — Ötöd napra halotti emlékérről tanácskozott a' nemzeti gyűlés.

Orvosa és barátja, Cabanis, (mh. 1808-ban mint az institutnek, a' senatusnak tagja 's a' t.) betegségének naplóját mindjárt halála után közrebocsátotta. E' munkácska' kivonatát Montigny' (Mirabeaunak fogadott fia) nagybecsű emlékirataiban is találhatni, 's Mirabeau' és családá' e' „mémoires“ jainak nyomán, mellyek eddiglen is az életirási adatokra nézve főforrásul szolgáltak munkálatunknak, fogunk egy két momentumot közleni a' haldoklónak végnapjaiból.

Mirabeau, kit a' nemzeti gyűlés' kezdete óta a' szakadatlan munka, a' szünetnélküli küzdelem talán még inkább mint kicsapongásai, annyira elgyengítettek, hogy — orvosának megjegy-

zése szerint, ő, „a' rendkívül erős férfiú a' legparányiabb bényomás által is mód nélkül felizgattatott, 's hogy ambár izmai szilárdak maradtak mint Herculeséi, idegei csaknem ollyasakká váltak, minők a' gyengéd és mód felett ingerlékeny asszonyéi,“ — Mirabeau hat héttel halála előtt Argenteuil' szomszédságában mezei lakot bérlett ki. Minden szombaton ide vonult, hogy a' vasárnapot itt töltse, vagy legalább egy pár óráig a' szabad levegőt élvezhesse, 's munkásaira felügyelhesen. Nagyszámu munkásokat foglalkodtatni, valóságos közjótékonyság volt szemében; de ő a' munkára képtelen szegényekről sem feledkezett meg; 's midőn kihirdetteté, hogy házában mindig munkát és bért találhatni, felhatalmazá egyszersmind az argenteuili plebánost, hogy a' betegek 's az ügyefogyottak' felsegítésére váltókat intézvényezhesen nevére.

Ide vonult Mirabeau a' martius' 27-dikei ülés után, melyben már égő mell — gyomor — és altestfájdalmakat szenvedett, 's itt tölté martius' 28-dikának is egy részét; de egyre növekedő fájdalmai meg' visszahozták Párisba, hol orvosa állapotát, mindjárt első pillanatra, veszedelmesnek, sőt gyógyíthatlannak találá. — Betegségének első hírére az utca, melyben lakott, megtelt emberekkel, az egész világ tudakozódott állapota után, úgy hogy időről időre nyomtatott bulétineket bocsátottak ki orvosai, 's közsétákon, közhelyeken csak róla folyt a' beszéd, betegségéről, melyet mindenki nagy eseménynek tekintett.

Martius' 30-án, rövid szünet után, újult erővel léptek fel görcsös fájdalmai. A' király' emberei 's a' jacobinusclubb' küldöttsége csaknem azon egy időben jelentek meg a' háznál. A' küldöttség' tagjai között Barnave-ot is találjuk, Mirabeaunak egyik versenytársát a' szónokszéken, ki most érzékenyen nyilatkozott a' haldoklónak barátai előtt azon veszteségről, mely az országot, mely mindnyájukat fenyegeté. Barnavenak ezen lépése jól esett a' betegnek, de midőn hallá, hogy Lameth Sándor nem akart részt venni a' küldöttségben, felkiáltott: „Annyit mindig tudtam, hogy lázító, de azt nem tudtam, hogy ostoba.“

A' fájdalmaik este felé enyhültek, de másnap (martius' 31én) reggel új és erőszakosabb roham ragadá meg a' beteget, ki e' pillanattól fogva magáról csak úgy beszélt, mint a' ki volt, mint a' ki már megszűnt élni. A' halál, melyet közelegni látott, érzelmeinek, gondolatainak még nagyobb magasztaltságot kölcsönözött. Cabanis, Frochot (M.nak társa a' constituenteban, mh. mint szajnai praefectus, Napoleon alatt) gr. Lamarck (mh. mint hg. Ahrenberg 1833ban), Pellenc (mh. szintén 1833-ban mint a' külügyek' ministeriumának egyik publicistája), de Comps (titoknoka), 's testvérnénje du Saillant grófné, kit Mirabeau mindig gyengéden szeretett, most körülötte maradtak halálaiglan. „Te nagy orvos vagy, mondá Mirabeau Cabanisnak; de van egy nagyobb orvos náladnál; az, kitől való a' szél, melly mindent felforgat; a' víz, melly mindent termékenyít; a' tűz, melly mindent elevenít vagy felbont mindent.“ Midőn Lamarckot könyezni látá, — „érzékeny látmány, mondá, egy csendes és hideg férfiú, ki csak félig palástolhatja azon fájdalmat, melly ellen hujába ügyekszik felfegyverkezni.“ Frochot a' legparányiabb tárgyakra is kiterjeszté figyelmét, mellyek a' betegnek könnyebbséget szereznek; midőn egy ízben fejét felemelné: „szeretném ezt neked örökségül hagyni“ mondá Mirabeau.

A' nemzeti gyűlés' tanácskozásai iránt folyvást figyelemmel volt. A' külügyekről is szólott, kivált Angliának rejtett célzattairól. „Ez a' Pitt, mondá Cabanisnak, a' készülétek' ministere. Inkább az által kormányoz a' mivel fenyegetődzik, mint az által, a' mit cselekszik. Ha életben maradok, úgy hiszem, bosszúságot okoztam volna néki.“

Midőn Cabanis a' nép' rokonszenvéről szólott neki, melylyel az utca' felső 's alsó részét elzárta, hogy a' szekerek' zaja a' betegnek ne alkalmatlankodjék: „Ah igen, válaszolá, illy érzékeny, illy jó nép megérdemli, hogy az ember magát értte feláldozza; hogy mindent tegyen szabadságának megállapítására és szilárdítására! Dicsőséget találtam benne, hogy egész életemet szentelhettem neki; érzem, hogy jól esik, közepette halnom meg.“

Délután végrendeletével foglalkodott. „Adósságaim vannak, mondá Frochotnak, de nem tudom pontosan, hogy mennyire mennek. Birtokomnak mennyiségét se’ tudom közelebből; de több kötelezettségeim vannak, melyeknek bétöltését lelkismertem követeli, ’s melyek kedvesek szívemnek.“ Midőn gr. Lamarck ezen nyilatkozásáról értesítetett: „mondja neki, — így szólott a’ nemeslelkű férfiú, — ha öröksége nem leszen elégséges azon hagyományok’ kifizetésére, melyeket végrendeletében kijelelend, akkor magamra vállalom mindazokat, melyeket barátsága nékem ajánlani szíves leszen. Hadd legyen még egy jó pillanata nékie.“

Mirabeau érzé ez eljárás’ értékét, de nem csodálkozott rajta; ő elfogadá az ajánlatot, mint a’ ki hasonló esetben hasonlóképp fogott volna cselekedni; mérséklettel élt vele, de kicsin-szerű ovakodás nélkül is.

Éjtszaka melle mind inkább elfojtódott, de csaknem szünet nélkül szólott, beszélgetés által akarván mérsékelni gondolatainak rohamát, melly olly erőszakos volt néha, hogy hagymázzá változásától tartott. A’ gondolatok és képek bámulatos sebességgel váltották fel egymást; előadása talán soha sem volt illy fényes, illy szabatos, illy erélyes.

Midőn virradni kezdett, (april. 1.) kinyittatá az ablakokat, és erős, de nyugott hangon mondá Cabanisnak: „Barátom, ma meg fogok halni.“ Ágyát a’ nyitott ablakhoz tolatá, hogy kertjének fáin szemlélhesse a’ tavasznak közeledését. A’ nap fényesen ragyogott. „Ha ez nem az istenség, mondá Frochotnak, legalább közel rokona.“ Most ágyudurranás hallatszott: „Hát ha ez már jeladás Achilles’ temetésére?“ kiálta fel. „Magammal viszem a’ monarchia’ gyászát, romjai martalékul fognak szolgálni a’ lázítóknak.“ —

Cabanis arra figyelmezteté a’ beteget, hogy ezen mozgalmak által halálossá válhatnék betegsége, holott különben talán engedhetne még a’ baj. — Halálos! válaszolá. — Komornyika azelőttvaló nap’ igen beteg volt. — Hogy’ vagy, szegény Theis, hogy’ érzed magadat? mondá néki. — Ah uram, volt a’ felelet,

ah, kedves uram, érezné bár a' gróf úr magát úgy mint én. — A' beteg, pillanatnyi hallgatás atán válaszolá: nem szeretném, hogy te meg' olykép' ézenéd magadat, mint én érzem magam.

Április' 1-én Talleyrand két órát töltött a' betegnél. A' berlini titkos levelezés' közzététele félbeszakasztá közöttök a' barátságot, de most Talleyrand önmagától jött, hogy kibéküljön a' haldoklóval. Tanúk nélkül voltak együtt. Másnap' az örökségi jogot tárgyazó beszédet mutatá be Talleyrand a' gyűlésnek, melyet barátja neki általadott. Mondják, hogy kivált a' külügyekről folyt köztök a' beszélgetés, 's hogy Mirabeau az Anglia 's a' Franciaország közötti szövetség' eszközésbevételét ajánlotta volt néki. Ha Talleyrand' emlékiratai majdan megjelenendettek, talán erre nézve is felvilágosítást fogunk találni bennök.

Éjtszaka érzé a' végórának közeledését. „Jó barátom, monda Cabanisnak, kevés óra mulva meg fogok halni; adja szavát, hogy emgem nem fog többé elhagyni. Édes érzelemmel akarok meghalni.“ — Cabanis zokogással felelt. — „Semmi gyengeséget! melly önhöz 's hozzám nem méltó. Igerje meg azt is, hogy nem fog hasztalanul szenvedni hagyni.“

Most Lamarckot hivatá magához. Fontos dolgokat kell közlenem mindkettőtökkel. Üljetek ide ágyamra, te ide, te meg' oda. Akkor három részre osztván a' mondandókat, három negyed óráig szólott Cabanishoz és Lamarckhoz; először: magán ügyeiről, másodsor, azon kedves személyekről, kiket maga után hagyott; végre a' közügyekről. Amazok felett hamar végigsiklott; az utóbbiakról bővebben értekezett. 'S most Frochot-t hivatván ágyához, őt két kezénél fogván, egyikét Cabaniséba tevé, másikat Lamarckéba, mondván: „barátságtoknak hagyományozom Frochot barátomat; láttatok gyengéd ragaszkodását hozzám; ő érdemes a' tiétekre.“

Két órával halála előtt inasa' feleségéhez, ki őt betegsége alatt ápolta 's ki maga is szenvedő állapotban volt, e' szavakat intézé: „Henriette, te jó teremtmény vagy. Rövid idő mulva lebetegszel, 's még is egyre fáradozol körülöttem. Te tartozol magadat fenntartani családodnak; eredj, én akarom.“

'S most szavát veszté, de még mindig válaszolt jelek által 's derült mosolygással barátjainak szeretettanúsítására. Kezei barátjainak kezeikben nyugottak, 's agoniája ekkor csendesnek látszott. De reggeli nyolcz óra felé megújultak a' fájdalmak. Most jelt adott, hogy irni akar. Kezébe adták a' tollat, 's ő olvashatólag írá e' szót: „alunni.“ Cabanis úgy tett, mintha nem értené. A' haldokló újra papirost és tollat kívánt, 's ezt írta: „Azt hiszi, hogy a' halál, vagy a' hatás, mely ahhoz közelitend, veszedelmes érzelmet költhetne fel?“ 'S látván, hogy Cabanis nem akarja érteni, — folytatá: „míg attól lehetett tartani, hogy a' mákony megállitandja a' nedveket, jól történt, hogy nem adták; de most midőn már csak ismeretlen tárgy segíthet, miért nem folyamodunk e' tárgyhoz? és hagyhatja e valaki barátját keréktörés alatt talán még több napokig?“

Cabanis most nyugtató italt rendelt a' beteg' számára. Ekkor lépett be egy más orvos, kivel Cabanis a' szomszéd szobába ment. A' beteg fájdalmában szavát visszanyerte, 's visszahíván orvosát, mondá neki: esküdjék meg nekem, hogy nem fogja mondani, mit készít (a' mákonyitalt érti, melyet remélt). Míg a' gyógyszerházból hozták a' rendelt szörpöt, a' fájdalmak egyre öregbültek. — Csalnak! mondá Lamarcknak a' beteg. Nem csalják, volt a' válasz. Mindjárt itt lesz az orvosság. Látuk mindnyájan a' rendelményt. — A' haldokló most Cabanishoz fordúlt, 's félig neheztelő, félig gyengéd hangon így szólott: „Nem ígérte meg nékem, hogy illetén halál' fájdalmaitól meg fog kímélni? Vagy magammal vigyem a' bánatot, hogy önbe bíztam?“ —

Ezek voltak végszavai. Reggeli 8 $\frac{1}{2}$ órakor (aprilis' 2-án) hűnyt el barátjainak karjaikban.

Montigny, Lucanus' szavait alkalmazza Mirabeau' halálára: „Seque probet moriens.“ — „A' haldoklónak mindenik szava olly lelket árult el, melyet mintha nem is illetett volna testének hájálá. Az embernek úgyt etsyk, mintha ezen rendkívüli férfú

mintegy kívülről nézte volna önnön elhalását, mintha csak tanúja lett volna halálának!“ — —

Midőn híre ment, hogy Mirabeau' végintézetének egyik pontja így szól: „Akarom, hogy argenteuli házamnak kápolnájába temessenek el, 's óhajtom, hogy atyámnak és nagyanyámnak hamvai is ideszállítassanak“ (Atyjáról, a' marquisról emlékezett meg tizenkét órával halála előtt!); 's midőn Páris' sectióinak küldöttsége azon ohajtást nyilvánítá; hogy az elhunyt a' Mars' mezején a' hazának oltára alá temetessék; herczeg la Rochefoucauld Sándor a' párisi departement' nevében megjelent a' nemzeti gyűlés előtt, 's indítványt tett: hogy a' vallás' temploma a' haza' templomává is alakíttassék, 's hogy a' nagy embernek koporsója szabadság' oltárává is váljék; azaz: hogy a' sainte-genevièvei templom szolgáljon sírhelyül a' nagy férfiaknak, 's hogy először is Mirabeau szállíttassék oda. Az indítvány csaknem egyhangulag fogadtatott el a' gyűlés által, 's ez kinyilatkoztatá Barnave' felhívására: „hogy a' dicső halott érdemes azon tiszteletadásra, mellyben a' nemzet részesíteni fogja a' nagy férfiakat, kik őt híven szolgálták.“

Mirabeaut a' magánembert így jellemzi Dumont: „Én nem ismertem embert, ki — ha akarta volt — kedvesebbé és csábítóbbá válhatott, mint Mirabeau. Ő jó bajtárs volt a' szónak egész értelmében; szolgálatra kész, minden pöffedtség nélkül, a' milly vidám olly gazdag és változékony lelkületű; — nem volt mód, hidegnek maradni irányában, az ember kénytelen volt, őt megszeretni, felhagyni az etiquette-el, a' divat' formáival, 's őt csak egyszerűen nevéen szólítani; mert ámbár grófi czímét épen nem restellte, 's ámbár szívének fenekén nemességét koránt sem értéktelen valaminek tekinté: jól tudta megválogatni az alkalmat, mikor kellessék ennek hasznát vennie, 's hozzá értett, önkéntes lemondás által magának érdemet szerezni. Az udvariasság' formáit, mellyek igen helyesen az edények közé illesztet,

pamuthoz és tollúhoz hasonlítottak, hogy amazok egymást össze ne törjék, mellyek az embereket mindig bizonyos távolságra tartják egymástól, 's mellyek a' szívek' frigyét, úgy szólván, akadályozzák, — nem szívelte. Először is azon volt, hogy mind ezen akadályokat elhárítsa; 's a' vele való bennső társalkodás sajátyszerű édes csipősséggel bírt, a' kitételeknek némi, inkább látszó mint valóságos nyerseségével; mert a' műveltség' 's a' hízelkedés' egész valóságát lehetett volna a' darabosság' 's néha a' durvaság' külseje alatt feltalálni. A' világnak inkább vagy kevésbbé szertartásos társalkodásai után kedves élt találtunk az övében, melly nem volt banalis formák által elízetlenítve.“

Holmi híres jellemrajzok helyett, mellyek Mirabeaut a' státusférfiút 's a' szónokot hatalmas vonásokkal akarják ecsetelni, de mellyeknek művészi becsök jóval nagyobb, mint hűségök 's historiai értékök, — szintén Dumont' emlékirataiból közlünk még egy kivonatot. Dumont közel állott Mirabeauhoz, de nem tartozott bálványozói közé; ő nem csak a' constituante', hanem az angol parliament' legjelesebb egyéniségeit is ismerte, 's maga is jeles helyet foglal el a' tizenkilenczedik század' publicistái és törvénytudói között, — olly tulajdonok, mellyeknél fogva őt az olvasó illetékes bírálónak fogja ismerni.

„Ha Mirabeau' geniusának jellemvonását keresem, — így ír, — akkor azt hosszas megfontolás után, politcai éles felfogásában, az események' előrelátásában, 's az emberek' ismeretében találok; olly tulajdonok, mellyeket véleményem szerint ritkább és nagyobb mértékben bírt, mint az észnek bármi más sajátságait. E' tekintetben legjelesebb ügyfeleit is jóval maga megett hagyta. Voltak pillanatok, midőn mondá, hogy magát jósnak érzi, 's valóban úgy látszott, mintha a' jövődönék ihletettségével bírna. Nem adtak neki hitelt, mert nem láttak olly messzire mint ő, 's mert boszuságát gyakran önszeretetének tulajdonították. De azt is tudom, hogy midőn a' monarchiának a' legnagyobb veszedelmet jósolta, ugyanakkor a' legnagyobb véleménynyel volt nemzetének jövődjéje iránt. A' Mauvillon ör-

nagyhoz írott levelekből látszik, hogy nemzetét képesnek hitte egész Európával megvívhatni, 's ezen levelezés több nevezetes helyet foglal magában, melyek politicalai látkörének terjedelmét tanusítják.—1782ben genfi száműzötteinkkel találkozott Neufchâtelben, 's ő Franciaország' Rendeinek gyűléséről ollyformán szólott előttök, mint szólunk az eseményről, melly el nem maradhat. Én követ leszek, mondá, 's majd helyreállítom hazátokat. Senkisé sem látá olly világosan mint ő a' junius' 23-dikai ülés' következményeit, senkisé sem látá át inkább a' harmadik rend' népi részének szándékait. Emlékezem két, valóban jósbeszédére, mellyekben a' királytói elválásuk' minden következményeit fejté ki előttök. „Gyilkolni fogjátok egymást, mondá ezen beszédek' egyikében, mérsárolni fogjátok egymást, de még csak a' polgári háború' gyalázatos dicsőségével sem fogtok bírni!“ Ezen ösztönszerű bélátás által találá el a' gyűlés' szellemét, kétségbeejtván gyakran elleneit, 's titkos szándékukat fedezvén fel, vagy leálarcozván azt, mit mindenki előtt akartak volna elfedezni. Ő rá nézve, úgy szólván, nem létezett politicalai talány. Ő azonnal a' legbensőbb maghoz ért, és éles felfogása egymaga hasznosabb volt neki, mint egy sereg kém az ellenség' táborában. Én gyakran úgy vélekedtem, hogy szigorú ítéletei gyűlöletének vagy féltékenységeinek eredményei. De az események igazolták őt, 's egy kitűnő ember sem ült a' gyűlésben, kinek öszves magaviselete nem felelt volna meg azon eszmének, melylyel ő iránta vala A' szónokszéken mozdulatlan volt. Kik őt látták, tudják, hogy a' körülötte zúgó hullámok őt meg nem indíthatták, 's hogy a' bántalmak közepette is szenvedelmeinek ura maradt. Midőn 1790. janarius' 22-én Marseille városának állapotáról szólott, mindenik szava bántalmak által szakasztatott félbe a' jobb oldal' részéről. Hallá, mint hajigálják feléje a' hazug, rágalmazó, gyilkos, gonosztevő, szokat, a' kufárok' öszves szónoklatát. Egy pillanatra megállott, 's a' legdühösebbeknek édeskés hangon mondván: „várom uraim, hogy ezen gyönyörüségeket kimerítsék,“ csendesén folytatá előadását, mintha a' legnyájasabban fogadták

volna. A' legrohanóbb pillanatokban is az érzelem, melylyel a' szavakat megékezté, hogy erejüket kifejezze, nem engedé néki, sebesnek lennie. Az álhevet, az opera' villámlásait és mennydörgéseit, mint ő nevezgeté, 's a' beszéd' francia pörgőségét megvetette. A' senator' komolyságából nem vetközött ki soha, 's hibája talán némi készségben 's praetensioiban állott beszédeknek kezdetén. . . Hangja teljes, férfias, hangzatos volt; ollyas, melly megtölté a' fület, 's melly hizelgett neki; mindig komoly, de hajlékony; midőn emelkedett 's midőn leszállott, egyiránt érthető; végig mehetett az egész scálán, 's a' véghangokat annyi gonddal mondá ki, hogy végszavait mindig lehetett érteni. Szokott modora kissé húzalmas volt. Némi zavarral kezdé beszédét, gyakran akadozott, de érdeket gerjesztő módon. Az ember mintegy látta, hogy keresi a' leghelyesebb kifejezést, hogy félretolja, válogatja, mérlegezi a' szavakat, mindaddig, míg neki nem lelkesült, 's míg a' hámor' fuvói működésbe nem jöttek. "—

Macaulay úgy vélekedik, hogy Mirabeaunak magasabb tulajdonai némileg hasonlítottak Chataméihez. „Szónoklata, így ír, mennyiben felöle ítéletet hozhatunk, tetemesen hasonlított ama' nagy angol ministeréhez . . . Rögtöni kitérések, mintegy ihletés által sugallva; rövid mondatok, mellyek villámként mindent megráztak, felgyújtottak, lesújtottak előttök; mondatok, mellyek a' crisis' pillanatában érkezve, határozó befolyással voltak a' nagy kérdések' elintézésére; mondatok, mik azonnal példabeszédekké váltak; mondatok, mellyeket még most is betéve tud mindenki; főleg ezeken alapult mind Chatamnek mind Mirabeaunak szónoki ereje.“

De minek halmoznánk kivonatot kivonatra; a' jelen dolgozat több oldalról láttatja Mirabeaut az olvasóval, 's ez a' közlött adatok' nyomán különben is már ítéletet hozott Mirabeauról általában, 's különösen a' státusférfiuról és a' szónokról. Magas czélt tűzött ki magának: a' forradalmat eszközlésbe venni, és az alkotmányos monarchia' érdekében megállapítani; vagy mint ő szereté mondani: a' francziákat a' monarchia' babonájától a' mo-

narchia' cultusához vezetni. Ahrenberg herczegnek (előbb gr. Lamarck) rövid idő múlva megjelenendő emlékirataiban közölni fognak Mirabeaunak a' királyhoz és a' királynéhoz intézett öszves jegyzékei, de az elsőből, melly már régebben jelent meg, 's melylyel a' magyar olvasót is megismertettük e' dolgozat' folyamában, és a' többieknek Montigny által közölt kivonatából is világos: hogy ő rontott, mert építeni akart; 's hogy az épület nem „ellenforradalom,“ hanem: „egészséges alkotmány“ akart lenni. Még 1791-nek elején is, egy hosszú emlékiratot intézett a' királyi párhoz, mellyben felkiált: „Minden tett, minden kísérlet hijáavalóság, ha meg nem győződünk annak valóságáról: hogy csak alkotmányos eljárással segíthetünk a' monarchia' ügyén!“

Vannak, kik hiszik, hogy Mirabeau, ha tovább él, menti a' szabadságot, a' monarchiát, a' birodalmat. Vannak, kik úgy vélekednek, hogy az anarchia nem kap uralkodásra, ha Mirabeau életben marad, ő, a' forradalomnak gondviselése. De szabadság és kéntelenség vezetik pályáján az egyes embert, szabadság és kéntelenség' szövik az emberiség' történeteit. Mi foggott volna bekövetkezni, ha ez vagy amaz történik, vagy nem történik, azt gyarló eszével fel nem éri az ember.

С H A T A M.

Pitt William, Foxnak nagynevű versenytársa, kinek működéséről terjedelmesebben szólottunk e' munkában, „ifjabb Pittnek“ mondatik rendszerint, hogy megkülönböztessék szintén William nevet viselt atyjától, ki pályájának második szakában mint lord Chatam a' felsőházba került, 's kit hol „gróf Chatamnek“, hol „idősb Pittnek“ nevez az irodalom. Ez utóbbit közelebbről ismertetni meg az olvasóval, jelen vázlatnak feladása.

A' Pitt család nem tartozott Angliának dynastiái közé, de hogy az aristocratiai Angliában még is a' gazdagabbak és tisztesebbek közé számíthatott, azt gróf Chatam, nagyatyjának (Pitt Tamás (sz. 1653. mh. 1726.) köszönheté, ki mint Madrasnak kormányzója ötszázezer livren vásárlotta volt azon gyémántot, melyet Európába visszatértekor Franciaország' regense Orléans hercege három millio livren vett meg tőle, 's mely — mondják — még ma is a' francia korona' legbecsesebb drágakövének tartatik. Ellenei azt hiresztelték ki Angliában, hogy Tamás kormányzó orzás által jutott a' gyémántnak birtokába, 's Pope gúnyverset írt ellene, mire a' madrasi kormányzó azzal válaszolt, hogy urodalmakat és rottenboroughokat vett, 's hogy magát mint Old-Sarumnak (a' parlamentreform' alkalmával annyiszor említett minta-rottenborough) képviselőjét küldeté az alsóházba. Fiának Robertnek két fia volt: Robert az elsőszülött, ki atyja' jószágait öröklé, 's kiről a' historia semmit sem tud; és William (Vilmos), kinek özsves öröksége száz font évenkénti jövedelemben alapítatott meg, 's ki a' család' nevével betöltötte a' világot.

Született 1708. november' 15-kén Westminsterben. Első neveltetését az etoni collegiumban vevé, hol tanítói vele a' classikai régiség' íróiban nem a' „notas variorum,“ hanem a' közszellemet bámultatták, — 's honnan tizenhét éves korában az ox-

fordi egyetembe került. Midőn I-ső György, az angol thronuson öse a' hannoveri háznak, 1727-ben meghalálozott 's fia II-dik György kezdett országotni, Oxford' ifjai nem mulasztották el az eseményt collegiumi szokás szerint versekbe foglalni, 's Pitt' költeménykéjében e' sorokat találjuk:

Anglicae vos o praesentia numina gentis: Libertas, atque alma Themis, Neptune britanni Tu pater Oceani!
— Szabadság, jog, britt óceán, — az olvasó látja, mik voltak az ifjúnak eszményei.

Húsz éves korában beutazta Francia-, Olaszországokat, 's midőn hazájába visszakért, anyját özvegyen találá, 's magát olly állapotban, hogy szükségesnek látá hivatal után nézni. Csáláda alhadnagyságot vett neki a' lovasságnál, 's mint zászlótartó alhadnagy foglalá el 1735-ben Old-Sarum' képviselői székét a' parlamentben.

Walpole ekkor már tizenöt év óta mindenható ministere volt a' koronának, de az új parlamentben tetemesen növekedett az ellenzék' száma. Ezen ellenzék két egymástól igen különböző elemből állott: a' Wyndham' vezérlete alatt küzdő torykból, mint a' whig ministerium' természetes elleneiből; 's az elégedetlen whigekből, kik Walpolenak és társainak whigismusában veszedelmes heterodoxiát láttak. Ez utóbbiak között Pulteney és Carteret voltak a' vezérek. Amaz a' miniszternek legszenvedelmesebb ellenségévé vált, mert miniszteri tárcza helyett peerséggel kínáltatott meg Walpole által, ki minden úton módon arra törekedett, hogy veszedelmes tisztársak ne üljenek mellette az alsóházban; Carteret az ellenzék' soraiba lépett, nem mert a' miniszteri tárczát el nem érhetné, hanem mert Walpolenak féltékenysége azt meg' kicsikarta kezéből. Első György nem tudott angolul, 's Walpole kénytelen volt, vele törni a' diák szót, hogy megértessék általa; Carteret úgy tudott németül mint angolul, 's ministertársai — írja Macaulay — csaknem elájultak ijedtségben, midőn őt rémséges pörgőséggel hallották ő felségével németül értekezni. Az irigység 's a' félelem megszállották őket e' guttu-

ralis hangoknak hallatára, melyeknek segédével az övéikkel ellenkező tanácsok is adathattak volna a' koronának, 's Walpole nem nyugodott, miglen Carteretet szerencsésen kiszoríthatta a' ministeriumból.

Az elégedetlen whigeknek ezen csapatahoz, melyet a' walesi herczeg, a' koronaörökös is legyezgetett, — régi dogma kivált Angliában, hogy a' koronaörökösnek, mint illyesnek, némileg az ellenzékkel kell tartania, — ezekhez szövetkezett Pitt, midőn 1735-ben helyet foglalt a' parlamentben. Huszonhét éves volt, de azért nem sietett a' felszólamlással, 's csak fél évvel utóbb, 1736. aprilis' 29én mondá első beszédét a' walesi herczeg' érdekében, kinek, midőn egy szászgothai herczegnővel házasságra lépett, az ellenzék háladatból tetemes adományt ügyekezett kieszközölni. A' beszéd figyelmet gerjesztett, nem annyira tartalmánál mint azon modornál fogva, melylyel előadatott. Pár nappal utóbb Pitt hivatalától megfosztatott. Felekezetének ifjabb része már ekkor úgy nézé őt mint vezérét. Azon költeményben, melyet ez alkalommal egyik barátja hozzá intézett, e' sorokat találjuk: „the — standard from thy freeborn hand he (Walpole) took, and bad thee lead the patriot band.“ Nehány beszéde után már az első szónokok közé számíthatott. Külseje, mint Angliának egyik legjelesebb publicistájától tanuljuk, akkor — harmincz évvel mielőtt lord Chatammé lett, — meglepőleg kellemes volt és parancsoló, arczvonásai nemesek, szemei tüzzel telvék. Szava, ha mindjárt sugássá vált is, a' legtávolabb padokig hallatszott el; 's ha egész erejével emelkedett, olyassá vált mint az orgona' hangja, és megrendíté a' házat. Mimicája szónoki pályájának első kezdetétől fogva, egy kissé hamis bíráló' megjegyzése szerint, olyas, melly Garrickéval is felért; arczvonásainak játéka bámulatraméltó volt, az ellenszónokot néha a' harag' vagy a' megvetésnek egy pillanatával is lefegyverző. Minden hang, a' szenvedelem' mennydörgésétől a' szónak csendes elhalásáig tökéletesen volt birtokában. Nem csoda, hogy ez' úton némi hajlam fejlődött ki benne a' színészeti hatás' előidé-

zése iránt, mely, minél idősebbé vált, annál nagyobb mértékben mutatkozott eljárásának egyes, külső részleteiben.

Midőn a' ministerium' azon indítványa ellen, mely szerint a' spanyol háború' idejében nemcsak a' kereskedési hajók' matrózai, hanem még a' Themzének 's egyéb folyamoknak hajósai is szolgálatra kényszerítették az angol marinában,— midőn ezen indítvány ellen szokott modorában szólott, a' mindenható ministernek ministertestvére Walpole Horátz gúnyosan megjegyzé: „hogy indulatos szóár és dühös megtámadás, merész állítások és szép periodusok csak fiatal és tapasztalatlan emberekre hatnak; hogy a' tisztelt úr, úgy látszik, nem tanult és komoly férfiakkali társalkodásközben, hanem egykorúi között tett szert szónoklatának modorára, 's hogy mimica és színházi fogások még nem elégségesek a' parlamentbeni fellépésre.“ Erre Pitt felállott, 's a' kérdésnek újabb megvitatása után, következő, Johnson által feljegyzett beszédben válaszolt Walpolenak:

„Mi azon szemrehányást illeti, hogy még fiatal vagyok, mivel az igen tisztelt úr olly tüzzel 's olly jóízléssel vádolt engem, annak tagadását vagy gyengítését nem fogom megkísérteni. Elég azon óhajásra szorítkoznom: hogy lennék bár egyike azoknak, kiknek bolondságaik megszűnnek az ifjúsággal; 's hogy ne tartozzam azokhoz, kiket tapasztalásaik sem voltak képesek józannak tenni. Ha valjon hiba gyanánt róhatni e fel valakinek ifjúságát, azt nem akarom elhatározni; de annyit tudok, hogy az öregség megvetésre méltó, ha az erkölcsöket egyáltalában nem javította, 's ha a' bűn még akkor is jelentkezik, midőn a' szenvedelmek már lecsilapúltak. A' nyomorú, ki ezer és ezer hibáinak következményeit látva, folyvást azon van, hogy szemét behúnyhassa a' tapasztalás előtt, 's ki eszelősséget kapcsol a' makacssághoz, az minden bizonynyal gyűlölésre vagy megvetésre méltó: az nem érdemli, hogy ősz feje őt a' gyalázat elől védje. De az még nagyobb undorodásra méltó, kit évei mindig távolabb ejtenek az erénytől, kinek bűnössége öregbül a' kísérletek' fogyatkozásával, ki magát meggyalázza pénzért,

mellyet már nem élvezhet, 's ki életének végnapjait hazájának tönkrejutására fordítja.

De nekem az ifjúságon kívül még más vétkem is van, — színeszi fogásokról vádoltattam. Ezen vád vagy azt akarja mondani, hogy saját szerű mimicával élek; vagy azt, hogy saját érzelmeimet elpalástolom, 's hogy mások' nézeteivel és előadásával cifrálkodom. Az első értelemben a' vád jóval parányiabb, mintsem hogy czáfolatot érdemelne; illy értelemben véve, reá csak megvetés lehet a' válasz. Nekem szintűgy áll szabadságomban, mint bárki másnak, a' magam' modorában szólanom. Talán nem vagyok közönös ez vagy amaz úrnak helyeslése iránt; de hogy ezen helyeslésre szert tegyek, soha sem fogom magamat erőszakolni, nyelvét, módját aggodalmasan utánozni, bár mennyire érlelte meg legyen azokat a' kor, bár mennyire tökéletesítettek legyen a' tapasztalás által. De ha engem olly értelemben vádolna valaki színházi fogásokról, hogy ollyas érzelmeket színlek, mellyek iránt a' valóságban nem viseltetem rokonszenyvel: akkor őt rágalmazónak, gazembernek nyilatkoztatom, 's nincs olly hatalom, melly engem gátolhatna, vele úgy bánni, mint érdemli. Illy alkalommal habozás nélkül lábbal fogok taposni minden szertartást, melly mögé rang és gazdagság vonúlnak, 's boszúmnak teljes kielégítését csak ellenemnek vénsége fogja akadályozhatni. Az öregkor egy nagyfontosságu szabaditékkal bír, azzal: hogy a' gög, melylyel az ifjabbakra tekint, megtorlás nélkül szokott maradni. De én úgy vélekedem, urám, hogy azon esetre, ha álszerepben akarok fellépni, könnyen kikerülhettem volna azoknak rosszallását, kiket beszédem által sértettem; őket lelkesedésem sértette, a' meggyőződés' tüze, a' hazának szolgálata iránti buzgalom. Sem remény, sem félelem nem fognak rábírní, hogy ezt valaha elnyomjam. Én nem fogok nyugton ülve maradni, ha szabadságomat megtámadják; én nem fogom némán, Epicurus' istenségeinek közönösségével nézni, ha a' státust kifosztják. Bármí veszedelem érjen, mégis minden erőmet fogom összeszedni, hogy megvívjak a' hydrával, hogy a'

megtámadókat visszakergetsem, hogy az orvot, a' vampyrt az igazság' oltárához hurczoljam, bár kik legyenek védői és czimborái . . .“

Ekkor közbenszólott az elnök, az úgy nevezett szóló (speaker), 's Pittet rendreutasította. Pitt még egy pillanatot vetett Walpolera, és leült. — A' koronaörökös, hogy rokonszenvét illy bátor lovag iránt tanusítsa, 's kárpótlásul vesztett tisztségeért, őt kamarásának nevezé ki. Lord Granville (Carteret), kinek bő alkalma volt a' braunschweig-hannoveri háznak tagjait közelebb-ről kiismerni, azt mondá egy ízben néhány pohár burgundi után a' titkos tanácsban: „ezen család mindig veszekedett egymás között, és mindig fog veszekedni, nemzedékről nemzedékre.“ 'S II-dik György csakugyan fiát a' walesi herceget, ki rókavadászatokra és lóversenyekre járt, 's ki magát inkább angolnak mint hannoverinak érzé, még a' saint-jamesi palotából is kiüzé, minek az volt következése, hogy Fridrik herczeg mindig szorosabban szövetkezett az ellenzékkel a' kormány ellen. De Walpolera nézve abban rejlett a' főveszedelem, hogy a' spanyol háború, melyet olly sokáig 's olly makacsul ellenezett, 's melyért nevezetesen Pittnek annyi invectiváit kellett kiállania, hogy ezen háború, mondom, midőn Walpole végre engedett a' közakaratnak, szerencsétlenül ütött ki. A' minister, a' megvesztegetési rendszernek státora az angol parlamentben, könnyelmű volt a' szemtelenségig közerkölcsiség' dolgában, de a' kormány' ügyeiben éles tapintattal bírt, mint kevesen előtte 's utána. Midőn a' háború kihirdettetett, 's midőn a' nép valamennyi harangot megkondíta örömeiben: „Csak harangozzatok, mormogá Walpole, rövid idő múlva újaitokat össze fogja kulcsolni a' bánat.“ Úgy történt; 's midőn híre érkezett, hogy Vernon admirál Carthage-na alatt és Cuba elleni hadviselésében tetemes veszteséget szenvedett, a' nép Walpole' fejét kíváná. 1741-ben megújulván a' parlament, a' választások is ellenséges irányban történtek, 's Walpole, ki még néhány hónappal azelőtt, midőn az ellenzék felírást indítványozott a' ministerium' elmozdítására, olly erősen ál-

lott, hogy az ellenzékkel az alsóházban csak száznolcz tag szavazott kétszázkilenczven ellen, 's a' felsőházban csak ötvenkilencz száznolcz ellen, — Walpole, midőn 1742. januárius' 20-án csak három szavazattal győzött az alsóházban, lemondott hivataláról. Mondják, miszerint Pitt 's az ellenzéknek fiatalabb része ez alkalommal Walpolet biztossá tették, hogy nem fognak ellene bűnvádat indítványozni közigazgatási csínjaiért, ha őket ministerekül ajánlja a' koronának; de az öreg róka tudta, hogy a' gyerekeknek — így nevezé Pittet és kortársait az ellenzék' padjain — nem sok hasznát fogja vehetni, ha Carteret és Pulteney ellene lesznek, 's megtagadá a' kívánságot. Lett legyen ez így vagy amúgy, — Walpole' életirói szeretik emlegetni e' körülményt, Pittéi meg' hallgatnak róla, — annyi bizonyos, hogy Pitt most mindent elkövetett Walpolenak pörbevonatására, 's midőn az első indítvány, hogy a' büntető visgálat húsz évre, azaz: a' ministeriumnak öszves idejére terjedjen ki, kétszáznegyvennégy szavazattal kétszáznegyvenkettő ellen elvetetett: akkor Pitt a' vádat a' ministerium' tíz végévére indítványozá szorítatni, 's többséget nyert. Visgálatközben kisült ugyan, hogy a' financiaiák példátlan lelkismeretlenséggel kezeltettek, hogy tizenhat millio forintnál több fordítatott tilkos költségekre 's a' t., de a' pörbefogadás végre még is elmaradt, 's a' lord Orforddó vált exminister jószágaiba vonúlt, hol néhány év mulva (1745-ben) meghalálozott.

Most Newcastle herczeg mellett Carteret vezérlé a' közügyeket, Pulteney peerségre emeltetett. A' vezérszónokok között csak az egy Pitt maradt még az ellenzék' soraiban, 's midőn Carteret, hogy II-dik Györgynek kedvét keresse, a' királynak hannoveri ügyeire „a' gyönyörűséges Hannoverre“ 's Németországban befolyására tömérdek kincseket fordított: Pitt olly tüzzel támadá meg Carteretet, mint nemrégiben még Walpolet, 's olly ügyességgel és annyi ismereteket tanusítólag nyilatkozott a' wormsi szerződés, a' Szászországnak és Sardiniának fizetett összegek's a' hannoveri katonáknak, kiket „Europa' legroszabb katonái-

nak“ monda 1744. januarius' 12én, — angol pénzen tartása ellen, hogy barát és ellenség által az alsóház' első szónokának ismerletett.

Az 1744-ben meghalálozott Marlborough herczegnő Pittnek tízezer font sterlinget hagyományozott, tekintetbe vévén — így szól a' végintézet — „hogy nemesen küzd Anglia' törvényeinek fenntartására 's hazájának a' végveszedelemtől megmentésére.“ 'S húsz évvel utóbb, ugyan ez oknál fogva sir William Pymment mindenét mivel bírt, — 2000 font st. évenkénti jövedelmet 's 30,000 f. st. tőkét szállított reá végintézetileg. Az olvasó látja, hogy Pittnek nem volt oka, félreismerés és háladatlanság ellen panaszt emelnie. — 1744-nek végén a' Pelhamok — Newcastle herczeg és testvére — végre kiszorították Carteretet a' ministeriumból, 's most kilátás nyílt, hogy Pittnek is hely jusson a' cabinetben, — Anglia' első aristocratái között néki a' homo novusnak, mihelyest a' Pelhamok őt rákényszeríthették az ellene még mindig nagy mértékben boszús királyra. Pitt most kilépett a' walesi herczeg' szolgálatából, 's a' parliamentben támogatta a' kormányt. Ekkor történt, hogy Károly Edvard, a' praetendensnek fia, midőn II-dik György kedves hannoveránusai között mulatoznék 's az angol sereg a' continensen működne, Skóciában megjelent. 1745. szeptemberben III-dik Jakab Nagybritannia' királyának, és helyettesének Károly Edvard kiáltatott ki Edinburgban; october' elsején Preston Pansnál a' honmaradott angol sereg megveretett, 's Károly Edvard Angliába nyomult, hol szintén még számos hívei voltak a' Stuartháznak. De rövid idő múlva tanácsosabbnak tartá, ismét Skóciába visszavonulni, hol 1746. januarius' 17-én Falkirknél hegyi skótjaival másodízben is megverte az angolokat. Ekkor, midőn a' Hannoverból visszaérkezett király nem csekély aggodalomban volt, a' Pelhamok rögtön leköszöntek a' ministeriumból, 's midőn Carteret — most már Granville lord — nem volna képes újat szerkesztetni, egyedül azon feltétel alatt vállalták fel újra hivatalaikat, hogy Pitt — kihez ők azért éreztek vonzalmat, mert Carteretnek ellensége volt —

a' cabinetbe léphessen. A' király csak annyit követelt, hogy a' hivatal ollyas legyen, melly őt ne hozza közelebbi érintkezésbe vele. 'S így Pitt Irland' altárnokának 's rövid időnek lefolyása után, a' hadisereg' pénztárnokának neveztetett ki.

Olvasóink emlékezni fognak, hogy az ifjabb Pittnek, közpályáján nem csekély erkölcsi erőt kölcsönzött azon önzéstelenség, melylyel a' birodalom' kincsforrásait kezelte, melly őt, a' ki száz és száz milliókat osztogatott párthiveinek otthonn, 's fejedelmeknek és kormányoknak a' continensen, úgy szólván, szégyenségben hagyá meghalni. Atyja szintolly tisztakezü volt, mint ő. A' hadisereg' pénztárnokának kezei között körülbelöl 100,000 font sterling volt rendszerint. Pittnek elődei és utódai, még a' becsületesbek is, amaz öszvegnek négy ezer font évi kamatait, minden palástolgatás nélkül magoknak tulajdonították, 's azon felül az Anglia' zsoldjában álló kormányoktól még fél száztólit is huztak az általuk kifizetett segédpénzek után. — Pitt illy gyakorlatról semmit sem akart tudni, 's a' felebb említett öszveget a' bankba küldé, mint közletéteményt. Ügyfelei titokban gyűlöltek és kaczagták őt ez eljárásaért, de a' nép minden alkalommal zajosan nyilatkozó tisztelettel telt el iránta.

1746-tól 1754-ig úgy szólván ellenzéket sem ismert a' kormány; a' hét éves parliament lefolyt 's új alakult helyébe, a' nélkül hogy a' ministerium megszínylette volna. Károly Edvard még szerencsésnek tartá magát, hogy a' continensre szökhetett ismét, hívei az akkori angol törvények' barbárságához képest végeztettek ki, névszerint: Londonban tizenhét, Carlisleban kilencz, Bromptonban hat, Yorkban tizenegy, 's a' t.; két pair, köztök a' nyolczvan éves lord Lovat is felakasztatott. De ha szemünket elfordítjuk ezen szomorú jelenetektől, a' közjó' növekedését, a' kereskedés', az ipar' óriási fejlődését látjuk mindenszerte. II-dik György azon volt, hogy az ő kedves Hannoverjének befolyás jusson a' római király' választásánál, a' ministerek angol pénzzel tartogatták a' bajor, pfalzi, mainzi és kölni választó fejedelmeket, hogy György' kívánságához képest

szavazzanak, 's a' király megismerésül nem sokat bajlakodott Anglia' közügyeinek elintézésével.

A' kormány 1747. october' 8-kán békét kötött Franciaországgal és Spanyolországgal; (az aacheni békekötés) még Pitt sem ellenzé a' Spanyolországgal kötött szerződést, mind a' mellett hogy ennek ugyanazon viszonyok szolgáltak alapul, mellyeket Walpoleal szemközt annyira ellenzett volt; sőt midőn egyvalaki a' szerződés' feltételeit, Spanyolországra nézve szerfelett kedvezőknek mondá, megjegyzé: „Hajdanában magam is ügyvédkedtem illetén követelések mellett. Akkor fiatal voltam. Most tíz évvel idősb vagyok, hidegebb vérrel nézem a' közügyeket, 's meggyőződtem róla, hogy illyesmit csak akkor követelhetni Spanyolországtól, ha már végsőségre jutott, — olly állapotra, mellyben a' legyőzött elfogadja mindazon feltételeket, mellyeket az önkény sugall a' győzőnek.“ Más alkalommal bévallá, hogy Walpoleal szerfelett szigorúan bánt, hogy ennek magaviselete Spanyolország' irányában, nem volt olly fonák, olly nemangol, minőnek akkor az ellenzék hívé. Ime a' jelenségek, hogy a' tribunus érintkezésbe jött a' kormánynyal! — néha ugyan felfeszikrázott még mintegy hajdani indulatosságának emlékéttől, de Pelham tudta, milly veszedelmessé válható szövetséges társat bír benne, jobbnak látá elnézni a' szeszély' fellobbbanását, 's a' ministerium békén kormányzott 1754ig, midőn Pelham meghalálozott.

Most mindenek előtt olly minister után kellett nézni, ki a' kormánypártnak vezérül szolgálhasson az alsóházban. Pitt a' bathi fürdőkben volt, mert gyenge korától fogva haláláig csaknem folytonosan szenvedett köszvényben; de II-dik György 's a' ministerium' élén állott Newcastle herczeg egyiránt vonakodtak, őt e' végre kiszemelni, 's így Fox Henrikhez a' hadi ministerhez, kiről nehány jellemvonást fiának a' nagy Fox Károlynak életrajzában is talál az olvasó, folyamodtak. Az értekeződés, mellyben Newcastle és Fox ez ügyet egymás között elintézték volna, Macaulaynek ítélete szerint (Thackeray': history of the earl of Chatam című munkájának birálatában) egyike a' legsajátsze-

rüebbeknek az öszves angol historiában. Az olvasó minden esetre igen tanuságosnak fogja találni, 's így jó lesz azt ideiktatnunk. „Az én testvérem, mondá Newcastle, midőn a' ministeriumnak élén állott, soha sem mondta volt senkinek, hogy mire fordította a' titkosszolgálat-pénzt; én követni fogom példáját.“ (Tudnivaló, hogy Pelham a' kormánypártnak vezértagja volt egyszersmind, 's így igen természetesen nem volt közvetítőre szüksége.) „De hogymint fogom vezérelhetni az alsóházat — válaszolá Fox, — ha nem tudom, mellyik gentleman kapott pénzt, mellyik nem? 'S valjon ki fog a' hivatalok' osztzkodása iránt intézkedni?“ — „Természetes, hogy én,“ — mondá a' herczeg. — „De így hát mi módon fogok erőt venni az alsó házon?“ — „Küldje csak hozzám a' tagokat,“ volt a' válasz. Fox most emlité, hogy a' választások' ideje már közelget, 's kérdé, kik által fognak a' kormány' rottenboroughjai képviseltetni. — „Soh' se törje azon a' fejét, már az el van intézve.“ — Illy viszonyok közt Fox Henrik sem vállalhatá fel a' státustitoknokságot, melytől a' korona az alsóház' vezérletét várá, — 's a' ministerium Robinson Tamásra bízá e' tisztet. Sir Thomas Robinson vezéreljen bennünket! — mondá Pitt Foxnak, midőn Londonba visszaérkezett, — az épen annyi, mintha Newcastle csizmahuzóját küldené, hogy az minket vezéreljen!“ Ketten összeszövetkeztek most, hogy erejüket éreztessék, 's hogy süker' esetében új irányt adjanak a' kormánynak. Fox Robinsont támadá meg, de Pitt kivált Newcastle ellen irányzá a' csapásokat, 's egy nap' mennydörögve kérdé: „valjon csak arra való-e a' parliament, hogy egy túlságos hatalommal felruházott jobbnagyok parancsait belajstromozza?“ — A' parliament' nagy többsége hiven Newcastle' embereivel szavazott, de a' herczeg végre még is attól tartott, hogy kettőjöknek már nem lesz képes sokáig ellentállhatni, — 's ismervén Fox Henriknek politicalai jellemtelenségét, azon Foxét, kit a' három év' lefolyása alatt két kiadásban megjelent „Bibliothek politischer Renden, Berlin, 1845.“ czímű, 's a' magyar olvasókra is bövsé-

gesen rátukmált férczmű „nem csak nagy státusférfiúnak, hanem, a' mi még nagyobb ritkaság, nagyérzelmű embernek“ mond, 's mond azért, mert eléggé botor, eléggé tudatlan, őt fiával, a' nagy Fox Károlylyal felcserélni! — Newcastle, mondom, belsőbb cabineti helylyel kínálja meg Foxot, 's ez oda-hagyván Pittet, Robinson' oldalánál küzdött az ülés' végéig.

Minden arra mutatott, hogy Anglia és Franciaország között rövid idő múlva meg' ki fog ütni a' háború. Az angol kormány, régi szokás szerint az apró német kormányoktól: Gotha Hasszia, 's ez úttal még Bajorországtól is katonákat vásárolt a' hadviseléshez; 's mert mind e' mellett is II-dik Györgynek kedves Hannoverje nagy Fridriktől csorbulást szenvedhetett volna, szerződésre lépett Oroszországgal, hogy ez angol segédpénzért Poroszországnak vágyát a' hannoveri választófejdelemség után féken tartsa. Történt azonban, hogy Oroszország módnélkül sietvén a' pénz' felvételével: még mielőtt a' parlament' megnyitott volna, 's így a' szerződéseknek helybenhagyása előtt, küldébe váltóit, mellyek a' kincstár' kancellárja, Legge által elutasítottak. A' szerződések ellen rendkívül felingerlett közvélemény helyeslé az eljárást, 's most Newcastle örömet enged belső helyet a' cabinetben Pittnek, ha ezt új szövetségeseitől, a' walesi herczeg' anyjától és lord Butetól, az úgynevezett leicesteri párttól, a' szerződések' és segédpénzek' védőinek táborába csalogathatta volna. De Pitt nem engedett ez úttal; 's midőn a' parlament összegyűlt: azon szövetség' szemléletére, melly Newcastle és az alsóházban a' kormánypárt' élén álló Fox között alakult vala, felkiáltott: „Mintha Lyonban volnék ismét, hol a' Rhone' és a' Saone' egymásba ömlését bámultatják az útassal, — az egyik folyam szelíd, gyenge, bágyadt, 's ámbár bágyadt, még is minden mélység nélküli; a' másik gonosz és szikrázó egy zuhatag, — de mind e' különbség' daczára még is együvéválalkoztak elvégre.“ 'S most a' segédpénzrendszert támadván meg, kinyilatkoztatá: „miszerint fájlalja, hogy nem bír elegendő erővel azon bilincseknek összezúzására, mellyek Angliát a' hannoveri válasz-

tőfejedelemséghez csatolják, az új Prometheust a' terméketlen kősziklához!" — Newcastle egyszernél többször hasznára fordította azon körülményt, hogy nem azonegy házban ült Pittel, 's ollyformán viselé magát, mintha a' hadi főpénztárnok' diatribéiről semmit sem tudna; de ennek hangulata napról napra élesebbé válván, 's a' kormánypárt más részről tetemes többséggel birván az alsóházban, melly a' további kimélést feleslegesnek láttatá, — Pitt végre még is hivatalából elbocsátatott.

Fox szokott eszélyességével kezelé az ügyeket az alsóházban, 's a' kormány valamennyi kérdésnél többségben maradt, de Pitt az ellenzék' soraiban mind inkább kedveltjévé vált a' népnek, 's már közel volt a' nap, melly őt a' ministerium' élén látja.

A' francziák készüléteket tettek, mintha szándékuk volna Angliában kiszállani 's magának Nagybritanniának kebelébe vinni a' háborút, mi a' ministeriumot annyira elrémité, hogy a' parlamenttől felhatalmaztatást kért, miszerint a' hannoveri katonaságot 's a' hassziai zsoldosokat Angliába szállithassa. Fox, az indítványozó kinyilatkoztatá: hogy ezen rendszabály az angol egyház' 's az angol szabadság' fenntartására elkerülhetlenül szükséges, 's hogy csak a' praetendens' hivei szavazhatnak ellene. De Pitt nem gondolt azokkal, kik őt csak annyiban méltóztattak hazafinak tartani, mennyiben terveikhez járult, 's ámbár a' hannoveri katonaság után esengett most Ó-Angliában minden ember, ki egyszermásszor pénzért küldött a' bankba, vagy ki bérnökeit néha kivetelte jószágából: Pitt mégis azon állítása mellett maradt: hogy az angol, külsegéd nélkül is fogja magát hazájában diadalmasan megvédni.

A' francziák' készülétei az éjszaki parton csak arra voltak számítva, hogy az angol kormányt tévedésbe hozzák, mert kéz alatt nagyszerű készülétek tétettek a' Provenceban, 's 1756. aprilis' 12én herczeg Richelieunek vezérlete alatt, tizenkét lineahajóból és kilenczvennyolcz szállítási naszádból álló hadi erő Minorca felé indult 's Port Mahont bevette. Blackeney angol tábornagy a' san philippe-i erősségbe vonúlt, 's az angol kormány Byng admirált

küldé segédére, de ez Richelieu' flottáját erősbnek találá, mintsem hogy vele megmérkőzhethnék, 's ambár egyik alparancsnoka már megtámadá a' francziákat, Gibraltarba visszavonúlt, mi a' san-phelippe-i erősségnek vesztét voná maga után. — Canadában szintén rövidséget szenvedtek az angolok, 's még a' keletindiai birodalom is legnagyobb veszedelemben forgott, sőt Calcutta már is azon mahomedán fejedelmek' egyikének (Szuradzsa — Dohla) birtokába esett, kiknek lenyűgözésén alapúl az angol dictatura; a' fortwilliami foglyokon pedig olly kegyetlenségek követtettek el, mellyeknek említésére összeborzad az angol még ma is. — Ennyi csapás dühbe hozta a' népet. London' példájára egész Anglia szoros vizgálatot kívánt: kik okozták legyen e' szerencsétlenségeket, a' közügyeknek balról balabbra fordulását; a' sajtó érczorokkal szólalt fel, 's e' hangvegyületre „Newcastle herceget remegés szállá meg, nem hivataláért, hanem azon egyetlenegy dologért, mellyet jobb' szeretett hivatalánál, — nyakáért.“ Fox látván, hogy a' kormány' hajója süllyed, ott hagyta ministeriumát, mellyet a' herceg' ármánykodásai különben is mód felett tövisessé tettek, — és szerencsésen part-ra ugrott. Newcastle most ajánlatokat tett Pittnek, de ez visszaüzené, hogy társaságában nem akarja szolgálni a' koronát. 'S Newcastle — lemondott. Most Fox hívá fel Pittet, de ez visszaüzené, hogy vele sem akar ülni a' cabinetben. Végre a' Devonshirei herceg bízott meg a' ministerium' alakításával, 's most Pitt elfogadá az egyik státustitoknokságot 's az alsóháznak vezetését. Sógora, lord Temple (Pitt 1754-ben házasságra lépett Grenville Eszterrel, Temple' testvérével) a' marinával bízott meg, 's Legge, Pittnek hív társa a' segédpénzrendszer elleni tusában, a' pénztár' kancellárjává lön ismét.

Mindkét aristocratia — értem a' whig 's a' tory aristocratákat egyiránt — olly annyira nehezített Pittre, az új emberre, kinek büszkesége mindnyájuknak gögjén túltett, hogy a' nagy férfiú, miután ministeri helyét elfoglalá, csak nagynehezen választathatott meg újra a' parlamentbe, 's a' király naponkint

érezteté vele, hogy leküzdhetlen ellenszenvvel viseltetik iránta. Mindennapi dolog, látni, mint tolják vissza az emberek a' kezét, melly segédet nyújtva közeledik feléjük.

A' közügyek napról napra komolyabb alakot vettek magokra. Látnivaló volt, hogy a' tengeri háboruhoz még continentalis is fog csatlakozni. Franciaország Austriával szövetekezett, 's ezen szövetséghez Németország' fejedelmeinek nagyobb része, 's utóbb még Orosz- és Svédország is járulván, Hannover veszedelemben forgott, hogy a' francziáktól elfoglaltassék. A' hét évi háború' peripetiái ismereteseek lesznek az olvasó előtt. Illy viszonyok közt, midőn egy oldalról csaknem az öszves europai continens II-dik Fridrik ellen fordult, 's mikor a' másíkról Anglia szövetséges nélkül maradt a' continensen, mi lehetett természetesebb, mint hogy Anglia és Poroszország, dynastiáik közbenjött házasságok' útján különben is rokonságba hozatván, frigyre lépjenek egymással?

Midőn a' parlament megnyittatott, Pitt mindenek előtt kétszázezer font sterling segédpénzt kért Poroszország' számára. Fox gúnyosan megjegyzé: hogy a' minister, úgy látszik, kibékült Hannoverrel, mellyet „Anglia' nyakára aggatott malomkönek“ mondott, 's hogy kiengesztelődött a' segédpénzrendszerrel is; de Pitt joggal válaszolhatá: hogy a' jelen conjuncturák között nem dynastiai rokonszenvek' kielégítésére, hanem Angliának legszentebb érdekeire, arra, hogy Nagybritannia elhatározó befolyással birjon az europai kormányok' senatusában, fordítatik a' segédpénz. Hogy berohanás ellen biztosítsa Angliát, polgári őrhadat alakított, 's a' fekvőbirtok' érdekeinek nyugtatására tisztekeül a' vidéki nemesség' tagjait nevezé ki, mind a' mellett, hogy épen ennek soraiban, mondhatni feles számmal találtattak a' praetendens' hívei. Pitt az 1748-diki események után ez irányban már nem félté a' szabadságot, 's úgy vélekedett, hogy a' bizodalomnak ezen jele által módot nyújt nekik, felmenteniök önmagokat a' közeledésre, 's a' forradalom által a' thronusra jutott dynastiával kibékülésre. Hasonló nézetből indult ki Pitt, midőn

a' hegyi skótokból, a' Stuartház' legszenvedelmesebb híveiből két katonaezredet alakítván, ezeket Canadába küldötte, hol megbecsülhetlen szolgálatokat tettek a'hannoveri dynastiának. — Ez időbe esik Byngnek kivégeztetése. A' nép halálát akarta, 's a' parlament nem mert annak védelmére kelni, kinél mérészebb admiráljai is voltak már Angliának, de kit árulásról nem lehetett vádolni, kit árulásról nem vádolt senki. Pitt igazságtalanul vádoltatott, hogy népszerűségét féltvén, késett a' szerencsétlen mellett fellépni; mert ő védelmére kelt a' parlamentben 's a' fejdelem' tanácsában; de II-ik György nem engedett, 's midőn Pitt őt arra figyelmeztette, hogy az alsóház nem venné rossz neven a' megkegyelmezést, a' király csipősen válaszolá: „Ön engem arra oktatott, hogy az alsóházon kívül is nyomozzam népemnek ohajtását.“

A' király folyvást éles ellenszenvvel viseltetett Pitt és társai iránt, 's mindössze is csak öt hónapig tűré őket a' kormányon. Newcastle új ministerium' szerkesztésével bízott meg, de a' közvélemény hatalmasan szólalt fel Pitt mellett, London városának példájára az ország' legjelesebb községei polgári oklevéllel tisztelék meg őt, a' köztökek ingadoztak, 's az alsóház vizsgálatot rendelt Newcastle 's a' kormány' eljárása ellen. De Pitt most tapasztalásból tudta, hogy a' whig aristocratia csak azon ministeriumot fogja a' koronának szeszélyei ellen támogatni, mellyben ezen aristocratia képviselve van, 's így nem igen támogatá a' vádat az ellen, kivel tudta hogy szövethetnie kellend ha állandó befolyással kíván lenni a' közügyekre. A' vádolók kevesebbségben maradtak, 's három hónapig tartott ministerium-alakítási kísérletek után II-dik György végre, zokogva bár, megbízá Newcastlet, lépjen egyességre Pitttel azon feltételek alatt, mellyeket a' „nagy commoner“ szabni fog. Pitt most azon volt, hogy a' néki imént veszélyesekké vált elemek bennfoglaltassanak a' kormányban, hol reá nézve már ezentúl annálfogva sem válhattak vesszedelmesekké egyhamarjába, mert ha megmutatták, hogy őt képesek megbuktatni, ő meg' azt érezte velök, hogy nél-

küle nem képesek új cabinetet alakítani. Newcastle a' kincstár' első lordjává lön ismét, lord Granville (Carteret) a' titkos tanács' vezértagja maradott; az admiralitas' igazgatása lord Ansonra bízott, előde a' felbontott ministeriumban lord Temple a' titkos pecsét' őrjévé neveztetett ki; Pittnek más két sógora Grenville György és Jakab, az első mint a' marinának főpénztárnoka, a' másik mint a' kincstár' egyik biztosa szinte részeltettek a' ministeriumban; Fox, imént még Pittnek versenytársa, másodrendbeli tisztel, a' hadi erő' pénztárnokságával talán annál fogva is elégedett meg, mert háború' idejében e' tiszt, ügyes ember' kezében pompásan kamatozott; — 's végre Pitt státustitloknokká lön ismét az alsóház', a' külügyek' 's a' háború' korlátlan vezetésjogával, azaz: ötven éves korában végre kezében tartá egy nagy, egy szabad nemzet' jövődjét. „Én tudom, mondá egy nap a' devonsherei herczegnek, hogy képes vagyok megmenteni a' birodalmat, 's hogy kivülem más arra nem képes.“ Ő fényesen béváltotta szavát, 's azon négy év' lefolyása alatt, midőn őt a' kormány' élén látjuk, Angliának lobogója diadalmasan magaslott minden tengereken; Canada, Louisiana britt kezekbe kerültek, a' franczia és spanyol hajóseregek Amerikában és Európában tönkretétettek, Havanna elfoglaltatott, Keletindiában egy új britt birodalom emelkedett, 's Franciaország itt öszves gyarmatait elvesztette, valamint S. Domingonak kivételével öszves nyugotindiai birtokaitól 's valamennyi afrikai szállásaitól és erősségeitől is megfosztatott, 's nagy Fridrik képossé tétetett az europai szárazföldön Angliának elleneivel diadalmasan megvívni. A' parliament mindigre köszönetet és jutalmakat szavazott, a' király megfedekezett arról, mivel eddig neheztelését okadatolta, 's a' diadalmas minister, úgy szólván, határtalan ur volt a' parliamentben is. Szónoklata, szerencséje, büszke és bátor magaviselete által — így ír egy angol státusférfiú — oda emelkedett, honnan zsarnoki befolyást gyakorolhatott az alsóházra. Nincs rá példa, hogy valaki előtte vagy utána úgy mert volna bánni a' házzal, mint ő. Egy boldogtalan commonernek eszébe jött őt következetlenséggel

vádolni, 's Pitt olly megvetéssel nézett reá, olly mimicához fogott, hogy a' jámbor képviselő akadozni kezdett, hebegéshez fogott 's végre leült. A' whig 's a' torypárt egyiránt hódolt neki, 's csak neki, mert társait mégcsak nem is említették. Pittnek méltó oka volt pályájának ezen időszakára mindig büszkeséggel visszatekinteni.

„Meg kell vallani, mondá nagy Fridrik, hogy Anglia sokáig vajudott, 's hogy sokat szenvedett, míg Pitt urat megszülé; de a' sokáig várt magzat egy hatalmas férfiú volt.“ Anglia, mellynek hadi tisztei a' szárazon, Pittnek erélyes kifejezése szerint, még imént nem voltak képesek a' legparányiabb vállalatnak végrehajtására, ha az a' legcsekélyebb veszedelemmel volt összekapcsolva, 's mellynek tengeri ereje jónak látá egy Richelieu maréchal előtt is megfutamodni, visszanyerte önnérzetét, 's ezzel mindennek birtokába jutott ismét, mi néki az első helyet jeleli ki a' népek' congressusában.

1760. october' 25-kén II-dik György meghalálozott. Rövid idő mulva lord Bute, a' fiatal királynak 's a' fiatal király' anyjának kegyencze Holdernesset kitolá a' ministeriumból, 's ennek néhány tagjaival, kik Pittnek mindenhatóságát már jó idő óta csak kénytelenségből türték, szövetkezvén, 'Spanyolország' irányában a' béke' politicáját ajánlá, holott Pitt folyvást háborút sürgetett a' cabinetben, 's olly rendszabályokat, melyek a' Bourboncsalád' tökéletes lenyűgözésére célzottak. Itt van a' pillanat, mondá Pitt, földig aláznunk a' Bourbonházat, 's én egy pillanatig sem ülhetek tovább a' tanácsban, ha indítványomat elvetik. De lord Templen kívül ez úttal egy lélek sem szavazott Pittel, 's ez megköszönvén ministertársainak a' támaszt, mellyet bennök talált, kinyilatkoztatá: „hogy őt a' nép' szava hívta volt a' ministeriumba, 's hogy ő számadással tartozik a' népnek, eljárásaért; de hogy ollyatén rendszabályokért nem vállalhatja el a' felelősséget, mellyek nem tőle indulnak ki.“ — 1761. october' 5-én lemondott hivataláról, és szolgálataért háromezer font sterlingnyi nyugpénzt, melly peeress-

sé emelt hitvesére és elsőszülöttére volt szállandó, nyert jutalmul a' koronától.

Ezen jutalomnak elfogadása kissé megingadoztatá ugyan népszerűségét, de midőn a' „nagy commoner“ ismét helyet foglalt az ellenzék között, midőn szokott büszkeséggel visszautasított minden vádat, mely igazgatása ellen emeltetett, 's midőn Nagy-britannia' dicsőítésére czélzó minden indítvány benne buzgó pártolóra talált, mint hajdanában, meg' népszerűvé is lett mint hajdanta, 's London városa és az ország' egyéb főfő községei ismét köszönetet szavaztak neki, mint ki „Angliát kiragadta a' gyengeség' és nyomorúság' állapotából, hová mások ejtették volt, felébresztvén a' népben az erélyességet, 's visszahozván, sőt fényben és dicsőségben felülmulván Albionnak legszebb napjait“; egyszersmind fájalmukat fejezik ki, hogy illy férfiú visszavonult a' kormánytól. Pitt nem maga lépett ki a' ministeriumból, lord Temple és Grenville Jakab szinte bényújtották lemondásukat, de harmadik sógora, Grenville György jobbnak látá az új hatalommal szövetkezni.

1762. május' 29-én Newcastle herczeg is kilépett hivatalából, 's most lord Bute vált a' cabinetnek vezértagjává. Az alsóházi többség' vezéreül már előbb Fox Henrik szemeltetett ki. Decemberben Anglia, Francia- és Spanyolország között végre megkötöttetett a' béke. A' francziák Új-Skóciát és Canadát 's csaknem egész Louisianát engedték oda az angoloknak; Nyugat-indiában Dominicát, Tabagot, St. Vincentet, Grenadát 's a' Grenadinákat elvesztették, de Martinique 's a' többi szigetek visszaadattak nekik. Minorca angol hatóság alá került ismét. Afrikában Senegal, 's minden mit a' francziák 1749. óta elfoglaltak volt, szintén angol kézre jutott. Spanyolország Havannát visszanyerte, de Floridát 's Louisianának spanyolrészét kénytelen volt cseréül adni helyébe 's a' t.

Pitt mind ezt nem eléglé, 's midőn a' békekötés az alsóház elébe terjesztetett, három óráig szónokolt ellene. Franciaország, mondá, ezen békekötés által alkalom nyújtatik, egy

nap tengeri erejét ismét helyreállítani, „Francziaországtól különösen mint tengeri 's mint kereskedési hatalomtól kell tartanunk.“ Azt, hogy a' porosz király' érdekeiről nem igen gondoskodott a' ministerium, szinte szemére lobbantotta neki, 's most által-térvén a' continentalis szövetségek' rendszerének védelmére, azon vádra, hogy e' szövetségek' bére rendkívül növeszté a' köz-adósságot, öszves védelmét e' mondásban központosítá :

„Amerikát, uraim, Németországban szereztük meg magunknak.“

A' parliament helyeslé a' kormány' eljárását, 's Pitt rövid idő mulva ismét kevesebb-ségben maradt, midőn a' vámoknak mindig többtöbb tárgyakrai fektetése ellen nyilatkozott. Ez alkalommal mondá Pitt a' híressé vált szavakat:

„Mindenik angolnak lakháza: erősség. Kunyhójában a' leg-szegényebb ember erősebb a' koronának öszves hatalmánál. Bármilyen gyenge legyen a' ház, bár mint ingadozzék, — a' szél keresztül fúhat rajta, — a' vész betörhet, az eső betörhet, — de Angliának királya be nem törhet! Minden erejével sem mérészkedik egy nyomorú kunyhónak küszöbén bérontani.“

Ezen Aeolus elöl, mint lord Chesterfield Pittet nevezé, ki most a' legfeketébb népszerűtlenség' fellegeit hajítá a' ministerek' feje fölébe, lord Bute visszavonult, 's Grenville lépett a' mi-nisterium' élére. III-dik Gyógy most azon volt, hogy Pittet ki-békítse sógorával. „Vegye át ismét a' cabinet' vezérletét, mon-dá neki, 's bizzuk meg Grenvillet a' hadi erők' pénztárnoksá-gával. Szegény Grenville önnek közel rokona, 's volt idő, mikor ön őt szerette.“ Pittnek hideg 's néma bókolása azt mondá, hogy neki nem kell Grenville. A' király most lord Templet ajánlá neki vezértársul, mire Pitt válaszolá: „hogy ne-ki a' nagy whig' érdekek' képviselőinek szövetségére (értsd lord Newcastlet, ki most az ellenzékkal szavazott) van szüksége. Látni való volt, hogy Pitt egészen új ministeriumot akart alakí-tani, a' király meg' úgy vélekedett, hogy híveit a' ministerium-ban becstülettel el nem hagyhatja, 's így a' szándéklott vegyes ministerium füstbe ment.

Ekkortájban kezdé Wilkes demagogusi pályáját. Ő már 1757-ben, mint Ailesburynek képviselője, széket fogott a' parlamentben, de hatása más téren nyilvánult, a' pamphletírás' mezején, a' néptömegek' élén, a' demagogiának zászlajával kezében. 1763-ban a' „North Briton“ című lap' negyvenötödik számában megfuvá a' kürtöt a' békekötés, lord Bute 's ennek hazája Skóczia és az öszves ministerium ellen. Az író, mint-hogy a' király' személyét is, még pedig a' legaljasabb módon támadá meg, ha a' szokott eljárás alkalmaztatik ellene, talán elmarasztaltott volna; de a' ministerium annyira felháborodott, hogy a' szükséges formákról megfeledezett, 's olly lépéseket tevéen ügyetlenségében, mellyek a' jellemtelen pamphletíró' ügyét a' szabadságéval azonították, fűtől fától kért segédet, hogy Wilkest a' towerbe czipeltethesse. De a' fogolynak barátjai őt habeas corpus-parancs' erejénél fogva a' court of common pleas-féle' törvényszék elébe állitatták, hogy ez az ellene kiadott elzárási parancs' érvényességét megvizsgálja; 's a' törvényszék hibásnak látván az eljárást, Wilkest szabadon bocsáttatta, és az utóbb lord Camdenné lett elnök kinyilatkoztatta, hogy parlamenti tag gúnyirat miatt el nem zárathatik. A' szabad lábra állított Wilkesnek még ezer font sterling kárpótlást is ítelt oda a' bíróság, 's az ailesburyi rottenboroughnak eddig inkább az angol oligarchia' kártyaasztalainál 's egyéb nemes multságainak színhelyén, mint a' senatusban honos képviselőjét bálványául fogadá a' nép.

Az angol kormány most a' parlamenthez folyamodott segédért. November' 14-én a' thrónbeszédben felhívatott a' parlament: „azon szabadossági szellem' fékezésére, melly a' boldog angol alkotmány' elveivel ellenkezik,“ 's huszonnégy órával utóbb a' király névszerint vádoltatá be Wilkest, 's a' parlament tetemes szavazattöbbséggel kinyilatkoztatá: hogy a' North-Briton' 45-dik száma valóságos gúnyirat, mellynek czélja: a' nép' hajlandóságát elidegeníteni a' fejedelemtől 's lázadást idézni elő, és melly ennél fogva a' hóhér által elégetendő. 'S határozat költ

azon felül a' felebb érintett törvényszéki végzéssel ellenkezőleg, hogy a' pasquillírásról vádolt parlamenti tag nem áll a' ház' előjogának védelme alatt, Pitt nem osztozkodott e' véleményben; nem, mintha Wilkes személyének védelmére kelt volna, — „az írónak eljárása — így szólott, — illiberalis, férfiatlan, gyalázatos. Távol legyen tőlem minden nemzetiségi fejtegetés (Wilkes még lapjának czimét is a' skótok ellen irányzá); a' király' öszves jobbágysai csak egy népet tesznek, a' ki szakadást idéz elő közöttök, az áruló. A' North-Briton' írója nem érdemes az ember névre, ő a' ki blasphemiákat irt Istene ellen, pasquillust királya ellen;“ de — folytatá — e' vita' alján egy nagy alkotmányos kérdés rejlik: a' parlament' előjogának kérdése, azon szabadítékok' ügye, mellyekkel századok' folyama ruházta fel a' parlamentet, 's mellyekről a' háznak nem szabad lemondania. De a' ház máskép vélekedett, 's Wilkes, ki ellen a' felsőház előtt „essay on women“ czimű munkája miatt, mellyben a' vallást 's a' közerkölcsiséget megtámadá, 's mellyhez még azonfelül az armaghi érsek' és a' glocesteri püspök' neve alatt piszkos jegyzeteket irt, új pör indítatott, kit az alsóház (1764. augusztus' 29-én) tagjainak sorából kitörlött, 's kit hitelezői most elzárással fenyegettek, Wilkes Franciaországba szökött.

A' ministerium, mint láttuk, győzött a' parlamentben, de a' nép előtt napról napra népszerűtlenebbé lett. A' király több ízben kínálá meg Pittet a' ministerséggel, 's herczeg Cumberlandot 1765. majusban hozzá küldé Hayesbe „kezében — mint Walpole írja — charte blanche, blanchissime az alkotmány' ügyébeni kikötések' beiktatására,“ de Pitt, ki napról napra többtöbb ügyfeleivel vezett össze, közelebbről lord Temple-l is, — megfoghatlan makacsságból, vagy olly okoknál fogva, mellyek e' napig megfajtatlenek maradtak, talán annál fogva is, mert minden ígérlet' daczára attól tartott, hogy a' király titokban magát Bute által fogja vezéreltetni, „azon valami által mi a' thronus megett áll, 's mi magasabb a' thronusnál,“ — minden cabinet-i tervet eltolt magától. A' whigeknek egyik osztálya, a' Rockin-

ghamféle felekezet, kik édesörömet körülötte sereglettek volna, 's kik öt élökön 's a' kormány' élén szerették volna látni, napról napra keserüebb panaszokra fakadtak ellene. Burke, akkorban fősónokuk 's legjelesebb írójok, 1764. májusban egyik levelezőjének ezeket írja: „Maholnap megvállik, valjon büszkeség e vagy hazafiság Pittnek fő jellemvonása; mert ön bizonyos lehet benne: hogy most hatalmában áll, olly irányu, olly politicájui ministeriumot alakítani, minőhöz kedve van, ollyast, melly öt és valamennyi barátjait kielégítheti, olly hatalmast, melly csak a' király 's az ország' feletti tökéletes zsarnokoskodást zárja ki magából. Kevés nap alatt kiviláglik: ha cselekvőleg akar e felépni, vagy pedig Hayesben ezentúl is hanyatfekünni, és dagályos beszédekben ömledezni.“ A' whigek most ismételve panaszt emeltek ellene, hogy ő makacssága által kormányi consolidatiójukat akadályozza; 's a' büszke férfiú válaszolá: hogy ő magától akar gondolkozni, hogy minden pártbilincs nélkül akar a' parlament-be lépni, hogy az ország' barátjait szövetségeseinek nézi, 's hogy ellenei csak azok, kik a' hazának, a' szabadságnak ellenségei. — Pitt tehát nem engedett a' kérelmeknek, 's illy viszonyok között, napról napra növekedvén az éjszakamerikai gyarmatokban a' Grenville — vagy mint mások nevezik, a' Bedfordministeriumi intézkedések által felköltött ellenszenv, végre a' Rockinghamféle ministerium alakult, mellyben az öreg Newcastle herczegnek is volt része, de mellynek főtagjai valának Rockinghamon kívül, Grafton herczeg, Conway tábornok és lord Northington. (1765. júl.) Az új ministerium Éjszakamerika' irányában békítő rendszabályokat ígért, 's az 1766. januarius' 14-dikei thrónbeszéd is az éjszakamerikai gyarmatok' ügyére hívá fel a' parlament' figyelmét. Pitt ugyancsak januarius' 14-én ekkép nyilatkozott e' tárgyban:

„ Én csak ma érkeztem Londonba; én semmit sem tudtam ő felsége' beszédének tartalmáról, semmit sem a' tervezett válaszfelírásról, mígnem itt felolvastatni hallám. Több körülmény ismeretlen előttem, nincsenek összeköttetéseim, 's tanácsot sem kérnek tőlem. Attól tartok, hogy valamit félreértettem, 's hogy en-

nélfogva olyt mit mondhatnék, mi nincsen helyén. Méltóztassanak, kérem, még egyszer felolvastatni a' válaszfelírás' tervét. (A' ház felolvastatja.)

Minden pártosság nélkül fogok szólani. Én elszigetelve állok itt, összeköttetés nélkül. A' volt ministeriumnak mindenik lényegesb rendszabálya egész tartalomul egyegy hibát foglalt magában. A' mostani minister urak ellen nincsen kifogásom, én egyiköknek sem áldoztattam fel; ők őszinte jellemmel bírnak, 's én mindig örvendek, ha őszinte jellemű férfiak állanak ő felsége' szolgálatában. Közülök néhányan annyira megtisztultak, hogy csekély tanácsomat kérték, mielőtt helyeiket elfoglalták. Ők igazságosak lesznek megvallani, hogy tanácsommal vállalták fel tisztöket. És még is, kimondom őszintén, a' mit gondolok, én nem viselhetem bizodalommal irántok. Bocsánatot, urak, a' bizodalom olly növény, melly csak lassan tenyészik az öreg ember' kebelében. A' hiszelekenységnek kora az ifjuság. Ha az eseményeket egymással összehasonlítom, ha az okozatoktól visszamegyek az okokra, akkor úgy rémlik előttem, mintha egy túlságos befolyás' világos nyomait látnám. — Az új dynastiát alapító oklevélben van egy záradék, melly a' ministert arra kötelezi, hogy nevét írja a' királynak adott tanács alá. Bár megtartaná e' törvényt! Nekem szerencsém volt a' koronát szolgálni, 's talán még most is szolgálnék neki, ha ama' befolyás előtt (a' skót lord Buteot érti) meg akartam volna hajolni. Én sem egyik, sem másik nemzetért nem buzgókodom; reám nézve közönös, ha a' Tweeden innen vagy tünan ringatták valakinek bölcsőjét. Én az érdemet ott kulattam, a' hol fellelhettem. Büszkeséget helyezek benne, hogy először is én kerestem és találtam azt amaz éjszaki hegyek között. Azon bátor és rendithetlen emberfajt én hívtam fel először, hogy szolgálatotokba lépjen; azok, kik midőn ti bizalmatlansággal viseltettetek irántuk, álnok elleneiteknek eszközül szolgáltak, 's kik az utolsó előtti háborúban csaknem felforgatták a' státust, azok a' minapi hadviselésék' alkalmával értetek harczoltak; híven szolgáltak benneteket, vitézül küzdöttek ügyetekben, 's minden világrészben diadalt arattak számotokra. Azon vádaktól, melyeket nemzeti előítélethől ellenök felfelhordogatnak, undorral kellene elfordulni! Illyes előítéletek igazságtalanok és aseptalanok, se liberalismus, se férfiaság nincsen bennök. Arra, hogy megszűnjek ő felségének, mint minister szolgálni, arra nem amaz embernek hazája szolgált okúl, hanem az : hogy ő megfogytakozott bölcseségben, 's hogy ollyas elvei voltak, melyek meg nem férnek a' szabadsággal.

Jó ideje már , uram, hogy meg nem jelentem a' parlamentben. Mí-
dön Amerikának taksálása iránt végzés hozott e' házban , betegem fe-
küdtém otthonn. Ha betegségem megengedé vala, hogy az ágyat oda hagy-
hassam, — olly aggodalom szállá meg lelkemet a' következmények miatt,
— megkértem volna egy kegyes kezét, fektetne le engem ide a' földre,
hogy szavazatomat adhassam ama' rendszabály ellen. Már most a' korona
által is helybenhagyott. Szívesen szólnék tisztelettel e' háznak minde-
nik végzéséről; de ma kegyes engedelemért kell köszönnöm, e' vég-
zésről szabadon kell szólnom.

Remélem, rövid idő múlva felvirrad a' nap, melyen a' nemzet' álla-
pota Amerikára nézve vizsgálat alá fog vétetni. Remélem, a' ház teljes
nyugalommal 's azon pártatlansággal fogja tárgyalni ez ügyet, melyet ő
felsége nekünk ajánl, 's melyet a' tárgy' fontossága követel tőlünk ; 's e'
tárgy' valóban nagyobb fontosságu mind azoknál, melyek e' házat valaha
foglalkodtatták, amaz egynek kivételével, midőn száz évvel ezelőtt arról
volt szó : ha rabszolgák vagytok e, vagy szabad emberek. Minthogy
azonban egészségi állapotomnál fogva nem vagyok bizonyos, részt vehetni
ezen kívül is az ülésekben , engedelmet kérek , hogy már jelenleg mond-
hassak egy pár szót Ha igazságos, méltányos , bölcs , hasznos e ama'
törvény, annak megvitátását akkorra halaszthatjuk. Most csak egyetlenegy
pontot akarok érinteni , azt, melyet számosan fonákul látszanak érteni,
szólok azon pontról, mely jogunkat illeti. Némelly gentlemanek , úgy
látszik, becsületünkben járónak nézik e' kérdést. Ha ők illyes nézőpontból
indulnak ki, akkor tekintet nélkül jogra vagy jogtalanságra, gonosz lidércz
után indulnak, mely bennünket meg fog buktatni Nézetem szerint ezen
országnak, ha mindjárt a' főhatalom' 's a' legfőbb törvényhozás' jogával
bír valamennyi egyéb tekintetben , nincsen joga , adókkal terhelni a'
gyarmatokat. Ők ezen országnak alattvalói igen , de őket szintűgy illetik
valamennyi természeti emberjogok 's az angoloknak külön szabadidékai
mint benneteket; a' törvény úgy parancsol nekik mint nektek : de ők épen
úgy részesei ezen szabad ország' szabad alkotmányának mint ti. Az ameri-
kaiak Angliának fiai nem porontyai. Az adókövetelésnek joga nem tartozik
sem a' végrehajtó sem a' törvényhozó hatalom' jogai közé. Az adók csak
az alsóház', a' commonerek' önkéntes adakozásán alapúlnak. A' törvény-
hozásban része van mind a' három státusnak; de a' peereknek 's a' koro-
nának hozzájárulása valamely taksához , nem egyéb, üres formalitásnál.
Ez országot hajdanta a' bárók 's a' papság birták. Akkor a' bárók 's a'
papság azt adták, azt ajánlották fel a' koronának, a' mit neki adni akartak,
's ajánlo ták és adták a' magokéból. Jenlenleg, Amerikának felfedezése

óta és egyéb körülményeknél fogva a' commonerek váltak az ország' birtokosaivá. Még a' korona is túladdott legnagyobb uradalmain; az egyház, Isten áldja meg őt, csak adományokat bir. A' lordok' tulajdona, összehasonlítva a' commonerek' tulajdonával, annyi mint egy csepp az óceánban. Ezen ház a' commonereket, a' földbirtokosokat képviseli, 's ezen földbirtokosok képviselik a' többi lakosokat. Ha mi tehát ezen házból felajánlunk 's adunk valamit, akkor ezt a' magunkéból ajánljuk és adjuk. De ha Amerikát taksáljuk, mit tevők vagyunk akkor? — Mi, ő felségének nagybritanniai communejei, felajánlunk és adunk ő felségének — mit? minnen tulajdonunkat? — nem. Felajánljuk és adjuk ő felségének ő felsége' amerikai községeinek tulajdonát! Valóságos absurdum in terminis!

A' megadóztatási jog 's a' törvényhozás közötti különbség lényegesen szükséges a' szabadsághoz. A' korona, a' peerek, mint törvényhozó hatalomtársak, tökéletesen egyenlők a' commonerekkel. Ha a' megadóztatási jog nem volna egyéb, mint a' törvényhozásnak egy része, akkor a' koronát 's a' peereket úgy illetné a' jog, adókat és taksákat kivetni, mint benneteket, 's ők követelni, gyakorolni fogják e' jogot, mihelyest az illető hatalommal bírni fognak.

Vannak kik úgy vélekednek, hogy a' gyarmatok „virtualiter“ képviseltetnek ezen házban. Szeretném tudni, ki képvisel itt egyetlenegy amerikai? Talán a' grófsági követek? Adná Isten, hogy képviselőink' ezen tisztességes osztályának száma nagyobb lenne! Vagy önök talán azt fogják mondani az amerikaiaknak, hogy őket itt valamely tönkrejutott város' követe képviseli? — Alkotmányunknak ezen rothadt része ismeretes előttünk, de ez már egy század' lefolyásaiglan sem maradhat így; ha nem hull le önmagától, le kell vágni e' részt. Azon gondolat, hogy Amerika „virtualiter“ képviselve van e' házban, a' legnyomorúbb gondolat, melly valaha egy embernek agyában megfogamszott, még csak komoly czáfolatra sem méltó.

Az éjszakamerikai commonerek különféle gyülekezeteikben képviselve, mindig birtokában voltak e' jognak, mindig gyakorlották alkotmányos jogukat, azt felajánlani és megadni, a' mi az övék. Hiszen ők rabszolgák lettek volna, ha nem bírnak e' joggal. Ezen ország, mint igazgató és törvényhozó főhatalom, a' gyarmatokat törvények, szabályozások és korlátok által mindig megkötötte kereskedésök', hajózásuk', gyáraik' 's minden egyéb tárgyakra nézve, de arra soha sem volt joga, hogy pénzüket zsebeikből megegyezésök nélkül vehesse ki. Itt kell a' hártyonalt huzni, *quam ultra citraque nequit consistere rectum*.”

Grenville azzal védé a' bélyegadót, hogy ennek kivetése elvileg minden ellenmondás nélkül fogadtatott el a' ház által, „s hogy a' gyarmatok' lázadása eredetét az alsóház' pártoskodásainak köszönheti.“

Pitt felállott másod ízben, 's hogy a' ház' szabálya ellen ne vétsen, melly szerint tilos ugyanazon tárgyhoz kétszer szólani: engedelmet kért azon beszédrész' elmondására, mellyet még fenntartott magának előadásából.

„Arról vádoltattam, hogy lázadást gerjesztettem Amerikában. Az amerikaiak szabadon nyilatkoztak ezen boldogtalan törvény ellen, ez' őszinteségök vétkökké vált. Fájdalmamra esik, hallanom: hogy a' szabadszólás vétek e' házban. De szemrehányások engem el nem ijesztenek. Én élni fogok e' szabadsággal. E' háznak egy tagja se' ovakodjék tőle üres félelemből. E' szabadságnak nagy hasznát vehette volna azon úr, ki most olly rosszallólag szól felőle. Minél több hasznát kellett volna vennie.

Azt mondja: Amerika makacsul ellenáll, 's csaknem lázadásban van ellenünk. Én örvendek, hogy Amerika ellentállott. Három millio ember, ha belőlök annyira kiholt a' szabadság' érzelme, hogy önkénytesen rabszolgákká szegődnek, igen hasznavehető eszközökké váltak volna a' többieknek is rabszolgákká alakítására.

Én nem fegyverkeztem fel egy sereg statutummal, törvénnyel és hajdani esettel, hogy a' szabadság' ügyét védelmezzem. Hajdani, részletes intézkedések iránt nem akarok amaz úrral vitába ereszkedni. Én ismerem ügyességét. De egyetemi 's alkotmányos elvek' nyomán megvívok vele, 's meg bárkivel. Amaz úr többféle osztályokról tett szót, kik adó alá vettetnek a' nélkül, hogy képviselve volnának, p. o. a' keletindiai társaság, a' státuskötelezvények' birtokosai, a' gyártó városok. Közülök néhányan minden bizonynyal képviseltek, de más tulajdonságban, mint földbirtokosok, vagy mint valamely város' vagy mezőváros' polgárai. 'S bizony szerencsétlenség, hogy nem képviseltek többen.

Vilmos király' thrónusralépése óta számos, nagyobb, kisebb tehetségekkel felruházott ministerek vitték a' kormányt. Közülök egy sem volt rajta, de még álmában sem, hogy a' gyarmatokat alkotmányos jogaitól megfoszsza. Ezen új időszak' megnyitása a' minapi ministeriumnak jutott osztályrészül. Midőn szerencsém volt ő felségét szolgálnom, némelyek nékem is ajánlgatták, hogy újaimat az amerikai bélyegadóval meg-

égessem. Akkor talán engedett volna Amerika, a' nyomorúság' napjaiban, midőn hátukon volt az ellenség, 's mi meg' szuronyainkat mellőknék szegzhettük De ezen körülményeket hasznunkra fordítani nemtelenség lett volna és igazságtalanság.

Amaz ur dicsekedve említi a' praemiumokat, melyek ministeriuma' idejében az amerikaiaknak adományoztattak. 'S valjon nem a' birodalom' haszna e ama praemiumoknál a' végczél? Ha nem, — úgy roszul alkalmazta a' nemzet' pénzét. Én nem hiszek az amerikaiaknak. Én azért állok itt, hogy Angliáért szóljak. Én azt állítom, hogy a' parlamentnek joga van Amerikát törvények által megkötni, korlátozni. Angliát illeti a' törvényhozó főhatalom Amerika felett. Ha Anglia megszűnnék ezen törvényhozó főhatalommal birni, akkor azt tanácsolnám uraságtaitoknak külön egyenkint, adnák el földjeiket ha lehetséges, 's hajózzanak át Amerikába. Ha két ország olly szoros kapcsolatban van egymással, mint Anglia és Éjszakamerika, a' nélkül hogy egymást kiegészítő egészet tennének, akkor az egyiknek szükségképen uralkodni kell; az erősebbnek uralkodnia kell a' gyengébb felett, de ollyformán, hogy a' mindkettőjökkel közös elvekkel ellenkezésbe ne jöjön.

Ha amaz ur a' külső és belső taksák között létező különbséget által nem látja, akkor nem segíthetek rajta. De a' különbség világos. A' belső taksák kivettetnek, hogy jövedelmet nyerjünk, a' külsők, hogy a' kereskedést szabályozhassuk. Történetből az utóbbiak is jövedelmezhetnek.

Amaz ur kérdést tett, hogy mikor emancipáltattak a' gyarmatok? — Én meg' azt szeretném tudni, hogy mikor váltak rabszolgákká? De nem akarok szavakhoz tapadni. Midőn szerencsém volt, ő felségét szolgáltni, azon voltam, hogy magamnak a' rendelkezésemre álló öszves kúlforrásokból a' szükséges adatokat megszerezsem. A' tárgy, mellyről szólok, ismeretes előtttem. Hasznavehető anyagok szolgáltatnak kezemhez, szorgalommal gyűjtöttem, rendeztem, elmélkedtem felettök, 's így bátran merem állítani, hogy a' haszon, mellyet Nagybritannia a' gyarmatokkal kereskedésnek köszönhet, évenkint két millióra megy öszves ágaiban. Ez a' tőke, mellynek segédével önök diadalmasan viselték az utolsó háborút! Azon jószágok, mellyekért hatvan évvel ezelőtt évenkint két ezer font járt haszonbérül, most három ezer fontért béreltetnek ki, 's csaknem hatezerért adatnak el. Ez a' díj, mellyet Amerika kincstáratokba fizet. 'S most előáll egy nyomorú pénztőzsér, 's dicsekedik vele, hogy egy borsszemét nyer a' pénztár' számára, holott egy úttal milliók' veszte éri az öszves nemzetet!

Kimondani is alig merem, mennyire emelkedhetnek még ezen előnyeink. A' nélkül, hogy az éjszakamerikai gyarmatoknak igen természetes okokból határtalanul növekedő népességét, 's az öszves Európából kivándorlásokat számbavennem, meg vagyok győződve: hogy az egész amerikai kereskedési rendszer még hasznunkra változtathatnék meg. Önök ott tilalommal léptek fel, a' hol buzdítaniok kellett volna; önök ott buzdítottak, a' hol tiltaniok kellett volna. Hogy a' szigeteknek kedvezhessenek, kártékonyan megszorították a' szárazföld' gyarmatait.

Amaz urnak nem kellene azon csodálkoznia, hogy nem talált ellenmondásra, midőn a' parliament' jogát Amerika' megadóztatásához kétségtelennek tartá, — ő akkor minister volt. Nem tudom, mi oknál fogva, de annyi bizonyos, hogy e' házat némi szerénység jellemzi, melly nem szeret ellentmondani a' ministereknek. Még önnek széke is, (az elnökre tekint) uram, kelletlenül többször fordul st. James felé. Szeretném, ha uraságtaitok erőt vennének ezen szerénységen. Ha különben cselekesznek: meglehet, rövid idő múlva nem áll többé tiszteletben a' képviselő testület a' képviselt előtt. Bacon kancellár azt mondá: hogy minden nagy és fontos kérdés szóba hozatik annak idejében. Nekem nagy kedvem volt, ama' kérdést szóba hozni. A' német háború' ideje, az én német háborúmé — mint némellyek nevezgették — alkalmas idő lett volna hozzája. Minden ülésben hangosan kérdeztem: ha van e valakinek kifogása a' német háború ellen? Egy lélek sem szólalt fel ellene. Csak egy ur, ki azóta, mert egy régi baronia szállott reá örökségképen, a' felsőházba került, csak ő mondá: én nem vagyok barátja a' német háborúnak. 'S én ez oknál fogva még nagyobb tisztelettel viseltettem iránta, 's fájdalom, hogy kénytelen volt helyét idehagyni. E' házon kívül sok a' szó Amerikának hatalmáról és erejéről. Ezen pont körül ovatosoknak kellene lennünk. Jó ügyben, helyes alapon elég ereje van ez országnak, Amerikát összetiporni. Én ismerem katonáitoknak bátorságát, tiszteiteknak ügyességét. De ez alapon, a' bélyegadó miatt, — miben annyian kiáltó igazságtalanságot látnak, — itt kénytelen vagyok minden illyes lépés ellen tiltakozni.

Illyetén ügyben a' süker igen kétségesnek fogna mutatkozni. 'S ha Amerika megbuknék, mint erős férfiú fogna megbukni, körülkarolná a' státusz' oszlopait, 's magával rántaná az alkotmányt. — 'S ez a' béke, melyel dicsekedtek? nem hogy hüvelyébe eresztétek a' kardot, hanem hogy ezt polgártársaitok' szívébe szurhassátok! Harczolni akartok magok magatokkal, most midőn Franciaország terreneuvei halászataitokat

megtámadja, afrikai kereskedéstöket akadályozza, és canadai alattvalókat megfosztja a' nekik békekötésileg biztosított tulajdonuktól! — most midőn Spanyolország vonakodik Manilláért lefizetni tartozását, 's midőn a' győztös vezért martalócnak rágalmazza, őt, kinek nemes és fennkölt szelleme Spanyolország' legbüszkébb grand-jának is becsületére válnék!

Az amerikaiak nem jártak el mindenben eszélyességgel; ők igazságtalanságot szenvedtek, ez igazságtalanság felháborítá őket. Vagy azon elkeseredettségért akarjátok őket büntetni, melyet tinmagatok okoztatok? Hadd álljon előbb közöttünk helyre az eszélyesség és mérséklet. Amerika — kezeskedem érte — követni fogja példátokat. Priornak egyik népszerű költeményében két vers áll a' férjnek hitvese iránti magaviseletéről; ezen versek olly annyira alkalmazhatók reátok és gyarmataitokra, hogy lehetetlen őket idézetlenül hagynom: „be to her faults a little blind, be to her virtues very kind“ (Chibái iránt légy kissé vak, erényei iránt viseltessél meleg hajlammal)“

Ezen beszéd, melly annál fogva is nevezetes, mert a' parlamenti reform' elkerülhetlen szükségét hirdeté, elhatározó befolyással volt a' bélyegtörvénynek megszüntetésére; belőle azonban látnivaló volt az is, hogy Pitt kimélni akarja ugyan a' jelen cabinetet, de hogy ez bizodalmát nem bírja. E' pillanat óta népszerűtlenné vált a' kormány. Pitt már négy nappal utóbb felhívatott lord Rockingham 's herczeg Grafton által, értekeznek velök a' ministerium' módosításáról, de ezen értekezés eredmény nélkül maradt, mert „Rockingham — így panaszkodott Pitt — ollyformán szólott, mintha az udvar' 's a' nép' bizodalmát bírná, 's mintha én keresném a' ministerséget.“ Rockinghamnek társai, hogy Pitt' neheztelését kikerülhessék, 's hogy a' ministeriumban maradhassanak, most Pitthez állottak, 's Grafton sietett lemondani, és a' felsőházban kinyilatkoztatni: hogy vezérlete alatt ásót és kapát is szívesen veszen kezébe. A' király is személyesen hívta fel Pittet új ministeriumnak szerkesztésére, kinyilatkoztatván: hogy ügyét feltétlenül kezébe adja. Pitt azon oknál fogva, mert változó egészsége, mint mondá, nem engedi meg néki az alsóházban folytonos működést, a' titkos pecsétör-

séget választá magának tisztül, minek szükséges következménye volt, hogy a' felsőházban fogjon székét. Ezen lépése barátjait 's a' közönséget egyiránt meglepé. „Az egész világ — így ír lord Chesterfield 1766. aug. 1én — elhült ennek hallatára. Erejének teljében, 's épen akkor, midőn nagyravágyása tökéletesen kielégítetik, visszavonúl az alsóházból, mellynek hatalmát köszöni, 's melly egymaga képes azt neki megtartani, és belép a' gyógyíthatlanok' kórházába, a' felsőházba!“ Még hét esztendő fia, az utóbb atyjánál is híresebbé vált ifjabb Pitt sem gyönyörködött e' metamorphosisban, 's nagykomolyan monda tanítójának : „hogy neki elégséges a' Pitt név, 's hogy nem szeretne elsőszülött lenni, mert akkor nem szolgálhatná hazáját, mint atyja, a' commonerek között.“ — A' király következő levélben adá Pittnek tudtára gróf Chatammá emeltetését: „Pitt ur, én ma neveztem ki önt grófnak, 's örömmel fogom holnap mint illyest fogadni 's a' titkos pecsétörséggel felruházni, tudván: hogy gróf Chatam mindig buzgón arra fog törekedni, miszerint minden pártkülönbség eltöröltetvén, a' kormány meg' számot tartasson azon engedelmességre, melly egymaga képes a' szabadságot, ezen megbecsülhetlen áldást szabadoossággá fajulástól megóvni. György k.“ — Pitt, úgy látszik, nagyon is au pied de la lettre vette ezen pártkülönbség' eltörlése iránti tanácsot, mert lord Templenek és Temple' barátjainak, épen azoknak, kik húsz éven keresztül hívei 's nagyságának napjaiban segédei voltak, a' ministeriumi helyeket ollyas feltételek alatt ajánlá, mellyeket ezek el nem fogadhattak; 's végre is olly ministerium alakult, mellyben mindenkinek jutott hely, csak Temple' és Newcastle' embereinek nem. Grafton hg. ki imént monda, hogy kilép a' rockinghamféle ministeriumból, mert ásóval és kapával akar működni Pitt alatt, — csodálatra méltóképen, ennyi szerénység' daczára a' kincstár' első lordjává kéntelenítetett válni, a' státustitoknokság lord Shelburne és Conway tábornok közt osztatot fel, lord Camden kancellárrá, Northington a' titkos tanács' elnökévé és Townshend Károly a' kincstár' kancellárjává lett.

Lord Chatam — mert így kell ezentúl neveznünk mr. Pittet, — most ismét a' hatalomnak birtokában volt két álló évig, — 's ezen idő alatt ő, kinek második ministeriuma szakadatlan láncza volt a' legnagyobb műveknek, úgy szólván semmit sem tett. A' részletekkel ő soha sem bibelődött, ez volt árnyékoldala első és második ministeriumának is; de milly makacssággal láttuk őt a' vezérelveket megállapítani, milly erélyességgel nézett alkal-mazásuk után, 's milly féltékenységgel őrzé a' büszke előjogot: hogy a' fejdelem' cabinetjében ő legyen az irányadó! — 'S most csak azon volt, hogy mások őt a' közügyek' kezelésébe valahogy bé ne elegyítsék. A' felsőház' üléseiben nem vett részt, a' mi-nisterium' tanácsában nem jelent meg, 's mikor a' ministerek őt meglátogatni készültek vagy tanácsát írásban kérték, az volt a' válasz, hogy ne jöjjenek, ne várjanak tőle tanácsot, mert ő beteg. — Lord Chatam első ifjúsága óta sokat szenvedett köszvény-ben, de a' figyelmesebb vizsgálók előtt régóta úgy rémlett, mintha ezen köszvény néha akaratjához képest nagyobb vagy kisebb mértékben gyötrötte volna a' beteget, a' szerint a' mint jónak látá, miatta vagy kimaradni valamelly nagyfontosságú ülésből, vagy rendkívüli érdekét azáltal is tanúsítani, 's beszédének ha-tását azáltal is öregbiteni, hogy flannelle és mankóval, a' kösz-vénynek egész pompájában jelent meg a' parlamentben. 'S így igen természetes, hogy ügyfelei és ellenei kissé gyanus szem-mel nézték azon köszvényt, melly épen most olly makacsság-gal nyilatkozott, minővel nem még soha. Találkoztak, kik úgy vélekedtek, — nevezetesen lord Chesterfield fejezi ki e' véle-ményét, — hogy a' köszvény talán agyvelejére hatott, 's hogy ő ekkortájban némi örültségben szenvedhetett. De ezen állítás' támogatására semmi positiv bizonytságot nem lehet felhozni, 's hitelét az is csökkenti, hogy a' beteg, mihelyest a' ministerium-ból kilépett, mind erélyességgel, mind ügyességgel látott a' köz-dolgok után, hogy lord Temple-l, Grenville, Rockinghammel 's a' t. kibékült, 's hogy öszves eljárása ollyas volt, melly a' státusférfit 's a' szónok' hírét nevét még öregbité. Véleményünk

szerint abban rejlik lord Chatamnek ezen több mint „whimsical“ magaviseletéhez a' kulcs: hogy ez időben népszerűtlenné vált, 's hogy érezvén népszerűtlenségét, csak azon volt, miszerint jószerével megmenekedhessék azon ministeriumból, mely oly csodálatosan volt szerkesztve, hogy tőle minden felekezetet elidegenített épen akkor, midőn pártra volt szüksége, mert a' nép megbotránkozott peerségre emeltetésén 's elfordult tőle. Nagy Fridrik ezt szokott csipősségével adá neki értésére. Lord Chatam t. i. a' régi jó idő' emlékében felhívá őt egy éjszaki szövetség' alakítására a' Bourbonok ellen, melyet Anglia pénzzel fogna ellátni; de Fridrik válaszolá: hogy Angliában minduntalan változván a' ministerium, az állandóság' minden biztosítékai hiányzanak, 's homokra és a' pillanat' szeszélyére nem tanácsos építeni. Az angol követ ő felségét arra figyelmezteté, hogy Pitt' kormánya állandóságot ígér, mert ő a' fejdelem' 's a' nép' kegyencze; mire Fridrik Tamást játszott, mondván: „tartok tőle, hogy az én barátom sokat ártott magának a' peerség' elfogadása által“, — 's a' szövetségből semmi sem lett.

Fridrik ez úttal is bém bizonyította, hogy éles szemmel jól lát az ember. London' városa, mellynek jelére eddiglen Angliának valamennyi főbb testületei arany szelenczékben üdvözlétet küldtek Pittnek nagy és nehéz pillanataiban, most makacsul vonakodott azon való örömét kifejezni, hogy Chatam grófot a' kormány' élén szemlélheti. Burke, marquis Rockinghamnek akkorban titoknok, külön pamphletben nevetségessé tette a' ministerium' alakítását, „ezen mozaikféle kormányt, mellyben fehér és fekete kövecsek tözsomszédságban vannak egymással; hazafiak és udvaroncok, a' király' barátjai és republicánusok, whigek és to-ryk, álbarátok és nyílt ellenségek, — mi csakugyan különös egy látmány, annyi bizonyos, de olyas valami egyszersmind, mit nem tanácsos megnyúlni, 's mi nem sok biztosságot ígér.“ 'S ha mindehhez még hozzáadjuk, hogy midőn lord Chatam 1766. novemberben első ízben szólalt fel a' peerek' házában, hogy akkor, mint a' korona' előjogának túlságos kiterjesztője támadta-

tolt meg Temple, Lyttleton 's még Mansfield! által is, 's hogy a' nép lord Bute' árnyékát most is azonképen véle a' thronus meggett láthatni, mint azt látá volt az előbbi ministeriumok' idejében maga lord Chatam, 's végre, hogy az alsóház' szavazatai odalátszottak mutatni, miszerint a' kormány szilárd többségre nem számíthat; — ha mind ezt meggondoljuk, természetesnek fogjuk találni, hogy Chatam jobbnak látá visszavonulni 's alkalmat várni a' jelen viszonyokból kibontakozhatásra. 'S csakugyan, 1768. octoberben, midőn Shelburne is odahagyá a' ministeriumot, ronsolt egészségére hivatkozott 's kilépett a' cabinetből. A' nagy férfiú' tisztelői ezen második ministeriumát örömet kifejejtenék életének történeteiből, 's biographusai még most sem képesek magoknak kielégítőleg megfejtetni: mint történhetett, hogy azon cabinet, mellynek Chatam egyik tagja volt, mellyet Chatam alkotott, — hogy az élesztette fel Amerika' taksáztatásának javallatát azon alakban, melly a' gyarmatok' függetlenségi háborújához vezetett? Igaz, Burke értésünkre adá, hogy ezen rendszabály Chatamnek hozzájárulása nélkül hozatott, de ő még egy évig maradt a' ministeriumban ezen rendszabály' hozatala után, holott a' felelős kormány' eszméjéhez képest neki vagy habozás nélkül le kellett volna mondani hivataláról, vagy Townshend Károlyt, kitől a' javallat kiindult volt, lemondásra kiszteni. —

Chatam a' ministeriumból kilépése után egy évnél tovább meg sem jelent a' parlamentben, 's látszatra folytatá azon teljes apathiát, melly minapi kormányéveit jellemzé. De a' valóságban ez idő nem folyt le reá nézve eredménytelenül, mert most kibékölt Templel, Rockinghammel 's a' Portlandi herczeggel, és új parlamentarissal szövetségbe szövetkezett velök, mellyet 1770. januárius' 9-én nyitott meg. Chatam ez nap' kétszer szólalt fel a' lordok' házában, 's veszedelmesnek hirdeté az alsóház' eljárását Wilkes' irányában (tudjuk, hogy W. visszajött Franciaországból 's hogy Middlesex öt újra követül válaszlá, de az alsóház W.-nek kisebbségben maradt versenytársát nyilatkoztató jogszerűleg elválasztottnak), és ennek a' thronbeszédre adandó

válaszfelírásbani kiemeltetését indítványozá. Lord Mansfield erre megjegyzé, — 's véleményünk szerint elvileg igen helyesen, de ennek fejtegetése nem idevaló, — hogy az egyik háznak nincsen joga a' másiknak belügyeibe ereszkedni, mert különben könnyen veszedelmes surlódások keletkezhetnének; mire Chatam válaszolá: hogy ezen elv' értelmében a' státushatalom' egyik ágának joga fogna lenni, egy angol polgárt legbecsesebb szabadtékaitól megfosztani, 's hogy az alsóház 'e' szerint azon önkényes hatalommal ruháztatnék fel, melyet hajdanában a' korona gyakorlott. — De Chatam kisebbségben maradt, 's lord Camden a' kancellár, ki Chatammal szavazott volt, hivatalától megfosztatott. — Januarius' 22-én, midőn Rokhingham indítványt tett a' kormány' eljárásának közelebbi vizsgálatára, azaz: a' ministerium iránti bizalmatlanság' kinyilatkoztatására, Chatam olly fényes beszédben 's annyi erélyességgel nyilatkozott, hogy Grafton herczeg jónak látá visszavonúlni a' ministeriumból. Ezen beszédében Chatam újra és újra kiemelé a' Wilkes elleni eljárás' törvénytelenységét, 's fennen hirdeté, hogy csak azon esetre, ha az alsóház eddigi határozataitól eláll, meg' helyreálland a' felingerült kedélyekben a' nyugalom. „Ha a' ház másként cselekszik, mondá, hadd uralkodjék örökké az egyenetlenség. Én tudom, hogy mint fogják érteni e' szavaimat; de ha a' ministerium nem engedi, hogy ezen kérdés az alkotmány' elvei szerint intéztessék el, akkor azt másképen kell elintézni; 's inkább mintsem hogy ezen követeléstől elállanánk, bizom Istenbe, bármi öreg legyek még látni fogom e' kérdés' megfejtését becsületes végvita' útján nép és kormány között!“ 'S most újra indítványozá az alsóház' reformját, nem a' rottenboroughok' elenyésztetése', hanem a' grófságok' és nagyobb városok' szavazatainak öregbitése által, „hogy ez úton új élet öntethessék az alkotmányba, hogy ez képpé tétessék régi bajainak elviselésére.“

Grafton' helyét, kit Junius' leveleinek írója, úgy szólván összetépett, — az olvasó ovakodjék, Juniust mindig igazságos bírálónak tartani, Grafton p. o. kétségkívül nem szolgálhatott elő-

képül az alkotmányos státusférfinak, de azért távolról sem volt azon szörnyeteg, melylyé Junius caricírozta, — a' lelépett főminister' helyét most lord North foglalá el, ki 1767ben Townshendet váltá fel a' kincstár' kancellárságában, 's kit az olvasó Foxnak életírásából már ismerni fog. Természetes, hogy ezen helyváltozás a' legparányiabb befolyással sem volt Chatam' eljárására, hogy ellenzéki hangulatát épen nem módosítá, 's midőn a' korona' jövedelmeiről 's ezeknek adósságok általi megfogyatkozott voltáról, azaz: segédpénznek szavazásáról volna szó, Chatam odanyilatkozott: hogy olly ministerium, melly eléggé vakmerő a' koronát adósságokba sülyeszteti, 's melly a' nemzetet azon alternatívába helyezi, hogy kénytelen vagy fejedelmét a' nemfizethetés' szűgyenének kitenni, vagy nyakrafőre 's mind-egyre fizetni, az halált érdemel.

Ugyanezen ülés' folyamában indítványt tett, hogy a' pairek' kamarája kérje meg a' királyt a' parliament' eloszlatására. Ez úton, mondá, megmenekedik a' kormány a' jelen alsóháztól, melly Wilkesnek kizáratása által a' választók', a' nemzet' jogait lábbal taposta. Ez alkalommal újra indítványozá az alsóház' reformját, a' grófságok' képviselőinek szaporítását, hogy a' rottenboroughok' befolyása ellensúlyoztathassék. De a' lordok' háza zúgással válaszolt ez indítványra.

Csak röviden említjük, hogy az 1770/diki ülésben a' Falklandszigetek' ügyében lelkének egész erélyességével támadá meg Northot és társait külpoliticájok miatt, de North már ekkor ügyességei által olly többséget gyűjtött maga körül, melly öt tizenkét évig tartá a' kormányon. Wilkes' ügyében a' jelen ülés' folyamán is több ízben szólalt fel, de minden süker nélkül. Midőn lord Mansfield azon elvet állítá fel, hogy sajtóügyekben csak a' munkának lételéről vagy nem lételéről ítélhet a' jury, 's nem a' tartalom' vétkességéről vagy nemvétkességéről is, mert ez, úgy mond, a' bíróság' köréhez tartozik, — Chatam élesen nyilatkozott ellene 's azon meleg úgyszeretettel, melyet a' szabadság' barátai várhattak tőle. Más oldalról a' pártosság' dühe nem

ragadhatta őt, a' volt ministert, ki előtt tudva volt, hogy erő és rend nélkül lehetetlen minden kormány, — mondom, nem ragadta őt el annyira, hogy a' közigazgatás' rugóinak gyengítésétől nem ovakodott volna. 'S így midőn London városa, mely neki csak imént hazafiúi törekvéseiért köszönetet szavazott, helyhatósági jogainál fogva a' matrózoknak a' kormány által szükségesnek talált szedését gátolá, Chatam kinyilatkoztatá: miszerint az aldermanek a' lordok' színe elébe volnának idéztetendők, hogy a' közjó' nevében, a' nemzet' hallatára, mely miattuk, mint erőben megfogyatkozott test fog vonaglani a' külföld ellenében, — megrovattassanak.

'S most ismét csaknem két évig felhagyott a' parliament' látogatásával. London városának demagogiai zsémbeskedései, melyekben olly büszke patricius mint Chatam, ha mindjárt Wilkes' esetét céljainak előmozdítására ő is kibányászta, nem igen győnyörködhetett, 's a' napról napra növekedő többség, mely North' ministeriumát jóban roszban híven szolgálá, 's mely a' kormányváltozást a' pium desideriumok közé utasítá, — kissé természetlen foglalkodás' képében látatták a' gyakorlati státusférfiúval a' folyvásti ellenzést 's a' folyvásti leszavaztatást, 's így jobbnak véle, jószágaira vonúlui.

'S midőn végre ismét helyet fogott a' lordok között, midőn időről időre megjelent a' westminsteri csarnokban, hogy remegő hangjával megingadoztassa a' kincstár' padján ülőkön kívül az öszves házat: akkor, mintha politicai végintézetét írná az utókor' számára, megfélekezett minden személyességről, minden pártkérésről, mind arról, mi nem annyira a' közügyet mint őt és barátjait illette, 's csak egy tárggyal foglalkodott szünet nélkül, csak az éjszakamerikai gyarmatok' irányában követett gyászos politicának szükséges módosításáról szólott ismét és ismét, hogy bomlásnak ne induljon a' birodalom. A' hadi szerencse a' gyarmatoknak kedvezett, 's az angolnak sértett gögje most már kiegyenlítésről épen semmit sem akart tudni; de Chátam, Nagybritanniának legbüszkébb férfja az imperialis parlamentben, mindenütt inkább látá helyén

a' gögöt, mint az anyaország 's a' gyarmatok közötti viszonyokban.

„Én egy napot sem akarok veszíteni, mondá, ezen mindinkább közeledő 's mindinkább fenyegetődő crisisben. Jelenleg egy elmulasztott óra a' csapások' 's a' szűgyen' éveit hozhatja felünkbe. Engemet mi illet, ha csak a' legégetőbb kínok nem szegzenek ágyamhoz, én egy pillanatra sem akarom buzgóságomat megvonni e' nagyfontosságú ügytől; én foglalkodni fogok vele mindenütt, szünet nélkül; én kopogni fogok e' szomorú 's álmában elnyúlt ministerium' ajtaján, én őt fel fogom ébresztetni önn veszedelmének érzésére!

Újra esedezem 's könyörgök nagyságtoknak, nyúljanak haladék nélkül a' kibékülésre vezető eszközök után. Ha idején ragadjuk meg ezeket, akkor merem állítani, hogy az óhajtott süker el nem maradhat; de ha önök reményeik' teljesüléséig akarják elhalasztani e' rendszabályokat, akkor ezeket örökkön örökké fogják halasztani. Csendesítsék le most, midőn még önöknek hatalmában áll, a' gyűlölködés' szenvedélyeit, szüntessék meg ezen ellenségeskedés' okát, vonják ki Amerikából e' kártékony sereget, melly önöknek ott nem tehet szolgálatot, mert érdeme a' tétlenség, győzelme abban fogna állani, hogy meg nem vivott. De különben is milly sükerrel működhetnék bátor, nagylelkű és egyetértő nemzettel szemközt, mellynek fegyver van kezében és bátorság szívében? Három millio ember, valóságos ivadéki a' mi vitéz és a' hitatos eleinknek, kiket a' vakbuzgó zsarnokság' szűk maximái ama' pusztákba száműztek, nem volnának győzhetetlenek? Vagy nem fog soha lenyűgodni az üldözés' szelleme? Szükséges e, hogy vitéz apáink' ezen vitéz magzatai, szenvedéseikben is osztozkodjanak, mint osztozkodtak erényeikben? Ministereink azt mondják nekünk, hogy az amerikaiakat nem kell kihallgatni. 'S úgy történt valósággal; ők megbüntettettek, elmarasztaltak, a' nélkül hogy kihallgattattak volna; a' boszúnak közönös keze ránehezedett a' háború formáival az ártatlanra 's a' vétkesre egyiránt. Boston ostromoltatott, harmincezer lakos koldusbotra, éhhalálra hozatott. Ezen az önkényes adóztatási rendszer ellen irányzott ellentállást előre lehetett volna látni, mert a' dolgok' 's az emberek' természetéből származik, és származik kivált a' whig szellemből, melly Amerikában uralkodó. A' szellem, melly a' gyarmatokban adóztatási rendszerünknek ellentállott, azonegy ama' lelkesedéssel, melly egész Angliát áthatotta, midőn a' mult században alkotmányunkat visszaszereztük magunknak; a' szellem ugyanaz, melly

szabadságtaitoknak ama' nagy alapelvét állítá fel : hogy az angol alattvaló nem taksáltathatik akaratának ellenére . . .

Ha nagyságatok egy pillanatot vetnek az Amerikából hozzánk érkezett oklevelekbe, ha tekintetbe veszik ezen emberek' szilárdságát és bölcsességét: akkor lehetetlen, hogy tisztelettel ne viseltessenek ezen emberek' ügye iránt, hogy ennek jó sükert ne óhajtsanak. Részemről, kéntelen vagyok vallást tenni, hogy özves olvasmányaimban, mind abban miről elmélkedtem, — és önök tudják, hogy a' tanulás kedvenzfoglalatosságom volt, hogy sokat olvastam Thucydidest, hogy a' régiség' státusférfiait tanulgattam, 's csodáltam bennök az okoskodások' szilárdságát, a' határozatok' eszélyességét, — én kéntelen vagyok vallást tenni, hogy illý nehéz, illý veszedelmes körülményeknek közepette, egyetlenegy nép, egyetlenegy gyülekezet sem mutatott még annyi bölcseséget, mennyit a' philadelphiai congressus. Én bízom benne, hogy nagyságatok ezt érezni fogják; minden erőködéseink, hogy illyes embereket járomba fogjunk, hogy zsarnokkényt gyakorolhassunk ezen hatalmas nemzet felett, gyászosan meg fognak hiúsulni. Mi végre is kéntelenek leszünk felhagyni a' jelen rendszerrel; hagyjunk fel tehát vele, midőn még azt fogják mondani: felhagytunk vele mert jónak láttuk, nem mert kényszerítettünk reá. Mondom, elkerülhetlenül szükséges, hogy ezen erőszakos rendszabályokról lemondjunk; önök le fognak rólok mondani, kezeskedem érlette becsületemmel; önök előbb utóbb lemondanak rólok, híretem nevemet adom zálogul; nem bánom, tartsanak idiotának, ha le nem mondanak rólok.

Kerüljék ki tehát ezen megalázó, ezen gyalázatos szükségességet. Nyujtsanak először is önök békejobbot azon nemeslelkűséggel, melly magas állasukhoz illik. Önök' méltósága azt hozza magával, hogy eljárásuk eszélyes legyen és igazságos.

Igy Chatam. — 'S újra és újra küzdött azon szerencsétlen politica ellen, mellyet North Amerika' irányában jobb ügyhöz méltó makaessággal követett, 's mellyet már Foxnak életírásában jellemeztünk.

„Uraim, — mondá Chatam egy nap', — ti nem fogjátok Amerikát legyőzni Halmozzatok költséget 's erőködést egymásra, nyúljatok minden segély után, mellyet megvásárolhatni vagy kölcsönvehetni, cse-reberéljete, tőzsérkedjete azon nyomorú apró német fejedelmekkel, kik alattvalóikat egy idegen fejdelem' kényének eladják, lemészároltatják : erőködéseiteik mindig hiúk fognak maradni és tehetetlenek, kétszeresen

tehetetlenek épen azon béres segélynél fogva , melyet támaszul vásároltok magatoknak , mert ez legyőzhetlen dühre ébreszti ellenségeiteket. Mit, ti a' rablás' és gyilkolás' ezen béreseit külditek az amerikaiak ellen, ti őket és birtokaikat ezen bérbefogadott martalóczoknak vetitek oda ? Ha amerikai volnék olly mértékben, minőben angol vagyok, addig míg egy idegen katona még szülőföldemet taposná, nem tenném le a' fegyvert; soha, soha, soha.

Az angol seregbe is elragadtak hitvány szövetségeseinknek bűnei, fosztás és rablás befészkeltek magokat már seregünkbe is . . . Azalatt míg mi leszállunk , Amerika emelkedik; az alatt míg erő és fegyelem hanyatlal nálunk, Amerikáé öregbül és megszilárdul. De ki az az ember, ki bátor volt mindennek bétetőzésére , fegyvereinket az indiánusnak fokosával és nyúzó késével összeházasítani ? Szövetségre lépni a' rengeteg' vad lakosaival, a' könyörületlen indianusokat hívni fel kétségbe vont jogainknak védelmére , zsoldba venni ezen irtóztató háború' iszonyait minnen testvéreink ellen ! — uraim, ezen szörnyűségek bosszú és büntetés után kiáltanak, — ha ti ki nem törlitek őket, szenny fog maradni nemzeti jellemünkön. Uraim ! ez megsértése az alkotmánynak, ezt tiltja a' törvény.“

De a' nagy férfiú, ki midőn a' gyarmatok' panaszaíra fegyverrel válaszolt a' ministerium, mérsékletet 's engesztelődést hirdetett mint láttuk; más részről azon gondolattal sem barátkozhatott meg, hogy a' britt birodalom bomlásnak induljon, hogy az anyaország a' gyarmatokat függetleneknek ismerje. 'S midőn a' Richmondi herczeg 1778. aprilis' 7-kén indítványt tett ez értelemben, Chatam súlyos betegségének ellenére, ifjabbik fiára, az Anglia' első státusférfiává válandott tizenkilencz éves ifjúra támaszkodva jelent meg a' felsőházban.

Midőn belépett , az öszves ház önkénytelenül felállott, 's midőn felszólalt, ajakain csüggött minden szem. „Uraim, mondá, én örvendek, hogy a' sir még nem csukódott be felettem, hogy még élek, még szót emelhetek ezen régi , nemes monarchiának feldarabolása ellen. Engem a' fájdalom' keze lesújtott, én nem igen vagyok alkalmas hazámnak segédére kelni ezen veszedelmes conjuncturákban; de , uraim , addig míg érző és emlékező tehetséggel bírok , soha sem fogok reáállani , hogy a' braun-

schweigi ház' fejedelmi sarjadéka és Sophia hercegnőnek utódai legszebb örökségüktől fosztassanak meg. Ki az, ki illetén áldozatot merne tanácsolni? Uraim, ő felsége olly birodalom' kormányát öröklé, melly egyiránt nagy volt terjedelemre és dicsőségre nézve. Ki merné a' nemzet' dicsőségét jogainak és legdrágább birtokának gyáva feláldozásával elhomályosítani? Ezen nagy királyság, melly teljes épségben túlélte a' dánok' pusztítását, a' skótok' berohanását, a' normann elfoglalást, 's melly a' spanyol armada' parthoz szállását megakadályozá, — a' Bourbonház előtt fogna összeroskadni? Ha igen, akkor ezen nemzet nem többé az, a' mi volt! — hogy ugyanazon nép, melly elől tizenhét évvel ezelőtt elrémült a' világ, olly mélyen sülyedhessen, miszerint régi engesztelhetlen ellenének mondhasa: „Vedd el mindenemet a' mim van, csak add a' békét,“ — az teljes lehetetlen.

Én most nem szólok sem egyes emberek, sem valamelly párt ellen; én nem vágyódom hivatal után; én nem szeretnék olly emberekkel szövetkezni, kik még folyvást hibáikhoz ragaszkodnak, vagy kik a' helyett, hogy egyenes uton indulnának, két, közbenfekvő tér nélküli vélemény között állapodnak meg. De az Isten' nevében, ha elkerülhetlenül szükséges vagy a' béke vagy a' háború mellett nyilatkoznunk, 's ha becsület nélkül nem tathatik fenn az egyik, miért nem fogunk hozzá haladék nélkül a' másikhoz? Én megvallom, hogy nem vagyok közelebbről értesítve a' birodalom' segédforrásairól, de a' nélkül, hogy ezeket ismerném, merem állítani: erőnk elégséges, igazságos jogainak védelmére. És aztán, uraim, minden állapot jobb a' kétségbesésnél; kísértsük meg legalább, 's ha el kell esnünk, essünk el mint férfiak!“

A' ház megdöbbsent a' hetvenéves férfiú' reszketeg hangjának hallatára. A' richmondi herceg sietett válaszolni: „hogy ha indítványán kívül van még más mód, Angliát a' veszedelem' örvényéből kirántani, ki kell azt jelelni; 's ha van státusférfiú, ki arra képes volna, az kétségtelenül lord Chatam.“ — Az aggastyán most újra felállott, de a' fájdalom nem engedé, hogy szóra

nyilhassanak ajkai, 's elájulva szomszédjainak karjaiba rogyott. Fia és barátjai kivitték őt, de a' ház sokkal inkább volt felizgatva, mint hogy tanácskozását folytathatná ezen esemény. után. Egy hónappal később (máj. 11.) megnyílt a' nagy férfiú' elfogadására a' sir. Másnap indítvány tétellett az alsóházban, hogy az elhunynak a' státus' költségein adassék meg a' végtisztelet, 's hogy a' westminsteri egyházban emléket szenteljen néki a' nemzet. North is pártolá az indítványt, 's huszonnégy óra mulva a' koronának is hozzájárulását jelenté be. Szóba hozatván az alsóházban az elhunynak hűsége, melylyel a' közpénzeket kezelte, 's azon körülmény, hogy adósságokat hagyott maga után, a' parliament húszezer font sterlinget rendelt ki adósságainak fizetésére, 's idősbik fia és utódai a' peerségben négyezer font sterlingnyi évdíjjal láttattak el. London városa elejtetvén a' dicsőségtől, hogy a' nagy férfiúnak Pál' templomában szentelhessen nyughelyet, nagyszerű emlékkal tisztelé meg őt. —

Életének vége. — Így szól az elhunynak egyik biographusa — fényes és drámai volt, mint pályája. Azon határtalan népszerűség, melly őt életén át kíséré, túlélte az elhunytat, 's fennmaradt változatlanul e' napig. Angolnak szemében az ő emléke még ma is a' britt becsület', hatalom' és szabadságszeretet' legdicsőségesebb symboluma. 'S a' bámulat' ezen cultusát nemcsak nagy telteinek és hasonlíthatlan szónoklatának kell tulajdonítani. Chatamnek öszves organismusában, beszédének és modorának merész eredetiségében 's azon büszke magaviseletében, melly őt elejétől fogva pályájának végeiglen jellemezte, — a' néző olyasmit talál, mi rendkívül hat a' képzelődésre. Erkölcsi physiognomiája a' régiség' nagyait juttatja eszünkbe, 's ő a' nélkül hogy bizarrá vált volna, mint a' jelenkor' némellyik egyénisége, felszabadítá magát polgárisodásunk' kissé zsibbasztó formái alól. Érintkezései az oligarchiával 's a' hatalom' élvezete nem voltak képesek érzelmeinek és ösztönének hatalmasságát és nagynemű egyszerűségét megingadoztatni.

Illyetén jellem' gyengéit könnyű kiismerni. Hazafisága erő-

szakos volt és kizárólagos, csak nem olyatén, minő a' rómaiaké a' barbárok' irányában. A' tűz, melylyel hazáját 's a' szabadság' ügyét szolgálta, szenvedelmeiben és nehezteléseiben is lángolt. Az önbizodalom, mellyen ereje részben alapult, őt gögössé és ellenmondást nem tűróvé tette. Azok iránt, kik azon helyet foglalák el, mellyre magát hivatva gondolá, igazságtalan volt; 's hogy őket felforgathassa, ellenök sőt még a' fejdelem ellen is, kinek meg nem bocsátá hogy őket támogatá vala, gyakran csaknem a' lázítás' fegyvereihez is nyúlt . . . De ha a' történetírás őt kéntelen ezen gyengeségekről vádolni, meg kell ismernie azt is, hogy ezen gyengék csaknem tökéletesen eltűnnek az utódok' szemében, kik physiognomiájának fővonásaiból indulva ki, benne csak a' rendíthetlen hazafit, az alkotmány' védőjét, 's azon rendszer' egyik alapítóját tisztelik, melly Nagy-Britanniát bámulatos nagyságra emelé. 'S ne higye senki, hogy a' közvélemény' ezen engedékenysége azok iránt, kik valamelly nemzetet dicsőítettek, csak vak bámulaton és háladaton alapúl. Nem; — alapja az igazság' 's a' valóság' ösztönszerű érzete. Ha meggondoljuk, mennyi erély kívántatik, hogy valaki cselekvő részt vehessen a' státusok' kormányzásában; mennyi tűz, mennyi szenvedelem szükséges, hogy a' szám nélküli izellenségek és csalódások által el ne csüggesztessék; mennyi keserűség rejlik a' czélltévesztett ambícióban, mellynek élvezetei is nem ritkán vajmi erőszakosok és kesernyések: akkor lehetetlen által nem látnunk: hogy az illetén vitákhoz edzett organisátiók' megbírlására a' közönséges szabályokat igazságtalanság nélkül nem alkalmazhatni. Maga az erő, melly nekik osztályrészül jutott, hogy hivatásuknak megfelelhessenek, őket olly tévedéseknek teszi ki, mellyeket igen természetesen nem kell helyesleni, 's mellyeket kivált erények' képében nem szabad feltüntetni, de mellyeket, ha méltányosak akarunk lenni, mindannyiszor mentegetnünk kell, valahányszor elveiket becsületes szándékkal vagy nemes csalódással hozhatni kapcsolatba, valahányszor allyasság és vastag önnösség nem vegyült közbe.

GUIZOT.

Guizot (Ferencz Péter Vilmos) született Nimesben 1787. october' 4-én, protestans család' kebelében. Atyja kitűnő tagja volt a' nimesi ügyvédi karnak , 's mint azon hitfelekezet' sorosához illet, melly az absolutismus által csaknem valamennyi polgári jogaitól megfosztatott, élénk rokonszenv' érzelmeivel üdvözlé a' forradalom' korányát, mellynek bárdja alatt a' terrorismus' idejében (1794. aprilis' 8án) elvérzett. Anyja, ezen gyászesemény után, mint vallásos kedélyétől és szilárd jellemétől várni lehetett , csak árvái' növelésének élt , 's e' végett az akkor Franciaországhoz tartozó Genfbe, vallásának bölsejébe 's jelenleg is egyik fő székhelyébe költözködött. Guizot itt komoly iskolában nőtt fel, 's a' higgadtság' és magasb vallásosság' typusa korán ismerszett meg rajta. A' régi és újabb nyelvek' tanulásán kívül —négy év alatt sajátjává tevé a' görög, latin, angol, olasz és német nyelveket— 1803. óta kivált philosophiai tanulmányokkal foglalkodott , mellyek iránt már első ifjúságában rendkívüli vonzalmat érzett.

1805-ben anyja visszatért Nimesbe, 's a' tizenennyolcz éves ifju röviddel utóbb Párisba indult a' jogtudományok' tanulására. A' directoriumi időszak' erkölcsi féktelensége jóval túlélte a' directorium' politicaí formáit , 's Guizot olly világot látott hallott maga körül zajlani , millyet a' genfi collegium' falai között 's anyjának örszemei alatt aligha sejdített. De kegyes csillagzata őt Stapfer volt schweitzzi követ', 's a' milly tudományos olly nemeslelkű férfiú' házába vezeté , kinek társaságában, hogy ingadozó egészségét helyreállítsa, az 1807 's 8-diki éveeknek nagyobb részét falun tölté, hol egyszersmind tanulmányainak hézagait pótolá, 's kivált theológiai 's történettudományi visgálatokkal és Kant' philosophiai munkáinak tanulásával foglal-

kodván, a' világ' scepticismusával érintkezésbe jött elveit megerősíté. Ugyancsak Stapfer által Páris' első salonjaiba is bevettétvén, Suard' házában Pauline de Meulan kisasszonynyal ismerkedett meg, ki akkor a' „Publiciste“ czimű folyóírás' tárczáját szerkeszté, hogy a' forradalom által öszves birtokuktól megfosztott szülőinek kényelmesb életet szerezhessen. De a' hű gyermek ezen eljárásában 1807. martiusban betegség által gáttoltatván, magát és családat a' legnyomasztóbb szükség' szélén látá, midőn ismeretlen kéztől levelet veszen, mellynek névtelen írója addig ajánlkozott helyette a' szükséges czikkelyeket megírni, míglen egészsége helyreálland. 'S csakugyan naponkint érkeztek czikkelyek, mellyek czéljuknak tökéletesen megfelelték, 's mellyeknek írója folyvást a' névtelenség' leple alatt maradt. Paulina még csak nem is sejdítheté, ki legyen nemeslelkű segéde, 's tizennégy nap mulva felhívá őt lapjában: lépjen ki a' névtelenség' rejtekéből, hogy köszönetet mondhasson néki. Az író Guizot volt, 's Paulina 1812-ben hitvesévé válván, tizenöt évig tartott szakadatlan boldogsággal jutalmazá meg hívét a' nyomorban.

1809-ben jelent meg Guizottól: „Nouveau dictionnaire universel des synonymes de la langue française, précédée d'une introduction philosophique sur le caractère de la langue fr.“ (új, egyetemi szótára a' francia nyelv' synonymáinak, philosophiai bevezetéssel a' fr. nyelv' jelleméről;“) 1811-ben „de l' état des beaux-arts en France et du salon de 1810.“ (a' szépművészetek' állapotáról Franciaországban 's az 1810diki műkiállításról); „de l' Espagne en 1808.“ (Spanyolországról 1808-ban; Rehfües' német munkájának fordítása); „annales de l' éducation“ (nevelési évkönyvek) folytatottatott 1815-ig, öszvesen hat kötet; 1813-ban: „Vie des poètes français du siècle de Louis XIV. (XIVik Lajos' korabeli francia költők' életírása, I. kötet) a' második és harmadik elmaradtak; — ezenkívül még élénk részt vett több időszaki iratok' szer-

kesztésében („publiciste“, „archives littéraires“, „journal de l'empire“, „Mercure“) inkább tudományos mint political cikkek' írása által; az utóbbiak más földet kívántak, nem a' császárság' 's a' kényuraság' diadalkocsija által felszántottat.

1812-ben, Fontanes által a' tudományok' párisi facultásában az újabb történetírás' professorának neveztetett ki. A' huszonöt éves ifju férfi most közelebbi ismeretségbe jött Royer-Collarddal a' philosophiának akkor már nagyhirű professorával, ki tudnivalóképen folyvást munkás volt a' Bourboncsalád' érdekében. Guizot nem vett részt ezen törekvésekben, de más oldalról a' császársági rendszer' bámulóihoz vagy éppen magasztalóihoz sem tartozott, 's jelleme nem engedé, hogy megnyitó beszéde a' császár' panegyrisévé váljék, mint egynémellyek várták volt. Leczkéi fényes nevet szereztek néki, 's ő ez időkorban csaknem kizárólag a' tudományoknak élt, különösen tisztének.

Midőn 1814ben Napoleon a' császárságról lemondott, Guizot látogatáson volt anyjánál Nimesben, 's így távol a' közügyekbei el-egyedéstől; de Royer-Collard által hatalmasan ajánltatott az új kormánynak, 's abbé Montesquiou a' belügyek' ministere mellett az osztály' főtitoknokságával megbízott. „Nem jutalmul; — mondá Guizot, egyik biographusának, — XVIIIik Lajos' kormánya ugyanakkor midőn a' közügyek' vezérletét egy nagyurra, egy abbéra, egy régi royalistára bizá, pártatlanságát akará bebizonyítani az által, hogy melléje egy polgárt, egy protestanst, egy szabadelmű író-t helyezett. Ez utóbbik, képviselője volt az új Franciaország' érdekeinek olly közigazgatásban, mellynek a' régi Franciaország volt fő eleme.“ Az ultraroyalisták, ők kikről irva van, hogy királyi-abbak akarnak lenni a' királynál, igen természetesen veszedelmesnek hirdették azon férfiú' irányát, „ki az angol iskola' elveiből indult ki, 's kinek az volt meggyőződése, hogy Franciaország csak az alkotmányos monarchia', a' státushatalmak' őszinte és loyalis mérlegezése' után juthat tartós jólétre.“ Más részről azok, kiket ma baloldaliaknak hívunk, hajlandók voltak az 1814. october' 21-dikei törvényt, melly azon elvből indulva ki: „hogy

a' sajtószabadság fentartandó 's ollyformán alkalmazandó, miszerint hasznossá és tartóssá váljék," még is a' harmincz ívnyinél kisebb munkákat előlegesen rendelé megvizsgáltatni, — ezen törvényt, mondom, hajlandók voltak annál is inkább Guizotnak tulajdonítani, mert ő három nappal utóbb, Royer-Colarddal egyetemben királyi censornak neveztetett ki. Volt e, nem e, része ezen törvény' hozatalában Guizotnak, — ollyasok voltak e Franciaország' körülményei 1814ben, mellyek között ezen törvény, mint ideiglenes intézkedés ostrom' idejében, az alkotmányos szellem' veszedelmeztetése nélkül alkalmaztathatott, — ezt mi nem fogjuk elhaiározhatni; de annyi bizonyos, hogy most már mindenki, ha egyszermászor a' rue des capucinsben megfordult, a' külügyek' ministerének szájából hallhatta: hogy Franciaország oda jutott el, hol a' sajtószabadságot büszkén örök szerzeményének tekintheti.

Midőn Napoleon Elbából visszatért, Guizot — ha az 1815-diki május' 14-én költ Moniteurnek hitelt adhatni — kinyilatkoztatá ugyan hozzájárulását az új alkotmányhoz, de cabineti tisztétől mindemellett megfosztatott. Erre egy ideig historiai leczkéit folytatta, 's utóbb az alkotmányos royalisták' megbízásából XVIII-dik Lajoshoz utazott Gentbe, hol azon volt, hogy a' reactionnak eleje vétessék, hogy gr. — utóbb hg. Blacas az ügyek' vezetésétől eltávolitassék, 's hogy Talleyrandnak hely jusson a' ministeriumban. Ellenei arról vádolják Guizotot, hogy ő szerkesztette volna a' „moniteur de Gand“-ot; e' vádat a' minister a' szónokszék' magosságából hazugságnak nyilatkoztatá, azon hozzáadással: hogy még csak egy sort sem irt belé.

A' második restauratio' alkalmával 1815. július' 15-kén az igazságszolgáltatás' ministeriumának főtitoknokává neveztetett ki, de midőn Barbé-Marboist Dambray váltá fel a' kancellárságban, az kinek elnöklete alatt a' pairek' kamarája egy évvel utóbb Neyt halálra ítélte, — Guizot lemondott hivataláról, 's csak annyiban maradt érintkezésben a' kormánynyal, mennyiben a' „ministre des requêtes au service extraordinaire“ inkább czímmel mint

tiszttel ruháztatott fel. — 'S most a' publicistai pályára lépett, melyet olly szerencsével futott meg, hogy a' minden idők' és minden nemzetek' első státusphilosophusai közé sorozandó. Első publicistai munkája 1816-ban e' czímmel jelent meg: „du gouvernement représentatif, et de l' état actuel de la France,” s midőn négy évvel utóbb „du gouvernement de la France depuis la restauration et du ministère actuel” (Francziaország' kormányáról a' restauratio óta 's a' jelen minisiteriumról) czím alatt bővitve és újlag átdolgozva bocsátatott közre, néhány hónap' lefolyása alatt négy kiadást ért.

Mikor az izraeliták — így szól bevezetésében a' szerző — Júdás Machabeus' vezérlete alatt Jerusalembé visszaérkeztek, a' falak le voltak döntve, a' házak hamuvá égve, minden felforgatva és lerontva. Újjáépíteni kellett mindent: 's a' kapu előtt volt az ellenség. Azonegy időben újra kellett teremteni is védeni is a' várost, 's a' nép a' háború' és a' béke' fáradsalmait egyszerre szenvedte, hol a' vakoló kanalat a' karddal, hol a' harczot a' munkával cserélvén fel. — Hasonló feladás a' mienk. Nekünk mindnyájunknak az alkotmányos rendet kell megalapítanunk, 's a' forradalom előtti kormányformákat visszautasítanunk. Itt rejlik helyzetünk' csomója.

Ezen feladás' feloldására Guizot csak egy módot lát: támaszkodjék a' kormány az új Francziaországra, nyomozza ki ennek uralkodó véleményeit, közérdekeit és közszenvedelmeit, 's ezekben nem csak szabálytalan erőket, hanem közigazgatási eszközöket is fog találni. Azt mondják — így folytatja fejtegetését a' szerző, — hogy a' vélemények = semmi, hogy valóság és hatalom csak az érdekekben rejlenek. — Nyomorú szójárása a' kontárpolitícának, mely soha tömegeket nem vezérlett, csak egyénnel alkudozott. 'S illyesmit Francziaországban állítani, melynek forradalma csaknem kirekesztőleg a' vélemények', az eszmék', nem az érdekek' műve volt! Csodálatos ellenmondás! embereink dühödnek az elvek, a' doctrinák, a' theoriák ellen, öszves szenvedéseinket ezeknek tulajdonítják. — 's ugyan-

akkor hiú álmaznak hirdetik! Remegünk az eszmék előtt, 's mindössze is, ha számba vesszük őket, az csak olly végre történik, hogy féljünk tőlök. Ezen eljárásban a' szemtelenség' 's a' gyengeség' ollyatén vegyülete rejlik, melly kaczajra is boszúságra is ingerli az embert. Hogy XIV-dik Lajos, thronusának magosságából és dicsőségének fényében Telemachusban nem látott egyebet satyránál, 's Fenelonban csak megleégedetlen ábrándozót, az természetes; a' salentumi kormány végre nem is volt egyéb, mint egy jóra való embernek költői utopiája. De vigyázunk magunkra, az idők hatalmasan változtak; azon eszmék, miket olly csekély nyomatékuaknak hirdetnek, birodalmakat forgattak fel 's birodalmakat alapítottak, és ígéreteik' hitével kebelökben vészes és bizonytalan jövődönök indultak elébe a' népek. Ha illyes tapasztalások után ollyatén megvetést affectál a' hatalom az eszmék iránt, minőt csak a' siami királytól vár az ember, akkor nem találok szavakat ezen hetvenkedés' 's vakság' bélyegzésére. Bizony, mondom, a' politica kivált napjainkban tisztelettel tartozik viseltetni a' theoria iránt. Én nem kívánom, hogy vakon engedelmeskedjünk neki; tudom, hogy hamis és veszedelmes részek találtathatók napjaink' legdivatosabb véleményeiben is, 's én nem érzek magamban hajlandóságot, térdet hajtani előttök. De ismerjék meg fontosságát az emberi ész' azon mozgalmának, melly napjainkban mintegy ideiglenes hatalommá alakította át a' gondolatot, kényes és büszke hatalommá, melly ha nem is engedelmességet, legalább annyit követel, hogy megértsük 's hogy tiszteletben tartsuk. A' politicának kitünő tekintettel kell viseltetnie az eszmék iránt, bennök hatalmas kormányeszközök 's a' közigazgatás' hatalmas gátjai rejlenek egyiránt, 's a' hatalom nem követhetne el nagyobb hibát, mint ha érezvén, hogy szükségképen tartania kell az eszméktől, nem ügyekeznek magát általuk szolgáltatni.

Ha közelebbről nyomozzuk, mellyek azon eszmék, miktől a' hatalom olly annyira fél, midőn őket anarchiai tanoknak mondogatja, 's mellyeket eszélytelenül lenéz, midőn őket hiú theo-

riáknak czimezgeti, akkor egyebek között két axiomára találunk, melyek némi political credo' képeben hirdettetnek :

a) Semmi aristocratia, semmi szabadíték, semmi törvényes és változhatlan osztályozása a' társaságnak;

b) a' kormány olly szolga, kit csak két feltétel alatt kell felfogadni, t. i. hogy keveset fog motozni, 's hogy minél csekélyebb fizetéssel fog megelégedni.

Lássuk, mit jelentenek ezen tételek; lássuk, valjon csakugyan anarchiánál egyéb nem rejlik e bennök, valjon nem foglaltatik e ezen maximákban olly valami, minek hasznát veheti a' hatalom, némi csirája olly hitvallásnak, olly political symbolumnak, melly arra való, hogy egy szabályossá alakulni akaró társaság' zászlajára irassék, hogy egy szilárddá lenni akaró hatalom' tanává váljék?

Mit ért a' közvélemény az első tétel alatt?

Körülbelöl ezt:

„Semmi szabály ne gátolja az egyének' emelkedésének szabad mozgalmát a' társaságirendben. A' természetes felsőbbiségek, a' társasági kitünőségek ne nyerjenek semmi mesterkélrt támaszt a' törvénytől. A' polgárokat önnön érdemeikre kell bízni; szükséges, hogy mindenki, önmaga által válhassék azzá, mivé lehet, 's hogy az institutiókban sem gátat ne találjon, melly emelkedését akadályozza, ha arra képes, — sem segédet, melly neki magasabb helyzetet biztosítson, ha ott nem tarthatja fenn magát.“ —

Egyenlőség' dolgában eddig terjed a' közvélemény, 's nem tovább.

Jól tudom ugyan, hogy még ez értelemben is egynémelyek a' hatalom' legveszedelmesebb ellenének nézik az egyenlőséget. De ők ezt nem merik bevallani, ők nem merik homlokegyenest megtámadni az igazság' érzelmeit 's az ész' elveit, mellyekkel az egyenlőség ez értelemben véve, fel van fegyverkezve. Ők lesik, hogy a' gyűlölség', a' lapítás', az anarchia' képeben tűnjék fel az egyenlőség, 's ekkor elkiáltják magokat: ez az, a' mit rettegünk, a' mit üldözöbe vettünk. Ha-

zugság! ők egészen más valamitől félnek, ők másfelé irányozzák csapásaikat. Ők az egyéni erők' szabad versenyétől, a' társasági előnyök' gyors forgalmától félnek; ők is, mint valamennyien ha a' csúcsra felértek, szeretnék felforgatni a' lábtót, 's bizton alunni a' magosságokban, melyek csak nekik kínálkozzanak. Erre nézve semmi különbség a' political 's a' többi pályák között. Mindig és mindenütt a' czéhek', azaz: a' kizárólagos és szabadalmazott aristocratiák' kérdése merül elő. 'S minthogy a' személyes érdeknek mindig szüksége van valamelly tanra, melynek ürügye alatt nem csak mások hanem önmaga előtt is álorczáskodhassék, — íme, ezer theoria van keletkezöben a' társaság' kormányzásának és fentartásának lehetetlenségéről, ha valamennyi előkelőség rendkívüli erővel nem ruháztatik fel a' törvény által; azaz: ha a' törvény meg nem engedi, hogy győzzenek küzdelem nélkül, hogy uralkodjanak érdem nélkül. . . Igen, igen, ez választ el bennünket töletek. Mi nem utasítjuk vissza a' felsőbbsegeket, a' befolyásokat; sőt mi ellenkezőleg úgy vélekedünk, hogy őket illeti a' társasági ügyek' kezelése; mi akarjuk, hogy megismertessenek, hogy tiszteltessenek, hogy a' törvények minden módot nyújtsanak nekik erőiknek szabad gyakorlatára, önmagok 's a' hatalom körüli seregelésére. De mi azt követeljük, hogy egoistákká és hazugokká ne válhassanak, hogy tehetségeiket folyvást tartozzanak legitimálni, hogy midön önnön jogait élvezik, akkor ne bitorolják a' máséit, 's ne foszszák meg örökségétől a' jövődöt azon ürügy alatt, hogy védik a' jelent.

Ez a' mi tanunk; 's ez volt a' chartának gondolatja, midön az egyenlőséget a' francziák' közjogai közé sorozá. Ha a' hatalom e' gondolatban egyesül Franciaországgal, 's ha őszintén gyakorlatba veszi, akkor nem hogy tartania kellene tőle, — még erélyes kormányeszközzé is fog válni kezében. Az egyenlőség' szeretete az emelkedés' szükségén alapúl, természetünk' ezen leghatalmasabb szükségén, mert hiszen ez forrásul szolgál tevékenységének. Csak nyiljék meg előtte valamennyi pálya, csak szabaduljon fel mindenütt a' verseny, csak egyesüljön mindenütt

a' hatalom a' valóságos felsőbbiségekkel, — 's a' kormány erővel fog birni és befolyással, 's új szövetségeseit hasznosabbaknak fogja találni a' régieknél. Semmi kétség, a' forradalom' Franciaországa még nincsen sem osztályozva, sem megalakúlva, mint kívántatnék, — a' befolyások még nincsenek sem világosan, sem szilárdul megállapítva. Az új érdekek sok helytt még vezéreket keresnek, 's nem találnak vezéreket vagy csak igen silányakat. De ez múlt 's elkerülhetlen baj. A' forradalmi Franciaország csak tegnap született; még alig lépett ki a' chaosból; annyi ember kikbe bízni akart, vajmi gyakorta cserélt elveket, pártot, helyzetet! Teljes lehetetlenség, hogy az új rendnek valóságos, természetes aristocratiája már alakult legyen. Ezen hiánynak kell tulajdonítanunk a' bizalmatlanságot, melylyel e' nép az őt vezetni ajánlkozó felsőbbiségek iránt viseltetik; nem igen tudja, hogy barátjai e vagy ellenségei. 'S innen van aztán, hogy a' forradalom' azon elöitéletei még ki nem küszöböltettek, mellyek minden kitünőségben vétket, minden befolyásban kelep-czét látnak, 's mellyek a' társaságot folytonos lázadásban szeretnék tartani nemcsak a' törvényes, hanem valamennyi természetes hatalom ellen is, mik a' hatóság' neve és czímere nélkül működnek kebelében. Ez rossz, igen rossz jelenség, mi ezt úgy tudjuk mint ti, mi is azon vagyunk, hogy az anarchia' vetéseit elfojtsuk. De higyétek nekem, a' szabadítékok' teoriáira támaszkodva hijába ügyekeztek az egyenlőség' tanával megvívni, az által hogy a' régi kormány' nagy és picziny aristocratiájának felelevenítésén munkálódtok, nem fogjátok a' forradalmat felkantározni, szabályozni. Önnönmagában, tulajdon elveiben rejlenek kormányzására az eszközök; ha kiválogatjátok a' mi jó és igaz van benne, képessé teszitek a' közvéleményt a' hamisnak és gyászosnak kiismerésére. A' vélemény annak adja meg magát a' ki őt szereti, mint az érdek annak a' ki őt szolgálja. —

Igy fejtegeti Guizot az első tételt, 's az olvasót, úgy hiszem, ezen fejtegetés már némileg megismertette a' doctrinair publicistának mind szellemével mind modorával. A' második tétel' fej-

tegetése pedig özsves működésében láttatja velünk a' státusfér-fiút, ki ritka következetességgel, a' mit 1816—20ban tanított, azt 1846-ban gyakorlatba veszi.

„Remélem — így szól — hogy nem fognak félreérteni. Épen az új Franciaország' barátjainak kell jól ismerniök a' hatalom' természetét és feltételeit. Nekik kormányt kell alapítaniok, a' forradalom' kormányát. 'S hogy ez sikerüljön nekik, ahhoz még egyéb is kívántatik, mint ágyúk és ellenzéki theoriák.

Ha a' szabad, független, az egymásíránti engedelmesség' minden előleges szükségétől távol, csak egy közérdekben, egy közszándékban egyesült embereket veszszük, — ha a' gyermekeket az ő ügyeik, azaz, játékaik közben tekintjük: mit tapasztalunk? Ezen önkéntes és egyszerű társulatokban hogymint születik a' hatalom? kinek ölébe hull mintegy természetesen, kit illet mindnyájaknak megismerésével? — A' legbátrabbat, a' legügyesebbet, azt ki legképesebbnek mutatkozik gyakorlatára, azaz: a' közérdek' kielégítésére, mindnyájak' gondolatának végrehajtására. Míg valamelly külső és erőszakos ok a' dolgoknak természetes folyamat össze nem zavarja, mindaddig a' bátor parancsol, az ügyes kormányoz. Az önmagokra és természetök' törvényeire hagyott emberek között a' hatalom kíséri és kinyilatkoztatja a' felsőbbiséget. Megismerteti magát, 's tehát engedelmességre tarthat számot.

Ime, így ered a' hatalom. Egyenlők között soha sem született volna. Az érzett és elfogadott felsőbbiség, ez első és törvényes köteleke az emberi társaságoknak; ez tény is jog is egyszersmind; ez a' valóságos, az egyetlenegy társadalmi szerződés.

Mi történik a' fejlődő, és fejlődésközben bonyolodásnak induló társaságokban? Láthatlan erő által szünet nélkül visszavezettetnek alakulásuk ezen törvényéhez. Midőn a' hatalomnak tényleges birtokosai képtelenek felfogni és kielégíteni a' közérdekeket, vagy midőn ezeket nem akarják számba venni, 's helyzetök' következményeit kirekesztőleg magok' hasznára fordítják: akkor kezdődik a' vita, melly csak a' társaságnak felbomlásával, vagy a' hatalomnak átszállításával végződhetik. Ha a' társaság nincs arra kárhóztatva, hogy elveszszzen, akkor diadalmaskodnia kell előbb utóbb, azaz: a' hatalom kicsúszik a' ferdékké vagy antisocialisakká vált felsőbbiségek' kezéből, hogy újakéba jusson, kik magokat reá érdemeseknek bizonyítandják, 's kik az illető nép' érdekében fogják gyakorlani.

Ez a' forradalmaknak egész titka , ez a' szabad kormányoknak összes feladása. Ez különösen a' képviseleti kormánynak végczélja és alapelve egyszersmind : A' társaság 's a' hatalom között a' természetes és törvényes viszonyt megállapítani, azaz : akadályozni, hogy a' hatalom ne maradjon ott jogilag , hol tényleg már nem létezik ; 's eszközölni, hogy mindig valóságos felsőbbiségek' kezébe kerüljön, kik azt hivatásához képest gyakorolhatják. A' kamarák, a' tanácskozások' nyilvánossága , a' választások, a' sajtószabadság, az eskütszékek, valamennyi formái ezen rendszernek, 's minden intézkedések , mik szükséges következményei gyanánt tekintetnek, czélul és eredményül mindegyre kutatják a' társaságot, hogy mindennemű felsőbbiségei napvilágra jöjenek , hogy a' hatalmat ezeknek kezébe játszassák, hogy őket kényszerítsék azt nyilvánossággal kezelni ; mi annyit jelent, mint a' hatalmat megérdemelni vagy tőle megválni Bámulatos egy rendszer, mert megegyezik a' dolgok' valóságával, mert feloldja a' hatalom' 's a' szabadság' szövetségének problémáját, mert egy részről csak a' felsőbbiségnek tulajdonítja a' hatalmat, 's mert a' másíkról kiköti, hogy a' felsőbbiség magát annak bizonyítsa , hogy magát újra és újra elfogadtassa.

'S így mit tevék vagytok, kik a' hatalmat csak bérszolgának hirdetik, kivel árcsökkenésre kell alkudozni, kinek cselekvőségét és bérét minél alacsonyabb fokra kell leszállítani ? Nem látjátok e, hogy ez annyi, mint természetének méltóságát és a' népekkel való viszonyait tökéletesen félreismerni ? Bizony, az nem épen legszebb neme a' hódolatnak valamely nemzet iránt, ha azt mondjuk neki : hogy szolgáknak engedelmeskedik, 's hogy béresei törvényt szabnak neki. Vagy a' nemzetek talán magasabb rendű lényekből vannak alakítva, kik hogy fenségesebb munkálatokkal szabadon foglalkodhassanak, a' kormány' czime alatt bizonyos számú alsóbb teremtményekkel bírnak, melyeknek feladásuk érettök az élet' anyagi gondjaival bajlalkodni ? Fonák, gyalázatos theoria, mely tényt és jogot, philosophiát és historiát egyiránt ignorál, mely meggyalázza és lealacsonítja azonegy mértékben a' hatalmat és az engedelmisséget, mely a' szabadságot és hatalmat egyenlő gyengeségre juttatja, egyenlően veszedelmezteti. Semmi kétség, a' rossz létezik a' világban ; a' való felsőbbiségek nincsenek mindig a' hatalomnak birtokában, 's ha mindjárt bírják is , nem használják mindig törvényszerűleg. Innen vannak a' társaságok' zavarjai, az ingadozó uralkodások, a' felforgatott kormányok. Innen van, hogy institutiók és törvények által kell biztositanunk magunkat, az ál és törékeny felsőbbiségek' uralkodása ellen egy részről, 's a' leg-

valóságosbak' romlása ellen a' másíkról. De a' társaság' ezen szükségéi nem változtatják meg a' dolgok' természetét. Ezek nem akadályozzák, hogy általában véve még is a' hatalom ne legyen a' hatalomnak természetes és törvényszerű helyzete. A' hatalom nem önmagáért hanem önmaga által létezik; önnön ereje által teremti magát, és parancsol még akkor is, midőn köteletségéhez képest azon van, hogy a' polgárok' szabad hozzájárulását kivívja. Ismerjük meg tehát azon tannak ürességét és ferdeségét, melyet a' népeknek ösztöne meghazudtol. Azt hiszitek, hogy Franciaország, midőn Bonaparténak engedelmeskedett, béres szolga alatt vélt állani? Franciaország hatalmasabb erőnek keze alatt érzé magát, mely még akkor is midőn roszra adta magát, magas természetének erélyességét fejleszté ki: „A' fejdelem bennem volt, — mondá ő maga, — rémséges lelkemben, mely az embereket és tárgyakat akaratomnak örvényébe vonta.“ Ő igazat szólott, 's Franciaország hitt benne, midőn őt követte. Az alkotmányos hatalom nem silányabb, 's nem is alacsonyabb eredetű az elnyomó hatalomnál. Midőn a' nemzetek a' zsarnokságtól a' szabadságra térnek által, akkor nincsenek többé mestereik, de azért nem fogadnak szolgálakat helyökbe. Nekik akkor vezéreik vannak, kiknek kezében a' hatalom el nem satnyúl, 's kik, midőn felvállalják a' szükségét a' közjó szerint eljárni, mind a' mellett mindnyájak között az első maradnak, az állodalom' feje.

Ismétlem állításomat, nem hiú örömből, hogy egy theoria ellen küzdhetek, hanem azért, mert ezen theoriának, ha erőre kap, a' leggyászosabb következményei vannak. Tudjátok, hogy miért lépnek fel illyes korszakok után mindig a' Cromwellek és Bonaparték? Azért, mert a' felsőbb jellemek nem engedik magokat alacsonítatni, tönkre tétetni. Ők érzik a' hatalmat magokban, 's ők kevélyebbek mintsem hogy attól megfosztatnák magokat. Ők boszúval telnek el a' sokaság' insolentiájának láttára, mely magistratusaiban csak alattvalóit akarja szemlélni, 's mely követeli a' hatalomtól, hogy magát lealacsonítsa előtte, mielőtt neki parancsolna. Ők sokkal büszkébbek, mintsem hogy az uralkodást a' gyalázattal együtt fogadnák el; 's miután az emberek tapasztalásával bírnak, miután valamennyi ösvény ismeretes előttök, mellyen azokat megtámadhatni: öszves tudományukaf, öszves erejüket, öszves felsőbbbségöket arra fordítják, hogy korlátlanul uralkodhassanak felettök. Illyenkor úgy rémlik, mintha boszút állanának a' társaságon, mintha gögre göggel, megvetésre megvetéssel válaszolnának, mintha megsértett kevélységökben mondanák magoknak: „miután szükséges hogy vagy a' nép vagy a' hatalom legyen

rabszolga: tehát a' nép fog azzá lenni és nem a' hatalom, mert a' hatalom az én vagyok."

Legyünk vigyázattal; azon eszmének uralkodása után, mely ellen most vívok, mindig illyes jellemmel birt a' zsarnokság. Megrontjuk a' felsőbbséget, mert lázadásra bírjuk, 's bitorlásra hívjuk fel jogának megtagadása által.

Ha ellenben a' hatalom nem képes győzni e' vitában, ha fejet hajt az őt megalázó tannak, akkor méltóságát elvesztvén, erejét is elveszti Minden önérzet kihál belőle: a' vaksors' martalékának véli magát, 's elvész azon ellenmondás alatt, mely helyzete 's a' róla való vélemény között, mely hivatásának roppantsága és természetének gyengesége között keletkezik. Az ellenkezők nem egyeztethetnek meg egymással; nem lehet egyszerre parancsolni és szót fogadni, kormányozni és engedelmeskedni, működni mint vezér és gondolkozni mint szolga. Midőn a' hatalom nem bír többé jogának érzetével, midőn a' társaság nem bír többé a' hatalom' jogaival: akkor a' hatalom megszűnt lenni; a' társaság és ő elváltak egymástól. — Zavarral és aggodalommal teljes állapot, midőn a' kormányval bíró társaság csodálkozik hogy nem kormányztatik, midőn a' hatalom ingadozva mozog olly helyben, melyet elfoglal a' nélkül hogy betöltené.

Ezen állapotból csak egy feltétel alatt lehetséges a' kibontakozás: ha a' hatalom' szolgaságát hirdető tan megszűnik hitelt találni. Szükséges, hogy minden dolog visszatérjen a' valósághoz, hogy a' hatalom 's az engedelmesség, a' magistratus 's a' polgár között a' törvényszerű viszonyok meg' helyreálljanak. Emeljetek annyi gátat a' zsarnokság ellen mennyit lehet; ruházzátok fel a' szabadságot mindazon biztosítékokkal, melyeket csak feltálálhattok; ez érdektekben, kötelességtekben, jogotokban áll. Soha sem fogtok szerfelett sok védelemben részesülni; az önkénynek 's az igazságtalanságnak mindig elégséges ajtó fog nyitva maradni. De ne kívánjátok, hogy a' hatalom lemondjon magát megaláztatban; ne vonjátok kétségbe természetének fennsőségét; váljék neki becsületére hogy nektek parancsol, váljék nektek becsületetökre hogy neki engedelmeskedtek. A' felsőségnak szabad is kell is magát feláldoznia, de nem soha szolgává válnia. Csak az a' valóságos hatalom, melyet tiszteletben tartanak, 's csak a' felsőbbséget illetheti a' tisztelet.

Ha a' társaság megismeri, hogy az őt kormányzó hatalomnak joga van felette, ha viszonyos méltóságuk' közös értelmében egyesülnek, — akkor csakhamar meghiusulnak 's elpárolognak azon áltan' valamennyi következményei, mely elvül állitván fel, miszerint a' kormány csak szol-

ga, ki nélkül, fájdalom, nem lehet ellenni, azon van, hogy minimumra szállítsa le működését a' társaságra, 's hogy magistratusai és vezérei legyenek ugyan, de csak azon feltétel alatt, ha semmivé lettek vagy csaknem semmivé! Hatalom nélküli vezérek! Gépekkint ide oda állított magistratusok, hogy csak meghatározott órákban, és ritka és előre kijelelt esetekben közbenjöjenek! Csaknem semmivé lett és még is fennálló kormány! milly agyrém! 's egyszersmind milly tévesztése az emberi dolgoknak 's a' világi ügyek' folyamának! — Hogy ezen theoria olly hatalom ellen irányoztatik, melyet lerontani akarunk, azt értem; az eszköz jó, és sükere bizonyos. De ha e' theoriát szabályul választjuk, midőn új rend' alapítására, tartós hatalom' alkotására törekszünk: akkor borzasztó bibát követünk el. Én úgy tudom, mint bárki más, hogy a' mindent kormányzás' örültsége boszontó és gyermekes; én tudom, hogy tért kell engedni a' kereskedésnek, az iparnak, az egyéni tevékenységek', a' társas erők' kifejllesztésének, 's hogy a' hatalom sok dolgot ront és bont ha ok nélkül nyúl hozzá. Mi sokkal többet szenvedtünk a' zsarnokságnak praetensiójától: mindent tudni 's mindent tenni, mintsem hogy méltó jogunk ne lenne, reá neheztelni. Én e' szerint örömet megismerem, hogy a' hatalomnak csak annak helyén kell közbenjárnia, 's hogy gyakran közbenjárt ott, hol csak gátul szolgált. De ha ezt megismerjük is, a' kérdés változatlanul marad; mert ezen maxima: hadd csinálják magok, hadd menjen, egyike azon határozatlan axiomáknak, melyek valók vagy hibásak, a' szerint mint alkalmaztatnak, 's melyek figyelmessé tesznek de nem vezérlenek. Turgot ezt inkább hirdette mint bárki más, 's még is ő volt azon minister, ki rövid kormányzásaközben, a' legszamosabb intézményeket 's határozatokat bocsátotta közre; ki legtöbb érdekekkel lépett viszonyba, 's ki a' hatalomnak minél nagyobb gyakorlatát vevé. Mikor szükséges volt, — fogják mondani; hiszen Turgot a' közhatalmat épen ezen közhatalom' számtalan akadékoskodásainak és közbenjárásainak eltörlésére fordította. 'S azt hiszitek, hogy a' felvilágosodott kormányok nem fognak illyes szükségekkel találkozni czentül is, 's hogy azon esetre, ha a' jót akarják, nem fognak alkalmakat találni üdvös tevékenység' gyakorlatára? Az emberi dolgok' gyarlósága jóval tetemesb, mintsem hogy egyhamarjába kimeríthetessék; és mennél inkább tökélyesbül a' társaság, annál inkább vágyakodik új tökélyek után. Vagy azt hiszitek, hogy a' hatalom csak a' rosznak elnyomására, büntetésére való, 's nem egyszersmind arra is, hogy kezdeményezze a' jót? Bizony, hatalmas egy fonáság, őt a' társasággal való viszonyaiban megbénítani akarni, őt egy oldalról

felfegyverkezni, 's a' másíkról elzsibbasztani ! Bontakozzatok ki csalódástokból ; a' hatalom soha sem fog reá állani, 's maga a' társaság sem fogja tűrni, hogy reá álljon. Ha kormányát kedvelli, ha ez valóban tolmácsa és vezére, ha szoros kapcsolatban azonegy ösvényen haladnak előre : akkor a' társaság a' kormányt hívja fel a' jónak eszközlésére 's a' rosznak elhárítására ; közbenjárását szorgalmazza, nem hogy kerülné. A' társaság ilyenkor nem sokat bibelődik azon theoriai félelemmel , melly a' hatalom' közbenjárásának veszélyeitől tart. A' britt parlament Anglia' vallási függetlenségét megalapította ; Angliára nézve ebben rejtezett minden. Ettől kezdve a' parlament' hatalma azon erővé vált, mellybe bízik, 's mellyhez minden alkalommal folyamodik Anglia, a' nélkül, hogy beavatkozásától tartana, vagy terjedelmét rettegné. Ezen hatalom kormányoz, igazgat, elvkérdéseket szabályoz, magánérdekek felett intézkedik ; és a' közönség nemcsak aláveti magát, hanem helyesli is az eljárást ; mert, a' publicisták' daczára nem fél attól, miben üdvét lelte. Én nem bírálom e' tényeket, én csak előadom őket. De én nem hiszek a' parlamenti souverainitás' csalhatalanságába, következőleg állandó és egyetemi törvényszerűségébe sem. Jogilag véve ezen souverainitást nem illeti inkább a' korlátlan hatalom, mint bár melly mást, 's tényleg talán kelletinél többször gyakorlotta. Én is úgy vélekedem, hogy a' hatalom nem mindenre való, 's nem mindig üdvösséges ; de ismétlem, hogy hívságos dolog a' gyakorlatban, és elvben fonáság, a' kormányt alárendelt 's csaknem tehetetlen szerepre kárhozatni akarni. A' kormány vezére a' társaságnak, és midőn a' társaság ezen vezért törvényszerűnek hiszi , akkor benne foglaltatik 's általa nyilatkozik a' társasági élet ; akkor őt illeti 's természet szerint neki esik osztályrészüi mindannak kezdeményezése, mi a' közérdeknek tárgyul 's a' közmozgalomnak alkalmul szolgál.

'S midőn illyes kormány valósággal létezik, akkor csak említétek neki szemtelenül bérét, csak lobbantsátok szemére a' fizetést, mellyet húz, csak hívjátok fel, hogy érette magát előttetetek megalázza. Azt fogja nektek mondani : hogy ő a' társaság' ügyeiben jár el, hogy a' társaság ezt tudja, és akarja , hogy ügyei jól kezeltessenek. Neknek igazatok van, tökéletesen igazatok azt állítani, hogy egy kispénzzel sem kell többet kívánni a' polgároktól, mint mennyit a' közjó követel. Neknek jogotok van, tökéletesen tudnotok, mi czélra szedetnek be 's miképen alkalmazzatnak a' közjóvedelmek. De nektek nincsen okotok, 's nincsen ogotok követelni, hogy mindent pénzzel kell felmérni, 's hogy a' legkevésbé drága kormány már ennélfogva a' legjobb is. Hogy fogjátok a'

szabadság', a' jólét', a' dicsőség', a' jó és szilárd kormány' valamennyi következményeinek értékét meghatározni? Az orosz császár sokkal kevesebb tisz viselőt foglalkodtat, mint a' francia király. Azt következik e innen, hogy az oroszok jobban kormányoztatnak mint mi? Vegyük ezt fontolóra; ezen kérdések nem épen egyszerűek, és a' valóságos gazdálkodásokat nem fejezhetni ki mindig számokkal. Nagy gazdálkodás rejlik a' követek' választásában, a' személyek' 's a' javak' biztosításának élvezetében, a' sajtószabadságban, még azon esetre is, ha az erőmü, mellynek ez előnyöket köszönjük, sok költségbe kerülne. A' forradalomnak és társas állapotunk' jelen alkotmányának következésében, Európában jelenleg az egy Franciaország tudja, hogy mibe kerül kormánya. Megismerem, hogy az öszveg nagy, 's ha meghaladja a' szükségét, leebb kell szállítani. De a' szabadíték, a' czéhek, a' vallási türelmetlenség, a' rendetlenség, a' zsarnokság jóval többbe kerülnek, ambár látszatra néha kevesebbet fizettetnek a' polgárokkal. A' szükség egyébiránt kissé bizonytalan mérték, mellyet nehéz felvetni. Hogy folytonosan, hogy gondosan meghányattassék, ebben rejlik a' biztosíték. A' hatalmat soha sem kell az alól felmenteni, hogy hasznosságát bebizonyítsa; de semmi szükség hogy, győzzön bár vagy győzettség, ezen vitából mindig meggyengítve és megalázva bontakozzék ki. 'S hogy ez ne történjék, vigyáznia kell magának a' hatalomnak, mert csak néki sikerülhet. Önmagából kell merítenie mind méltóságát mind erejét. A' ki nem képes ezeket megragadni, annak nem adják őket oda.

Én kimélet nélkül támadtam meg a' közvélemény' tévedését a' közgazgatás' természetére nézve; de csak egyetlenegy kormány képes e' tévedést legyőzni: a' közérdekek' kormánya, az mellyet valóságos és törvényszerű felsőbbségek támogatnak és igazgatnak. Itt minden az eljárástól 's a' helyzettől függ. Az igazság nem bír oly kormányeszközökkel, mellyeknek hasznát vehesse az, ki távol van az igazságtól. 'S így valahogy ne csatlakozzék a' ministerium; én nem védem őt, midőn a' hatalmat védelmezem. Sőt én bévádolom őt, hogy compromittálja a' hatalmat, hogy ezt lefegyverkezve hamis teoriák' ostromainak teszi ki. Ti panaszkodtok, hogy ezen teoriák hitelt találnak, 's hogy elbizakodottságot fejlesztenek ki. Mit követtetek el, hogy megmenekedjete előle? Elfoglaltátok e helyeiteket az ország' élén? Gyűjtöttéte magatok körül az ő természetes vezéreit, azon embereket, kikbe a' tömegek hisznek, 's kikre magokat bizzák? Az új Franciaországgal levén dolgotok, valjon az ő ösvényén jártok e, 's azon cél felé e valjon, melly felé Franciaország harmincz év óta törekszik? Dehogy! sőt különváltatok tőle; szövetségre léptetek

elleneivel ; olly tolmácsokat akartatok nyakára róni, kik őt nem értik, olly vezéreket, kikről semmit sem akar tudni ; azon voltatok, hogy a' választásokat, a' sajtót, hogy mindent erőszakoljatok, azon hogy egy fogással elferdítsétek a' társaságot és kormányát. Mit kívántok hát ? Ti kísérletet tesztek, Franciaországot azon ócska felsőbbbségek' keze alá visszatéríteni, mellyeket elutasított, 's még is azt akarjátok, hogy önkéntes és valóságos felsőbbbségeknek nézze őket, kikhez önmagától fordul a' hatalom ! Tisztviselőiteket arra kárhoztatjátok, hogy azt, a' mi létezik, elfojtsák, 's hogy láttassák azt, a' mi nincs, és még is olly követeléssel álltok elő, hogy a' nép körülöttök seregeljén, 's hogy őket őszinte és törvényszerű organumainak vallja ! Szóval, arra törekedtek, hogy a' hatalomból egy nagy hazugságot faraghassatok ki, 's azt követelitek, hogy számot tarthasson azon tiszteletre, azon magos állásra 's azon önkéntesen bévallott suprematiára, mellyek csak az igazságot illetik ! Ez kissé pogány lealázása a' józan észnek. A' ti hatalmatok hamis és mesterkelt ; ne várjátok, hogy Franciaország azt olly szemmel tekintse, mintha természetes lenne és való. Hatalmatok nem gyökeredzik a' nemzet' földjében ; ne hizelkedjete magatoknak azzal, hogy a' nemzet szállásolni fog árnyékában. Tűrjétek azon helyzet' következményeit, mellyet magatok választottatok, 's melly benneteket arra kárhoztat, hogy a' köz-előítéletekben mindig csak akadályokat találjatok, hogy nem vonhatjátok ki belőlök azon kormány-eszközöket, mellyeket más kezeknek nyújtanának. Mit is mondok ? A' rosz még tovább terjed ; azon hamis és antisocialis elemek, mellyek a' népfelségről, az aristocratiáról, a' hatalom' természetéről forgalomban levő eszméket jellemzik, általatok elevenítetnek fel ; töletek kölcsönzi erejét és hitelét a' tévedés. Franciaország szívesen cserélné bé a' nép' felségét a' jog' felségeért, az aristocratia' gyűlöletét az egyenlőség' való elveiért, a' hatalom' szolgaságát a' természetes és valóban socialis felsőbbbségek' uralkodásaért. De ti nem nyújtatok neki egyebet, mint Bonald' absolutismusát, de Maistre' csalhatatlanságát, és Lamennais' passív engedelmességét. Bizony, örűltség volna részéről, illyes csereberéhez járulnia. Ha választania kell a' hibák között, jobb szereti a' magáéit, mint a' tiéiteket“

Szükségesnek láttam, hogy az olvasót Guizotnak political irányával megismertessem, mielőtt a' státusférfiu' működéseinek egyes adatait elősorolnám. Ő, ki dicsőségének vallja, mit ellenei vádképen hoztak fel ellene, — hogy az eszmék' empyreu-

mából tért által a' tények' mezejére: jellemzőbb világításban tűnik fel előttünk, ha e' rendet követjük fejtegetéseinkben is. 'S a' közlött mutatvány mindenestre érdekeseb lészen az olvasóra nézve, 's ezt képesebbé teendi, biztos szempontból tanuságos pillanatot vetni e' nagyszerű életegészre, mint ha őt Cormenin' erőtetett antithesiseinek új kiadásával jól tartottam volna.

Decazes' befolyása végre gátot vetett az ultraroyalisták' gyászos kísérleteinek, 's az 1816iki kamarák eloszlattattak. Arról, hogy Guizot követnek választassék, szó sem lehetett, mert a' júliusi napok előtt csak a' bétöltött negyvenedik év nyitá meg a' palais - Bourbon' ajtait még a' leghiggadtabb egyéniség előtt is; de ő mind a' sajtó' mezején, mind pedig a' tanácsban híven támogatta az új közigazgatást; 's az 1817. februarius' 5-én hozott új választási törvényt, melly még 1815ben általa, 's Broglie, Molé, Royer-Collard, Barante és Beugnot által terveztetett, ő védette a' Moniteurben az ultraroyalistapárt ellen. Ennek akkori feje, Villèle kinyilatkoztatván: „hogy royalistai szabadság csak azon feltétel alatt eszközölthető, ha a' törvényhozók a' társasági hierarchia' legsalsóbb lépcsőjéig leszállván, ennek bennső viszonyait az aristocratiával felköltik,“ kettős fokú választást sürgetett, olyformán hogy 50, vagy épen 25 franc egyenes adónál több ne követeltessék az elsőfoku választótól. Villèle-ék akkorban úgy vélekedtek, mint jelenleg a' Gazette de France: hogy az általános vagy csaknem általános szavazási jog, kivált kettősfoku választás mellett, Francziaországot a' régi monarchia' embereinek kezébe játszaná. Guizot' terve ellenben a' közép osztálynak ügyekezett eldöntő befolyást biztosítani. A' terv törvényynyé vált, 's főpontjai ismeretesek lesznek az olvasó előtt. Egyenes választás, nem közvetett, nem kettős fokú. 30 éves kor és 300 franc egyenes adó választási jogot ad; követté csak az választathatik, ki a' negyvenedik esztendő már elérte, 's ki 1000 franc adót fizet. — A' választók' öszves száma ezen törvény' értelmében 90,878-ra, a' választathatóké 16,052-re ment. — A' szándéklott hatás el nem maradt, az új választások tete-

mesen megcsökkentették az ultrák' számát, 's az aacheni congressus, mondják, hajlandó volt forradalmi rendszabályt látni az új törvényben. Más oldalról Guizot több ízben megtámadtattott, hogy ez úton a' „bourgeoisie“ kormányát 's egyedüluralkodását ügyekezett megalapítani az öszves nép' érdekeinek ellenére. Húsz évvel utóbb (1837-ben) e' vádakra vonatkozólag ekkép nyilatkozott Guizot a' kamarában :

„A' régi monarchia' emberei arról vádolták e' törvényt, hogy a' középosztály' diadalát 's tökéletes tulsúlyát a' hajdani felsőbb osztályok' 's a' tömeg' rovására eredményezteté. Minthogy én ekkortájban sem követ, sem nyomatékosb kormánytag nem voltam, 's sajtó' mezején védettem a' törvényjavaslatot, 's védettem név szerint, hivatalosan a' Moniteurben, és védettem ollyformán, hogy bévallottam, miszerint igen is a' középosztálynak akarja a' törvény biztosítani a' kormányt, így híván ezt magával az igazság, 's az országnak érdeke Most meg' arról vádolnak, hogy a' democratia' jogait nem tisztelem eléggé. De épen annálfogva buktattattott meg mindenütt a' democratia, mert ez a' helyett, hogy önmagában emelkedett 's a' társaság' természetes lépcsőit tekintetbe vette volna, — olly lépcsők, mellyekhez emelkednie nálunk mindenkinek jogkörében áll, — inkább mindent, a' mi nem szállott le hozzá, vak elbizakodottsággal eltolt magától. Nem elégette a' szabadságot, 's minden kiválóságnak közös lapítását akarta. Ez volt a' democratiának bukása Igen is, én azokhoz tartozom, kik ezen lapítási düh ellen vívnak; kik szünet nélkül felhívják az öszves nemzetet, a' democratiát, hogy emelkedjék fel, de kik neki azt is mondják egy úttal, hogy az emelkedéshez nem ért mindenki, mert ehhez képesség, értelmiség, erény, munka és mindennemű erőfeszítés szükséges. Én azt akarom, hogy mindenütt hol ezen tulajdonságok feltalálthatók, a' democratia az állodalomnak legmagasabb functiójaig emelkedhessék fel. . . De ezen tulajdonságok elkerülhetlenül szükségeseek.“ „A' kormányok' hivatása felülről jó. Ezt csonkítani, gyengíteni, senkinek sem áll szabadságában. Ha nem tudunk emelkedni, nem fogjuk a' státushatalom' hivatását illően méltányolni tudni. A' kormányoknak most még kevésbbé szabad kisszerűekké válniok mint ezelőtt. A' kormány' becsülete kívánja, hogy erkölcsi nagysággal bírjon. Mások a' forradalom' nagyságával, 's ismét mások a' hódítás' nagyságával bírhattak; bennünket mi illet, nekünk az eszmék' 's a' jogok' nagyságával kell bírnunk.“

Azon időben, midőn Decazesnak Richelieu ellen a' korona' tanácsában 's Villèle és az ultraroyalisták' egész serege ellen a' kamarákban kellett küzdenie: a' publicistáknak azon magasabb értelmiségekből álló kisebbsége, mely a' követek' kamarájában Royer-Collard, Jordan Camille és de Serre' vezérlete alatt állott, 's mellynek az irodalom' mezején Guizot volt első tolmácsa, — ideig óráig irányadólag hatott a' ministeriumra, 's Guizot 1818-ban státustanácsossá és 1819-ben a' belügyek' ministeriumában a' megyei 's községi igazgatás' főigazgatójának neveztetett ki. Ekkor készítette Guizot, Royer-Collard' és Jordan' Camille társaságában, azon ezernél több törvénycikkelyből álló kormányzási és közigazgatási chartát, mely rendszerének szempontjából valamennyi socialis és közjogi kérdést, a' községtől a' koronáig foglalván magában, „ministeriumot és ellenzéket egyiránt organisma alá fogjon.“ De Berry herczegnek meggyilkoltatását (1820) Decazes' megbuktatására bányászván ki a' royalista párt, a' miniszternek doctrinair tanácsadói is elmozdítottak, 's Guizot, Royerd-Collard, Jordan C. és de Barante a' státustanácsosok' sorából kitöröltettek. Richelieu' ministeriuma nyugdíjjal kínálá meg Guizotot elbocsáttatásakor, de ő ezt el nem fogadta, 's mint professor és mint publicista, az idősb Bourbonágnak száműzéseiglen minden tekintetben távol tartá magát a' kormánynyali érintkezésektől. Említettük már, hogy „du gouvernement de la France depuis la restauration 's a' t.“ czimű munkája, mellyből felebb mutatványokat közlöttünk, 1820-ban jelent meg. 1821-ben egy új röpiratot bocsátott közre: „Des conspirations et de la justice politique“ (az összeesküvésekről 's a' political igazságszolgáltatásról), mellyben Ézsaiásnak e' verséből indulva ki: „ne mondjátok: „összeesküvés“, valahányszor e' nép azt mondja: „összeesküvés“,“ az igazságszolgáltatásnak a' kormánytói függetlensége mellett küzd, 's a' büntető eljárás' political kellékeit fejtegeti. Mind ezen, mind 1822-ben megjelent „de la peine de mort en matière politique“ (a' halálos büntetésről political

vétségeknél) czimü munkája rövid idő alatt több kiadást ért. Az utóbbikban a' halálos büntetés ellen nyilatkozik. „A' halálos büntetések, így szól, kivégzik az embereket, de a' népek' érdekeit és érzelmeit egyiránt nem változtatják . . . A' hatalom megölhet egy, két 's több egyént, megfenyíthet egy, két 's több összeesküvést; de ha ennél egyebet nem tud, akkor mindig ugyanazon veszedelmekkel, ugyanazon ellenségekkel fog találkozni; ha egyébbhez is ért, akkor felmentheti magát az ölés alól, nincs reá szüksége, kevésbé borzasztó csapásokkal is fogja beérni.“ —

Történettudományi leczkéit a' Sorbonneban, hol öregek és ifjak sereglettek körülötte, 's hol a' napi kérdésektől elvonatkozva a' francia monarchia' legrégiebb időszakának emlékeit fejtegeté, csak 1822-ig folytathatá. A' kormány elrémült a' professor' egyre növekedő népszerűségének láttára, 's tanácsosnak vélé a' leczkefolyamatot felfüggeszteni. Mert a' publicista elég mérész volt a' hatalom' kicsapongásai és nyomorúságai elől lerántani az álorczt, a' professort sújtotta a' ministerium! Guizot most a' sajtót választá tanszékéül, 's historiai munkái, melyeket már 1812ben Gibbon' commentáriusával kezdett meg, értelmi felsőbbbségét szintolly fényes világításban láttatják, mint publicistai dolgozatai. Én öt napjaink' első történetírójának tartom.

1823-ban két nagyszerü gyűjteményt indított meg: „Collection des mémoires relatifs à l' histoire de France depuis la fondation de la monarchie française jusqu' au XIII-e siècle“ (gyűjteménye azon emlékiratoknak, mellyek Franciaország' történeteire vonatkoznak, a' francia monarchiának kezdetétől a' XIIIdik századig) 31. kötet —és: „Collection des mémoires relatifs à l' histoire de la révolution d'Angleterre“ (gyűjteménye azon emlékiratoknak, mellyek Anglia' forradalmára vonatkoznak) 26 kötet. Guizot az egyes munkákat nagybecsü bévezetésekkel és jegyzetekkel ellátta, 's nézeteit a' francia előkorrról, nevezetesen a' carolingiai és merovingiai időszakról, „essais sur l' histoire de France“(értekezések Franciaország' historiájáról) 1824.

czimü munkájában együvéfoglalta. Az angol forradalmi emlékiratok' gyűjtése és keresztültanulása közben önnálló munkának írásához fogott e' tárgyról, mellynek első fele 1827ben: „Histoire de la révolution d' Angleterre depuis l' avénement de Charles I. jusqu' à la restauration de Charles II.“ (az angol forradalom' történetei I-ső Károly' thronusra jutásától II. Károly' visszahelyezéseig) czim alatt jelent meg, de melly, fájdalom, e' napig csonkán maradt. Guizotnak ropant érdemét mind a' források' gyűjtésére, mind az I. Károlyi korszak' pragmaticus kidolgozására nézve nem régiben Dahlmann is kötelességének tartotta megismerni, 's Guizot' munkáját valamennyi angol és német történetíróké fölébe emelni. — Csak melleleg említem, hogy Shakspeare' Letourneur általi fordítását is sajtó alá javította e' tájban Guizot, mert reá nézve minden esetre jellemzőbb Cálvin' életírása, mellyet a' „musée des protestans célébres'“ második füzetébe iktatott. Guizot rendkívüli tisztelettel viseltetik Calvin' organisáló talentuma iránt, 's találkoztak, kik kettőjök' jelleme között hasonlatosságot láttak. 'S az olvasónak valóban úgy tetszik, mintha Guizot önmagáról szólana, midőn csaknem ideálképen állítja fel Cálvint, „a' középtermetű, sápadt sovány férfiút, ki időről időre jobbájával végigvonult homlokán, de kinek arczán nem lehetett nyomát látni a' mély értelmi fáradalomnak, 's ki mindig magasan hordta volt fejét,“ — Cálvint: „ki meg tudta ragadni a' kormányt, mint egyike azon magas értelmi felsőbbbségeknek, mellyek egy korszak' vagy egy nép' élére állanak,“ — Cálvint, „ki a' nagy socialis forradalmak' azon második időszakának embere, midőn a' feladás az, hogy a' háború' után kivívott földön megállapitassék a' béke, ollyas elvek szerint 's azon formák alatt, mellyek ama forradalmak' természetével megegyeznek.“ —

1826-ban az „encyclopédie progressive“ főigazgatóságát vállalá fel, de az első füzetek' megjelenése után elakadván a' munka, benne csak két czikkely jelent meg Guizottól: „abrégé,“

és „encyclopédie.“ Az utóbbiban oda nyilatkozik, hogy ezen szó „encyclopaedia,“ betű- és philosophiai értelmében, nem egyéb az ész' gögijének és ambitiojának hazugságánál, miután az emberész nem képes a' különféle ismereteket valóban együvé fűzni, 's a' valóságos egységig eljutni. Szerinte az encyclopaediák az öszves ismereteknek gyűjteményei és raktárai, de nem organicus egészei. Egy évvel utóbb a' „revue francaise“ czimű időszaki iratot alapította, melyet a' juliusi forradalom félbeszakított, de melly 1836—39-ig új folyamatosan jelent meg, 's Guizotnak számos dolgozatait,—egyebek között: „du catholicisme, du protestantisme et du philosophisme en France,“ (a' catholicismusról, a' protestantismusról és a' philosophismusról Franciaországban) „la démocratie de la société nouvelle“ (az újabb társaság' democratiája),— foglalja magában. Megjegyzésre méltó, hogy Coquerell lelkész, szükségesnek látá az első helytt említett dolgozat' elvei ellen a' protestantismus' nevében óvást tenni. Pótólólag még azt is említjük e' helytt, hogy Hallam' munkája az angol alkotmányról Guizot által vezetettetett bé a' francia irodalomba.

Az olvasó látja, hogy a' történettudomány' professorát tan-
székéről leránthatta ugyan a' ministerium, de tétlenségre, hallgatásra nem kárhoztathatta. Pedig időközben súlyos csapás éré legbensejében a' férfiút. Hitvese meghalálozott. A' milly gyengéd-lelkű, olly szilárd jellemű asszony nyugalommal nézett a' halál elébe. Búcsut vett családatól, fiától, férjétől, 's hugát Dilson Elisát (sz. 1804ben) nőül ajánlá az özvegygyé válandónak. 1827. aug. 1én férjét arra kérte, olvasna neki valamit; G.— Bossuet' beszédét választá a' lélek' halhatatlanságáról, 's ez olvasásközben a' beteg elhűnyt. Paulina catholica volt ugyan, de férje iránti hűségében a' protestans vallás' szertartása szerint kívánt eltemettetni. Huga 1828. végén csakugyan házasságra lépett Guizotval, de néhány év múlva elhűnyt ő is, el az első hitvestől maradtott fiú is, ki már olly szép reményekben ringatá az atyát! — Ennyi csapás mély nyomokat hagyott a' komoly, a' hallgatag férfiú' kebelében. Midőn

1837-ben féktelen ambítoról vádoltatott a' követek' kamarájában, május' 3-án azon beszédében, mellynek egy töredékét már ismeri az olvasó, ama' vád ellen e' szavakkal tiltakozott: „Önök uraim, hihetik nékem a' mit mondok. Tetszett Istennek, velem olly örömekeket 's olly fájdalmaikat megismertetni, mellyek minden egyéb vesztesség' irányában jég hidegen hagyják a' lelket.“—

Guizot 1827-ben az „aide-toi, le ciel t' aidera“ egyesület' tagjává lett, hogy ezen organum által, mint egyik biographusa mondja, üdvös befolyást gyakorolhasson a' kamarai választásokra, — de részben talán azért is, mert negyvenedik évét már elérte, 's így azon volt, hogy tulajdon személyében is helyet foglalhasson Franciaország' képviselői között. Ezen egyesületben Guizot, Duchâtel, Rémusat, Duvergier d' Hauranne mellett Carrelt és Cavaignacot is szemléljük, 's igen valószínű, hogy az utóbbiaknak messzebbre nyúló terveik voltak, mint az elsőeknek. Martignac' ministeriuma alatt Guizot és Cousin felhatalmaztattak tanszéki előadásai' folytatására. 1828. aprilis' 9én nyitá meg G. újra leczkéit, minden pártczélsások nélkül, komoly 's tárgyhoz és tanszékekhez szabott előadással. Leczkéinek ezen újabb folyamata: „histoire générale de la civilisation en Europe“ (az europai polgárisodás' általános történetei) 's „histoire de la civilisation en France“ (a' polgárisodás' történetei Franciaországban), cím alatt jelent meg; 's lehetetlen, hogy az olvasó, bár mint örvendjen szerzőjököt a' kormány' élén látni, néha abbeli, talán kissé önös ohajtását elnyomja: vajha még ollyas fordulatot is vennének a' közügyek Franciaországban, mellyek a' professort, legalább ideig óráig hogy kormánytapasztalásait is formulázhassa, meg'visszaadnák a' tanszéknek. Deus vobis haec otia! kiált az irodalom' barátja, 's a' miniszernek — semmi kétség — lesznek pillanatai, midőn ez ohajtásban maga sem lát ellenséges indulatot, midőn osztozkodik benne. —

1829. martius' 1-én státustanácsosi tisztébe visszahelyeztetett, de rövid idő mulva megbukott az engesztelődés' zászlajával

fellépett Martignacféle ministerium, 's Polignacnak kormányzása minden alkotmányos erőt új ellenzésre hívott fel. Guizot a „Temps“ban 's a „Journal des débats“ban folytonos czikkekből támadá meg a kormány „gyászos“ irányát, 's az ellenzék őt 1830-nak elején Lisieuxben (dép. Calvados) követül választá. Azon híres válaszfelíráshoz, melyben a' kamara kinyilatkoztatá: „hogy a' charta nem kegyelem, hanem jog' képében sanctionálta a' népnek közbenjárását a' státusügyek' tanácsában,“ „hogy ezen közbenjárás, ezen részeltetés a' törvényhozásban és közigazgatásban megszűnt,“ „hogy igazságtalan bizalmatlanság Franciaország' elvei és érzelmei iránt teszi a' közkormány' uralkodó gondolatát,“ „'s hogy Franciaország az anarchiát úgy nem akarja, mint nem a' despotismust,“ — ezen válaszfelíráshoz, melyet Royer-Collard, a' követek' kamarájának akkori elnöke, a' „doctrinának atyja“ olvasott fel X-dik Károly előtt, Guizot jellemének öszves erélyességével járult. A' ministerium elosztatta a' kamarát, de Guizot újra megválasztatott, 's midőn Párisba visszaérkezett, a' juliusi rendelvények, mellyek az idősb Bourbonágot megbuktatták, már megjelentek volt. Ezen rendelvények' tartalma ismeretes leszen az olvasó előtt. Az időszaki sajtónak szabadsága felfüggesztetett, a' választási törvény módosítatott, a' követek' kamarája, még mielőtt összegyűlhetett volna, eloszlatott. A' három nagy nap' (jul. 27, 28, 29.) eseményeinek vázlata nem ide való; de e' helytt igenis megemlítendő, hogy a' Párisban jelen volt követek' nevében Guizot tette fel az óvást. „Alulirott, törvényesen választott követek . . . a' fejedelem iránti köteleességeknek tartják, azon rendszabályok ellen óvást tenni, mellyeket a' korona' tanácsosai, a' király' szándékainak kijátszásával, a' törvényes választási rendszer' felforgatása 's a' sajtószabadság' megszüntetése által újabban keresztülvittek. Ezen . . . rendszabályok, alulirottak' meggyőződése szerint, ellenkeznek az alkotmányos chartával, a' pairkamara' alkotmányos jogaival, a' francziák' közjogával 's a' törvényszékek' hatáskörével és végzéseivel; ezen rendszabályok olly zavarba ejthetik

a' státust, mely a' jelennek békéjét 's a' jövődö' biztosságát egyiránt veszélyeztetné. Ennélfogva, alulirottak a' király 's az alkotmányos charta iránti hűségökben egyhangulag óvást tesznek nemcsak az érintett rendszabályok ellen, hanem mindaz ellen egyszersmind, mi belőlök keletkezhetnék. 'S tekintetbe vevén egy oldalról, hogy a' követek' kamarája még nem volt constituálva, 's hogy ennélfogva törvényesen el sem oszlattathatott; 's más oldalról, hogy a' kísérlet, más követkamarát új és önkényes módszer' útján alakítani, az alkotmányos chartával 's a' választóknak törvényes jogaikkal homlokegyenest ellenkezik, kinyilatkoztatják alulirottak: hogy magokat folyvást törvényesen választott . . . követeknek tekintik, . . . olly követeknek, kiknek helyébe újak csak ollyatén választások' útján küldethetnek ide, melyek a' törvényben kijelelt elvek és formák szerint történtek. 'S ha alulirottak a' valóságban nem gyakorolják mindazon jogokat, 's nem járnak el mindazon kötelességekben, melyekkel őket törvényes megválasztatásuk felkészíté, ez csak annál fogva történik, mert anyagi erőszak által akadályoztatnak, mely erőszak ellen óvást tenni soha meg nem szünendének.“ — Azon proclamatio, mely által a' kamara az orleansi herczeget az ország' főhelytartójának nevezte ki, szinte Guizot' tollából folyt, — 's ha tekintetbe vesszük, hogy a' felebbi óvás eredetileg jóval keményebben volt fogalmazva, mintsem minőnek a' Tempsban olvassuk: talán nem vádolhatni Guizot-t auxesisről, mivel a' lisieuxi választók előtt, utóbb kinyilatkoztatá, hogy 1830. júliusban alkotmányos sympathiái vele életét is veszélyezteték; — 's annyi kétségtelenül áll: hogy Guizot nem tartozik azok közé, kik július' végén nagybölcsen 's nagybiztosan hallgattak, és augustus' első felében a' hatalom' palástjába takaródzva emlegették a' nagy napokat, melyeknek tüzeiben, kivált az ő hozzájárulásuk által érlelődött meg az alkotmányosság' kétségtelenül igen izletes gyümölcse, ha azon mohóság után ítélnetni, melylyel kiusitolják!

A' municipalis bizottság Guizotot július' 31-kén a' cultus' 's

a' közoktatás' ministeriuma' ideiglenes biztosának nevezé ki, de ő e' tisztet el nem fogadá; igen, más nap', a' belügyek' biztoságát. Augustus 11-én Lajos Fülep által is ezen ministeriumnak tárczájával bizatott meg. November' 2-kán már kilépett a' cabinetből, de hivataloskodásának rövid ideje alatt több nagyfontosságú törvényt részint indítványozott 's illetőleg előfogadtatott a' kamara által, részint előre készített. Illyesek: a' jurynek alkalmazása a' sajtó- és politcái vétségekre; a' seregquantumnak évenkénti megszavaztatása; új választói törvény (a' választónak censusa 300 ftról 200ra, a' követé 1000 ftról 500ra, 's az időkor 40 évtől 30ra leszállítva, 's ennél fogva a' választók' száma most már 200,000, a' választathatóké 24,000 'sa't.); új helyhatósági és megyei törvény; 's a' t. Egy pillanate' törvényekbe elégséges arra, hogy meggyőződünk, miszerint a' minister őszintén lépett az alkotmányos haladás' pályájára; azon körülmény pedig hogy 86 praefectus (megyei elnök) közül 76 vagy elbocsáttatott vagy legalább elmozdítatott, a' nevetség' világitásában láttatja azon vádat, hogy a' minister arra törekedett, miszerint X-dik Károly' közigazgatásának elveit és személyzetét változtatlanul fenntarthassa! —

Igaz, Guizot néhány héttel a' juliusi napok után már népszerűtlenné lett, de hogy mi oknál fogva, annak kitudásához nem nagy elmeél kívántatik; — az ok abban rejlett: hogy a' doctrinair státusférfiu a' fegyelmet kormányban és ellenzékben egyiránt szükségesnek látta, hogy az anarchiát egyiránt veszedelmesnek hirdette akár eszmékben mutakozzék akár utczai garázdálkodásokban, 's hogy ezeknek irányában mérész volt kimondani az „ellentállás“ szót, 's a' „megvetést“ melylyel a' desorganisáló tanok' emberei iránt viseltetik. Semmi sem jellemzi inkább a' tömegek' politcái rövidlátását 's publicistai tapintathijányát, mint azon körülmény, hogy a' párisi sajtónak egykét embere Németország' bölcseivel, 's ezek meg' a' mi státusférfiainkkal képesek voltak Guizotnak politcái kétszínűségét 's elvárulását elhítetni, holott az újabb kor alig mutathat fel követ-

kezetesebb jellemet az övénel. Mit tartsunk olly hatalomról — mondá ő huszonhat évvel ezelőtt, — mellynek nincsen véleménye önmaga felől, melly nem tudja, hogy ki ő, hogy honnan származik, hogy milly czimnél fogva parancsol? A' kétértelmű helyezetek legeslegroszabbak. Ha magát az ur' felkentjének tartja, hirdesse bátran; hinnünk kell magunknak magunkban, ha azt akarjuk, hogy mások higyenek bennünk. Ha a' nép' választottának tartja magát, írja fel homlokára; ha ennek hasznát akarjuk venni, büszkélkednünk kell benne. 'S Guizot, híven e' nézethez, mindig nyíltan vallotta bé öszves irányát, nemes önérzettel mutatott mindenkor rendszerére, mint ollyasra, melly az uj Franciaország' eszméinek és érdekeinek terén emelkedik. Hogy valaki ezen elvek' cultusát roszalja, azt felfoghatom, de mint leheszen józan észszel bennök habozást találni, azt által nem látom! Eljárásában nem hogy lengeséget, inkább túlságos makacsságot kivált némelly közjogi formának az angol szerkezethez idomitása körül fedezhetne fel néha a' vizsgálódó. 'S ha a' desorganisáló irányok' emberei őt valaha a' magokénak vélték, vagy ha az alkotmányos eszmék' devalvatorai, a' politikai szűkkeblőség' 's az innen származó kishitőség' pópái őt patriarchájoknak gondolták, ezáltal csak ember- és tárgyismeretök' keskeny látkörét tüntették ki.

Perier' ministeriumát, melly programmájában kinyilatkoztatta, hogy elve a' juliusi forradalomnak és ennélfogva a' belőle keletkezett kormánynak is nem a' lázadás, hanem a' törvényszerű ellentállás a' hatalom' kicsapongásai irányában, híven támogató, csak a' pairkamara' újjárendezésére nézve ellenzésbe jött a' ministeriummal, mellynek törvényjavaslata az örökös pairség' megszüntetésének elvéből indult ki, holott tudnivalóképen mind Guizot, mind Thiers azt örökösnek ohajtották. „Ti el akarjátok törteni az aristocratiát a' pairek' kamarájában, — mondá ez utóbbik, — de ez úton minthogy nem vagytok képesek azt a' társaságban eltörteni, majd be fog lépni a' követek' kamarájába. A' nagycsaládu ifjak nem lehetendvén többé pairek, követekké fogják magokat nevezetni.“

Guizot ekképen okadatolta nézetét e' tárgyban: „Szükséges, hogy a' pairek' kamarája kormányhatalom legyen természeténél fogva, 's tökéletesen különböző, tökéletesen független a' kormánytól, a' korona' kormányától, állásánál fogva . . . Az egy örökösség (mint ellentéte a' korona általi kineveztetésnek) vezethet e' célhoz.“

Az 1832. october' 11-én alakult ministerium, melynek elnöke Soult, de irányadói hg. Broglie és Guizot, amaz a' külügyek', ez a' közoktatás' ministere voltak (Thiers a' belügyi minister kevesebb befolyással volt a' kormányra, mert egy maga állott a' doctrinairek között, 's mert ministeriumának közigazgatási része a' kereskedési minister' köréhez kapcsoltatott, olyformán hogy Thiers, úgy szólván, csak a' rendőrségi ügyekben járt el;) — az 1832. october' 11diki ministerium' alakításától kezdve ennek felbomlásáig 1834-ben, 's csaknem valamennyi későbbi ministerialis combinációkban 1836. februarius' 22-ig, 's 1836. september' 6-dikától 1837. aprilis' 15-dikéig, Guizot 's néhány doctrinaire társai túlsúlylyal bírtak a' kormánynál. Ez' időbe esik a' hadviselés Holland ellen Belgium' ügyében, Antwerpennek bevétele, az 1834-diki lyoni és párisi zavaroknak elnyomatása, Berry herczegnének elfogatása a' Vendéeban, a' célbavett királygyilkosság által motivált, 's részben csak mint ideiglenes intézkedések menthető 1835. szeptemberi törvények. A' közoktatási ügyet mi illeti, itt mindenekelőtt az elemi oktatást szabályozó törvényt (1833. junius' 28áról) kell említenünk, a' polgári szabadság' ezen hatalmas biztosítékát, melynek aligha vannak más ellenei, mint Montalambert 's a' hasonlók. Több új tanszék' rendszerezése, a' tudományok' minden ágainak meleg pártolása, 's kivált a' Franciaország' történeti emlékeinek gyűjtésére és kiadására fordított pénzereő tanuságot tesznek, hogy a' minister nem követett el árulást azon tanulmányokon, melyek őt a' kormányhoz juttatták.

1838-ig Guizot csaknem kirekesztőleg tudományos foglalkozásainak élt, 's e' tájban több dolgozatai jelentek meg a'

Revue Françaiseben; de midőn az 1838-ik év' végével Molé' ministeriuma ellen doctrinairekből, legitimistákból, a' tiersparti' 's a' szélső baloldal' hiveiből parlamentaris coalitio alakult, melly a' ministeriumot megbuktassa 's a' főhatalmat alkotmányosabb közigazgatási 's kormányrendszer' elfogadására kényszerítse; 's midőn a' ministerium' pártolói ezen coalitióban nem láttak más czélt, mint a' megtámadott kormány' örökösévé válhatni, — Guizot válaszolá: hogy az ő czélja mindig csak abban állott, miszerint a' juliusi monarchia megmentessék 's a' képviseleti kormányrendszerben rejlő erőre támaszkodva elleneivel diadalmasan megvívhasson.

„Miután ezen vita béfejeztetett, folytatá, két nagy vélemény, vagy, hogy parlamenti nyelven szóljak, két nagy párt alakult: az egyik kívált arra törekedve, hogy a' státushatalmakat védje, alapítsa, végrehajtsa; a' másik azon levén, hogy a' közszabadságokat védje, szilárdítsa, kiterjessze; egyik való vagy conservatív kormánypárt, a' másik való ellenzéki vagy reformpárt, mindketteje őszinte és loyális, mindketteje társaságunk' alapjaira nézve, dolgokat és személyeket, chartát és dynastiát illetőleg megegyezvén egymással, de mindenik külön szempontból tekintvén ezeket, 's mindenik egynekegynek a' társaság' ama' két lényeges érdeke közül áldozván föl magát. Ez volt a' képviseleti kormány' szabályszerű üdvös helyzete. De a' helyett, hogy bennünket ezen ösvényen tovább vezetett volna, mit tőn a' jelen ministerium? Bizonytalanságba, zavarba, homályba ejtett bennünket, rendszer, elvek, tábor, zászló nélküli politicát láttunk felmerülni, örökös ingadozást, mindenüvé pislogva, minden oldalról rendszabályokat kölcsönözve, szövetségeket keresve, ma ezt, holnap egy másikat; semmi elhatározottság, semmi szilárdság, semmi egész. Tudják e önök, mi neve ezen állapotnak? mi ezt anarchiának nevezzük. A' restauratio' idejében tíz évig az ellenzék' soraiban állottam, én akkor nem tettem egyebet, mint hogy az ellenzék' törvényes eszközeit organisáltam, azonképen mint a' hogy 1830. óta a' kormány törvényes eszközeinek organisatiójára törekedtem. Személyes nagyravágyást is emlegettek, de őszves válaszom csak annak ismétlésében áll, miszerint: ha nagyravágyás alatt valaki azon vágyat érti, hogy ügyemnek, mellynek életemet szenteltem, kivívjam a' győzedelmet, akkor igaza van, mert igenis ezen határtalan nagyravágyás bánt engem. Ha ellenben azon nyo-

moru személyes ambitiot értik alatta, melly abban áll, hogy valaki minden áron minister akar lenni, nincsen reá válaszem. — Én nem tartok többé a' monarchiai zsarnokkénnytől, mellynek ostromait ezelőtt oly huzamosan türtük. De ezzel még be nem éri az ország, ez még nem elégséges jó kormánynak eszközzésére. A' birodalomnak mind bel mind kül ügyeit értelmesen kell igazgatni. Jelenleg ez nem történik. A' státus' nagy hatalmai a' helyett hogy egymást kölcsönösen erősitenék és szilárdítanak, hogy egyik a' másiknak segédével felemelkednék, gyengitik és alacsonitják egymást. A' való baj, mellynek áldozatul estünk, abban áll, hogy jelenleg köztünk a' képviseleti kormány sem lényegére, sem való czéljára nézve nem létezik. Mindnyájan olvastuk Tacitusban az udvaroncokról: „omnia serviliter pro dominatione.“

Molé bukott, 's egy pár halvaszületett kormánykísérlet után, 1840. martius' 1-én alakult a' Thiersféle ministerium, mellynek jellemzését Thiers' életirási vázlatában fogja találni az olvasó. Guizot ekkor követségben járt el az angol udvarnál, 's mint a' béke' rendszerének barátja oly eljárást követett, melly csak külsőleg lehetett öszhangzásban a' harczot és háborút emlegető ministeriummal. Azon beszéd, mellyet a' művészetek' londoni királyi academiájában ünnepélyes alkalommal az öt örömtombolással fogadó gyülekezetnek mondott, politicájának vég gondolatát inkább fogja láttatni az olvasóval, mint néhány azóta közzétett diplomatai sürgőnye.

„Századok multak el, mondá, mióta Vespasián császár a' művészet' minden remekeit, mellyek a' világ' meghódítása után Rómában összegyűltek, egy helytt szándékozánn felállítani, a' béke' templomát választá e' célra: hogy minden nemzetek, megfeledkezvén előbbi viszályaikról, köz-örömmel szemlélhessék e' nagyszerű mutatványt. Nincs mi rokonabb volna egymással, mint béke és művészetek, természetes és hatalmas harmóniában állanak ezek amazzal. Ha ki az ellenkezőt hinné, vessen egy tekintetet arra, mi a' közelebb mult huszonöt év' lefolyása alatt történt Európában. Nem állíthatni, hogy ezen évek a' nagy és eredeti műteremtés' korszakát tették, vagy hogy számos remekműveket mutathatnak fel, mik örök fényt árasztanak azon korra, mellynek szülöttei. De a' művészet' ismerete és szeretete oda is kiterjedett, hol ismeretlen volt eddiglen. Né-

met- és Franciaországban szintúgy mint Angliában, a vidéken szintúgy, mint a fővárosokban nagyszámu középületek és emlékek emelkednek, nagyok és kisebbek, szerény vagy büszkébb követelésekkel. Jeles férfiak szobrai népesítik a nyilvános helyeket, 's ha műkiállítást nyitunk a közönségnek, telvél látogatókkal a teremek. Festészet, szobrászat és zene a közönség' izlésébe és modoraiba csepegtetvél, 's csaknem népszerűekké lesznek.

Ez, uraim, valóban nagy áldás e' korban 's a' társaság' jelen állapotában. Mit tennének, mit kellene tennünk mindazon egyénekkal, azon milliókkal, kik szünet nélkül a' polgárisodás', befolyás' és szabadság' élvezetei után törekesznek, ha kirekesztőleg csak a' világi jólét, vagy a' politicalai élet' szenvedelmiei mutatnák ki nekik az irányt? ha nem gondolkoznának egyébről, mint kincsgyűjtésről és jogvitatásról? Nekik egyéb érdekekre, egyéb érzelmekre, egyéb örömekre van szükségök; nem hogy állapotuk' javításától 's a' szabadságban előhaladástól tova ejtessenek, nem hogy a' társadalmi élet' nyereségeit csekélyeknek, megkülönböztetéseit hiúknak tekintsék: hanem hogy érdemesbökké 's képesbökké váljanak magasabb állásukra, érdemesekké magok' személyében meg' tovább fejleszteni azon polgárisodást, melyre seregesen eljutottak és ezáltal eleget tenni természetünk' azon hajlamának, azon ösztöneinek, melyeket physical jólét ki nem elégíthet, nem egészen még a' politicalai szabadság' nagyszerű játéka és kötelességei sem.

Azonképen mint az irodalom, mint a' tudomány, úgy a' művészetek is bírnak e' hatalommal; ők tágas és szép pályát nyújtanak a' férfi' cselekvésének és békés örömeiket árasztanak el; ők felingerlik a' lelket és lecsendesítik egyszersmind; ők együvé hozzák és a' megelégedés' közös érzelmében egyesítik azokat, kik minden egyéb tekintetben, állásukra, szokásaikra, véleményeikre és vágyaikra nézve különböznek egymástól.

'S így nemcsak magatoknak, uraim, nem egyedül tinnenmagatok' örömére mivelitek, pártoljátok a' művészeteket. A' királyi academia', ezen intézet', ezen műkiállítás' célja messzebbre terjed, 's magának a' társaságnak javára. Mi örvendünk, hogy részt veheténk ez ünneplésben, mi rokon érzellemmel viseltetünk munkálódásai, kilátásai iránt. Illy alkalommal, ezen remekművek' színe előtt, 's azon érzelem' befolyása alatt, melyet felköltének bennünk, mi vendégeitek vagyunk, uraim, de idegenek nincsenek közöttünk."

Ezen szellemben, a' polgárosító eszmék' elnöklete alatt vi-szi Guizot 1840. october' 29dike óta e' napig Franciaország' külügyeit, 's közvetve, mint lelke a' ministeriumnak, a' francia birodalom' belkormányát is. Szövetségben Angliával, — mit már Mirabeau is tanácslott haláloságján Talleyrandnak, 's mit ez a' juliusi forradalom után eszközlésbe vett, — tért nyitni ha bár csak lépcsről lépésre a' magasabb civilisatiónak; vagy a' mi egyre megy ki: az anyagi és szellemi javítások' következetes lánczo-lata által közelebb hozni a' népek' alkotmányos életének t a r t ó s korszakát, — talán lassabban mint 1789-ben, de annál biztosab-ban, talán kevesebb dicsőséggel is, de annál nagyobb haszonnal Franciaországra 's az emberiségre nézve, — ez meggyőződésünk szerint öszves politicájának vezérgondolatja. A' juliusi dy-nastiának megerősítése is csak eszköz neki e' célra, e' rend-szer' foganatosítására, 's ha ő ezt a' mindent túlzók', mindent élére állítók' subversiv irányzatával szemközt conservatívnek mondja: a' haladás' barátja soha se akadjon fel e' szón, melly az ő szájában és Franciaországnak két forradalom utáni vi-szonyai között, mint felebb láttuk, az ész' 's a' jog' suprematiáját jelenti a' szenvedelmek' bitorlásaival szemközt, 's mellynek jó vagy rossz értelme természetesen csak attól van feltételezve: hogy a' közrend' és közszabadság' áldásait akarjuk e conserválni, vagy a' szabadítékok' 's az anarchiának vitustánczát? „Monda-nom kell a' kamarának 's az országnak, — így szólott 1843. fe-bruarius' 1-én, — miszerint valóságos érdekeink egyenkint és öszvesen azt tanácsolják nekünk, hogy jó egyetériésben éljünk Angliával. Ezen érdekek' sorában a' tisztességes és hasznos bé-két legelsőnek tartom; nekünk erre szükségünk vagyon nemcsak az ország' anyagi jólétének eszközlése', hanem a' közerkölcsi-ség' kedvéért is. Szükségünk van reá, hogy a' munka és jórend diadalmaskodhassék az erőszak' 's a' véletlen' fajzatai felett. Ezek nagyok voltak és csodálatraméltók, de nem tagadhatni, hogy a' császárság' évei csordultig telyén meg velők, azon-képen mint a' dicsőség' forrásává lettek, úgy lettek a' rom-

lásává is. Én a' békés, szabályszerű életnek adom az elsőséget. . . . A' jó külpoliticianak érdeke is a' béke mellett küzd. Mondják : Franciaországot azon gondolat aggasztja, hogy egy új, forradalomelleni coalitio van alakulóban ellene. Hogy az ország illyesmitől ne tarthasson ezentúl, szükséges az Angliávali jó egyetértésnek fentartása. Egy igen lényeges indító okot fogok még említeni, olyast, melly engem hatalmasan megkapott. Van egy ország Európában, hol az 1830-diki forradalom' eseményei valóságos rokonszenvet költének fel a' lelkekben, hol kormányunknak, királyunknak nevét tisztelettel említik : ez ország a' szabadság' országa, 's a' legconservatívabb egyszersmind Európában, ez ország : Anglia. Higgyék nekem önök, kormányunk csak nyerhet méltóságban az által, hogy illyes baráttal bír. Európának egyéb országaiban vagy közönösséggel vétetnek a' mi ügyeink vagy éppen aggodalmat okoznak; Anglia szeret, becsül, tisztel bennünket. Mind ez nyomatékkal bír valamennyi értelmes ember' szemében. 'S mit kívánunk mi a' kamaráktól? Talán hogy Franciaország' érdekeiről lemondjanak, hogy ezeket ne védelmezzék, hogy az angoltól eltérő politicát ne kövessenek, ha alapos okuk van reá? Nem! Magunk' rendszerét követnünk mind jogunk, mind kötelességünk, mellyben önöknek szilárdsággal kell eljárniok, mert — gondolják meg jól — gyengeség Anglia' irányában ártana nekünk, nem hogy használna.“ — — —

„Guizot — így szól egy író, kit a' doctrináirek iránti rokonszenvéről nem vádolhatni, 's ki a' jelen kormány' valamennyi combinatióin kívül állván, nem jöhet a' részrehajlás' gyanujába, — Guizot azon éleselmével, mellyet már megszoktunk benne, átlátta, hogy Franciaország szilárd alapon csak Angliával léphet szövetségre, mert a' continens' eszméi és előítéletei szüntelen ellene vannak irányozva, — 's így azon gondolat támadt benne, hogy a' kormányok' kölcsönös hajlama mind Franciaországban, mind Angliában a' két nemzet között uralkodott ellenszenveket annyira eloszlatná, hogy ugyanazon ügy' zászlaja alatt találkozhassanak, ha valaha háború vagy legalább komoly vita tá-

madna Európában. . . . Guizot ezen eszmének létesítéséhez dicséretes szilárdsággal 's csak nem historiai következetességgel járult, 's e' tekintetben reá nézve a' szónokszék rendkívüli 's valóságos drámai érdekekkel bíró győzelmek' színhelyévé vált. . . . A' nemzeti gyűlölségek' ösztöne gyászosan bányásztatott ki elle-ne, 's ilyenkor szerfeletti élénkséggel védé a' népszerűtlen el-vet, 's kelletlenül hangosabban hirdeté az angol szövetség' politicalai szükséges voltát azoknak, kik historiai hagyományokká vált tév-eszméikhez szeretnek ragaszkodni. Talentumának mind izmossága mind élessége általmegy parlamenti vallomásaiba és rendszerébe; pedig gyülekezetekkel mindig kissé rézsütosan kell bánni, hogy a' szerfelett szabatos kérdések elől megmenekedhessünk.

Egyébiránt Guizot ezen hijánynak fényes oldalával is bír, azzal: hogy nem csügged el soha. Vas temperamentumán kívül még vallásos állandósággal van felkészítve, melly tőle barátjaira is elragad, mi úgy látszik, jellemvonása azoknak, kik magokat „hivatva“ érzik. A' szónokszék' viadalai, a' felbőszült kamara' napjai után kifáradtnak, lesujtottnak vélné őt az ember; — ő nyugodtan érkezik meg lakába, mintha a' szélvész nem is zúgott volna. Az ellenzékben 's a' kormánynál Guizot mindig egyiránt nyugodt, mert a' vezérnek bátorságát érzi magában; 's mi lesz a' közharczosokból, ha ő elcsüggedni találna? A' ki őt házában látja, alig hiszi, hogy ő kezében tartja a' birodalom' sorsát; órái itt csendesesen folynak le, mintha a' családi élet volna az ő élete, mintha csak történetből vettetett volna a' pálya' síkjára. . . . Pedig ezen erős lélek több ízben tétetett próbára az életben. Guizot elvesztette első és második házastársát, házastársakat, kiket imádott volt; elvesztette fiát, édes reményét, kit mint Young' éjtszakáiban az atya, maga bocsátott le sírjába; az ő örömei, nem a' világ' örömei, ő ezeket nem ismeri. Guizot-t csak egy gondolat foglalkodtatja: hivatásának eleget tenni, 's célját egyik vagy másik úton, nagy és kis eszközök', emberek' és dolgok' segédével elérni; 's innen van, hogy ő mindenütt hatalom, a' ministeriumban

azonképen mint az ellenzékben, 's hogy ha helyzetét változtatja, még nem változtatja eszméit és célját“

Illyennek ismerem Guizot-t, illyennek mutatják őt forrásaim, melyekből merítettem 's melyek nyitvák mindenki előtt. Ha valaki őt más forrásokból másnak ismerné, nem fog helytelenül cselekedni, ha szemügyre veszi: melyikünknek forrásai kínálkoznak nagyobb tisztasággal, az övéi e, vagy az enyéim.

'S most engedje meg az olvasó, hogy Guizotnak mind publicistai, mind történettudományi munkáit újra ajánljam figyelmébe, melyeknek bővebb jellemzésére még néhány szót irok ki belőlök, e' vázlatnak zárszavául:

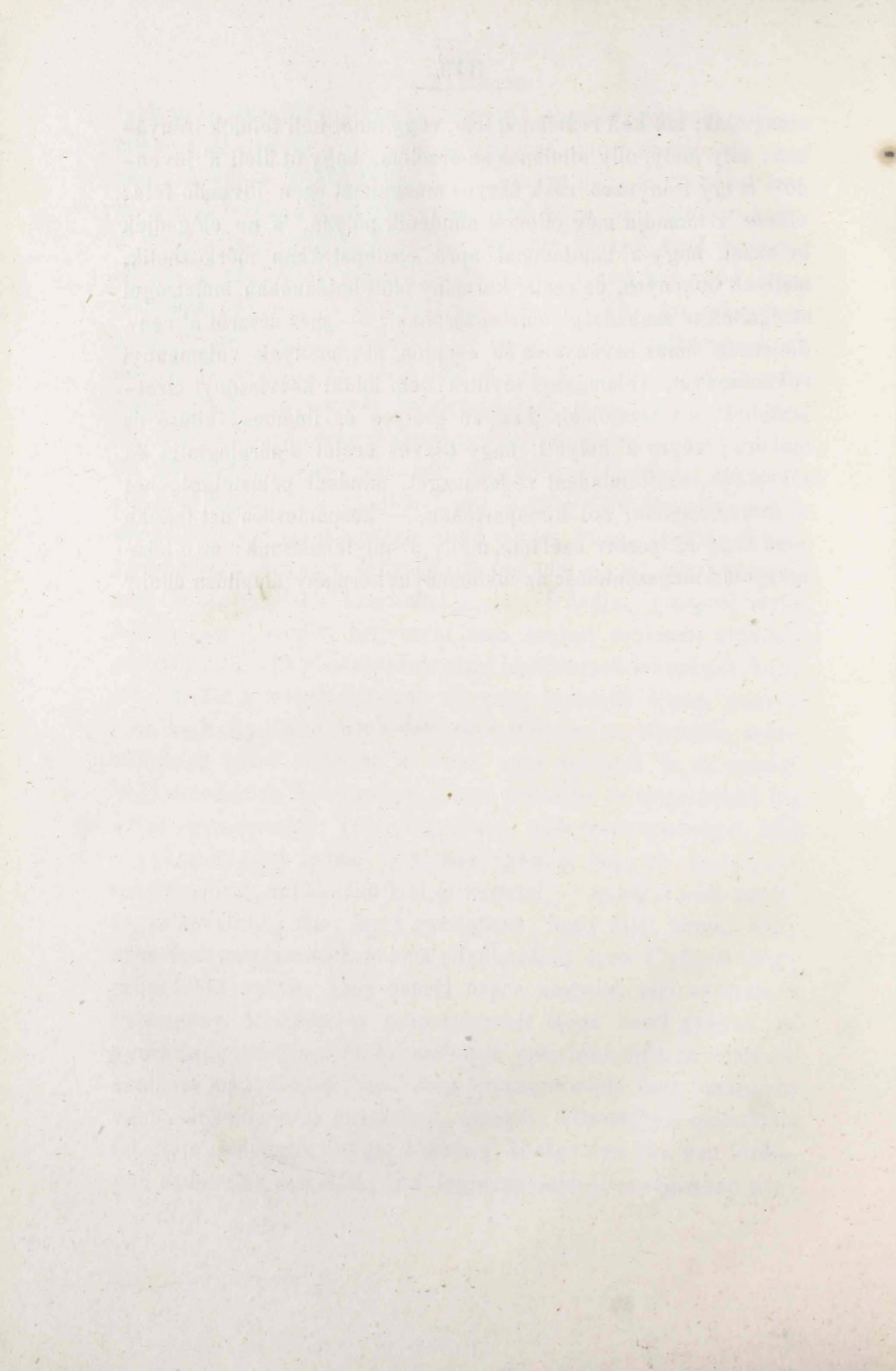
„Ha az ellenzék nem lép fel cselekvőleg — így irt 1820-ban a' Richelieuministerium' idejében — ez nem csak onnan van, mert kevés eszköze van a' cselekvéshez, hanem egyszersmind onnan, mert azon ösvények közül, hová hívják, külön egyet sem ismer biztosnak; mert azon rendszerek közül, melyek neki kínálkoznak, egyhez sem viseltetik erős hittel; mert azon tanok, melyeket az övéi gyanánt hirdetgetnek, nem felelnek meg többé öszves érzelmeinek, nem elégitik ki többé minden érdekeit; mert azon összesereglési pontok, melyekre figyelmét kéri, főnák oldallal is birnak. Az ellenzéknek, hogy központosítassék, 's hogy mint egész visszanyerje az erélyességet, új és tökéletesb valamire van szüksége, melly ne láttasson vele mindig veszedelmet a' segédben, félelemokat a' reményelvben, melly vele elhitesse elvégre, hogy végzetének való feloldásához, jövődjének kapujához elérkezett.

Ha ez megtörténik, ha kibontakozik a' multból, nem hogy ezt ellökje, hanem hogy foglya ne maradjon; ha nem zárkozik be többé azon avas formákba, melyek részben alkalmazhatlanokká és elégtelennékké váltak; ha újabb, nagyszerűebb elveket vall a' magáéinak, és ha valamennyi érdeknek nagyobb mértékben nyílik meg: akkor ismét egészszerű fog válni, 's meghatározott irányban szabályszerű és biztos mozgalomnak indulni. 'S

akkor majd láthatja kiki, mint fog gyenge eszközeinek daczára magának ezer nyilást teremteni, mint fogja részünkre vetni öszves erejét a' rosz kormányrendszer elleni vitában. Azok is, kik jelenleg igen hatalmasnak hiszik az ellenzékét, távolról sem vették fel öszves erejét; ők nem tudják, hol mindenütt fel-találatható az ellenzék, ha közelebből nézzük. Még a' ministerialis párt' padjain is helyet fogott, magának a' közigazgatásnak kebelében is létezik; a' ministerium számos embereket használ, kénytelen alkalmazni, kik nem gondolkoznak úgy mint ő, kik nem akarják azt, mit ő, kik maximáit, irányát roszalják, 's kik csak azért maradnak vele szövetségben, mert másutt nem látnak semmi rendszert, semmi pártot, mely józanul azt várhatja velök, a' mit ohajtanak. Franciaországban a' pártatlan emberek jóval nagyobb számmal vannak, mint hinnők; annyi 's olly különböző eseményeknek voltunk tanúi, a' dolgok, az emberek, az eszmék annyi oldalról tűntek fel előttünk, hogy számos jó polgárok némi hajlamot nyertek a' kétséghez, mely magokviseletét bizonytalanná teszi, 's mely velök gyakran hajlamaikkal ellenkező helyzetet fogadtat el. Ők nem fognak ezen kétségeskedésből kibontakozni, hogy olly tanok', olly irányok' uralkodását ismerjék el, melyek kétségeik' tárgyát teszik, melyek már is latra vettek, 's melyek nekik veszedelmeseknek látszattak vagy hibásaknak. Ők némi szilárdsággal csak olly eszmékhez fognak ragaszkodni, melyek kevésbé ingadoztattak meg a' tapasztalás' csapásai által, csak olly mozgalomhoz, mely őket nem vezeti többé ahhoz vissza, mi bizonytalanságaikat okozta. Ugyanezt mondhatnám azon nemzedékről, mely most lép fel a' közéletben. Őt az ellenzék' leg-erélyesebb elemének tartják általában. Én nem hiszem, hogy csalódnának, 's nem hiszem, hogy ezen nemzedék helytelenül cselekednék, midőn a' jelenleg uralkodó rendszert elutasítja magától. De ne higyétek, hogy ollyatén ellenzékkel bé fogna elégedni, melynek a' tizenhatszadik század 's a' forradalom egyedüli támaszpontjai Ő ollyatén elveket akar, melyek az övéi, melyek termékenyek legyenek; ollyasokat, mely-

lyek neki jövendőt ígérjenek 's ne csak a' mult' védelmével foglalkodjanak mindig Ő azt akarná, hogy az idő olly sebesen haladjon, mint eszméi Ő nem nagy nyomatékot helyez a' szővirágokba, 's magasabb ambícióval bír, mintsem hogy a' rendetlenség' örömei vagy az anarchia' viharai által kielégítenék. Ő nem hiszi, hogy a' szabadság a' törvényes rend' fitymálásában állana, hogy jogainkat gyakoroljuk, ha magunkat kötelességeink alól felmentjük. Ő nem találja izetlenségnek a' mások' tiszteletét, nem undorodik a' szabálytól, nem fél az erős szükségektől 's a' komoly kötelességektől. Ő nem kíván a' munka, 's a' való szabadság' feltételei alól felmentetni. Ő napról napra inkább tanulja, hogy ezeknek elmellőzésével mindig távolabb esünk a' céltól, 's így hajlandó lesz bétöltésökre. Ő napról napra szigorúbb lesz mind önmaga mind mások iránt, lángjaival kevésbé pazar, kevésbé hajlandó oda engedni magát minden csáb-
nak, 's beelégedni a' külszínnel Ő tudja, 's napról napra inkább meggyőződik, hogy neki nem szabad senkinek eszközül szolgálni.—De ha a' ministerek azzal hizelkednek magoknak, hogy a' pártoktól a' végett távozott el, hogy hozzájuk álljon, nagyon csalódnak. Az ifjabb nemzedék, mint általában az ellenzék, men-
nélinkább halad előre az új rend' való elveinek 's az ország' való érdekeinek felfogásában, annál erősebb és szigorúbbá fog válni egyszersmind. Több fegyelmet, több rendszerességet, több vigyázatot, hogy semmit el ne hanyagoljon, hogy ne veszélyeztessen semmit, mit kimélni kell és tisztelni, — mindezt nem annál-
fogva követeljük tőle, hogy gyengítsük, hogy útját álljuk, hogy urodalmát megszorítsuk, hanem ellenkezőkép épen a' végett: hogy szilárdabbá váljék, hogy napról napra nagyobb tért nyerjen és valamennyi természetes szövetségeseit maga körül gyűjtse. A' gyors és egyenes cselekvési eszközök' jelen szükében, az ellenzék' általános magaviselete, nyilvános physiognomijaja még fontosabbá válik. Jelenleg csak szándékait, irányát, képességeit mutathatja fel. Nem cselekszik ugyan, hanem a' közfigyelem reá van fordítva; embereink visgálják, 's a' legparányiabb jelenségekben nyo-

mozgatják, mit kell remélniök tőle, vagy mitől kell félniök irányában; olly mély, olly általános az érzelem, hogy őt illeti a' jövő-dő! 'S így irányozza csak öszves mozgalmát ezen jövő-dő felé; előzze 's támadja meg elleneit mindenik pályán, 's ne elégedjék be azzal, hogy a' hatalommal apró csetepatékban mérközhetik, mellyek önkényes, de szelíd kormány alatt hajdanában mulatságul szolgáltak a' szabadság' unatkozásának; — más részről a' rendtelenség' amaz ösvényeire se csapjon át, mellyek valamennyi rokonszenvet, valamennyi tévútra nem lökött közviszonyt elrettentenek és visszatolnak. Legyen erélyes és ildomos, kitűrő és makacs; végre a' helyett, hogy öszves erejét elpárologtatja és elkoptatja, mert mindent védelmezget, mindent palástolgat, hol a' forradalomban, hol Bonaparteban, — központosítsa azt inkább ama nagy és pozitív cél felé, melly a' mi feladásunk: az ó köz-igazgatás' megszüntetése az alkotmányos kormány' alapítása által.“

O'CONNELL.

O'Connell (Dániel) a' „nagy agitator“, mint barátjai 's ellenei nevezik, egyike az újabb szónoklat' legérdekeseb' s legnagyobb szerűebb egyéniségeinek, született 1775. augusztus' 5én, Cahirciveen' vidékén, Irland' Kerry nevű, 's a' munsteri tartomány' részét tevő megyéjében. Családát a' köznép Hybernianak ös királyaitól származtatja, 's O'Connell maga is több ízben emlegeté a' szónokszéken: hogy ő genealogiai tekintetben sem engedi senkinek az elsőbbséget, mert ő olly fajból való, melly a' normann nemességnél jóval régiebb. Oklevelekből csak annyit tudhatni, hogy O'Connell Richard hűséget esküdván Erzsébet királynénak, birtokaiban megerősített, mellyeknek parányi része e' napig a' család' kezeiben maradt, nagyobb része pedig az üldözés' éveiben elidegenítetett, de már most meg' visszakerült a' családhoz. Richard' utódai az Irland' megsemmisítésére hozott, úgynevezett büntetőtörvények' zsarnoksága alatt nyomorúságba süllyedván, közülök többen a' continensen kerestek menedéket, 's nevezetesen franczia és austriai hadi szolgálatba léptek. Daniel is a' continensen, — Belgiumban — nyeré első neveltetését, 's megjegyzésre méltó, hogy iskolai tanulmányait Louvainben kezdván, utóbb a' saint-omeri jesuitáknál folytatá és Douaiben rekeszté be.

A' britt kormány' eljárását e' tájban némi engedélyezések jellemzik Irland' irányában. Az éjszakamerikai gyarmatok' lázadása a' mérséklet' és engesztelődés' tanácsait hallatá még a' North-féle cabinettel is. Ezeknek eredményeüül, hogy itt csak a' lényegesbeket említem, 1768-ban az irlandi parlament, melly eddiglen csak a' fejdelem' halálakor újítatott meg, minden nyolczadik évben újjáalakítandónak határoztatott; 1775. 's a' kö-

vetkező években egyes lépések tétettek a' kereskedés' 's a' hajózás' bilincseinek némi enyhítésére, 1778ban megadatott a' catholicusoknak — nem ugyan a' teljes birtokjog, de még is annyi, hogy hosszu, öt élethosszra terjedő haszonbérleti szerződésekre léphettek; 's eltöröltetett azon törvény, mellynél fogva minden gyermek, ha a' protestans vallásra tért által, ezen lépés' erejénél fogva, az atyai jószág' tulajdonosává vált még atyja' életében 's catholicus örököstársainak rövidségével; 1780-ban ismét egy pár kereskedési engedélylyel nyugtatá meg Anglia a' kedélyeket; 1782-ben teljes birtokjog adatott a' catholicusoknak, 's az irlandi parliament, melly a' poiningi törvény' magyarázóí szerint csak ollyas törvényjavaslatok felett tanácskozhatott, mellyek az angol kormány által eleve megvizsgáltattak és helybenhagyattak, 's mellyet I-ső György' 6-dik statutuma lánczra vert, — függetlennek nyilatkoztatott; 1792-ben a' catholicusok és protestansok közötti vegyesházasságok megengedtetek, 's az ügyvédi pálya megnyílt végre a' catholicusok előtt is. O'Connell ezen engedélynek hasznát veendő, 1794-ben visszatért Irlandba, 's miután Londonban a' middle-templei jogcsarnokban a' szokott időt kihúzta volna, 1798. aprilisben ügyvédnek esküdött fel Dublinban, épen akkortájbán, midőn a' francia directorium által hanyagul pártolt zendülés, melly egész Irlandot lángba borítá, elnyomatott.

Pitt most azon volt, hogy Anglia és Irland között, az évről évre lazabbakká vált politicai köteléket megerősítse, 's e' végeit jellemének öszves makaesságával az unionak eszközlésbe vétele után törekedett. 1793-ban midőn Anglia és Franciaország közt kitört a' háború, 's midőn az irlandi hűség ennél fogva becsben növekedett, a' már felebb említett engedélyekhez a' reliefbill' erejénél fogva toldalékul még az is járult, hogy a' catholicusok több polgári és katonai tisztekben azonképen járhasanak el mint a' protestansok, 's hogy választói jogokkal is birhasanak, de magok követekké ne választathassanak. — Hogy egy tuczat illetén fél-szabály, 's olly törvényhozás mint az irlandi, melly most is csak

névre volt független, 's hív hasonmása annak, mely pár évvel azelőtt az angol kormány által az absentismus', az Irlandot gyilkoló absentismus' fékezésére indítványozott adót elvetette! mellynek nyolczvanhárom tagja egyesek által neveztetett ki, hetvenhat tagja kormányhivatalt viselt vagy nyugdíjt húzott a' kormánytól, 's mellynek megvesztegetése olly nyilvánvaló volt, hogy midőn Grattan az öszveget, mellyért béresekké váltak, arczukhoz vágá, egy szózat sem mert ellentmondani, — hogy, mondom, illyes körülmények csak parányi biztosítékot nyújthattak az alkotmányos kifejlődésnek, — mutatja azon tény: miszerint Grattan és elvtársai kiléptek a' parlamentből, 's a' tömeg, névszerint az éjszaki presbyterianusok, bajaiknak orvoslására a' forradalomhoz folyamodtak. Találkoztak ugyan többen a' higadtabbak közül, kik nem egy „hiberniai respublicának“ faragcsálása által, hanem csak békés átalakulási uton, az amazok által is követelt parlamenti reform' segédével véltek segíthetni a' közbajokon; — 's hogy gyökeres reform nélkül Irland semmi esetre sem fogta volna tetemes hasznát venni a' maga „nemzeti, független parlamentjének“, világos; — ma azonban, úgy gondolom, már mindenki hiszi és vallja, mit Pitt és Canning 1799ben a' britt alsóházban Sheridannek válaszoltak: hogy a' bajnak alapoka a' dolgok' természetében, a' vagyonnak jelen felosztásában, az ország' socialis viszonyaiban rejlik, — azaz: a' százados elnyomás' eredményeiben. 'S ha ezt megismertük, akkor közvetve bevallottuk azt is: hogy egyes törvények kevésbé biztosíthatták az orvoslást, mint az unio olly országgal, melly nagyszerű political életen kívül kereskedéssel bír és tőkékkel 's azon középosztálybelieknek seregével, kiket, ügyesség, vállalkozási szellem és mértékletes, rendes életmód jellemez; hogy illetén egyesülés' útján, melly a' testvérstátus által való, socialis jótéteményeket osztogat, melly módokat nyújt a' meggazdagodáshoz, példát és osztozt az iparra, hogy illetén egyesüléstől lehetett nagyszerűebb és jótékonyabb változást várni. Az unio, így szól Brougham, való bölcseség által sugalt rendszarbály volt, ha mindjárt rossz és erkölestelen módokhoz (megvesz-

tegetés, czfmek' és hivatalok' osztogatása 's a' t.) nyúlt is a' ministerium, hogy eszközzésbe vehesse; az unio olly rendszabály volt, melly Irland' javára épen olly szükségesnek mutatkozott, mint az öszves birodalom' biztosítására. 'S midőn Fox 1782-diki ministeriuma' idejében, az irlandi parlament' függetlenné nyilatkoztatása után, még külön szerződés' szükséges voltát hirdeté, melly a' Nagybritannia 's Irland közötti testvérviszonyt örökidőre szabályozza, — közvetve ugyanezt mondá. Részünkről ismételjük, mit már felebb Pitt' életvázlatában mondottunk volt, hogy mi a' lord Lyndhurstok' beszédében, kik az irlandiakat fajra, nyelvre, vallásra nézve idegeneknek mondják, mindig árulást és örültséget láttunk; de más oldalról, minden adatnak lelkismeretes megfontolása után az unionak kölcsönös hasznosságát is hiszszük, a' jogok' tökéletes egyenlőségén alapuló uniót értve természetesen, nem a' statusquo-nak becözvekelésével eszközöltet. — Az olvasó nem fogja helyen kívülnek találni, ha korábbi ígéretünket: miszerint bővebben fogjuk tárgyalni az unio' kérdését, — a' jelen vázlatban váltjuk be, mert hiszen O'Connellnek legújabb politicája kirekesztőleg az unio' 's a' repeal' sarkai körül forog.

„Irland — így szólott Pitt 1799. januarius' 23-kán, midőn az uniónak indítványa tárgyalatott, — Irland nagy és gyászos bajak alatt görnyed, mellyeknek mély gyökerök van magának az országnak helyzetében, a' lakosok' mai jellemében, szokásaiban és értelmiséghiányában, vagy más szavakkal, tudatlanságában, bizonyos osztályoknak egymástóli távolesésében, a' birtokviszonyokban, a' vallási eltérésekben, a' boszuságban, mellyet a' vakbuzgóság nemz, 's a' babona ápol és növel.

A' tisztelt ur azt mondja nekünk, hogy ezek olly bajak, mellyeket nem gyógyíthatni egy pillanatban. 'S ez tökéletesen igaz; — de most az a' kérdés: ha valjon nem tanácsos e, olyatén tervhez nyúlnunk, melly e' bajokat majd meggyógyítatja általunk idővel? Ha ez azáltal eszközölthetett volna, mit a' tisztelt úr és barátjai több ízben ajánlottak e' házban, mit ők catholicus

emancipációnak és parlamenti reformnak neveznek, akkor a' feladás, való igaz, sokkal könnyebben oldathatott volna fel; de „catholicus emancipatio és parlamenti reform“ olly phrasisok, mellyek alatt néhányan egészen különböző dolgokat értenek. Ha ezen czél nyugott, szenvedély nélküli, józan vizsgálódás' útján elérhetnék, senkisé nem lehetne hajlandóbb nálamnál az illető rendszabály' elfogadására. De ha a' társaság' állapota ollyassá vált, hogy a' törvények, bár mi bölcsék legyenek magokban, czélt nem érhetnek, míg a' népnek erkölcei és szokásai változatlanok maradnak, ha a' lakosok olly szegénységbe sülyedtek, hogy kényelmet egyáltalában nem ismerhetnek, ha a' polgárisodásnak haladása nagy mértékben a' gazdagság' mikénti felosztásától függ, ha ezen gazdagság' növekedése nem csekély részben függ a' tőkéknek felosztásától, ha a' nemzeti gazdagság' növekedéséből származó öszves haszon nagy részben a' lakosok' jelleme által van feltételezve, ha ezen hasznót valamint az értelmiség' növekedéséből származó még nagyobb előnyököt pártkülönbségek és szakadások, a' vallásos előítéletek' vakbuzgósága és fanatismusa, avas és dühös családi viszálykodások gátolják, — ha, mondom, mindez együvé válalkozik, hogy valamely országot elnyomorítson, akkor mi fog gyógyszerül szolgálhatni? Pártatlan törvényhozás, melly távol áll a' helybeli pártviszonyoktól, elégséges távolságban a' küzdő felek' befolyásától, hogy sem az egyiknek sem a' másiknak ügyvédévé vagy lovagává ne váljék; melly olly helyzetben van, hogy nem viseltetik babonás tisztelettel azon régi családok' nevei és előítéletei iránt, mellyek olly huzamos idő óta élvezték bizonyos közhivatalok' és közbirtokok' a' szokás által sanctionált s a' szükség által igazolt monopoliumait; — olly törvényhozás, melly sem egyesek' gögös követeléseinek nem fog engedni, sem a' tömeg' bérohanásának nem fog kaput nyitni, nem a' lármának, nem valamennyi szentelt forma' és szabály' lerontásának olly szín alatt, hogy ebben áll a' kormányzás' tudományának philosophiai tökélyetesbülése. Ez az, mire Irlandnak szüksége van. 'S hol fogjuk ezt találni? Azon országban, hol az

általam előszámlált bajak léteznek, vagy ide át? Azaz, hol tanácskozzék ama' törvényhozás? Olly helyen, hol annak, mit hazafiságnak neveznek, legnagyobb erőködése csak ideiglenes népszerűség' kivívását veszi czélba, mint a' történekekből kiviláglik; vagy olly helyen, hol a' tanácskozás higgadt és mérsékelt? Bizonyosan az utóbbiban, azaz: Angliában. Én azt mondom, hogy illyes törvényhozásnak alapítását, midőn ez lehetséges, elmulasztani, a' legnagyobb eszélytelenség, mellyet semmi által sem igazolhatni. És mondom azt, hogy nagy része azon bajokban, mellyek alatt Irland most szenved, ezen ország' parlament-jének viszonyaiból származik minden bizonynyal . . . 'S jelenleg mit indítványozok Irland' ügyében? Én nem elégszem meg azzal, hogy Irlandnak, mint a' britt birodalom' részének, egy pár jótétemény jusson osztályrészül, — de indítványozom azt: hogy Irland részese legyen azon áldásoknak, mellyeknek Anglia örvend jelenleg.

A' tisztelt ur azt mondá, hogy ezen ország három század óta ellenséges hatással volt Irlandra: olly állítás, mellyhez én nem járulhatok, — de annyit mondok, hogy ezen ország száz év óta igen szűkkeblü politicát követett Irland irányában, igen fonák féltékenységet nyilvánított, növekedését, terményeit 's többenmü gyártmányait illetőleg. Én azt mondom, hogy ezen féltékenységek el fognak temettetni azon terv által, melly majd önök elébe terjesztetik; — mondom, hogy azon esetre, ha két független parlamentünk van azonegy birodalomban, nem vagyunk biztosítva harmoniájok' és szives együvé munkálódásuk' tartósságáról. Valamennyien szeretjük emlegetni, mit minden jó angol és minden jó irlandi érez, — hogy együtt kell megállanunk vagy együtt eldőlnünk, hogy együtt kell élnünk és halnunk; és még is olyatén rendszabály nélkül, minő a' jelenleg előnkbe terjesztendő, ez érzelem nincsen biztosítva ezentúlra. Mind két ország' jólétének öröklőnek kell lenni: a' jelen viszonyok között ezer esetlegesség által van feltételezve, jelenleg a' pillanat' erőszakától függ, ideiglenes népszerűség' vadászata adhat néki irányt, mint

már mondtam, vagy néhány egyén' személyes haszna, — olly dolog, mitől valamelly nemzet' boldogságát soha sem kell függesztetni“

Canning hasonló értelemben szólott.

„Az én tisztelt barátom, (Sheridan) mondá, az angol 's az írlandi törvényhozás' unióját azon incorporatiókhöz hasonlította, melyekhez Franciaország, különben is óriási birodalmának öregbítésére folyamodik. Valjon mi célra nyúlunk illetén összehasonlításhoz? Azért ügyekszik e Franciaország más tartományokat magával egyesíteni, hogy kölcsönös kereskedési érdekeiket külebberjessze? Vagy mit szereztek a' francziák a' békeblesített nemzeteknek? adókat e és elkobzásokat, vagy pedig a' gazdagság' és jólét' eszközeit? Csak azt kívánták e tőlök, hogy közös feltételek alatt közös részt vegyenek a' közjó' védelmezésében és előmozdításában? Hasonlítanak e azon országok, melyeknek békeblesítése után törekesznek, Franciaországhoz alkotmányra és törvényekre nézve? Ollyasok e lakosaik, kik ugyanazon nyelvet beszélnek, kik ugyanazon szokásokhoz ragaszkodnak, kik atyafiság' és vérség' kötelékeivel vannak hozzájuk kapcsolva? — 'S ha nem, úgy miben rejlik a' hasonlatosság azon viszony között egy részről, melyben amaz országok Franciaországhoz állanak, 's más részről a' Nagybritannia' és Írland' egymáshoz viszonyai között? Hol van az analogia ollyatén ellenséges összeköttetések 's ezen két ország' szövetsége között, melyeket már a' barátság', a' vérség' legszorosabb kötelékei, a' kormánynak azonegy neme, ugyanazon fejdelem iránti közös engedelmesség, 's ugyanazon alkotmányos jogok' élvezete együvékapcsol?

Van e egyetlenegy írlandi protestans, bár mennyire aggódjék azon, hogy Nagybritannianak bételegyedése által az, mit ő a' protestans túlsúly' alapjának tekint, megingadoztathatnék, — van e egyetlenegy írlandi catholicus, bármilyen ingerelt legyen, 's bár mennyire boszongkodjék, hogy a' parlamentből 's néhány felsőbb státushivatalból ki van zárva, 's bár mennyire buzgólkodjék a'

catholicus emancipatioért, — van e, mondom, csak egyetlenegy protestans, egyetlenegy catholicus, ki ezen részletes nehézségeinek alapján általános ellenszenvvel viseltetnék az angol alkotmány iránt? Találkozott e már valaki, ki azt mondta volna: vegyétek vissza dicső alkotmánytokat, nincs a' mi nyelvünkön írva, nem illik szokásainkhoz, nem egyezik meg érzelmeinkkel? Bizonyosan egyetlenegy sem, azoknak kivételével, kiket restellek az ír nép' részének mondani, amaz árulók' kivételével, kik azon alkotmány' felforgatását, mellyet szeretünk, azon szövetség' felbontását, mellyen mindkét ország' biztossága, létele alapul, megkisértették. Az irlandi reform' leghívebb barátjai több ízben kinyilatkoztatták, miszerint óhajtásuk csak oda megyen, hogy Anglia' tökéletesebb állapotához közelebb hozassanak; hogy egyedül alkotmányunk' való áldásainak élvezete után sovárognak; hogy álfény őket nem boldogíthatja, mert ebben sem biztosságot sem istenáldást nem találhatni; 's hogy csak az angol szabadság' való, jótékony és lelkesítő verőfényében éledhetnek fel újra. Ők tudják és érzik, hogy Irland valóban földi paradicsommá válhatnék, ha Angliávali összeköttetése olly alapon terjeszthetnék ki, melly az ír nép' viszonyait egyenlőbbekké tenné az angoléival

Méltó, közelebbről szemügyre vennünk, mint viselé magát azon párt, melly az uniót most ellenzi, Irland irányában akkor, midőn a' kormány nál állott? Hoztak e azon urak egyetlenegy nagyszerű és terjedelmes végzést Irland' ügyében? Nem. Midőn egy irlandi rendszabálylyal előállottak, az ország' lakosainak háromnegyedét még csak tekintetbe se' vették. Azt hirdették, hogy a' feladás meg van oldva, 's hogy az irlandi zavarok le vannak csillapítva, — 's öszves tervökben még csak egyetlenegyszer sem fordult elő a' „catholicus“ szó. E b b e n állott a' bölcsesség, e b b e n a' mindent átölölő pillanat, e b b e n a' nagyszerű felfogás, melly az 1782-diki nagyhírű intézkedést jellemzi. (az irlandi parliament' függetlenné nyilatkoztatását érti.) 'S most figyelmezzem, uram, mint bánnak azzal a' mi Irland' biztosítására

czélba vétetik. Minemű fegyverekkel szeretnék igen tisztelt barátomnak (Pittnek) mindenik indítványát tönkre tenni? Mik azon pótszerek, melyek az általa Irland' megmentésére és megnyugtatótatására indítványozott rendszabályok' helyébe ajánltatnak? Csak a' catholicusok' emancipatioja 's a' parlamenti reform. De miként történhetett, hogy az 1782-diki végelintézés' szerzőinek tizenhat évvel ezelőtt catholicus emancipatio és parlamenti reform eszökbe sem jöttek? A' mi az utóbbit illeti, erre nézve a' tisztelt úr, ki akkor minister volt, Irland' helytartójának meghagyta, hogy ezen pontot mindenestre elnyomja, 's a' catholicusok' emancipatioja még csak egy szócskával sem érintetett . . .“ —

1799ben ugyan hajótörést szenvedett az unio' indítványa, mert a' most ismét Grattan' vezérlete alatt álló irlandi parlament' többsége hozzájárulását megtagadta, de egy évvel utóbb a' college-green' státusférhai is megnyugodtak az unióban, 's 1801. januarius' 1je óta szent Patrik' keresztjét szent György és szent András mellett szemlélheti John Bull a' britt czímeren, 's Érin' fia a' dublini lordok és commonerek helyett 32 irlandi peert lát az angol felsőházban, és 105 irlandi követet az alsóban.

Hogy Irland az unio óta valamint népességére, úgy anyagi jólétre nézve tetemesen haladott előre, azt statistikai adatok bizonyítják, de hogy általában véve az unionak távolról sem voltak azon eredményei, melyeket Pitt és Canning remélettek volt, hogy a' két ország még most sem forrott együvé, az tagadhatatlan. Miért? — Mert az unio hazugság maradt; mert az, min az unionak alapulni kell, folyvást megtagadtatik még ma is; mert lord Byronnak tökéletesen igaza volt, midőn 1812. aprilis' 21-én a' catholicusok' követeléseire vonatkozólag mondá: „ha ezeket ki nem elégítitek, akkor a' következményeket érezni fogjátok, 's érezni fogják unokáitok unokái. Akkor Istenhozzád azon unionak, melly unionak neveztetik mint lucus a non lucendo, unio, egyesület, mert sohasem egyesít; mellynek első működése halálos csapás volt Irland' függetlenségének, 's mellynek végműködése okul szolgálhat arra, hogy Irland örökre elváljon ez országtól. Ha

ezt unionnak kell nevezni, akkor ez uniója a' czápanak és martalékának, a' czápa elnyeli az áldozatot, 's ez úton „egygyé és elosztathatlanná“ válnak. Illyformán nyelte el Nagybritannia Irland' parlamentjét, alkotmányát, függetlenségét, és folyvást vonakodik még egyes szabadítékoknak is visszaadásától, ha mindjárt ez dagadt és gyengélkedő' politicáján segitene . . .“

De térjünk által egyes adatok' elősorolására O'Connell' életéből, mielőtt azon, csaknem félszázados viták' leírásához fogunk, melyekben az irlandiak önmagokat és erejüket tanulták ismerni, midőn azok ellen küzdöttek, kik az egyesület' eredményeit akarták az egyesület' bázisa nélkül, — 's melly vitákról O'Connell joggal mondhatta: „mi voltunk az elsők amaz újabb politica' iskolájában, mellynek doctrinája azt tartja, hogy a' legmagasabb politicai előnyök csak erkölcsi eszközök, csak békés és szakadatlan ellentállás által, az elnyomókkal szemközt, érethetnek el; 's hogy egyetlenegy csepp embervér a' legnemesebb ügyet is becssteleníti és elnyomja; hogy a' vér koránt sem szolgál ennyvül a' szabadság' oltárának, hanem hogy csak pusztító és bontó eleme a' szabad szellem' templomának, mert ez nem állhat fenn sokáig, ha felépítéséhez vér kívántatott.“

O'Connell mindjárt ügyvédi pályájának kezdetén a' lánglélek' és higgadtság' azon sajátságos vegyületét tünteté ki, melly őt mindenek felett jellemzi, 's melly neki — hozzájárulván még rendkívüli szónoklati tehetsége, 's az, hogy a' catholicus ügyvédek' száma még igen csekély volt, 's hogy az egyik hitfelekezet' emberei nem nagy bizodalommal viseltettek a' másik felekezettől kivált ügyvédek iránt — rövid idő alatt fényes clientelát szerzett. Az ifju férfi, ki magát világi javakkal nem igen látá megáldva, élesen nyilatkozott ugyan 1800-ban, szónoklati pályájának első évében az unio ellen, de még is mindezek előtt azon volt, hogy híres ügyvédi nevet vívjon ki magának, 's hogy ez úton szerencséjének alapját vethesse, miért is csak melleselegesen vett részt a' politicában. 1807ben házasságra lépett O'Connel Mária rokonával, kitől neki négy fiú 's háromleány

született, 's kívül harmincz évig legpéldásabb egyességben élt. Családa e' napig, mindazon erényekre nézve, melyeken a' magánélet' boldogsága alapul, előképül szolgál Irland' valamennyi háztartásainak. —

1809. május' 24-dikén lépett fel O'Connell első ízben mint vezérnépszónok.

Pitt, hogy a' catholicus papságot az uniónak megnyerje, 's hogy tagjaira befolyást gyakorolhasson a' kormány, fizetést ígért neki a' státus' pénztárából, de a' toryfelekezet ezen intézkedésről, melyet most, midőn az öszves irlandi clerus ellene nyilatkozott, olly édes örömet szeretne életbe léptetni, akkor midőn a' clerus jótéteményt látott volna benne, hallani sem akart. Régi leczke, miszerint az épen jelleme az odvas politicának: hogy valamelly rendszabályt makacsúl megtagad, midőn concessio gyanánt vétetnék, 's hogy erőszakosan rá akarja tukmálni az emberekre, midőn már idejét múlta, midőn jó szót se' mondanak érette. Pitt a' catholicusok' emancipatióját az unio' első, elutasíthatlan következményének tartá, de Ó-Anglia és III-dik György erről szinte semmit sem akartak hallani, 's Pitt talán más okoknál fogva is, de részben minden bizonynyal e'zért, — mint III-dik Györgyhez irt 's 1820-tájban megjelent leveleiből világos, — kilépett a' ministeriumból.

Irland most új erővel sürgeté az emancipatiót. A' „békés agitatio“, az egyesületi eszmében rejlő erő már több ízben kísértetett meg a' reform' eszközlésére Irlandban. Már 1759-ben három e' végre egyesült férfiú, Curry orvos, ki tanulmányait Párisban végezte, O'Connor catholicus pap 's valóságos ó-irlandi cellaivadék, 's Wyse egy bevándorlott angolnak unokája — 's így három különböző elem' képviselői sürgették az emancipatiót az irlandi parlamentnek bényújtott folyamodásukban, 's egy évvel utóbb az emancipationnak eszközlésére a' „general comiteet“ alapították. De már három év mulva felbomlott az egyesület, mert a' catholicus papság' nagyobb száma jobbnak látá magát távol tartani e' kísérlettől, — de kivált annál fogva, mert a' pa-

rasztok között kitört lázadások (white-boyisme, oakboys 's a' t.) az embereket a 'reform' békés művétől is elijesztették. — Csaknem harmincz évvel utóbb, Byrne Edvard' és Keog János' vezérlete alatt új egyesület alakult, melly a' catholicusoknak minden polgári jogokbani részesítését követelék, 's melly süketnek és némának találván Irland' „független“ pærlamentjét, III. Györgyhez fordult; és Pitt csakugyan szükségesnek látta 1793ban az angol pærlamentet felhívni: „vizgálná meg figyelemmel és szükkeblüség nélkül az ír catholicusok' viszonyait a' végett: hogy ő felsége' alattvalóinak minden osztályai ugyanazon érzelmekben egyesüljenek a' fennálló alkotmány' erősítésére és szilárdítására.“ Pittnek ezen felhívásra, ha az irlandi pærlament' függetlensége csakugyan több akart lenni szónál és gőznél, nem volt felhatalmazva; de ő tudta, hogy college-green' státusférmai mindent el-
 tűrnek, 's így megragadta az alkalmat, az ír catholicusoknak ér-
 tésökre adni: hogy jobb lesz, Anglia, az unio felé fordulniok, ha sükert ohajtanak; — 's nehánya a' jelen vázlat' kezdetén említett concessióknak csakugyan e' tájban adatott meg a' catholicusoknak. Az egyesület ezentúl is folytonosan munkás akart lenni az emancipatio' ügyében, de a' dublini pærlament törvényt hozott: „a' petitiók' szerkesztésében eljáró törvénytelen gyüleke-
 zetek ellen“, 's a' catholicus biztosság másodízben is eloszlott, hogy 1805-ben harmadízben felelevenitessék. Ekkor még Keog Jánosnak jutott a' vezérszerep, de O'Connell már az egyesület' hatalmasabb tagjaihoz tartozott, és egyik vagy másik indítványa Keognak ellenére is határozattá vált, 's midőn 1809-ikben az egyesület végkép megalakult, mondá O'Connell, ki e' tájban Scully ügyvédtársával időszakíratot szerkesztett az emancipatio' ügyének előmozdítására, a' felebbemlített beszédet, melylyel népszerűségének első alapját veté. A' beszéd Irland' elnyomatásáról szökött, 's az eszközökről, mellyeknek segédével új időszak nyitathatnék meg; a' beszéd olly forró volt 's olly szenvedelmes, 's még is olly ildomos egyszersmind, hogy e' naptól fogva befolyása biztosítottnak tekintethetett hitsorsosainak tanácsá-

ban. 1810. augusztusban a' clarei grófságnak huszonnyolcz tagból álló biztosságába választatott, mellynek az egyesület' ügykezelése tisztvé tétetett. Ez úttal már a' nemesség is részt vett az egyesületben, 's az aristocratia' tagjain kívül számos ügyvédek, kik az 1792-diki egyesületnek nem lehettek tagjai, mert akkor még a' catholicus nem birt politikai képességgel ügyvédi oklevél' nyerésére, 's kik a' jelen egyesületbe annálörömeztobb állottak, mert a' catholicusok az ügyvédség' diszesebb hivatalaitól még folyvást távol tartattak. Ezen szakadatlan megalázási irány épen az ügyvédi kar' legjelesebb tagjaira hatott öszves súlyával, 's O'Connell még 1843-ban elkeseredve szólott ezen kisszerű politicáról. „Midön ügyvéd voltam, — mondá az athloni meeting' alkalmával, — rop-pant jövedelmeim voltak, de erélyességem' daczára is lehetetlen volt azon nehézségeket legyőznöm, mellyek utamban állottak, mert nem voltam képes a' selyemtógának viselésére, mert nem részeltethettem azon kitüntetésben, melly ollyasoknak is jutott, kik gyakorlatomnak egyharmadával sem birtak. Ha egész istenadta nap a' törvényszék előtt fáradoztam, nem egy ízben beteg szívvél tértem haza és boszúsan, hogy nem áll hatalmamban a' kitüntetésnek azon fokát elérni, melly után inkább clienseim' érdekében vágyakodtam, mint a' magaméban.“ — Az egyesület' erélyes fellépése arra birta a' kormányt 1811. februariusban, hogy az 1793-diki törvény' erejénél fogva, melly a' kérelmezés végett alakult 's képviselési bäsison emelkedő társulatokat eltiltá, a' catholicus biztosságot (catholik board), mellynek tagjai között több peerek' fiait is találjuk, megsemmisítettnek nyilatkoztassa. Midön közülök többen e' tilalom' daczára az egyesület' ülésének teremében megjelenének, elfogattak és törvény elébe állitattak; de O'Connell társait olly fényes sikerrel védette a' protestans jury előtt, hogy a' vád alól felmentettek. Ez új életet öntött ideig óráig az egyesületbe, mellynek tagjai most a' képviselői jellem ellen tiltakoztak, de pár év múlva mégis, O'Connell' szónoklati győzelmeinek daczára, csendesen elhunyt.

Midön az emancipatio' ügye 1812-ben ismét a' parlament

elébe hozatott, Canning, ki néhány évvel azelőtt a' ministeriumból kilépett, mert nem volt hajlama továbbá is Castlereaghnak társa maradni, mindent elkövetett Morpeth' indítványának elfogadására. „Ha tekintetbe veszem — így szólott — Irland' jelen állapotát, nagy és növekedő, nem csak számra, hanem gazdagságra és értelmiségre nézve is növekedő népességét, mely épen annál fogva, mert némileg már megízlelte a' szabadságot, azt is reméli elérhetni, miből még kizárva van; ha meggondolom, hogy ezen népesség mostani állapotába olly helyzetből emelkedett, minőre keresztyén ország' törvényei által még semmi népség nem kárhozott: akkor lehetetlen valószínűnek tartanom, hogy még húzamosan maradhasson jelen állapotában, 's nem láthatok semmi bölcseséget annak megállapításában, mit különben is lehetetlen előre megállapítani: hogy e' nép az alkotmány' sáncaiból örökre kizárva maradjon.“ 'S az alsóházban csakugyan tetemes többség nyilatkozott az emancipatio mellett, de a' lordok' házában egy szavazat (126 nemre szavazott, 's igenre csak 125.) megbuktatta az ügyet még hosszú évsorra!

O'Connell azalatt, míg a' parlamentben hazájának ügye a' fanatizmus' 's a' szűkkeblűség' áldozatává lett, azon bámulatos tevékenységét fejleszté ki, mely földieit hozzászoktatá, minden közügynél töle várni az indulót. Mindenütt, hol Irland' ügyében cselekedni, merni kellett, O'Connellt az első sorban szemléljük, a' catholicusokat a' vakbuzgóság 's az ezt kibányászó álnokság ellen, a' sajtót a' feljajdulók' segélykiáltásai 's az ezeknek örmest szolgáló törvényszéki üldözés ellen védve; hű bajnoka azon népnek, melyet hogy leigázhasson, a' leggyalázatosabb formákhoz is folyamodott az önkény, 's mely védőjét fokról fokra odaemelé, „hol őt, — O'Connell' saját szavaival élünk — fejedelmek is irigy szemmel tekinthetik.“

Politikai elleneit azon példátlan szenvedelmességgel támadá meg elejétől fogva, melyet ma ők is, mi is már megszoktunk benne, 's a' czímek' osztogatásában olly pazar, olly kevéssé válogató volt, mint jelenleg. Így történt, hogy 1815-ben az akkor

csaknem kizárólag orangistákból állott dublini municipalitást „koldustestület”-nek czímezé. D’Esterre aldermann, kinek okai lehettek e’ czímet különösebben magára venni, nem nyugodott mind addig míg O’Connell a’ reá erőtetett párbajban őt agyon nem lötte. Egy évvel utóbb Peel Roberttel, Irlandnak akkori státustitoknokával fogott volna szerfelett izmos kifejezéseiert párbaja lenni, ha a’ törvényszék’ közbenjárása által nem akadályoztatik, — ’s ekkor fogadást tön, hogy soha többé párbajba nem keveredik, ’s fogadását, számtalan kihívás’ daczára megtartá e’ napig.

Az irlandi státustitoknokság’ tisztében töltött éveket Peel jelenleg nem sorozhatja legdicsőbb, legkedvesebb emlékei közé. Magából azon híres beszédéből, mely 1829-ben az emancipatio’ elutasíthatlan voltát hirdeté, látni való, hogy a’ habeascorpus’ csaknem folytonosan volt felfüggesztve, azaz: hogy álnok szerkezetü rendőri intézkedések által kormányoztatott Irland. Az oxfordi egyetem ekkor rokonszenvének tanusítására Peelt választá képviselőjének, ’s hogy Oxford mint érti Irlandnak közkormányát, ’s a’ protestansok és catholicusok közötti jogegyenlőséget, azt sir Robert Inglis’, Oxford’ újabb képviselőjének beszédeiből ifjabb olvasóim is tudni fogják. Természetes ennélfogva, hogy midőn IVdik György röviddel thronusra jutása után Irlandot beutazta, a’ lelkesedésre könnyen gyuladó nép úgy vélekedett, hogy Irlandra nézve is ütött elvégre az igazság’ órája. Még O’Connell is egy új korszak’ kezdetét látá a’ fejdelem’ ezen lépésében, ’s törekvéseinek sükerült, catholicusok és orangisták között legalább ideiglenesen helyreállítani a’ békét, hogy IVik György diadalmenetében meg ne botránkoztassék. Az örömjaj, melylyel Sheridan’ egykori fejedelmi barátja fogadtatott, iratá Byronnal „irish-avatór” czímü költeményében e’ gúnyos sorokat: . . . Lo! Erin, thy lord! kiss his foot with thy blessing! . . . O’Connell, proclaim his accomplishments! His!!! and thy country convince: half an age’s contempt was an error of fame, and that Hall is the rasca-liest, sweetest young prince! (Lám! itt van urad, Erin! Csókold

lábát áldások között! . . . O'Connell! hirdesd az ő tökéletességeit! Az övét! 's hitesd el hazáddal: hogy egy fél emberkor-nak megvetése, csak hírtévedésen alapult, 's hogy Hall tüzről pattant 's jobbnál jobb ifju fejdelem). Az irlandiak, ismétlem, az-zal kecségtették magokat, hogy IVdik György mihelyest Angliá-ba visszaérkezendett, igazságot fog szolgáltatni „a' zöld sziget-nek,“ melyet bizonyosan csak azért látogatott meg, hogy a' re-form' szükségéről személyesen is meggyőződjek; 's György e' gyermekded, vagy, ha jobban tetszik, e' gyermekes bizodalom-ra azzal válaszolt, hogy udvaronczaianak az ir nép' azon finom tapintatát magasztalgatá: „mellynél fogva illetlennek tartották, neki utazásaközben panaszaikkal alkatmatlankodni.“

Irland ezen szívtelen örömnnyilatkozásra egy új catholicus associatióval válaszolt.

O'Connell és ügyvédtársa Sheil (most már számos évek óta a' tipperaryi grófság' képviselője a' parlamentben, 's Melbourne' ministeriuma alatt egy ideig a' kereskedési board' alelnöke) törté-netesen egy közös barátuknál találkoztak Wicklow' regényes he-gyei között. Beszédök igen természetesen hazájok' nyomorú álla-potára fordult, 's ekkor eltökélék magokat, hogy egy új társulatot fognak alakítani, mellynek célja a' catholicusok' emancipatiója le-gyen. Az előleges szabályok szerint legalább tíz személynek kellett jelen lenni, hogy az ülés érvényes határozatokat hozhasson, de kezdetben bajba került csak tízet is egybegyűjteni, 's a' há-rom első ülés kéntelen volt eloszlani, a' nélkül hogy végzés ho-zathatott volna.

A' társulat' ülései akkor egy könyvtáros' hátsó boltjában tar-tattak. 1823 május' 24-dikén negyedizben is megkisértették, ha nem lehetne e teljes számu ülést tartani elvégre. Három óra el-mult, 's csak nyolcz személy volt jelen. O'Connell most a' hát-sóboltból az előboltba megyen, 's itt a' maynoothi collegiumból csak minapában kikerült öt papot találván, ezeket kéré, kén-szerité, fogjanak helyet a' hátsóboltban, hogy végre érvényes ülést tarthassanak. Maynooth' növendékei kissé vonakodtak szótfo-

gadni, de O'Connell szépen betolta őket, 's nyomban megnyitotta az ülést. Így alakult azon nagyszerű egyesület, melynek rövid idő múlva egész Irland szolgált volt színhelyül.

A' társulat' szabályai itt következnek :

„A' catholicus társulat' célja megkísérteni azon törvényes és alkotmányos lépéseket, melyek a' catholicusok' emancipációját előmozdíthatnák.“

„A' társulat nem képviselői — 's nem is küldött-testület, és ilyessé nem fog válni.“

„Azok, kik nevüket a' társaság' titoknokának bejelentik, 's kik évenként 1 font sterlinget, 2 shillinget és 9 pence-t fizetnek, (előbb 5 font volt a' díj) a' társulat' tagjaivá lesznek.“

„A' társulat' gyűléseiben csak ollyas indítványok tárgyalathatnak, melyek egy héttel előbb bejelentettek.“

„A' hírlapok' levelezőinek 'sa't. joguk van az ülésekben jelenlenni.“

„A' titoknok mindannyiszor rendkívüli gyűlést tartozik egybehívni, valahányszor húsz tag által arra írásban felszólítatik.“

„Az egyesület' öszves működése külön könyvben jegyeztetik fel, melyet mindenki bármikor megtekinthessen; 's más, szinte mindenkire nézve nyílt könyvbe az illető tagoknak neveik és címeik bejegyzendők.“

„Azonagy ülésben kétszer senki sem szólhat, az indítványtevőnek kivételével, kinek joga van válaszolni, 's a' vitát ezáltal berekesztteni.“

„Tanácsközben a' szólónak kivételével mindenik tag ülve marad.“

„Ezen végzések által oda céloz a' társulat, hogy a' vitakozások a' lehetőségig kikerültesse, annak kivételével, mi elkerülhetlenül szükséges hogy a' gyűlekezet feladásának megfelelhessen.“

„Gyűlésnapjául szombat választatik.“

„A' gyűlekezet' végzéseinek érvényességéhez legalább 10 tag' jelenléte szükséges.“

„Az ülések d. u. 3 órákor, mihelyest 10 tag együtt van, kezdődnek.“

Ezen szabályok' alján Mc. Donnell' nevét olvassuk mint elnökét, 's O'Gormannét mint titoknokét, de vezére, szónoka és valóságos tollvivője a' társulatnak valahányszor Irlandhoz, Nagy-britanniához, a' világhoz szólott, — O'Connell volt.

„O'Connell — így ír a' legújabb irlandi viszonyoknak egy szemtanúja, — O'Connell feltétlen szeretetét Irland iránt, törvénybátorságát és törvényhódolatát lassankint az egyesület' valamennyi tagjaira elragasztotta; — legmunkásabb hívei papok voltak. A' czél: ember- és polgárjogok Irland' számára; az eszköz ezeknek elérésére: törvényes agitatio. A' társulat a' panasza' 's a' petitio' jogával élt, 's ezen jogok' gyakorlatában védett, merre csak hatalma terjedett, mindenkit egész Irlandban. A' kik Irland' történeteit ismerték, előre tudhatták, hogy erőszak útján nem fognak jogaik' birtokába jutni; a' kik az irlandi népet ismerték, attól tarthattak, hogy törvénytelenység és anarchia fogják a' jórendet agyongyilkolni. De a' társulat távol tartá magától az erőszakot, 's a' törvények' tiszteletéhez szoktatta a' népet. A' társulat érzé, hogy a' törvénytelenység' 's az anarchia' főoka azon körülményben rejlik, miszerint a' nép nem volt képes magának igazságot szolgáltatni; 's így mintegy birói védelme alá fogta a' népet. Eddig, ha valamelly földes ur vagy haszonbérlo a' népet elnyomta, ez némán szenvedett, 's midőn a' türelést már nem győzte, erőszakhoz nyúlt és fellázadt ura ellen. A' nép már megbarátkozott azon gondolattal, hogy neki nem szolgáltatják ki az igazságot, a' nép jóval szegényebb volt, mintsem hogy törvényes keresetet indíthasson, — feltéve, hogy találkozik angol törvényszék, melly az irlandi parasztnak vagy koldusnak igazságot szolgáltatson az angol lord' rovására. A' társulat most közbenlépett, 's a' népet arra tanítá, hogy forduljon segédért a' törvényszékekhez, 's ezeket kényszeríté, hogy amannak igazságot szolgáltatassanak. Valahányszor paraszton, irlandin sérelem követtetett el, 's valahányszor ez a' catholicus

egyesülethez folyamodott, bizonyos lehetett benne, hogy védelem, segédet, pártfogókat és nyilvános ítélőszéket fog találni. A' védelem, a' pártfogók az írlandi mellé keltek, a' nyilvánosság a' bíró mellé, 's következőse az volt, hogy végre igazságot szolgáltatott ki Irlandban, hogy Irland a' törvények' jótéteményét érezé.

Azon pillanattól fogva, midőn a' nép észrevette, hogy védője keletkezett az egyesületben, ez számot tarthatott reá. Az egyesületnek pénzre volt szüksége, hogy célját elérhesse; a' nép pénzt adott, a' nélkül hogy kérdezné, mire fordítják. Tudta, érezte, hogy védelem és jog keletkezik ki adományából, 's ez elég volt neki. Ezen adózások rövid idő múlva szabályoztattak; O'Connell indítványt tett, hogy egyegy személy egyegy pennyt fizessen hónaponként; a' papok őt arra oktatták, hogy még egyszerűebb mód is létezik, 's így eredett a' „díjvasárnap“, mellyen mindenik catholicus az egyház' kapujánál önkéntes adóját az egyesület' pörsölyébe veté.“

A' catholicus egyesület, mert bizodalmat öntött a' népbe a' törvény iránt, azt eredményezteté: hogy Irlandban rövid idő múlva a' rend tökéletesen helyreállott. Mit a' habeascorpusnak csaknem szünet nélküli felfüggesztése, mit a' politialis intézkedéseknek egy egész hálózata, mit Angliának vörös zsoldosai nem eszközölhettek, azt mintegy varázshatalommal létesítette az egyesület' élén O'Connell.

De nem csak vallásos jelleme volt az egyesületnek, mert célul azt tűzé ki magának egyszersmind, hogy a' catholicusok' emancipatiója által eszközzésbe vegye a' parliament' reformját. Mind ez aggodalommal tölté el a' britt kormányt, 's midőn O'Connell 1824. decemberben beszédet mondott, mellyből Londonban lázítási szándékot véltek kiolvashatni, őt nap múlva már nagyjűry előtt állott, de az esküttek O'Connellt felmentették. Most az egyesület' felbontását vette célba a' kormány, 's mert azt jelen alakjában nem lehetett jogszerűleg eltiltani, külön törvény' hozataláról gondoskodott. 1825. februariusban Goulburn

irlandi státustitoknok indítványt tett: nyilatkoztatnék törvénytelennek minden egyesület, mellynek gyülekezetei tizennégy napnál tovább tartanak. Midőn O'Connell a' társulat' védelmére Londonba érkezett, a' hatalom' emberei egyezkedésre léptek vele, 's készeknek nyilatkoztak, a' catholicusokat teljes választási jogokkal — a' községek' 's a' parlament' irányában — felruházni, ha O'Connell az irlandi catholicusok' nevében reááll:

a) hogy az irlandi papság a' kormány által fizetessék;

's O'Connel, ki jelenleg, mint tudjuk, ezt minden áron ellenzi, 1825-ben e' rendszabályban még nem látott semmi veszedelmet sem az egyházra sem Irlandra nézve. Az alsóházi biztosságnak ezen kérdésére: „Mit gondol ön, valjon vonakodnék e az irlandi clerus fizetést húzni a' státustól, ha attól nem kell tartania, hogy gyanuba jö, miszerint ügyét a' laicusokétól különválasztotta?“ — O'Connell ekképen válaszolt: „Meg vagyok győződve, hogy mígnem a' catholicusok emancipáltattak, addig a' clerus' nem fog fizetést elfogadni; mert míg ez meg nem történik, addig arról fogna vádoltathatni, hogy önn' hasznára kalmarkodott; de bizonyos vagyok benne, hogy a' polgári jogok' egyenlősítése' esetében, elfogadja a' fizetést; 's a' catholicus gentrynek is az leszen óhajtása, hogy elfogadja, mert feladásunk az, hogy Irlandnak catholicus clerusát és laicusait viszonyba hozzuk a' kormánynyal, 's hogy a' kormánynak józan és üdvös befolyást biztosítsunk a' clerusra . . . Nem kétlem, hogy ez a' clerusnak véleménye, 's tudom, hogy így vélekedik a' catholicus gentry.“ A' felsőház' biztossága előtt pedig odanyilatkozott: hogy a' római szék' püspöki kinevezéseit nem függesztené fel a' kormány' vetojától, „de óhajtása még is odamegyen, hogy a' kormány lássa a' neveket, mielőtt ezek Romába küldetnek.“ De ha a' kormány nem bir vetoval a' kinevezésre nézve, válaszolák a' lordok, akkor a' nevek' előleges látása mi egyéb volna nevetségnél? — „Koránt sem, mondá O'Connell, mert illyes körülmények között a' kormány szükségképen nagy befolyással birna Rómában

(would necessarily have great influence at Rome,) 's képes volna tekintélyesen (authoritatively) értésére adni a' római udvarnak, hogy mi oknál fogva nem akarja ez vagy amaz egyénnek kineveztetését, — olly annyira, hogy ez uton valóságos veszély' esetében jóval közvetlenebb vetoja volna a' kormánynak, mint ha parlamenti végzésre támaszkodhatnék.“ — A' lordok igen tanuságosnak találták e' párbeszédet. — 'S gondolja ön, így hangzott egy újabb kérdés, hogy tanácsos lenne, ügyviselőt küldeni Rómába ezen befolyás' gyakorlatára? — „Ezen kérdés' megfejtését teljes hódolattal annak bölcseségére bízám, ki a' felség' tanácsát igazgatni fogná. Magam' véleményét mi illeti, én véghetlen eszélyességet látnék a' státusminiszterek' eljárásában, ha illyes ügyviselőkről gondoskodnának.“ —

Nem kárörömből iktattuk ide O'Connellnek ezen nyilatkozásait, hogy az olvasó lássa, mint mond ellent az 1825-diki O'Connell az 1846-diki agitatornak, — mi jogot adunk mindenkinek, véleményét minden héten hétszer változtatni 's nem fogunk apostasiát emlegetni, — feltéve, hogy a' véleményváltoztatás becsületes ember' szemében motiváltatható legyen; — hanem ideiktattuk azért: hogy az olvasó lássa, miszerint O'Connell, ha ma kellene neki a' kormány' képében fellépni, olly tacticához fogna nyúlni, sőt olly eljárást követne, melly lényegesen különbözik az agitator' rendszerétől. Az ellenzéknek arra kell törekednie, hogy kormány'nyá váljék, 's ennél fogva az ellenzés' erőművein kívül még kész kormányrendszerrel is kell birnia, mellyet siker' esetében alkalmazhasson, mert az ellenzéshez más, a' kormány'záshoz ismét más eszközök kívántatnak. A' mit Peel Irland' jávára most indítványoz, most midőn, úgy hiszem, őszinte szándéka van — jól kívánok értetni: Peelnek, nem a' torypártnak, — az uniót közös jogokon, közös érdekeken alapítani, azt O'Connell az agitator most eltolja magától, de azt O'Connell, mihelyest magát kormány' képében, 's az uniót mint „valóságot“ gondolá, — ön-maga indítványozta. Ha illyesek' szemlélete nem tanuságos előttünk, ha mind ez divatszerű nézeteinket emberekről és dolgokról

nem változtatja: akkor nem tudom, hogy mihez kell folyamodnunk, hogy szemeink megnyiljanak elvégre.

Az első pont ellen tehát O'Connellnek, mint láttuk, nem volt kifogása. A' második pont föltételül szabá:

b) hogy a' választási képesség megszoritassék. 1793. óta minden úgynevezett szabadbérllő (freeholder), ha legalább negyven shillinget fizetett haszonbér fejébe, választói joggal birt. Ezen törvény' következtében roppant volt a' szegény catholicus választók' száma, kik, való igaz, mindig protestans földesurakat küldtek a' parlamentbe, 's ezek természetesen arról gondoskodtak, hogy emancipatio és reform üres hangok maradjanak. Az alsóház' biztossága úgy vélekedett, hogy a' protestans aggodalmak' csillapítására egy oldalról, 's más oldalról annak elérésére, hogy a' választói jog ne kirekesztőleg a' nagy földbirtokosok által gyakoroltassék, kiknek a' negyven shillinges freeholderek kortesekül szolgáltak: szükséges, a' választó censust negyven shillingről, azaz: két font sterlingről tíz fontra emelni. O'Connell ezen feltételre is reáállott; alkalmasint mert ő már 1825ben úgy vélekedett, mint 1829-ben Peel, hogy ezen intézkedést úgy kell tekinteni, mint részét oly rendszernek, melly kölcsönös áldozatok' elvén emelkedik, 's hogy a' választókban a' függetlenség több biztosítékot nyújt a' számnál; — vagy azért, mert pusztán ideiglenes intézkedésnek nézte, melly a' lényeges változásokkal együtt járó paroxysmus' megszűnésével majd szélesebb bázison nyugvóval cseréltethetik fel.

A' harmadik feltétel abban állott, hogy

c) az egyesületnek meg kell szűnni; — mire O'Connell természetesen nem válaszolhatott egyebet, mint: ha célját elérte az egyesület, oszlojjék el azonnal.

Ezen egyezkedéshez képest két indítvány terjesztetett a' parlament elébe: a' catholicusok' emancipatiója, 's az egyesület' eltiltása Goulburn' indítványának értelmében. Az utóbbik minden ellenzés nélkül fogadtatott el, mert Irland' barátjai viszonyban látták az elsővel, 's így természetesen reászab-

vaztak; de Irland' ellenségei az elsőt szépen megbuktatták a' felsőházban, — 's így az ármány' politicája még egy ízben diadalmaskodott Irland felett.

A' vesztett csata nagy csapás volt O'Connellre nézve Irland' közvéleményében, de ő nem változtatá meg eljárását, 's az ármányra már 1825. júliusban új egyesülettel válaszolt, mellynek élén rövid idő múlva hatalmasabbá vált mint valaha. Az egyesület' alapszabályai úgy voltak szerkesztve hogy az új törvény' szempontjából ne tétethessék ellenvetés, 's hogy más részről a' törvény' tilalma még is kijátszattassék. Görbe vonásra rézsútos vonást, — ebben állott a' tactica.

Ide irom az egyesületi tervezet' főbb szabályait:

1) Minden felekezeti keresztyének hivatalosok az új társulat' tagjaivá válni,

2) a' tagok nem fogják magokat esküvel vagy másnemű nyilatkozással lekötelezni,

3) az új catholicus egyesület egyáltalában nem szándékozik az egyház' vagy státusszerkezet' bajait orvosolni, 's nem szándéka polgári és büntető pörököt vinni vagy támogatni.

4) az egyesület nem fog különféle osztályokból és ágakból állani, nem fog levelezésekbe ereszkedni 's nem semmibe, mit a' legújabb törvény tilt,

5) az új egyesület kirekesztőleg nyilván — és magánjótékonyági 's ollyas czélok' eszközlésére állítatik fel, mellyek a' legújabb törvény által nem tilalmaztatnak, nevezetesen:

6) Első czélja: az irländiak' minden osztályai között békét és rendet előmozdítani; második czélja: szabadelmű, felvilágosodott 's keresztyén szereteten és türelmen alapuló vallásos nevelési rendszer' eszközlése; harmadik czélja: Irland' népességének számát, 's külön vallásbeli felekezeteinek, nevezetesen az oktatásban részesült gyermekek' számviszonyaikat felvetni és kitudni; negyedik czélja: catholicus egyházak' és temetők' alapítása; ötödik czélja: a' mezei gazdaság' javítása, az ír gyármányoknak védelme, 's az ír kereskedés' előmozdítása; hatodik

célja: a' szabadelmű és felvilágosodott sajtónak pártolása; hetedik célja: a' közelebb lefolyt parlamentben a' catholicusok ellen felhozott panaszok' részletes lajstromzása, 's hiteles czáfolatuknak eszközlése.

7) Az egyesületbe lépő egy font sterlinget tartozik fizetni a' tagok' közpénztárába.

'S ezen pontok után arra térvén által a' tervezet, hogy a' törvény a' politicalai társulatok' állandóságát tiltja, 's csak 14 napig tartó meetingeket enged meg kérelmezések' eszközzésére, mindenik megyében tizennégy napos meetingeket indítványoz, mellyek — így szól a' satyricus tervezet — nem fognak viszonyban állani az új catholicus egyesülettel, 's mellyeknek feladása a' szoros értelemben vett politicalai bajok' orvoslását, nevezetesen a' legújabb törvény' megsemmisítését eszközzésbe venni.

Ezen javaslat' értelmében alakult az új egyesület 1825. július' 23-án, 's e' szerint — így szól az ír mozgalmak' egyik történetírója, — csak az volt lényeges következménye az új törvénynek, hogy az egyesület, melly előbb Dublinban székel, most béjárta az országot, és minden tizennégy nap' más más várost választott székhelyül magának. A' tilalom előtt Irland' barátjai kénytelenek voltak az egyesületet fáradságosan felkeresni, most ez maga jött mindenkinek ajtajához, 's tanuságot, vigasztalást, reményt és eltökélést hozott magával.

1826ban tartatott a' híressé vált ballinamorei meeting, melly a' kedélyeket még inkább feltüzelte, 's ugyanez évben több választások már O'Connell', 's az egyesület' befolyása alatt szabadelmű protestansokra estek a' választásokat eddiglen monopolisáló földesurak' ellenére. De csak két évvel utóbb — 1828-ban — érkezett meg forduláspontjánál az ügy. Az alsóház újra fogadta el a' catholicus-billt, 's a' felsőház elveté újra. Irland' felforrott igazságos dühében. Ekkortáiban bizatott meg a' kereskedési tárczával lord Fitzgerald a' clarei grófság' egyik követe, 's küldői új választáshoz készültek. Fitzgerald protestans' létére is a' catholicus emancipatio mellett szavazott,

's így újjaválasztatását biztosítottak véle; de azon körülmény hogy Wellington' és Peel' ministeriumába lépett, aggodalommal tölté el az irlandiakat. Mind e' mellett választását hátráltatni teljes lehetetlenség lett volna, ha O'Connell tulajdon személyében nem lép fel versenytársul. Ő a' fennálló törvényeknél fogva nem birt képességgel a' követséghez, de hiszen neki nem volt egyéb célja, midőn követül ajánlkozott, mint „Irland' feltámasztását és Anglia' bitorlásának végóráját hirdetni a' britt parlament' korlátainál.“ Az egyesület mely már eddig is mindent elkövetett, hogy a' választásokra befolyással legyen, mely a' negyven shillinges bérlők' többségének szavazataival szabadon rendelkezhetett, 's mely a' földesuraik által elcsapott bérlőket kárpótlással látta el, 's mely 1828 janarius' 21-én azonegy órában ötszáz különböző helyen meetinget tartatott, — természetesen mindent elkövetett, hogy 1828. junius 30-án diadal' napja legyen O'Connellnek és Irland' ügyének. Dublintól Enisig — a' választás' helyéig' — ünnepély ünnepélyt ért O'Connell' 's „a' polgári és vallási szabadság“ dicsőítésére. O. a' hustingson Fitzgerald' ügyes mérsékelt' beszédére szokott izmosságával válaszolt, 's midőn a' lord, hogy a' választókra annál bizonyosabban hasson, könybe lábbadt szemekkel atyjának emlékét hívá fel, O'Connell a' tömeg' elérzékenyülésének ellenszerül élesen megjegyzé: „én soha sem sirtam a' közönség előtt.“ Körülbelül háromezer választó közül kétezer ötvenhét szavazat jutott O'Connellnek, 's a' sheriff őt annak rende szerint választottnak nyilatkoztatá. Irland e' választásban az emancipatio' leghatalmasabb biztosítékát látta; 's milly hatása lett legyen Angliában, Peel nagy hírű emancipatioi beszéde is mutatja. „Ha az irlandi földesurak — így szólott — öszves befolyásukat bérlőikre elvesztetik; ha az utóbbiak el vannak határozva a' clare-i bérlők' példáját követni: minemű eszközökhez folyamodjék akkor a' parlament, hogy a' bajnak elejét vegye? Talán a' parlament' tanácskozásaiban keresse e' végre az eszközt? vagy talán jobb lesz....

eloszlatnia a' parlamentet, hogy többséget nyerjen a' catholicusok ellen? A' parliament' többsége biztosíthatja ugyan valamely billnek a' sükert e' házban, de nem biztosíthatja Irland' nyugalmát a' jelenleg fennálló törvények alatt."

Néhány nappal a' választás után, midőn az orangisták III-dik Vilmos' győzedelmét II-dik Jakab felett (a' boynei csata, 1690. jul. 12-én) üllötték, vérengző viták keletkeztek protestansok és catholicusok között, 's ez utóbbiak, magokat meg-boszulandók, százezer számmal gyülekeztek együvé september' vége felé Tipperary és Clonel' vidékén. O'Connell a' hely' színére sietett 's jelenléte és engesztelő beszédei által lecsillapította a' kedélyeket. — Időközben közeledett a' pillanat, midőn a' szó tetté vált elvégre, midőn az emancipatio törvénynyé vált. Peel — 1828. óta tagja a' Willingtonféle ministeriumnak — 1829-nek elején lemondott oxfordi képviselőségéről 's egy rottenborough által választatá meg magát, jeleül annak, hogy olly lépéseket készül tenni, mellyeket az oxfordi fanaticusok óbégatással és jajveszékléssel fognak kísérni. 1829. februarius' 5-én megnyitattott a' parlament, 's a' thrónbeszéd világosan mondá ki az emancipatio' igéjét. „A' felség — így hangzott — ajánlja önöknek, hogy Irland' állapotát fontolóra vegyék, 's a' törvényeket átvisgálják, mellyek ő felségének római-catholicus jobbagyait polgári képetlenségre kárhoztatják.“ A' torysajtó akkor úgy dühösködött Peel ellen, — kinek, úgy látszik, hivatása pártját kénytelen kellett magával rántani, — mint jelenleg, midőn a' torypolitica' nevében ülésről ülésre olly intézkedéseket indítványoz 's visz keresztül, mellyek a' sir Robert Ingliseket iszonynyal töltik el. „Mi intjük a' királyt, — így szólott az angol egyház' hierarchiájának egyik organuma, — ovakodjék ministereinek ármánykodásától, 's mi kinyilatkoztatjuk neki nyíltan és egyenesen, hogy azon esetre, ha ollyas billt találna sanctiónálni, melly a' catholicusoknak jogot ad a' parlamenti követ-séghez, — egy úttal lemondását a' királyi székről is aláírta. Ha a' nemzet, mellynek joga van sértett chartája felett intéz-

kedni, megüresedvén ekkép a' királyi szék, Cumberland hercegezet (— azt, kiről O'Connell egy ízben mondá: „hogy neve bűz az angolok' orrában,“ „a stink in the nostrils of englishmen“ —), ha Cumberland hercegezet nyilatkoztatná királyának a' nemzet, mi joggal fogná IV-dik György ezen választás' érvényességét kétségbe vonhatni? Bizonyos, hogy azon esetre, ha a' jobbagyoknak vallási institutióik és politicai jogaik megsértetnek, ama' jog gyakorlatba fog vétetni.“

Mondják, IV-dik György már ingadozni kezdett, de a' ministerium kinyilatkoztatá, hogy visszalép, ha a' catholicusügy újra elhalasztatik, — 's a' tanácskozások megnyitlak. A' parlament bevezetésül elfogadá a' billt, melly a' catholicus egyesületet eloszlatta. O'Connell Londonban volt, 's ezen billre nézve kétértelmű leveleket irt, hogy a' körülményekhez képest vagy megtámadhassa vagy helyeselhesse. Visszaemlékezett 1825-re, midőn hasonló helyzetben őt szépen rászedték; tudta, hogy egyszer szabad csalódní, de hogy minden ismélés veszedelmes, 's a' csalódottnak politicai bukásával járó. Az emancipatiobill, miután előlegesen 180 szavazat' többsége nyilatkozott mellette, martzius' 30án felkiáltás' útján fogadtatott el az alsóház által; tíz nap mulva, miután Wellington herceg a' nopopery-kiáltók' érdemes unokáikat Westminster' utczáin szétverte, a' felsőház is hozzájárult, 's aprilis' 13-án sanctionáltatván a' korona által, törvénynyé vált.

Ezen bill' erejénél fogva a' parlamentbe lépő catholicusok az úgynevezett supremacy-eskü alól felmentetnek, 's ennek helyébe új esküformula szerkesztetett számukra, mellynek tartalma odamegyen ki: hogy az esküvő catholicus a' fejdelemnek hive fog maradni 's a' korona' protestans örököseinek, hogy a' római pápának nincsen joga világi vagy polgári hatalomhoz a' britt birodalomban, hogy az esküvő a' tulajdonjogot, a' mint az törvényesen szabályozva van, védeni fogja, 's hogy semmi szándéka a' fennálló státusegházat jogaiban megtámadni. Más részről az úgynevezett büntető törvények' végmaradványai is eltöröltetnek, 's a' catholi-

cusoknak megadatik a' képesség, csaknem valamennyi státushivatal' viselésére. Kivételnek a' főbbek közül az ország' helytartósága, Anglia' és Irland' lordkancellársága, 's a' skót presbyterianus egyház' főbiztossága. Hogy a' protestans egyházzal összefüggésben levő tisztekben nem járhatnak el a' c. ok, magából értetik, 's azon egyházi patronatusok, melyek valamely catholicus' hivatalához tartoznak, a' canterburyi érseket illetik. Végre azon hivatalokból is kirekesztve maradtak a' catholicusok, melyek a' hivatalviselőt feljogosítják, tanácsot adni a' koronának a' státusegyházzal viszonyban levő tisztségek' betöltésére, valamint azon collegiumokból, melyekben eddiglen hivatalviselésre nem voltak képesek, ezentúlra is kirekesztetvék. — Úgy hiszem, szükségtelen megjegyezni, hogy ezen bill az irlandi catholicusokon kívül Anglia és Skócia' catholicus népességére is terjed ki.

A' billnek két külön záradéka által Irlandra nézve a' választói census két font sterlingről tíz fontra emeltetett, 's olytén intézkedések' tétele vált határozattá, melyek szerint a' szerzetes papság' jelen tagjai ugyan rövidséget ne szenvedjenek, de melyek által „a' klastromi fogadással lekötelezett 's a' római catholicus vallás' gyakorlatahoz egyáltalában nem szükséges társulatok' növekedése ezentúlra korlátoztassék.“ —

Mondottuk, hogy O'Connell még az emancipatiobill' elfogadása előtt a' clare grófság követének választatott, de a' bill csak azon catholicusokat menté fel a' supremacy-eskünek letétele alól, kik 1829. aprilis' 13-kán túl fognak követekül választatni, 's így O'Connell nem támaszkodhatott e' billre, hogy magának széket és szavazatot követeljen a' parlamentben. Küldői iránti tiszteletből azonban, 's hogy önmaga ne látszassék kétségbe vonni megbízásának érvényességét, május' 15-kén megjelent az alsóház' ülésében. A' háznak egy tiszte kezébe nyújtá a' supremacy — eskünek írott formuláját, de O'Connell ezt visszautasítá, 's miután az elnök neki értésére adá, hogy az új törvény' intézkedései az ő választására nem alkalmaztathatók, kilépett ismét. Találkoztak az alsóház' tagjai közül számosan, kik O'Connell' választását ér-

vényesnek kívánták nyilatkoztatni, de három napi vita után végzés keletkezett, mely Clareban új választást rendelt tartatni. Midőn Hunt és Cobbett, az akkori radicalpárt' vezérei öt political ünnepélylyel fogadták 's a' ház' érintett végzését élesen megrótták, O'Connell válaszóla: „Mások megragadták a' nép' ügyét, 's hasznot hajtottak mind hazájoknak mind magoknak: engemet mi illet, én győzelmet arattam hazámnak, 's elvesztettem a' magam' ügyét.“ 'S miután azon való örömét nyilvánította volna, hogy most szerencséje van, angol hallgatóság előtt is political véleményeit kifejleszteni, folytatá: „Én mint reformer, mint gyökeres reformer jelenek meg előttetek, angol bajtársak . . . Én barátja vagyok a' gyökeres reformnak, nem a' forradalomnak, hanem a' reformnak mely szükségtelenné teszi a' forradalmat.“ A' bill' azon záradékára nézve, mely a' választói censust tíz font sterlingre emelte, ez' időben már ekkép nyilatkozott: „A' záradék mely ezen hősi választókat (a' negyven shillinges bérloket érti) jogaiktól megfosztotta, evesedő sebként fogja mindaddig rágni az emancipatiobillt, mig e' rothadt részt onnan levágta a' nép.“ — O'Connell most visszatért Dublinba, hol öt azonképen mint Irland' egyéb részeiben örömittasan fogadá a' nép, 's hol ő el nem mulasztá a' törvények iránti tiszteletet hirdetni; mert voltak kik némi hajlamot mutattak fellázadni a' clarei választás' megsemmisítése miatt. Clareban a' választók' száma az új törvény' erejénél fogva kétezeröttszázra szállott le, de ezen kétezeröttszáz kivétel nélkül O'Connellre szavazott. A' „liberator“ — mert Irland öt szabaditónak hívja 1829. óta, — miután egy nevezetes political perben (a' corki white-boy-k' ügye) a' legfényesebb sikerrel ügyvédkedett, az 1830-diki parlamenti ülés' megnyitására Londonba indult, hol a' válaszfelírás' tárgyalásakor szólt fel először az alsóházban. A' westminsteri csarnokban elejétől fogva, valamint Irlandnak úgy az irlandi szónoklatnak is nem annyira szigorú, mint igazságtalan bírálói ültek feles számmal. Midőn Grattan az unio után első ízben hallatá magát az alsóházban, 's midőn Pitt a' legnagyobb feszültséggel figyelmezett a'

nagyhirű szónok — versenytársnak minden mozdulatára, a' ház' valamennyi középszerű gagyogója a' miniszternek fülébe sugá : hogy „it will not do“, hogy bizony Grattan is hijába erőködik mint az ír parliament' többi töredékei, hogy a' zöld sziget' Demosthenese, ki „az ír függetlenség' bölcséjénél és koporsójánál ült“ kudarcot vall Angliában, — de Pitt némán hallgatott. 's egy jellemző helynél értésökre adá a' körülállóknak: hogy a' kit becsmérlenek az valóban nagy szónok, — 's e' naptól fogva nem akadt, ki szónoki dicsőségét kétségbe vonni merészné. — Míddön O'Connell' ellenei róla azt híresztelték, „hogy úgy fog járni, mint annyi más néptribunus, 's hogy státusférfit-szónokok között rövid idő múlva öszves jelentékenységet el fogja veszteni,“ — akkor a' Foxok és Pittek Westminster' tereméből már Westminster' sírboltjába szállottak, 's a' Broughamok mindig némi ellenszenvvel 's talán féltékenységgel is viseltettek iránta. Minden arra mutatott, hogy méltányos bírálót nem igen találанд ügyfelei között; de belső szózat mondá neki, hogy e' házban a' legelső is legfelebb egy sorban állnak vele, és sarcasmusainak zápora 's a' sujtó tréfák elől ijedve hátráltak a' kétkedők, kik eléggé nehézfejük voltak, külső nyerseségei alól a' legfinomabb tapintatot első beszédeiből ki nem ismerni. Mindjárt parlamenti pályájának kezdetén pártolá a' zsidók' emancipatióját, „annálfogva — úgy mond — mert ez' uton revisio alá fognak kerülni azon elvek, mellyeket én roszallok;“ május' 29-én indítványt tett a' községek' gyökeres reformja iránt, — minden kérdésnél a' radical párt' zászlaja alatt látjuk őt ez időben; egy évvel utóbb lángoló lelkesedéssel küzdött a' parliament — reform' ügyében is, mellyre nézve csak azt sajnálá, hogy nem terjeszkedik ki nagyobb mértékben Irlandra (a' reform csak öttel szaporitá az irlandi képviselők' számát, melly az unio' alkalmával 100ban alapítatott meg) — „Ezen bill olyan, mondá, a' minőnek lenni kell. Ha a' miniszterek kevesebbet indítványoznak, nem fogták volna kielégíteni az országot; ha a' kísérlet messzebbre terjed, megbuknak. Én a' gyökeres reform' embere vagyok, 's ennélfogva

többet követelhettem volna, és még is épen mint gyökeres reform fogom helyesleni és védeni a' ministerek' eljárását.“

De e' munkának szűken mért határai nem engedik, 's különben sem feladásunk, hogy O'Connellt parlamenti pályáján lépésről lépésre kövessük. E' jelen vázlatnak célja, az unio', az emancipatio' 's a' repeal' kérdései körül némileg tisztába hozni közöttünk az eszméket, mellyek valóban chaoticus idomtalanságban merülnek fel időről időre political teremeinkben, 's mellyeknek igazítása elkerülhetlenül szükséges, ha O'Connell' özsves működése felett motivált ítéletet akarunk hozni. —

O'Connell még 1830-ban kezdé organisálni az unio' felbontására célzó biztosságokat, egyesületeket, gyűléseket 's a' t., 's izgatását a' repeal mellett hol szelidebb, hol élesebb formában folytatta e' napig. Pedig tagadhatlan, hogy időközben, ha mindjárt még távolról sem lett valósággá az unio, még is e g y e s hatályos lépések történtek Irland' felsegítésére az angol kormány' részéről. Könnyebb áttekintés végett lássuk előbb az 1844-ig — midőn O'Connell, mint az olvasó tudni fogja, lázításban elmarasztaltot, — tett kísérleteket.

Tekintsünk először is a' közoktatás' ügyére; Irland' bajai kitünőleg socialis vagy inkább antisocialis eredetűek, 's így kivált a' nevelésben, a' közoktatásban kell keresnünk a' gyógyyszert.

1832-ig az úgynevezett „kildare-street-society“ kezelte a' közoktatást Irlandban, 's a' kormány ezen magántársulatra bízta az oktatásra szánt köztőkének alkalmazását. Ezen kildare-utczai társaság tudnivalóképen nemcsak a' státusegyháznak közvetlen befolyása alatt működött, hanem a' tévedt hívek' térítésére is használtatott. Még egy Stanley is kéntelen volt vallást tenni 1831-ben, hogy a' „társaság“ proselyt-jelleme félreismerhetlen.“ De 1832-ben a' kormány külön nevelési biztosságot (board of education) szerkesztett Irland' számára, mellynek alapelve: közös világi és különválasztott vallási oktatás. A' biztosságot csak a' főfelügyelés illeti az iskolák, a' tanítók 's a' tanok felett; a' részletes organisatio az iskolák' helybeli előljáróira van

bízva; a' vallásos oktatás iránt a' szülők határoznak. Ezen intézkedés' jótékony eredménye gyanánt tekintethető, hogy a' három catholicus tartományban (Connaught, Leinster és Munster) tíz év alatt, 1832-től 1842-ig 964-el növekedett az iskolák' száma, a' tanítványoké pedig, mely 1831-dikben egész Irlandban 107,042-re ment, tíz év alatt 319,792-ig emelkedett. Ugyancsak e' biztosságnak köszönhető Irland, hogy Dublinban nagyszerű ipariskola alapítatott, 's hogy lépések tétettek, miszerint az ország harminczöt kerületre osztván, mindenik kerületben egyegy mezőgazdasági intézet 's egyegy példányiskola alakuljon. Mindez nem volt a' státusegyház' apostolainak inyére. Ők a' nevelési biztosság' eljárásában, mert a' catholicusoknak catholicus vallási oktatásáról gondoskodott, árulást láttak, 's a' fanatizmus' lármaharangját ellene parlamentben és parlamenten kívül megkonditották — de mindeddig siker nélkül. — A' nevelési biztosság — így szól Venedey, ki 1843-ban Irlandot minden részeiben bejárta, 's kinek lelkismeretes gondossággal szerkesztett munkájából számos adatot kölcsönöztünk, mely adatok azonban bennünket más eredményekre vezettek, mint őt, — a' nevelési biztosság Irlandnak azon institutuma, mely a' legszebb virágokkal 's a' legszebb gyümölcsökkel kérkedhetik. Haladna bár eddigi ösvényén akadék nélkül szép czélja felé!

Az üdvös reformok közt második helytt az angol egyház nevezetesen a' tized körüli intézkedést kell említenünk. Az angol státusegyház Irlandban mindössze 800,000 hívet számlál, 's 1832-ig ezen parányi sereg, mely akkor még parányiabbnak volt, négy érsek és tizennyolcz püspök által kormányoztatott; de az említett évben két érsekség és tíz püspökség eltöröltetett; egy évvel utóbb a' protestans egyházak' fenntartására szolgáló egyenes adó megszüntetett, 's 1838-ban a' tizedügy is rendszeresítetett. Stanley még 1832-ben terjesztett e' tárgyban egy billt az alsóház elébe, de csak 1838-ban hozatott a' jelenleg fennálló törvény, mely szerint az ingadozó és természeteki tized' helyébe hét évről hét évre

meghatározandó, 's amannál körülbelöl két ötöddel kisebb vált-sági adó léptettetett.

Harmadik helytt nem a' municipalitásokat szabályozó törvényt (1839-ből) említjük, mert ebből nehéz volna a' lényeges haladás' jelenségeit kipuhatolni; a' ferdén alkalmazott szegényi törvényről sem akarunk szót tenni, de említjük az orangista társaság' eltöröltetését. — Az orangistaegyesület' szerkezete hasonlított a' szabadkőművesekéhez, 's minthogy az úgynevezett yeomanry, a' britt polgári őrsereg, csaknem kirekesztőleg orangistákból állott, olytén fegyveres hatalom létezett a' státusban, melly titkos felsőbbségtől vett parancsokat. Némellyeknek véleménye szerint az orangista társaság egyenesen olly célra alapítatott, hogy mód és alkalom legyen catholicusok és protestansok között folytonosan szítani a' visszavonás' tűzét; de ha a' cél más is lett volna, ez volt legalább eredménye a' társaságnak. A' boynei győzelem' évfordulati napján ünnepélyes díszmeneteket tartottak Irland' minden részeiben, orániai Vilmos' emlékére, ki 1690. július' 12kén Anglia' 's a' státusegyház' érdekében Irlandot összetaposta, 's ezen díszmenetek utóbb egyéb alkalmakkal is ismételtettek. Az ünnepély rendesen azzal rekesztetett be, hogy az orangisták dühösen megverekedtek a' catholicus népességgel, 's ilyenkor vérengzések és gyilkolások ritkán maradtak el. Ezen kicsapongásoknál fogva történt, hogy a' díszmenetek már 1832-ben eltiltattak; de a' társaság nem igen sietett engedelmeskedni, 's így a' parliament vizgálatot rendelt ellene 's végzést hozott, hogy az anarchia' rendszerítéséről vádolt társaság' könyveit a' vizsgáló biztosságnak bemutassa. E' végzés' hozatalának hírére Farmer ezredes, kinek őrizetére a' könyvek bizva voltak, velök együtt az akkori cumberlandi herczeg', most hannoveri király' pártfogása alatt megszökött az országból. A' parliament e' lépésből következtetést vont az orangisták' szellemére és irányára, 's 1835-ben kivált O'Connell' szakadatlan törekvésére eloszlatta a' társaságot, mellynek tagjai azóta hijába törekedtek újabb egyesületben összeforrti.

Mind ez — való igaz — véghetetlenül kevés a' teendők' szeregéhez képest, hogy Irland csak valamennyire is felépülhessen, — mert még most is ott áll, „a' catholicus egyház hét millio községgel és jövedelem nélkül 's ott áll a' státusegyház roppant jövedelmekkel és úgy szólván község nélkül; még most is megtagadtatik a' szükséges pénzsegély az ország' belügyeinek javítására; még most is angolokkal töltenek be a' jövedelmezőbb közhivatalok; még most is csaknem mindenik törvényben különbséget tétetik az angolok 's az irlandiak között; még most is Irland' koronajövedelmei a' windsori kastély' diszítésére fordítanak; még most is a' fegyverviselést tiltó bill ellenkezésben áll a' jogok' billjével (bill of rights, a' britt szabadság' újabb magna chartája); még most is Irland jóval mostohábban van képviselve a' parlamentben, mint Anglia' 's a' t. 's a' t. — mind ez 's még tömredék más seb folyvást orvoslás után eseng, 's csak vakok és czudarok mehetnek el közönösen a' fanatizmus' vértanúja mellett; — de az a' kérdés: ha valjon csak az unio' felbontásában rejlik e a' gyógyszer, 's valjon nem hátráltatik e az 1829. óta nem minden szerencse nélkül folytatott reform' ügye a' repeal melletti izgatás által?

O'Connell azon manifestumában, mely az ír népnek a' repealegyesület' alakítását hirdeti, következő négy lényeges különbséget emel ki Irland' állapota között egy részről, 's Anglia' és Skócia' viszonyai között a' másikról:

a) Angliában az egyházi státuszjövendelmek nem illetik azon egyházat, mely a' nép' kisebbségének egyháza. Skóciának egyházi státuszjövendelmei sem fordítanak a' skót nép' kevesebbségének egyházára. Irland' egyházi státuszjövendelmei egy viszonylag parányi kevesebbség' egyházára fordítanak;

b) az ír nép' választási szabadítékai jóval korlátoltabbak, mint az angol népéi. Irlandban a' férfinépességnek csak egy huszada bir ezen szabadítékokkal, Angliában egy tizede;

c) az angol népnek 500-nál több képviselője van a' parlamentben; Irlandnak népessége meghaladja Anglia' népességének

kétharmadát, 's még is csak 105 képviselője van; Angliában 27,524 lakosra, Irlandban 76,190-re esik egyegy képviselő;

d) a' községek már régóta reformáltattak mind Angliában mind Skóciában, de az Irland elleni előítélet oly erős, 's az angol törvényhozás' hangulata oly annyira ellenséges, hogy a' koronának Irland iránt jó hajlammal viseltető tanácsosai sem mérészelnek oly reformált községbillt indítványozni Irland' számára, minővel Anglia és Skócia már birnak. —

E' négy pontnál többet nem említ az 1840-dik manifestum. Igaz, azóta más bäsison szeretnék alapítani a' repeal' szükséges voltát: az ír nemzetiségen 's az ír nép' multján, — azon: hogy az irlandiak századokon keresztül ellenséges viszonyban állottak Angliához; 's azon, hogy az irlandi már fajára nézve különbözik az angoltól. De az elsőt mi illeti, az a' Skóciávali unio ellen is kibányásztatott; 's ha valaki azt hiszi, hogy rendkívüli szolgálatot tesz a' népek' ügyének, ha ezeknek jelenét és jövőjét kirekesztőleg multjoktól függeszti fel, ha ellenszenveik' örökítésére a' középkor' csatáinak topographiájával foglalkodik: az Skóciát csaknem szintannyi joggal fogja déli szomszédainak hajdani garázdálkodására emlékeztetni mint Irlandot. Az utolsó Stuartféle lázadás csak egypár évtizeddel esett korábban az 1798diki eseményeknél, melyek Irlandban előidézték volt az uniót, 's a' skót ifju mindön hazájának történeteit tanulja, úgy gyúl lángra az angol ösök ellen, mint az irlandi a' sassenachok ellen, — de azért higgadt embernek nem jö eszébe ez ellenszenvet növelni, ápolni, 's a' krónikák' lapjaiból a' jelen' mezejére átültetni, 's józan skót nem babrál azon gondolattal, hogy bizony a' stirlingi kastélyban, vagy Edinburghnak nem tudom melyik épületében talán még zengzetesebb viszhangot adna a' skót accentus mint Westminsterben. Az angol demagogok a' mult század' második felében úgy törekedtek eszközül használni Johnbull' neheztelését az éjszaki brittekre, (azaz: a' skótokra,) mint most az angol és irlandi fanatizmus a' múlt' emlékeit egymás' irányában, — de akkor Chatam azt válaszolá a' bujtogatóknak: hogy ezen eljárásban se' libera-

lismus se' férfiasság nem rejlik, hogy töle undorral kellene elfordulni; — 's most — vagy legalább a' legújabb időkig — olyformán viselték magokat a' korona' tanácsosai az angol-ír zavargások' irányában, mintha magok is a' mult' tömkelegében tévelyegnének.

A' másik pontot mi illeti, azt t. i. hogy az ír faj nem rokon az angollal, azt a' Sheridanok és Grattanok e' század' elején még boszongodással vagy sajnálkozással fogták volna elutasítani; de most, midőn visszahatásul a' mult század' meleg cosmopolitismusára, nincs oly parányi, oly penészes zugnemzetiség, melyet a' gonoszság' madarai nem ügyekoznének felkárogni álmából, hogy felbonthassák a' mit közös institutiók 's a' polgárisodás' áldásai összeforrasztottak, hogy a' politikai érzelmek által összekapcsoltak közé a' visszavonás' konkolyá' hinthessék, — most már csak azon csodálkozik a' nyugodt szemlélő, hogy Wales nem kér, nem követel külön parlamentet magának, mert hiszen ezen fejdelemesség' egyik vagy másik zugában Németország' tudósai, kik az egy magyaron kívül minden nemzetiséget tiszteletben tartanak, az angol nyelv helyett a' celta dialectus előtt borulhatnak porba; 's csodálkozik azon, hogy a' skótok még nem mondták fel, vagy hogy a' skótoknak még nem mondták fel a' britt atyafiságot, mert Ossian gael nyelven éneklé Fingalt és társait. Nyomoruság! ellenséges ír nemzetiséget 's ír nyelvet emlegetni, mikor még ezelőtt néhány tizeddel vér-és nemzetiségi rokonságra hivatkoztak Irland' leghívebb gyermekei, hogy jogegyenlőséget követelhessenek Angliától; mikor Swift és Moore és Sheridan, és valamennyi irlandi író, az elsőtől kezdve a' csapszék' 's a' sikátor váteséig angol nyelven tolmácsolták eszméiket és érzelmeiket; mikor Irland' incarnatiója O'Connell nem tud több celta szót, mmit mennyi szükséges, hogy azokból egy pár czafrangot beszédeibe varrhasson, 's mikor ez az úgynevezett ír nyelv nemcsak soha organumul nem szolgált Irland' semmiféle nyilatkozásainak, de még az öntudatnak árnyékára sem ébredett soha!

De ismétlem, ezen nyomorú bujtogatások, melyek Irland'

ügyének nem igen szereznék meg Europa' rokonszenvét, egy szócskával sem érintetnek az 1840-diki manifestumban, ha mindjárt nem tagadhatni, hogy benn az országban jóval hatalmasabb fegyverül szolgálnak, mint a' vallás' pontján kívül bármellyik 's bármilly alapos panasza a' felvilágosodott polgárnak, a' józan-ságról meg nem felédkezett hazafinak.

Mi már a' manifestumnak felebb kivonatban közlött pontjait illeti, azokat érett megfontolás után minden pártatlan olvasó tökéletesen alaposoknak de egyszersmind ollyasoknak fogja találni, mellyeknek orvoslását — bár mennyire szabadkozzék e' követelések ellen, — sokkal nagyobb valószínűséggel várhatni Angliától, mint az unio' felbontásábani megegyezését, — 's hogy száz egyéb argumentumot elhallgassunk, már azon egy oknál fogva: mert hiszen az unio' felbontásánál bévallottképen az a' czél: hogy ezen követelések kielégítessenek; már pedig Anglia, ha kéntelen megadni, a' mit tovább is megvonni lehetetlen, tudja: hogy mindenek felett azon kell lennie, miszerint önmaga szabályozza a' concessiót; mert a' kicsikart jog' megadásának formájában néha teljes mértékben rejlik a' kárpótlás, — feltéve, hogy életrevaló a' kormány — 's ehhez egészség kell nem macchiavellismus, — 's hogy tudja, hol és miképen kellessék új forrásokat nyitni. —

O'Connell látszatra mindig ollyformán járt el a' repeal' ügyében, mintha az unio' felbontását békés uton eszközöltethetőnek vélné. Egy évvel a' catholicusok' emancipatiója után, még 1830-ban, Irland' „tökéletes függetlenségét,“ ír á zászlajára, 's több leveleket bocsátott ki az unio ellen, mellyekben földieit a' repeal' eszközzésére felhívta; az e' végre alakult egyesület az irlandi helytartó által 1830. augusztus' 24-kén eloszlatatott, de a' most már waterfordi követté választott agitator, „hazafiúi biztosságok“ neve alatt újabb társulatot szerkesztett, melly kérelmezéseket gyűjtsön az unio' felbontására; 's 1830. decemberben meg' Dublinban látjuk O'Connellt, hol az izgatást szakadatlanul folytató. A' helytartó most az egyesület' gyűléseit eltiltá, de

minden süker nélkül, minélfogva O'Connell négy társával — ő mert tiltott gyűlésben elnökösködött, ezek mert részt vettek benne — 1831. januarius' 17-én elfogatott, de kezesség mellett meg' szabadon bocsáttatott, 's utóbb a' vád alól felmentetett.

1833-ban — minthogy időközben több czégéres büntettek követettek el az irlandi parasztok által földesuraik 's ezeknek bérlőik ellen, kényszerítési törvény, — az úgynevezett irish-coercion-bill — hozatott ezen kihágások', 's mellesleg a' repeal melletti izgatásnak is fékezésére, mellynek erejénél fogva a' helytartó felhatalmaztatott a' habeas corpus' felfüggesztésére, 's melly valamennyi egyesületet felosztatottnak nyilatkoztatott. — Egy évvel utóbb O'Connell — mint később több ízben emlité, — nem mert már idején látni, hanem hogy hátra ne maradjon hol fenntartóztatni nem volt ereje, a' parlament elébe hozta az unio' felbontásának ügyét. Negyven 's egy-néhány irlandi követen kívül természetesen egy lélek sem szavazott vele, de a' ministerek a' parlament' mind két házában kinyilatkoztatták 's még a' trónbeszéd is kimondá: „hogy az unio' felbontására ugyan soha sem fognak reáállani, de azon lesznek, hogy Irland' valamennyi bajai orvosoltassanak.“

O'Connell most módosította az izgatás' themáját, 's 1839-ig a' repeal helyett csak igazságot követelt Irlandnak. E' tájban esik lord Mulgrave' (most marquis Normanby) irlandi helytartósága, 's eljárását eléggé jellemzik O'Connell' ezen szavai: „lord Mulgrave volt az első angol ki jót tett Irlandnak.“ 'S az agitator mind e' mellett már 1839-ben, midőn az úgy nevezett „precursor-association“ — (értsd a' repealt megelőző egyesületet) alapította, inkább fenyegetődött az unio' felbontásával mint valaha. „Igazság vagy repeal! — így szólott, — szabad a' választás; 's ha ti mindjárt kacznátok is bizodalmunk felett, mi komolyan hívunk fel benneteket, hogy válaszzatok, 's mi nem kétkedünk, hogy Isten' áldásával Irland képes legyen, a' nélkül hogy büntetett, hogy jogtalanságot követne el, magának kivívni az igazságot, ha az angol parlament azt nekünk nem akarja kiszolgáltatni . . .

Mi kilencz millió vagyunk; 's elmúltak az idők, midőn egy kilencz millióból álló nemzetet szabad volt büntetlenül megsérteni és lealázni.“

'S 1840-ben csakugyan megalakult a' „loyal-national-repeal-association“ (hű nemzeti repeal – egyesület). „Ezen egyesülethez — így hangzott O'Connell' manifestuma — pénzalap szükséges 's ennél fogva bizodalommal hívjuk fel a' népet repeal-évíjáradék' adományozására. A' catholicus évi járadék biztosította az emancipatiót; a' repeal-évíjáradék meg' honi törvényhozásunkat fogja helyreállítani. A' repeal-évíjáradék eszközül fog szolgálni az ír nép' komoly szándékának és számszerinti erejének kitudására. Mindenki, ha egy font sterlinget ír alá, vagy ha egy fontot gyűjt be másoktól, jogosítva van a' nemzeti egyesület' tagjává válni. Mindenki, legyen férfi vagy némbér, ha évenként egy shillinget ír alá, a' repealerek' lajstromába soroztatik Ha majdan a' töke két millio irlandinak aláírása által százezer font sterlinggé növekedendett: akkor rövidre meg' college-greenben fog ülni az ír parliament.“

Igy alakult a' még ma is fennálló repeal-egyesület, melynek organisatiojával talán nem leszen fölösleges, hiteles forrás' nyomán még közelebből ismertetni meg az olvasót.

O'Connell az egyesületnek lelke 's elnöke, nem választásnál hanem belső szükségnél fogva, mint alapítója és vezére az egésznek. Közvetlenül alatta áll egy körülbelöl nyolczvan tagból álló biztosság. Ez eredetileg azokból volt szerkesztve, kik az egyesületet O'Connellel alapították, utóbb némi választás' útján megszorodtak a' biztosság' tagjai, mindenik alapító tagnak joga levén egyegy új tagot ajánlani, kinek megválasztása felett aztán szavazás által határozott a' biztosság. Ha az ajánlott egyén tagnak fogadtatott, forma' kedvéért, valamelyik közgyűlésben pótolólag újra megválasztatott. Csak O'Connell egymaga ajánl néha a' közgyűlésben biztossági tagokul olly egyéneket, kikről még nem volt előlegesen szó a' biztosságban. A' liberator — ebből is láthatni — dictátor egyszersmind.

A' biztosság' ügyköre a' számadások' vizsgálatában, a' szükséges tervek', körlevelek', a' meetingek által hozandó végzések' 's a' t. előkészítésében 's előterjesztésében áll. Minden lényegesebb 's nagyobb elmunkálatokkal járó ügy' előleges tárgyalásához albiztosság neveztetik ki. A' pénzeket két ügynevezett „auditor“ kezeli: Mac Laughlin dublini tanácsbeli, 's a' már fellebb említett Scully ügyvéd. A' biztosság külön mindenik kerület' számára külön adószedőket nevez ki, pénz — és aláírások' gyűjtésére. A' biztosság 's az adószedők között állanak az adószedők' felügyelői 's ezek felett a' négy tartományi felügyelő, nevezetesen: O'Connell Dániel leinsteri, — Steele Tamás, ulsteri, — O'Connel Móricz, munsteri, — és Dillon-Brown, connaughti felügyelő. Ezek, hogy ébreszsenek, hogy a' szükséges intézkedésekről gondoskodjanak, bétazzák az országot, 's ebbeli költségeik nekik az egyesület által megtérítetnek. Rendesen repeal missionáriusoknak neveztetnek; kívülök még O'Neil Daunt, mint több meetingek' rendes szónoka szinte kárpótlást kap az egyesülettől költségeiért. Az egyesület' titoknokának fizetése évenkénti 400 font sterlingben van megalapítva.

1842-ben gyűlésről gyűlésre hirdeté O'Connell, hogy a' repealév megérkezett: „Én nem remélek többé semmit Angliától, — így szólott, — 's hogy ezt bém bizonyítsam, nem fogok a' londoni parlamentben megjelenni, hanem forumot akarok magamnak teremteni Irlandban és az angolokat nem az igazság' — mert ez teljeslehetetlen, — hanem a' félelem' érzete által fogom a' repealre bírni. Semmi „vagy igazság vagy repeal,“ hanem feltétlen megszüntetése az uniónak!“ —

Ugyancsak ez évben, mint Dublinnak lordmayorja, melylyé 1841-ben választatott, a' város' tanácsa által három napi vita után kérelmezést fogadtatott el a' parlamenthez az unio' felbontása' ügyében; 45 szavazat mellette nyilatkozott, 's ellene csak 15.

1843-ban emlékiratot bocsátott közre Irland' történeteiről, melly az unio' megszüntetésének szükséges voltát historiai ala-

pon is kitüntesse, 's mellyet a' királynénak ajánlott fel. 'S most rendkívüli tevékenységet fejlesztett ki, 's úgynevezett „monster-meetingeket“ tartott (1843 május—oct.) mellyeknek egy-némellyikében százeren is sereglettek körülötte. Ezen gyűlések aggodalommal töltötték el a' kormányt, 's lord de Grey, Irlandnak helytartója october' 7-én praclamatiót bocsátott közre, mellyben az october' 8-dikára kihirdetett clontarfi meetinget eltiltá. O'Connell, hogy a' törvénytelenég' színét is kikerülje, a' meetinget két órával az említett proclamatio' megjelenése után, az egyesület' nevében bizonytalan időre elhalasztotta; de néhány nappal utóbb, ellene 's legidősb fia John és több hívei (Steele, Gray, Barrett 'sa't.) ellen elzárási parancs adatott ki: „mert törvénytelenül és lázítólag, szövetségben másokkal összeesküttek, hogy ő felsége' alattvalóinak kedélyeikben elégedetlenséget és gyűlöletet költsenek fel kormány és alkotmány ellen.“ A' vádlottak ugyan mindnyájan (számra kilenczen) kezességre szabadon bocsátattak, de 1844. januarius' 15-én, miután az ellenök indított eljárás, minden óvásaik' daczára, a' vádeskütszék 's a' bíróság által megállapítottnak, az ítélő jury elébe került az ügy, 's itt csaknem egy hónapig, — februarius' 12-dikéig tárgyalatott. — O'Connell februarius' 5-én, a' vád által felhozott tanúk' vallomásai 's a' társai által választott ügyvédek' előadásaik után, az itt következő beszédet mondá önnön védelmére:

„Türelmes figyelmöket kérem, urak, míglen a' lehetőségig röviden, 's egyszerű és prosai stylusomban előadandottam: hogy jogom van, önöktől kedvező végzést követelni. Én ezt tiszteletlenség és hízkelés nélkül követelem, követelem a' józan ész' 's a' közigazság' nevében, követelem annál fogva, mert tökéletesen meg vagyok győződve, hogy teljes jogom van hozzája. Tapintatom ugyan azt sugallotta volna, hogy mindazon szép beszédek után, mellyeket önök már hallottak, 's azon talentumnak hatalmas kifejlesztése után, melly önöket imént mulatta, 's mint hiszem, oktatta is, — jobb' lesz már személyesen nem is szólnom önökhöz: de én nem állok itt mint magam' védecze. Nekem jóval fontosb védeczeim vannak. Védeczem e' pörben: az ír nép, védeczem Irland,

's én itt állok mint a' nép' jogainak és alkotmányos szabadságainak védője. Csak egy van mitől tartok, — attól, hogy a' nép' szent ügye, hogy független törvényhozásrai joga olyasmi által, miben nekem részem volt, ha mindjárt a' legparányiabb mértékben is, rövidséget szenvedhetne, vagy megakadályoztathatnék. Én nézeteim 's indítóokaim' tisztaságáról, 's czélomnak, az unio' felbontásának megbecsülhetlen értékéről meg vagyok győződve. Megvallom önöknek, én nem viselhetem el az uniót; az unio a' legnagyobb jogtalanságon, a' legnagyobb sérelmen alapítatott, — a' nemakaráson, Irlandot boldogúl látni. Ezen okból indultak ki a' gonoszok, kik amaz igazságtalanságot elkövették, 's a' legnagyobb tekintélyre, — ama' birói pad' sokévi diszére, ki most már, röviddel ezelőtt, tiszteletes sírjában ment nyugodni, — hivatkozhatom: hogy ezen eljárás' alapoka csak a' nemakarás volt, Irlandot boldogúl látni. 'S én nemcsak az ő szavain fogom alapítani ezen állításomat. Nekem még más tekintélyeim is vannak, melyeket beszédem' folyamatában lehetőleg röviden fogok közleni önökkel, — mert óhajtasom oda megyen, hogy minél rövidebb beszédet mondjak. Én nem vagyok itt a' végett, hogy valamit tagadjak, a' mit tettem volt; azért sem vagyok itt, hogy valamit szépítsek, a' mit elkövettem. Én kész vagyok, mindent a' mit mondtam, itt, a' törvényszék előtt ismételni, de a' nélkül hogy a' tudósítók' vastag tévedéseiket magamra vállalnám; — hogy azon hijányokról szót se tegyek, melyeknek a' beszédek felőli jelentések, kivált ha a' beszédek hirlapi' czélokra egyűvésztörítatnak, szükségképen alávettetévk. Én nem vonakodom kinyilatkoztatni, hogy egyes személyekről különféle kemény kifejezések 's nehézkes elménczkedések kerülnek elő bennök, melyeket jobb lett volna nem mondanom; de minden lényegest magaménak vallok, 's itt állok egész tisztelettel, hogy állításaimat védelmezzem. 'S a' mi öszves eljárásomat illeti, kész vagyok nemcsak megfelelni érte, hanem azt egy úttal helyesnek is bizonyítani. Mert a' mit mondtam 's a' mit cselekedtem minden, szent kötelesség' teljesítése közben mendatott és történt, — az utáni törekvésemben, hogy az ír parlament' helyreállítását ki-
eszközöljem.

Ha nem volna más kifogásom ellene, találnék elégségest azon időszakban, melyben az unio helyreállítatott, — ez időszak a' forradalom' korába esett. Europa' nemzetei akkor katonai erőszak által voltak elnyomva, Europa' szelleme akkor Franciaország' hitetlen philosophiájától vett irányt. Azon időben csaknem mindenik ország' jogszerű uralkodója elől elvonatott, a' népek elnyomattak, a' fejdelmek száműzettek, birodalmak

és országok átalakítottak — szóval, az a' forradalom' korszaka volt. De a' megtorlás 's a' helyreállítás' napja felvirradt mindenik ország' számára, csak Irlandéra nem. Irland egymaga maradott azon időszak' gyászos forradalmának befolyása alatt, 's önök itt a' végett ülnek székeiken, hogy akadályozzák: ne azonképen mint Europa' más országainak, Irlandnak is kijárjon az igazság. Most nincsen ideje a' felett vitatkoznunk, mint kerültek legyen önök e' padra, 's itt nincsen helye orvoslást keresnünk e' tárgyban. Én nem állítom, hogy a' korona' ügyvéde olyasmit követett el ez ügyben, mire a' törvény által nem volt jogosítva, 's mi felett a' törvényszéknek nem volt módjában ellenörködni. Ha igazságtalanság történt, akkor az orvoslás másutt találtathatik fel, még pedig azon időben, midőn a' jog, ha sérelem ejtetett rajta, meg' helyre fog állítani. De most azon leszek, hogy illetlenség és hízkelés nélkül nyilatkozom önök előtt azon ítélőszékről, melynek kész vagyok okaimat előterjeszteni.

Bizonyos, hogy önök között és közöttem nagy nézetkülönbség létezik; ez tagadhatatlan; — különbség van egy legnagyobb fontosságú tárgyra nézve: — mi különböző véleményben vagyunk az unio' felbontására nézve, — ha önök' véleménye nem különböznék az enyimtől, akkor nem fogtak volna e' padra helyeztetni. De önök még egy más, igen nagy fontosságú tárgyra nézve az enyimtől eltérő véleményen vannak, értem vallásunkat: — ha önök egy valláson volnának velem, akkor egyikök sem ülne e' padon. 'S ezen véleménykülönbségek talán még öregbítetnek azon körülmény által, hogy én nemcsak catholicus vagyok, hanem olyatén catholicus, kinek nagy mértékben sikerült, — 's én ezt dicsekedés nélkül mondhatom, mert hiszen fel van jegyezve a' historiában, — azon protestans túlnyomósságot leküzdeni, melynek önök talán védői, (legalább e' túlnyomósság elleneinek semmi esetre sem tartattak;) 's ama' vallásbeli egyenlőséget helyreállítani, melyet néhányan önök közül elneveztek, 's mely egyiköknek nézeteivel sem egyezett meg. De engem nem fog ezen kártékony helyzet kötelességem' teljesítése elől visszariasztani. Én nem gondolok vele, bár mi eredményezzen belőle magamra nézve, én nem gondolok vele, bár mi büntetés érjen; én büszke vagyok arra a' mit cselekedtem, én dicsekszem azzal a' mit véghez vittem. Én kész vagyok mindannak védelmére, a' mi nekem sikerült. Tudva van előtttem, eskütt urak, hogy önöknek hatalmában vagyok, de azt is tudom, hogy önök becsületes és emberséges esküttek, 's hivatkozom önökre mint illyesekre. Vannak egyes pontok, melyekre nézve gondolkozásmódunk lényegesen külön-

böző: illyes mindenek előtt az unio' felbontása, 's önök mindnyájan ismerik előbbeni eljárásomat a' catholicus emancipatio' ügyében; de önök azért vannak itt, hogy nekem igazságot szolgáltatssanak, önök azért vannak itt, hogy azt cselekedjék, a' mit jognak ismer valamennyi párt; 's ha én ama' dolgokat felemlitem, az nem történik annál fogva mintha kétségbe esném önök igazságszeretete felett. De jobb szeretném, ha nem kínoztatnám a' gondolat által, hogy némi lehetőség miatt, teszem, az emberi természet' gyengeségénél vagy más oknál fogva, egyéb valami is kevertetik ügyünk közé. 'S ezzel elmondottam, urak, a' mi mondani valóm volt önökről önökhez.

Most magára az ügyre térek által; most a' keresethez érek. — Csoдалatos egy kereset, különös egy kereset, a' legkülönösebb kereset, melly valaha vádlevélformába szerkesztetett. Önöknek nem kell egy tény vagy két tény felett végzést hozniok. Nem; — önök' büntetőtörvényét mindenek felett azon egyszerűségről fogva dicsérik, melylyel mindenik eset külön magában vétetik vizsgálat alá a' jury által: 's most ellenkezőleg kilencz hónapi történetet kell önöknek által meg' általnyomozniok, most a' tényeknek egy egész garmadáját rakták önök elébe; 's én felhívom a' legeslegfényesebb elmét, melly valaha törvényszéket vagy juryt diszesített, különítse el nékem a' jogilag fontos részeket azoktól, mellyek súlyos eredményt vonhatnak magok után, de mellyeknek törvény szerint ezen eredmény nélkül kellene maradniok. A' baj abban áll, hogy a' tárgyaknak roppant tömege halmoztatott fel önök előtt. Illy körülmények között önök' emlékező tehetsége szükségképen felmondja a' szolgálatot, sőt olly valamit követhet el, mi a' szolgálat' felmondásánál is gonoszabb, — mert hajlandó, arra emlékezni, a' mi erős és kiáltó színekkel festetik, 's megfeledezni arról, a' mi magyarázza és enyhíti a' tárgyat. 'S ezt nem ellenségeskedés vagy neheztelés mondatja velem, hanem az alkotmányos elvek' szelleme, mert nem létezhetik olly eskütszék, melly a' tények' roppant tömegét annyira képes volna áthatni, hogy kinyomozhassa: külön miről kellessék végzést hoznia. Hadd lássuk, — talán segítheték e' dologban önökön. Azon leszek, hogy kifejtthessem a' keresetnek mind igenlegés mind nemleges részeit, — azt a' mi áll, és azt a' mi nem áll.

Ezen kereset' öszves ereje e' cabalisticus szón: „összeesküvés“ alapúl. Ha szótárhoz folyamodom e' szónak magyarázataért, vagy ha a' józan észhez fordulok megfajtásért, úgy találom: hogy az több személyeknek titkos összeszövetkezése egy büntettnak elkövetésére. Ez a' józan ész' nézete, ez a' szótárakban feltalálható megfajtása a' szónak. „Több

személyeknek titkos összeszövetkezése egy büntettnak elkövetésére,“ de e' szó azujabb időkben a' korona' ügyvédeknek különös kegyében részesült. Nem csak abban látnak vétséget, ha a' polgárok valamely büntett' elkövetésére összeesküsznek, hanem két horoggal látnak a' halálszat után, 's így már az is összeesküvés nékik, ha többen törvényes célnak törvényes eszközök általi elérésére szövetkeznek. Mi az összeesküvésnek ezen második fajtát illeti, — feltéve, hogy szóba jöhet e' faj, nem hinném, hogy tetemes jogosság rejlenék illy vádban, kivéve ha az eljárás' törvénytelenisége magában foglalná a' büntettet. Vegyük most a' jelen összeesküvést vizsgálat alá; lássuk, van e a' korona' bizonyítékainak némi nemleges oldaluk. A' korona maga elismeri, hogy a' fennforgó esetben semmi titkolódzás, semmi bármi nemü titkos összebeszélés nem történt, — tökéletes nyilvánossággal hajtattott végre minden. Titkos összeesküvés titok nélkül! Minden ki volt hirdetve teljes nyilvánossággal, — akár a' dublini „evening-mail“-ban, akár a' dublini „evening-post“-ban; minden álladéka a' közlés' valamennyi titkos csatornáinak örvényéből, a' hirlapokból keresgéltek együvé! Bizony, mondom, bajos egy feladás, ha az ember kéntelen magát illetén, fényes nappal történt és nyilvános kihirdetések' utján eszközölt összeesküvés miatt védeni, olly esküvés miatt, mellynél meghúzták a' harangokat, hogy mindenki tudhassa, ki fog tanuul érkezni az összeesküvéshez. Tegyük fel hogy valamit el kellett volna titkolni, — azt csak megengedik önök, hogy annak nem kellett törvényes hatóságok' jelenlétében, nem a' koronaügyvédekben történni? Bizony, bizony, borzasztó egy eljárás, ollyvalamit, titkos összeesküvésnek mondogatni, mit mindenki tudhat, mire mindenki felügylhet. Ha az eskütt urak illy vádnál fogva római catholicus jury előtt állának, kikacznának azokat, kik merészek volnának, őket illyes bizonyítékok után összeesküvésről vádolni. A' kereset nem említi az összeesküvés' napját, 's így lehetetlen „alibi“ által válaszolnom. Ha tíz font sterlingről szólana a' vádlevél, 's ha az illető szerződést ollyas bizonyítékok támogatnák mint a' jelen esetet: a' jury nem nyilatkozhatnék a' szerződés' létezése mellett; — de helyesen mondá az egyszeri ügyvéd egy most már Istenben boldogult bíróhoz: „megismerem hogy tíz fontos szerződés' esetében e' bizonyíték nem sok erővel bírna, de azért még nagy kérdés, ha nem szolgálhat e teljes próbául büntető eljárásnál.“ Szívesen megismerem, hogy a' korona' ügyvéde szorgalommal és eszélyességgel járt el tisztében. Tizenegy álló órájg beszélt, 's beszédének elején azt mondá a' jurynek, hogy várakozóék végéig, hogy akkor látni fogja e' borzasztó összeesküvés va-

lamennyi tényeit, 's midőn a' beszéd' végéhez ért, azt mondá: pillantsanak vissza beszédemnek kezdetére, ott találni fogják a' mit keresnek. Emlekezem egy esetre, melly a' munsteri törvénykezési folyamat' alkalmával történt. Hardy ur, egy sötéthaju gentleman, épen nagy ügyességgel adta volt elő esetét a' jurynek, 's Egan úr a' másik fél' ügyvéde felhivatott, válaszolna, és czáfolná meg az ellenfél' hatalmas észrevételeit. Egan felállott 's így szólt: „Eskütt urak! önök nem fogják magokat egy „nem“-nek homályos elfeledése által megzavarni hagyni.“ — Boldog Isten, hiszen ez örült beszéd, sugá neki egyik ügyvédtársa. — Tudom, viszonzá Egan, de azért még is eléggé jó a' jurynek. Hardy' felmentése után évenként nagy ebéd adatott a' törvénykezési függetlenség' ünneplésére, 's az esküttek' egyike, ki mindannyiszor azon egy beszédet mondá, kinyilatkoztatta: hogy ő Hardyt azon oknál fogva találta volt ártatlannak, mert azon esetre, ha valóban felségsértést követ vala el, a' korona' ügyvédének lord Eldonnak nem kellett volna tizenegy óra a' vád' előadására, 's nem nyolcz, kilencz nap a' tanuk' vallatására. — A' korona e' jelen esetben is azt várátá a' néppel, hogy nagy titkok fognak felfedeztetni, 's midőn a' vádbeszéd elmondatott, 's a' vádtanúk kihallgattattak, általános volt a' kiábrándulás, mert mindenki csak azt hallotta, mit már régóta tudott. Engem a' vallatás előtt arra intettek, hogy hét úri ismerősömtől ovakodjam, mint kik tanúságot akarnak tenni ellenem. De én nem féltem tőlök, mert ők nem mondhattak semmit. — Vagy csakugyan azt hinné a' jury, hogy azon férő, ki hazája iránti szeretetből a' bírói tiszt' kényelmét és méltóságát elutasítá magától, összeesküvésbe elegyedhetett volna, hogy az országot a' polgári háború' örvényébe merítse? A' jury' végzése kimondhatja felettem a' „vétkest“, 's a' fogság életem' kevés napjait megrövidítheti; de én lelkismeretemre támaszkodom, arra hogy nem követtem el azon büntettet, melyről vádoltattam. Vagy talán azt akarja mondani a' korona' ügyvéde, hogy tudtom nélkül váltam az összeesküvés' bünösévé? De ha ő törvényes szörszálhasogatásokhoz folyamodik, akkor azt válaszolom neki: hogy nem követtet-hetik el büntett, ha annak elkövetéséhez hozzá nem járúl az akarat. 'S a' mi jogintézkedéseinket valóban tetemesen kellene még javítani, ha ollyatén tétélek, minő ez, az összeesküvésre nézve törvényeseknek találhatnának. Én felhívom, felkérem a' juryt Wilberforce' és Clarkson' szent neveikre, ne csonkítsa, ne gyilkolja a' nyilvános tanácskozás' jogait! Én hálát adok Istenemnek, hogy nékem is részem volt a' negereknek a' rabszolgaság alóli felmentésében, 's valóban nem tejjel és mézzel folyó be-szédek, nem theasztali csevegés által kényszerítettek a' rabszolgahirtoko-

sok az emberi nem' nagy részének emancipálására. Azáltal, hogy felköltjük a' közneheztelést, 's hogy a' szavazatokat együvégyűjtjük: nagy, és mély gyökereket vert előítéletek szüntethetnek meg. Hivatkozom azon közgyűlésekre, melyek a' catholicus emancipatio' 's a' parlamenti reform' ügyében tartattak. Jelenleg rémséges izgatás uralkodik Angliában a' gabnatörvényekre nézve. A' league (a' gabnatörvények ellen alakult szövetség) gyűléseket tart, pénzt gyűjt, és bátran nyilatkozik. Tiszteletes Fisher úr a' league' néhány tagjait arról vádolá, hogy az orgyilkosságot legyezzetik. Istennek hála, a' repeal' ügye sohasem vádoltatott illyesmiről. — De csakugyan az volna a' szándék, hogy ír jury olly végzést hozzon, melly példányul átküldessék az angoloknak? Nem, nem, — az angol nép nincsen illy veszélyeknek kitéve, mert az eskütszék' pajzsa alatt áll. Egy franczia író azt mondja: hogy a' forradalmak nem eszközölthetők rózsavíz által, hogy azokhoz vér kívántatik; de én egyesegyedül a' közvélemény' ereje által akarok nagy változásokat eszközölni venni, — az által, hogy egy adag ír szellemet öntök az ártatlan italba. Szívesen megismerem a' tartott gyűlések' számát, 's a' tömegeket, melyek e' gyűléseken jelen voltak; — én büszke vagyok rájuk. De minemü büntetett követtetett el ezen gyűlések' valamelyikében? Mikor vagy hol sértetett meg egy férfiú, egy asszony, egy gyermek? — sőt még szerencsétlenség sem történt, olly rendben folytak le e' gyűlések. De megállj! — túlzáshoz láttam. Egy rendőri szolga azon bámulatos tényre hivatkozott, hogy egy csapat carlowi legénység, kik a' tarai gyűlésre indultak, néhány vén bábsütőnő' szüleségét feldöntötték. Még nem találkozott nép a' föld' kerektségén, melly ennyi rendet 's illyes jómagaviseletet tüntetett volna ki, 's a' Times még is átkozott, piszkos és alávaló tömegnek mondja e' népet! — Lesznek, kik mondani fogják, hogy magam ellen vallok, midőn ama' tömegek' gyűléseire hivatkozom; de ezen nép negyven éves izgatásban növekedett fel, 's természete minden személyes ellenségeskedés' kikerüléséig finomítatott meg. Egyébiránt figyelmeztetem az eskütszék'et, miszerint arra egyáltalában nem létezik bizonyosság, hogy egyetlenegy emberi lény azon gyűlések által nyugtalanítatott, vagy hogy a' köztisztviselők' jelenléte bármiképen akadályoztatott volna. Miért nem intették meg az embereket, ha ama' gyűlések törvénytelenek voltak? De nekünk nem szándékunk, újra illyes nagy gyűléseket tartani, 's jövődöre nem fogunk egyesek ellen keményebb kifejezéseket használni.

A' kormány tehát értesítve volt e' gyűlésekről, — de ugyan miért nem akadályoztattak meg, ha törvénytelenek voltak? A' korona' ügyvéde

fel sem szólalt, és miért nem? Mert nem volt ok törvényszéki keresethez, — 's íme ebben rejlik védelmem.

Most azon körülményre térek által, hogy többféle czikkelyek jelentek meg a' hirlapokban 's küldettek szét az egyesület által. De ennek nem volt külön lapja, külön organuma; 's a' mint itt vagy amott tartatott a' gyűlés, ez vagy ama' lap választatott közlönyül; 's ha ezen czikkelyek sajtóvétségeket foglaltak magokban, miért nem lépett fel ellenök a' koronaügyvéd? Aztán még azon lényeges körülményre is kell figyelmeztetnem a' jurt, hogy, — ha mindjárt néhány keményebb czikkely jelent is meg, ezek nem idéztek elő kártékony hatást az országban. Életem' theoriája mindig abban állott, hogy a' legnagyobb politicaiváltozás sem érdemes arra, hogy elérettessék, ha egyetlenegy csepp embervér' kiontásába kerül. Ki örvendhetett valaha olly közbizodalomnak, mint én? A' felebbi tannak hirdetése által vívtam ki magamnak a' catholicus clerus' bizodalmat, 's valjon meddig fogtam volna e' bizodalmat megtartani, ha gazdسالónak és színlőnek mutatkozom? Ismeretes leszen a' jury előtt azon szövetkezések' rendszere, melly e' városban uralkodott, 's melly a' hatóságok által sem gátoltathatott gyilkosságokhoz vezetett. Én ezen szövetkezéseknek ellent állottam, én ez alkalommal védelmem alá fogtam a' rendőrséget, 's ama' rendszert népszerűségem' rovására 's tulajdon életemnek veszedelmektetésével meggátoltam. A' ribbon-mozgalmakat is bévádoltam a' hatóságoknak; — már pedig ha bűnre szövetkeztem volna, más szövetkezők' támaszát el nem utasítom magamtól.

Felteszem, hogy nyilvános életemnek még egy más pontja is magára vonta a' jury' figyelmét. Népszerűségem' rovására elleneztem a' szegényi törvényt, mert lelkismeretem azt sugallotta, hogy e' rendszabály a' nyomorultakat még nyomorultabbakká teendi. De midőn a' törvény még is elfogadtatott, többé nem szegeztem magamat ellene, hanem tért és időt engedtem neki, hogy hibáit kifejleszsze. Ugyanakkor, midőn az amerikaiak tetemes pénzösszeget küldtek a' repealegyesületnek, vádat emeltem Amerika ellen a' rabszolgaság miatt. Vegyék továbbá tekintetbe eljárásomat Ledru-Rollin' irányában, ki a' francia népnek egy részét képviseli, azon népnek, melly mindnyájak között legelleneségesebb indulattal viseltetik Anglia iránt, mit talán némileg azon csapásból is magyarázhatunk magunknak, melyet a' francia hiuság Waterloonál szenvedett. De én Ledru-Rollin' úrnak és pártjának rokonszenvét visszaütasítottam. Azt is mondták, hogy külön cél' elérésére pártolom a' Bourbonok' idősb ágának trónköveteléseit; de fájlalnám, ha a' repealt csak V-dik Henrik' trónusralépésével érhetném

el; ha mindjárt erősen meg vagyok győződve, hogy Europa csak azon esetre fog békének örvendhetni, ha a' Bourbonok' idősb ága szabadalmi institutiókkal meg visszahelyeztetik királyi székebe. Aztán tekintsenek önök eljárásomra a' chartistákkal szemközt, kiknek törekvéseit mindig elleneztem; 's én úgy hiszem, hogy a' chartismus, ha ellentörekvéseim elmaradnak, gyökeret vert volna az országban. Vegyék végre fontolóra, hogy a' királyné iránt folytonosan jobbágyi hűséget hirdettem, 's hogy a' trónbeszéd' magyarázásakor ismételve megkülönböztettem a' királynét a' ministerektől. Én ellenem elkövetett jogtalanságot látok benne, hogy a' korona' ügyvédének egyetlenegy perczig lehetett szándékában, értésére adni a' jurynek, hogy ő felségét „Judith”-nak mondtam. Én a' ministerek' nyomorúságos voltára czéloztam, de megvetném azon embert, ki más kifejezésekkel, mint a' szeretet' és hódolat' szavaival merészelne a' királynéról szólni.

Való örömmel térek most által, a' repeal' előnyeit ezen törvényszék előtt fejtegetni. Én kinyilatkoztatom önöknek, hogy az uniónak felbontása nemcsak nem rossz vagy kártékony, hanem szerfelett hasznos vállalat, 's hogy egyetlenegy ember sem találtaik ezen törvényszéken — a' bírák' semlegessége' egyesegyedüli kivételével, — kinek nem kellene repealerré válnia. Mielőtt még beszédemet bevégezném, néhányat önök közül repealerekké remélek változtatni. Önöknek köteleességekben áll, 's ha köteleességek, örömeikre is fog szolgálni, hozzám csatlakozniok. Az első tétel, melyet önöknek bebizonyítandok, így hangzik: Az angol parlament a' legrégebb idő óta, Irlandot szűkkeblű, féltékeny, korlátoló és elnyomó politica' szellemében kormányozta. Ezután be fogom bizonyítani önöknek: hogy az 1782-diki szerződések becsületes kiegyenlítést vettek czélba, 's hogy akkor szándék volt, az ír parlamentet örökre megalapítani. Ezen parlament' jótékony befolyásának pedig köszönhetni a' legnagyobb jólétet, mely a' függetlenséggel egyetemben mindaddig osztályrészt jutott Irlandnak, míglen az unió az ír népre, akaratának ellenére 's a' leggyalázatosabb eszközök' segédével rákényszerítetett. Beszédemnek folyamatában elő fogom tüntetni azon számos bajokat, melyeket maga után vont az unio, 's ezen törvény' igazságtalan voltát bebizonyítandom. Mutatni fogom önöknek az öregbülő nyomorúságot, a' növekedő szegénységet, mely a' dolgok' ez állapotából keletkezett, 's megmutatandom önöknek, hogy teljes lehetetlen, Irland' szerencséjét meg' helyreállítani, vagy Angliától vég elválását akadályozni, ha csak az ír parlament nem állítatik helyre.

Irland' folytonos bántalma Anglia' részéről oly annyira mindenki által valónak ismert historiai tény, hogy csaknem fölöslegesnek tartom, önöket themámnak ezen részével fárasztani; de miután a' koronaügyvéd által annál fogva hozattam ide, mivel a' repeal mellett izgattam, védenem is kell magamat, 's védelmem abban áll, miszerint a' helyett, hogy gonosz, pusztító és kártékony dolgokat vennék célba, inkább kötelességem' teljesítésén fáradozom 's fáradoztam mindig, azon, hogy Irlandnak a' lehető legnagyobb győzedelmet, saját parlamentjének védelmét szerezzem meg. Én sokkal nagyobb híve vagyok az irlandi népnek, mintsem hogy híve ne maradnék ezentúl is, bármí veszély környékezzon. Én a' clarei grófságot 250,000 lakossal, Waterfordot 300,000-rel, Kerryt 200,000-rel, Meathet 300,000-rel, és Corkot 730,000 lakossal képviseltem a' parlamentben, — azonkívül még Dublint két, és Kilkennyt egy ízben. Ezáltal oly kötelességeket vállaltam fel, mint kivülem kevesen. Határtalan háladattal viseltetem a' nép iránt. Én bérszolgája vagyok. Igen is, én az ír nép' bérese vagyok. Helyzetem kevésbé lovaginak fog mutatkozni, de én nem késem bévallani a' viszonyt; én kész vagyok, béremet kiérdemelni.

'S most általtérek azon tervileg rosz kormányzás' kitüntetésére, mellyet Anglia ez országban alkalmazott volt. Első bizonyítékomat Thierry urnak „Anglia' elfoglalása a' normannok által“ című munkájából merítem, mellyben olvashatni: hogy Irland csak Anglia' közelségének köszönheti nyomoruságát. Második tekintélyem Pitt úr, ki 1785-ben megvallá: miszerint Angliának politicája Irland irányában kirekesztőleg abban áll, hogy önnön céljainak elérésére visszaéljen ez országgal. 'S most ezen törvényszék' egyik főbírájára, lord Bushe-ra hivatkozom, ki 1799-ben kinyilatkoztatta, hogy Irland hat száz éven keresztül csak igazságtalanságban és elnyomatásban részesült. — 'S e' szerint be van bizonyítva, hogy a' legjelesebb bel- 's külföldi tanúk ezen országnak rosz kormányzását Anglia' részéről megismerték legyen.

'S hadd szóljak most az 1782-diki időkorról, történeteinknek egyetlen fényes szakáról. Ezen szerződés tetemes előnyöket nyújtott Angliának is. Akkor tört ki az amerikai forradalom, 's Anglia Irlandnak segédére szorult. Valjon emlegette e akkor az ír nemesség 's az ír gentry az Angliától elválast? Nem; ezen gondolat távol maradt minden ír kebeltől; de ők jogaiknak megerősítését követelték, szabad kereskedést és törvényhozói függetlenséget. Eszélytelenség fogott volna lenni, kívánságaikat megtagadni, mert az irlandiak loyálisok voltak, de egyszersmind elszántak, és Anglia engedett, és a' király, a' parlament, 's az irlandi ki-

rályi helytartó kinyilatkoztatták: hogy az 1782-diki szerződés végszerződés. Fox ur akkorban kimondá az elvet, mellyen a' két ország' közötti szövetségnek alapúlnia kell: „egyetlenegy országnak sincsen joga a' másik felett ennek akarata nélkül felségjogokat gyakorolni.“ Irland ezen győzedelme által még szorosabban kapcsolottat Angliához, a' korona iránti hűsége még növekedett 's a' szövetség megszilárdult. 'S egy úttal Irland' jóléte előmozdítatott, ipara emelkedett, mezői gazdasága tökéletesített és kiebb terjesztetett. 1799-ben Plunkett úgyszólván Irlandról, „mint egy kis szigetről, mellynek négy öt millio emberből álló népessége boldogság' és jólét' dolgában a' föld' minden egyéb országait felülmúlja,“ — 's ezen állapotában kénytelen volt parlamentjét a' mellettefekvő kis sziget népének általadni!

Soha még ország nem haladott olly sebesen előre, mint akkortájban Irland. Igaz, hogy ennyi ok ellen egy kopott szójárással szoktak fellépni. „A' repeal — így válasznak, — a' birodalom' felosztásával jár.“ Milly örültség! Ha Irland, midőn saját parlamentje alatt 's egyszersmind szövetségben Angliával virulásnak indult, semmi kedvet sem mutatott az elváláshoz, — hogymint fogna jelenleg, ha amazokhoz hasonló kedvező viszonyok közé helyeztetnék, ezen szövetségről lemondani akarni? Mi oknál fogva venné ezt czélba? Szegény, nyomorú státus' részéről megfoghatnám az elválás' czélját, de merő örültség, ezen szándékot olly státusra ráfogni, minővé Irland saját parlamentje által jólét' tekintetében újra válnék. Én sajnálom, hogy ezen mentő eszköz el van zárva Irland előtt; 's mivel az ördögök és szörnyetegek, kik ez elzárás' szerzői voltak, Irlandot olly felekezet' lábaihoz vetették, melly boldogságát el nem tűrheté, — ennél fogva vált parlamentünk' megsemmisítése határozattá, — 's az eszközök, mellyek e' czél' elérésére fordítanak, minden tekintetben megfeleltek a' czél' természetének. A' legaljasabb megvesztegetéshez és álnoksághoz folyamodtak, hogy az uniót létesíthessék. Tizennyolczadfél millio font sterlinget adtak ki rottenboroughok' megvásárlására, három milliót a' parlamenti tagok' szavazatainak kibérlésére. A' státus' valamennyi hivatalai a' legmagasabb egyházi méltóságtól kezdve a' legalacsonyabb szolgálattig a' constablerek' testületében, megvesztegetésre használtattak. Nem volt olly szent 's nem volt olly profánus tárgy, melly nem fordítatott volna e' célra. Ezekből állottak az eszközök, — 's minők voltak az eredmények? 1794-ben hét millio fontra ment az irlandi státusadósság, 1798-ban már tizennégy millióra, és később háromszázötven millióra. Irlandnak öszves földje, tulajdona, gyáripára el van zálogosítva az angol státusadósságért. Az adó

szemlátomást növekedett, és semmi arányban az angol adókkal. Végre, — Irland nincsen kielégítőleg képviselve a' parlamentben. —

Irland' viszonyainak e' vázlatát, úgy hiszem, olyasnak találták önök, melly kötelességévé teszi minden becsületes embernek, hogy a' sérelmek' orvoslására 's az irlandi parlament' helyreállítására velem egyesüljön. Önök most ismerik magam' 's barátainak' célját; mi kevélykedünk vállalatunkban, de mi tagadjuk, hogy bűnös szövetségre léptünk volna. Mi Irlandnak a' királyné' hatalmát és előjogát a' pairkamara' alakításánál, mi az ír peernek tulajdon és örökös méltóságát, mi a' nép' képviselőinek a' törvényhozás' jogát akarjuk visszaadni. Önök kérdik, minemü eszközöket akarunk e' célra fordítani? 's én válaszolom: egyik eszközünk abban áll, hogy a' vallási fanatismust nem használjuk. Mi az országot soha sem ügyekeztiünk egy pártnak, egy vallásbeli felekezetnek feláldozni. Sőt épen ellenkezőleg. 'S én már 1800-ban mondott első beszédemben kinyilatkoztattam az ír catholicusok' nevében, hogy inkább mintsem megegyeznénk az unióban, nem akarunk részesülni az emancipatióban. Én az angol protestans dissenterekért is tettem fel egy kérelmet, huszonnyolczezer ír catholicus irta volt alá, 's e' kérelem' következtében emancipáltattak a' dissenterek. Fanatismus e ez? Bizony, nem. Beszédeimnek indulatosságát is lobbantották szememre. De nyújtsanak hát alkalmat bebizonyítanom: valjon a' valóságot hirdették e ezen beszédek, vagy sem? (A' szónok most a' repealegyesület' alapszabályait 's 's egyéb idevonatkozó okleveleket olvas fel, 's aztán beszédét így folytatja:)

Ez tehát a' vádnak bizonyosága, ezek az összeesküvés' 's a' törvénytelen eszközök' és célok' bizonyítékai! Mi nem követeltük ezen bizonyítékokat, urak, ha mindjárt megismerem, hogy mindnyájunknak bámulatos védelmét foglalják magokban. De a' korona' ügyvéde felhozta, 's felhívja önöket, hogy minket ez alapon elmaraszszanak. Minemü szennyet találunk önök rajtunk? Mi vitatkozunk, 's én Irlandot jogosítotttnak nyilatkoztatom az unió' felbontásának követelésére. Ezen kérdés már korábban is került vitatkozás alá. Azt állítják, hogy az unió óta keletkezett törvényeket érvényteleneknek mondtam. Ez nem igaz; mert ha érvénytelenek volnának, akkor a' catholicus emancipatoról szóló is érvénytelen lenne. Csak adják meg nekünk a' repealt, 's a' többi pontokra nézve hamar meglesz az egyesség. Az általam elfoglalt helyzet fonák lehet, de a' vitatkozás' joga engem szintűgyillet, mint bárki mást. — Midőn 1782ben e' felett folyna a' vitatkozás, akkor az ír parlament kinyilatkoztatta, hogy csak a' király 's

az ír parlament köthetik meg az ír népet.
 Kérdem önöket, nem fognának e a' repeal által Irland' özves bajai orvosoltatni? Az ország' ennyi sérelmei csak nem maradnának orvosolatlanul, ha külön parlamenttel bírnánk? Vagy talán mind ennek így kell maradni? 's mi, kik segéd után nézünk, minket kikergessenek a' társaságból mint czinkosokat? Azok, kik szépen mosolyganak 's a' hivatalok' pompájában pöffeszkednek, azokat talán támogatni, magasztalni, simogatni kell azalatt, míg a' rend' barátjai egészen másnemű bánásmódban részesülnek? Arról nem is szólok, valjon szelídek e amazok és emberiek, vagy sem; hanem csak azt kérdem: valjon üldözni kell e ezeket és pörbefogni? Mi nyomozgatjuk az eszközöket, mellyekkel az országon segíthetünk. Mi a' boldogság' valamennyi segédforrásaival bírunk. Kutassák ki önök szigetünket, — úgy fogják találni, hogy egyike a' legtermékenyebbeknek e' földön. Egy ország sem bír annyi segédeszközzel mint Irland. Nemzeti ereje által megváltoztathatnék a' világ' géprendszere, 's micsoda különbség van a' szabad és egészséges levegő' erő- és kézművei között egy részről, 's az angol gyárrendszer' gőzei és párái között a' másíkról. Miért nem boldog ez ország? Nem szóltam e azon hallatlan bűvös jólétről, melyet a' hazai törvényhozás maga után vont? A' mi egykor történt, az történni fog újra. Ezen harcz, hogy a' szegényeket a' szegénység elől megmentsük, hogy a' benyéket megadóztassuk, hogy a' gentryt 's a' nemességet viszsztatartóztassuk az országban, — de én önökre bízom, ítéljenek felette. Én tagadom, hogy olly valamit mondtam vagy tettem volna, minél fogja összeesküvés' gyanujába jöhetnék. Én e' vádat megvetéssel útasítom vissza. Én fényes nappal működtem, a' kormány', a' köztisztviselők' jelenlétében; én egy szót sem ejtettem ki, melyet be nem vallhatnék az egész világ' előtt. Én hazám' parlamentjének helyreállításaért küzdöttem. Nehányak már sikerült e' kísérlet, másoknak nem. Bár mi legyen sorsom, a' vita dicsőséges volt; dicső volt küzdeni azért, hogy a' föld' legelső országa azon javakban és jótéteményekben részesüljön, mellyeknek élvezetét Isten és természet egyiránt nagy mértékben szánták néki.“

Az olvasó már az eddigiekből is látni fogta, hogy én nem tartozom a' repeal' panegyristái közé, én egy véleményen vagyok Beaumont Gusztávval, ki az unio' felbontásában nemcsak lehetetlenséget, hanem egyszersmind viszálylépést a' polgárisodásban lát, — de bár mint vélekedjünk a' repeal' szükséges vagy hasznos volta iránt, összeesküvést nem láthatni józanul a' repeal

melletti mozgalomban. Az egyesület első gondjai közé sorozta, a' conciliation – hallban külön helyet jelelni ki a' hirlapi tudósítók' számára ; az egyesület minél hangzatosbagnak ohajtotta üléseit, hogy Windsorig hasson el a' zaj ; az egyesület' ügyeinek özsvés kezelése 's valamennyi eszközei tökéletes ellentétben állottak az összeesküvéseknél, a' titkos szövetségeknél használtatni szokott eszközökkel. Vagy igen, — összeesküvés is történt, de nem Victoria királyné, nem is a' britt törvényhozás ellen, — hanem az egyház' áldásai között a' szeszes italok ellen. Nevezetes, hogy a' mérsékletességi irány Irlandban párhuzamosan fejlődött ki az ország' politicalai újjászületésével. Már 1828-ban, midőn a' negyvenshillinges választók az oligarchia ellen fordultak, fogadást tettek, nevezetesen Clareban, honnan O'Connellt küldték a' parlamentbe, — hogy a' választások' lefolyásaiglan, nem fognak pálinkát ajkaikhoz vinni,—'s megtartották fogadásukat. De az europai hírességre kapott, 's már nálunk is utánczásra talált mérsékletességi egyesület csak 1838-dikban alapítatott Mathew atya által, 's két év mulva már egész Irlandban terjedett el. Azon örvendetes eredmények nélkül, melyeket Mathew' apostolkodásának köszönhet Irland, az úgynevezett „monstermeetingek“ nem fogtak volna olly nyúgalmasan lefolyni, hogy O'Connell magát bírái előtt nem kisebb mértékben a' „rend“ mint a' „szabadság“ bajnokának mondhatta. —

Mindenik olvasóm tudni fogja az 1844diki hirlapokból, hogy O'Connell 1844. februarius' 12-én a' vád' valamennyi pontjaira nézve vétkesnek találtatott a' koronaügyvéd által ugyancsak csonkított bénított jury által, 's hogy május' 30-án büntetésül egy évi fogságban és kétezer font sterlingnyi birságban marasztatván el, még az nap' társaival egyetemben a' richmond – penitenciarybe záratott, hol azonban napról napra barátjainak és tisztelőinek egész seregét, úgy szólván akadály nélkül fogadhatta, 's honnan Irlandot a' béke' fenntartására mind saját, mind a' nép' ügyében intvén, a' repealegyesületet leveleivel csaknem szintannyi erélyességgel igazgatta, mint szabad lábón a' conciliation-hall-

ban. Az olvasó tudja továbbá azt is, hogy O'Connell formahiányok miatt ügyét felebb vitte, 's hogy a' főtörvényszék' képeben ítélő felsőház, vagy inkább ennek úgynevelt törvénytudó lordjai (lawlords) három szavazattal (Denmann, Campbell és Cottenham, mindhárman whigek, 's ennél fogva nem igen hajlandók a' torykormány' koronaügyvédének eljárását legyezgetni) kető ellen (Brougham és Lyndhurst) 1844. szeptember' 4én megsemmisítették az ítéletet, 's O'Connellt és társait szabad lábra bocsátatni rendelték. Az ünnepélyek' leírását, mellyekkel a' nép „a' ketreczből kiszabadított vén oroszlánt“ fogadá, az akkori hirlapokban találja az olvasó; e' helytt csak azon beszédét közölhetjük, mellyet O'Connell szeptember' 10-én a' dublini repealgyűlésben, ennek szokott helyén a' conciliation-hallban, négyezer emberhez intézett.

„Minthogy már talpon állok, — így kezdé beszédét, miután az egyesület' kisebb ügyeit elintézte, — gondolom, mindjárt hozzá foghatok előadásomhoz. Teljes lehetetlen, olly szavakat találnom, mik tolmácsai legyenek azon gyönyörűségnek, melylyel e' gyűlés' színe előtt jelenek meg újra. Én azt képzeltem, hogy hangom felfüggesztetett legalább jövő május' haváig; de a' „víg május' hava“ nyolcz hónappal korábban jött felünkbe. 'S hogy komolyan szóljak, nekünk méltó okunk van a' vigadalomra. Emberségesebben még senki sem nyert győzedelmet, becsületesben még senki sem ült diadalt, mint mi. Mi az ármánykodás 's a' leggyalázatosabb összeesküvés felett diadalmaskodtunk; mi a' jury' nyakszegésének büntette felett diadalmaskodtunk. Mi diadalt szereztünk az alkotmánynak, 's így jogunk van büszkélkednünk diadalmunkban. Ki nem emlékeznék jelen helyzetünkben az ének' szavaira: „sit laus plena, sit sonora, sit jucunda, sit decora mentis jubilatio.“ Igen is, ez ollyatén pillanat, mellyben a' lélek' jubileuma illő tisztelettel ugyan, de egész tüzzel nyilatkozhatik az általunk kivívt győzelem 's diadal feletti közörömben! Ismétlem, én képtelen vagyok egyáltalában, leírni azon érzelmeket, mellyek erőt vettek lelkemen. Egy van, a' mi mindenek felett tökéletes bizonyosság' erejével ragadja meg egész valómat, — az: hogy a' repealt kereszttül kell vinnünk, hogy a' repeal nem akadályozhatja meg semmi egyéb, mint fonák magunkviselete, hogy az újabb események tanuságot tesznek, miszerint a' repeal sokkal ha-

talmasabban halad előre, semmint fonák magunkviselésén kívül még egyéb eszközök által is akadályoztathatnék. Nem emberi erőnek köszönhetjük ezen győzedelmet a' család, a' czinkosság 's az igazságtalanság felett. Nem emberi segéd által eszközöltetett illy roppant változás egy hét' lefolyása alatt. Mult héten még az elnyomó' táborában ülöttek diadalt, — de most részünkön van az örömjaj. Nem, ez nem embernek műve. Mi ügyünk' mindenik szakában lenyügöztettünk. A' birák megtagadtak tőlünk minden segédet, melyet védelmünk' nevében követeltünk, — minden indítvány, mely részünkről tétetett, elmozdítatott a' törvényszék által, — minden törekvés mely védelmünkre volt irányozva, meghiusítatott az eljárás által, — minden jog, mely mellettünk szólt fel, összetapostatott a' válogatott jury által. Mi a' lordok' háza elébe vittük ügyünket, de még itt sem nyílt jobb kilátásunk. A' kilencz angol bíró közül hét a' legfonákabb ítéletet hozta, melyet valaha halandó ember hozott, de ezen ítéletek, bár mi fonákak voltak, nem szüntek meg ellenünk irányzottak lenni. Ha volt is olly idő, midőn magamat a' legparányiabb reménnyel kecsegtettem ez' ügyben, — pedig bizony nem volt, — már rég' letettem róla; 's midőn a' mellettünk költ határozat' híret vettem, ha mindjárt szobámba rohantak az ügyvédek, 's ha mindjárt azzal is tisztelt meg egyikök, hogy megölelt örömeiben, — még is azon csók' 's az ezt kísérő szavak' daczára 's ámbár tudtam, hogy annak úgy kell lenni, mert különben nem volnának itt az ügyvédek, még félóra mulva is alig voltam képes, hitelt adni a' hírnek. De ismétlem, ez nem emberi mű, ezzel a' gondviselés áldotta meg Irland' hű népét. Mi nem vádoltathatunk babonáról, ha ez' eseményt a' gondviselés' adománya gyanánt tekintjük, nem gyávaságról, ha térdet hajtánk Isten' trónusa előtt, 's elfogadjuk e' művet mint az ő adományát. Én nem pendíteném meg e' tárgyat, ha az itt képviselt vallásfelekezetek' valamelyikének bármi elvével vagy tanával ellenkeznék. De nincsen így A' protestans egyház azonképen mint a' catholicus azt tanítják, hogy Isten közbenjár az emberek' ügyeiben. Ez közös hitünk mint keresztyéneknek; 's az angol egyház' imádságos könyvének csaknem mindenik lapjából láthatni, hogy ez egyike a' protestáns dogmáknak; mert a' „book of common prayer“ imádságokat foglal magában, szarító szelekért eső' idejében, 's az időnek és egyéb viszonyoknak más-más változásaiért a' körülményekhez képest. Én tehát semmi egyéni előítéletet nem sűrlok, midőn e' tárgyat megérintem; 's én nem fogtam volna így nyilatkozni, ha illyes előítélet létezhetnék. 'S a' miről

szóltam, az a' catholicus egyháznak is egyik világos tana; 's ha elgondoljuk, hogy a' hű ír nép' milliói emelték fel kezeiket az istenséghez, hogy Istennek papjai bemutatták a' szent miseáldozatot, hogy a' keresztyén szeretet' elzárkozott szüzei imádságaikat az oltár' papjainak imádságaikkal egyesítették, hogy az angol catholicusok velünk voltak ez' alkalommal, hogy Belgiumnak öszves catholicus népessége szintén velünk, érettünk imádkozott, 's hogy a' Rajna' partjainak hosszában ugyanazon esdeklési szózat hallatszott, — oh igen, hallatszott és meghallgattatott; 's mi elöttetek állunk, Istennek hálát adva, 's áldást mondvá valamennyi jó ember felett. Ez dicsőséges egy diadal, 's rendén van, hogy illyes ügy illetén diadalt ér. Mert miből állott a' mi ügyünk? Semmi önnös, semmi egyéni vegyület nem volt benne, nem semmi, mi egyes személyek' hasznára lett volna számítva; de az ügy ollyas volt, melly a' britt alkotmány', a' szabadság' érdekeit foglalta magában. A' kormány megkísérté, ez eljárás által elejét venni azon békés gyűléseknek, mellyek a' sérelmek végett tartatnak. Merem mondani, hogy a' mi diadalunk a' legszentebb 's a' legjobb ügynek diadala. Ez olly diadal, melly nélkül a' monarchának trónusa sem mondathatnék biztosnak. Victoria a' közvéleménynek köszöni királyi székét, ha a' közvélemény nem nyilatkozik, a' savoyei vagy a' stuarti család még ma is ülne e' királyságok' trónusán, 's ezen családok' sorsa mutatja, hogy még a' monarcha sem kerülheti ki a' nép' véleményének befolyását. . . . Árulást követ el a' trónuson ülő királyné' biztossága ellen, ha a' kormány azon van, hogy a' népvélemény ne juthasson el hozzája. Midőn a' jelen kormány' eljárásáról fogok szólni, akkor majd bém bizonyítandom néktek, hogy a' kormány árulás' kísérletébe keveredett, midőn illetén alkotmányellenes fogás által ügyekezett elnyomni a' közvéleményt. Ugy van, de van még más ága is diadalunknak, mellyet nem lehet kétségbevonni, — 's ez a' jury általi ítéletozás' elvének igazolása. Attól most nem kell tartanunk, hogy majd más válogatott juryhez is leszen szerencsénk; vagy legalább a' mi ügyünkre nem fognak hivatkozhatni, hogy ezen merényt ismételhessék. Az esküttek' névsora álnokul szerkesztetett együvé. Nem mondom, hogy ki által. Az esküttek' lajstroma álnokul megcsontkítatott. Nem mondom, hogy ki által, — de annyit mondok: ha a' közvélemény mellettem nyilatkozik Angliában, képes lesznek kinyomozni, hogy ki követte el a' csalást. A' jury általi ítéletozásnak tisztaságát meghomályosították 's áljuryt iktattak helyébe; de mi itt állunk diadalmaskodva azok felett, kik a' becsületes törvényszék

helyébe gonosz elvet szeretnének ültetni, mely a' királyné' jobbágynak szabadságaik és életeik iránt intézkedjék. Mondom, a' jury 's a' kérelmezés' joga diadalmaskodtak; 's íme itt állunk előttetek, hogy mindkettőnek győzelmén örvendezzünk. Nekem jól esik, egyike lehetnem azoknak, kik örömről hirdetik népnek és világnak, a' személyeinken megtörtént nagy diadal felett! De nem csak ez oknál fogva kell örvendeznünk; még más nagy ügy is diadalt nyert. Kérdem: minemű jövődjé lett volna a' repealnek, ha az ítélszék' eljárása helybenhagyatik? Semmi kétség, a' közvélemény' előhaladásától mégis némi támaszt nyert volna; de most békés felségünkben és nyugodt hatalmunkkal, egyesülve de eltökélve, hogy minden törvényszegéstől óvakodunk, egy lélek sem ijeszthet reánk, azonképen mint nem monster-meetingeink' alkalmával; 's meggyőződésünk rendíthetlen: hogy a' repeal Irlandnak elkerülhetlenül szükséges, — hurra! Most nem áll ellent semmi, hogy a' repeal-mozgalom békésen és diadalmasan bevégeztessék. Most nincs a' mi bennünket akadályozhasson, ha a' törvényeken belül maradunk, hogy magunkat organisáljuk és erősítsük tagjaink szaporítása és minden egyéb törvényes eszközök által, hogy kérelmezéseket terjeszszünk a' törvényhozás elébe, mígnem az alsóház' asztala Irland népe' öszves panaszainak terhe alatt megingadoz! Az alkotmányos jog nem vonatik kétségbe; a' jury általi ítélethezadás' garantiája biztosítva van, és védeni fog bennünket; 's én az egyikre 's a' másikra támaszkodva hirdetem e' helyről: hogy Irland' népe a' giant 's causewaytól cape Clearig, és Connemarától Howth' halmáig, a' repeal' nagy, nemzeti ügyének híve, 's minden józanészű és minden becsületes ember' szemében világos, hogy az irlandi nép jóval erősebb, semmint neki állandó sükerrel ellent lehessen állani. Jól van, mi győztünk, 's a' mi több, győzelmünk az ügy' érdemén alapul. Azt mondták 's azt fogják mondani, hogy a' lordok' házának határozata pusztá formalitásokon alapuló határozat volt. Ez nem áll. A' határozat az ügy' érdemében hozott végzés volt; 's hogy ez így van, azt három percz alatt bé fogom bizonyítani mindenkinek, még annak is, a' ki nem ügyvéd. A' kereset' hatodik és hetedik pontjában arról vádoltatunk, hogy ijesztési célzattal tartottuk nyilvános gyűléseinket. Ezen vádpontokat valamennyi dublini bíránk helyeseknek találták, még Perrin bírót sem véve ki, 's a' hozott ítélet épen ezen pontokon alapult. Ezen pontokat valamennyi angol bírák kivétel nélkül, alaptalanoknak találták. Nekem szintannyi jogom van börtönbe küldeni bírámait, a' mennyi nekik volt engem odaküldeni. Lássuk most a' hét angol bíró' határozatát. Ezen bölcsék így okoskodtak: „Hét pont áll,

a' hatodik és hetedik pont semmi esetre sem állanak; de tegyük fel, a' bírák az ítélet' semmiféle részét sem akarták a' helytelen pontokon alapítani.—Boldog Isten! az ír bírák' ítéletét minden ember megtekinthette, 's olly világos volt, mint délben a' nap, hogy a' helytelennek talált pontoknál fogva hozatott ellenünk amaz ítélet; de Angliának hét bíróbölcsé más előfeltételből indulva ki hozott végzést ellenünk; végzésök valóban hazugságon alapúlt. Nem lehet más szóval élnem, ők törvényes praesumtionának keresztelgették az eljárást. Hazugság volt, 's én hazugságnak fogom mondani. Mindenki tudta, hogy hazugság, és még is az ekkép hozatott ítéletet lord Lyndhurst 's ama' leírhatlanul czudar Brougham támogatták. De Istennek hála, találatott három férfiú, kik eléggé becsületesek voltak, kimondani az igazságot, 's azért felhívlak titeket, hogy örvendezetek, mert a' mellettünk költ ítélet érdemleges ítélet volt, 's a' formalitások, a' technicalítások a' másik oldalon voltak. Most ki akarok békülni a' státus-férfiak' egy osztályával, melyet gyakorta lámadtam meg, 's melly egyben másban csakugyan érdemlette, hogy megtámadtassék,— értem a' whikeket. Ezek, ha mindent latra vetünk, még is véghetlenül felebb állanak a' toryknál. A' torysmusnak kettős elve van. Külön mindenik egyéntől annyi közjogot von el, mennyit képes tőle elvonni; 's más oldalról valamennyi közjogot együvé vegyít az aristocratia' javára;— de a' torysmus még is akkor legreámületesebb, midőn mindenkép azon van, hogy jognak és igazságnak ellenére párthíveivel töltse be a' bírói székeket. Kilenczvenkilenc esetben száz közül a' legczégéresebb férfiak nevezettek ki bírának a' tory párt által; 's ámbár Angliában a' közelebb lefolyt harmincz, negyven év alatt a' pártszellem csak kis mértékben közelítette meg a' bírói székeket, még is tudva van mindnyájunk előtt, hogy ez országban a' torymus' szelleme teljes épségben maradt fenn. Kérdem tőletek, ha még egy pár évvel tovább támogathattam volna a' whikeket, vajlon nem fogna e egészen másnak mutatkozni a' bírói testület ez országban? Vajlon nem volna e főbárá Brady jelenleg a' királyné' törvényszékének főbírája, 's Pigot ur a' főbárá? és nem volnának e Moore ur és Monaghan ur ülhökők Jackson és Lefroy helyett? Kérdem minden embertől, ki hajlandó volna engem hibáztatni, hogy a' whikeket támogattam, vajlon nem gondolja e, hogy azon esetre, ha főbárá Brady fogott volna lenni a' királyné' törvényszékének főbírája, még csak hírét sem halljuk e' vádkeresetnek? Részemről bizonyos vagyok benne, hogy soha sem hallottunk volna róla, ha Monaghan, Moore és Hatchell urak ültek volna a' bírói székeken a' Littonok, a' Lefroyk 's a' Jacksonok helyett, 's ha a' jelen főbárá tölti be azon

helyet, melyet jelenleg főbíró Pennefather foglal el. Én most köszönetet mondok a' whigeknek az általok kinevezett bírákért. Ők lord Cottenhamot lord kancellárrá tették. Azt voltam mondandó, hogy még nem volt olyan jó bíró, mint ő; de soha sem fogom elfelejteni hideg sirjában az én gyászolt barátomat, a' hasonlíthatlan sir Michael O'Loghlint, — azonban lord Cottenhamnál jobb bíró csakugyan soha sem létezett. Ő Bradyhoz hasonlított annyiban, mennyiben az ítélőtehetségnek ugyanazon teljével bírt, ha mindjárt nem volt felkészítve annyi ügyvédi erővel, mint Plunkett; De milly nagy mértékben állottak mindketten az utóbbik felett mint bírák. Cottenhamhez legközelebb áll, véleményem szerint, a' királyné' ítélőszékének Angliában főbírája, — lord Denman. Időről időre több nagy férfiú ült az angol bíró-padon, de ki mutatkozott hasonlóan Denmanhoz? Midőn a' bennünket elmarasztalt juryról szólott, azt mondta: ha ezentúl is ilyenlészen az eljárás, akkor a' jury általi ítélelhozás Irlandban „gűnynyá, csalássá és kelepczévé fog válni.“ Nesze neked Smith koronaügyvéd uram, — olvasd ezt Pennefather főbíró uram, — írd ezt egy szelet papirosra 's használd jegyűl imádságos könyvedben Crampton bíró uram. A' királyné' ítélőszékének főbírája Angliában az általatok sanctionált eljárást „csalásnak, gűnynak és kelepczének“ mondta. Ah, mennyi hálával tartozom én Anglia' főbírájának e' szavakért! Mellette látunk egy férfiút, ki évek óta osztályának élén áll. Lord Campbell elbeszélte volt nekem, hogy midőn Irlandot mint lordkancellár meglátogatta volt, még egy hetet sem töltött az országban, szíve már is tökéletesen irlandivá vált, és eszélyes skót feje, hál' Istennek megmaradt neki, hogy őt vezérelje; és jelen magaviselete becsületére válik mind szívének, mind eszének, mert ő férfiasan lábbal taposta az elnyomó párt' álokoskodását. Mi hálával tartozunk a' whigeknek illyes kinevezésekért, 's nem könnyű dolog lesz engem rábírní, hogy őket újra lehordjam. Megvallom, hogy más irányban is háladatosaknak kell lennünk; nagyon ohajtom, hogy ebbeli köteleességünknek feleljünk meg, mert ámbár én megszabadulásunkat a' gondviselésnek tulajdonítom, még is szükség megemlékeznünk, hogy a' gondviselés külön eszközöket választ végzéseinek létesítéséhez, 's azért úgy hiszem, megfér azon hálával, melyet Isten íránt nyilvánítottam, ha megismerem, hogy sokkal tartozunk a' Morning Chronicle' törekvéseinek. 'S ezért is a' whigeknek mondhatunk köszönetet, minthogy e' lap az ő pártjoknak nagy organuma, melly állandóan és rendkívüli ügyességgel becsületes elveket szolgált mindíg. 'S a' Morning Chronicle érdemli, hogy diadalunk' ez órájában fogadja, mint érdemli, leghangosabb 's legszívesebb üdvözlétünket ügyes és fáradhatlan

törekvéseiért azon igazságtalanság' leleplezésére, mely alatt szenvedtünk. Még csak egyetlen egy észrevételt kell tennem, 's ez egy dicső barátomat érdeklí, kiről úgy hiszem, kelletnél keményebben szólottak volt lapjaink, — értem az én szeretett barátomat Sheil Richardot. Megvallom, hogy bosszonkodtam, midőn ügyemben olly valamit kívánt Peeltől, a' mi kedvezés-kérelemhez hasonlított; 's neki jobban kellett volna engem ismerni, semmint hihesse, hogy képes lehetnék azon kezekből olly valamit elfogadni, a' mi ajándékhoz hasonlít. Nem, — inkább megrothadtam volna a' tömlőczben, mintsem hogy szabadulásomat Peel' állítólagos kegyességének köszönjem. E' helyről mondtam néktek, mielőtt börtönömbe mentem, hogy nem fogok egyezkedni, 's nem fogok hunnyászkodni, — 's én nem egyezkedtem, nem hunnyászkodtam. Inkább tömlőczben veszünk mindnyájan, mintsem hogy a' legparányiabb engedélyt fogadjuk el kegyelemtépen a' jelen ministeriumtól. Az én barátom Sheil Robert hibázott ennyiben; de ő egyike azon embereknek, kiknek szabad egyszer tévedni életökben, mert hazája sokkal tartozik törekvéseinek az emancipatio' ügyében, rendkívüli szónoklatának 's hatalmas elméjének. De ugyanazon beszédében, mely miatt vádoltatik, olly tételt vont ki sir Robert Peelből, mely őt minden becsületes ember' szemében meggyalázza, — azon állítást értem: hogy igazságosan bántak velünk. Ezen állítás sokat ér, 's én köszönetet mondok e' helyről Sheil urnak, hogy ezt kicsalogatta belőle. — 'S most már, miután diadalmaskodtunk, még pedig ügyünk' érdeménél fogva, a' hív keresztyének' imádságaik' 's érdemeik' segédével, — 's miután feldicsekedtünk diadalunkkal, nem mint a' magunk' művével, hanem mint azon hataloméval, mely a' nemzeteket igazgatja, — lássuk most, mint kell magunkat viselnünk a' jelen alkalommal. Nagyon, igen nagyon kívánatos, hogy ovakodva lépjünk fel; elkerülhetlenül szükséges, hogy fellépésünk szilárd legyen. Szükséges, hogy az engesztelődés' szellemében működjünk; szükséges azon lennünk, hogy számunkat minden alkalmas eszközök által öregbítsük. Nekünk ez úton újított erélyességgel kell vívnunk a' repeal mellett, 's ezen küzdelem vagy sírjainkban fog végződni, vagy az által, hogy ismét ir parliament fog ülni a' college-greenben. A' mi történt, az bennünket csak bátoríthatott, 's mi neki bátorodtunk. Az anti-ír párt — nem akarom többé orangistapártnak mondani, — tekintsen reménynyel törekvéseinkre, 's ne tartsa magát továbbá is távol tőlünk. Nekik feledékenységgel kellene elmúlt nézetekre tekinteniök 's egyesülniök velünk a' közhaza' javára. De mit kell jövődöre cselekednünk? Engesztelődés legyen fő kötelességünk, 's én úgy vélekedem,

hogy ennek biztos eléréséhez a' legjobb út: ha arra kérjük a' tőlünk ta-
 vol maradottakat, vessenek egy pillanatot azon modorra, mely eddigi el-
 járásunkat jellemezte. Valjon sértettünk e csak egyetlenegy emberi lényt
 is e' küzdelemben? Megtámadtunk e valakit? Történt e valakin erőszak?
 Nem! Valóságos csoda, — milliók sereglettek együvé, 's még csak tör-
 ténethől sem sérült meg senki. Az ír nép annyi kiméletet tanusított egy-
 más iránt, hogy azon erkölcsi csodát tapasztalhattuk, miszerint számít-
 hatlan tömegek gyűltek együvé, a' nélkül hogy a' legkisebb erőszakosko-
 dás követetett volna el, a' nélkül, hogy egyetlenegy férfit, asszonyt vagy
 gyereket legparányiabb baj ért volna. — 'S most protestans földieimhez
 fordulok, azokhoz közülök, kik még nem tanusítottak annyi lelki erőt,
 hogy a' mellettem levő tisztelt urak' példájára, közérdekeink' ügyében
 catholicus honfitársaikkal egyesültek volna. 'S kértem tőlök, félelemből
 vonják e magukat vissza, vagy mert még most sem bíznak tökéletesen
 bennünk, mind azután a' mi eddiglen történt részünkről, hogy előttök
 való érzelmeinket kitüntessük? Hiszen mi erőnknek közepette állunk, mi több
 hatalommal bírunk mint bármely monarcha Európában? Mint tettem szert e'
 hatalomra? Én megszereztem magamnak azon meggyőződés által, mely
 minden férfi', asszony' és gyermek' szívét eltölté, kik nékem engedelmes-
 kedtek, — hogy nem fogok vele visszaélni. Én szert tettem e' hatalomra,
 mert nézeteim megegyeztek az övéikkel, mert a' büntettnék még árnyé-
 kától is ovakodtam. Lord-mayor ur! hatalmam soha sem növekedett volna
 annyira a' catholicus clerus' segéde nélkül, 's ők nem keltek volna segé-
 demre, ha nem tudják, hogy mire fogom fordítani e' hatalmat. Ők tudták
 — 's figyeljetek erre protestans földieim, — hogy én első apostola vagyok
 azon politicus felekezetnek, mely minden nagy változást kirekesztőleg
 erkölcsi eszközökkel vél elérhetőnek, 's hogy nincs olly emberi forra-
 dalom, melyet méltó volna egyetlenegy csepp embervér' ontásával meg-
 vásárolni. Nem, — az embervér nem szolgál ragaszul az állodalomnak,
 bontó nem összeforrasztó erővel bír, 's minden középület leroskad,
 melynek építészereihez vér vegyült. Mi büntett nélkül jártunk el tisz-
 tünkben; a' gondolatra, hogy egy csepp embervér ontathaték, össze-
 borzadtunk. A' catholicus clerus látta, hogy illyesek elveink, 's hogy a'
 velünk szövetezők sem isteni, sem emberi törvényeket nem veszedelmez-
 tetnek. Irland' protestánsai! mi kifogásaitok vannak elveink ellen? 's mi-
 ért nem törekedtek ezeknek diadalt szerezni? 'S nincs e okom kevély-
 kedni, hogy épen tegnap, az én tisztelt barátom, Dublinnak catholicus
 érseke főtisztelendő dr. Murray, — ('s csaknem szerénytelenségnek tar-

tom, illy bizalmas kifejezéssel élnem róla szóltomban,) öszves clerusával az oltár előtt állott, 's hogy kezeiket a' mindenség' urához emelték, hálát adva azon kegyelem' diadalmas tanusításaért, melylyel irántunk volt az úr. Ha eljárásunk nem lett volna loyális vagy törvényes: dr. Murray bizonyosan nem szentesítette volna. Mert ugyan van-e loyálisabb ember nálanál, 's egész élete mi egyéb, mint folytonos tanuságtétele loyálisának és becsületének? Ah, én kimondhatatlan örömet érzek, hogy ő tegnap mellettünk tett tanuságot. Igen, azon pillanatban, midőn a' kastélyban reánk fogták az öszveesküvést, midőn a' koronaügyvéd minket gonoszságában gonosz czinkosoknak nevezgetett, midőn védelmünkre egytűvé halmoztuk az okoskodásokat, — ámbár bizony nem sok haszna van az okoskodásnak ollyatén viszonyok között minők a' mieink voltak, — mint szorúlt vezéreknek — annak mondjam őt? (nagy örömjaj a' közönség' részéről) — mint szorúlt vezéreknek szíve jövődő magatokviseletén való aggodalmában, 's mi háládatos lehet most ezen szív, öszves érdemét felülmúló engedelmességtök- és bizodalmatokért! Azon pillanatban, azon időben, midőn vezéreket kiszakították körötökből, az ő szeretett fia is gyalázatosan ugyanazon vád alá vonatott. Vagy nem lett volna elégséges büntetés az én szeretett Johnomnak, engem bezárva látni? kellett e még őt is fogságra kárhoztatni? Oh Smith! oh gonosz, kétlábu eczetpalaczk, nemde John O'Connell' ellenzése Youghallban, az, hogy ő téged Youghallban megbuktatott, — ez az alap, mellyen ő a' vádlevélbe iktattatott? Hogy Smith reám nehezteljen, arra elégséges oka volt. Én apját pörbe fogattam és nem minden siker nélkül, 's én becsülöm fiui piétását, mellynél fogva engem üldözöbe vett; de épen azon érzelem, melly őt ellenem ingerlé, épen ez érzelemnél fogva kellett volna fiamat kihagynia a' keresetből. De képzelhetni e státusférfiatlanabb valamit mint a' kormánynak öszves eljárását? Ők tudták, hogy veszedelemben forognak, 's ők teli tömték katonasággal Irlandot; de még akkor sem találták elégségesnek a' számot, 's így barackokba szállították őket, és szelelő lyukakat furtak a' falakba. De mi lehet örültebb annál, mit a' minister amaz alkalommal mondott volt? Gondoljátok, hogy annak nem volt hatása Lajos Fülepre? 's hogy azon esetre, ha az ki nem mondatik, 's ha Franciaország Angliának állását Irland irányában meg nem tudja — gondoljátok, mondom, hogy Tangert megtámadják, hogy Mogadorhoz hozzányulnak, 's hogy maurusvér pirosra festi Ouchdának fővenyét? De képzelhetni e békésebb eljárást a' mienknél? Midőn történetből méltatlanság követtetett el ellenünk, mi nem kértünk elégtételt a' törvénytől, mi nyájassággal viseltettünk elleneink iránt,

's én ezen tényekre 's az öszves Irlandi nép' magaviseletére hivatkozhatom, midőn engesztelődést hirdetek és egyesülést. Oh, a' népnek magaviselete csodálatra méltó volt. Most teljes bizodalommal viseltethetünk békés elhatározottságához. Bizhatunk azon népnek jó magaviseletéhez, mely magát az önkormányra tökéletesen képesítettnek mutatta, különösen az által, hogy felhagyott az egyetlenegy vétséggel, mely Irlandot bélyegzé vala. Ők a' mérsékletességi mozgalomba vetették magokat, 's most milliók ismerik a' részegítő italoktól tartózkodás' öröndetes eredményeit. Ah, ez olly nép, protestans atyámfiai, mely arra való, hogy önmagát kormányozza, 's mely támasztokra és bizodalmatokra méltó. Nekem elégséges okom van hinni, hogy ti már hajlandók vagytok osztozkodni e' nézetben. Ime itt van Grey Porter úr' könyve, egy magas állásu protestans gentlemanek—egy protestans grófság' fősheriffjének munkája. Mit olvasunk e' könyvben? Én három mondatot fogok belőle idézni: „Az 1801-diki, tökéletesen egyoldalú unio Irlandtól elvonja 's mindig elfogja vonni azon fiait, kiket ügyesség, genius, pénzirtok és rang megkülönböztetnek; mind azokat, kik Irland' erejét emelhetnék 's a' nemzetet dicsőíthetnék. Nagy-britannia és Irland között federalis szövetség ('s más nem alapulhat igazságon) kikerülhetlen, 's mindkét szigetre nézve óhajtható.“ Ezek az elvek, melyekből a' gentleman kiindul munkájában. Az első az unio' boldogtalan eredményeire mutat, a' második az unio mellett küzd. Szeretném tudni, fogja-e Sudgen, ezen átkozott, gyalázkodó kis angol ebecske, fogja-e ezen marakodó, gyalázkodó kis gentleman, Grey Porter urat hivatalából elmozdítani merni? Én kutyának mondom őt; mert reánk ugatott, midőn nem mert megharapni. Neki nincs annyi bátorsága, hogy Grey Porter urat hivatalából elmozdítsa. Ő nem merészelné magát ollyformán viselni egy magas állásu gentleman irányában, mint a' hogy szegény falusi bírákkal bánt volt. Én csodálom ezen könyvet; mert, ha mindjárt néhány tényre nézve téved is az író, mégis a' nemzetiség' való elvét találjuk munkájában, azon szellemet, mellyről óhajtom, hogy által meg áltáljárja e' népet, 's mely Irlandot az íreknek szerzi meg. Én felkérem ezen gentlemant, hogy csatlakozzék hozzánk, 's én előre mondom neki, hogy azon helyet fogja magának közöttünk kivívni, mellyre őt értelmisége, rangja és hazafisága érdemesítik. Mit nem követnék el, hogy őt reá bírhasam! szívvéremnek egy részét adnám oda, ha őt közünkbe áthozhatnám! Mondom, az nem is becsületes ember, ki Grey Portert nem óhajtja ezen nemzeti küzdelem' élén látni. Magamat a' mi illeti, semmi szükség vezérnek lennem, én szívesen befogom magamat, 's átengedem a' gyepőlőt 's az egésznek vezérletét

Grey Porternek. — Midőn az ügyet közelebből vizsgálom, három különféle tárgy ragadja figyelmemet magára. Az első: a' clontarfi meeting. Ezen gyűlés törvényesen hivatott egyűvé, 's törvénytelenül nyomatott el. Kötelességünk elveinkhez ragaszkodni, 's most tekintetbe kell vennünk: vajlon szükséges-e azon gyűlést tartani, vagy pedig elégségesen igazoltatott-e az elv, a' meeting' egybehívása nélkül? Egy ideig úgy vélekedtem, hogy elkerülhetlenül szükséges, tartanunk a' gyűlést egy nagy elv' igazolására; de midőn jobban meggondoltam, hogy mi történt a' lordok' házában, 's mint hirdettetett amaz elvnek törvénytelenül örök időkre Denman, Cottenham és Campbell által, kétkedni kezdtem szükségességén. Ezen gyűlés könnyen rossz benyomást tehetne, úgy is magyaráztathatnék, mintha gúnyból tartanók, 's egyes barátokat elidegeníthetne tőlünk. Mához egy hétre azt szándékozom indítványozni: küldjünk ki választmányt annak elhatározására, ha szükséges-e, nem-e a' clontarfi meetingnek tartása? Én nem akarom megelőzni a' határozatot; de kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy véleményem szerint, nem kell tartani a' gyűlést. A' második pont, melyet előtökbe akarok terjeszteni, olly terv, melyet taval több ízben indítványoztam volt, értem az „óvó egyesület“ felállítását (az öregek' tanácsának egy neme az egyesület' szerfelett sebes mozgalmainak fékezésére.)

Hosszadalmasan szólok hozzátok, de tartozásom nagyra nőtt három hónap óta. Én most becsületes ember' módjára fizetem adósságomat. . . 'S íme, harmadik tervemhez is érkeztem, melyhez különösen ragaszkodom. Én a' királyné' irlandi törvényszékének bírát, és ő felsége' irlandi korona-ügyvédét pörbe akarom fogatni, azon alapokon, melyeket most a' leheltségig röviden és világosan előtökbe terjesztendek. Az első ok azon, „monster (szörnyeteg) vád“, melyet ellenem emeltek, harminczhat rőf vád! Lord Denman ezt helyesen mondá olly oklevélnek, mely arra van számítva, hogy a' vádlott magát ne védelmezhesse. Szegény ember nem menekedhetik illetén vád alól. Rajtunk a' repeal-jövedelem segített; de ha szegény embert fognának illyes vád alá, honnan fedezné a' költségeket? tízszer többbe kerülne neki, mint a' mennyi patvar-pénzt látott életében. Az én derék barátom Richard O'Gorman (a' nagyjurnak azon tagja, ki nem látta helyét a' perbefogatásnak) mondhatom, ma ugyan kevély lehet. Csak ő fogta fel helyesen ezen igazságtalan vádlevelet, 's ő annyi emberséggel birt és annyi becsületességgel, hogy véleményét szemébe mondta a' törvényszéknek. „Mi öt napig — mondá — törtük fejünket e' billen, és egyikünk sem volt képes megérteni.“ Annyi bizonyos, ők nem sokat gondoltak vele. Ők úgy találták, hogy helye van a' pörbefoga-

tásnak. Én nekik nagyon le vagyok kötelezve érette. Ezt nem mondhatni a' koronaügyvéd' eljárásának. Sugden tervezte, Peel elvállalta. Bünvád, mondom, a' mi egyetlenegy orvosszerünk. Egy ember sem biztos illyes szörnyeteg keresetlevél elől. Becsületes törvényszék összetaposta volna, 's én azt mondom, hogy semmi haszna a' bünvádi öszves tannak, ha a' fő-ítélőszék' biráit nem állíthatjuk törvény elébe, hogy számot adjanak eljárásukról. Ez az én állításom, 's én ezt képes leszek bebizonyítani illetékes tanuk által. Hogy a' lord-főbíró a' törvényszéki eljárás közben úgy viselte magát, mintha ő volna a' közvádoló, 's hogy minden ember annak nézi, ha nem ül a' bírópádon. Talán azt fogják mondani, hogy kár így heveskednem. Ah, én nem félek az ő tömlöczeitől. Én szabadnak született britt jobbágy vagyok, én itt állok, hogy jogaimat védjem, 's én igazságtalanságról vádolom ez embereket. Én itt vagyok, hogy felhívjam Angliának népét, segítsen engem ezen emberek' pörbefogatásában. Még irántam való magokviséletük ellen is van panaszom. Crampton bíró úr szemeit szemeimre szokta mereszteni, mintha rám akarna ijeszteni oroszlán külsejével. Kérdem tőletek mindnyájatoktól: hallottatok-e valaha ollyas törvényszékről a' jelen eljárás előtt, mellyben az elnök a' közvádlótól kölcsön kérte ennek jegyzékét, hogy kiolvashassa belőle előadását. Tiláttatok, hogy ő így cselekedett, 's én azt mondom, hogy ez ollyas tény, mellyet fel kell említeni. Én nem gondolok — nem biz'én — a' lord főbíró' tekintélyével. Én felhívom az angol népet, szövetkezzék velem és Irlanddal, 's vonczoljuk őt ollyatén törvényszék elébe, mellytől megtudhatjuk, valjon kötelességünk e illyes eljárást tűrni. Második okom, mellynek alapján pörbefogatását követelem, az ő pártos illetlen előadása. A' lordok' 's a' commonek' házában egyiránt nem találkozott ember, ki elég merész lett volna ezt védelmezni. Mindnyájan roszallották, illetlennek mondták mindnyájan. A' harmadik vádpont azon alapul, hogy ők hirlapi czikkelyeket ténybizonyítékokul hoztak volt fel, 's hogy Barrett barátom' lapját 's a' „nation“t kibányásztatták ellenünk. Ténybizonyítékok gyanánt vették őket, mintha e' lapok tanúk' képében lépnének a' jury elébe, mintha hit alatt vallanák: „Mi hallottuk, midőn O'Connell ezt és ezt mondotta.“ Perrin bíró — ámbár szegényke az eljárás' nagyobb részét keresztül aludta, — e' tekintetben emberséget mutatott, 's vonakodott ezen világos törvénytelenséget sanctionálni. Én nem akarok a' jury' elferdítésének fárasztó részleteibe bocsátkozni, mert most már általánosan megismerik, hogy a' jury álnokul szerkesztetett együvé. Ezen tény is egyik czikkelyét fogja tenni a' vádlóvélnek. Perrin itt jól viselte magát. De még van valamim számotokra. Én

ismerek egy embert, kit azzal biztattak, hogy gazdagon fogják jutalmazni, ha bizonyos tárgyról tanuságot teszen. A' tárgy nem létezett, 's ő ennél-fogva nem tehetett róla tanuságot; de én bebizonyíthatom, hogy ezen kifejezés: „önt gazdagon fogják jutalmazni“, használtatott amaz alkalommal, 's bebizonyíthatom igen hiteles és tiszteletre méltó tanú által. Újra mondom, ha magára hagyják a' juryt, nem hoz soha illetően végzést. Megékezem a' szót, mikor mondom: hogy valaki segítette a' jurytezen végzés' hozatalában. Nem akarlak titeket még tovább itt tartóztatni, csak arra emlékeztetlek benneteket, hogy a' bírák, ha bár nem lehet őket pénzzel megvesztegetni, még sem állanak a' kedvezés felett. Már pedig a' lord főbírónak unokaöcscse hivatalt kapott a' helytartó' kastélyában. Én azt mondom: a' főbírónak azon kellett volna lennie, hogy unokaöcscse más úton módon nyerjen alkalmazást. Gondjának kellett volna lennie, hogy semmi-féle következtetés,— 's én ezen következtetést, bár mi természetesnek mutatkozzék, hibásnak nyilvánítom,—ne vonattathassék a' bíró' ítéletéből, 's az unokatestvér' előmozdításából. Azt is emlegetik, hogy Crampton bírónak egy rokonát szintén ellátták hivatallal, de a' történeteske nem olly hiteles, hogy vele bajlakodjam.— Folytatom előadásomat 's mondom: én három hónapig voltam tömlőczben. Szeretném tudni: kell e magamat szép csendesen alávetnem? Nem szólok neheztelésből vagy boszúállásból. Én véghetlenül mulatságos három hónapot töltöttem oda benn, 's ez idő annál mulatságosabb volt reám nézve, mert az első tizenöt nap után már nem tartottam zavarok' kitörésétől, nem attól, mi azelőtt öt álló hónapig felvert nyugalmamból. Öt hónapig nem aludtam nyugton. Én nem panaszkodom fogságom miatt, — vígabb bajtársakat még csak nem is képzelhetni. Fogolytársaim' hitveseik' kedves társalkodásának is örvendhettünk, nem voltunk tréfa és jó kedv' szűkében. Szebb egyetértésben nem is élhetne az ember. Hogy' haragudnám mind ezért? — nyúgodt elhatározás szól belőlem. Én felhivom Eczet—Smith uramat, törölje le rólunk az igazságtalanságot, melyet ellenünk elkövetett. Én felhivom Angliát, szolgáltatson ki nekünk igazságot vagy kárpótlást családaink' holgyatásáért, 's azért, hogy annyi órákat, napokat és heteket elragadtak előlünk 's előlük. Nem fognak ők gyógyszerről gondoskodni? Mind ez, a' mi világosan törvény és igazság ellen történt, talán tekintetbe se vétessék? 'S ki követte el ez igazságtalanságokat? Az ír kormány zárattott el bennünket, és Cramptonnak volt annyi belátása, hogy a' koronaügyvédtől követelje, miszerint szabad lábon maradhassunk, míg felebbvitelünk' eredménye tudva leszen. Én vádat emelek a' koronaügyvéd ellen, hogy hozzá nem járult ez indítvány-

hoz. Én öt 's a' kormányt ezen kívánság' megtagadásának bűnéről vádolom, vádolom arról, hogy nem gondoltak vele, ha netalán ártatlanokat büntetnének. Eljárásukat a' becsületes szándék' kézzelfogható hijánya jellemzi. Tudhatta e a' koronaügyvéd, hogy a' törvényszék' ítélete nem fog felforgatni? Ő ezzel nem gondolt. Ő büntetett bennünket olly remény fejébe, hogy az ítélet helyben fog hagyatni. Eljárásközben folyton folyvást értekezett a' kormányval. Én nem tudom, volt e azon — kinek is hiják — azon fajankó lordnak nagy része benne, de a' kormány számadással tartozik érette. Kérdem: nem fog e Anglia velünk ezen emberek ellen szövetkezni? Három hónapig börtönben tartottak bennünket; mi ártatlanoknak nyilatkoztatunk, 's ők kikerülhették volna e' büntetést, ha akarják. E' helyről hívom fel Angliát, szövetkezzék velünk. Szándékozom választmány' alakítását indítványozni, mellynek magam is édes örömet tagjává leszek, 's melly Anglia' valamennyi jelesebb városait két hónappal a' parlament' megnyitása előtt bejárja, hogy megérthesse a' nép' szándékát. Azt fogjuk mondani: itt igazságtalanság történt. Elferdített jury, igazságtalan végzés, végrehajtott ítélet mielőtt ez jogosnak találtatott volna, és ártatlan emberek fogságra vetve. Angolok, én próbára teszek benneteket, én tudni akarom, ha fogtok e velem szövetkezni egyenként és mindnyájan. Ha nem, úgy visszajövök, 's azt fogom mondani földieimnek: ne bizzatok többé John Bullba, bizzatok egyedül parlamentetekbe college-greenben. Gondolom, többen fognak összeseregleni, hogy lássák a' három hónapig békalitkázott oroszlánt, 's én sükernek nézek elébe. De kérdem tőletek: hát a' ministereket ki fogjuk bűjtatni? Sir James Grahamnak szabad legyen kibuvnia? neki, ki páratlan szemtelenséggel birt a' ház' két tagját ezeknek távollétében elmarasztalt czinkosoknak nevezni. (Egy hang a' népből: „hazudott.“) Bizony te épen olly gorombának látszol lenni, mint Sir James maga. Én nem mondom őt hazugnak, de én piszkos száju levélbontónak nevezem őt. — Most általtérek arra, a' mit Sheil tett volt a' házban. Ő kicsikarta sir Robert Peel' nyilatkozatát, azon Peelét, ki a' hírlapi tudósítások szerint eléggé szemtelen volt azt fillenteni, hogy igazságos eljárásban részesítettünk. (Többen a' népből: „hazudott.“) Semmi kétség, hogy hazudott. 'S ez aztán britt minister! ez első ministere a' föld' első birodalmának! Elferdített jury, pártos főbíró, kirekesztett esküttek és kizárt bizonyítékok, — 's ő azt meri mondani, hogy az eljárás igazságos volt! Oh, nagyon igazságos, gyöngy Sir Robertem! 'S kegyelmednek kár volt őt hazugnak mondania. Ő azt, a' mi nekünk kijutott, nagyon igazságos eljárásnak tartja egy ír catholicussal szemközt. De azon

gyalázatos fillentés őt az öszves dublini eljárással azonította; és az unio valóban csak gúny, ha az angol nép nem szövetkezik velünk, őt tisztéből kiforgatni, 's őt a' hatalom' és a' parliamenti vezérlet' székéről lerántani. 'S ezzel elmondottam a' mi szivemen volt. Most a' clontarfi meeting 's a' preservatív-egyesület' ügyéről kell tanakodnunk. Tudom, látom, hogy bizodalommal lehetek a' néphez. Tudom, hogy zavaroktól, lázadástól, erőszaktól nem kell tartanunk. Az irlandiak ildomosok, 's abba nem volna ildomosság, ha nem vennék észre, milly hasznát tapasztalták magokviselőtöknek mind az emancipatio', mind más izgalmak' alkalmával. Mondom nektek: a' repeal ellentállhatlan, ha ti nyugton maradtok ezentúl is. Ah, mint dobog fel szivem örömeben, midőn látom az O'Brieneket, a' Buttlereket, a' Hutchinsonokat, a' Mocklekat, a' Portereket Ó-Irland körül gyülekezni! Milly nap leszen az majdan Vilmos király körül college-greenben! Milly diadalt üllöttünk pénteken, midőn végre a' késő igazgatszolgáltatás' híre bejárta az országot! Oh, milly büszke érzelem, nemes remény, 's kedves sejtetem, elejébe néznünk a' napnak, midőn Ó-Irland szabad és nemzet leszen ismét, midőn kereskedése új életnek fog indulni, mezei gazdasága dúsan felragyogni, 's midőn vidor leányai és derék fiaik még vigabbakká és boldogabbakká fognak válni. Éljen Ó-Irland! a' repealnek hurrah!"

Midőn a' felsőház a' dublini törvényszék' ítéletét megsemmisítette, azt irta volt valamelly angol lap: hogy O'Connellnek kedvezésképen meg kellene engedni, miszerint még nyolcz napig a' börtönben maradjhasson a' választandó új irány' 's új eszközök' komoly megfontolására. 'S az imént közlött beszédből csakugyan láthatni, hogy O'Connell jónak látá, új útra áttérni. Igéretei, hogy egy év múlva meg' college-greenben fog ülni az ir parliament. lángra lobbanthatták a' tömegek' phantasiáját, de higgadt férfiakra nem lehettek hatással. Sheil, Irland' leghivebb 's leggenialisabb fiainak egyike magában azon beszédében, melly O'Connell' fiának védelmére mondatott általa, így szól: „... nem fogná-e az ir nép, ha nyolcz millió protestansból állana, követelni, hogy a' b i r o d a l m i parliament az ir ügyek' elintézésére, időről időre Dublinban tartson üléseket.“ Ezen sorok világosan ellenmondanak a' repealnek, a' birodalmi egység' fel-

bontásának, 's csak az unio' minél valóbb valósítását sürgetik. 'S mint Sheil, úgy vélekedik, úgy érez szívének fenekén — ha bár nem sietnek is ezt úton útfélén kikürtölni, — a' miveltebb osztály' tetemes többsége. A' kormánynak lépése O'Connell ellen világosan kijelenté: hogy az unio' megszüntetésének békés útoni elérése nem egyéb ábrándnál; 's azon körülmény, hogy az ír törvényszék' igazságtalan ítéletét angol bírák semmisítették meg, hatalmasabban szónokolt az unio, a' két ország közötti egyesület' elvégrei teljesítése mellett, mint a' theoreticai okoknak egy egész serege. Mindennélfogva történhetett, hogy O'Connell régi állását odahagyva, mosta' foederalismus mellett nyilatkozott, azaz: közeledett azokhoz, kik a' birodalmi parlament' felsőbbbsége alatt tartományi parlamentet követelnek Irlandnak a' belügyek' elintézésére. De régi tan, 's ollyas, melyet épen O'Connell legjobban tudhatna, „hogy félszabályokkal nem fogsz a' tömegekre hatni“; 's az öreg Dániel, hogy a' mindinkább fenyegetődző szakadásoknak elejét vegye, hogy versenytárs nélkül maradjon a' mozgalom' élén, rövid idő múlva kénytelen volt búcsut mondani a' foederalismusnak, 's a' régi zászló alá állani, hol azonban ezentúl csak részletes javításokért küzdhet haszonnal, a' nélkül hogy a' repeal' ügyével — mely, véleményünk szerint, mert O'Connell részletes reformokról hallani sem akart, egyes javításokat háttérbe szorított, de mely más részről talán nagyszerűbb reformrendszert ígér már a' legközelebbi jövőndőnek, — a' nélkül, mondom, hogy a' repeal' ügyével végképen szabadna felhagynia, mit multjának annyi ünnepélyes fogadása tilt neki, de mit az angol kormánnyal szemközt, hogy ama' részletes reformok elérettessenek, néha néha szükséges is felemlíteni. Hogy 1843-tól 1846-ig a' repealra nézve lényeges változásnak indultak a' nézetek Irlandban, kivált két nagymomentumu jelenségből világlik ki, 's névszerint abból: hogy O'Connell és ír követétszerei ismét helyet fogtak a' londoni parlamentben, hová ezelőtt „mert semmit sem reméltek tőle 's mert ma holnap úgy is együvé ül az ír parlament“, már nem is mentek volt; — 's kiviláglik másodszer abból: hogy

az irlandi catholicus clerus, melyet a' római szék már 1839-ben intett volt, hogy politikai ügyekbe ne keveredjék, de mely ezen brevéről akkortáiban még hallgatott, — hasonló értelmű újabb brevét O'Connell megszabadítása után közzé tévén, ezáltal is ki-tünteté, hogy mindinkább közeledik a' kormányhoz.

O'Connell ugyan mindenkép azon volt, hogy az egyházi ha-talomnak ezen érintkezését a' világgal akadályozhassa, de mind hijába. A' maynoothi bill, mely a' catholicus papok' növeléséről gondoskodik, az új ájtatos alapítványi törvény, mely az ájtatos ha-gyományokat catholicusok, névszeriut catholicus főpapok által is rendeli kezeltetni, 's melyet a' catholicus clerus örömmel fogadott, ezek egy oldalról közelebb hozzák a' papságot mint rendet a' kor-mányhoz, 's más oldalról alapját vetik — újabb intézkedésekkel és törvényjavaslatokkal egyetemben, a' nevelés' secularisatiojának, olly dolgok, melyek ellen O'Connell élesen nyilatkozott még mi-napában. Minden arra mutat, hogy az ügy végre is azon alapon fog kiegyenlíteni, melyet az agitator 1825-ben kijelelt volt a' par-liamentnek, de mellýről húsz év mulva már semmit sem akar tudni; 's melyet 1829-ben az emancipatio bill' alkalmával Peel eltolt magától, hogy tizenöt év mulva, ezen 's a' földbirtokosok és föld-bérlők közötti szerződések' állandósbitásán kísértse meg az új rend-szer' alapítását. 'S az olvasó nem fog ide 's oda kapkodást látni az ügy' ezen sajtászerű peripetiáiban, sőt épen azt fogja belőlök kiolvasni: hogy midőn Peel vagy ennek netaláni whig utódja, „való-sággá“ akarja tenni az uniót, akkor nem lát más eszközöket maga előtt, mint azokat, melyeket O'Connell e' végre alkalmasaknak vélt, midőn az unio' szilárdítása, nem az unio' felbontása volt előtte a' végczél. Igaz, az irlandi catholicus clerus még egy minapi zsi-natjában tiltakozott a' kormányfizetések ellen, de azóta társul sze-gődött a' kormány' ollyatén intézkedéseihez, melyeknek nincsen értelmök, ha nem tekintethetnek a' catholicus egyház 's a' státus közötti concordatum' előzményei gyanánt.

'S hogy azon esetre, ha illyetén szerződésre lépnek angol kormány és irlandi clerus, — az unio' felbontása melletti izgatás

vagy tökéletesen megszűnik vagy csak kicsinyes formák között fog mutatkozhatni, — magában világos. —

Ezen töredék észrevételek talán tisztábbra fejtették a' repeal' kérdését az olvasó előtt, mintsem minőnek az eddiglen egyik vagy másik hirlap' prismáján keresztül mutatkozott előtte. Egy pár téveszmének helyreigazítása volt czélunk; fenntartván magunknak O'Connell' életének és öszves működésének vázlatára más alkalommal még visszatérnünk, midőn a' fia által ez év' elején kiadott, de Pestre ez ideig (1846. jun. vége) még egyetlenegy példányban sem érkezett életírás kezünkben lészen.

Az eddigiekből is láthatta az olvasó, hogy mi nem tartozunk O'Connell' divinisálói közé, de jellemének és talentumának nagszerűségét, 's roppant érdemeit a' „zöld sziget“ ügyében csak a' Roden-ek' fanatismusa 's a' Brougham-ok' szomorú elme- vagy jellemficzamodása tagadhatja. Midőn Beaumont Gusztáv nem régiben a' francia kamara' szószékén polgárisodási szempontból az unio iránti rokonszenvét nyilvánítaná, utána vetette: de minden esetre hasznos volt a' repeal' zászlaját is körülhordozni, mint biztos mód Angliát más rendszerre birni. — Ha ez áll, akkor O'Connell' repeali táborozásainak színészi fogásait is jóval szelidebb világitásban fogjuk látni, valamint a' több ízben ellene emelt vádat, hogy az ír nép' szenvedelmeit önhasznára, a' számára évenként november' 14-én adó' útján begyűlö 12,—20,000 font sterlingnyi díjnak örökítésére ügyekszik kibányászni, tökéletesen megeczáfolja, úgy hisszük, Shrewsbury grófhhoz intézett következő levele, melylyel e' jellemrajzot bérekesztjük:

„Gróf úr. — Nem nézhetem nyugton, hogy évdíj-igényeim, melyek itthonn mindenki előtt ismeretesek, külföldön félremagyaráztassanak. Elmondom e' díjnak származását. — Húsz 's egy-néhány évvel az emancipatio előtt ügyünknek egész terhe kirekesztőleg reám nehezedett. Elrendeztem a' gyűléseket, előkészítettem a' végzéseket, válaszoltam a' levelekre, megvizsgáltam a' panaszokat, felriasztottam az álmosokat, tüzet leheltem a' hanyagokba, fékeztem a' heveskedőket 's az erőszak után nyulókat,

azon voltam, hogy az igazságszolgáltatás' zátonyait és szirteit kikerüljük, hogy a' mindenfelől fenyegetődő árulás elől megmenekedhessünk, hogy ügyünk' hatalmas és számos elleneivel bármi veszedelem érjen, megvívassunk. Mind ez kirekesztőleg az én tisztem volt. Azon időben, midőn perczeimet guineákkal mértem, midőn jövedelmeim csak physicali erőm' és szükségeim' mértékében találtak határt, midőn ebédeimet a' lehetőségig rövidítettem, 's csak kevés órákig aludtam hajnal felé, — azon időben, húsz évnél tovább, egyetlenegy nap sem mult el, mellyen legalább egy vagy két órát, 's gyakorta jóval többet ne szenteltem volna a' catholicus ügy' előmozdításának. 'S tettem mindezt, a' nélkül, hogy jutalmat vettem vagy követeltem volna érte, nem még személyes kiadásaimért sem. Négy évig én viseltem a' catholicus izgalom' öszves költségeit, mások csak hetvennégy font sterlinggel jártak hozzájuk.

Ki fogja nékem friss ifjúságomnak, és derült erős férfikoromnak éveit megfizetni? ki fog nekem kárpótlást nyújtani az elvesztett alkalmakért, dicsőséget szerezni magamnak szakomban, 's kincseket, mellyekre bizton számot tarthat az ügyvédi karban a' jeles? Más kitüntetések akkor nem élvezhettem. — 'S most bekövetkezett az emancipatio. A' gróf megismeri, hogy ezt nékem köszönhetni. Az emancipatio előtti évben ámbár csak vászontalárist viseltem, 's ámbár csak a' külső karhoz tartoztam, ügyvédi jövedelmeim nyolczezer font sterlingre mentek, — olly öszveg, minő addiglan a' külső ügyvédi kar' egyetlenegy tagjának sem járt ki Irlandban. Ha hivatalomban megmaradok, rövid idő múlva, mint a' belső kar' tagja a' selyemtogának előjogával felruháztattam volna. Foglalatosságaim kevésbé fárasztók, — jövedelmeim tetemesbek, talán felében nagyobbak lettek volna. Ha lemondok a' politicáról, szakomnak minden méltóságaihoz 's legmagasb tiszteihez nyitva előttem az út. De én egy fényes nappali álmot álmodtam, — 's csakugyan álom lett volna? — hogy Irlandnak még szüksége van reám, hogy ámbár Irlandnak catholicus nemessége és magasb középosztálya igen nagybecsű előnyöket

nyertek az emancipatio által, mind a' mellett az igazságos kormány' jótéteményei még nem terjedhetnek ki az ír nép' nagy tömegére, ha csak az Angliávali unio valósággá nem válik, vagy ha ezen gyűlöletes unio fel nem bontatik. Nem gondoltam vele, bármi tüskés legyen az ösvény, melyen járnom kellend. Korábbi győzelmemnek személyes előnyöket köszönhettem, minöket ritkán mutathat fel egyvalaki. Ellöktem magamtól az ügyvédi gyakorlatot, jövedelmét szélnek bocsátottam, kitüntetések- és méltóságokrai kilátásomat elrekesztettem, — 's megragadtam a' hazának ügyét. És érjen jó vagy rossz miatta, választásomat soha meg nem bántam, nem fogom megbánni soha. — Olly esemény következett be, melyet nem láthattam előre. Még egy ízben magas előléptetés kínálkozott eddigi hivatalos körömben. A' fő-törvényszék' főbárójának tiszte megüresült. Megkínáltak vele. Vagy ha elsőséget adok a' főlevéltárnokságnak Irlandban, ezt is választhattam volna. Kecsetető egy ajánlás, 's értéke még öregbítetett azon mód által, melylyel történt, 's kivált azon egyéniség által, melytől kiindult, — a' legjobb angoltól, kit Irland valaha látott, marquis Normanbytól. De én ismét egy fényes nappali álmodtam, — 's csakugyan álmom lett volna? — 's az ajánlott hivatal el nem fogadtam. 'S most még öntől is, gróf úr, önnös és szennyes indítókokról vádoltatom. Úgy hiszem, minden hiuság nélkül állíthatom, hogy soha ember még annak mit hazája ügyének tartott, nem áldozott fel többet nálamnál. De én a' kinnak 's a' bánatnak még egy más forrásából is meritgettem, ismerek még olly szenvedést, mely talán mindnyájánál gonoszabb, 's mely nékem földieim' hálájára még magasabb igényeket nyújt mint bárki másnak. 'S ez a' keserű, mérges, bérbe fogadott és épen ennélfogva még böszültebb düh ellenem, melyet Irland 's a' szabadság iránti szeretetem költött fel. Mennyi gúnyt, szemrehányást és rágalmat szenvedtem? hány pohár keserűség öntetett már fejem fölébe? milly nyers, pórias kifejezések használtattak kópásukiglan ellenem? melyik lealázó névtől kimélttettem meg? a' gonoszság' mennyi kincseit pazarlották reám? milly örültségek-

ről. de sőt milly gazságokról vádoltatiam? — Nem hinném, hogy a' magánéletben valaha ellenségem lett volna. Tudom, voltak 's vannak számos meleg, szives, szerető és hű barátaim. 'S mégis itt állok, mint kétségkívül a' leginkább 's legdühösebben rágal-mazott ember az egész világon! 'S hogy a' rágalom tetőpontját érhesse, eljő még a' gróf is, Talbot' kardja helyett vesszővel oldalán, 's Peelnek bohózatosságával a' maga rágalmát is önti keserű kánpoharamba. Mind ezt tettem és szenvedtem Irlandért. 'S legyen ez bár háládatos vagy háládatlan, fizessen vagy ne fizessen: any-nyi bizonyos, hogy azon ember, ki engem annálfogva gúnyol, mert Irland' zsoldját elfogadom, az erkölcsiség' legmindennapiabb elemével sem bir, melly azt tanítja: hogy a' munkás érdemli a' bért. Azon ember nem bir a' lélek' magasabb érzelmeivel, mellyek értésére adják az embernek: hogy vannak szolgálatok, mellyeket pénzzel fel nem mérhetni, 's mellyeket pénzzel soha meg nem fizethetni. Igen is — büszkeséggel mondom, — én Ir-land' bérese vagyok, 's én dicsekszem e' bérszolgálatommal.“

THIERS.

Thiers (Lajos Adolf) született 1797. április' 16-án Mar-seilleben. Atyja lakatosmester volt; anyját a' két Chénier' roko-nának mondják, 's olly család' ivadékának, melly tetemes részt vett a' levantei kereskedésben, de mellyet a' forradalom özsves birtokától megfosztott. A' lánglelkű gyermek az úgynevezett „hu-maniorákat“, mint egyike a' császár' tizezer díjazottainak, státus-költségen végezte szülővárosában, 's kivált a' mathematicai tu-dományokban tüntette ki magát, mellyek a' hadviselések' ama' korszakában lényegeseb részét tették a' köznevelésnek mint jelen-leg. Midőn a' császárság' épülete összeroskadt, érzé az ifju Thiers, hogy ideig óráig a' katonai dicsőség' korszaka lejárt, 's 1815-ben Aixbe ment törvénytannulás végett, hol jó 's rosz napjainak egy-iránt hű barátjával, az akkor ott szintén iskoláitjáró Mignet F. A-tal ismerkedett meg. Mellesleg philosophiai studiumokkal is foglalko-dott nevezetesen Leibnitztal és Descartes-al, 's rövid idő múlva alkalma nyílt ebbeli ismereteit kitüntetni.

Az aixi academia Vauvenargues marquisnak, az „introduction à la connaissance de l' esprit humain“ 's a' „maximes“ szerzőjének éloge-át, magasztaló ismertetését tüzé ki 1819ben jutalomkérdésül. A' pályairatok közül Thiersének fogott volna kijárni a' díj, de az aixi academicusok, kik nagyobb részt a' restauratio buzgó hiveiből állot-tak, történetből megtudták, hogy a' kérdéses pályamű az aixi colle-giumnak egykori forradalmi tribunusától származik, 's a' pálya-feleleteket kivétel nélkül a' jutalomtól elesetteknek nyilvánítván, az 1819-diki themát a' következő évben újra tüzték ki megfejtés végett. Thiers is újra beküldte tavali dolgozatát, 's az academicu-sok, minthogy most egy Párisból érkezett műnek ítélhették oda a' jutalmat, ezúttal őt az accessitben részesítették. De ki írja le a'

Lajos' rendével felkészített, nem annyira tudós mint hü academi-cusoknak bámulatát, midőn feltörvén a' párisi művel érkezett levélkét, abban szintén Thiers' nevét találják! A' fiatal író más szempontból indulva ki, 's más formában, korábbi dolgozatától részben eltérő művet szerkesztett, 's azt egy ismerősehez küldötte Párisba, hogy innen Aixnek vegye útját 's megszegyenítse a' fondor bírálókat. —

Thiers időközben ügyvéddé lett, de a' hajdani provençei aristocratiának fészkeben nem nagy jövőndöt ígérhetett magának, 's így búcsut vevén a' törvénykezéstől 's Aixtől, az irodalom' 's a' politica' vezércsillaga után 1821 szeptemberben Párisba indult, hová megérkezvén, mindenekelőtt Manuelt látogató meg, úgy is mint földijét, de főleg mint az ellenzéknek akkoron legnépszerűbb tagját, 's általa Étiennenek (most a' pairkamara' egyik tagja, de 1821-ben még a' Constitutionnel' főszerkesztője) ajánltatván, journalistává, névszerint a' Constitutionnel' egyik legbuzgóbb dolgozótársává lett. Cikkelyei azonképen, mint eleven, szikrázó, emberekre és tárgyakra éles világot vető társalkodása rendkívüli hatással voltak mind a' közönségre, mind azon politikai körökre, mellyekben forgott; 's e' tájban, — Párisba érkezésének első évében történt, hogy Bodin Felix (sz. 1795, mh. 1837.) egyike Franciaország' jelesebb pamphlet-íróinak, midőn Thiers egy este hasonlíthatlanul sebes, éles és szabatos conversatiójával mindenkit csodálkozásra birt, elejébe állott, mondván: „De tudod e, barátom, hogy te maholnap minister fogsz lenni?“ — 's ha szemtanúknak hitelt adhatni, az újoncz journalista e' bókra ollyformán nézett végig a' társaságon, mintha mondani akarná: „én bizony ennél már kevésbé valószínű dolgokat is hallottam.“

Guizot' életírásában láttuk, hogy Franciaország' politicájának ezen nagymestere 1811. a' „műkiállítás“ „bírálatával is foglalkodott; Thiers tizenkét 's tizennégy évvel utóbb az 1822diki és 1824diki műkiállításról számos, és műértők által is jeleseknek talált cikkelyeket iktatott mind a' Constitutionnelbe, mind a' Globe-ba, mit annál-fogva említünk e' helytt, hogy a' francia státusférfiak' sokolda-

luságát tüntessük ki, 's hogy hazánkfiain közül azokat megnyugtassuk, kik a' tudományok 's művészetek elől futásnak erednek, mert ha ezekkel érintkezésbe jönének, politikai képességek könnyen csorbulást szenvedhetnek! — 1822 késő ősszel Thiers útazást tett Franciaország' déli részeiben, melyek akkor nevezetes politikai eseményeknek szolgáltak színhelyül, 's bejárta a' pyrenaeusokat; — útazásának leírása 1823 elején illy cím alatt jelent meg: „Les pyrenées et le midi de la France pendant les mois de novembre et décembre 1822“, 's a' politikai események' fejtegetésén kívül több jeles tájfestéseket is foglal magában.

Ez időben Lafitte' háza volt mind az új ellenzéknek mind az 1789diki forradalom' több személyességeinek gyűlhelye, 's Thierst csaknem mindig ez utolsók körül lehetett látni, hogy tőlök a' múlt század' végének nagy eseményeire nézve felvilágosítást nyerjen, 's hogy ama' rémületes cataclysmus mint élő egész vonuljon el szemei elől, mielőtt leírását megkísérte. 'S 1823-nak végén csakugyan megjelent a' „histoire de la révolution française“ első és második kötete, melyeknek címlapján még Bodin Felix' nevét is szemlélhetni, mert szándékuk volt együtt írniok e' munkát, de rövid idő múlva Bodin, kinek egyébiránt a' két első kötet szerkesztésében is csak aligalig volt részecskéje, teljesen felhagyott a' közremunkálással, 's Thiers egymaga folytatá és rekeszté be „a' forradalom' történetét“, melly néki díszes helyet vívott ki hazájának legjelesb publicistái között. Egyébirántmár első megjelenésekor helyesen jegyeztetett meg e' munkáról, hogy nem annyira historiája, mint apologiája a' forradalomnak, 's hogy a' szerző némi fatalismus' lánczolatában tüntetvén fel az eseményeket, — miután a' tanítványok, ha nem bírnak mestereik' tehetségével, az elvek' túlzása és torzítása által ügykeznek felökbe emelkedni, — akaratának ellenére félreértett előképül ugyan, de mégis előképül szolgált a' terrorismus' doctrinairjeinek, kik a' forradalom' di-csőségét és tanuságát csak a' forradalom' vérembereinek kicsapongásaiban látják. Ezen iskolának émielygös genialitását és eszelős tanait helyesen jellemzi Chateaubriand, mondván: hogy az új

rendszer' elvei szerint a' történetíró minden neheztelés nélkül sorolja elő a' legnagyobb gazságokat, és szeretet nélkül szól a' legmagasabb erényekről; — 's hogy fagyos szemmel nézi a' társaságot, mint oly valamit, a' mi bizonyos ellentállhatlan törvényeknek van alávetve, 's a' min nem segíthetnek a' jók, 's a' mit a' gonoszok nem veszélyeztethetnek. Pedig az emberi ügyek fölébe emelt fatalitas még csak azt sem eszközli, hogy a' tragikai fatalismus' érdekét átvinné a' történetírásba. Midőn drámában valamely személy áldozatul esik a' kérlelhetlen végzésnek, midőn erényeinek daczára is elvész: akkor legalább némi borzalommal tölti meg a' költő a' nézőnek lelkét. De midőn v a k p h y s i c a i e r ő k' nyomán mozduló erőmű gyanánt tüntetik fel a' társaság, midőn a' forradalom' szekerének kerekei alá jók és roszaq sodortatnak 's a' történetíró mind ezt közönösen veszi, 's a' gazságot meg nem bélyegzi, az erény iránt nem mutat rokonszenvet: a' dolgoknak ezen fatalitása, az írónak ezen pártatlansága, még csak nem is borzaszt, hanem butít; a' tényeknek ezen felfogása nem erőre, hanem tehetetlenségre mutat, 's én merem mondani, hogy Thiers és Mignet jóval magasabban állanak azon véleménynél, melynek csiráit az utáHzók' nyomoru serege munkáikban látni vélé.

Az irodalom' barátja csak azt sajnálja, hogy Thiers' egyéb fényes tulajdonai nem költötték fel hasonló mértékben az utáHzók' dühét; — értem a' gazdag publicistai készultséget, az eseményeknek egymásból fejlesztését, a' forradalom' financiai és hadi történeteinek bámulatosan világos vázlatát, 's a' tiszta, egyszerű, átlátszó, — igaz, hogy „néha a' színvesztésig átlátszó“ előadást. Sainte-Beuve a' „Revue de deux mondes“ egyik tavali füzetében még azon körülményt emeli ki, mint író t és munkát egyiránt jellemző vonást: hogy ámbár — úgy mond — már Guizot is, midőn historiai munkáit írta, nem annyira az épen keze alatt levő műről, mint inkább egyébről látszott elmélnedni: ezen észrevétel még jóval nagyobb mértékben illik Thiersre, kinek „forradalom-története“ nyilván mutatja, hogy a' szerző nem eseng az iroda-

lom' borostyánjai után, „hanem hogy természeténél fogva szereti a' kormányügyeket, 's hogy ezeket tanulja a' historiában.“

A' „histoire de la révolution française“ kilenczedik, 's egy-szersmind utolsó kötete csak 1827-ben látott világot, 's így öt év folyt le a' munka' befejezéseiglen; de Thiers időközben másfelé is volt elfoglalva. Így p. o. a' Constitutionnelben megjelent cik-kelyein kívül, munkás részt vett a' „tablettes universelles“ című folyóírás' szerkesztésében, 's itt Mignet, Jouffroy, Dubois és Rémusat voltak dolgozó társai. A' tablettek' politikai naplója Thierstől való, 's az olvasó meglepetéssel találja az ő nevét még a' „góth építészet“et 's egyéb illyneműeket tárgyazó cikkelyek' alján is.

A' Guizot' főigazgatósága alatt megindított „encyclopédie progressive“ben Thierstől is találtatik egy cikkely, melly Lawnak nemzetgazdasági rendszerét tárgyalja. Ezen külön is megjelent dolgozat, melly egy újabb bírálónak ítélete szerint „a' bankok' elméletét lapidaris stylusban foglalja magában“ közma-gasztalás' tárgyává lett, 's Talleyrand magához kérte az ifju író-t, hogy neki személyesen is tanusithassa, milly becsben tartja munkáit.

Ez időbe esik Thiers' viszonya Cottával, az augsburgi Allge-meine Zeitung' tulajdonosával. Cotta a' restauratio' legnépszerűbb 's ennél fogva legjövedelmezőbb lapjának részvényesévé szeretett volna válni, 's minthogy a' vállalat' alapszabályainak értelmében, mellyek idegen részvényesek ellen tiltakoznak, önnön szemé-lyében és önnön neve alatt szándékát nem létesíthet, kérte Thierst, vásárolna számára egy részvényt, 's fogadja el a' kölcsön adott névért annak felét, mit a' részvény 15,000 francon (akkori jö-vedelmén) túl utóbb netalán behajtand. Nem mondhatni, hogy Thierst hívéül jelelte volna ki a' szerencsétlenség, 's így az olvasó természetesnek fogja találni, hogy egy év múlva a' Constitution-nelnek egy részvénye 40,000 francot jövedelmezett, miből tizen-kétezer francnál több esett Thiers' részére. A' fiatal publicista most oda hagyta túlszerény lakát a' passage montesquieu' egyik

kormos hôtélének negyedik emeletében, 's helyet fogott Tortoni-nak habituéi között, ebéd előtt ki-kilovagolt a' boulognei erdőcs-kébe, néhanéha még látogatókat is fogadott 's a' t. 's ha nem is annyi „grátiával“ mint azok, kiknek ezen apróságok bölcsőjőktől sirukiglan édes mindenöket teszik, legalább annyi önbizalommal mint ők.

Midőn Thiers a' forradalom' történeteit berekesztette, (1827) egy nagyszerű 's az emberiség' öszves történeteire kiterjeszkedő historiai munkához gyűjtött anyagokat. A' strategiai abroszok' tanulása közben — az olvasó tudni fogja, hogy az olaszországi hadviselés 's általában a' csaták' leírása a' „histoire de la revolution francaise“ legfényesebb részeihez tartoznak, — ezen abroszok' 's Europa' felszínének vizsgálata közben, Thiers külön historiai rendszert alakított magának, melly nemcsak a' népek' költözködéseit, hanem erkölceiket is az illető országok' fekvési configurációjából magyarázza. Lesz, kinek itt Montesquieu' nagyszerű munkája jö eszébe, 's annyival is inkább, mert a' „törvények' szelleme“ szintén némileg anyagi szempontból indul ki: az éghajlat' befolyásából. Thiersnek ismeretszomja és tervei ez időben nem ismertek határokat. Tanulmányai őt ismét a' mathematicai tudományok' mezejére vezették, hol Laplace és Lagrange voltak vezérei, 's elragadtatással idézé különcz izlésén csodálkozó barátjainak Laplace' „exposition du systeme du monde“ czímű munkájából a' végsorokat: „tartsuk meg 's növeljük a' magas ismeretek' tárházát, a' gondolkozó lények' gyönyörűségeit.“ 'S most elhatározá magát (1829b.) hogy azon flotillán, melly a' földet épen akkor tájban Laplace kapitány' vezérlete alatt a' kormány' meghagyásából körülhajózandó volt, útnak indul maga is, — ezt látván legjobb, legbiztosabb módnak magát a' felebb említett munkának írására képesíteni. Hyde de Neuville a' marinaminister, a' restauratio' ministerei közül az egyetlenegy, kivel Thiers személyes érintkezésbe jött, — nemcsak nem ellenzé, hogy a' baloldal' lánglelkű publicistája, mint útas részt vegyen az expedícióban. de még az útazási jegyzetek' szerkesztésével is akará őt

megbizni, — e' tulságos megkülönböztetést azonban Thiers szépszerényen eltola magától.

Ez a' Martignacféle ministeriumnak végnapjaiban történt, midőn némi fegyvernugvás állott bé a' felek között; de 1829 augustus' 8-án a' Polignac-ministerium ütötte fel fejét, a' kormány azon férfiak' kezébe hullott, „kiknek homlokán olvashatók voltak a' juliusi ordonnánczok mielőtt kibocsáttattak volna“; — most a' chartának rongyaiért kellett vívni, nem ismereteket gyűjteni, nem útnazni; 's Thiers Franciaországban maradt. Midőn a' flotillának kapitánya pár év mulva expeditiójából, betegségek és ezernemű fáradalmak által jócskán megritkított seregével Franciaországba visszakerült, a' belügyek' ministere őt ebédre kérte magához, — 's a' ministert Thiersnek hívták. Vannak illyes szeszélyeik az eseményeknek, kiált fel ez adat' említésénél Thiersnek egyik biographusa. Oh igen, vannak, — tapasztaltuk mindnyájan; de a' közepszerűség' viszonyai között bizony nem szoktak szembeszökni, 's mi megfedekezünk rólok azon pillanatban, midőn természetökhöz képest vagy megneveltettek, vagy ismeretlen erők' homályos sejtelmével töltöttek el bennünket. —

Sautelet könyvtáros már régebben szólítá fel Thierst, kinek vezérlete alatt 1826. óta új political iskola alakult, mellynek hitágazata több pontokra nézve tetemesen eltért az ellenzék' divatos credójától, 's melly a' Bourbonok' idősb ága iránti éles ellen-szenvéhez az orléansi herczeg' „szerény, házi erényeinek“ némi poliiciacultusát is kapcsolá, — Sautelet, mondom, már régebben szólítá fel Thierst, szövetkeznének egy új hirlap' alapítására. De Laplace, és Lagrange, és egyéb historiai 's geographiai tanulmányok akkor mosolygóbb világításban tűntek fel előtte a' hirlapi pálya' öszves dicsőségénél. Most azonban élénken ragadá meg a' könyvtáros által újabban sürgetett tervet, 's kivált Carrel és Mignet' közremunkálásával inditá meg 1830-nak elején a' „National“-t, mellynek tacticája volt: „a' ministeriumot 's talán a' Bourbonokat is a' chartába rekeszteni, 's minden ajtót gondosan bezárni, hogy az ablakon ugorjanak ki.“ A' kormány két izben

marasztotta el sajtóvétség' ürügye alatt a' lap' kezelőjét, de ez még nagyobb merészségre hívá fel Thierst és társait, kik, midőn forradalmi utógondolatról vádoltattak, mindig azzal válaszoltak: hogy a' kormánynak nem kell forradalomtól tartani, de jó lesz „egyes eseményektől“ ovakodnia. 'S a' ministerialis lapnak kérdésére: hogy mit akarnak az „esemény“ szóval jelenteni, a' National egy nap' következő magyarázattal szolgált: „II-dik Jakabnak bukása egyes esemény, 's az angol nemzet ez alkalommal ollyannyira nem mutatkozott forradalminak, hogy jónak látá a' király' legközelebb rokonát helyezni a' trónusra.“ Mintha a' Bourbonok' idősb ágának száműzésére szorítkozott juliusi napokat 's Lajos-Fülepnek trónusra jutását jósná az író.

'S a' juliusi napok megérkeztek, és kíséretökben, mint a' National jóvendölgeté, az esemény. Midőn az alkotmányt felüggesztő parancsok kibocsátattak, Thiers falun volt, de az ordonnánczok' hírére visszasietett Párisba, 's az ellenzéki hirlapok' főbb szerkesztőinek gyűlésében indítványt tett: nyilatkoztassa ki a' sajtó, hogy törvénytelen rendelkezéseknek nem engedelmessékedik. Az indítvány elfogadtatott, 's a' nyilatkozat Thiers által szerkesztetett. Julius' 28-án már vér folyt Párisban. A' tanácskozás végett Lafittenál összegyűlt követek attól tartottak, hogy a' népnek túlheve könnyen veszedelmeztethetné az ügyet. Thiers ígérettel kötelezé magát mindennek elkövetésére, hogy a' három színü zászlónak kitűzése még elmaradjon, 's ezen ígéretét, úgy látszik, nagyon kézzelfoghatólag tanusítá, mert a' ministert utóbb több ízben arról vádolták, hogy a' háromszínü zászlót Julius' 28án lábbal taposta. Ez nap' este azon hírre, hogy a' ministerium elzárási parancsot adatott ki ellene, Montmorencyba vonult vissza, de Julius' 29-én reggel ismét Lafitte' házában találjuk őt, épen akkor, midőn Sémonville marquis, X-dik Károly' nevében az ordonnánczok' visszavonását ígéré. Thiers ellene volt minden egyezkedésnek, 's az orléansi herczeget ajánlá fejdelmül, 's proclamatiót készített, melly a' herczeg' érdemeit fejtegeté, és melly más nap' a' hirlapokban is megjelent. Julius' 30-án a'

Lafitteféle gyüleket' nevében Neuillybe indult, de az orléansi herczeg akkor Raincyben mulatozott, 's Thiers, írásba foglalván az okokat, melyek a' herczeget a' korona' elfogadására birhatnák, az emlékiratot utána küldé 's maga visszasietett Párisba, hol őt este az orléansi herczeg magához kéré, hogy neki köszönetet mondhasson. Ez volt, — az olvasó alig hinné, — ez volt kettőjüknek első személyes találkozása.

Thiers az új királyság' első napjaiban státustanácsosnak neveztetett ki, 's báró Louis' a' pénzügyi minister' osztályába soroztatott, azon Louiséba, kihez hat évvel azelőtt, midőn a' forradalom' történeteit írta, egy egész télen át naponkint járt el, hogy általa a' finanziaák' tudományába béavattassék. Mondják, midőn pár hónap mulva a' juliusi monarchiának első ministeriuma felbomlott, Lajos-Fülep megkínálta őt a' pénzügyi ministeriummal, de Thiers elkerülhetlenül szükségesnek látta a' Lafitteféle combinatiót, 's alstátustitoknokká lett Lafitte' elnöksége és pénzügyi ministersége alatt. Ekkor fordult először ellene a' közvélemény. Osztályában feles számmal találtattak ollyas tisztviselők, kik carlista rokonszenv' gyanujában állottak; de Thiers eléglé közülök csak a' veszedelmesbeket elbocsátani, nehogy tapasztalt tisztviselők nélkül maradván az osztály, a' közügyek' kezelése rövidséget szenvedjen. Az „exspektánsok“, kik rendkívüli hivatást éreztek magokban a' cabinet' alsó lépcsőin helyet fogni, Thiers' eljárásából a' legszentebb elvek' árulását olvasták ki, 's őt egyenesen arról vádolták, hogy pénzért eladogatja a' hivatalokat. Az újoncz státusférfit még nem szokta meg a' gyanúsításokat, a' rágalmak' gyönyörű mozaikját, melyet utóbb valóságos művészi élvezettel szemléltetett, — 's leköszönt tisztéről; de Lajos-Fülep megmagyarázta neki, hogy illyesmiért még le nem mond az ember, 's a' most még tanítvány-minister megmaradt hivatalában.

Az esküt megtagadó carlista követek' helyébe új választások válván szükségessékké, a' harminczhárom éves Thiers, ki mióta az új charta a' követséghez megkívántató kort harmincz évben alapította meg, e' tekintetben is képessé vált a' követ-

ségbeni eljárásra, Aixben megjelent, 's tetemes szavazattöbbséggel követnek választatott. Nevezetes, hogy az, ki rövid idő múlva Franciaország' első szónokainak egyikévé volt válandó, kezdetben kiállhatlan modorának találatott, 's hogy több ízben, név szerint midőn a' convention' tribunusainak páthosával azon elvet állítá fel: hogy a' Bourbonok' összes vagyona jogszerűleg elkoboztathatnék, tulajdon felekezetének pisszegései által némitatott el. Mint pénzügyi miniszternek — mert Lafitte annyira volt elfoglalva a' tanács' elnökségével, hogy a' ministeri tárcza csaknem kirekesztőleg Thiers által kezeltetett, — azon törvényjavallatai a' legeslegfontosabbak, melyeknél fogva az adóztatás' több módja lényegesen megváltoztatott — valóságos forradalmi rendszabályok, melyek nélkül amaz időszakban az ország' pénzügye talán veszedelmes crisisnek fogott volna indulni.

Midőn Perier a' kamarákat eloszlatta (1831. mart.), hogy többséget nyerhessen rendszerének, Thiers Aixban újra megválasztatott, a' ministerium' ellentörekvéseinek daczára, mely a' volt financiai altitoknokról fel sem tette, hogy ügyét Lafitteétől különválaszthatná. 'S így történt mégis; 's a' mérséklet' rendszere, azaz: a' szenvedelmek' politicáját visszautasító elvek mind a' kamarában, hol az aixi követ épen akkor, midőn népszerűtlen elvek' védelmére kelt, igen kedvesen hallgatott 's az angol parlamenti „conversatiót“ a' francia szószeréken fényes sikerrel honosító szónokká vált, — mind a', „la monarchie de 1830“ című 's a' carlisták és republicanusok ellen egyiránt intézett munkájában, tüzzel és rendkívüli szerencsével védelmeztettek általa. Thiers még Periernél is tovább ment, 's midőn a' pairkamarának organisatiójáról folyt a' tanácskozás, az örökös pairség mellett nyilatkozott. A' szószerék' izgalmai, melyekhez csak lassacskán szokott, hogy utóbb annál othonosabbnak érezze magát atmosphaerájokban, egészségét aláásták, 's az 1832-ki nyár' végével erejének helyreállítására Olaszországba ment, 's Rómát választá ideiglenes tartózkodási helyéül. De Périer' halálával visszahívatott Párisba, 's az 1832. october' 11-én alakult cabinetben

belügyi ministerré lett. Berry hercegné ekkor a' Vendéeban tartózkodott, 's Franciaország' északnyugoti részeiben polgári háborútól lehetett tartani. Thiers bizonyos volt, hogy a' ministerium a' kamarák' többsége által fog támogattni, ha sikerül neki, a' hercegnét elfogatni, — 's így fáradatlanul működött e' célra. Egy esős őszi este névtelen levelet veszen, mellynek írója még azon éjtszaka (11 órakor) az úgynevezett elyséi mezőkön kíván vele találkozni, hogy fontos felfedezést tehessen neki Berry hercegné' ügyében. A' rendőrség' legtapasztaltabb biztosai kelepczét sejdítettek a' levélben, de Thiers megjelent pontosan a' kitűzött helyen, 's ott Deutz Simont találta, az árulót, ki ígéretet tett neki, hogy ennyi meg' ennyi ezer francért a' rendőrség' kezére keríti a' hercegnét. Az ifju minister úgy vélekedett, hogy az árulgatásoknak is hasznát vehetni, hogy majd akad más, ki az árulónak homlokára süti a' gyalázat' bélyegét, 's hogy ez igen erkölcsi dolog lehet, de semmi esetre sem ministeri foglalkozás, — 's pár hét múlva Mária Carolina fogva ült a' blayei várban.

1833. januariusban Thiers már kevesellette a' belügyi ministeriumot akkori alakjában (említettük Guizot' jellemvázlatában, hogy a' belügyek' ministeriumának közigazgatási része más tárczához kapcsoltatott, 's hogy Thiers inkább a' rendőrségi ügyekben járt el), 's ennél fogva a' kereskedés és közmunkák' ministeriumával cserélte fel tárczáját, 's rendkívüli munkaságot fejlesztett ki új tisztében. Vasutakat és csatornákat tervezett, 's ezeket, miután Angliát polytechnicai szempontból beutazta, részben munkába is vétette; Napoleon' szobrát visszaállította a' colonne' csúcsára; az úgynevezett étoilei diadalív 's a' császárság' egyéb emlékei befejeztettek; Párist 's az ország' más városait számos középületekkel diszesítette 'sat. 1834. április 4-ke módosította a' ministeriumot, 's Thiers most a' belügyek' tárczáját, terjedelmesebb munkakörrel, mint 1832-ben, vállalá el. Alig csendesítettek le a' lyoni zavarok, midőn április' 12 's 13-án Páris republicanus lázadásnak színhelyévé vált. Thiers ez alkalommal rendkívüli erélyességet fejlesztett ki,

's ő, kinek ellenségei szemére szokták lobbantgatni, hogy az 1830-diki juliusi napokban a' tűz elől a' montmorencyi erdő' hűvesébe vonult vissza, most lóháton volt reggeltől estig, a' baricádok' bevételenél személyesen osztogatott parancsokat, 's olly közel érintkezésbe jött a' lázadókkal, hogy szárnysegédei Rey kapitány és de Vareilles Armand oldalánál hullottak el. Az apri-lisi zavarok' elnyomása után többenmü ministerialis combinációk kísértettek meg, melyeknek egynémellyike amnestiát is tervezett, de Thiers ezt folyvást ellenezte, 's ez uton, és a' politcai egyesületek' eltörlése által roppant népszerűtlenségre tett szert. A' Fieschi-merény' alkalmával (1835. jul. 28.) Thiers, Lajos Fülep mellett lovagolt, 's paripája a' pokol-erőműnek kitörése által megsebesítetett. Az olvasó tudni fogja, hogy ezen merény' következtében hozattak a' szeptemberi törvények, 's hogy ezeknek tervezésében kitűnő része volt Thiersnek. Lajos Fülep most jóval nagyobb rokonszenvvvel viseltetett iránta, mint a' hajlékonyság nélküli doctnairek iránt, 's öt hónap mulva (1836. februar' 22-én) Thiers mint külügyi minister a' cabinetnek élén állott. „Nem azért vállaltam fel e' hivatalt, mondá, hogy az anarchia' embereinek kezökre dolgozzam, de felvállaltam azért, hogy dadalt szerezzek azon elveknek, melyeket egyedül valóknak és üdvezítőknak ismertem öt év óta. E' célra szívesen fogadom el minden önzés nélküli véleményárnyéklat' segédét. Mi soha sem fogjuk türni, hogy anarchiai célokra egyesületek alakuljanak, hogy a' királyság' bäsisa úton útfélen kétségbevonattassék, hogy más fejdelem 's más kormányforma nyiltan indítványoztassanak. 'S hogy jövendőre illetén rendetlenségeknek elejét vehessük, a' fenálló törvényszékekhez fogunk fordulni. De ezen cél teljes meggyöződésünk szerint könnyen érethetik el. A' kedélyek nyugalom után sovárognak, pártoskodáshoz kevésbbé hajlandók, mint eddiglen, 's institutióinkat élvezni akarják, nem felforgatni. Az volt 's az leszen a' kormánynak természetes feladása, hogy ezen hajlamot elömozditsa. De csalódásoknak se' engedjük magunkat oda. A' mi valóban biztos 's a' mi valóban jó, az nemlétesül rög-

tön. Csak rend' utján 's a' törvények' tiszteletben tartása által eszközölhetni ennek gyorsabb létesülését. Ez az új kormány' nézete.“ — Az 1836-diki kamarai ülések nem folytak le eredménytelenül. A' státuslotteriák eltöröltettek, 's törvény hozatott, hogy a' közigazgatásnak eddig jövedelemforrásul szolgált játék-banki szabadalmak, az 1838. végéig kötött szerződések' lefolyása után meg ne újítassanak. A' községi és mellékútakra nézve szintén intézkedett a' törvényhozás. A' vámrendszer is revisio alá került, 's az általános tilalmon alapuló szabályok részben módosítattak, 'sat. De Lafitte és társai, kik Thiersben 1832. óta, veszedelmes apostatát gyűlöltek, a' budget feletti tanácskozás' alkalmával csak gúnyt láttak ezen egyes intézkedésekben, 's dühhel támadák meg a' ministeriumot. „Elpirulok szégyenemben, mondá Lafitte, ha a' dicsőséges juliusi napoknak finansziái eredményét nyomozom. Nem akarok annyi számos másnemű tévedéseket emlegetni, de ha az ország nem nyert volna többet kilencz millió francnál, akkor bocsánatot kérnék Istentől és emberektől, hogy részem volt a' juliusi forradalomban. De mi még csak ezen nyomorú kilencz milliót sem nyertük. Tévedés, csalódás és csalás, e' három szóból áll, úgy látszik, finansziáinknak öszves története. Mi tizenkilencz milliót veszítettünk, nem hogy kilenczet nyertünk volna. „Az ország' kielégítő állapotát, — válaszolá Thiers, — bajos volna kétségbe vonni, 's benne azon tanácsok' eredményét látom, melyeket a' kormány követett volt Soha sem jutottunk volna el jelen jólétünkhöz, ha ellenzőink' tanácsa szerint' háborúba keveredünk egész Európával. 'S most midőn a' béke' 's a' nyugalom' szerencsáját élvezzük, a' státuskiadások' növekedését lobbantják szemünkre. Ezen szemrehányás' eltávolítására nem vonakodom kinyilatkoztatni, hogy azon esetre, ha a' forradalmak csak pénzkérdések lennének, soha sem kellene forradalomhoz nyulni. 1789. előtt ötszáz millióra emelkedett a' budget, a' forradalom öregbítette 's így adta át a' császárságnak, és a' restauratio alatt egy milliárdig emelkedett. De ha ez áll, akkor áll egyszersmind az is, hogy az ország' új institutiói

kapcsolatban az ipar' kifejlődésével, melyet a' szabadságnak köszönünk, módot nyujtanak nekünk jóval nagyobb terheknek elviselésére, mint melyeket az 1789 előtti Franciaország képes volt elviselni. A' juliusi forradalom sokba került, de általa a' szabadságot szereztük meg magunknak. Hadseregünk nem a' néptől idegen sereg; schweitziaknak, idegeneknek nem jár ki tőlünk bér, hogy közöttünk ők őrizzék a' fejdelem' személyét; a' korona' jövedelmeit leebb szállítottuk; adományozásokat eltörlöttünk; apróbb kiadások körül milliókat gazdálkodtunk meg, hogy más oldalról tíz milliót fordithassunk a' közoktatásra, huszonnyolcz milliót a' kereskedés' előmozdítására, száz negyvennyolcz milliót a' szegény dolgozó osztályoknak foglalkodtatására, középületekre és csatornákra, harmadfél milliót politicalai szökevények' segédére, három millió négyszáz ezer francot az alsóbb papság' helyzetének javítására, öt milliót postaszolgálatra, tizenöt milliót nemzeti őrseregre, útakra, hidakra 'sat. Illyesekre fordítottuk a' meggazdálkodott őszveget, 's ennélfogva történt, hogy mi, kik a' restauratio' adósságait kifizettük, nem voltunk képesek a' restauratio' budgetét leebb szállítani. — A' külpoliticát mi illeti, midőn a' három éjszaki hatalmasság, demagogiai mozgalmak' nyomozása közben a' krakkói státust elfoglalta, Thiers a' seregeknek haladék nélküli visszavonulását követelte; de más részről kinyilatkoztatta, hogy nem szándéka olyas testületeket tärni Franciaországban, melyek idegen kormányok' nyugtalanítására alakultak, 's ennélfogva valamint a' krakkói szökevényeknek menhelyet adott Franciaországban, úgy más lengyeleket, kik francia földön idegen hatalmasságok ellen szövetkeztek, kiutasított az országból, 's a' schweitz dietától nem minden fenyegetődzés nélkül követelte, hogy a' szomszéd státusok' nyugalmát veszélyeztető politicalai szökevényeket haladék nélkül kiutasítsa a' szövetkezett cantonok' összes területéből. Ancona még folyvást francia kezekben volt, 's Thiers csak azon esetre ajánlkozott erősségéből a' francia katonaságot kivonni, ha a' szent szék alkotmányt ígér a' római delegatióknak. A' spanyol ügyekben most

inkább sürgette a' közbenjárást, mint valaha; de Lajos-Fülep, ki Thiersnek megjegyzése szerint „olgy annyira nem sovároq hadi dicsőség után, a' mennyire ellenkezőkép Napoleon annak mindent feláldozott, 's ki Napoleonhoz úgy hasonlít, mint a' sülyesztett mű a' domborműhöz“, — Lajos-Fülep folyvást ellenezte az interventiót, 's az innen keletkezett izetlenségek' következésében 1836. augusztus' 25-én Thiers és társai : Maison, Pelet, Sauzet, Duperré és Passy, 's utóbb d'Argout és Montalivet is hivatalaikról leköszöntek. Ez idő óta Thiers, úgy látszik, visszatért régi maximájához : „a' király országol, de nem kormányoz“, melyet 1830. januarius' 3-án a' National' zászlajára írt; 's az 1837-ki kamarákat eléggé világosan figyelmeztette Lajos-Fülepnek ellenkező rendszerére, mondván a' schweitzzi ügyek tárgyalása' alkalmával : „nekem mindent kellett volna tudnom, de én nem tudtam mindent; én ezt önök' 's az ország' számára mondom, engem mindenről kellett volna értesíteni, de nem értesítettek mindenről.“

Thiers most ismét irodalmi munkákkal, nevezetesen Florencz' történeteinek vázlatával foglalkodott, mire többszörös tartózkodása Olaszországban 's művészeti studiumai különösen képesítették, — de 1838-nak második felében újra munkás részt vett a' Molé elleni coalitióban, 's a' cabinet' politicáját „rosznak, nyomorúnak, az ország' becsületét 's a' békét egyiránt veszélyeztetőnek“ bélyegzé. Molé bukott, 's hosszabb ministeri crisisek után, melyek részben onnan is származtak, mivel Thiers Spanyolországra nézve Lajos-Fülep' nézetében nem osztozkodván, a' tervezett cabinet' programjához nem járulhatott, végre 1839. május' 12-én alakult a' Soultféle ministerium (az öreg maréchalon kívül, Teste, Passy, Villemain, Cunin-Gridaine, Duchâtel'sat.). A' keleti ügyek, az egyiptomi basának a' török portáhozi viszonyai ez időben már napról napra mindinkább veszélyeztették Európában is a' békét. Thiers ekkor még minden erejével szövetséget sürgetett Angliával. „Ha Nagybritanniával tartunk — így szólott a' követek' kamarájában — akkor nincs okunk zászlónkat eldugdosni; más szövetségek ezt szükségessé

tennék. Ezen szép és nemes frigy nem csak az anyagi erőn alapszik, hanem az elvek' hatalmán egyszersmind; — zászlainkon a' felírás: szabadság mértékkel, 's a' világnak béke. Azon kell lennünk, hogy míg csak lehetséges, Angliával együtt állhassunk. Franciaországnak egyáltalában nem szabad igazságtalannak lenni Anglia iránt, 's ez most, fájdalom, nincsen így. Nem, — Angliát nem terheli a' méltánytalanság' öszves sálya; mindkét részről történtek félreértések.“ Beszédét ekkép rekeszté be: „Sajnálám, ha Franciaország elszigetelten fogna állani; de bizom benne, hogy álljon bár egyedül, mégis nyugton várhatja be a' világ' eseményeit. Odilon-Barrot minapában, ékesen, mint szokása, mondá: Adjátok nekem vissza az 1830-diki lelkesedést! 'S én, én, a' ki minden jelentékenység nélküli polgára vagyok hazámnak, én ígéretet teszek, hogy visszaadom az 1830-diki lelkesedést az országnak, egész szépségében, és mindenkit átfogó nagyságában, de egy feltétel alatt: teremtetek nekem egy nagy hazai érdeket, egy hatalmas motívumot a' nemzeti becsület' számára, — 's bármilyen hibákat követelt legyen el a' kormány, forradalmunk' első napjainak szép lelkesedése feltűnik újra!“

1840-nek elején a' ministerium félmillió franc dotatiót kért az akkoriban házasságra lépett nemoursi herczeg' számára. A' követek' kamarájában 220 szavazat 200 ellen elvetette az illető törvényjavaslatot, 's ennek következtében Soult és társai lemondottak tiszteikről. A' király rövid értekeződés után Thierst bízta meg új cabinet' alakításával, 's 1840. martius' 1-én következőleg volt szerkesztve az új ministerium: Thiers, tanácselnök és külügyi minister, Rémusat, belügyi —, Pelet, pénzügyi —, Vivien igazságszolgáltatás- és cultusministerek; a' hadi ministerium' tárczáját Cubiérés —, a' közoktatását Cousin —, a' kereskedését Gouin —, a' közmunkákét Joubert —, a' marináét Roussin vállalták el. — A' külső hatalmasságok elejétől fogva gyanuval kísérték az új cabinet' működését. „Bármilyen szemmel nézzék önök Franciaország' állását Europa irányában, — így szólott Thiers 1840. martius' 24-kén,

midőn a' titkos kiadások felett folyt a' vitatkozás, — azon szükség-
ségtől meg nem menekedhetnek, hogy forradalmat képviselnek;
igaz, hogy tisztességes forradalmat, de mégis forradalmat. Ül-
tessék ide az ország' legdicsőségesebb férfait, vagy a' forra-
dalom' legparányiabbnak gyermekeit, de ne feledkezzenek meg róla
soha, hogy forradalmat képviselnek. Kétféle érzelemből lehet
kiindulni, 's kétféle lehet az eljárás. Találkozhatnak, kik zavar-
ban vannak vagy épen szégyenlik magokat, hogy forradalmat
képviselek; találkozhatnak, kik nem viseltetnek bizodalommal
iránta 's ennél fogva félénkek. Még ez esetben is loyalis lehet
a' szándék, de a' forradalom nem fog úgy képviseltetni, mint
ezt joga van követelnie; szeretni kell őt, tisztelni, céljának tör-
vényyszerűségébe, nemes kitűrésébe, ellenállhatlan erejébe kell
hinnünk, hogy méltósággal, hogy bizodalommal képviselhessük.
Engemet mi illet, én a' forradalom' gyermeke vagyok, egyike
a' legparányiabbnaknak, de gyermeke inkább, mint bárki más,
mert semmi sem volnék nélküle. 'S így természetes, hogy tisz-
telem, becsülöm, hogy céljának törvénytörésébe hiszek;
ezen cél az emberiség' legnagyobb szüksége: minden felvilá-
gosodott és értelmes emberek' részeltetése hazájok' kormányá-
ban. Én hiszek kitűrésébe és erejébe, mert egyes csatát nyer-
hettek ugyan ellene, de le nem győzték soha. Nem szükséges,
hogy e' miatt gögössé és másokat nyugtalanítóvá váljék, sőt én
csak azon esetre hiszek erejébe, ha nem parodiáz oly nagyságot,
mellynek mértékét meg nem üti, ha nem akarja a' császár nél-
kül helyreállítani a' császárságot. De ha észre és jogra támasz-
kodik, akkor erőssé válik önnön ereje 's a' világ' rokonszenve
által Én fennen hirdetem és nyíltan, hogy az ellenzék'
ministere vagyok, 's az nap, midőn a' király megbízott a'
kormánylyal, 's azon pillanatban, midőn a' tuillériák' küszö-
bén állalléptem 's a' király engem e' szavakkal fogadott: vala-
mennyi kérdés fel van oldva, melyekre nézve véleményeink
eltértek egymástól, — az nap' 's azon pillanatban a' parlamenti
kormány meg volt alapítva. Az nap' egy elvet vívtunk ki ma-

gunknak, 's most bé van bizonyítva, hogy a' juliusi forradalom nem volt csalódás. Ezen szó „soha“, mellyen hajótörést szenvedett a' restauratio, nem létezik többé.“

A' választói képességre nézve oda nyilatkozott, hogy ez az egyetlenegy pont, mellyre nézve komoly szakadás van az évről évre egymás iránt enyhébbekké váló véleményárnyéklatok között. „E' tekintetben — folytatá, — nagy leszen a' nehézség jövődöre, de jelenleg nem létezik nehézség. Mert van-e a' választási reform' ellenei között egyetlenegy, ki a' választókkal szemközt, az ország' 's a' chartának színe előtt azt mondotta volna, hogy „soha“? — Nincs! A' választási census nem iktatott a' chartának törvénycikkelyei közé, mert az ország átlátta, hogy ezen censusnak az idő' 's az értelmiség' előhaladásával leebb kell szállania. Az országgal, a' kamarával szemközt egyetlenegy sem mondotta, „soha.“ 'S más részről találhatni-e csak egyet is a' reform' hívei között, ki azt kiáltaná, hogy „ma“? Egyet sem! Mindnyájan megismerték, hogy ezen kérdés a' jövődőé, hogy nem illeti a' jelent.“ A' kamarák által elfogadott törvényjavallatok közül anyagi fontosságuknál fogva kivált három szolgált hosszab tanácskozássra alkalmul: a' czukrokról, a' sóbányákról 's a' közadósság' kamatainak leebbszállításáról szóló törvények; a' harmadik helyen említettől a' pairkamara hozzájárulását megtagadta. 1840. május' 5-én a' ministerium Guizot-t (akkoron, mint az olvasó már tudja, követ az angol udvarnál) odautasította, hogy kívánja vissza Napoleon' hamvait a' britt kormánytól, 's május' 10-én Guizot már a' kívánság' megadásáról tudósította a' ministeriumot. A' juliusi napok' emléke ez évben fényes ünnepélylyel ment véghez. Thiers azon volt, hogy lelkesedést öntsön a' tömegekbe, hogy felvillanyozza a' nemzetet, mert napról napra valószínűbbé vált a' tíz év óta jósolgatott europai háborúnak kitörése. Thiers Franciaország' politicájának érdekében mindenkép azon volt, hogy a' nisibi csata után elfoglalt Syria az egyiptomi basa', Mehemed Ali' örökös birtokában maradjon; Anglia, Orosz- és Poroszországok ellenben Thiers' eljárásában

lemondást láttak az 1839. július' 27-én általuk és Franciaország által megalapított elvekről, 's 1840. július' 15-én négyes szövetségre léptek a' végett: hogy a' keleti kérdést Franciaország' hozzájárulása nélkül intézzék el, 's a' fényes portát ismét Syriának birtokába helyezték vissza. Palmerston csak két nappal utóbb tudósította e' szerződés' alakulásáról a' francia követet, 's Thiers a' történetek' hírére kikerülhetlennek vélvén a' háborút, rendkívüli erélyességgel látott az ország' felfegyverzéséhez 's ügyének védelméhez. Mindenek előtt heves diplomatai vitába ereszkedett a' négyes szövetség' aláíróival, nevezetesen lord Palmerstonnal, 's ezen okleveleket egyszersmind sajtó' útján közzé tette, hogy Europa 's a' világ ítélhessen ez ügyben. De nem szorítkozott memorandumok' írására és diplomatai jegyzékeserére, hanem az országot hadi lábra állította egyúttal. A' marina tízezer legénynyel öregbítetett, az ideiglenesen hazabocsátott katonák zászlajuk alá hivattak ismét, az erősségek megvizsgáltattak és helyreállítattak, 's minden intézkedés megtörtént, hogy legalább 1841. tavasszal támadólag léphessen fel F.ország. Ez alkalommal még Páris' erősítésére is történtek az első lépések, 's Thiers a' hadi lelkesedés' paizsa alatt eszközzésbe vette azt, miben az ellenzék addiglan 's nagy részben még azután is a' szabadság' legnagyobb veszedelmeztetését látta. De Lajos Fülep, — „a' béke' Napoleonja,“ mint magasztalói és ócsárlói, ezek gúnyból, amazok dicsőítőleg nevezgetik, — sokkal inkább tartott az európai háború' következményeitől, mintsem hogy ministerét még bizonyos határon túl is kövesse harcziás fellengzésében, 's midőn october' végén, két hónappal korábban mint szokás, együvé hivattak a' kamarák, hogy minél erélyesebb rendszabályokhoz nyulhasson a' kormány, — Lajos-Fülep megragadta az alkalmat, kifogást tenni a' trónbeszéd' szerfelett harcziás tartalma ellen, 's kinyilatkoztatni, hogy a' háború'val fenyegetődzés kevésbbé „peremptorius“ szavakba volna foglalandó; minek következése az volt, hogy Thiers és ministertársai, huszonnégy órával később (1840. october 21-én) tárczáikat a' korona' rendelkezésére bocsátották.

Azóta Thiers ismét az ellenzék' padjain fogott helyet, a' nélkül azonban, hogy új szövetségeseivel valamennyi kérdésre nézve együztzavazna; mert semmi kedve magát „lehetlenné“ tennie, semmi kedve végkép lemondani a' kormány' visszanyerésének reményéről. Így p. o. midőn az ellenzék a' hadi sereg' számának leebb szállítását sürgette, Thiers ellene fordult; így a' regensség' kérdésében elméjének öszves fegyvereivel küzdött a' kormány' javaslata mellett. „A' kamara tudja, — mondá ez alkalommal, — hogy két év óta az ellenzék' sorában állok. Semmi szükség elmondanom, hogy miért; én ellene vagyok a' cabinetnek, fájdalmas érzelmek választanak el tőle, 's még ezeknél különb valami: az ország' érdekei. Lehet, hogy ezeket hibásan fogom fel, de végre mégis az ország' érdekei választanak el tőle. Én ellene vagyok a' cabinetnek; a' pártok e' miatt rágalmazhatnak, ha nekik úgy tetszik; de az értelmesek, azok, kik a' közügyek' ismeretével bírnak, tudják, hogy némelly eszmém csak az ellenzék' tagjai által támogattnak. Ennek daczára 's daczára sajátyszerű helyzetemnek, mégis a' kormányt fogom ma támogatni, 's meg fogok vívni az ellenzékkel. 'S teszem ezt, mert monarchiai hiten vagyok teljes meggyőződésből. Emlékezzenek csak vissza önök, — nemde szememre lobbantották, miben részemről soha sem fogok okot látni szemrehányásra, hogy az örökös párség mellett szavaztam; ebből megítélhetik önök, mi nagy mértékben legyenek elveim monarchiaiak. Ha tisztán és világosan látom a' monarchia' érdekét, akkor egyenesen tartok feléje, bármi legyen az eredmény, 's ha mindjárt magam maradnék is Ezen eltökélt szándékomban állhatatosan fogok megmaradni, minden rágalmak' daczára. Öszves politikai életemben mindig csak az után törekedtem: hogy eszméimet létesíthessem, hogy senki előtt se kellessék elpirulnom, 's hogy minden tetteimről számot adhassak. A' hatalom' szenvedései 's az ellenzék' megtámadásai közben ez volt legédesebb vigasztalásom.“ —

Hatodik éve, hogy Thiers távol esett a' kormánytól, — 's ha mindjárt az újabb időben folytonosan buzgó részt veszen a' par-

liamenti vitatkozásban, (valamennyi olvasóim vissza fognak emlékezni a' közoktatás körüli tanácskozásokra), mégis elég ideje maradt neki, az irodalom' mezején kárpótlást találni a' hatalom' elveszett élveiért. „A' consularatus 's a' császárság' történetei“, melyekből eddig öt kötet látott világot, fényes tanúságot tesznek a' szerző' mindenoldalu haladása mellett, ha e' munkát „a' francia forradalom' történeteivel“ egybevetjük. Nem csak hogy érett gyümölcseit birjuk benne a' státustudományokkal gyakorlatilag megismerkedett magasabb értelmiségnek, mely az ifjukur' fatalismusa helyébe is derültebb historiai hitet léptetett: de tisztán literariai tekintetben is magasabb állásu mű a' szerző' korábbi dolgozatainál, olyas, melyben a' nyelv' bősége és csinos könnyüisége több helyen azzá érlelődött, mit historiai stylusnak mond a' művész. Képzelem, hogy e' munka még a' francia academia előtt is kegyelmet talált, mellynek Thiers 1834-ben lön tagjává. Székfoglaló beszéde részben az úgynevezett regényes iskola ellen volt intézve, mellynek első stádiuma egy időbe esik Thiersnek első, irányra és tartalomra nézve a' romanticával homlokegyenest ellenkező fellépésével, mellynek a' National 1830-ban egy hajszálnyival sem volt nagyobb barátja, mint a' Bourbonoknak, 's mellyet, gondolom, némi következetességből még most is szeret megrohanni Thiers; nékem legalább úgy látszik, hogy a' követkamara' összes tagjai között Lamartine iránt viseltetik a' legeslegélesebb ellenszenvvel. A' mi akkor az irodalom' formái között ellenségeskedést teremtett közöttök, az most távol tartja egymástól a' státusférfiakat, értem a' quietismus' határáig elnyuló szemlélődés 's a' szelességig merész tevékenység közötti ellentétet, mellyet kettőjüknek legújabb tapasztalásaik sem egyenlíthettek ki végkép.

Thiers időről időre nagyobb beszédeket mond a' kamarában, mintegy azon viszonynak kimutatására, melyben kormányhoz és ellenzékhez áll, 's annak kitüntetésére, hogy ő még egyáltalában nem vált „lehetetlenné“, sőt hogy kisebb, hosszabb idő mulva épen „szükségessé“ fog válni. Ezen beszédeknek egyike, az, mellyet f. é. mart.

a'hivatalnok—követekről mondott, jobban fogja őt megismertetni az olvasóval, mint azon divatos jellemvázlatok, melyekről elmondhatni: „ignotos fallunt, notis sunt derisui.“ 'S miután a' magyar dolgozat nem hirlapitöredékek—hanem a' szerző által külön röpiratképen sajtó alá adott egésznek nyomán készült, olvasóimnak többsége minden esetre újat is fog benne találni.

Urak!

Nekem ma a' kamarának egész figyelmére, sőt mondhatom, egész türelmére van szükségem. A' kérdés, melyet tárgyalnom kell önök előtt, nagyságossága, 's olyatén, melyet negyven évvel ezelőtt az akkori időszak' nyelvén, organicus kérdésnek fogtak volna nevezni. Ezen kérdés megérdemli, hogy egészen, hogy egész mélységében tárgyalassék. Nekem szükségem van a' kamarának nem csak türelmére, hanem kegyes elnézésére is, mert személyekről van szó, 's nekem mindig nagy mértékben ellenemre volt személyeket sérteni. Remélem, hogy nem fogok megfedkezni azon tekintetekről, melyekkel nékik tartozunk, 's melyekre érdemesek; de ők mégis meg fogják nekem engedni, hogy azt elmondjam, mit igazságnak hiszek.

Mielőtt a' tárgy' érdemébe ereszkedném, szükség egy ellenvetést elhárítanom, melyet igen silánynak tartok, de mely némi előítéletet költhetne fel ellenem. Önök megengedik nekem, hogy azt néhány szóval megczáfoljam.

Az előttem szólott tisztelt követ azt állította, hogy a' martius' elsejebeli ministerium a' szönyegen levő kérdést elejtette volt.

Engemet a' mi illet, én kivétel nélkül, minden időben, eltökélett párthive voltam a' javaslatnak.

1840-ben ('s innen azt tanulom, hogy mennyire megy a' tudatlanság, mennyire feledkezhetni meg a' tényekről) — 1840-ben indítvány tétetett ez ügyben. Jól láttam, hogy mi szándékkal, 's a' kamarának többsége előtt sem lehetett titok a' szándék. Semmi kétség, — én elutasíthattam volna az indítványt; és mégis mint viseltem magamat az' alkalommal? Élénk vita után, a' kormány' nevében tárgyalás alá vétettem mint tanácselnök. Az indítvány haladék nélkül választmány elébe került, 's elmondom, mi történt ezen választmány' kebelében . . . (Zaj és különféle mozgalmak. — Halljuk, halljuk!)

Urak, ha eltökélett szándékkal szólnak közbe . . . (Nem, nem! szóljon!)

Miután tárgyalás alá valónak találtatott, választmány elébe került az ügy. Még az' évben akartak törvényt alkotni belőle. Ha ez megtörténik, kénytelenek vagyunk elosztatni a' kamarát. Már pedig a' cabinet azon elv' vezérlete alatt alakult, hogy a' kamara nem fog elosztattatni, legalább nem azonnal. Én megkerestem a' választmány' főbb tagjait, én tudattam velök a' cabinet' határozatát: a' legközelebbi ülés elébe törvényjavaslatot terjeszteni e' tárgyban; — 's ez ígéretre a' választmány nem sietett jelentésével. A' cabinet olly komoly szándékkal fogta fel az ügyet, hogy több tisztviselőt, kiket egyenesen érni fogott volna a' rendszabály, eleve értesítettem felőle.

A' cabinetnek szándéka volt lemondani, ha a' koronának hozzájárulását meg nem nyeri; 's minthogy külpolitikai kérdés miatt csakugyan le is mondott a' cabinet, bizony nem került volna több erőlködésébe, belpolitikai kérdés miatt lemondania.

Igy állanak a' tények. Barátaimat és magamat mi illeti, mi elejétől fogva tisztában voltunk magunkkal ez' indítványra nézve.

Ezen silány hazugságnak kimutatása után, most már a' kérdés' lényegébe bocsátkozom.

Én soha sem mondtam magamat annak, a' mi nem vagyok; én soha sem mondtam magamat újítónak; mert általában véve nem viseltetem hajlandósággal a' reformok iránt. Én újító lettem volna ezelőtt ötven évvel, az erkölcsi által polgárosított, de törvényeinél fogva barbár, hajdani franczia monarchiában; én újító lennék ma is Európának azon részeiben, hol az emberiség' törvényeit még sem nem ismerik, sem tiszteletben nem tartják. De olly társaságban, melyet ötven éves forradalom szántott fel, 's mellynek valamennyi törvényei megújítottak, — olly társaságban nem lehetnek a' reformok' híve. Meggyőződéseim szerint feladásunk nem az, hogy új institutiókat alkossunk, hanem hogy azoknak hasznát vegyük, mellyekkel birunk. Én tehát általában véve nem pártolom azon változásokat, mellyek politikai törvényeinket érhetnék; én csak azon esetre szánom el magamat valamelly reformra, ha elútasíthatlan szükségéről meg vagyok győződve; 's csakugyan mennél inkább vizsgálom a' birodalom' állását, mennél inkább vizsgálom a' parlament' állását, 's főleg mennél inkább vizsgálom a' közigazgatás' állását, annál inkább pártolom a' jelenleg indítványozott reformot, mert különösen a' közigazgatást gyászos sors érte az újabb időben. Azt szokták nekünk mondani, hogy mi megtámadjuk a' tisztviselőket; pedig meglehet, hogy néhány tisztviselőt támadunk meg e' kamarában, de mi védelmezzünk negyvenezeret az országban, kik naponkint áldoztatnak fel a' szeszélynek.

Főleg ez indító oknál fogva történik, hogy tisztelt barátomnak Rémusat úrnak indítványát pártolom. Pártolom mint hasznost, mint ollyast, melyet minél előbb kell létesíteni: 's önök hihetik nekem, én nem vagyok olly szeles, hogy mint az ellenzék' főnöke, olly valamit támogassak, mit a' kormány' élén kénytelen leszek visszavonni. Nem, én nem fogom e' hibát elkövetni.

Lehetetlen béereszkednem e' vitába, 's ezt szándékomhoz képest egészen kimeríteni, a' nélkül, hogy szót tennék a' megvesztegetésről. Engedjék meg önök, hogy e' szót értelmezhessem, 's hogy használhassam mint illik. azaz: való értelmében, mint használták vott a' publicisták; olly értelemben, mint Montesquieu is alkalmazta e' szót.

Valamennyi kormánynak megvan a' maga nyomorusága; jól tudom, valamennyinek: a' szabad kormányoknak azonképen, mint a' korlátlanoknak. Mindnyája alatt gyakran arra van kárhoztatva az ember, hogy hizelkedjék azon úrnak, ki a' hatalmat osztogatja.

Korlátlan monarchiában, a' fiatal, dicsőség és fény után sovárgó XIV-dik Lajos alatt, símogatni kell hajlamát a' háboru—, hajlamát a' költéséges építkezés iránt. Az elaggott, egy elmés és ájtatos asszony' hatalma alá került XIV-dik Lajos' idejében hizelkedni kell ez' asszonynak. B o s s u e t, ezen fennséges író' munkáiban olly levelet találtam ezelőtt néhány nappal, melly engem valóságos zavarba ejtett; láttam, mint ajánlja magát ezen nagy ember madame Maintenon' kegyébe, hogy munkáit kibocsáthassa, mellyektől a' könyvvisgálók — Letellier' hiv tanítványai — akkor megtagadták a' nyomtatási engedelmet.

Utóbb, midőn a' királyság XIV-dik Lajostól alább szállott XV-dik Lajosra, egy nagy minister,— legalább szándékainál fogva nagy és felvilágosodott minister,—Choiseul úr szintén kénytelen volt egy asszonynak hizelkedni. Csak ezen áron szabadott neki, marinánkat felsegíteni 's hadsergünket újjá alakítani. 'S midőn XV-dik Lajos' izlése még mélyebbre sülyedett, midőn az elegans asszonyt felcserélte a' cynicus lotyóval, midőn (bocsássák meg önök, hogy a' historia által megbélyegzett 's talán szabad nép' szöszkéhez nem méltó neveket említsek), midőn, mondom, madame de Pompadourtól leszállott madame Dubarryhoz: akkor Choiseul megállott az aljasság' ösvényén, elkiáltotta magát: hogy már ez sok, 's lemondott. Chanteloupba vonult vissza. De szerencsétlenségre Franciaország' geniusa is visszavonult vele; ezen boldogtalan Lengyelország, melly egy századdal utóbb elnyomóinak vasa alatt vonaglik, felosztatott, és XV-dik Lajos bárgyu bánatában, 's a' nagy Fridrik kárörömé-

ben felkiáltottak : „ha Choiseul még minster lenne, Lengyelország nem fogott volna felosztatni.“

Ezek a' korlátlan hatalom' nyomorúságai, és bármennyire súlyedjenek az alkotmányos kormányok, ennyire nem vetemednek soha.

De a' szabad kormányoknak is megvan a' magok nyomorúságuk. Az ur itt alulról van, nem felülről. Alul kell hizelkedni, a' tanácskozó gyűlések' tagjainak szavazataikat kell megnyerni, hiuságuknak kell hódolni, érdekeiket kell kielégíteni, az övéiket és családukéit; 's ha szavazatukat végre megszerezte magának az ember, gyakorta még nekik is kell megszerezniük a' választók' szavazataikat; a' legaljasabb rétegekig kell üzni fűzni ezen gyászos fondorkodásokat, olly annyira, hogy a' szabadság, mellynek czélja a' közügyekbeni részletetést kiterjeszteni, gyakran csak a' megvesztegetést terjeszti ki, azon mérgek' módjára, mellyek a' vértömegbe vegyülve elviszik mindenüvé a' halált, hová ezen jótékony nedv életet viszen különben.

De van valami mi a' kormány' e' nemét lehetséges megvesztegetéseivel egyetemben minden egyebek fölébe emeli,— az : hogy mi, az ország' képviselői, e' szónokszéken a' közérzelemre hivatkozhatunk a' lánglélek' egész erejével. 'S ezen közérzelem, ha felcsattan, összetöri a' megvesztegetés' bilincseit, 's diadalt szerez az ideig-óráig magánérdekek' kedvéért feláldozott közérdeknek.

'S ez az, mi a' szabad kormánynak, bármi nyomorúság érje, szememben mindig elsőséget fog adni, ha mindjárt néha csak névre volna szabad.

De van-e okunk ezen kormányt ennélfogva természetes hibáinak odaengednünk? Van-e okunk ennélfogva késnünk a' gyógyszerrel? Ezen megvesztegetés', a' minden idők' 's minden kormányok' ezen természetes bajának szemléletére találkozni, kik makacsul csak a' jelent akarván látni, századuk' és hazájok' rágalmazóivá lesznek, 's néha illyesmit mondogatnak önöknek: „Franciaország jelenleg a' világnak legvesztegetettebb országa.“

Ez nem áll; nem kell rágalmazni sem századunkat, sem Franciaországot.

Jól tudom, hogy a' jelen kor magasztosság nélkül szűkölködik, de más részről több magánbecsülettel bír, mint elődei. A' kedélyek nincsenek felmagasztalva, mert a' nyugalom nem emeli, hanem enyhíti a' lelket. Magánbecsület' dolgában az évek' sora 's a' hosszú béke tisztességesebb szokásokat hozott reánk, 's én, ki részleteiben tanulom az újabb históriát, én naponkint élénk megelégedéssel szemlélem, hogy ezelőtt harmincz évvel

olly dolgokat követtek el minden szégyen nélkül az emberek, melyekre mindenikünk elpirulna napjainkban. Szíveink kevésbé fellengzők, de kezeink tisztábbak. Én tehát nem tartok azokkal, kik a' jelen kort mocskolják; de önmagokkal eltelt politikusok is vannak, kiknek véleményében szintén nem osztozkodhatnám. Vannak emberek, kik olly hitben élnek, hogy csak a' magánérdekek' kielégítése által kormányozhatni; kik ezen eszközt épen szükségesnek tekintik; kik a' megvesztegetést elkerülhetlen bajnak mondják, olly valaminek, mi épen, mert elkerülhetlen, csaknem megszűnik bajlenni, sőt épen jótéteménnyé válik, ha az ember az illető ügyét szolgáltathatja általa; kik azt állítják, hogy az egész világ úgy fogna eljárni, mint ők, 's hogy azok, kik eljárásukat megróvják, szeretnének magok is megvesztegetők vagy megvesztegetettek lenni, szóval: hogy ez egyike azon szükségeknek, melyek miatt kár aggódnunk, 's melyeknek inkább hasznát kell vennünk. 'S ezen emberek, miután a' rozsramosolyogtak, mosolyognak önmagokra, olly mély bölcseséget látnak ezen gondolkozásukban.

Én nem tarthatok sem azokkal, kik az országot 's a' jelen kort rágalmazták, sem azokkal, kik az imént érintett hiu és önmagának tetsző politica' apostolaivá lettek. Kettőjük közt rejlik a' való politica, a' való-ságos státusférfiak' politicája, mely abban áll, hogy az ember fájlalja a' rozsat, 's hogy azon esetre, ha bármí parányi részben segíthetni a' bajon, segít rajta.

Engemet mi illet, én sok mindenfélét láttam, mióta a' közügyekben részt veszek. . Én több ízben ragadtam meg a' hatalmat, több ízben letettem ismét; 's láttam a' haszonlesők' árját felém közelgteni és visszavonulni, láttam őket újra jöni 's újra eltávozni; mind ez türelmessé tett. (Kaczaj.)

Mindez türelmessé tett, sőt engedékenynyé . . . És mégis, az engedékenység' daczára, melyet mindig magával hoz a' tapasztalás, vannak dolgok, melyek nekem émelygést okoznak, vannak ollyasok, melyek boszúsággal töltenek el. Ha látom, hogy ismeretes véleményü férfiak ezen véleményt olly valamiért adják oda, mit köznyelven tisztségnek hívnak; ha látom, hogy azok, kik elfogadják, szemünk' láttára lépnek szerződésre, jól tudván, hogy e' szerződés' tartalma nem titok előttünk, — midőn illyes dolgokat látok, akkor émelygést érzek.

De lelkem etelik boszúsággal, természetes jogérzelmem felforr, midőn öreg tisztviselők, kik dolog közt töltötték öszves életöket, hogy előléptetésben részesüljenek elvégre, — feláldoztatnak egy megtéritett követ' ambítiójának; 's ilyenkor azt mondom magamban, hogy sürgetős

kötelességünk, ha mindjárt csak egy részecskéjét orvosolhatnók is a bajnak, legalább ezen bármi parányi részecskét orvosolnunk.

En legalább nem hitethetném el magammal, hogy eleget tettem kötelességemnek, ha nyugalomban szunnyadnék ilyes visszaélések' szomszédságában, 's ha mindjárt az indítványozott reform csak egy visszaélést akadályozna meg, csak egyet azon botrányok közül, melyeknek tanui vagyunk, — mégis hajlandó lennék pártolni azon rendszabályt, melynek legalább ennyi eredménye volna.

Ezen általános nézetektől áttérek az indítvány' vizsgálatára, 's ezt azzal kezdem, hogy a' példák' tekintélyére hivatkozom védelmül. Ha a' régi köztársaságok' vagy a' középkoréinak történetét akarnám felhánytani, hosszú lajstromát sorozhatnám elő azon eszközöknek, melyek e' fondorkodás' megszüntetésére használtattak hajdanában. De engedjék meg önök, hogy csak egy szomszédországra hivatkozzam, olly országra, mely talán nem szolgálhat példányul a' társasági institúciók' dolgaiban, de mely minden bizonynyal a' politikai institúciók' tökéletes mintája, — értem Angliát.

Azt mondják, hogy az elégedetlen nagyravágyók, a' nyughatatlankodók, kik azon vannak, hogy bajt szerezzenek a' kormánynak, — ezek, mondják, gondolták ki a' szönyegen levő reformot. Vizsgálják meg önök, mi történt Angliában százötven év' leforgása alatt; azt fogják látni, hogy a' legdicsebb, legbecsületesebb, legtapasztaltabb férfiak támogatnak ilyennemű indítványokat, ilyennemű nem szerencsétlen, hanem diadalmaskodó indítványokat, melyek végtére az angol törvényhozás' alkotó részeivé váltak.

Önök tudják, (bocsánatot kérek a' kamarától ezen historiai kitérésért, mely nékem szükségesnek látszik, mert elkerülhetlenül szükséges, a' korábbi tényeket tudnunk e' tárgyban) . . . önök tudják, hogy Anglia százötven évvel előttünk ugyanazon forradalmakon ment által, melyeken mi: a' királyt feláldozó gyűlés, aztán egy hatalmas férfiú, ki e' gyűlésnek urává lett, aztán egy restauratio, és végre egy, az 1830-dikihez hasonló forradalom, mely 1688-ban, hosszadalmas izgalmakat végzett be Angliában, egy új, 's a' megbukott családdal közel rokonságban levő dynastiának trónusra jutása által. Orániai Vilmos, II-dik Jakab' leányának férje, foglalta el Angliának királyi székét; 's csak ezen időszaktól fogva létezik Nagybritanniában valóságos képviseleti kormány. Pedig Vilmos is korlátlan urráakart lenni: 's kell-e ezen csodálkozni? Bárgyu, a ki csodálkozik, gyáva, a' ki aláveti magát!

Vilmos egy rendelkezésére álló eszközhez nyult, a' státus által fize-

tett hivatalokhoz. Ez nem kerülhette ki a' parlament' figyelmét, 's négy évvel utóbb, 1692-ben az alsóház többnemű indítványokat tett e' tárgyban. A' felsőház nem sietett e' példát követni, 's kezdetben ellent állott; de végre mégis szövetkezett a' commonerekkel, 's kölcsönös értesítés' útján következő pontokban egyezett meg a' parlament' mindkét háza: a' koronától fizetést vagy nyugdíjt húzó valamennyi hivatalnok' kizáratása; kirekesztése mind azon parlamenti tagoknak, kik a' vámok', az indirect adók' 's a' t. beszédésében járnak el. Vilmos ezen billtől megtagadta a' sanctiót, 's felírásában kinyilatkoztatta az alsóház, hogy azok, kik a' felségnek a' bill' visszavetését tanácsolták, árulást követtek el mind a' királyságon, mind az országon. De Vilmos nem maradt meg első határozatánál 's engedett elvégre, és 1700-ban, magában az „act of settlement“-ben, a' hivatalnokok' tökéletes kirekesztéséig terjedett ki a' szigor; e' túlságos intézkedéstől mindazáltal elállott a' parlament, 's 1707-ben már csak az 1705. óta teremtett hivatalok voltak kizárva; az 1705nél korábbiakban eljárók egyedül újjá választásnak vettek alája. Ez volt, tizenkilencz év' leforgása alatt az eszmék' folyama e' tárgyban. A' közvélemény, miután húzamos ideig foglalkodott ez ügygyel, most lecsendesült.

De Anna királyné' és I-ső György' idejében is tétetett még több illyes indítvány. Minthogy a' korona által fizetett több évdíj eltagadatott, az alsóház' néhány tagjai annyira mentek, hogy esküt követeltek mindazoktól, kik titkos évdíjazás' gyanujában állottak. Ezen követelés mód felett bánalmas volt. 'S mind e' mellett több ízben végzéssé vált az alsó házban, 's csak igen csekély többség által buktattatott meg a' lordok' házában. Indítvány tétetett továbbá, hogy a' hivatalnokok' új categoriái kirekesztessenek a' parlamentből, mert új adók teremtetvén, hivatalok alakítottak ezeknek beszédésére. De a' kérdés egész ingerültséggel éledett fel újra Walpole' ministeriuma alatt. Ezen híres minister húsz évig vitte a' kormányt, 's így elég ideje volt megtanulnia, mi módokon keritheti hatalmába a' parlamentet. A' leghíresebb férfiak, lord Chesterfield és Pulteney megtámadták őt a' felső- 's az alsóházban. Azt kívánták, hogy valamennyi hivatalnok rekesztessék ki a' házból, utóbb csak korlátozni akarták számukat, mi igen nehéz feladásnak mutatkozott, végre az ellenzék öszves erejét azon indítvány' kivására fordítá, melly csak az alsóbb tisztviselőket rendelé kizáratni. A' vita hosszú volt; végre legyőzték Walpolet, 's a' győzedelmes ellenzék törvénybe foglaltatá némi módosításokkal ugyanazon szabályt, mellyet még mint ellenzék indítványozott vala: számos kisebb hivatalnok kirekesztetett a' parlamentből. Így végződött a' második nagy összekocczanás. De volt

még egy harmadik, harmincz évvel utóbb 1780. körül, más, szintén hosszú ideig tartott ministerium alatt, értem lord Northét. A' koronának befolyása ekkor tetemesen növekedett, 's a' parlementre most a' régi eszközökön kívül még egy újjal is hatottak: a' kormány áruszállítási szerződésekre lépett az alsóház több tagjaival. Az ellenzék most ezen tagoknak, az úgy nevezett „contractoroknak“ kirekesztését követelte. Fox fényesen 's változó szerencsével vívott ez ügyben, 's oly jelenetek fordultak elő, millyeneket önök nem tűrnének el. Egy nap', az e' tárgyban keletkezett viták valamelyikében egyik üléstől a' másikig néhány szavazat megvásároltatott a' ministerium által. Fox ekkor felállott 's így szólott: „egyes jellemtelenség ülnek körülöttem, kik hitöket megszegték; ezek lépjenek ki barátaim' sorából és fogjanak helyet elleneim között.“ Ez borzasztó egy jelenet volt. Rövid idő múlva megbukott lord North' ministeriuma. Utódának, a' Rockinghamféle cabinetnek Fox is volt tagja, 's ő elfogadtatá a' törvényhozással az úgy nevezett „contractor-billt“, melly a' parlament' azon tagjait kirekesztette, kik a' státus' áruszerződéseiben érdekelve voltak. Ez vala a' harmadik vita.

Jelen korunkban, midőn Irland Angliához kapcsoltattott, az ír parlamentre ugyanazon rendszabályok alkalmaztattak, mellyek akkor már Anglia' és Skóczia' parlamentjeit szabályozták; 's így bététöztetett a' törvényhozóság. És e' szerint százötven év' leforgása alatt szünet nélkül megújított azon indítvány, melly a' hivatalnokokat a' britt parlamentből ki akarja rekeszteni, — 's ismételtetett, nem hogy visszaütassassék, hanem hogy mindannyiszor valamely lényeges része elfogadtassék.

Ezekből állanak az előzmények. Ezek nem hadi erőművek, nem ellenzéki táborozások, mint méltóztattak mondani; — a' miről szólunk, az egy nagy nemzet, melly parlamentjében korlátolni akarta a' befolyás' azon eszközeit, mellyeket veszélyeseknek tartott.

Jól tudom, azt fogják mondani: Anglia' példája nem bír kötelező erővel Franciaországra nézve; — kötelezővel nem, de eldöntővel igen. Semmi kétség, ha Angliában erős központosítás és számos tisztviselő léteznének, 's ha Franciaországban nem volna központosítás 's csak igen kevés hivatalnok, akkor felfoghatnám, hogy azon intézkedés, melly jónak találtatott Angliában, Franciaországra nézve nem találtatott jónak. De a' dolgok épen ellenkezőleg állanak a' valóságban. Franciaországban erős központosítás van és sok hivatalnok, és Angliában nincsen központosítás (értsd: nincs oly éles központosítás mint Franciaországban), 's hivatalnokok is alig vannak (értsd: kevesebb a' hivatalnok mint Francia-

országban.) Ha nem tartanék attól, hogy visszaélek önök' figyelmével, összehasonlitanám a' két országot, 's megmutatnám önöknek, miszerint Franciaországban a' védelem' szükségére követeli a' nemzettől, hogy rendkívül erős tekintélyvel ruházza fel a' kormányt; holott Angliában, az ország' szigeti fekvésénél fogva külvesélytől nem kellvén tartani, a' nemzet nem kötelei kormányát s z i n t a n n y i hatalommal ellátni.

Minek eredménye: hogy Franciaországban olyatén kormány létezik, mely általa kinevezett, általa fizetett 's neki pontosan engedelmeskedő hivatalnokok által jár el mindenben; holott Angliában a' közügyek jóval gyakrabban nagy földbirtokosok által (értsd: a' fekvőbirtok' aristocratiája által) kezeltetnek, kik díj nélkül járnak el tisztokban, 's inkább befolyás által hatnak mint tekintély' útján. Szóval, azt mondhatni: hogy az angol kormány' typusa helyhatósági, holott a' miénknek csaknem katonai typusa van.

Tudom, hogy az emberek sokat vitáznak ezen tárgy felett, hogy vannak, kik roszalják a' központosítást, vannak, kik helyeslik. Én csak egy pár szót fogok mondani e' tekintetben.

A' természet előre látóbb levén nálunknál *), készíti a' kormányokat azon országok számára, a' hol működniök kell; a' mi kormányunk, ha Angliába átszállíthatnék, ott minden haszon nélkül hazsártoskodnék, 's az angol kormány Franciaországba áttűtetve, gyászos gyengeségűnek mutatkoznék. A' kormányok olyanoka' millyenek, 's hivatásunk az, hogy visszaéléseiket helyreigazítsuk. **)

Angliában, hol igen kevés a' fizetést huzó hivatalnok, szükségesnek találták, óvniok magokat azon visszaélések ellen, melyek a' parlamentben a' hivatalokból eredhetnének; és Franciaországban hol sok a' fizetett hivatalnok, itt nem fognák önök Anglia' példáját követni! nem volnának azon, hogy magokat azon visszaélések ellen biztosítsák, melyek e' tárgybán származhatnának! Ez gyermekes ellenmondás fogna lenni.

Tudom, hogy magából ezen okoskodásból is kifogást vonnak ki ellenem. Azt mondják: minthogy Franciaországban több a' hivatalnok mint

*) Ez úgy látszik, némi reminiscenciája a' szónok' hajdani fatalismusi rendszerének; ez a' legborzasztóbb despotismust is igazolná.

Sz. L.

**) Igazságtalanok volnának a' szónok' iránt, ha meg nem jegyeznők, hogy más alkalmakkal nagyszerűebb bázisra állította a' reform' művét. 'S hogy is ne; — mert ugyan mit tenne a' szónok olly közigazgatással szemközt, melly nem csak kinövéseiben, de alapjában is volna hibás?

Sz. L.

Angliában, szükséges, hogy a' parlamentban istöbb hivatalnok üljön: mert a' parlament-t az ország' képeére kell teremteni.

Megengedem; 's engedjék meg önök, hogy néhány elvet állíthassak fel ez' alkalommal.

Igen is, én megismerem, — ha önöknek úgy tetszik, — hogy Franciaország' parlament-jába több hivatalnokot szükség küldeni, mint az angolba; de mindennek megvan a' maga határa. Én nem vagyok ellenére, hogy hivatalnokok is üljenek a' követek kamarájában; annak sem vagyok ellenére, hogy ott szép számmal üljenek, — de nem azon oknál fogva, melyre nálunk naponként hivatkoznak.

Azt mondják nekünk szünet nélkül: a' hivatalnokok több ismeretekkel bírnak, mint a' többi követek.

Én teljes mértékben igazságos vagyok irántok; egy lélek sem védelmezhetette őket, soha semmiféle időben annyira, mint én. De azért, mert — mint állítatik — több ismeretekkel bírnak, azért a' kamarába kell őket küldeni? Nem hinném, hogy ez egészséges okoskodás volna. Ha önök specialis ismereteket értenek, akkor megismerem, hogy ők bírnak illyesekkel, de a' gyáros, a' földművelő szintén specialis ismeretekkel bír, melyeket nem nélkülözhetünk.

Vagy azon magasabb ismereteket értik önök, melyek az embereket a' státusok' kormányzására képesítik? — Való igaz, én nem ismerek jelesebb politicalai értelmiséget Maréchal Sebastiniánál, 's tudom, hogy ő hivatalnok. De hivatalnok volt e Périer Kazimír? És Guizot úr, mert professor volt egy ideig, talán már hivatalnok? Broglie herczeg, és gróf Molé, és mind azok, kik nagy befolyást gyakorlanak ezen kamarában, Barrot úr, Berryer úr, Dufaure úr, Billault úr, hivatalnokok?

Hadd magyarázzam ki magamat.

Ha önök külön ismeretekről szólnak, akkor azt mondom: hogy itt külön ismeretekkel bír mindenki, 's hogy itt valamennyi ismeret egyiránt szükséges; ha önök magasabb ismeretekről szólnak, akkor azt válaszolom: hogy azoknak nagyobb száma, kik az országot kormányozták volt, nem állott hivatalnokokból. De azon leszek, hogy igaz okát adjam, azt, melly szerintem az alap-ok: miért kellessék hivatalnokoknak is helyet adni a' kamarában, — 's önök látni fogják, hogy semmi szándékom őket ki-rekeszteni. — Szükséges, hogy a' kamara a' társaságot minden részeiben és való viszonyaiban híven képviselje. 'S így magában kell foglalnia mindazon polgári állapotokat, melyekből a' társaság áll, 's oly mennyiségben, melly számuknak és fontosságuknak megfelelően. A' kamarában egyiránt

szükséges a földmivelő, kinek része van az első terményben, a földében; a gyáros, ki a második terményt, az iparét állítja elő; a kereskedő, ki mindezen természetes és iparbeli terményeket becseréli; a bankár, ki ezen cserékhez pénzzel jár; a tudós, ki ezt is amazt is felvilágosítja; az ügyész, ki igényeiket védelmezi ők szükségesek mindnyájan, hogy a képviselet teljes legyen. 'S midőn önök helyet adnak a földmivelőnek, a kereskedőnek, a bankárnak, a tudósnak, az ügyésznek: akkor kizárnák önök a birónak nemes hivatalát, ki felettök ítéletet hoz, a tengerészt, ki őket a távolban védi, a katonát, ki a határszáron talpon áll érettek? . . Nem, nem; ezen kirekesztés nemcsak igazságtalan, hanem fonák is lenne. A nemzeti képviselet nem volna teljes, ez hazug képviselet fogna lenni, nem valóságos.

'S tegyünk most még egy lépést előre a nemzeti képviselet' ezen analysisében. Akarnák e, például, önök, hogy a társaságnak egyetlenegy árnyékla, hogy egyetlenegy polgári állapot töltse be az egész kamarát, vagy válják benne uralkodóvá?

Ha önök, például; csak gyárosokat találnának itt, akkor a legszigorubb elzárkozási rendszert állapítanák meg, mellyet képzelhetni. Ha önök itt kirekesztőleg kereskedőket találnának, akkor meg' olly rendszert fognának teremteni, melly a nemzet' terményeit védelem nélkül odavetné valamennyi külversenynek.

Itt tehát minden polgári állapot' képviseltetése szükséges, még pedig igazságos arányban és ollyképen, hogy egy se' válhassék a kamara' urává. 'S a' mit valamennyi polgári állapotról mondok, az áll különösen a hivatalnokokról. (Zaj a centrumban.) Mit! önök azt akarnák, hogy a hivatalnokok uralkodjanak a kamarában? (Félbenszakasztás.) Én azt hiszem, urak, hogy a nemzeti képviselet' való elemeit fejtegetem. Önök azt akarnák, hogy egyetlenegy polgári árnyéklat uralkodjék a kamarában; de képzeljenek magoknak egy csaknem kirekesztőleg hivatalnokokból álló többséget!

Tisztelt Lafarelle ur tegnap igen józan, 's véleményem szerint, igen elmés beszédében ezt mondá önöknek: az nap', midőn a többségnek többsége hivatalnokokból fog állani, az nap' bajos helyzetbe jő a kamara. De Lafarelle úr csalódott, midőn így szólt: a z n a p', midőn a többségnek többsége hivatalnokokból fog állani, neki azt kellett volna mondani, hogy már jelenleg is hivatalnokokból áll a többségnek többsége. (Zaj a centrumban.)

Csendesen, urak, ne jajduljanak,— hadd soroljam elő a tényeket. Hány hivatalnok ül jelenleg a kamarában? Az előadó úr más lajstromot mutatott bé, az ellenzék ismét mást; szerintünk száznolczvannégy hivatalnok van. (Ellenmondások). Csendesen! megengedem, hogy százötven-

kilencz van száznolczvannég helyett, ha a' király' 's a' herczegek' udvarához tartozó tizenegy személy nem vételik számba . . . (Hébert, az előadó: szót kérek.) Megengedem azt is, hogy azon esetre szintén százötvenkilencz van száznolczvannég helyett, ha a' rendkívüli szolgálatban álló státustanácsosokat nem tudjuk ide. Részemről egyébiránt kinyilatkoztathatom, 's nekem bizony' elég hosszú ideig helyem volt a' kormányban, — hogy az én időmben annyian szorgalmazták a' rendkívüli státustanácsosságot, mennyien a' rendest.

Van tehát száznolczvannég hivatalnok. E' szerint száznolczvannég hivatalnok esnék mindössze négyszázötvenkilencz követre? nem, ez nem az igazi arány. Önök igen jól tudják, hogy fontos szavazásoknál a' távollevők miatt körülbelől négyszázra sülyedünk. Ezen száznolczvannég hivatalnok közül hány tartozik az ellenzékhez? Önök jól tudják, alig negyven! (Tagadás a' centrumban.) Mióta itt egy fejr 's egy fekete urna áll, azóta nem csálhatjuk meg egymást. 'S mikor én azt mondom, hogy legfelebb negyven hivatalnok szavaz az ellenzékkel és száznegyvennégy a' ministeriummal: akkor közvetlen meghazudtolás' veszélyének tennem ki magamat, ha ollyas valamit mondanék, a' mi nem áll, — hiszen van fejr urnánk és van fekete urnánk mindenikünk szerepének constatálására. Ismétlem, közülök csak negyven szavaz az ellenzékkel. Hogy a' „négyszáz“ számhoz eljuthassunk, — ez a' nagy szavazatok száma, — vonjunk le . . . (Hébert: És a' távol levők?) Számbavettem őket is. vonjunk le a' többség' száznegyvennégy hivatalnokából, vonjunk le tizennégyet a' távollevők számára, 's marad százharmincz ministeri hivatalnok négyszáz szavazó között. Most lássuk, hány szavazatból áll a' ministerium' többsége?

Én nem akarok itt gyermekes vitákat felkölteni. Lássuk, mi történt a' válaszfelírás' alkalmával. Voltak napok, midőn a' ministeriumnak hatvannolcz szavazattöbbsége volt; és voltak ismét mások, nevezetesen midőn a' státustanácsróli törvény' végrehajtásáról volt szó, midőn ezen többség csak huszonnégy szavazatra ment. Én az igazi szavazást veszem tekintetbe, azt, mellyből a' való többség kitünik, — mert tőle függött a' ministerium' fennmaradása vagy bukása, — azt, melly a' megvesztegetésre vonatkozó jobbitvány felett történt. Ez nap' negyvenkét szavazattöbbsége volt a' ministeriumnak (közbenszólás). Ne vitakozzunk, megengedem, hogy ötvenből állott a' többség.

Mondottam: mi négyszázan vagyunk jelen, milly felosztással jár az ötven szavazatnyi többség? százhetvenöt ellenző, kétszázhuszonöt ministeri ellen. Ezen kétszázhuszonöt között százharmincz hivatalnok találattik.

Kérdem önöktől: valjon azon tény, melyet imént említettem, és melyet Lafarelle ur, véleményem szerint, hibásan helyezett a' jövőndőbe, valjon ezen tény nem következett e bé már valósággal? 's valjon nem áll e már jelenleg is a' többségnek többsége hivatalnokokból?

De azt fogják mondani: 's ön talán úgy vélekedik, hogy ezen száz-harmincz hivatalnok meg' annyi rabszolgája a' hatalomnak? Én nem vagyok olly igazságtalan 's olly esztelen, hogy illyesmit állítsak. Midőn magam előtt látom ('s én neveket idézhetek, mert a' mit mondok, az nem okozhat nekik kellemetlenséget), midőn magam előtt látom tisztelt Bonnefonds ural, ki tizenöt év óta közügyvéd-helyettes, 's ki könnyen magasabb hivatalra tehetett volna szert, ha kedve tartja; midőn öreg tábornokokat látok magam előtt, kiknek huszonöt év óta ismerem véleményeiket, 's kik bizony nem azon oknál fogva pártolják a' kormányt, mert a' tábornokhelyettes' vállrojtjait viselik ruhájokon, hanem mert nekik ez, jól tudom, meggyőző-désök,—midőn illy férfiakat látok, lelkem tisztelettel telik el irántok, 's nem vonom kétségbe függetlenségöket. De én 1830. óta vagyok itt, 's ha példának okáért, látok olly hivatalnokokat, kik 1832-ben és 1833-ban, midőn az utczai lázadásokat kellett legyőzni, igen buzgó ellenzéki tagok voltak, kik nem tartottak tőle, hogy az akkor olly gyenge hatalmat még inkább elgyengítik, 's kik rögtön a' többség derék, 's valamennyi ministeriumot hiven szolgáló tagjaivá, és jó royalistákká (mint maholnap őket nevezni fogjuk) váltanak. . . ; ha látom, mint válnak ezek, kik az ellenzékhez tartoztak a' lázadások idejében, kik nem tartottak attól, — ismétlem, — hogy bajainkat még növelik, — mint válnak, mondom, most, miután a' rend' helyreállítatott, miután erős gyökeret vert a' diadalmas hatalom, szelidekké és véghetetlenül békeszeretőkké; ha látom, hogy most, midőn veszedelem nélkül tehetjük magunkat ellenkezésbe a' hatalommal, midőn hasznos tanácsokat adhatunk neki, hogy most csak helyesléssel szolgálhatnak akkor megvallom, urak, nem helyezhetem azon egy rangba a' többség' ama' változhatlan tagjait, kik bennünket nehéz időkben támogattak, 's azon változékony tagokat, kik nemhogy akkor segédére keltek volna a' **kormány**nak, csak gyengítésére törekedtek, 's kik csak azért léptek a' többség' soraiba, hogy részt vehessenek a' rend' győzedelmében, mellynek kivívásában nem volt részök.

Ha továbbá is azt állítják, hogy a' hatalom a' hivatalnok-köve-tekre semmiféle befolyást sem gyakorol, akkor magokra a' számokra hivatkozom. Csak imént mondtam, hogy mi körülbelöl kétszázhuszonöten vagyunk százhetvenöt ellenében. Ha a' hivatalnokok egyáltalában nem ál-

lanának a' kormány' befolyása alatt, akkor szükségképen egyiránt volnának felosztva az ellenzék 's a' többség között, ennek is, annak is arányában. Ismétlem, ha a' hatalom nem gyakorolna valóságos befolyást a' hivatalnokokra, ha minden olly igazságosan történnék, mint allítják: akkor a' hivatalnokok arányosan volnának felosztva ezen gyűlés' rendes többsége és kevesebbsége között; akkor nyolczvanegy ellenző hivatalnok fogna lenni százhárom ministerialis ellenében, 's most mindössze is negyven van száznegyvennégy ellen.

Mondom, hogy a' kormány' befolyása a' hivatalnokokra tagadhatatlan számok által van békibizonyítva.

De erre a' hatalomnak általam mélyen tisztelt barátjai azt válaszolják: „A' kormánynak befolyása van a' hivatalnokokra, — annál jobb. Mi ohajtjuk, hogy ereje legyen a' kormánynak; szükséges, hogy a' kormány valamire támaszkodhassék. Franciaországban nincsen aristocratie, mint Angliában; 's így szükséges, hogy a' hivatalnokok' közremunkálása pótlékul szolgáljon.“

Ezen okoskodásnak megvan a' maga értéke, kétséggkívül. De ismerik-e önök ezen erőnek természetét? Oh, ha a' zavarok idejében növekednék ezen erő, 's ha csendes időkben, mikor veszedelem nélkül ellentmondhatni a' hatalomnak, megfogyna, — akkor önökkel tartanék. De éppen az ellenkező történik.

Az „Almanach royal“-ban az 1832-diki kamarára nyitottam. Én ezt jól ismertem, mert szerepeltem benne mint minister és mint követ. Tudják-e önök, milly arányban állottak akkor tájban a' hivatalnokok a' többi követekkel? Akkor csak száznegyvenkét hivatalnok-követ volt a' mai száznyolczvannégy helyett. És tudják-e önök, minő volt akkorban az ellenzök 's a' ministeriek között az arány? akkor hatvannégy ellenző hivatalnok volt hetvennyolcz ministeri hivatalnok ellenében, holott most negyven van száznegyvennégy ellen.

Engemet mi illet, én, a' ki hű pártolója vagyok az erős kormánynak, én nem találok üdvösnek azon erőt, melly megfogytokzik a' zavarok' idejében, hogy öregbüljön a' nyugalmas időkben; ez nem ollyatén erő, mellyre tanácsos volna támaszkodnunk, 's én igen jól emlékezem, hogy akkorban százszor több baj rejtett egy bennünket nyíltan megtámadó hivatalnok' ellenzésében, mint a' mennyi erő volt egy bennünket támogató hivatalnok' néma ragaszkodásában. Én tehát nem sokat adok azon okoskodásra, hogy az indítványozott rendszabály által gyengítjük a' hatalmat.

Ha erőt szedünk el tőle, ez csak ollyatén erő — bocsánatot kérek a'

hivatalnok uraktól — mely változékony 's nem igen szilárd, mert inkább az ambítiót képviseli, mint a' való meggyőződést. Én részemről úgy vélekedem, hogy a' hatalmat 's az ellenzéket egyiránt szolgálom, ha Rémusat barátom' indítványát támogatom.

Aztán ha legalább nem növekednék folytonfolyvást a' baj. De öregbül napról napra. 1832-ben csak száznegyvenkét hivatalnok ült a' kamarában; 1842-ben, mielőtt a' jelen kamaramegválasztatott volna, százhatvanhétre ment özves számuk; és jelenleg 1846-ban vanszáznolczvannégyszáz 's taval óta . . . (Közbenszólás a' centrumban) Urak, ha a' „száznolczvannégyszáz” szám kétségbe vonatik, kész vagyok bár mikor vitába bocsátkozni e' tárgyban; de kár engem félbeszakasztani, mert ez úton nem fognak rábírni, hogy megállapodjam e' számnak kimutatására.

Mondom, hogy a' baj folyvást növekszik; 's lássuk csak, mi történt a' mult év óta. Húsz új választás történt. 'S tudják önök, hány volt ezen husz követ közül hivatalnok 's hány nem-hivatalnok? Hat választás nem hivatalnokokat küldött ide és tizennégy választás hivatalnokokat!

Ezen tizennégy választás között három olly követekre esett, kik tisztokben előléptetettek, 's kiket ennél fogva újra kellett megválasztani; kettő a' király' vagy a' hercegek' udvari tisztviselőit — 's kilencz a' kamarába most első ízben küldött hivatalnokokat ért. Világos, hogy a' hajlam, mely a' választókat a' hivatalnokok felé, 's ezeket meg' amazok felé irányozza, — világos, hogy ezen hajlam napról napra öregbül.

Hadd magyarázzam meg önöknek e' körülmény' okát.

Elleneink azon vannak, hogy minél jobbnak látszó helyzetet foglalhassanak el ez' ügyben, 's azt mondják: nem tehetünk róla, ha a' választók hivatalnokokat küldenek a' kamarába, szabadságukban áll így cselekedni, 's mi azt ohajtjuk, hogy ők szabadok maradjanak, mert lám, mi a' szabadság' hivei vagyunk. Aztán ha ők hivatalnokokat választanak, az kétségkívül onnan van, mert bennök a' kormányhozi hűségök' valóbb kinyomását találják. — Ezen két rendbeli ellenvetésre minden lépten, nyomon bukkan az ember; hadd válaszoljak reájok.

Azt mondják: a' választó szabad. Ezen buzgalom a' választók szabadságaért igen érzékenyen hat reám. Én ugyan távolról sem akarom őket törvényen alapuló szabadságukban akadályozni. De önök talán azt állítják, hogy nekünk nincsen jogunk új törvény által szabadságukat korlátozni? Ha ide céloznak, akkor azt mondom, hogy ezen okoskodásukkal az általános szavazási jog mellett nyilatkoznak; mert midőn önök kétszázötvenezer választót bízta meg a' szavazással, talán azt mondták nekik: ti sza-

badok vagytok, ti tetszéstök szerint választhatok akárkit a' társaság' bármilly osztályából. Koránt sem Önök azt mondták nekik : ti azok¹ közül fogtok választani, kik már elérték a' harmincz esztendő, kik ötszáz frank adót fizetnek, 's kik biztosítékokat nyújtanak nekünk, hogy szeretik a' rendet. Magokat a' választókat is az emberek' azon osztályából válogatták ki önök, mely szinte biztosítékot nyújt, hogy szereti a' rendet, a' kétszáz franc adót fizetők osztályából. 'S midőn önök így cselekedtek, talán azon elvont jogelvet követték, mely szerint hivatva van minden ember, hogy részt vegyen hazája ügyeiben? Nem; önöket azon elv vezérlette, hogy a' lehető legjobb képviselletet szerezzék meg az országnak; önök a' rend' biztosítékairól gondoskodtak; önök helyesen cselekedtek. 'S ha önök megszerezték magoknak a' rend' biztosítékait, nekem nem volna jogom önöktől a' függetlenség biztosítékait követelni? Önök nemcsak választókban, hanem a' választhatókban is keresték a' rend' biztosítékait, 's nekem volna jogom, önöktől követelni, hogy közülök azokat válaszzák ki, kik függetlenek a' hatalomtól? Hogy' is ne! hiszen ha önök ezt kétségbe vonnák, akkor tudtok nélkül pártolói volnának az általánosságavazás' rendszerének.

'S önök pótolólag még azt is mondják : hogy az ország a' hivatalnokokban keresi véleményének minél hívebb képviseltségét. Mindnyájan tudjuk, miben van a' dolog e' pontra nézve. Igen is, az országot nem kell rágalmazni; olyannak kell festeni, a' millyen, való színeivel kell festenünk Franciaországot. De hazánk nem élte be magát százötven év óta a' képviseleti kormányba, mint Anglia; hazánk még nem jutott el az ellentállás 's a' hatalomhozi ragaszkodás között elvonuló középutra, mellyen a' való képviseleti szabadság alapul. Angliában a' political pártok nem akarnak ma mindent felforgatni, hogy holnap rögtöni visszahatás' útján a' legengedelmesbeknek mutatkozzanak; nem, ők a' függetlenség' vonalán állapodnak meg, a' forradalom 's az alázatosság között; Franciaországban ellenben újdónan új tény a' képviseleti rendszer. Aztán a' nemzet' jelleme igen élénk. Néha egyáltalában nem akar szót fogadni, megtámad mindent, míglen mindent felforgatott; aztán megadja magát, tökéletesen engedelmessé válik, 's az ember mindenre rábirhatja. Ezek a' könnyű kormány' napjai.

Mi illetén időszakhoz közeledünk; nem szükség e' tárgyról hosszasan értekeznünk, hogy egymást megértsük. Most gyakran hallunk illyesféle mondatokat: mi igen tüzesek voltunk 1830-ban; de azóta okultunk; a' vélemények csupa merő szemfényvesztések; gondoskodjunk érdekeinkről. A' választók, fájdalom, ezt naponkint mondogatják, vagy

legalább gyakorlatba veszik a' nélkül, hogy mondanák; 's ha látjuk, hogy még az ellenzéki választók egy különben igen tiszteletreméltó férfit nem political nézeteinél fogva küldenek a' kamarába, hanem személyes helyzete miatt, a' végre, hogy ollyas követők legyen, ki nekik vasutat biztosítson, 's ha máskor meg', hogy csatornát nyerjenek, igen jeles, igen nagytudományu mérnököt választanak, kit én személyesen igen tisztellek, de ki csakugyan nem mondhatja, hogy political véleményénél fogva választott meg... ha így járnak el naponkint a' választók, nem győződnek e meg önök... (Félbenszakasztás.) Véghetetlenül sajnálnám, ha ollyvamatit mondottam volna, mi Collignon urat megsérthetné; ő tudja, hogy valóságos tisztelettel viseltetem iránta; de mikor nem hihetem, hogy political véleménye miatt küldetett volna ide. (C o l l i g n o n. Csak egy szót szeretnék megjegyezni. T h i e r s. Szóljon, szóljon! C o l l i g n o n. Thiers úr eliheti nekem, hogy én igen sérelmesnek fogok találni minden szót, melly e' teremben kimondva, helyzetemet 's azon választók' szabadságát csökkenthetné, kik engem bizodalmukkal tiszteltek meg.) Véghetetlenül sajnálnám Collignon urat vagy saját vagy választóinak jogai-ban megtámadni; de ha a' választók, kik őt a' kamarába küldik, jogokkal bírnak, ha jogai vannak Collignon úrnak, nékem is vannak jogaim, 's mint ezen kamara' tagjának jogom van, ítéletet hoznom a' választók fölött, valamint nekik van joguk, bíraskodniok felettem; 's ha senkit sem gyalázok, jogom van olly tényre hivatkozni, melly nagy erkölcsi jelentőséggel bír. (Collignon feláll, hogy szóljon. Zaj.) Bocsnátot kérek, hogy beszédemet folytatom: én a' szónokszék' egyik jogáért vívok. Bizony nincsen szándékomban valakit sérteni, 's én sohasem tartottam magamat különbnek ügyfeleimnél: de minden, a' mi az ország' színe előtt történik, mindazt az ország' emlékébe hozhatják organumai!... Ezen tényekből azt következtetem, hogy a' vélemények' uralkodását, fájdalom, felváltotta az érdekek' uralkodása. A' választók, kik hitelt adnak azon állításnak, hogy a' political véleményekben csak szemfényvesztetés rejlik, 's hogy valóság csak az érdekekben van, — ezen választók magok körül látják a' hivatalnokokat, kik igen hajlandók a' követség' elvállalására. Az utóbbiak 15 év' leforgása alatt észrevették a' veszedelmeket, mellyeknek magokat kitették, ha olly egyénnel versenyeztek, ki szavazattal bírt a' választói collegiumokban vagy kamarában, 's azon voltak, hogy a' követség által magokat ezen veszedelem alól felmentsék. Én nem csak mint követ, hanem mint minister is láttam a' hivatalnokokat a' követség után indulni: 's tudják-e önök, hogy miért indulnak utána? — azért

uraim, mert ez által hol a' hivatalvesztés ellen biztosítják magokat, hol a' tisztökbeni megfeneklés ellen.

Bizonyos szerény hivatalnokok mellett, kik, meglehet, nem sok elmeélel birtak, de kik felfogták tisztöket, kik ebben szorgalmasan jártak el, kik kirekesztőleg csak kötelességeiknek éltek 's kik csak szolgálataik által ügyekeztek előrehaladni, — ezek mellett láttam más hivatalnokokat, kik csak felületesen ismerkedtek meg tisztökkel, de kiknek ügyesebb bánásmódjok volt, kik bizony jóval szorgalmasabbak lehettek volna, de kik gondosan gyűjtögettek ismeröst ismerős után, — 's ezek követekké váltak, tudván, hogy mihelyest a' kamarába küldetnek, nemcsak a' lehető hivatalvesztés ellen lesznek biztosítva, hanem minden elmellőzés ellen egyszersmind, 's tudván, hogy ez' úton kevesebb idő' lefolyása alatt jóval messzebbre érnek, mint különben.

Mindnyájan természetesnek fogjuk találni, hogy ezen tünemény arra birta a' hivatalnokokat, miszerint mind helyzeteik' biztosítására, mind sebesebb előhaladás végett keressék a' követséget.

Már pedig ezen választók, kiknek meggyőződésük azt tartja, hogy a' vélemények' uralkodását fel kell váltani az érdekek' uralkodásával; kik úgy találják, hogy hivatalnok sikeresebb szolgálatokat tehet nekik a' kormánynál, mint másféle képviselő, — ezen választók egy részről, 's más részről azon hivatalnok, ki állását 's előhaladását biztosítani akarja, — mondom, ezen választók 's ezen hivatalnok tökéletesen egymásnak valók, 's innen van az, hogy napról napra több hivatalnok-követ érkezik a' kamarába, 's hogy napról napra még több fog ide érkezni.

Én világos, bizonyos és általánosan ismert dolgokról szólok, olly dolgokról, mellyek hatással vannak önökre is, mellyeket tudom, óvakodnak bevallani, de mellyeket szívök fenekén valóknak ismernek. És én, ki élénk részvéttel viseltetem a' közigazgatás iránt, én, a' ki boszorkodva látom, ezt a' választói kormányzás' szükségeinek feláldoztatni, én így szóltam volt magamban: Ha segédökre lehetnek a' hivatalnokoknak, szívesen segédökre kelnék! — Mindebből az következik, hogy nem annál fogva küldetnek ide nagyobb számmal a' hivatalnokok, mert a' kormány népszerűvé lett, — hanem annál fogva, mert a' választó 's a' hivatalnok egymásnak valók, 's mert ezen rokonszenv hovátovább még öregbiteni fogja a' közhivatalokkal felruházott követek' számát.

De még nem mondtam el mindent; én csak azon hivatalnokokról szóltam, kik magokat a' követség által biztosítani akarják; pedig minden

személyesség, minden sértés nélkül még sokkal erősebb dolgokat mondhatnék azon követekről, kik hivatalnokká akarnak válni.

Ha csak ollyas követekkel volna dolgunk, kik a' kamarában szerénység' és loyáliság' útján érdemeket akarnak magoknak szerezni közhivatalok' elnyerésére, akkor semmi, vagy legalább nem sok mondani valóm volna. Hagyján, ha olly emberek, kik tizenöt évig szavaztak a' többséggel, jutalmat nyernek a' ministeriumtól, melyet mindig teljes őszinteséggel, 's néha valószínűségos talentummal is támogattak! Ismereteselek előttem mind a' státustanácsban, mind a' számadási széknél ollyas kinevezések, melyek illy viszonyból veszik eredetüket; 's én becsületemnek tartanám, ha ezen kinevezések tölem indultak volna ki. De ha látom, hogy az ellenzék' 's az elbizakodottság' útján, 's gyakran minden érdemei képtelenség kíséretében, olly emberek érkeznek ide, kik nem hivatkozhatván sem tehetségeikre, sem tizenötévi elvhűségökre, jobbnak látják engesztelhetlen ellenek' képében rendkívüli dühvel támadni meg hol a' kormány' politicáját, hol a' budget' pazarlásait, 's kik rögtön megszelidülnek, hogy hivatalnokká váljanak, — ez már valószínűségos botrány, 's mi több, komoly veszedelem a' közigazgatásra nézve.

Szóljanak önök a' számadási szék', a' státustanács', a' cassatioi törvényszék' 's a' hadisereg' tiszteivel, és legyenek figyelemmel, ha valamely hivatal megüresül, nyilatkozásaikra, akkor majd látni fogják, mint aggódnak valamennyien, ha tudják, hogy egyik vagy másik parlamenti ambitio sovárog azon hely után, mely jogosan őket fogná illetni.

Ha önök, uraim, nem segítenek e' bajon, — 's én most mint kormányember szólok, nem mint ellenzéki tag, — ha önök nem segítenek e' bajon, akkor a' közigazgatás gyűlölni fogja a' parlamenti kormányt, melynek folytonosan feláldoztatik. Önök szüntelen' emlegetik a' kamara és a' közhivatalnokok' elvegyítésének szükségét, hogy egyesség legyen a' közigazgatás 's a' nemzeti képviselőlet között; és mégis, tettelesen, egymáshoz közelítés helyett távol fogjátok őket ejteni egymástól, ha jelen eljárásokat folytatjátok; mert a' közigazgatás érzi, hogy őt odavetik a' követek' ambíciójának, 's hogy ez napról napra még nagyobb mértékben fog történni. —

Azt mondják, hogy a' közvélemény a' legjobb eszköz az illynemű visszaélések' gátlására.

Nem, urak; hadd mondjam önöknek az igazságot e' tárgyban. A' közvélemény tehetetlenné vált; a' kormány nagyobb bizodalommal visel-

tetik önmaga iránt, mint valaha, 's a' közvélemény mindinkább gyengévé 's ollyvalamivé leszen, mit már távolról sem hallgatnak meg.

'S én most nem vivok egy pár emberellen, kik a' ministeri padon helyet fogtak: én általános igazságokat mondok, melyekről történeteinknek közelebb lefolyt hatvan éve bizonyúságot teszen. Hogy' kezdődnek a' kormányok? Kezdetben igazságuk van mindnyájoknak. Miért? mert a' végelt keletkeznek, hogy a' népek' szükségéit kielégítsék, hogy diadalt szerezzenek azon nagy igazságoknak, melyeket képviselnek. Küzdenek, fáradoznak, hogy a' győzedelmet ezen igazságoknak biztosítsák, 's ha ezt elérték, önhasznukra akarják őket fordítani. Túlfeszítik, veszedelembbe ejtik alapeszméiket, és — megbuknak.

Lássuk történeteinket hatvan év óta. A' forradalom nemde egy nagy, egy törvényes szükség' kielégítésére, a' társaság' reformjának eszközlésére érkezett közünkbe? 's az ellentállás által okozott ingerültség vért és anarchiát hozott fölébe. És Napoleon, midőn megjelent, nemde azt hozá magával, mire akkorban legnagyobb szükségünk vala, — a' rendet és a' győzedelmet? 'S mint végzé pályáját? A' rend' despotismussá fajult kezei alatt, a' diadal helyet adott a' megveretésnek, 's Marengóból és Austerlitzból Leipzig és Watterloo keltek ki.

A' restaurationnak is volt egy helyes eszméje, midőn harmincz forradalmi év után érkezvén, így szólott Franciaországhoz: „én az állandóságot hozom nektek.“ Az állandóság' elvét ő a' legitimitásban látta, 's ez minden esetre figyelmet érdemelt. 'S mit faragott ki belőle idővel? A' chartának tizennegyedik cikkelyét. Annaira belemerült jogainak szerelmébe, hogy magát állítólagos legitimitásánál fogva jogosítottnak vélé: institutióinkat összezúzni.

Ime, valamennyi kormány jó volt kezdetben, 's vége rossz volt valamennyinek. Ne csodálkozzunk; ezen eljárás' okai az emberi szívben, a' dolgok' természetében rejlenek. Kár, e' miatt boszongkodnunk; nézzünk inkább segéd után.

És az ellenzékek! — Hadd mondjam nekik is az igazságot. Mint viselik magokat? Élénk érzelmeik' hevében arról vádolják mindjárt lételek' első pillanatában a' kormányt, mire ez csak pályájának végnapján válik érdemessé. Az emigransok arról vádolták a' constituante-ot, mit a' conventionnak lobbanthattak volna szemére; a' tribunatus még az 1802-i szép napokban monda vala mind azt Napoleonnak, mit ez 1815-ben érdemelt volna; és nem láttuk-e mindnyájan, hogy a' restauratiónak ellenzéke — már 1815-ben már az új kormány első napjaiban, arról vádolta a' Bour-

bonok' idősb ágát, hogy a' chartát szét akarja tépni, vádolta még mielőtt e' gondolat valakinek eszébe jutott volna. 'S ennek az a' következése, hogy az ellenzék, mert időnek előtte 's mert kelletténél élénkebben vádolták a' kormányokat, azon pillanatban sem találnak hitelt, mikor legnagyobb szükségök volna reá, azaz : akkor sem, midőn igazuk kezd lenni a' tévedésnek induló kormányok ellenében.

A' mi valamennyi kormányval történt, az most önökkel is történik, Önök egy helyes eszmét ragadtak meg kezdetben, melyet őszintén jónak ismertem. Ezen eszme az ildomosság volt, és minden érdekek' kímélése.

Önök a' közügyek' színére a' forradalom után érkeztek, mely a' szabadságot az anarchiáig vitte, a' császárság után, mely a' hódításvágyat az örültségig vitte, a' restauratio után, mely a' legitimitást a' chartának tizennegyedik cikkelyéig vitte, 's így természetes volt, elvül választaniok : hogy minden túlzástól ovakodni fognak; szóval, hogy ildomosak voltak, 's hogy valamennyi érdeket kíméltek. De az ildomosság', az érdekkímélés' ezen elvéből mit csináltak önök? Én nem szeretném önöket megsérteni, de kötelességem vallást tenni : az ildomosságot a' gyengességig vitték. 'S az érdekkímélést mi illeti, tudják-e, hogy ezt meddig vitték? az érdekek' bálványzásáig. (Morgás a' centrumban.).

'S mert az ellenzék ezt időnek előtte mondta volt önöknek, most már nem adnak neki hitelt! Azaz : épen akkor nem, mikor leginkább kellene neki hitelt adni, mikor a' kormány hibát hibára halmoz. Ha az ellenzék a' megvesztegetésről szól: önök többé nem adnak neki hitelt; ha az ellenzék önök' gyengeségét említi : szintén nem adnak neki hitelt; miért nem? mert szerfelett sokat emlegette volt már időnek előtte.

Én erősen meg vagyok győződve, hogy most igazságot mondok hazámnak, hogy azt, a' mit állítok, utóbb igazságnak fogja ismerni mindenki, 's hogy csak azon esetre menthetjük meg a' kormányt, ha ez irányban fogunk eljárni; — mert ha soha sem akarunk figyelmeztetni a' kormányra, még akkor sem, midőn igaza van: akkor elvész a' kormány. De, tudom, meg fog menekülni általunk, valóságos barátjai által. (Különféle mozgalmak. A' centrumban nevetnek.)

Ha a' hitetlenség' gúnyos nevetése engem félbeszakított, azt válaszolhatom : Nem a' magamféle veszedelmes barátok mondták a' restaurationak : előre, mindig előre! nem a' magamféle veszedelmes barátok voltak mindig az ő véleményén, nem ezek buktatták meg őt, mert nem mertek neki ellenmondani. Napjainkban, midőn a' restauratio felett a' történet-

író már elmondta ítéletét, azokat tartjuk a' restauratio' barátjainak, kik 1827-ben amazok' böszült dühének ellentállottak egy ideig.

Ha nekünk azt mondják, hogy a' közvéleményben rejlik az általam bevádolt visszaéléseken segítő gyógyszer, — akkor válaszolom : hogy azon állapot, hová önök eljutottak, azon bizodalom, melylyel a' kormány önnön ereje iránt viseltetik, azon hitetlenség, mellyel az ellenzék' szavait fogadják, nem tűnnek meg semmiféle biztosítékot a' visszaélések ellen; és ha önök nem hoznak törvényt azon áradat' visszaszorítására, melly a' köz-igazgatást fenyegeti, akkor ezt gyalázatos vég fogja érni, 's önök egy nap' olly helyzetben fogják magokat találni, honnan egyedül roppant 's csaknem forradalommal felérő változások által menekedhetnek ki.

Miután hivatalnokokkal tömték meg a' kamarát, mi fog történni az nap', midőn a' ministerium más által váltatik fel? Helyesen jegyzé meg Remilly úr : szükséges, hogy komoly ügyet lássunk a' ministerium' változásában, hogy illyenkor új political rendszer lépjen a' megbukott' helyébe. Már pedig én fájdalommal látom ezen eredményt mindinkább alakulni, ha tapasztalom, hogy a' forradalomból keletkezett kormány, idebenn és odakünn az ellenforradalom' büntársává vagy inkább rászedett mihókjává leszen . . .

Én tehát arról meg vagyok győződve, hogy a' ministeriumi változások jövődre igen komoly ügyek' képeben fognak feltűnni. De mit fognak ekkor tenni a' hivatalnokok, kiknek száma ennyire növekedett? Talán támogatni fogják az új ministeriumot? Akkor igazolták mindazt, mit függőségökről mondunk. Vagy talán az ellenzék' sorába lépnek át? Ekkor hogymint fogja magát irányukban viselni a' kormány? Megengedheti-e, hogy az ellenzékkel szavazzanak? ez minden hierarchiának felforgatásával járna. Vagy pedig hivatalaiktól fogja megfosztani mindazokat, kik az ellenzékhez állottak? ez közigazgatási forradalom fogna lenni, és önök mégis vakon ezen végeredmény felé rohannak, melly political 's közigazgatási tekintetben egyiránt fonák.

Most már néhány szót fogok tenni magáról az indítványról 's a' ki-tűzött cél' elérésére szolgáló eszközökről.

Mi — ha mindjárt folytonosan növekedik a' hivatalnokok' száma, nem követeltük ezen számnak korlátolását. Ez nekünk csak olly módon látszik elérhetőnek, melly módot a' tapasztalás hibásnak bizonyított. Ha valamelly általános választás' következésében a' szabott számnál több hivatalnok küldetnék ide, akkor sorshúzás útján kellene a' felesleges hivatalnokokat kizárni, 's önök már több példából tudják, hogy ez sérti a'

kamarát, sérti az illendőség' érzetét, mely nálunk, szerencsénkre, igen élénk és igen gyengéd.

Ez' oknál fogva a' kizárásokhoz folyamodtunk, vagy — a' mint mondják — az incompatibilitásokhoz, a' megférhetlenségekhez. A' bennünket szabályozó törvény már is több kizárást mondott ki, praefectusokét példának okáért 's a' számadókét. Ezen törvényre támaszkodva, kérdést tettünk magunknak: valjon nincsenek e a' közhivatalnokok között még olyanok, kiknek helyzete rokon a' praefectusokéval? A' praefectusok nemcsak a' kormány' általános politicájához, de még ennek árnyéklataihoz is kötelesek ragaszkodni. Tisztök ezt így hozza magával, 's aztán szünet nélküli közigazgatási működésök nem engedi, hogy évenként helyből mozduljanak. Mi úgy találtuk, hogy a' statusügyészi hivatal' tagjai szintazon helyzetben vannak, melyben a' praefectusok, 's ennél fogva azt mondtuk: zárjuk ki tehát ezeket is!

Aztán olyan egyének is ülnek a' kamarában, kik a' ministeriumok' központi igazgatóságához tartoznak. Én nem akarom újra felemlíteni azon tényt, melyre itt többször történt hivatkozás, tisztelt Drouyn de l'Huys úrnak elmozdítására. Az nap', melyen ezen hivatalból-mozdítás megtörtént, azt hirdette a' külügyek' ministere, hogy a' központi igazgatóság' tagjai kötelesek nemcsak a' kormány általános politicájához, hanem ennek minden árnyéklataihoz is ragaszkodni. A' minister ezen tagokat olly viszonyokba helyezte, melyeket el nem fogadhatni, 's mi ekkor ezt mondtunk: Zárjuk ki tehát a' kamarából azon hivatalnokokat, kik a' központi igazgatóságokhoz tartoznak!

'S végre ezt mondtuk: vannak emberek, kiknek jelenléte ollyannyira szükséges azon helyeken, hová tisztí körök által lelánczoltatnak, p. o. a' mérnökök, hogy nevetséges volna őket idehívni. Minek küldenék őket a' választók ezen kamarába politicalai célok' létesítésére? nem; hanem hogy anyagi érdekeik mellett ügynökösködjének, 's mi ebben indító okot láttunk a' kizárásra.

Mi egyetlenegy új elvet sem állítottunk fel, mi csak a' bennünket szabályozó törvény által szentesített elveket terjesztettük külebb.

Aztán, a' közigazgatási erkölcsan' két szabályát iktattuk bé az indítványozott törvénybe; az első azt rendeli, hogy a' hivatalnok-követek, ha tisztökben előmozdítatnak, ne ugorhassanak át egyszerre a' hierarchiának két fokán; a' második azt tartja, hogy a' nem hivatalnok-követek ne válhassanak hivatalnokokká a' kamara által. 'S ezt mondják keménynek, szigorúnak? ez volna igazságtalan és roszallásra méltó?

Mikor, uraim, mindez olly annyira való, hogy az ember szinte szégyenli magát illyesmit még bébizonyítani! Elég ezt kimondani.

Igaz, azt vetik szemünkre, hogy a' baj' ezen részének javítása után is még sok tenni való marad hátra.

Jól tudom ugyan, hogy midőn elejét fogtuk venni a' bajnak, melylyet a' képviselők önmagokért követhetnek el, akkor majd családaiokról gondoskodnak. Sőt még azt is mondják, hogy e' tekintetben személyes megtámadásokra tarthatunk számot. Bevárom őket. Azt mondják, hogy a' követek rokonaikért, küldöikért fognak kunyorálni; azt mondják, hogy azon esetre is, ha a' cassatioi törvényszék', a' számadási szék', a' státustanács' egy pár tagjait 's a' hadisereg' néhány főbb tisztjeit megmentjük a' parlamenti versenytársaktól, — még korántsem mentettük meg a' törvényszékek tömegét 's a' sereg' kisebb tisztségeit.

Mit! ők kunyorálni fognak rokonaikért, küldöikért midőn már nem kunyorálhatnak magokért? 'S mit bizonyít ez? Mi igen nagynak irtuk le a' bajt, — 's önök azt még nagyobbnak tüntetik fel. Önök végzetetlen nagynak nyilatkoztatják ki, 's miután illyesnek nyilatkoztatták, meghajolnak előtte 's azt mondják neki: minthogy olly nagy vagy, eszembe sem jő, hogy megérintselek. Mondhatom, ez fonák egy politica. Igen is, a' baj nagy, sokkal nagyobb, mintsem hogy felvettethetnék. De mert nagy a' baj, azért korántsem hajlok meg előtte, hanem egyenesen fejének viszem a' csapást.

A' hivatalosztogatás körüli igazságtalanságok' példái épen itt, épen közöttünk a' legveszedelmesbek. Ha önök olly valakit neveznek ki tábornok-helyettségé, kit nem kellett volna azzá nevezniök; ha önök a' státusügyészi hivatal' élére olly valakit állítanak, ki nem méltó, hogy odaálltassék: akkor a' példa veszélyes és gyászos sebességgel a' hierarchia' első fokától a' végsőig száll le.

Ha önök olly valakit neveztek ki a' cassatio törvényszék' tagjává, kit nem kellett volna ezen tiszttel megbizniok: akkor még jóval könnyebb, rosszul tölteni be egy alstátusügyészi tisztséget; ha önök a' köznek kárára neveztek ki egy tábornok-helyettest valamelly követnek kedvéért: akkor még jóval könnyebb a' köznek kárára nevezni ki egy kapitányt vagy egy hadnagyot valamelly választónak kedvéért.

Természetes, hogy illyes példák botrányt okoznak, 's hogy részökről is hitelt szereznek azon utálatos gondolatnak, mely a' véleményekben csak agyrémeket lát, 's komoly valóságot csak az érdekekben.

Ezek az indítóokok, melyeken a' törvényjavaslat alapul.

De el nem hallgathatom, hogy egy jobbivány által egészített ki, mely tisztelt Barrot úr' nevével lép fel.

Azt hallom, 's magam is észrevehettem, hogy ezen jobbivány nagy ingerültséget okozott. Ha ez így van, akkor kötelességünk kinyilatkoztatni az ország' 's valamennyi státushatalom' színe előtt, ha volt e részünk benne.

Én nem vagyok e' jobbivány' szerzője, de olly nagymértékben járultam indítványozásához, hogy magamat szerzőjének tekinthetem. Ezen jobbivány egész életem' hitének felel meg; mindig és minden alkalommal kész voltam ezt támogatni; 's midőn kérdést tettek, ha fogom e védeni bémutatása' esetében ez indítványt, azt feleltem, hogy igen.

Itt állok, hogy szavamat beváltsam.

De nem engedem magamat csalódásoknak oda, én előre látom, hogy nem fogunk az egyes pontok' vitalásába ereszkedni. (Egy hang: Hát ha mégis?) Annál jobb, ha béereszkedünk. Én csak azt kívánom, hogy ne futamodjunk meg gyalázatosan a' valóság elől, melyet részemről mindig megismertem.

Urak! a' szónokszéken nem fogják ismételni; de másutt mondogatták, hogymi azon tisztelt tagokat meg akarjuk támadni, kikre a' jobbivány vonatkozik, vagy azon magas hatalmat, mely őket bizalmával megtiszteli. Az érdemes tagokat mi illeti, részünkről csakugyan nagy gyermekesség lenne, tiz, tizenkét társainkat ekkép megtámadnunk. Mit! midőn mi a' státusügyesség' tagjainak kirekesztését követeljük, akkor szándékunk volna őket megsérteni, szándékunk őket személyesen megtámadni?

Nem! 's itt szó sincsen személyességekről azon egyének ellen, kik a' király' vagy a' hercegek' udvarának részét teszik. Én nem ismerem mindnyájokat, de ismerek egy párt közülök, 's én meg vagyok győződve, mert ismerem jellemöket és véleményeiket, hogy nem hivatalbeli viszonyaikhoz képest fognak helyet, hanem őszinte meggyőződésök szerint. Erre meg' azt válaszolják: Semmi kétség, önök nem akarnak néhány kamaratagot megtámadni, ezt mi igen jól tudjuk; önök magasabbra irányozzák csapásaikat, önök a' királyságot akarták megtámadni.

Mi a' királyságot akartuk megtámadni!.. Ugyan hol voltak az uj royalisták, azok, kik most annyi buzgalmat tüntetnek ki, a' restauratio alatt, midőn a' nélkül, hogy előttünk ismeretlen személyeknek kedvét kerestük volna, kimondottuk: miszerint a' francia forradalom 's a' Bourbon-ház közötti vita az idősb ág' bukása 's az ifjabbnak trónusra jutása által fog végződni, — 's midőn ezen állításunk' igazolására mindent veszélyeztetünk? Hol voltak ők akkor, midőn a' juliusi forradalom' napjaiban heves vita alá

került a' kérdés: respublicává alkossuk e Franciaországot vagy monarchiává? Mit miveltek ők akkortájtban, midőn mi öszves erőnkől azon voltunk, hogy a' monarchiának eszméje diadalmaskodjék az orleánsi ház' javára? 'S midőn utóbb Páris' utczáin kellett védenünk a' királyságot, ugyan hol voltak akkor ezen ma olly nagy buzgalmu royalisták?

Ezelőtt három évvel, a' regensségi törvény' alkalmával, midőn mi, kiknek szükségünk van az ellenzék' egységére, nem késtünk ezen egységet veszélyeztetni, hogy meggyőződésünkhöz képest a' koronának segédére jöhessünk, — kértem, hol voltak akkor a' royalisták? Én megvallom, lelkemnek természetes büszkeségével vallom: hogy csaknem szégyenlem magamat ide állani, 's elmondani, melly okoknál fogva tarthatok számat a, jelen királyság bizodalmára. 'S csakugyan sohasem fogok arra törekedni hogy azokat hódolatomról biztosítsam, kik nem hisznek benne. Milly gondolat! — mi, kik minden időben 's mindenáron pártoltuk ezen királyságot, mi fordulnánk ellene! Hogyan! Thiers (engedjék meg, hogy mindenek előtt magamat említsem) Thiers, Rémusat, Duvergier de Hauranne, Vivien, Billault urak, 's a' magát valamennyi párt veszékléseinek daczára dynastiainak mondó ellenzék' kebelében Odilon Barrot úr, ki naponkint annyi erőlyességgel vallja be való érzelmeit, — a' királyság' ellenei volnának! Ha ez olly nagy mértékben állana, mint a' melly mértékben nem áll, még akkor is el kellene rejtenünk e' körülményt, mint veszedelmes titkot; de illyesmit minden alap nélkül mondani, — ez örülség!

'S elleneink tovább mennek, és azt mondják: nem, önök nem akarták megtámadni a' királyságot, sem a' kamarának azon tagjait, kikre a' jobbitvány vonatkozik, — szándékuk áltámadás volt, mellyet malitiának neveznek, — bocsnatot kérek e' szóért. Malitiát ott keresgélhetni, hol valaki titkos gondolatát nem akarja bevallani. De a' mi gondolatunk, a' mienk — világos, mint a' napfény. Tudják e önök, hogy mit akarunk mi? Elmondom. Mi a' képviseleti kormányt akarjuk egész valóságában; és Guizot úr engemet ért; ez olly nyelv, mellyen együtt, azonegy időben magyaráztuk nézeteinket. Mi a' képviseleti kormányt akarjuk egész valóságában, szigoru valóságában. Én egy szomszéd országban akarok példakután nézni, — Angliában. Itt roppant forradalom van munkában. 'S milly szabályossággal, milly biztossággal mindnyájokra nézve! Igaz, ezen országban minden párt 's maga a' kormány' is nemcsak az alkotmány' betűihez, hanem az alkotmány' szelleméhez is ragaszkodik. Ott nem hallja az ember, hogy amazok legitimisták, 's ezek meg' respublicánusok. Ott mindenki akarja a' jelen dynastiát 's a' monarchiát. Igaz, vannak whigek és vannak radicálók: de ők egyet akarnak mindnyájan; tár-

sadalmi reformot akarnak, az egyik nagyobbat, a' másik kisebbet, 's csak ebben rejlik a' különbség. Rövid idővel ezelőtt a' gabnatörvények' módosítását vették czélba, most már e' törvények' eltörlése felé közelednek. De ha mindjárt akarátuk' fokára nézve különböznek egymástól, czéljuk azonegy. 'S ezen szabad országban a' hatalmak szintén nemcsak az alkotmány' belűjéhez, hanem szelleméhez is tartják magokat. Én különböző országslások alatt voltam Angliában; 's voltam minapában is. Roppant kérdés körül foly itt jelenleg az izgatás, 's én sohasem hallottam, hogy valaki mondta volna: a' királyné akarja vagy nem akarja a' gabnatörvények' eltörlését. Részemről sohasem hallottam: a' királyné akarja ezt, a' királyné akarja amazt.

Ellenben több alkalommal hallottam e' szavakat: Peel úr erre meg' erre határozta magát, lord Russel meg' ebben állapodott meg. 'S mit jelent ez? Azt e, hogy ama' kevély Anglia, mely nem akarta magát a' Stuartok', a' Nassauok', a' braunschweigi fejedelmek' utódja' akaratának alávetni, alávetette magát a' pamutszövő' dicső fia' egyéni akaratának? Nem, ez kissé pogány tünemény fogna lenni.

De Peel, Russel mit, kit képviselnek? ők képviselik a' birodalomnak egy ember' fejében formulázott akaratát. Ők előre látják Anglia szükségait, ezen előrelátás' nyomán alakulnak nézeteik, 's ők engedelmeskednek az országnak, nem vastag értelemben, mint a' hogy' az ember valamely zendülésnek engedelmeskedik, hanem olyképen, mint a' felvilágosodott elmének természete engedelmeskedni a' valóságnak, melylyet feltalál és mellyet megismer.

Ezen dicső férfiakban láthatni egy pillanatra, néhány napra, néhány évre az emberré vált országot; ők kormányoznak, 's általok kormányoz az ország. 'S milly biztosságnak örvend itt minden! A' forradalmak' legnagyobbika, az, mely mindenkinek vagyonával érintkezik, mely ezeket, úgy szólván, kifosztja amazok' javára, minden összekocczanás nélkül foly le, a' nélkül, hogy egyetlenegy szózat emelkednék a' királyné ellen, ki csendesen halad annyi nehézség' közepette, hódolat és közszeretet által kísérve. Életét drága kincsnek nézi mindenki; és ha az annyi boldogságot elirigylő végezet ezen fiatal koronás főre nehezednék, halála mély fájdalmat okozna Angliának, de aggodalmat nem.

Ez a' képviseleti kormány' való példánya. Engemet mi illet, én ezt ifjúságom óta nyomozom; ezt akartam a' restauratio alatt, mert amaz időben sem ohajtottam egyebet. — Én igen parányi ember voltam akkor, tudjuk mindnyájan; 's azon magas személyek nem ismerhettek engem, kiknek egyike akkor a' trónuson ült, kiknek másika ezt rövid idő mulva elfoglalandó

volt. Ők engem nem ismertek, 's én nem ismertem őket; én nem méltathattam különböző érdemeiket. És mi oknál fogva nyilatkoztam olly merészen az egyik mellett, a' másik ellen? Mert egy eszmének befolyása alatt állottam. 1829-ben irtam a' híressé vált mondást: „A' király országol és nem kormányoz.“ Én ezt 1829-ben irtam. 'S önök azt gondolják, hogy a' mit 1829-ben irtam, azt már nem hiszem 1846-ban? Nem, én ezt még most is hiszem, 's hinni fogom mindig.

De vannak gógós elmék, kik így szólnak hozzám: Ön félreismeri a' Franciaország és Anglia között létező különbséget. Angliában aristocratia van; Franciaországban nincsen; — 's e' két ország ennél fogva nem kormányoztathatik egyiránt.

Ezen különbség, ha vitáznunk kellene felette, nagyon messze vezetne bennünket. De én úgy vélekedem, hogy az aristocratia nem áll mindig három, négy millió jövedelemmel bíró nagy urakban. Én úgy vélekedem, hogy midőn ollyatén osztály létezik a' státusban, melly ellentáll melly nem akarja, hogy a' társaság szerfelett sebesen induljon, mit más osztály meg' nagyon ohajtana: akkor van annyi aristocratia, hogy ellensúlyul szolgálhasson a' democratiának és hogy a' való képviseleti monarchiát lehetéssé tegye.

Ollykor ollykor figyelemmel voltam Hollandra. Vannak e itt nagyurak, hűbéri kastélyokkal, nagy jövedelmekkel? — nem.

Van egy osztály, melly hajdani kereskedőkből áll, kik gazdagokká váltak, kik nem akarják a' rendtelenséget, 's kik olly jól védik magokat, mint a' hűbér-urak az angol felsőházban. Én nem hiszem, bár mit mondjanak, hogy ollyas különbség legyen Anglia és Franciaország között, mellynél fogva mi arra lennénk kárhóztatva, hogy a' képviseleti kormánynak csak árnyékával bírjunk, mások meg' valóságával. De ha ez így volna, urak, ha a' való képviseleti kormány lehetetlenség Franciaországban: akkor ezt nekünk 1830. júliusban kellett volna megmondani. Az nap' kellett volna ezt nekünk megmondani, midőn főbenjáró ellenmondás által életeinket veszélyeztettük egy csalódásért; figyelmeztetni kellett volna bennünket azon mély különbségre, melly Anglia és Franciaország között létezik, azon különbségre, mellynél fogva az egyiknek a' való képviseleti kormány jutott osztályrészül, a' másiknak a' képviseleti kormány' árnyéka . . . De önök megfedekeznek arról, hogy azon esetre, ha a' képviseleti kormány Franciaországban nem létesülhet egész valóságban, hogy azon esetre jobb lett volna, ha elmarad a' forradalom? Hogyan! mi a' képviseleti kormánynak csak külső formáival birhatnánk! De illyes koholmány nál, illyes hazugságnál jóval többet ért volna a' restauratio; ennek

helyzeténél fogva kétségbevonhatlan előnyei voltak, mind belülről, mind kívülről. (Egy szót a' centrumban: Ez már valóságos bűnbánás!) Engemet mi illet, urak, én magamat annál fogva határoztam el, mert úgy vélekedtem, hogy a' képviseleti kormány lehetséges; 's már látom többeknek arcán az ellenvetést, melyre felelni akarok, hogy megelőzzem a' közbenszólást. Hogyan! — ezt fogják mondani, — 's most előáll ön is, 's mint ama' nemeslelkű férfit, mint Lafitte, elmondja, mit mindnyájan fájlatunk: hogy jobb szeretné, ha nem lett volna része a' juliusi forradalomban? Ön sajnálná, hogy ez megtörtént?

Elmondom e' tárgyra nézve, a' mi szivemen van; sajnálni? nem. A' mit cselekedtem, azt még most is cselekedném.

De tudják-e önök, hogy miért nem sajnálom? Mert nem gondolkozom úgy, mint önök gondolkoznak, mert lehetségesnek hiszem Franciaországban a' képviseleti kormányt. . . Ah! ha úgy vélekedném, mint önök, akkor keserű bánatot éreznék! (A' belügyi minister: Hol van az, a' ki itt másképp gondolkozik?) Belügyi minister ur! ön ne szakítson engem félbe; szolgálatára áll a' szónokszék, hogy nekem válaszoljon; 's illyesmi minden esetre kevésbé illik önhöz, mint bárki máséhoz, mert én itt csak azt mondom, a' mit száz ízben mondtam önnek, midőn együtt állotunk az ellenzékben.

Mondom, én egyáltalában nem sajnálom a' történeteket; 's nem sajnálom annál fogva, mert hazámban lehetségesnek gondolom a' képviseleti kormányt, azonképen mint Angliában, 's ez oknál fogva haladásnak nézem a' juliusi forradalmat. De én meg vagyok győződve arról is, hogy még nagy haladást kell eszközölnünk, 's bizonyos vagyok benne, hogy ezen haladás nem fog elmaradni, ha számos embereink lesznek, kik ide jövendének, nemcsak néhány napig, hanem huzamosan tüntetni ki függetlenségöket 's az iránti hűségöket, mit egész életökben hittek volt; 's mert remélem, hogy illyesek mindig elégséges számmal fognak találatni, erős bizodalommal viseltetem azon eredmény iránt, melyet 1830. júliusban célba vettem.

'S most szükséges e még kitüntetnem azon viszonyt, mely az általam kifejtett tan 's a' szönyegen levő indítvány között létezik? Ezen tannál fogva mit akarunk? Azt, hogy a' királyság mindig vitáinkon kívül álljon.

Már pedig ha vannak követek, kik függetlenek levén, nem tartoznak a' ministeri többséghez, de kik, akaratuk' ellenére, bármi függetlenek legyenek, bármi tisztességes jellemmel birjanak, midőn székeikről emelkednek, 's midőn ismét helyet fognak, nem önnön véleményöket tüntetik ki,

hanem más véleményt, melyet nem szabad ismernünk soha . . Midőn illyes helyzetű követek vannak, akkor, bár mit tegyenek, bár mit mondjanak, akarattuk' ellenére némi eszmeszövetkezés alakul ez országban; az emberek bennök egyebet akarnak látni, nem őket magokat.

'S én azt mondom, hogy ez baj reájok nézve, 's hogy baj arra nézve, mi többet ér nálóknál, azon magas hatalomra nézve, mely őket szolgálataiba fogadta.

Urak, induljunk ki egy „felteszem“-ből. Tegyük fel, hogy egyike azon embereknek, kik a' korona' szolgálatában állanak, az ellenzékkel találna szavazni. Mitmondana ehhez a' közönség? Nem találná e különösnek? nem mondaná-e, hogy a' korona különválék ministeriumától? Nem szolgálna-e ezen eljárás számos illetlen és boszantó hozzávetéseknek alkalmmul? Ha illyesmi Angliában történik, akkor megfosztják hivatalaiktól az illető egyéneket, vagy jobban mondva, ezen egyének nem várják be, hogy hivatalaiktól megfosztassanak. Angliában a' koronának azon hivatalnokai, kik nincsenek a' parlamentből kizárva, a' ministerium' változásával visszavonulnak. Ők megfosztatnának hivatalaiktól, ha nem szavaznának vele.

Többektől hallottam: „kövessétek az angol példát, 's ha az új ministerium azt tapasztalja, hogy valamely hivatalnok az ellenzékkel szavaz, foszssa meg hivatalától.“ Igen, ez így van Angliában; de a' mi erkölcsünk, szokásaink mások; kérdezzék meg önök érzelmeiket, aztán válaszoljanak nekem. Ha nálunk egy új ministerium . . . mint ezt Peel úr és lord Wellington tették volt, még a' királyné' udvari hölgyeit is változtatni akarná, akkor egy sereg ember nyilatkoznék itt közöttünk, 's magában az országban is azon zsarnokság ellen, melyet a' cabinet célba veszen a' királyság' lenyűgözésére. —

A' helyett, hogy feláldoznók a' királyságot, mit kívánunk? Azt, hogy áldozzuk fel az embereket, kik szolgálatában állanak; mi azt mondjuk: jobb őket eltávolztatni a' kamarától, mint azt kívánni, hogy hivatalaiktól fosztassanak meg. . . .

Mi ezt egy lépésnek tekintjük, még pedig tetemes lépésnek azon pályán, mellyen helyet fogtunk, 's mellynek végén a' képviseleti kormány valóságát látjuk.

Azt szokták nekünk mondogatni: meglesz, de későcskén. — Hagyján.

E' pillanatban egy német írónak nemes nyilatkozata jő eszembe, ki érintvén azon véleményeket, mellyek csak későn fognak diadalmaskodni, ezen szép szavakat mondá, mellyeknek idézését önök nekem nem fogják

rosz neven venni: „Én a' partnak legmagasabb fokára helyezem hajómat,
's bevárom az időt, mikor olly magasra nő a' tenger, hogy hajómat elvigye
magával.“ —

Igaz, ha ezen vélemény mellett küzdök, akkor igen magasra helyezem
hajómat; de nem hiszem, hogy hozzáférhetlen fokra helyeztem volna.

